

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу

XII 2021 23

универзитет у бањој луци
филолошки факултет

часопис за језик, књижевност и културу
година XII, 2021, број 23
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

- Издавач* Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
- Главни уредник* Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Одговорни уредник* Др Саша Шмуља, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Редакција*
- Др Тери Иглтон, Универзитет у Ланкастеру, Одсјек за енглеску књижевност и креативно писање
Др Енди Маузли, Универзитет Де Монтфорт, Факултет умјетности, дизајна и хуманистичких наука
Др Рос Поснок, Универзитет Колумбија, Одсјек за енглеску и компаративну књижевност
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Факултет књижевности и језика
Др Жоржета Чолакова, Универзитет „Пајсиј Хилендарски“ у Пловдиву, Филолошки факултет
Др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору, Филозофски факултет
Др Марија Кривокапић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет Никшић
Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Роберто Руси, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Радана Лукајић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Анђелка Крстановић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Лектори* Др Мијана Кубурић Мацура, др Ана Келеман, мр Ина Гита, Тања Булатовић
- Секретар редакције* Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Припрема за штампу* Мр Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

<i>Штампа</i>	Графомарк, Лакташи
<i>За штампарiju</i>	Јелена Милинчић
<i>Интернет адреса</i>	https://filolog.rs.ba
<i>Имејл адреса</i>	filolog@ff.unibl.org
<i>Индексни статус</i>	Ерих плус листа, МКС листа, DOAJ, MIAR, CEEOL и ANVUR
<i>Тираж</i>	150

<i>Радове објављене у овом броју рецензирали</i>	Др Наташа Ајџановић, Универзитет у Новом Саду Др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци Др Миланка Бабић, Универзитет у Источном Сарајеву Др Јелена Бајовић, Универзитет у Приштини Др Љиљана Бањанин, Универзитет у Торину Др Добрила Бегенишић, Универзитет у Источном Сарајеву Др Тајјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци Др Драган Богојевић, Универзитет Црне Горе Др Радмила Бодрич, Универзитет у Новом Саду Др Нада Булић, Свеучилиште у Задру Др Ања Бундало, Универзитет у Бањој Луци Др Гордана Векарић, Универзитет у Београду Др Вишња Вишњевац, Универзитет у Источном Сарајеву Др Јасмина Војводић, Свеучилиште у Загребу Др Јелена Гинић, Универзитет у Београду Др Велимир Илић, Универзитет у Нишу Др Ана Јаковљевић Радуновић, Универзитет у Београду Др Војислав Јелић, Универзитет у Београду Др Далибор Кесић, Универзитет у Бањој Луци Др Драгомир Козомара, Универзитет у Бањој Луци Др Биљана Марић, Универзитет у Београду Др Радмило Маројевић, Паневропски универзитет Апеирон Др Лука Меденица, Универзитет у Београду Др Лазар Милентијевић, Универзитет у Новом Саду Др Даница Недељковић, Универзитет у Крагујевцу Др Марина Николић, Институт за српски језик САНУ Др Александра Никчевић Батрићевић, Универзитет Црне Горе Др Каталин Озер, Универзитет у Новом Саду Др Игор Перишић, Институт за књижевност и уметност, Београд Др Никола Рамић, Универзитет у Крагујевцу Др Гордана Ристић, Универзитет у Новом Саду Др Игор Симановић, Универзитет у Бањој Луци Др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду Др Стефан Стојановић, Универзитет у Београду Др Душица Тодоровић, Универзитет у Београду
--	---

Др Сабина Халупка Решетар, Универзитет у Новом Саду
Др Слађана Цукот, Универзитет у Бањој Луци
Др Лариса Човић, Паневропски универзитет Апеирон

- Publisher* University of Banja Luka, Faculty of Philology
- General Editor* Dr Biljana Babić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editor-in-chief* Dr Saša Šmulja, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board*
- Dr Terry Eagleton, University of Lancaster, Department of English and Creative Writing
 - Dr Andy Mousley, De Montfort University, Faculty of Art, Design and Humanities
 - Dr Ross Posnock, Columbia University, Department of English and Comparative Literature
 - Dr Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, Faculty of Literature and Language
 - Dr Georgeta Tcholakova, University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Faculty of Philology
 - Dr Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy
 - Dr Saša Jazbec, University of Maribor, Faculty of Philosophy
 - Dr Marija Krivokapić, University of Montenegro, Faculty of Philology Nikšić
 - Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
 - Dr Sanja Macura, University of Banja Luka, Faculty of Philology
 - Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka, Faculty of Philology
 - Dr Roberto Russi, University of Banja Luka, Faculty of Philology
 - Dr Radana Lukajić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
 - Dr Anđelka Krstanović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Proofreading* Dr Mijana Kuburić Macura, Dr Ana Keleman, Mr Ina Gittel, Tanja Bulatović
- Editorial Board Secretary* Dr Andreja Marić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Prepress* Mr Danijel Dojčinović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Print* Grafomark, Laktaši
- For print* Jelena Milinčić
- Web address* <https://filolog.rs.ba>
- E-mail* filolog@ff.unibl.org

Indexing status Erih plus, MKS, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR

Circulation 150

Reviewers of papers published in this issue

Dr Nataša Ajdžanović, University of Novi Sad
Dr Milivoj Alanović, University of Novi Sad
Dr Biljana Babić, University of Banja Luka
Dr Milanka Babić, University of East Sarajevo
Dr Jelena Bajović, University of Priština
Dr Ljiljana Banjanin, University of Turin
Dr Dobrila Begenišić, University of East Sarajevo
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka
Dr Dragan Bogojević, University of Montenegro
Dr Radmila Bodrić, University of Novi Sad
Dr Nada Bulić, University of Zadar
Dr Anja Bundalo, University of Banja Luka
Dr Slađana Cukut, University of Banja Luka
Dr Larisa Čović, Paneuropean University Apeiron
Dr Jelena Ginić, University of Belgrade
Dr Sabina Halupka Rešetar, University of Novi Sad
Dr Velimir Ilić, University of Niš
Dr Ana Jakovljević Radunović, University of Belgrade
Dr Vojislav Jelić, University of Belgrade
Dr Dalibor Kesić, University of Banja Luka
Dr Dragomir Kozomara, University of Banja Luka
Dr Biljana Marić, University of Belgrade
Dr Radmilo Marojević, Pan-European University Apeiron Banja Luka
Dr Luka Medenica, University of Belgrade
Dr Lazar Milentijević, University of Novi Sad
Dr Danica Nedeljković, University of Kragujevac
Dr Marina Nikolić, Institute for Serbian Language, Serbian Academy of Science and Arts
Dr Aleksandra Nikčević Batrićević, University of Montenegro
Dr Katalin Ozer, University of Novi Sad
Dr Igor Perišić, Institute for Literature and Art, Belgrade
Dr Nikola Ramić, University of Kragujevac
Dr Gordana Ristić, University of Novi Sad
Dr Igor Simanović, University of Banja Luka
Dr Marija Stefanović, University of Novi Sad
Dr Stefan Stojanović, University of Belgrade
Dr Dušica Todorović, University of Belgrade
Dr Gordana Vekarić, University of Belgrade
Dr Višnja Višnjevac, University of East Sarajevo
Dr Jasmina Vojvodić, University of Zagreb

САДРЖАЈ

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА РУСКОГ ЈЕЗИКА У БАЊОЈ ЛУЦИ

Биљана Бабић

- Седамдесет година руског језика и културе
у Бањој Луци (1951–2021) 15
SEVENTY YEARS OF RUSSIAN LANGUAGE AND
CULTURAL STUDIES IN BANJA LUKA (1951–2021)

Радмило Н. Маројевић

- Поема *Дванадцать/Дванаест* Александра Блока по други
пут међу Србима (лингвистика : поезика,
многозначност : једнозначност) 17
“THE TWELVE” OF ALEXANDER BLOK IN A NEW SERBIAN TRANSLATION
(LINGUISTICS : POETICS, MULTIAMBIGUITY : UNAMBIGUITY)

Ксенија Ј. Кончаревић, Јелена Б. Васовић

- Асоцијативни речници као извор за истраживање
транзиционих промена у руском и српском
друштву краја XX и почетка XXI века 58
ASSOCIATIVE DICTIONARIES AS A SOURCE FOR RESEARCH ON POLITICAL
CHANGES IN RUSSIAN AND SERBIAN SOCIETY DURING THE LATE
20TH AND EARLY 21ST CENTURY

Биљана Ж. Марић, Драгана М. Керкез

- Каузалне конструкције *С* + генитив у руском у поређењу
са српским у контексту језичке слике света 94
NOMINAL CAUSAL CONSTRUCTIONS *S* + GENITIVE IN RUSSIAN IN
COMPARISON WITH SERBIAN (FROM THE RUSSIAN LANGUAGE
WORLDVIEW POINT OF VIEW)

Јелена Р. Бајовић, Василије С. Стоиљковић, Јелена М. Јовановић

- Фразеологија Његошевог *Штепана Малог*: стални епитети
као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле) 114
THE PHRASEOLOGY OF NJEGOŠ’S *STEPHEN THE LITTLE*: PERMANENT
EPITHETS AS A REFLECTION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE
WORLD (SERBIAN-RUSSIAN PARALLELS)

Јелена Т. Гинић, Наташа Д. Ајмановић

- Методологија организације лингводидактичког материјала у уџбенику
руског језика *Ни пуха ни пера!* 132
METHODS OF ORGANISING LINGUODIDACTIC MATERIAL IN THE RUSSIAN
LANGUAGE TEXTBOOK *NI PUHA NI PERA!*

Татјана В. Шалаева	
К вопросу о семантике и дериватах праслав. * <i>korъ</i>	150
O SEMANTICI I IZVEDENICAMA OD PRASLOVENSKE RIJEČI <i>KORЪ</i>	
Вишња Б. Вишњевац	
О конгруенцији староруских збирних именица у	
<i>Повести о минулим временима</i>	163
THE CONGRUENCE OF THE OLD RUSSIAN COLLECTIVE NOUNS IN <i>THE TALE OF BYGONE YEARS</i>	
Марија М. Опачић	
Принцип локализације и проучавање социјативних	
значања у руском и српском језику	188
THE LOCALISATION PRINCIPLE AND THE STUDY OF THE SOCIATIVITY MEANING IN RUSSIAN AND SERBIAN	
Исидора Д. Комадина	
Социокултурни аспект уџбеника страног језика	211
SOCIOCULTURAL ASPECT OF FOREIGN LANGUAGE TEXTBOOKS	
Ненад Ђ. Благојевић	
Тематско-идејна обележја повести „Пустињак и	
шестопрсти” Виктора Пељевина	226
FEATURES OF THEME AND IDEA IN VICTOR PELEVIN’S SHORT STORY „HERMIT AND SIXFINGERS”	
Дмитриј Владимирович Новохатский	
Конструирование „светлого прошлого“ в „попаданческих“	
романах о Великой Отечественной войне	237
KONSTRUISANJE „SVIJETLE PROŠLOSTI” U ROMANIMA „PREMJEŠTANJA U VREMENU” O DRUGOM SVJETSKOM RATU	
Джулия Базелика	
Красота, которая не спасёт мир: западный классический	
образ женственности и молчание Достоевского	265
LEPOTA KOJA NEĆE SPASITI SVET: KLASIČNA ZAPADNJAČKA SLIKA ŽENSKOG IDEALA I PREĆUTKIVANJE F. M. DOSTOJEVSKOG	
Јелена В. Јањић	
Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович	
Гиљфердинг (прилог питању о руско-српским	
културним прожимањима)	283
SIMEON MILUTINVIĆ SARAJLIJA AND ALEXANDER FYODOROVICH GILFERDING (A CONTRIBUTION ON THE ISSUE OF RUSSO-SERBIAN CULTURAL LIASONS)	

ЈЕЗИК

- Драгомир В. Козомара, Дијана М. Црњак*
Језичке особине *Причке от Јани* Јована Бабића..... 307
LINGUISTIC CHARACTERISTIC OF JOVAN BABIĆ'S *JANA'S STORIES (PRIČKE OT JANI)*
- Dobriła L. Begeņišić*
Semantisierung in den gedruckten Bildwörterbüchern der deutschen und der serbischen Sprache..... 327
SEMANTIZASIЈA U ŠTAMPANIM SLIKOVNIM RJEČNICIMA NJEMAČKOG I SRPSKOG JEZIKA
- Слободанка С. Пртија*
Како су Римљани означавали писмо? Латинска терминологија..... 344
WHAT TERMS DID THE ANCIENT WRITERS USE FOR LETTERS? LATIN TERMINOLOGY
- Бранислав Д. Ивановић*
Формална обележја компаративних фразеологизама у средњевисоконемачком језику..... 363
FORMAL MARKERS OF COMPARATIVE IDIOMS IN MIDDLE HIGH GERMAN
- Слађана М. Цукут*
Акцентски дублетизам четворосложних придеја на Радио-телевизији Републике Српске 380
ACCENTAL DOUBLETISM OF FOUR SYLLABLE ADJECTIVES ON THE RADIO AND TELEVISION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA
- Анја Ђ. Правуљас*
Превођење архаизама са српског језика на италијански: примјер два италијанска превода Павићевог романа *Hazarски речник* 399
THE TRANSLATION OF ARCHAISMS FROM SERBIAN INTO ITALIAN: TWO ACCOUNTS OF ITALIAN TRANSLATIONS OF THE NOVEL *DICTIONARY OF THE KHAZARS* BY MILORAD PAVIĆ
- Марина Ј. Шафер*
Говорни чин претње у аподози кондиционалних реченица 416
THREAT AS A SPEECH ACT IN CONDITIONAL CLAUSE APODOSIS
- Lazar S. Savković*
Глаголско избјанје у српском језику..... 442
VERBAL GAPPING IN SERBIAN
- Mina Z. Dragaš*
Деонтичка модалност у говорним чиновима у спорском дискурсу 465
DEONTIC MODALITY IN SPEECH ACTS IN SPORTS DISCOURSE

КЊИЖЕВНОСТ

- Ksenija M. Kondali, Sandra V. Novkinić*
Reassessing the Past: Memory and Identity in
Toni Morrison's *Home*..... 487
NOVO PROMIŠLJANJE PROŠLOSTI: SJEĆANJE I IDENTITET
U ROMANU *DOM* TONI MORISON

- Љиљана М. Бук*
Мотив двојника: „ја-двојници“ и „ти-двојници“ 504
MOTIF OF DOUBLER: ME- AND YOU-DOUBLERS

- Milan N. Janjić*
Didro – politički mislilac..... 522
DIDEROT – POLITICAL THINKER

ПРИКАЗИ

- Jovica M. Mikić*
Razvijanje i vrednovanje (još) jedne govorne veštine..... 543
DEVELOPING AND EVALUATING (YET) ANOTHER LANGUAGE SKILL

- Јелена З. Милић*
Неизмерни домети читалачких огледавања..... 548
UNLIMITED RANGE OF READERS' REFLECTIONS

- Milan N. Janjić*
Putovanje kroz francusko kulturno nasleđe..... 554
A JOURNEY THROUGH FRENCH CULTURAL HERITAGE

- Јелена Г. Рељић*
(Раз)откривање квир идентитета 561
DISCLOSURE OF QUEER IDENTITY

- Милош М. Кеџман*
Граматичка, творбена и лексиколошка организација
српског језика из перспективе семантике..... 569
GRAMMATICAL, WORD-FORMATION, AND LEXICOLOGICAL
ORGANISATION OF SERBIAN LANGUAGE FROM THE PERSPECTIVE OF
SEMANTICS

- Александар М. Матерић*
Поетички феномени књижевног опуса Десанке Максимовић 575
POETICAL PHENOMENA OF THE OEUVRE OF DESANKA MAKSIMOVIĆ

<i>Сњежана Н. Станковић</i>	
О зборнику <i>Умјетност и револуција: 100 година послје</i>	582
ON A BOOK OF PROCEEDINGS ENTITLED <i>ART AND REVOLUTION:</i> <i>100 YEARS LATER</i>	
<i>Биографије аутора</i>	593
<i>Упутства за ауторе</i>	606
<i>Instruction for Authors</i>	614

СЕДАМДЕСЕТ

ГОДИНА РУСКОГ
ЈЕЗИКА У БАЊОЈ
ЛУЦИ

Биљана М. Бабић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА РУСКОГ ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ У БАЊОЈ ЛУЦИ (1951–2021)

На иницијативу Катедре за русистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, поводом значајног јубилеја који се односи на изучавање руског језика у нашем граду, у години која је иза нас започели смо значајан подухват – припрему првог темата посвећеног искључиво руском језику, књижевности и култури. Наиме, школске 1950/51. године, на тек основаној Вишој педагошкој школи, као обавезан предмет уведен је руски језик, што је истовремено представљало почетак наставе руског језика у граду на Врбасу на нивоу вишем од основношколског и средњошколског. Након само двадесет година, односно школске 1969/70. основана је и прва Студијска група за руски језик на Педагошкој академији, што је још један важан јубилеј за наставу руског језика у Бањој Луци. Оснивањем Филозофског факултета у саставу Универзитета у Бањој Луци академске 1993/94. године, настава руског језика наставила је своје континуирано присуство у нашој академској заједници. Сљедећи корак на узлазној путањи развоја бањолучке русистике услиједио је када је утемељен Студијски програм руског и српског језика и књижевности у окриљу Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци академске 2012/13. године. Највеће пак домете русистика у Бањој Луци тек очекује од Центра за руске студије, основаног текуће 2021. године при Филолошком факултету.

Публикација темата посвећеног седамдесетој годишњици изучавања руског језика и културе у Бањој Луци одлична је прилика да скренемо пажњу интелектуалној јавности на присуство и традицију његовања руског језика у нашој средини и знатно прије наведене годишњице. У многим црквама и манастирима Бање Луке и околине чувају се вриједне штампане књиге на руском и рускословенском језику донесене из Русије у периоду осамнаестог и

¹ biljana.babic@ff.unibl.org

деветнаестог вијека. Записи домаћих писара на маргинама тих књига врло често су написани редакцијским рускословенским језиком или руским језиком тог времена. Свијетао примјер је вриједна колекција руских штампаних књига из 17. и 18. вијека која се чува у манастиру Гомионици. Најзначајнијем крајишком књижевнику Петру Кочићу (1877–1916) омиљени су били руски писци, о чему свједочи његова библиотека у којој, међу белетристичким књигама, убједљиво предњачи корпус руских писаца, а нарочито се истичу дјела Ивана Тургеева. У периоду Првог свјетског рата мобилисани припадници војске Аустроугарске царевине из околине Бање Луке, који су се нашли на линији фронта у Русији, прелазили су на руску страну. По свршетку рата и повратку у родни крај својим саплеменицима причали су са одушевљењем о руском народу и Русији. Доласком руских емиграната у Краљевину Југославију, извјестан број њих нашао је нови дом у Бањој Луци. Будући врло образовани, постали су активни учесници, а неријетко и носиоци, културног живота града. Заиста, хронолошки смо навели само неколико примјера присуства и утицаја руског језика, књижевности и културе у прошлости, у граду на Врбасу и његовој непосредној околини, а могли бисмо их низати унедоглед.

Први темат посвећен руском језику, књижевности и култури у Бањој Луци, на задовољство уредништва, попримио је међународни карактер, јер су у њему заступљени аутори из Москве, Торина, Катаније, Београда, Новог Сада, Ниша, Косовске Митровице, те Источног Сарајева и Бање Луке. У себи је објединио највећи број научних радова који се односе на руски језик, али и руску књижевност и културу. Ово је прилика да свим ауторима захвалимо на учешћу и значајном доприносу у даљем његовању и развоју русистике на Универзитету у Бањој Луци.

Радмило Н. Маројевић¹
Паневропски универзитет Апеирон у Бањој Луци
Факултет филолошких наука

ПОЕМА ДВЕНАДЦАТЬ/ДВАНАЕСТ АЛЕКСАНДРА БЛОКА ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА

(ЛИНГВИСТИКА : ПОЕТИКА, МНОГОЗНАЧНОСТ : ЈЕДНОЗНАЧНОСТ)

Апстракт: У овом раду² разматра се лингвистика и поетика превођења поеме Дванаест Александра Александровича Блока, водећег пјесника руског „сребрног вијека”, у три нивоа анализе: а) лексичко-граматички проблеми превођења, б) проблеми превођења пјесничких слика (и поетика наслова у оригиналу и преводу), в) фоничко-ритмички проблеми превођења. Посебан аспект рада представља образложење нове редакције превода поеме Дванаест, с графемом „јат” (ъ), која се може читати екавски и јекавски (с једносложним рефлексом дугог јата, на који указује претходни апостроф).

Кључне ријечи: Александар Блок, поема Дванаест, симболика наслова, лингвистика и поетика превођења, поетика вишезначности, лингвистика једнозначности.

1. Претходна, екавска редакција превода

1.1. Руски пјесник Александар Блок преминуо је 7. августа 1921. године у Петрограду (који се и на руском језику тада тако називао). Педесетогодишњица пјесникове смрти обиљежена је крајем 1971. године на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду предавањем које је одржао, пред својим колегама и професорима, студент четврте године Групе за руски

¹ radmilo@mail.ru

² Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

језик и књижевност Радмило Маројевић. Предлог да ја одржим то предавање дао је асистент за руску књижевност, преводилац Миодраг Сибиновић (1937–2020), који је одредио и тему излагања – „Српски преводи Блокове поеме *Двенадцатъ*”. (Додуше, Сибиновић је поему насловио *Дванаесторица*; под тим насловом објавио је касније и свој превод.)

Предавање је следеће године објављено, у два наставка, у последње двије свеске часописа Удружења књижевних преводилаца Србије *Мостови* (Маројевић 1972а: 193–203, 345–348). Овај рад је потом Предраг Пипер укључио у своју хрестоматију критичких текстова, коју је објавио под насловом *О преводима из руске књижевности: Преводилачка читанка* (Маројевић 1985: 57–73).

1.2. Два мјесеца прије тог предавања, на почетку школске године, реферисао сам о послјеоктобарском стваралаштву Александра Блока на првом семинару из руске совјетске књижевности, који је водио, и држао предавања из тог предмета, новопостављени доцент за руску књижевност, преводилац Миливоје Јовановић (1930–2007). Семинарски рад сам потом објавио као чланак у новопокренутом часопису студената Филолошког факултета у Београду *Знак*, под насловом „Симболика и композиција Блокове поеме *Двенадцатъ*” (Маројевић 1972б: 75–83). Тим радом, заправо, отпочело је не само моје бављење Блоком него и славистиком уопште, лингвистиком и поетиком.

1.3. Годину дана послје објављивања расправе о српским преводима Блокове поеме *Двенадцатъ* у београдским *Мостовима* [види т. 1.1], појавило се, у истом часопису, прво издање мог превода ремек-дјела Александра Блока, у екавском књижевном изговору, опет у два наставка, опет у двије завршне свеске овог књижевног и теоријског часописа за преводилаштво (Blok 1973: 206–211, 309–313). На крају другог наставка, на стр. 313, објављене су моје *Напомене* [уз превод поеме *Дванаест* Александра Блока], гдје сам, између осталог, образложио наслов дјела у оригиналу и преводу. Није се тада први пут појавила Блокова поема међу Србима – види прилог „Библиографија српскохрватских превода поеме *Двенадцатъ*” уз студију „Симболика поеме *Двенадцатъ* А. Блока и проблеми њеног превођења на сродни словенски језик“ у *Зборнику за славистику* (Маројевић 1976а: 54–57), први пут се појавила под аутентичним насловом – *Дванаест*. Поема је под тим насловом, исто екавски, поново објављена у *Летопису Матице српске* (Blok 1978: 33–44), овога пута о шездесетогодишњици настанка оригинала (поема је датирана јануаром 1918).

1.4. На предавању о српским преводима Блокове поеме *Двенадцатъ* [види т. 1.1] био је присутан, наравно, и професор руске књижевности послје Гогоља, како му се звао предмет за који је био изабран, преводилац Милосав Бабовић

*Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)*

(1919–1997). Он ми је касније, већ на постдипломским студијама, предложио да ту тему, проширену на све преводе на српскохрватском језику (како се српски језик тада званично звао), пријавим као тему магистарског рада, што сам ја и учинио.

Као ментор, Бабовић је настојао да укључим у магистарски рад и поглавље о тумачењу поеме код нас (он је био написао студију о *Дванаесторици*, како је и он поему насловљавао), ја сам се трудио да то избјегнем јер је то сасвим друга тема. У транслатолошку концепцију ментор се, иначе, није мијешао (прихватио је моју композицију рада). Све се завршило тиме да сам у рад укључио само „Библиографију студија, чланака и бележака о Блоку на српскохрватском језику”, која је потом објављена као прилог и уз студију „Симболика поеме *Двенадцать* А. Блока и проблеми њеног превођења на сродни словенски језик” у *Зборнику за славистику* (Маријевић 1976а: 57–67).

Магистарски рад поднесен је секретаријату Филолошког факултета у Београду у јуну, а одбрањен у октобру 1974. године, под насловом „Srpskohrvatski prevodi poeme *Двенадцать* Aleksandra Bloka” (на 156 дактилографисаних страна: руски текст био је откуцан на руској писаћој машини, а српски на латиничкој писаћој машини). Експозе, односно ауторереферат магистарске дисертације (по руској традицији), објављен је касније, у часопису *Анали Филолошког факултета*, под насловом „Проблеми превођења песничког дела на сродни словенски језик (*Двенадцать* А. Блока)” (Маријевић 1982: 335–347).

Завршићемо прво поглавље рада, који се овога пута посвећује стогодишњици смрти Александра Блока, једном биографском контроверзом. Кад се Милосав Бабовић 1997. године упокојио, на кремирању се од њега прво опростио Ново Вуковић у име Црногорске академије наука и умјетности, и он је рекао да је Милосав рођен 1919. године, а затим Бабовићев ученик Зоран Божовић у име Филолошког факултета, али је он казао да је Бабовић рођен 1921. године. То значи да је у ЦАНУ Милосав Бабовић ушао с 1919. годином рођења, а с Филолошког изашао с 1921. годином рођења, сто година послје Фјодора Достојевског, свога омиљеног писца. Ја сам, боравећи 1995. десетак дана код сестре у селу Будимљи код Берана, срио сам једног чобанина који ми је рекао да су Милосав и он врсници, да су заједно пошли у први разред основне школе, а чобанин је рођен 1919. године. На планини Цмиљевици једна планинка је угостила мене и зета ми грушавином, коју тамо зову *јардум*, а она је и рођена у Будимљи; и она потврди да је Милосав од ње старији годину дана – он је већ био ђак другог разреда кад је она пошла у школу, а рођена је 1920. године. Толико о биографији.

2. Транслатолошки нивои

2.1. Разлика у наслову између рукописа магистарске дисертације и њеног аутореперата [види т. 1.4] условљена је тиме што се за објављивање рада заинтересовао Издавачки центар студената (ИЦС), који се тих година појавио као метеор, али се као метеор ускоро и угасио, па је требало тексту дати више теоријски и више славистички карактер (проширити грађу на друге словенске језике кад је ријеч о наслову и граматичкој вишезначности). Како се књига под насловом који има објављени експозе није појавила, рад смо подијелили на три студије и објавили у три часописа.

Први дио неостварене монографије „Проблеми превођења песничког дела на сродни словенски језик (*Двенадцатъ А. Блока*)”, не мијењајући латиничко писмо из мог рукописа, објавио је часопис *Живи језици*, под насловом „Gramatičko-leksički problemi prevođenja. Prevođenje poeme *Двенадцатъ А. Блока на сродни словенски језик*” (Маројевић 1976–1977: 51–82). Број је уредио Љубомир Михаиловић, а објавила га Пера Половина, премостивши једном публикацијом два годишта са по четири броја часописа.

У вези с овим првим и најопштијим нивоом анализе у теорији превођења, који обухвата све типове превода (а не само књижевно-умјетнички), актуализоваћемо однос „једна јединица у оригиналу : двије јединице у језику превода”. У нашој новој, јатовској редакцији превода поеме *Дванаест* користили смо, тамо гдје је то било потребно, прозодијско диференцирање. Навешћемо за то два типа примјера.

(1) Руски језик нема (тачније: изгубио ју је током историјског развоја) словенску категорију придјевског вида. Једном истом руском дугом придјеву у атрибутској функцији одговара у српском двојство – облик неодређеног и облик одређеног вида. Придјев *чёрный* појављује се у три стиха прве пјесме. У два стиха превели смо га обликом неодређеног вида, уз именице *вече*: *Црно вече*. [„Чёрный вечер.” 1] и *небо*: *Црно, црно небо*. [„Чёрное, чёрное небо.” 1], а у једном – обликом одређеног вида, уз именицу *срџба*: *Црнџа срџба, свџта срџба...* [„Чёрная злоба, святая злоба...” 1]. Треба напоменути да су именице руско *злоба* и српско *злџба* у суштини међујезички хомоними: руска именица обухвата семантички простор од гњева до мржње, али не и злобу.

У преосталом дијелу поеме придјев *чёрный* појављује се још трипут. У два стиха смо га превели придјевом одређеног вида: *Врти, врти црни брк*, [„Крутит, крутит чёрный ус,” 4]; *Ноћи црне пијане* [„Ночки чёрные, хмельные” 7], а у једном смо извршили атрибутско-предикатску трансформацију (замије-

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

нили смо номинативну једночлану реченицу оригинала двочланом личном реченицом превода): *Пушака се црни ремен*, [„Винтовок чёрные ремни,” 2].

(2) Руском придјеву *святой* у српском језику одговара у једном значењу описни придјев *свѣтѣ*, који има и облик неодређеног вида *свѣт*, а у другом – односни придјев *свѣтѣ*, који нема категорију придјевског вида. То је примјер семантичке творбе праћене прозодијским диференцирањем. Описни придјев у облику одређеног вида атрибут је уз именицу *срѣба* [види примјер горе у т. (1)], а односни је у саставу ономастичког израза: *Русиѣ Свѣтѣ*: *Опали по Русиѣ Свѣтѣ* – [„Пальнѣм-ка пулей в Святую Русь –” 1].

У једном примјеру руски придјев је употријебљен у саставу фразеолошког окационализма, па је његов лексички еквивалент у преводу изостао: *Богу се не моле*. [„...И идут без имени святого” 11], а у другом смо, да бисмо остварили риму, именици *Русиѣ* додали као атрибут односни придјев *свѣтѣ* у инверзији, по угледу на ономастички израз који је и пјесник употријебио у истој пјесми, у нешто даљем контексту: – *Пропадѣ Русиѣ Свѣтѣ!* [„– Погибла Россия!” 1].

2.2. Друго, и централно поглавље неостварене монографије „Проблеми превођења песничког дела на сродни словенски језик (*Двенадцать* А. Блока)”, са двије библиографије у прилогу, објављено је у часопису *Зборник за славистику* (касније је у назив уметнуто: [Матице српске]), под насловом „Симболика поеме *Двенадцать* А. Блока и проблеми њеног превођења на сродни словенски језик” (Магојевић 1976а: 15–68). Овај ниво анализе тиче се проблема превођења који карактеришу превођење књижевно-умјетничког текста независно од тога да ли је он у прози или у стиху. Ми ћемо се сада осврнути само на два момента лингвистике и поетике насловног симбола.

(1) Први се моменат односи на историју текста. У пјесниковом аутографу, испред седме пјесме, стоји важна забиљешка: „Двенадцать (человек и стихотворений)”. Није то у почетку наслов дјела гласио „Дванаест људи и песама”, како је тврдио Милосав Бабовић, него је пјесник, кад је требало да напише (или, вјероватније, кад је већ био написао) први стих седме пјесме: „И опять идут двенадцать,” [7], дошао на замисао да тематици наслова саобрази и композицију своје поеме, да наслову дода и ту компоненту смисла.

Симболика наслова садржи бар три семе. Једна се тиче броја јунака (*дванаест људи*) који су учествовали у црвеногардејској патроли – и по Џону Риду њих је било дванаест. Како је далеко испред њих, а и високо изнад бура, Исус Христос, прва асоцијација је са дванаест апостола. Та је асоцијација, међутим, само формална, а суштинска је са дванаест разбојника из руске фолклорне и књижевне традиције.

Друга се сема не тиче само композиције него и жанра: то је *дванаестопјесмотворје* као вијенац пјесама (*Двенадцать* је поема-циклус лирских пјесама). Притом је важно да пјесник композициону јединицу поеме не именује ни термином *глава* ни његовим синонимом *песнь*, него именицом *стихотворение*, која указује на самостално пјесничко дјело, али дјело нераскидиво уплетено у пјеснички вијенац.

Трећа сема указује на прелом епоха – на то да је *дванаест сати* одзвонило старом свијету. То је најдубљи план значења: *дванаест* као крај једног циклуса историје свијета, послјије којег се неизбежно рађа нови свијет и почиње нови историјски циклус, нова ера у развоју човјечанства.

(2) У тексту поеме насловна лексема *двенадцать* протеже се као својеврсни (тематски) лајтмотив. Поред првог стиха седме пјесме, она се појављује још двапут: у другом стиху (првом дистиху) друге пјесме: „Идут двенадцать человек.” [2], и у другом стиху претпоследње пјесме: „...И идут без имени святого / Все двенадцать – вдаль.” [11]. У преводу је требало сачувати ту лексему-лајтмотив без обличке и творбене модификације, што смо ми и учинили: *Дванаест људи нап’рѣд гезди.* [2], *Опет иде дванаест њих,* [7], ... *Свих дванаест нап’рѣд грѣ, / Богу се не моле.* [11]. Разлика у односу на оригинал очитује се у томе што смо ми у посљедњем примјеру лексему премјестили у први стих пјесме и што смо варирали предикат *идут* (*гезди, иде, грѣ*).

2.3. Трећи дио неостварене монографије „Проблеми превођења песничког дела на сродни словенски језик (*Двенадцать* А. Блока)” објављен је у часопису *Књижевна историја*, под насловом „Фоничко-ритмички проблеми превођења: (српскохрватски преводи поеме *Двенадцать* А. Блока)” (Магојевић 1976b: 93–118). Актуализоваћемо овај, највиши ниво анализе оригинала и превода, који се тиче пјесничких дјела у стиху, почетком и крајем.

(1) На почетку је звучна, гласовна пјесничка слика в ј е т р а (руски: звуковой образ), исказана асонанцом и алитерацијом. Остварује се првим куплетом и почетком другог:

Чёрный вечер.
Белый снег.
Ветер, ветер!
На ногах не стоит человек.
Ветер, ветер –
На всём божьем свете!
Завивает ветер
Белый снежок. [1]

*Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)*

Гласовна пјесничка слика вјетра експресивније звучи у јекавској интерпретацији у новом преводу поеме:

*Црно вече.
Б'џли сн'џг.
В'џтар, в'џтар –
Ни да крочи чов'џк!
В'џтар, в'џтар –
Диљем бож'јег св'џта!
Ковитла в'џтар
Сн'џга skut. [1]*

(2) На крају је поетски хаос почетка поеме преображен у потпуно хармонично пјевање финала:

*...Так идут державным шагом –
Позади – голодный пёс.
Впереди – с кровавым флагом,
И за вьюгой невидим,
И от пули невредим,
Нежной поступью надвьюжной,
Снежной россыпью жемчужной,
В белом венчике из роз –
Впереди – Иисус Христос. [12].*

Риме на клаузули (смјењују се женске риме с мушким) допуњују се спорадичним римованим сазвучјима на почетку четири стиха уз богату асонанцу и алитерацију. У преводу:

*...Иду тако моћним кораком –
Отпозади – гладни пас,
Напр'џд – с кравим бариаком,
Од међаве невидљив,
Од метака неранљив,
Н'џжним ходом надбурним,
Сн'џжним прахом бисерним,
Уз ружа б'џлих в'џнац чист –
Испред свих – Иисус Христ. [12]*

звучовна понављања су нешто слабија и друкчија (смјењују се мушка и женска рима с дактилским римама), остварује се леонинска рима у првом стиху куплета те трострука анафора у другом, четвртном и петом стиху; зато је српски

тонски акценат с послјеакценатским дужинама те четири ријечи с јекавским дифтонзима условио знатно мелодичније звучање уз ефекат успоравања ритма.

2.4. Ако се монографија посвећена проблематици превођења пјесничког дјела на сродни словенски језик на примјеру поеме *Двенадцать* Александра Блока није појавила као посебна публикација, јесте сачинила језгро ауторске теоријске књиге из словенске транслатологије коју је 1989. године, под насловом *Лингвистика и поетика превођења (међусловенски превод)*, објавила београдска Научна књига (репринт: Бања Лука: Паневропски универзитет „Апеирон”, 2015).

Двадесет година послје оног предавања на Катедри за славистику [види т. 1.1] (а седамдесет година од Блокове смрти), у водећем руском лингвистичком часопису *Вопросы языкознания* објавили смо студију „Лингвистика и поетика многозначности: (Славянские переводы *Двенадцати* А. Блока)” (Maroevich 1991a: 95–103), коју је преузео и часопис *Русский язык за рубежом*, али под друкчијим насловом: „Многозначность поэтического текста и проблемы его перевода (*Двенадцать* А. Блока)” (Maroevich 1991b: 70–75), који је био и у оригиналу на српском језику, објављеном у часопису *Јужнословенски филолог* претходне године (Marojević 1990: 53–62).

У вези с темом о лингвистици и поетици вишезначности и с њом повезане једнозначности подсјетићемо се познате мисли Романа Јакобсона, која је постала максима у транслатологији и конфронтативној лингвистици: језици се не разликују по томе што један м о ж е, а други н е м о ж е нешто изразити, него по томе што један м о р а, а други н е м о р а то изразити. Представљање нове редакције превода поеме *Дванаест* и завршићемо примјерима на ту тему.

(1) У руском језику један исти облик, формално у номинативу, може имати значење и номинатива и вокатива, али се та значења експлицитно не морају исказивати.

У првој пјесми посвједочена је именица *бедняга* и њена суфиксална изведена-ница *бедняжка*, обје формално у номинативу. Првом се несумњиво исказује лично обраћање, али се оно не изражава именичким обликом него контекстом – испред ње је узвик за дозивање *эй!*, а иза ње слиједе глаголски облици с императивним значењем:

Эй, бедняга!

Подходи –

Поцелуемся... [1].

У српском преводу обраћање се м о р а исказати обликом именице, али то овдје није било спорно јер су и претходни преводиоци користили вокатив:

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

О іаднїче!

Приђи 'амо –
Да се целивамо... [1].

Суфиксална изведеница *бедняжка* посвједочена је, међутим, у контексту који једнозначно не указује на то да ли је ријеч о значењу номинатива или вокатива:

Скользя, тяжело,
Всякий ходок
Скользят – ах, бедняжка! [1].

С обзиром на то да се у српском преводу преводаца м о р а определијелити за један од два значењска падежа, ми смо, за разлику од претходника, исказали лично обраћање лирског субјекта-наратора, тј. за вокатив:

Клизаво, с муком се миче,
Сваки пѣшак ту
Оклизне се – о іаднїче! [1].

Интерпункцијом, повлаком и знаком узвика, пјесник сугерише да се интонација наратора промијенила: он израз сажалења (или само жаоку ироније, или и једно и друго) упућује човјеку који пада на клизавици.

Прозодијски знаци које смо додали у новом издању и изостанак запете указују да није ријеч о узвику *о* него о узвичној рјечци *о* с краткосилазним побочним акцентом послије које нема никакве паузе.

У примјеру:

Трах-тарарах! Ты будешь знать,
.....
Как с девочкой чужой гулять!..

Утёк, подлец! Ужо, постой,
Расправлюсь завтра я с тобой! [6]

обје су компоненте узвичне реченице *Утёк, подлец!* двозначне. Контекст допушта два тумачења наведеног мјеста. Прво тумачење, за које смо се определијели само ми: именица је у вокативу, а глагол у другом лицу једине прошлог времена (уз елидирање замјенице *ты*). То би значило да се Пећка обраћа Вањки, на шта указује претходна и наредна реплика:

Трах-тарарах! Упамти, гаде,
.....
Како се туђа цура краде!...

*Утече, хуља! Нека, нека,
Обрачун сутра тебе чека!* [6]

За друго тумачење (номинатив и треће лице јединине, елидирање замјенице *он*) определијели су се сви други словенски преводиоци, наравно, они који су морали конкретизовати значење изворника. Двозначност оригинала могла се сачувати обликом аориста, али не и обликом именице *хуља*. Могла се двозначност сачувати и употребом неке именице која има хомонимичне облике номинатива и вокатива (на примјер: *Утече, псето!*), али такав превод не би био адекватан на лексичко-семантичком плану. Наравно, двозначност овдје није елемент симболистичке поетике него само предмет контекстуалне лингвистике.

(2) Губљење категорије лица у множини у руском језику условило је двозначност плуралских *л*-облика, и не само њих. Облик *плакали* у примјеру:

Вон барыня в каракуле
К другой подвернулась:
– Уж мы плакали, плакали...
Поскользнулась
И – бац – растянулась!

Ай, ай!
Тяни, подымай! [1]

могао би се схватити двојако: као женски род („плакале смо”), и као заједнички род („плакали смо”, значи не само жене него и дјеца, или и мушкарци, или и једни и други). Вјероватнија је прва могућност јер је женама и иначе више својствена сентименталност. Уже значење је исказано у нашем преводу (и у претходној редакцији: – *И плакале смо, плакале...* (Blok 1978: 34)):

*Гостођа обукла астрагџан
И ка другој окрене се:
– И плакале смо по вџдџан...*
Оклизне се
И – трес! – опружи се.

*А, а!
Руку да!*

Двозначност оригинала сачували су они преводиоци на српски језик који су употребили перфективни аорист *истлакасмо* (очи, сузе, душу), али тај облик не преноси друге компоненте контекста оригинала – указивање на трајање и незавршеност радње и на њену отвореност према садашњости.

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

Уз анализирани, навели смо, и у оригиналу и у преводу, наредни куплет, који је и у преводу остао двозначан. Он се могао конкретизовати на два начина: 1° *Руку ми дај* (ако то говори госпођа у бунди од астрагана); 2° *Руку јој дај* (ако то говори наратор). Императивни облици својом семантиком, и ироничним призвуком, асоцирају на ово друго значење, превод пак омогућава и једно и друго, па и треше: и она и он, или и она и одјек њених ријечи...

3. Нова, јатовска и јекавска редакција превода

3.1. Исте године (1991) кад смо представили своје учење о лингвистици и поетици вишезначности на грађи словенских превода поеме *Дванаест* [види т. 2.4] појавила се, у издању Дечјих новина из Горњег Милановца (и Српског фонда словенске писмености и словенских култура), књига *Тирилица на раскрићу векова: огледи о српској етничкој и културној самосвести* (репринт: Бања Лука: Паневропски универзитет „Апеирон”, 2018), у којој је образложено увођење графеме Ћ (курзивом: *ћ*) у српску писменост. То слово је потом коришћено у критичким издањима Његошевих дјела за једносложне рефлексе дугог јата. Сада графему *ћ* примјењујемо у новој редакцији превода Блокове поеме *Дванаест* за све рефлексе јата.

У тексту превода, који иначе има, не рачунајући име аутора и наслов на почетку, редне бројеве испред пјесама и датирање на крају спјева, укупно 1248 ријечи (укључујући узвике и оноματοпеје), графему *ћ* налазимо укупно 89 пута у 88 ријечи (у једној имамо рефлекс јата двапут), што је 7,05% свих ортографема спјева.

(1) У 48 ријечи реконструишемо једносложни рефлекс дугог јата, на примјер у другом (*Б'ћли сн'ћг. 1*) и у претпосљедњем стиху (*Уз ружа б'ћлих в'ћнац чист – 12*). У свим тим примјерима, наравно, у екавском ће се изговарати дуго *е*, и на њега указује препозитивни апостроф. Извјестан коментар изискује придјев *снијезни* (*Сн'ћжним прахом бисерним, 12*), који се понекад, по акценатској аналогiji, у пјесничком језику изговара с краткоћом вокала (у ијекавском с јоговањем), али га ми у том лику не реконструишемо.

(2) У јекавском српском, тј. у говорима с једносложним изговором рефлекса дугог јата, изостанак апострофа испред графеме *ћ* указује на је-изговор, осим двају примјера у којима се изговара *и*, а који изискују посебан коментар [види т. 3.2.(1)]. Ако испред графеме *ћ* нема апострофа, то је сигнал да се у екавском изговара кратко *е*, осим једног примјера који изискује посебан коментар [види т. 3.2.(2)].

(3) Изузетак су од горњег правила примјери у којима рефлексу кратког јата претходе сонанти *л* и *н*: у том случају у ијекавском се остварује *е*-изговор уз јотовање претходних сугласника *л* → *љ* (*Хљѣба!* 1; *Чоколаду волѣла.* 5)) односно *н* → *њ* (*Врисну срце из нѣдара!* 5); у екавском, наравно, нема јотовања.

3.2. Специјални коментар изискују три случаја.

(1) У облику мушког рода једине радног глаголског придјева финалном екавском *-лео*, *-нео* одговара у ијекавском *-лио* (*Ту сам цуру волѣо...* 7), *-нио* (*Разбѣснѣо се вѣтар само...* 12). То је регуларни ијекавски рефлекс кратког јата испред *ј* које се фонетски појављује у хијату (зијеву). То важи и за друге сугласнике испред **ѣо*, али такви примјери у преводу нису посвједочени.

(2) У једном примјеру графема *ѣ* (*Нѣжним ходом надбурним,* 12) не претходи апостроф, а ипак се изговара дуго *е* с ијекавским јотовањем претходног сугласника *н*. То је тзв. продужено кратко јат (тачније би било рећи: продужени рефлекс кратког јата), али се у њему може изговарати и краткосилазни акценат: *нѣжнѣм/нѣжнѣм*, поред дугосилазног: *нѣжнѣм/нѣжнѣм*.

(3) Једини проблем јатовске ортографске варијанте књижевног језика (екавци јат читају екавски, ијекавци ијекавски) тиче се облика типа *разуијем/разуијем*. Испитивач сјеверозападних српских говора, новосадски дијалектолог Драгољуб Петровић, у монографији *Говор Баније и Кордуна* (Нови Сад – Загреб, 1978, стр. 45), ије-рефлекс *д у г о г* јата налази у облицима *разуијем, разуијете*. Да проблем дијалектолог *не разуије*, указивали смо и раније, у књизи *Горски вијенац: изворно читање* (Никшић – Београд, 1999, стр. 84): овај је ријеч о и-рефлексу *к р а т к о г* јата испред слога *је*, дакле: *разуијем*. Проблем је у томе што је у екавском дошло до губљења интервокалског *ј* и сажимања двају кратких *е* у једно дуго *е*, дакле: **разуејем* > **разуејем* > *разуијем*.

С овим проблемом смо се и ми суочили, и у овом преводу. Стих оригинала, из реплике коју изговара проститутка: „...И меньше ни с кого не брѣт...”, сада смо превели без облика *смијемо/смео* (...*И никоме да не дамо мање...* 1). У претходној, екавској редакцији превода он је гласио: ...*Никоме не смео мање...* (Влок 1978: 35). Семантички, то је ближе оригиналу, али му недостаје елидирани инфинитив: ...*Никоме не смео* [узимати] *мање...*

Да смо остали код претходне варијанте, или бисмо поновили Петровићеву грешку (**см’ѣмо*), или тражили да екавци ортографему *смијемо* изговарају историјски тачно (*смејемо*) уз могућност да сами секвенцу *еје* сажимају у једно дуго *е*. Морали бисмо прихватити ово друго: и иначе је Вук екавски књижевни стандард правио према ијекавском (види Вуков предговор књизи Луке Милованова Георгијевића).

Поема Двенадцатъ/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

3.3. Изван рефлекса јага екавски и јекавски књижевни узус разликују се, кад је ријеч о примјерима из поеме *Дванаест* у нашем преводу, само у два случаја.

(1) Умјесто *нијесам... нијесу*, што преовлађује у југоисточним ијекавским говорима и преовлађујућој књижевној пракси, у екавском се пише и говори *нисам... нису*. У нашем преводу само су два таква примјера (*Ил' ст'ћања нису св'ѣжѣ? 5; Ниси св'ѣстан, и зац'г'ло, 10*), и лако смо оставили ликове који изворно и нису екавски (у екавским говорима је било *несам, тип *нисам* преузет је из сусједних ијекавских говора, како се и говори на тремеђи Црне Горе, Србије и Српске). Тако се, наравно, говори и у сјеверозападним српским земљама.

(2) Умјесто *сјутра оставили смо *сутра* (*Обрачун сутра тебе чека! 6*) јер је то примарно – одражава период кад именица *утро*, као данас у руском, није била развила протетичко *ј*, а тако се преовлађујуће и говори у сјеверозападним српским земљама.

(3) У тексту превода није било односног придјева *лѣтњи*, иначе бисмо се лако определили за изговор *лѣтњи/летњи* у коме се чува изворни словенски суфикс *-њ-и* < -ѣн-ѣнъ, тј. без секундарног ефекта дисимилације.

3.4. Сава Мркаљ је из старе ћирилице био узео десетеричко *и* без тачке у вриједности јоте. У Мркаљево вријеме у руској писмености мало слово је обиљежавано с двије (*і*), а онда с једном тачком (*и*), све док га бољшевици нису укинули 1917. и 1918. декретом. Данас га Руси пишу само у фразеолошком изразу „расставить все точки над і”. Вук је сматрао да тој јоти без тачке треба додати једну квачицу доље удесно, али је ипак умјесто прављења још једног слова преузео латиничко *ј*. То су му савременици љуто замјерили, па и Павле Ивић 130 година послје Вукове смрти у образложењу прогона ијекавице из српског књижевног језика. Ми смо у овом експерименталном издању поеме *Дванаест* узели грчку јоту (*Ι, ι*) у вриједности Вукове из латинице преузете јоте (у стиховима поеме она је употријебљена 126 пута).

Александр Александрович Блок

ДВЕНАДЦАТЬ

1

Чёрный вечер.

Белый снег.

Ветер, ветер!

На ногах не стоит человек.

Ветер, ветер –

На всём божьем свете!

Завивает ветер

Белый снежок.

Под снежком – ледок.

Скользко, тяжело,

Всякий ходок

Скользит – ах, бедняжка!

От здания к зданию

Протянут канат.

На канате – плакат:

«Вся власть Учредительному Собранию!»

Старушка убивается – плачет,

Никак не поймёт, что значит,

На что такой плакат,

Такой огромный лоскут?

Сколько бы вышло портянок для ребят,

А всякий – раздет, разут...

Старушка, как курица,

Кой-как перемотнулась через сугроб.

– Ох, Матушка-Заступница!

– Ох, большевики загонят в гроб!

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

Александар Александрович Блок

ДВАНАЕСТ

1

Црно вече.

Б'њи сн'г.

В'тар, в'тар –

Ни да крочи чов'к!

В'тар, в'тар –

Ди'ем бож'ег св'та!

Ковитла в'тар

Сн'га скут.

Под сн'гом – зале'ен пут.

Клизаво, с муком се миче,

Сваки п'шак ту

Оклизне се – `о `адн'че!

С ку'е на ку'у

Затегнут канап.

На канапу – плакат:

„Сва власт Уставотворноме В'н'ју!”

Старица од туге да свисне – плаче,

И никако да схвати шта значи,

И шта ће такав плакат,

Шта ће големо платно то?

Кол'ко обојака д'нци изрезат,

А свако те – и бос, и го...

Као кокошка, старица

Некако се преметну преко смета.

– Гои М'ати-Заступнице!

– Гои бо'шев'ци – смак св'та!

Ветер хлесткий!
Не отстаёт и мороз!
И буржуй на перекрёстке
В воротник упрятал нос.

А это кто? – Длинные волосы
И говорит вполголоса:
– Предатели!
– Погибла Россия!
Должно быть, писатель –
Вития...

А вон и долгополый –
Сторонкой – за сугроб...
Что нынче невесёлый,
Товарищ поп?

Помнишь, как бывало
Брюхом шёл вперёд,
И крестом сияло
Брюхо на народ?..

Вон барыня в каракуле
К другой подвернулась:
– Уж мы плакали, плакали...
Поскользнулась
И – бац – растянулась!

Ай, ай!
Тяни, подымай!

Ветер весёлый
И зол, и рад.
Крутит подолаы,
Прохожих косит.
Рвёт, мнёт и носит
Большой плакат:
«Вся власть Учредительному Собранию!»
И слова доносит:

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

Вѣтар бије!
Стегла студен љута!
На раскрићу буржуи крије
Нос у крагну од капута.

А ово ко је? – Дугај коса
А гунђа испод носа:
– Издаице земље своје!
– Пропаде Русија Свѣтѣ!
Сигурно писац то је –
Поѣта...

А ено и мантија дугај –
По страни за сметом струже...
Зашто те је обузела туга,
Попе друже?

Памтиш како иђаше
Трбухом напрѣд
И крст како синаше
С трбуха на свѣт.

Госпођа обукла астрагѣн
И ка другој окрене се:
– И плакале смо по вѣздѣн...
Оклизне се
И – трес! – опружи се.

А, аи!
Руку даи!

Весео вѣтар.
И љут, и рѣт.
Скутове мушкета,
Пѣшаке коси.
Цѣпа, гужва и носи
Велики плакат:

„Сва власт Уставотворноме Вѣћу!”
И рѣчи доноси:

...И у нас было собрание...
...Вот в этом здании...
...Обсудили –
Постановили:
На время – десять, на ночь – двадцать пять...
...И меньше ни с кого не брать...
...Пойдём спать...

Поздний вечер.
Пустеет улица.
Один бродяга
Сутулится,
Да свищет ветер...

Эй, бедняга!
Подходи –
Поцелуемся...

Хлеба!
Что впереди?
Проходи!

Чёрное, чёрное небо.
Злоба, грустная злоба
Кипит в груди...
Чёрная злоба, святая злоба...

Товарищ! Гляди
В оба!

2

Гуляет ветер, порхает снег.
Идут двенадцать человек.
Винтовок чёрные ремни,
Кругом – огни, огни, огни...

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

...И ми смо имале В'ѣће...

...Овдѣ код ове куће...

...Размотрисмо –

И одлучисмо:

Једном – десет, свѣ нѣћ – двадес'и пѣт...

...И никоме да не дамо мање...

...На спавање...

Позно вече.

Пусти улица.

Само се вуче

Згрбљен скитница,

И вѣтар фиуче...

О ѿднѣче!

Приђи 'амо –

Да се целивамо...

Хлѣба!

Шта те пред нама?

Прођи само!

Црно, црно небо.

Срѣба, сѣтна срѣба

У грудима гори...

Црна срѣба, свѣта срѣба...

Друже! Отвори

Оба!

2

Прамиња снѣг, вѣтар бѣсни.

Дванаест људи напрѣд иезди.

Пушака се црни ремен,

Свуда – пламен, пламен, пламен...

В зубах – сигарка, примят картуз,
На спину б надо бубновый туз!

Свобода, свобода,
Эх, эх, без креста!

Тра-та-та!

Холодно, товарищи, холодно!

– А Ванька с Катькой – в кабаке...

– У ей керенки есть в чулке!

– Ванюшка сам теперь богат...

– Был Ванька наш, а стал солдат!

– Ну, Ванька, сукин сын, буржуй,

Мою, попробуй, поцелуй!

Свобода, свобода,
Эх, эх, без креста!

Катька с Ванькой занята –
Чем, чем занята?..

Тра-та-та!

Кругом – огни, огни, огни...

Оплечь – ружейные ремни...

Революционный держите шаг!

Неугомонный не дремлет враг!

Товарищ, винтовку держи, не трусь!

Пальнём-ка пулей в Святую Русь –

В кондовую,

В избяную,

В толстозадую!

Эх, эх, без креста!

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

*Згужван качкет, цигар у зубима,
Каро кеџ само фали на леђима!*

*Слобода, слобода,
Ех, ех, без крста!*

Гра-та-та!

Хладно те, другови, хладно!

*– У крчми Каћка с Вањком пије...
– А у чарапи керенке крије!
– А Вањушка те сада богат...
– Наши б’ше Вањка — а сад солдат!
– Буржуу, Вањка, кучкин согу,
Де пр’баи само — пољуби могу!*

*Слобода, слобода,
Ех, ех, без крста!*

*Каћка с Вањком заузета —
Чиме, чиме заузета?...*

Гра-та-та!

*Свуда — пламен, пламен, пламен...
О рамену — пушке ремен...*

*Држ’ корак револуциони!
Будан те душман неуморни!*

*Држ’ пушку, друже, па се не бој!
Опали по Русици Свѣт’и —*

*По старинској,
Кровињарској,
По дежмекастој!*

Ех, ех, без крста!

3

Как пошли наши ребята
В красной гвардии служить –
В красной гвардии служить –
Буйну голову сложить!

Эх ты, горе-горькое,
Сладкое житьё!
Рваное пальтишко,
Австрийское ружьё!

Мы на горе всем буржуям
Мировой пожар раздуем,
Мировой пожар в крови –
Господи благослови!

4

Снег крутит, лихач кричит,
Ванька с Катькою летит –
Електрический фонарик
На оглобелях...
Ах, ах, пади!...

Он в шинелишке солдатской
С физиономией дурацкой
Крутит, крутит чёрный ус,
Да покручивает,
Да пошучивает...

Вот так Ванька – он плечист!
Вот так Ванька – он речист!
Катьку-дуру обнимает,
Заговаривает...

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

3

Кад пођоше наши момци
Да црвену служе гарду –
Да црвену служе гарду –
Да изгубе главу младџу!

Ох ти, горка туго,
Судбино слатка!
Поцџпани гуџу,
Пушко швапска!

И уинат свих буржуа
Свџтски пожар распируе,
Свџтски пожар у крви –
Господи, благослови!

4

Витла снџг, кочиаш виче,
Вањка с Каћком промиче –
С'а 'лектричка сиалица
С рукуница...
Е, е, чуваи!

С униформом солдатском
И са фацом глупачком,
Врти, врти црни брк,
Па га уврће,
Па се размеће...

Види Вањке – плећат ли је!
Види Вањке – ргџчит ли је!
Каћку-ћурку обгрљуе,
Залуђуе...

Запрокинулась лицом,
Зубки блещут жемчугом...
Ах ты, Катя, моя Катя,
Толстоморденькая...

5

У тебя на шее, Катя,
Шрам не зажил от ножа.
У тебя под грудью, Катя,
Та царапина свежа!
Эх, эх, попляши!
Больно ножки хороши!

В кружевном белье ходила –
Походи-ка, походи!
С офицерами блудила –
Поблуди-ка, поблуди!

Эх, эх, поблуди!
Сердце ёкнуло в груди!

Помнишь, Катя, офицера –
Не ушёл он от ножа...
Аль не вспомнила, холера?
Али память не свежа?

Эх, эх, освежи,
Спать с собою положи!

Гетры серые носила,
Шоколад Миньон жрала.
С юнкерьём гулять ходила –
С солдатъём теперь пошла?

Эх, эх, согреси!
Будет легче для души!

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

Затурено лице љуби,
К'о бисер се б'гле зуби...
 Ах ти Каћка, ах ти мачка,
 Бушкице пуначка...

5

На врату ти, Каћа,
Ожиљак од ножа.
Под дојком ти, Каћа,
Треботина свѣжја.

 Ех, ех, заплеши!
 Ноге своје покажи!

У чипкама шетала –
Шетај, шетај, нека!
С официр'ма спавала –
Ставај, ставая, нека!

 Ех, ех, нека вара!
 Врисну срце из њдара!

Памтиш, Каћа, официра –
Не умаче он од ножа...
Зар не памтиш, вѣтропира?
Ил' сѣћања нису свѣжја?

 Ех, ех, сѣти ме се,
 У постељу врати ми се!

С камашнама ходала,
Чоколаду волѣла.
С гункер'ма се водала –
Са солдат'ма почела?

 Ех, ех, па згрѣши!
 Биће лакше на души!

6

...Опять навстречу несётся вскачь,
Летит, вопит, орёт лихач...
Стой, стой! Андрюха, помогай!
Петруха, сзади забегай!..
Трах-гарарах-тах-тах-тах-тах!
Вскрутился к небу снежный прах!..
Лихач – и с Ванькой – наутёк...
Ещё разок! Взводи курок!..
Трах-гарарах! Ты будешь знать,
.....
Как с девочкой чужой гулять!..
Утёк, подлец! Ужо, постой,
Расправлюсь завтра я с тобой!
А Катька где? – Мертва, мертва!
Простреленная голова!
Что, Катька, рада? – Ни гу-гу...
Лежи ты, падаль, на снегу!
Революционный держите шаг!
Неугомонный не дремлет враг!

7

И опять идут двенадцать,
За плечами – ружьца.
Лишь у бедного убийцы
Не видать совсем лица...
Всё быстрее и быстрее
Уторапливает шаг.
Замотал платок на шею –
Не оправится никак...

6

...Опет кочишаш галопом гури,
Виче, урла, ка нама жури...
Стои, стои! Андриуха, прискочи!
Петруха, позади заскочи!...
Трах-тарарах-тах-тах-тах-тах!
До неба витла сн'гъжни прах!...
Збриса кочишаш – и Вањка с њим...
Још иедаред! Дѣ пали свѣ!...
Трах-тарарах! Упамти, гаде,
.....
Како се туђа цура краде!...
Утече, хуљо! Нека, нека,
Обрачун сутра тебе чека!
А гдѣ те Каћка? – Мртва спава!
Простр'тъљена метком глава!
И шта сад, Каћка? – Ни гу-гу...
На сн'гъгу, стрвино, лѣжи ту!...
Држ' корак револуциони!
Будан те душман неуморни!

7

Опет иде дванаест њих,
О рамену – пушка свима,
Убица само, испред свих,
К'о креч бл'гдо лице има...
Краче брже и све брже,
Марама на врату вири.
Куд га ђаво у то врже –
И никако да се смири...

– Что, товарищ, ты не весел?
– Что, дружок, оторопел?
– Что, Петруха, нос повесил,
Или Катьку пожалел?
– Ох, товарищи, родные,
Эту девку я любил...
Ночки чёрные, хмельные
С этой девкой проводил...
– Из-за удали бедовой
В огневых её очах,
Из-за родинки пунцовой
Возле правого плеча,
Загубил я, бестолковый,
Загубил я сгоряча... ах!
– Ишь, стервец, завёл шарманку,
Что ты, Петька, баба, что ль?
– Верно, душу наизнанку
Вздумал вывернуть? Изволь!
– Поддержи свою осанку!
– Над собой держи контроль!
– Не такое нынче время,
Чтобы нянчиться с тобой!
Потяжеле будет бремя
Нам, товарищ дорогой!
И Петруха замедляет
Торопливые шаги...
Он головку вскидаёт,
Он опять повеселел...
Эх, эх!
Позабавиться не грех!
Запирайти этажи,
Нынче будут грабежи!
Отмыкайте погребца –
Гуляет нынче голытьба!

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

– Што си, друже, невесео?
– Што ли си се скаменио?
– Што си нос бре обгъсио,
Ил' си Каћку пожалио?
– Ди другови рођени,
Ту сам цуру волго...
Ноћи црне пијане
С том сам цуром водио...
– Због смтлости ока њена,
Ока њена пламена,
И због младежа црвена
Испод десног рамена,
У жестини убих жену,
Убих срца камена... ах!
– Ђути, рђо, верглаш само,
Зар си, Пећка, женско, што ли?
– Хоћеш душу ту пред нама
Да отвориш? Па изволи!
– На држање пази само!
– Држи себе у контроли!
– Ние сада такво врђеме
Да те мазимо пред бои!
Још теже нас чека време,
Теже, драги друже мои!
И Петруха успорава
Ужурбани корак свои...
Главу горе забацује,
Опет се осмъхује...
Ех, ех!
Па забава ние гръх!
Затвараите спратове,
Пљачкања се готове!
Отвараите биртше –
Сиротиња лумпује!

8

Ох ты горе-горькое!
Скука скучная,
Смертная!
Ужь я времячко
Проведу, проведу...
Ужь я темячко
Почешу, почешу...
Ужь я семячки
Полущу, полущу...
Ужь я ножичком
Полосну, полосну!..

Ты лети, буржуй, воробышком!
Выпью кровушку
За зазнобушку,
Чернобровушку...
Упокой, господи, душу рабы твоея...

Скучно!

9

Не слышно шуму городского,
Над невской башней тишина,
И больше нет городского –
Гуляй, ребята, без вина!
Стоит буржуй на перекрёстке
И в воротник упрятал нос.
А рядом жмётся шерстью жёсткой
Поджавший хвост паршивый пёс.

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

8

*Ех ти, туго голема!
Чамотиња безмърна,
Чемерна!
Ух што ћу да врџме
Проведем, проведем...
Ух што ћу да тџме
Почешем, почешем...
Ух што ћу стџменке
Да љедем, да љедем...
Ух што ћу да ножем
Ожежем, ожежем!...*

*Бџџи ми с очигу, бурџугу!
Испићу ти крџцу
За љубовџу,
За црнооку...*

ЎПОКОН, ГОСПОДИ, ДѢШЮ РАБѢИ ТВОЕЈА...

Чамотиња!

9

*Не чује се градска бука,
Над невском кулом – тишина,
Не прџти више жандарска рука –
Думпугте, момџи, без вина!
На раскрићу бурџугу стои,
У крагну те нос сакрио.
За њим згрчен у длаку свогу
Пас шугави реп подвио.*

Стоит буржуй, как пёс голодный,
Стоит безмолвный, как вопрос.
И старый мир, как пёс безродный,
Стоит за ним, поджавши хвост.

10

Разыгралась чтой-то вьюга,
Ой, вьюга́, ой, вьюга́!
Не видать совсем друг друга
За четыре за шага!

Снег воронкой завился,
Снег столбушкой поднялся...

– Ох, пурга какая, Спасе!
– Петька! Эй, не завирайся!
От чего тебя упас
Золотой иконостас?
Бессознательный ты, право,
Рассуди, подумай здраво –
Али руки не в крови
Из-за Катькиной любви?
– Шаг держи революционный!
Близок враг неугомонный!

Вперёд, вперёд, вперёд,
Рабочий народ!

11

...И идут без имени святого
Все двенадцать – вдаль.
Ко всему готовы,
Ничего не жаль...

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

*И стои буржуи к'о пас гладни,
Као питање н'џм и сл'џп.
И стари св'џт, бескућник гадни,
Иза њега подвио реп.*

10

*Међава све љуће брише,
Ѓи међаво опака!
Не види се, друже, више
Ни на четир' корака!*

*Као дим се сн'џг изви,
Као стуб се сн'џг надви...*

*– Иди међавѳ, Боже спаси!
– Бути, Пећка, не вараи се!
Од каква те спаси зла
Икона од злата сва?
Ниси свѳстан, и зац'џло,
Мућни главом, мисли зрело –
Руке крвљу окупа ли
Због Каћкине љубави?
– Држ' корак револуциони!
Будан те душман неуморни!*

*Напр'џд, у строи, у строи,
Радниче мои!*

11

*...Свих дванаест напр'џд грѳ,
Богу се не моле.
Спремни на све,
Ништа не жале...*

Их винтовочки стальные
На незримого врага...
В переулочки глухие,
Где одна пылит пурга...
Да в сугробы пуховые –
Не утянешь сапога...

В очи бьётся
Красный флаг.

Раздаётся
Мерный шаг.

Вот – проснётся
Лютый враг...

И выюга пылит им в очи
Дни и ночи
Напролёт!..

Вперёд, вперёд,
Рабочий народ!

12

...Вдаль идут державным шагом...
– Кто ещё там? Выходи!
Это – ветер с красным флагом
Разыгрался впереди...

Впереди – сугроб холодный.
– Кто в сугробе – выходи!
Только нищий пёс голодный
Ковыляет позади...

– Отвяжись ты, шелудивый,
Я штыком пощекочу!
Старый мир, как пёс паршивый,
Провались – поколочу!..

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

Челик њихових пушака
На невидљиве душмане...
Дуж опустелих сокака,
Међава ни да сустане...
Кроз сметове ни корака –
А да чизма не остане...

Бариак букти
Црвени.

Корак тутњи
Продорни.

Где буде се
Душмани...

Међава снџгом засипа очи

Дана и ноћи
Безброј!...

Напрџд, у строј, у строј,
Радниче мој!

12

...Напрџд иду моћним кораком...
– Ђе, изађи! Ко је тамо?
Напрџд с црвеним бариаком
Разбџснџо се вџтар само...

Испред њих – смет је хладни.
– Ко је у смету – изађи!...
Само убоги нас гладни
Храмље немоћан позади...

– Откачи се, псу крастави,
Убоићу те бајонџтом!
Стари свџте, псу шугави,
Нестани пред новим свџтом!...

...Скалит зубы – волк голодный –
Хвост поджал – не отстаёт –
Пёс холодный – пёс безродный...
– Эй, откликнись, кто идёт?

– Кто там машет красным флагом?
– Приглядишь-ка, эка тьма!
– Кто там ходит беглым шагом,
Хоронясь за все дома?

– Всё равно, тебя добуду,
Лучше сдайся мне живьём!
– Эй, товарищ, будет худо,
Выходи, стрелять начнём!

Трах-тах-тах! – И только эхо
Откликается в домах...
Только вьюга долгим смехом
Заливается в снегах...

Трах-тах-тах!
Трах-тах-тах...

... Так идут державным шагом –
Позади – голодный пёс.
Впереди – с кровавым флагом,
И за вьюгой невидим,
И от пули невредим,
Нежной поступью надвьюжной,
Снежной россыпью жемчужной,
В белом венчике из роз –
Впереди – Иисус Христос.

Январь 1918

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

...Зубе кези – к'о вук гладан –
Реп подвио – не одступа –
Пас сав хладан – пас сав ладан...
– Од'зови се, ко то ступа?

– Ко то маше црвеним бариаком?
– Погледајте, какав мрак!
– Ко то бѣжи журним кораком,
Иза кућа крије траг?

– Наћи ћу те, немој се крити,
Предај ми се, боље, сам!
– Еј ти друже, зло ће бити,
Дај изађи ил' пуцај!

Трах-тах-тах! – И само эхом
Од'зива се кућа мрак...
Мећава само дугим см'њхом
Руга се кроз сн'њжни прах...

Трах-тах-тах!
Трах-тах-тах!

...Иду тако моћним кораком –
Отпозади – гладни пас,
Напр'ѣд – с крвавим бариаком,
Од мећаве невидљив,
Од метака неранљив,
Нѣжним ходом надбурним,
Сн'њжним прахом бисерним,
Уз ружа б'ѣлих в'ѣнац чист –
Испред свих – Исус Христ.

Јануар 1918.

Предео:
Радмило Марковић

Напомене.

1. *Уставотворна Скупштина* (р. *Учредительное Собрание*) – изабрана је на општим изборима у новембру 1917. године. Већину у њима су имали есери (партија социјалиста-револуционара), док је бољшевицима припала свега четвртина мјеста. Уставотворна Скупштина отворена је 5. јануара 1918. године, али је у ноћи између 5. и 6. јануара растјерана од стране бољшевика, анархиста и плаћеника из прибалтичких земаља. Блок је почео да пише поему два дана касније.

Парола есера и њихових присталица била је „Вся власть Учредительному Собранию!”, а замијењена је бољшевичком паролом „Вся власть Советам!”.

2. *Каро кеџ* (р. *бубновъий туз*) – знак у облику ромба од црвеног штофа који је лично на кеца (аса) играћих карата; пришивао се на леђа и груди прслука робијаша како би, у случају бјекства, пратиоци могли да их нанишане.

Керенке (р. *керенки*) – папирни новац који је смитовала Привремена влада Керенског од августа 1917. године; у јануару 1918. био је увелико обезвријеђен инфлацијом.

3. *Обојци* (р. *портянки*) – правили су се од платна тако да се њима увије нога до чланка.

Камашне (р. *гетры*) – назувци, докољенице које не обухватају стопало; у Црној Гори тај дио обуће звао се *гете*, а носили су их мушкарци.

4. *Исус* – прије декрета бољшевикâ о реформи азбуке и ортографије од децембра 1917. (потврђеног декретом од децембра 1918) прва компонента Спаситељевог имена писала се с два *и*, прво је било (верзално) десетеричко **И** а друго осмеричко **и**, дакле: **Иисусъ**, док су старовјерци писали једно *И*. Блок тако пише како би остварио ритмику трохеја (руски: хорей).

Христос – у руском књижевном језику према адаптираном акузативу *Христа* (и осталим зависним падежима) у номинативу се користи неадаптирани облик, са завршетком *-ос*, као у грчком. Срби, као стари хришћански народ, и у номинативу користе адаптирани лик *Христ*, тј. није обавезан књишки облик *Христос*.

Литература

1. Блок, Александар (1973), „Дванаест” (I–II), прев. Радмило Маројевић, *Мостови*, Београд, IV, 3 (15), 206–211; 4 (16), 309–313.
2. Блок, Александар Александрович (1978), „Дванаест”, прев. Радмило Маројевић, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, CLIV, 421, 1, 33–44.
3. Мароевич, Радмило (1991а), «Лингвистика и поэтика многозначности (Славјанские переводы *Двенадцати* А. Блока)», *Вопросы языкознания*, Москва, № 3, 95–103.
4. Мароевич, Радмило (1991б), «Многозначность поэтического текста и проблемы его перевода (*Двенадцать* А. Блока)», *Русский язык за рубежом*, Москва, № 4, 70–75.
5. Маројевић, Радмило (1972а), „Српски преводи Блокове поеме *Двенадцать*” (I–II), *Мостови*, Београд, III, 3 (11), 193–203; 4 (12), 345–348.
6. Маројевић, Радмило (1972б), „Симболика и композиција Блокове поеме *Двенадцать*”, *Знак*, Београд, I, 2–3, 75–83.
7. Маројевић, Радмило (1976а), „Симболика поеме *Двенадцать* А. Блока и проблеми њеног превођења на сродни словенски језик”, *Зборник [Матице српске] за славистику*, Нови Сад, 11, 15–68.
8. Маројевић, Радмило (1976б), „Фоничко-ритмички проблеми превођења (српскохрватски преводи поеме *Двенадцать* А. Блока)”, *Књижевна историја*, Београд, IX, 33, 93–118.
9. Маројевић, Радмило (1982), „Проблеми превођења песничког дела на сродни словенски језик (*Двенадцать* А. Блока)”, *Анали Филолошког факултета*, Београд, XIV, 335–347.
10. Маројевић, Радмило (1985), „Српски преводи Блокове поеме *Двенадцать*”. [У:] Предраг Пипер. *О преводима из руске књижевности. Преводилачка читанка*. (Избор, типологија и библиографија критичких текстова). Нови Сад: Институт за стране језике и књижевности, 57–73.
11. Маројевић, Радмило (1990), „Вишезначност поетског текста и проблеми његовог превођења (*Двенадцать* А. Блока)”, *Јужнословенски филолог*, Београд, XLVI, 53–62.
12. Маројевић, Радмило (1976–1977), „Gramatičko-leksički problemi prevodenja: Prevodenje poeme *Двенадцать* А. Блока na srodni slovenski jezik”, *Живи језици*, Београд, XVIII–XIX, 1–4, 51–82.

Radmilo N. Marojević
Pan-european University Apeiron Banja Luka
Faculty of philological sciences

“THE TWELVE” OF ALEXANDER BLOK
IN A NEW SERBIAN TRANSLATION
(LINGUISTICS : POETICS, MULTIAMBIGUITY:
UNAMBIGUITY)

Summary

This study deals with the linguistics and poetics of the translation of “The Twelve” by Alexander Blok, a leading poet of the Russian “Silver age” concerning three levels of analysis :a) lexical-grammatical challenges of translating, b) challenges of translating poetical pictures (and poetics of headlines in the original and the translation), c) phonical-rhythmical challenges of translating.

Taking into account the fact that the headline “Двенадцать” in the Russian original has three levels of meaning, thematical “twelve people”, genre-compositional “twelve poems” and cultural-historical “twelve hours of the old world,” the only lexeme adequate to Serbian translation is the lexeme “дванаест” in a headline and it has to be used as a leit-motiv in three lines of the three poems of the epic.

A special aspect of the study is represented by the explanation of the new recension of the Serbian translation of the poem “The Twelve”, with a grapheme “yat” (ѣ), that can be read in ekavian and yekavian dialects (with a monosyllabic reflex of a long yat pointing to the preceding apostrophe).

► **Key words:** Alexander Blok, a poem “The Twelve”, symbolism of the translation, linguistics and poetics of translation, poetics of multiambiguity, linguistics of unambiguity.

References

1. Blok, Aleksandar (1973), „Dvanaest” (I–II), prev. Radmilo Marojević, *Mostovi*, Beograd, IV, 3 (15), 206–211; 4 (16), 309–313.
2. Blok, Aleksandar Aleksandrovič (1978), „Dvanaest”, prev. Radmilo Marojević, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, CLIV, 421, 1, 33–44.
3. Maroevich, Radmilo (1991a), «Lingvistika i poetika mnogoznachnosti (Slaviânskie perevody *Dvenadtsati* A. Bloka)», *Voprosy iazykoznaniiâ*, Moskva, № 3, 95–103.

Поема Двенадцать/Дванаест Александра Блока по други пут међу Србима
(лингвистика : поетика, многозначност : једнозначност)

4. Maroevich, Radmilo (1991b), «Mnogoznachnost' poetičeskogo teksta i problemy ego perevoda (*Dvenadtsat' A. Bloka*)», *Russkii iazyk za rubezhom*, Moskva, № 4, 70–75.
5. Marojević, Radmilo (1972a), „Srpski prevodi Blokove poeme *Dvenadtsat'*” (I–II), *Mostovi*, Beograd, III, 3 (11), 193–203; 4 (12), 345–348.
6. Marojević, Radmilo (1972b), „Simbolika i kompozicija Blokove poeme *Dvenadtsat'*”, *Znak*, Beograd, I, 2–3, 75–83.
7. Marojević, Radmilo (1976a), „Simbolika poeme *Dvenadtsat'* A. Bloka i problemi njenog prevođenja na srodni slovenski jezik”, *Zbornik [Matice srpske] za slavistiku*, Novi Sad, 11, 15–68.
8. Marojević, Radmilo (1976b), „Foničko-ritmički problemi prevođenja (srpskohrvatski prevodi poeme *Dvenadtsat'* A. Bloka)”, *Književna istorija*, Beograd, IX, 33, 93–118.
9. Marojević, Radmilo (1976–1977), „Gramatičko-leksički problemi prevođenja. Prevođenje poeme *Dvenadtsat'* A. Bloka na srodni slovenski jezik”, *Živi jezici*, Beograd, XVIII–XIX, 1–4, 51–82.
10. Marojević, Radmilo (1982), „Problemi prevođenja pesničkog dela na srodni slovenski jezik (*Dvenadtsat'* A. Bloka)”, *Anali Filološkog fakulteta*, Beograd, XIV, 335–347.
11. Marojević, Radmilo (1985), „Srpski prevodi Blokove poeme *Dvenadtsat'*”. [In:] Predrag Piper. *O prevodima iz ruske književnosti. Prevodilačka čitanka*. (Izbor, tipologija i bibliografija kritičkih tekstova). Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 57–73.
12. Marojević, Radmilo (1990), „Višeznačnost poetskog teksta i problemi njegovog prevođenja (*Dvenadtsat'* A. Bloka)”, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, XLVI, 53–62.

Преузето: 21. 12. 2020.
Корекције: 13. 2. 2021.
Прихваћено: 20. 2. 2021.

Ксенија Ј. Кончаревић¹
Јелена Б. Васовић²
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

АСОЦИЈАТИВНИ РЕЧНИЦИ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ТРАНЗИЦИОНИХ ПРОМЕНА У РУСКОМ И СРПСКОМ ДРУШТВУ КРАЈА XX И ПОЧЕТКА XXI ВЕКА³

Апстракт: У раду се, на материјалу асоцијативних речника, спроводи анализа садржине и структуре асоцијативних поља одабраних лексема из семантичког поља „политика, економија, друштвени односи” у руском и српском језику са циљем реконструисања представа о транзиционим променама у друштву и њиховом одразу у свести носилаца двају језика. Добијени резултати доводе се у корелацију са новијим социолошким студијама о транзицији у српском и руском друштву.

Кључне речи: социолингвистика, социологија, асоцијативни речници, асоцијативна поља лексема, савремени руски језик, савремени српски језик.

1. Уводне напомене

У овом раду позабавићемо се сликом транзиционих промена која се може реконструисати анализом асоцијативних поља (АП) лексема из сфере полити-

¹kkoncar@mts.rs

²jvasovic5@gmail.com

³Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078).

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

ке, економије и друштвених односа у руском и српском језику, представљеним у асоцијативним речницима ових двају језика (в. *Лексикографски извори*). Нагласићемо да материјал из руског и српског језика није апсолутно упоредив, пре свега због чињенице да су поједина асоцијативна поља у *Асоцијативном речнику руског језика* (Karaulov et al. 1994) суженија, пошто је анкетирани мањи број говорника⁴. Ово, међутим, не представља озбиљну сметњу за добијање реалне слике о структури асоцијативних поља, будући да је највећи број асоцијативних поља која овде анализирамо валидан, са 500 и више реакција. Испитаници тестирани у српској средини (Piper et al. 2005) по узрастним и образованим карактеристикама блиски су онима који су учествовали у изради *Руског асоцијативног речника* (в. напомену 1).

Постојала су два мотива за спровођење овог истраживања – социолошки, односно социолингвистички, и интралингвистички. Са социолингвистичке тачке гледишта занимало нас је рефлектовање транзиционих промена у језичкој свести Срба и Руса. Ове промене кореспондирале су са временом израде асоцијативних речника руског (деведесете године XX века) и српског језика (прва деценија XXI века).

Социолошка истраживања спроведена у Русији и Србији показују сличне друштвене феномене везане за транзицију: велике промене у друштвено-економској структури становништва, прелазак радничке класе са позиција декларативно „владајуће”, са оуда проистеклим релативно стабилним економским положајем и заштићеношћу права која проистичу из радног односа, на позиције класе у нестајању, обесправљене и пауперизоване, углавном препуштене сналажењу у сивој економији; нестајање средње класе, која је стуб стабилности сваког друштва; рапидно осиромашење пензионера и ускраћивање стечених права и права везаних за стицање пензионог статуса (исп. Zaslavskaja 2004; Matveeva 2015; Shtompka 2001; Antonić 2012; Bolčić 1994; Milić 2002;

⁴При изради *Руског асоцијативног речника*, за мањи број АП анкетирано је око 100 испитаника – изворних носилаца руског језика узраста од 17 до 27 година, а за већи – око 500. Млађа популација пунолетних грађана, уз то са академским образовањем (студенти прве три године различитих високошколских установа), изабрана је за анкетање из два разлога: прво, зато што су аутори сматрали да ће управо ова популација знатно утицати на развој језика у догледној будућности, и друго, зато што се очекује да на њихову језичку свест утиче и одабрани профил студија. Стога аутори у предговору констатују да је *Руски асоцијативни речник* „излаз у будућу језичку свест Руса” (Karaulov et al. 1994: 5). При изради *Асоцијативног речника српског језика* анкетирана је и студентска, али и старија средњошколска популација, што обезбеђује поклапање узрастних карактеристика узорка. О методологији конструисања асоцијативних речника и потоње анализе материјала детаљније в. у: Karaulov 1996, Ufimceva 1995, Ufimceva 1996).

Novaković 2017: 24–37, 68–100). Показује се да су друштвене промене, такозвани процес транзиције који живимо, све само не површан процес. Он не захвата само само „површинске” слојеве друштва (политика, економија, свакодневни живот); ни дубински слојеви (научно, културно и уметничко стваралаштво, колективна и индивидуална психологија) не остају нетакнути и спокојни. Старо нестаје, ново се тек помаља и за њега не знамо хоће ли бити боље или горе од претходног. Нико не остаје имун на друштвена догађања, на атмосферу општих мена, криза и посвемашње несигурности. Потребно је у општој несигурности негде наћи упориште, међутим, многи нису спремни на адекватно суочење са изазовима свакодневног живота и за дубља, суштинскија трагања за утемељењем своје личности у оваквим ситуацијама, већ посежу за најједноставнијим решењима, за најјефтинијим, а наизглед делотворним „лековима”. Један од њих је и симплификовано, дуалистичко доживљавање света који нас окружује: стварност се посматра кроз супротстављене појмовне парове: прошлост – садашњост, добро – зло, достојанство – обесправљеност, богатство – сиромаштво и најзад одлучујуће – ми и „они” („они” су оличење свакога зла, док смо „ми” обични људи, часни, чиста образа и неукаљаних руку).

Општа слика одраза транзиционих промена у језичкој свести припадника руског и српског друштва веома је слична. Испитаници, као што ћемо видети у даљем излагању, показују аверзију према политици генерално; њихов став према новим друштвеним појавама углавном је негативан; уочава се одређена доза носталгије за некадашњим, хомогенизованијим друштвом и моћнијом, монолитнијом државом; емоције и вредносне оцене у вези са карактеристичним појмовима и процесима везаним за транзицију углавном су поларизоване.

Други повод за приступање овоме истраживању, поред неоспорне сличности, јесу и значајне разлике у садржају асоцијативних поља чији су стимулуси биле лексеме којима се означавају феномени у домену политике, економије и друштвених односа и њихова обележја, као и разлике у свести носилаца руске и српске културе. Пошто се сматра да валидна асоцијативна поља представљају најпотпунији доступан материјал који одражава језичку свест просечних савремених говорника, она су и била полазна тачка испитивања. Наиме, како наводи Н. В. Уфимцева (2003: 4), „асоцијативно поље стимулуса јесте не само фрагмент вербалне меморије човека, већ и фрагмент слике света етноса, која се одсликава у свести просечног носиоца културе, његових мотива и оцена, и, као последица тога, његових културних стереотипа”.

Ограниченост обима ове публикације дозвољава нам да методологију истраживања одраза транзиционих промена у савременој језичкој свести Срба

и Руса илуструјемо само најкарактеристичнијим процедурама. Показаћемо на који начин је могуће анализирати садржину и структуру АП одабраних лексема из семантичког поља „политика, економија и друштвени односи” у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора транзиционих промена у свести просечних носилаца двају језика. Из *Асоцијативног речника српског језика* (Piper et al. 2005) анализирали смо 11 стимулуса – *новац, демократија, радник, избори, политика, држава, Европа, будућност, унија, људска права, режим*, а из *Руског асоцијативног речника* (Караулов и др. 2004) – 12 стимулуса: *деньги, демократия, работник, выборы, политика, государство, држава, Европа, будущее, союз, права человека, режим*.

2. Анализа садржине АП

Материјал асоцијативних речника може бити класификован на основу различитих критеријума, а овде ћемо применити принцип семантичке и концептуалне блискости реакција, према методологији Р. Драгићевић (Dragičević 2010: 55–98) и М. Стефановић (Stefanović 2012: 25–32).⁵ Издвојићемо 19 група које обухватају блиске реакције у анализираним АП оба језика. Приликом анализе нећемо свим групама посветити подједнаку пажњу, с обзиром на то да је циљ истраживања био уочавање истоветности, сличности и разлика које се манифестују у језичкој свести носилаца руског и српског језика, а које се односе на стање и транзиционе промене у руском и српском друштву.

Групе које су издвојене су: хипоними, дефиниција, опозити, функционалне везе у домену политике, функционалне везе изван политике, идентификација са конкретном политичком организацијом, позитивне емоције и оцене, негативне емоције и оцене, неутралне синтагматске везе (модел двеју речи), личносно, интерперсонално, аксиолошко значење, идентификација са конкретном особом, прецедентни текстови, веза са националним идентитетом, друго значење, деривати, рима, егзистенција, локација и остале реакције. Наглашавамо да овако груписане реакције нису присутне код свих стимулуса, да су називи група условни, и да су издвојени са циљем прегледније систематизације материјала.

Почећемо од стимулуса *политика* у руском (а) и српском језику (б). Реакције ћемо груписати на следећи начин:

⁵ Ову методологију К. Кончаревић применила је у радовима посвећеним истраживању индикатора религиозности у вербално-асоцијативној мрежи носилаца руског и српског језика крајем XX и у првој деценији XXI века, на материјалу асоцијативних речника који се користе и у овом раду, в. Končarević 2015 а, Končarević 2015 б, Končarević 2015 в.

(а)

Хипоним: *внешняя 4, внутренняя, государственная, экономическая 2, конструктивная, кризисная, либеральная, международная, мировая, новая, современная;*

Дефиниција: *для тех, кто понимает; привилегия;*

Функционалне везе у домену политике: *экономика 7, власть 2, Дума, коммунизм, лидер, правительство, президент, съезд;*

Функционалне везе изван политике: *наука;*

Идентификација са конкретном политичком организацијом: *КПСС 2;*

Позитивне емоције и оцене: *нужна, успех, хорошее дело, честная;*

Негативне емоције и оцене: *грязная 10, грязь 8, грязное дело, дерьмо 4, дрянь, ерунда 3, гадость, надоело, скука 2, бардак, бред, вздор, грязно; долой, дурацкая; закулисные игры, игра, канонерок, клубок обрезков, кнута, ложь, маразм, мура, не для нас, неинтересно, не нужно, непонимание, не понимать, непонятная, неправильная, нет решений, неуютность, нечистоплотность, низкая, нудная, обман, обманная, плохая, плохо, подлость, политикан, путаница, разруха, смерти, спор, страшное дело, темный лес, черная, что-то запутанное, чушь;*

Неутралне синтагматске везе: *партии 9, Горбачева, правительства 3, большая, государства, Ельцина, невмешательства, перестройки, сложная 2, военного коммунизма, в стране, лавирования, милитаризма, мира, на высоте, обновления, правды, протекционизма, России;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *наша;*

Идентификација са конкретном особом: *Ельцин 8, Горбачев 2; Жириновский, Ельцин;*

Остале реакције: *газеты, новости 3, жизнь, телевизор 2, беседа, война, газета, далеко, дело, деловой журнал, зачем, искусство, история, массовое сознание, международный, мир, равнодушие, стилистика, угощение, человек, TV.*

(б)

Хипоним: *дневна, економска, радикална, спольна, спольна, страна, унутрашња;*

Дефиниција: *борба, игра 3, расправа 2, беседа, говор, говоренье, дневна забава, договор, доколица, идеја, изражавање, полемика, посао, преговор, расправе, управљање;*

Функционалне везе у домену политике: *скупштина 33, избори 25, држава 23, власт 16, председник, странка 9, странке 8, демократија 6, економија, влада*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

3, гласање, партија, седница 2, десница, државници, парламент, политичке странке, премијер, режим, суд, суђење, Устав, закон;

Функционалне везе изван политике: наука 4;

Идентификација са конкретном политичком организацијом: ДОС 2, СРС 2, ДХСС, СПС;

Позитивне емоције и оцене: битно, соол, поштено, занимљиво;

Негативне емоције и оцене: досада 37, глупост, лаж 26, свађа 17, ужас 12, пропаст 7, смарање 6, зло, лажи 5, завера, обмана, превара, смор, срање 4, глупости, губљење времена, курва, криминал, лопови, манипулација, проблеми, рат, убиство, хаос 3, блејање, бљак, гађење, досадно, катастрофа, корист, корупција, незаинтересованост, неправда, смешна, смрт, срамота, циркус 2, барабе, беда, без памети, бес, брига, брука, будале, бука, варка, гадости, глума, глупости, грозно, дебили, деструкција, доконисање, досадна, заблуда, залуђеност, замешатељство, замршена, злоупотреба, идиот, издаја, лажов, лопов, лоповлук, лоше, лудница, мито, неважно, незанимљива, неистина, некултура, неповерљив, нереди, неслагања, неспоразум, неурачунљивост, неуспех, нешто лоше, нужно зло, опасна игра, очајање, паметовање, пародија, плакање, покварени, поквареност, празно, преваре, представа, препирка, преуцавања, прецењено, прљавитина, проститутка, проституција, свађе, секта, смејурја, смор живи, страност, страхота, сумња, тешко, тешкоћа, трагедија, туга, чантрање, шљам, шупље у празно;

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: не волим, не занима ме 2, ме не занима, мрзим, не волим је;

Идентификација са конкретном особом: Ђинђић 26, Шешел 10, Коштуница 9, Слоба 5, Милошевић 3, Лабус 2, Батић, маторци, отац, Слоба Милошевић, Слободан Милошевић, Шеки, тата, Зоран Ђинђић;

Прецендентни текстови: Б92, Блиц, макијавелизам, Микијев забавник, РТС, ТВ Политика;

Веза са националним идентитетом: народ, застава;

Друго значење: новине 60, дневне новине, лист, часопис, магазин, штампа;

Деривати: политичар, политичари 6;

Егзистенцијално: је данас смешна;

Локација: Хаг 4, Србија 3, Америка, Београд, факултет, Србија и Црна Гора, школа, зграда, зграда Политике, Зрењанин;

Остале реакције: ТВ 17, телевизија 12, моћ 6, ништа, 5, дневник, вести 4, новости, пропаганда, свакодневница 3, данас, дешавање, друштво, жена, заједница, земља, интерес, интересовање, људи, медији, микрофон, мушкарац,

мушкарци, незаинтересованост, новац, одрасли, професор, протест, фотелја, истрајк; прича, смех, живот 2, б5, арена, атом, црно, цупкање, чаша, чудо, чвор, дебело, другарица, држање, експрес, играње, истакнутост, књига, коцка, кола, компликација, лабуд, медицина, начин, наочаре, наочари, новина, нож, ограничење, одело, празно, реч, столица, страно, сваки дан, тика така, уметност, ватра, забрана, звезда.

Други пример:

Деньги

Хипоним: *крупные 11, рубль 9, бумажные 8, мелочь, монета 4, необходимость 3, деревянные, доллар, доллары, зеленые, медные, монеты, трудовые 2, государственные, гроши, копейки, купюры, рубли;*

Дефиниција: *бумага 11, бумажки 4, бабки 3, мани 2, бумажка, валюта, необходимость иметь много, средства, это бумага;*

Функционалне везе у домену политике: *казначейские билеты, при коммунизме;*

Позитивне емоције и оцене: *счастье 5, благополучие, власть и свобода, вносят спокойствие в наши души, возможности, все, все!, греют, класс!, красивые, люблю, радость, свобода, сила, хорошо, честные, чистые, это все;*

Негативне емоције и оцене: *бешеные 14, зло 9, грязные, грязь 4, дрянь, мусор 3, левые, не нужны, это зло 2, бред; грязь, но без них никуда; зависимость, злость; мусор, но их не хватает; не главное, несчастье, проблема, ссора, труха, украдены, украли, фальшивь, хлам;*

Неутралне синтагматске везе: *большие 41, много 19, нужны 11, мало 10, кончились, считать 5, получить, тратить, чужие 4, в кармане, вперед, дать, заработанные, получать 3, займы, делать, заработать, истрачены, малые, немалые, огромные 2, брать, в банке, в гости, в долг, взять, в кассу, в кино, в кошельке, в сумке, выплатить, давать, длинные, достал, достались, достать, зарабатывать, иметь, имеются, истратил, исчезли, карманные, копить, лежат, летят, лишние, маленькие, мелкие, на книжке, на обед, на стол, на цель, нетрудовые, новые, нужны всем, одолжить, отдавать, отдать, отсутствуют, потратить, пропали, старые, уплыли;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *мои 4, мне очень нужно, хочу;*

Прецедентни текстови: *на бочку, шальные 3, врозь, на ветер;*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Егзистенцијално: *нет 8, есть 5, нету 2, а их никогда не бывает, бывают, были, не имеются;*

Остале реакције: *кошелек 14, золото 12, вода, время, не пахнут 8, деньги, жизнь, работа, стипендия, товар, 3, вещи, доход, машина, пахнут, счет 2, банк, бег, блат, блеск, богатство, больше, брр, будущее, бумажный, быть, бюджет, воздух, всегда не хватает, где взять, где их взять, да так, дать взаймы, живые, заботы, зарплата, зачем?, звенят, звякнуть, и хлеб, какие, карман, касса, кассир, категория, квартира, количество, кольцо, конопля, крест, курица, любят счет, магазин, материальные ценности, металл, мимо, много золотых монет, море, мотоцикл, мыло, нет слов, не хватает, нехватка, ничто, ноги, нужда, одежда, они нужны, осень, отдых, отхуда, отпуск, отсутствие, отсутствует, плата, платили, побольше, побольше и покрупней, поездка, покупать, покупка, портмоне, почта, прибыль, причина, пройдоха, свои, серебро, сорить, спекулянты, стипендии, текут, труд, у мамы, фантики, халтура, хлеб, часы, шуришание.*

Новац

Хипоним: *евро 12, динар 10, доллар 5, долари 4, девизе 3, велики, зелени, пара 2, динари, инострани, марке, метални, метални новчић, папирни, папирни новац, ситнина;*

Дефиниција: *паре 35, потреба 26, средство 19, папир 15, све 11, потребан 5, кеиш, неопходност 4, кинта, неопходан, средство плаћања 3, лова, нужност, ствар 2, нешто што недостаје, неопходно, неопходно за живот, обавезност, платежно средство, средство размене, средство за опстајање, средство за живот, услов опстанка, хартија, шушке;*

Позитивне емоције и оцене: *богатство 61, моћ 48, могућност, сигурност 6, срећа 4, љубав, провод, уживање 3, задовољство, имућност, могућности, слобода, ужитак 2, битно, благостање, важан, важност, велика помоћ, вредан, вредно, добит, добитак, значај, корисно, лаган живот, моћ у руци, нада, надање, побольшање, супер, успех;*

Негативне емоције и оцене: *мито, зло 7, мало, похлепа 4, брига, губитак, квари људе, нема га, ништа, нужно зло, прљав 3, дефицит, глупост, исквареност, мафија, нема, прљаво, прљавитина 2, беда, блато, глад, господар-слуга, грамзивост, груб, губитак сна, губљење, исувише значајан, језа, корист, кваритель, мука, начин преваре, не чини све, небитан, небитно, недостатак, немање, немаштина, немати, непријатељ, несрећа, нестаје, неважно, незгодна ствар, никад довољно, пакао, погубност, похлепност, празнина, превара, преживљавање, расипање,*

равнодушност, ситничавост, спонзоруша, споредан, споредно, споредност, срећа привидна, суза, свађа, тешко доступно, узалуд;

Неутралне синтагматске везе: *у рукама 3, прање, трошење 2, за трошење, зелен, потрошни, ситан, скуп, трансфер, трошити, чување, чувати;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *мрзим, немам, немам га, треба ми, хоћу;*

Идентификација са конкретном особом: *Никола 2, Б. Карић, Бил Гејтс, Ђелић, Станивук, Тесла;*

Прецедентни текстови: *бити или не бити, Молијер;*

Деривати: *новчаник 15, новчаница, новчанице;*

Егзистенцијално: *да 2, је све;*

Локација: *банка 13, свет 3, Кувајт, Португалија;*

Остале реакције: *куповина 21, злато 13, зелено 12, плата, живот 9, жуто, зарада, посао 4, власт, време, ауто, каса, рад 3, богат, будућност, вредност, економија, материја, материјализам, одећа, плаћање, пуно, путовање, руке, циљ, чекови, чудо 2, \$, анкета, аптека, бизнис, благајна, богаташ, богаташи, борба, брат, буши, вила, врећа, данас је уторак треба, дефиниција из политичке, довољан број, зајам, зарадити, зелене новчанице, емоција, гардероба, и све, играчка, излазак, имање, интерес, јакна, капитал, картица, кеса, кешоловац, кладоница, кофер, кола, компанија, корупција, кућа, купити, лик, лишће, лооом, лупити, машта, материјално, материјално стање, метал, топеу, море, мото, начин, намештај, новац, обавеза, обазрив, одевање, папири, парфем, пиће, писмо, питон, пиштољ, плате, плаћања, плаћати, поклон, пола живота, помоћ, потпис, приватизација, продавнице, пун новчаник, путовања, рутина, салдо, свежањ, сеф, сила, слатко, стандард, статус, страст, ствари, суштина, тата, тежња, темел, трговина, трошак, унија, увек, цигаре, чек, цеп, шопинг, штампарија.*

У табеларним прегледима који следе даћемо статистички преглед структуре анализираних асоцијативних поља. У првој колони последње табеле представљен је просек за сва посматрана асоцијативна поља:

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у
руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

ТАБЕЛА 1

		Политика (с)	Политика (р)	Новац (с)	Денгли (р)	Демократија (с)	Демократија (р)
Хипоним	7 (0,9%)	17 (8,33%)	48 (6,50%)	58 (10,96%)	4 (0,56%)	0	
Дефиниција	21 (2,69%)	2 (0,98%)	145 (19,64%)	25 (4,72%)	149 (20,86%)	1 (1%)	
Опозити	0	0	0	0	0	0	
Функц. везе у домену политике	151 (19,40%)	15 (7,35%)	0	2 (0,37%)	113 (15,82%)	30 (30%)	
Функц. везе изван политике	4 (0,51%)	1 (0,49%)	0	0	0	1 (1%)	
Идентификација са конкретном политичком организацијом	6 (0,77%)	2 (0,98%)	0	0	23 (3,22%)	0	
Позитивне емоције и оцене	4 (0,51%)	4 (1,96%)	162 (21,95%)	22 (4,15%)	28 (3,92%)	15 (15%)	

Негативне емоције и оцене	287 (36,88%)	79 (38,72%)	102 (13,82%)	57 (10,77%)	125 (17,50%)	17 (17%)
Неутралне синтагматске везе	0	37 (18,13%)	16 (2,16%)	174 (32,89%)	3 (0,42%)	8 (8%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење	7 (0,9%)	1 (0,49%)	5 (0,67%)	6 (1,13%)	1 (0,14%)	0
Идентификација са конкретном особом	63 (8,09%)	12 (5,88%)	7 (0,94%)	0	55 (7,70%)	8 (8%)
Прецедентни текстови	6 (0,77%)	0	2 (0,27%)	8 (1,51%)	0	0
Веза са националним идентитетом	2 (0,25%)	0	0	0	54 (7,56%)	3 (3%)
Друго значење	66 (8,48%)	0	0	0	0	0
Деривати	12 (1,54%)	0	17 (2,30%)	0	0	0
Рима	0	0	0	0	0	0

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Егзистенцијално	1 (0,12%)	0	3 (0,40%)	19 (3,59%)	9 (1,26%)	0
Локација	15 (1,92%)	0	18 (2,43%)	0	64 (8,96%)	4 (4%)
Остале реакције	126 (16,19%)	27 (13,23%)	213 (28,86%)	158 (29,86%)	86 (12,04%)	13 (13%)
Укупно	778 ~99,92%	204 ~96,54%	738 ~99,94%	529 ~99,95%	714 ~99,96%	100 ~100%

ТАБЕЛА 2

	Градник (с)	Работник (р)	Избори (с)	Выборы (р)	Држава (с)	Государство (р)	Држава (р)
Хипоним	95 (12,38%)	0	41 (5,33%)	55 (51,88%)	18 (2,39%)	52 (8,1%)	2 (2,02%)
Дефиниција	48 (6,25%)	0	26 (3,38%)	0	154 (20,45%)	70 (10,90%)	13 (13,13%)
Опозити	40 (5,21%)	0	0	0	0	0	0

Функц. везе у домену политике	6 (0,78%)	0	218 (28,34%)	22 (20,75%)	73 (9,69%)	63 (9,81%)	0
Функц. везе изван политике	0	0	0	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом	0	2 (1,96%)	5 (0,65%)	0	0	0	0
Позитивне емоције и оцене	34 (4,43%)	13 (12,74%)	13 (1,69%)	0	15 (1,99%)	68 (10,59%)	23 (23,23%)
Негативне емоције и оцене	108 (14,08%)	10 (9,80%)	243 (31,59%)	9 (8,49%)	85 (11,28%)	58 (9,03%)	8 (8,08%)
Неутралне синтагматске везе	79 (10,3%)	45 (44,11%)	17 (2,21%)	11 (10,37%)	31 (4,11%)	124 (19,31%)	18 (18,18%)
Личносно, интерперсонално и аксиолошко значење	1 (0,13%)	0	1 (0,13%)	0	19 (2,52%)	50 (7,78%)	10 (10,10%)
Идентификација са конкретном особом	6 (0,78%)	0	37 (4,81%)	0	13 (1,72%)	3 (0,46%)	0
Прецедентни текстови	1 (0,13%)	1 (0,98%)	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	13 (2,02%)	0

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Веза са националним идентитетом	0	0	3 (0,39%)	1 (0,94%)	78 (10,35%)	8 (1,24%)	11 (11,11%)
Друго значење	0	0	3 (0,39%)	0	0	0	0
Деривати	0	0	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	0	0
Рима	0	0	0	0	0	0	0
Егзистенцијално значење	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	0	1 (0,13%)	0	0
Локација	129 (16,81%)	0	19 (2,47%)	0	159 (21,11%)	49 (7,63%)	7 (7,07%)
Остале реакције	219 (28,55%)	31 (30,39%)	138 (17,94%)	8 (7,54%)	101 (13,41%)	84 (13,08%)	7 (7,07%)
Укупно	767 ~99,96%	102 ~99,98%	769 ~99,58%	106 ~99,97%	753 ~99,93%	642 ~99,95%	99 ~99,99%

ТАБЕЛА 3

	Европа (с)	Европа (р)	Будућност (с)	Будуће (р)	Унија (с)	Сојуз (р)
Хипоним	3 (0,38%)	8 (8,08%)	0	0	0	0
Дефиниција	147 (19,96%)	8 (8,08%)	153 (19,89%)	17 (15,17%)	352 (44,95%)	3 (2,77%)
Опозити	0	0	65 (8,45%)	3 (2,67%)	1 (0,12%)	0
Функц. везе у домену политике	6 (0,77%)	0	0	1 (0,89%)	55 (7,02%)	14 (12,96%)
Функц. везе изван политике	0	0	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом	9 (1,16%)	0	0	0	15 (1,91%)	1 (0,92%)
Позитивне емоције и оцене	33 (4,28%)	5 (5,05%)	158 (20,54%)	26 (23,21%)	13 (1,66%)	6 (5,55%)

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Негативне емоције и оцене	46 (5,96%)	1 (1,01%)	38 (4,94%)	9 (8,03%)	17 (2,17%)	8 (7,40%)
Неутралне синтагматске везе	78 (10,11%)	2 (2,02%)	20 (2,60%)	32 (28,57%)	119 (15,19%)	25 (23,14%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење	14 (1,81%)	0	11 (1,43%)	9 (8,03%)	1 (0,12%)	0
Идентификација са конкретном особом	1 (0,13%)	0	1 (0,13%)	0	1 (0,12%)	0
Прецедентни текстови	1 (0,13%)	0	2 (0,26%)	1 (0,89%)	0	42 (38,88%)
Веза са националним идентитетом	3 (0,38%)	0	0	0	2 (0,25%)	0
Друго значење	0	0	31 (4,03%)	0	33 (4,21%)	1 (0,92%)
Деривати	0	0	0	0	2 (0,25%)	0
Рима	0	21 (21,21%)	0	0	0	0

Егзистенцијално	8 (1,03%)	0	8 (1,04%)	0	0	0
Локација	146 (18,93%)	28 (28,28%)	15 (1,95%)	0	104 (13,28%)	0
Остале реакције	276 (35,79%)	26 (26,26%)	267 (34,72%)	14 (12,5%)	68 (8,68%)	8 (7,40%)
Укупно	771 ~100,8%	99 ~99,99%	769 ~99,98%	112 ~99,96%	783 ~99,93%	108 ~99,94%

ТАБЕЛА 4

Укупно:	Људска права (с)	Режим (с)	Режим (р)
Хипоним 3,98%	4 (0,55%)	0	0
Дефиниција 14,12%	107 (14,88%)	45 (6,30%)	4 (3,92%)
	4 (3,92%)		

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Опозити 1,03%	0	0	0	0
Функц. везе у домену политике 10,70%	135 (18,77%)	28 (27,45%)	199 (27,87%)	2 (1,96%)
Функц. везе изван политике 0,05%	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом 0,96%	34 (4,72%)	2 (1,96%)	3 (0,42%)	0
Позитивне емоције и оцене 6,32%	16 (2,22%)	5 (4,90%)	6 (0,84%)	0
Негативне емоције и оцене 14,67%	75 (10,43%)	12 (11,76%)	150 (21%)	9 (8,82%)
Неутралне синтагматске везе 10,36%	86 (11,96%)	14 (13,72%)	96 (13,44%)	62 (60,78%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење 1,35%	4 (0,55%)	1 (0,98%)	2 (0,28%)	0
Идентификација са конкретном особом 3,05%	10 (1,39%)	0	105 (14,70%)	1 (0,98%)

Прецедентни текстови 0,77%	0	1 (0,98%)	0	0
Веза са националним идентитетом 1,57%	1 (0,13%)	0	1 (0,14%)	0
Друго значење 1,33%	0	0	7 (0,98%)	0
Деривати 0,33%	0	0		0
Рима 0,28%	0	0	8 (1,12%)	1 (0,98%)
Егзистенцијално 0,57%	4 (0,55%)	1 (0,98%)	3 (0,42%)	0
Локација 7,37%	15 (2,08%)	2 (1,96%)	6 (0,84%)	0
Остале реакције 21,04%	228 (31,71%)	22 (21,56%)	83 (11,62%)	23 (22,54%)
Укупно 99,85%	719 ~99,94%	102 ~99,97%	714 ~99,97%	102 ~99,98%

На основу овако представљених просечних вредности, можемо одредити релативни значај група реакција сваког појединачног асоцијативног поља, као и упоређивати реакције на исте стимулусе у два језика, што ће уједно олакшати и даље истраживање веза између језика и културе. У наставку, анализираћемо

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

онај тип реакција које су битне за утврђивање индикатора транзиционих промена у друштву у свести носилаца српског и руског језика. Као полазиште у истраживању послужиће нам позитивне и негативне емоције и оцене, а приликом њихове интерпретације по потреби ћемо укључивати и друге типове ради бољег сагледавања ситуације и објашњавања узрока настанка оваквих или онаквих асоцијација (о комуникационим тактикама испитаника при попуњавању асоцијативних тестова и рефлектовању индивидуалних одлика испитаника на њихове асоцијације детаљније в. Karaulov 1996: 67–96).

Однос носилаца руског и српског језика према појмовима из сфере политике, као што ћемо видети из излагања које следи, веома добро показују емоционално-ескспресивне реакције. Процентуални удео позитивних (а) и негативних (б) емоционалних реакција и оцена је следећи (у опадајућем поретку):

(а)

– у српском језику: *новац* 21,95%, *будућност* 20,54%, *радник* 4,43%, *Европа* 4,28%, *демократија* 3,92%, *људска права* 2,22%, *држава* 1,99%, *унија* 1,66%, *избори* 1,69%, *режим* 0,84%, *политика* 0,51%;

– у руском језику: *држава* 23,23%, *будуће* 23,21%, *демократија* 15%, *работник* 12,74%, *государство* 10,93%, *союз* 5,55%, *Европа* 5,05%, *права човека* 4,90%, *дeњги* 3,97%, *политика* 1,96%, *выборы* 0%, *режим* 0%;

(б)

– у српском језику: *политика* 38,72%, *избори* 31,59%, *режим* 21%, *демократија* 17,50%, *радник* 14,08%, *новац* 13,82%, *држава* 11,28%, *људска права* 10,43%, *Европа* 5,96%, *будућност* 4,94%, *унија* 2,17%;

– у руском језику: *политика* 38,23%, *демократија* 17%, *права човека* 11,76%, *дeњги* 10,77%, *работник* 9,80%, *государство* 9,03%, *режим* 8,82%, *выборы* 8,49%, *држава* 8,08%, *будуће* 8,03%, *союз* 7,40%, *Европа* 1,01%.

Негативне емоције и оцене доминирају над позитивним у оба језика, с тим што је у српском језику израженија разлика међу њима (срп.: 15,42% негативних – 6,46% позитивних; рус.: 12,01% негативних – 8,11% позитивних). Већ на први, и најзначајнији за наше истраживање, појам *политика*, како у српском, тако и у руском језику, у центру АП као најбројнија врста реакција налазе се негативне емоције и оцене, са приближним процентуалним уделом у оба језика (*политика* (срп.) – 36,88% : *политика* (рус.) – 38,72%). Данас, као што показује материјал асоцијативних речника, појам *политика* најчешће

се асоцира са негативним осећањима и оценама. То је морала бити директна последица деловања политичких актера у епоси транзиције. Томе у прилог говори и податак да се у *Речнику српскога језика* Матице српске за појам *политика*, поред основног значења, издваја и следеће: „2. свака активност усмерена на остваривање одређеног циља (обично повезаног с обмањивањем других): *лоповска* –”. Стога не чуди што су испитаници у највећем броју давали негативне реакције, попут: *досада* (37), *глупост*, *лаж* (26), *свађа* (17), *ужас* (12), *пропаст* (7), *смарање* (6), *зло*, *лажи* (5) (срп.); *грязная* (10), *грязь* (8), *грязное дело*, *дерьмо* (4), *дрянь*, *ерунда* (3), *гадость*, *надоело*, *скука* (2) (рус.), описујући задати појам као глупост, нешто досадно и прљаво.

Ипак, у српској језичкој свести израженије су негативне емоције и оцене, него у руској. На стимулусе *радник*, *избори*, *држава* и *режим* у српском језику негативне емоције и оцене налазе се у центру АП са високим процентуалним уделом (*избори* – 31,59%, *режим* – 21%, *радник* – 14,08%, *држава* – 11,28%), док су у руском језику оне на ближој (*режим* – 8,82%) или даљој периферији (*работник* – 9,80%, *государство* – 9,03% / *держава* – 8,08%, *выборы* – 8,49%). Интересантно је да су на стимулус *Европа* српски испитаници давали више негативних реакција од руских – српски – 5,96% (ближа периферија), руски – 1,01% (крајња периферија). Ово се може објаснити тиме што српски испитаници овај појам више доживљавају политички, повезујући га са питањем ступања у Европску унију и целокупном политичком ситуацијом у нашој земљи, на коју је и поменута организација оставила великог утицаја, док је у руској језичкој свести овај појам доживљен више у географском смислу. О томе сведоче и друге групе реакција – у српском: *унија 41*, *ЕУ 14*, *Европска унија 6*, *УН 5*, *излаз 3*, *Европска заједница*, *НАТО*, *уједињене нације*; у руском: *Западная 6*, *Восточная 2*, *континент 4*, *материк*, *огромная*, *цивилизованная*... Штавише, у руском језику не постоји ниједна реакција која упућује на Европску унију, што значи да у време испитивања она уопште није била присутна у руској језичкој свести. Међутим, када је реч о позитивним емоцијама и оценама на дати стимулус, опет су оне бројније у српском језику, налазећи се на ближој периферији, док су у руском на крајњој, те се по недостатку емоционалних и вредносних оцена може закључити да су руски испитаници равнодушни према европским интеграцијама, самим тим што спољна политика Руске Федерације никада није била оријентисана према ЕУ.

Велики проценат позитивних емоција и оцена у српском језику забележен је код појмова новац (*богатство 61*, *моћ 48*, *могућност*, *сигурност 6*, *срећа 4*, *љубав*, *провод*, *уживање 3*, *задовољство*, *имућност*, *могућности*, *слобода*, *ужитак*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

2, битно, благостање, важан, важност, велика помоћ, вредан, вредно, добит, добитак, значај, корисно, лаган живот, моћ у руци, нада, надање, побољшање, супер, успех – укупно 21,95%) и будућност (нада 21, срећа 19, светла, светлост 17, успех 12, светло 9, лепа, напредак 8, боља, боље 3, биће боље, бољи дани, бољи живот, бољитак, добро, лепо, лепше, мир, оптимизам, успешност 2, безбедно, блиставост, боље сутра, бољи услови, добра, доброта, задовољство, красна, леп живот, лепа будућност, лепшиа, могућност, напредност, напредовање, нешто боље, радост, савршена, сигурност, стабилност, угодност, успех – укупно 20,54%) – центар АП, а у руском језику држава (могучая, родная 4, моцъ 3, большая, величие, нерушимая 2, любовь, мать, непобедимая, победила, сила, сильная – укупно 23,23%) – центар АП, будуће (светлое 14, прекрасно 3, светло и прекрасно 2, великое, верить, прекрасное, с надеждой, счастливое, счастье, хорошее – укупно 23,21%), демократија (свобода 11, свобода выбора, свобода слова, свобода совести, это хорошо – укупно 15%), работник (добрый, ответственный, трудяга, честный 2, добросовестный, отменной, передовик, сладкий, ценный – укупно 12,74%), государство (огромное 10, богатое 6, могучее, родное, свободное, сила 5, Родина, сильное, справедливое 3, единое, могущественное, мощное, развивающееся, развитое, суверенитет, суверенное 2, дружественное, здоровое, миролюбивое, мощно, моцъ, порядок, правда, свобода, сильнее – укупно 10,59%) – ближа периферија. Дакле, могло би се рећи да српски испитаници полагају наде у бољу будућност, а да новац доводе у узрочно-последичну везу са њом, док руски испитаници поред тога имају позитивне емоције и оцене и према својој држави (посебно када је у питању појам држава, који је за њих експресивнији и узвишенији од неутралног појма государство). Занимљиво је да руски испитаници немају ништа позитивно да кажу за стимулусе выборы и режим, а и у српском језику су позитивне реакције на дате појмове на крајњој периферији.

3. Структура АП и показатељи транзиционих промена у друштву

У структури сваког АП на основу броја реакција могу се издвојити центар, ближа, даља и крајња периферија. Граница између њих јасно је видљива, и може се представити као нагли пад у процентима. У овом прегледу узећемо у обзир само оне групе реакција које су значајне за утврђивање индикатора стања и транзиционих промена у друштву.

Политика (срп.)

Центар: негативне емоције и оцене – 36,88%; функц. везе у домену политике – 19,40%; остале реакције – 16,19%

Ближа периферија: друго значење – 8,48%; идентификација са конкретном особом – 8,09%

Даља периферија: дефиниција – 2,69%; локација – 1,92%; деривати – 1,54%

Крајња периферија: хипоним 0,9%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење 0,9%; идентификација са конкретном политичком организацијом 0,77%, прецедентни текстови 0,77%

Политика (рус.)

Центар: негативне емоције и оцене 38,72%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе 18,13%; остале реакције – 13,23%; хипоним – 8,33%

Даља периферија: функц. везе у домену политике 7,35%; идентификација са конкретном особом 5,88%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 1,96%; дефиниција – 0,98%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,98%

Новац (срп.)

Центар: остале реакције – 28,86%; позитивне емоције и оцене – 21,95%; дефиниција – 19,64%

Ближа периферија: негативне емоције и оцене – 13,82%; хипоним – 6,50%

Даља периферија: локација – 2,43%; деривати – 2,30%; неутралне синтагматске везе – 2,16%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 0,94%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,67%; егзистенцијално – 0,40%

Деньги (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 32,89%; остале реакције – 29,86%

Ближа периферија: хипоним – 10,96%; негативне емоције и оцене – 10,77%

Даља периферија: дефиниција – 4,72%; позитивне емоције и оцене – 4,15%

Крајња периферија: егзистенцијално – 3,59%; прецедентни текстови – 1,51%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,13%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Демократија (срп.)

Центар: дефиниција – 20,86%; негативне емоције и оцене – 17,50%; функц. везе у домену политике – 15,82%

Ближа периферија: остале реакције – 12,04%; локација – 8,96%; идентификација са конкретном особом – 7,70%; веза са националним идентитетом – 7,56%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 3,92%; идентификација са конкретном политичком организацијом 3,22%

Крајња периферија: егзистенцијално – 1,26%; хипоним – 0,56%; неутралне синтагматске везе – 0,42%

Демократия (рус.)

Центар: функц. везе у домену политике – 30%

Ближа периферија: негативне емоције и оцене – 17%; позитивне емоције и оцене – 15%;

Даља периферија: остале реакције – 13%; неутралне синтагматске везе – 8%; идентификација са конкретном особом – 8%

Крајња периферија: локација – 4%; веза са националним идентитетом – 3%

Радник (срп.)

Центар: остале реакције – 28,55%; локација – 16,81%; негативне емоције и оцене 14,08%

Ближа периферија: хипоним – 12,38%; неутралне синтагматске везе – 10,3%

Даља периферија: дефиниција – 6,25%; опозити – 5,21%; позитивне емоције и оцене 4,34%

Крајња периферија: функц. везе у домену политике – 0,78%; идентификација са конкретном особом – 0,78%

Работник (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 44,11%

Ближа периферија: остале реакције – 30,39%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 12,74%; негативне емоције и оцене – 9,80%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,96%; прецедентни текстови – 0,98%

Избори (срп.)

Центар: негативне емоције и оцене – 31,59%; функц. везе у домену политике 28,34%

Ближа периферија: остале реакције – 17,94%; хипоним – 5,33%; идентификација са конкретном особом – 4,81%

Даља периферија: дефиниција – 3,38%; локација – 2,47%; неутралне синтагматске везе – 2,21%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 1,69%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,65%

Выборы (рус.)

Центар: хипоним – 51,88%

Ближа периферија: функц. везе у домену политике – 20,75%; неутралне синтагматске везе – 10,37%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 8,49%; остале реакције – 7,54%

Крајња периферија: веза са националним идентитетом – 0,94%

Држава (срп.)

Центар: локација – 21,11%; дефиниција – 20,45%; остале реакције – 13,41%; негативне емоције и оцене – 11,28%

Ближа периферија: веза са националним идентитетом – 10,35%; функц. везе у домену политике – 9,69%; неутралне синтагматске везе – 4,11%

Даља периферија: личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 2,52%; хипоним – 2,39%; позитивне емоције и оцене – 1,99%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 1,72%; прецедентни текстови – 0,39%; деривати – 0,39%

Государство (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 19,31%; остале реакције – 13,08%

Ближа периферија: дефиниција – 10,90%; позитивне емоције и оцене – 10,59%; функц. везе у домену политике – 9,81%

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 9,03%; хипоним – 8,1%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 7,78%; локација – 7,63%

Крајња периферија: прецедентни текстови – 2,02%; веза са националним идентитетом – 1,24%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Држава (рус.)

Центар: позитивне емоције и оцене – 23,23%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 18,18%; дефиниција – 13,13%

Даља периферија: веза са националним идентитетом – 11,11%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 10,10%; негативне емоције и оцене – 8,08%

Крајња периферија: локација – 7,07%; остале реакције – 7,07%

Европа (срп.)

Центар: остале реакције – 35,79%; дефиниција – 19,96%; локација – 18,93%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 10,11%; негативне емоције и оцене – 5,96%; позитивне емоције и оцене – 4,28%

Даља периферија: Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,81%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,16%; егзистенцијално – 1,03%

Крајња периферија: функц. везе у домену политике – 0,77%; хипоним – 0,38%; веза са националним идентитетом – 0,38%

Европа (рус.)

Центар: локација – 28,28%

Ближа периферија: остале реакције – 26,26%; рима – 21,21%

Даља периферија: хипоним – 8,08%; дефиниција – 8,08%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 5,05%; неутралне синтагматске везе – 2,02%

Будућност (срп.)

Центар: остале реакције – 34,72%; позитивне емоције и оцене – 20,54%; дефиниција – 19,89%

Ближа периферија: опозити – 8,45%; негативне емоције и оцене – 4,94%; друго значење – 4,03%

Даља периферија: неутралне синтагматске везе – 2,60%; локација – 1,95%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,43%

Крајња периферија: егзистенцијално – 1,04%

Будућее (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 28,57%

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене – 23,21%; дефиниција – 15,17%

Даља периферија: остале реакције – 12,5%; негативне емоције и оцене – 8,03%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 8,03%;

Крајња периферија: опозити – 2,67%

Унија (срп.)

Центар: дефиниција – 44,95%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 15,19%; локација – 13,28%; остале реакције – 8,68%

Даља периферија: функц. везе у домену политике – 7,02%; друго значење – 4,21%; негативне емоције и оцене – 2,17%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,91%; позитивне емоције и оцене – 1,66%

Крајња периферија: веза са националним идентитетом – 0,25%; деривати – 0,25%

Союз (рус.)

Центар: прецедентни текстови – 38,88%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 23,14%; функц. везе у домену политике – 12,96%

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 7,40%; остале реакције – 7,40%; позитивне емоције и оцене – 5,55%

Крајња периферија: дефиниција – 2,77%

Људска права (срп.)

Центар: остале реакције – 31,71%; функц. везе у домену политике – 18,77%; дефиниција – 14,88%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 11,96%; негативне емоције и оцене – 10,43%; идентификација са конкретном политичком организацијом 4,72%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 2,22%; локација – 2,08%; идентификација са конкретном особом – 1,39%

Крајња периферија: хипоним – 0,55%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,55%; егзистенцијално – 0,55%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Права човека (рус.)

Центар: функц. везе у домену политике – 27,45%; остале реакције – 21,56%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 12,72%; негативне емоције и оцене – 11,76%

Даља периферија: хипоним – 9,80%; позитивне емоције и оцене – 4,90%; дефиниција – 3,92%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,96%; локација – 1,96%

Режим (срп.)

Центар: функц. везе у домену политике – 27,87%; негативне емоције и оцене – 21%; идентификација са конкретном особом – 14,70%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 13,44%; остале реакције – 11,62%

Даља периферија: рима – 1,12%; друго значење – 0,98%; позитивне емоције и оцене – 0,84%; локација – 0,84%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,42%; егзистенцијално – 0,42%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,28%

Режим (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 60,78%

Ближа периферија: остале реакције – 22,54%; негативне емоције и оцене – 8,82%

Даља периферија: дефиниција – 3,92%; функц. везе у домену политике – 1,96%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 0,98%; рима – 0,98%

Статистичком анализом заступљености група реакција на стимулусе који су предмет нашег истраживања добијамо увид у карактер тих представа у свести наших савременика. Када посматрамо обједињене резултате за сва АП, видимо да је највећа заступљеност реакција које се не могу подвести ни под једну од категорија издвојених по принципу семантичке и концептуалне блискости реакција, према методологији Р. Драгићевић (Dragičević 2010: 55–98) и М. Стефановић (Stefanović 2012: 25–32); висок удео „осталих реакција” говори о нејасности, конфузији у промишљању и доживљавању одређених појмова у

условима великих друштвених трансформација. На другом месту по фреквентности налазе се негативне емоције и оцене. У поређењу са позитивним емоцијама и оценама, оне су више него двапут заступљеније, што је јасан показатељ односа већине испитаника према појмовима из сфере политике. Ово је посебно изражено међу српским испитаницима, где је велики број реакција негативан (*политика, демократија, радник, избори, држава, режим* – центар АП; *новац, Европа, будућност, људска права* – ближа периферија АП), али и у руском АР негативне реакције су високо фреквентне, најчешће везане за ближу периферију АП (*политика, деньги, демократия, права человека, режим*). Следеће по фреквентности су реакције типа дефиниције, које нам указују на рационалан однос према појмовима (*новац, демократија, држава, Европа, будућност, унија, људска права* – центар АП; *государство, держава, будущее* – ближа периферија). Такође су високо позициониране неутралне синтагматске везе, особито међу руским испитаницима, што указује на аутоматизам употребе лексема и њихову заступљеност у језику свакодневице (руски: *деньги, работник, будущее, режим* – центар АП; српски: *радник, држава, Европа, унија, људска права, режим* – ближа периферија).

Међу реакцијама везаним за периферију АП издвајамо везу са националним идентитетом. У руском језику, од 12 анализираних, овај параметар присутан је у само четири асоцијативна поља, и то на даљој (држава – 11,11%) или крајњој периферији (демократия – 3%, государство – 1,24%, выборы – 0,94%) док се у српском језику јавља чак у осам: најизразитије у АП држава – 10,35% и демократија – 7,56% (ближа периферија), те избори – 0,39%, Европа – 0,38%, унија – 0,25%, политика – 0,25%, режим – 0,14%, људска права – 0,13% (крајња периферија). Ово нам говори да, када је реч о сфери политике, у српској језичкој свести национално игра важнију улогу, него у руској. Међутим, велики проценат реакција које се сврставају у групу локација (7,37%) говори нам да језичка свест испитаника није окренута искључиво ка националном. Ово је опет израженије у српској језичкој свести, где је овај параметар присутан у свих 11 АП и притом је врло разуђен, док се у руском језику јавља тек у пет од 12 анализираних АП и најчешће асоцијације поред *Россия* су *Америка* и *США*. Та чињеница навела нас је на закључак да је свест народа једне велике светске силе, као што је Руска Федерација, окренут чешће ка другим великим силама, попут САД, а ређе ка мањим. Оно на шта нам реакције из ове групе још указују јесте окренутост једног броја испитаника ка прошлости. Међу руским испитаницима на стимулус *государство* најбројнија реакција из групе локација била је *СССР* (16), док је међу српским испитаницима велики број

њих наводио асоцијације *Југославија* (69) и *Србија и Црна Гора* (20). Још једна значајна група реакција јесте идентификација са конкретном особом (3,05%), из које можемо сазнати које су то најупечатљивије личности из сфере политике у свести носилаца ова два језика у време када су састављани речници. Српски испитаници су опет били склонији ка навођењу конкретних личности, међу којима су најбројнији: *Слободан Милошевић* (105), *Зоран Ђинђић* (55), *Војислав Коштуница* (45), *Војислав Шешељ* (20), *Мирољуб Лабус* (6), *Карла Дел Понте* (2), *Наташа Кандић* (2), док су носиоци руског језика концентрисани на две кључне личности – *Ељцин* (15) и *Горбачев* (3). Подједнако су нам биле интересантне реакције из групе идентификација са конкретном политичком организацијом, које нам дају слику о томе које су то политичке организације најугицајније на просторима језика које истражујемо. У српској језичкој свести политичка организација са највећим бројем реакција била је *ДОС* (21),⁶ а у знатно мањем броју јављале су се и *СПС* (4),⁷ *Депос* (3),⁸ *ДС* (3),⁹ *СРС* (2),¹⁰ *ДХСС*, *ДПС*, *ДСС*. Велики број реакција имале су и организације попут: *УН* (26), *УНИЦЕФ* (11), *Европска унија* (8), *НАТО* (4), што указује на њихову присутност у свести српских испитаника. У руској језичкој свести овај пара-

⁶ Демократска опозиција Србије (ДОС) била је политичка коалиција која је настала 10. јануара 2000. године на иницијативу Српског покрета обнове и сачињавало ју је 19 странака које су биле опозиција тадашњем југословенском режиму Слободана Милошевића. Поред ДС и ДСС, ДОС су чинили Демократска алтернатива, Нова Србија, Грађански савез Србије, Демокришћанска странка Србије, Лига социјалдемократа Војводине, Социјалдемократска унија, Савез војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, Санџачка демократска партија, Коалиција Војводина, Социјалдемократија, Покрет за демократску Србију, Лига за Шумадију, Нова демократија и Демократски центар. Уз ДОС су тада били Г-17+ и Отпор.

⁷ Социјалистичка партија Србије настала је 17. јула 1990. године у тадашњој СФР Југославији тачније СР Србији, уједињењем Савеза комуниста Србије (СКС) и Социјалистичког савеза радног народа Србије (ССРНС). За председника партије на Првом конгресу изабран је Слободан Милошевић.

⁸ Демократски покрет Србије, познатији као ДЕПОС, била је политичка коалиција десног центра састављена пред изборе 1992. и 1993. ДЕПОС-у су припадале следеће странке: Српски покрет обнове, Демократска странка Србије, Српска либерална странка, Нова демократија. На изборима 1992. осваја 16,89% и 50 посланика.

⁹ Демократска странка (ДС) је опозициона политичка странка у Србији социјалдемократске оријентације, некада вођена од стране Зорана Ђинђића, а у време израде речника под руководством Бориса Тадића, тадашњег председника Србије.

¹⁰ Српска радикална странка (СРС) у доба транзиције била је парламентарна политичка партија у Србији. Основана је 23. фебруара 1991. године уједињењем Српског четничког покрета и већег броја месних одбора Народне радикалне странке. Оснивач: Војислав Шешељ.

метар је на апсолутно крајњој периферији и то су у питању појмови везани за доба пре распада Совјетског Савеза: *КПСС* (2),¹¹ *КГБ*,¹² *ЦК*¹³.

Интересантно је да су појам „унија”, одн. „союз” носиоци руског језика потпуно различито доживели у односу на носиоце српског језика. У руској језичкој свести овај стимулус се везује искључиво за Совјетски Савез (Союз Советских Социалистических Республик), са реакцијама попут: *СССР* (5), *советский* (3), *советов*, *Советских Социалистических Республик* (2), *социалистический*, *ССР*, а такође: *нерушимый* (36), *республик* (4), „*нерушимый*” *республик свободных* – асоцијација са текстом химне Совјетског Савеза („Союз нерушимый республик свободных...”). С друге стране, носиоце српског језика овај појам асоцира пре свега на Европску унију (*европска* (80), *Европа* (79), *Европска унија* (6), *ЕУ* (2), као и: *Уједињене нације* (4), *НАТО* (2), *УН*), али јављају се и реакције попут: *Србија и Црна Гора* (5), *СЦГ* (4), *С и ЦГ* (2), *СИЦГ*, *Србија и Ц. Гора*, *Србија – Црна Гора*, те *ССРЈ*, *Југославија*. Из наведеног можемо закључити да се међу испитаницима оба језика осећа носталгија према некадашњим државама/савезима, али да је свест српских испитаника окренута и ка новом потенцијалном савезу, тј. унији, према којој је однос крајње поларизован (јављају се и негативне (2,17%) и позитивне (1,66%) емоције и оцене).

4. Закључак

Анализа коју смо овде спровели била је усмерена на идентификацију одраза политичких промена у језичкој свести савремених говорника руског и српског језика. Резултати истраживања показују да је однос према новом, транзиционом друштву и вредностима на којима оно почива углавном негативан, с тим што је код Срба, судећи према структури и садржају АП лексема из сфере политике, негативнији, емоционално и експресивно маркиранији него код Руса. Такође, примећује се веће незадовољство стањем у држави код српских испитаника, међутим код носилаца оба језика уочава се носталгија и освртање

¹¹ Комунистичка партија Совјетског Савеза била је владајућа партија у Совјетском Савезу од доласка болшевика на власт 1917. до распада СССР-а и конституисања независне Руске Федерације 1991.

¹² Комитет државне безбедности СССР (Комитет государственной безопасности СССР) био је назив главне совјетске службе безбедности и обавештајне службе, као и главне тајне полиције од 13. марта 1954. године до 6. новембра 1991. године.

¹³ Централни комитет био је орган у свакој комунистичкој партији. Састојао се од стотинак или чак више стотина чланова, у зависности од бројности партије.

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

на прошлост. Добијени резултати у корелацији су са социолошким истраживањима на која смо се позвали у *Уводним напоменама*.

Наше истраживање документује и подесност методе анализе АП за утврђивање односа према политичким и економским променама у друштву код репрезентативног корпуса испитаника, као и њену компатибилност са социолошким методама утврђивања индикатора транзиционих промена. Такође, не на последњем месту, чини нам се да ова студија поткрепује и већ доказану адекватност ове методе у домену конфронтационих испитивања језичке слике света код припадника разних етносоциокултурних заједница у циљу идентификавања и разјашњавања релевантних истоветности, сличности и разлика.

Лексикографски извори

1. Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић (2011), *Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део; од реакције ка стимулусу)*, Београд: „Београдска књига”, „Службени лист”, Филолошки факултет у Београду.
2. Караулов, Юрий Николаевич, Юрий Александрович Сорокин, Евгений Федорович Тарасов, Наталья Владимировна Уфимцева, Галина Александровна Черкасова (1994), *Русский ассоциативный словарь. Кн. 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I*. Москва: «Помовский и партнеры».
3. Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић (2005), *Асоцијативни речник српскога језика. (I део; од стимулуса ка реакцији)*, Београд: „Београдска књига”, „Службени лист”, Филолошки факултет у Београду.
4. Николић, Мирослав (уред.) (2007), *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад: 2007.
5. Кузнецов, Сергей Александрович (ред.) (2004), *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: «Норинт».

Литература

1. Антонић, Слободан (2012), *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник.
2. Болчић, Силвано (1994), *Тегобе прелаза у предузетничко друштво. Социологија транзиције у Србији почетком деведесетих*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
3. Драгићевић, Рајна (2010), *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

4. Заславская, Татьяна Ивановна (2004), *Современное российское общество. Социальный механизм трансформации*, Москва: Дело.
5. Караулов, Юрий Николаевич (1996), «Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента», у: Наталья Владимировна Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Институт языкознания РАН, Москва, 67–96.
6. Кончаревић, Ксенија (2015), „Асоцијативни речници као извор за проучавање религиозности у постатеистичким друштвима источне и југоисточне Европе (на материјалу речника руског и српског језика)”, *Sociolingwistyka*, 29, 171–190.
7. Кончаревић, Ксенија (2015), Индикатори религиозности у вербално-асоцијативној мрежи руског и српског језика, *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 87, 25–48.
8. Кончаревић, Ксенија (2015), Религиозност кроз призму вербалних асоцијација носилаца српског језика, *Српски језик*, књ. XX, 79–93.
9. Матвеева, Лилия (2015), «Транзиция как социологический феномен», *Leges vitae*, Висугести, 2, 44–49.
10. Милић, Анђелка (2002), *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група. Свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
11. Новаковић, Нада (2017), *Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године*, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung, Институт за друштвене науке.
12. Стефановић, Марија (2012), *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
13. Уфимцева, Наталья Владимировна (1995), Этнические и культурные стереотипы: кросс-культурное исследование. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. Том 54*. Москва: Наука, 55–62.
14. Уфимцева, Наталья Владимировна (1996), «Русские: опыт еще одного самопознания», у: Наталья Владимировна Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва: Институт языкознания, 139–162.
15. Уфимцева, Наталья Владимировна, Александра Владимировна Рудакова, Иосиф Абрамович Стернин (2003), «Актуальные проблемы проведения и интерпретации результатов психолингвистических экспериментов», у: Александра Владимировна Рудакова (ред.), *Психолингвистика и лексикография. Сборник научных трудов*. Воронеж: Истоки, 4–19.
16. Штомпка, Петр (2001), «Социальное изменение как травма», *Социс*, Москва, 2, 3–12.

Ksenija J. Končarević
Jelena B. Vasović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavonic Studies

ASSOCIATIVE DICTIONARIES AS A SOURCE FOR RESEARCH ON POLITICAL CHANGES IN RUSSIAN AND SERBIAN SOCIETY DURING THE LATE 20TH AND EARLY 21ST CENTURY

Summary

This essay deals with the analysis of the content and the structure of the associative fields of lexemes from the semantic field “politics and society” in Russian and Serbian languages on the material of associative dictionaries. The aim of this study is the reconstruction of the notions of the political changes in the consciousness of both language speakers. The results are set in correlation with the recent sociological studies of the transition in Russian and Serbian society. The analysis we conducted here shows the compatibility of the picture of society due to political changes in the language consciousness of the contemporary speakers of Russian and Serbian language with the findings obtained by sociological methods. The attitude towards the new, transitional society and the values on which it is based is mostly negative, judging by the structure and content of AF of lexemes from the sphere of politics, especially among Serbs, where it is more negative, more emotionally and expressively marked than among Russians. Also, there is greater dissatisfaction with the situation in the country among Serbian respondents, however, nostalgia and reflection about the past can be noticed among speakers of both languages.

► **Key words:** sociolinguistics, sociology, associative dictionary, associative fields of a lexeme, modern Russian language, modern Serbian language.

Lexicographic Sources

1. Dragičević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović (2011), *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika (II deo; od reakcije ka stimulusu)*, Beograd: „Beogradska knjiga”, „Službeni list”, Filološki fakultet u Beogradu.
2. Karaulov, Iūrīi Nikolaevich, Iūrīi Aleksandrovich Sorokin, Evgenīi Fedorovich Tarasov, Natal’iā Vladimirovna Ufimtseva, Galina Aleksandrovna Cherkasova (1994), *Russkii*

assotsiativnyi slovar' .Kn. 1. Priamoj slovar' : ot stimula k reaktzii. Assotsiativnyi tezaurus sovremennogo russkogo iazyka. Chast' I. Moskva: «Pomovskii i partnery».

3. Dragičević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović (2005), *Asocijativni rečnik srpskoga jezika. (I deo; od stimulusa ka reakciji)*, Beograd: „Beogradska knjiga”, „Službeni list”, Filološki fakultet u Beogradu.
4. Nikolić, Miroslav (ured.) (2007), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad: 2007.
5. Kuznetsov, Sergei Aleksandrovich (red.), 2004, *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo iazyka*, Sankt-Peterburg: «Norint».

References

1. Antonić, Slobodan (2012), *Loša beskonačnost: prilozi sociologiji srpskog društva*, Beograd: Službeni glasnik.
2. Bolčić, Silvano (1994), *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo. Sociologija tranzicije u Srbiji početkom devedesetih*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
3. Dragičević, Rajna (2010), *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
4. Karaulov, Iurii Nikolaevich (1996), «Tipy komunikativnogo povedeniia nositelia iazyka v situatsii lingvisticheskogo eksperimenta», u: Natal'ia Vladimirovna Ufimtseva (red.), *Ėtnokul'turnaia spetsifika iazykovogo soznaniia*, Institut iazykoznanii RAN, Moskva, 67–96.
5. Končarević, Ksenija (2015), „Asocijativni rečnici kao izvor za proučavanje religioznosti u postateističkim društvima istočne i jugoistočne Evrope (na materijalu rečnika ruskog i srpskog jezika)”, *Socjolingvistyka*, 29, 171–190.
6. Končarević, Ksenija (2015), Indikatori religioznosti u verbalno-asocijativnoj mreži ruskog i srpskog jezika, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 87, 25–48.
7. Končarević, Ksenija (2015), Religioznost kroz prizmu verbalnih asocijacija nosilaca srpskog jezika, *Srpski jezik*, knj. XX, 79–93.
8. Matveeva, Liliia (2015), «Tranzitsiia kak sotsiologicheskii fenomen», *Legea si viata*, Bucuresti, 2, 44–49.
9. Milić, Anđelka (2002), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa. Svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
10. Novaković, Nada (2017), *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Institut za društvene nauke.
11. Stefanović, Marija (2012), *Jezička slika porodice u ruskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
12. Shtompka, Petr (2001), «Sotsial'noe izmenenie kak trauma», *Sotsis*, Moskva, 2, 3–12.

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

13. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna (1995), *Ėtnicheskie i kul'turnye stereotipy: krosskul'turnoe issledovanie. Izvestiia Akademii nauk SSSR. Seriia literatury i iazyka. Tom 54*. Moskva: Nauka, 55–62.
14. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna (1996), «Russkie: opyt eshche odnogo samopoznaniia», u: Natal'ia Vladimirovna Ufimtseva (red.), *Ėtnokul'turnaia spetsifika iazykovogo soznaniia*. Moskva: Institut iazykoznanii, 139–162.
15. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna, Aleksandra Vladimirovna Rudakova, Iosif Abramovich Sternin (2003), «Aktual'nye problemy provedeniia i interpretatsii rezul'tatov psikholingvisticheskikh eksperimentov», u: Aleksandra Vladimirovna Rudakova (red.), *Psikholingvistika i leksikografiia. Sbornik nauchnykh trudov*. Voronezh: Istoki, 4–19.
16. Zaslavskaiia, Tat'iana Ivanovna (2004), *Sovremennoe rossiiskoe obshchestvo. Sotsial'nyi mekhanizm transformatsii*, Moskva: Delo.

Преузето: 31. 12. 2020.
Корекције: 25. 2. 2021.
Прихваћено: 27. 2. 2021.

Биљана Ж. Марић¹
Драгана М. Керкез²
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КАУЗАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С + ГЕНИТИВ У РУСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ У КОНТЕКСТУ ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА

Апстракт: У раду испитујемо каузалне номиналне конструкције с предлогом С и генитивом у руском језику у поређењу са српским са синтаксичког и семантичког аспекта. Поредићи дату конструкцију са сличном ОТ + генитив долазимо до закључака у вези са специфичним значењем испитиване конструкције. Дато значење се из аспекта српског узрочног система може назвати лингвоспецифичним. Рад указује и на друга синтаксичка истраживања руског језика која скрећу пажњу на лингвоспецифичност конструкција тзв. „мале синтаксе“.

Кључне речи: *каузалност, номиналне конструкције, предлог С + генитив, руски, српски, језичка слика света.*

0. Узрочни односи обавезно подразумевају биситуативност: једна ситуација указује на узрок, друга на последицу (в. Iordanskaiã 1996, Saï 2021a). Ситуација узрока се, у случају именских каузалних конструкција, изражава самом именицом (најчешће девербативног или деадјективног порекла). Каузалне конструкције с немотивисаним предлозима (из заједничког општесловенског фонда) С/С + N_{Gen}, ОТ/ОД + N_{Gen}, ИЗ/ИЗ + N_{Gen} у руском и српском језику употребљавају се са следећим инваријантним значењем: „Х сматра да постојање ситуације S1 јесте узрок ситуације у којој субјекат ситуације S1 чини S2” (уп. Boguslavskaĩ 2003: 877). Х је говорно лице, S1 – емотивно или физиолошко стање, S2 – резултат радње субјекта ситуације S1; субјекти двеју ситуација могу

¹ biljana.maric@fil.bg.ac.rs

² draganakerkez@hotmail.com

се подударати или не подударати. Предмет нашег рада биће моносубјекатске конструкције С + N_{Gen} у руском језику типа *со страху, с испуга*, у поређењу са српским.³ Чињеница да се у савременом српском језику веома ретко употребљава дата конструкција, као и то што се као еквивалент дате руске предлошко-падежне конструкције у српском појављује сродна ОД + N_{Gen} или У + N_{Loc} (*од страха, у страху*), приморало нас је да се темељније посветимо значењу и употреби руске конструкције. Први део рада посветићемо критеријумима према којима се у два сродна језика издвајају типови узрочне семантике, при томе се користећи богатом литературом о датој теми. У другом делу испитаћемо са синтаксичког, семантичког и прагматичког аспекта конструкције оба језика које су предмет рада. У трећем делу рада даћемо резултате анализе која се бави могућношћу замене конструкције С + N_{Gen} конструкцијом ОТ + N_{Gen} у руском, чиме, у ствари, долазимо до закључака који се тичу инхерентне семантике датих конструкција. У последњем, четвртм делу рада, а у вези са закључцима о посебном месту конструкције С + N_{Gen} у руској језичкој слици света, представимо у извесној мери и друга синтаксичко-семантичка и прагматичка испитивања којима се, у виду фрагмената мозаика, осликава руски доживљај света у огледалу језика.

1. Фактори на основу којих се врши избор одређене узрочне именске конструкције веома су бројни (в. о томе на материјалу руског, словенских и других језика света: Levontina 2003, Iordanskaia, Mel'chuk 1996/2007, Say in print). Овде ћемо на материјалу наведене литературе издвојити најважније параметре који важе у наша два сродна језика.

У чланку из 1996. године, као и у измењеној и допуњеној верзији објављеној у књизи из 2007, И. Мељчук и Л. Јорданска (1996, 2007) испитују семантику руских узрочних предлошко-падежних конструкција типа *из-за любви, от любви, из любви, *с любви, по любви* и издвајају следеће параметре: 1. место каузације у каузалном низу (директна/индиректна, првобитна/непрвобитна); 2. контактност каузације (контактна/бесконтактна); 3. јединство времена узрока и последице (постоји / не постоји); 4. веза између узрока и последице (спољашња/унутрашња). Осим наведена четири параметра аутори још указују на значај семантике именице-узрока и предиката-последице (да ли се ради о

³ Руски језик располаже још једном узрочном конструкцијом са истим предлогом типа *с позволения, с согласия*, која је бисубјекатска и њоме се указује на то да је туђи вољни исказ у семантичкој улози узрока (в. о овоме Zolotova 2001: 98). Пример: В наше законодательство думцами с подсказки лоббистов нефтяных компаний предусмотрительно не заложен механизм изъятия в казну рентных доходов. [Иван-дурак и миллиардер Шахновский // «Завтра», 2003.08.22].

чињеници, стању, радњи, емоцији...). При опису узрока и последице аутори издавају још једну компоненту која утиче на избор овог или оног формалног средства и представља својеврсну оцену: непожељност за субјекат или говорника (ова се семантичка компонента среће у опису семантике предлога *из-за*, *с* и *по* у узрочном значењу).

И. Левонтина у речничком чланку предлога *из-за* и осталих узрочних предлога у речнику синонима НОСС (Levontina 2003) издавају следеће значењске моменте код узрочних предлога: 1. Да ли су особине или стања некаквог човека у корену узрока или нису (предлози *из*, *по* и *с* су маркирани према овом својству); 2. Да ли је узрок у ствари мотив који побуђује човека да дејствује на одређени начин (предлог *из*, рецимо); 3. Да ли је радња планирана и пожељна (*благодаря*) или непланирана и пре непожељна (*из-за*, *с*); 4. Колико су тесно повезани узрок и последица (*от*, *из*, *по*, *с* претпостављају непосредну везу; *из-за*, *вследствие* – посреднију); 5. Какви су временски односи између узрока и последице (*с* указује на кратак временски интервал између узрока и последице); 6. Како се оцењује радња (*благодаря* изражава позитивну оцену последице, *из-за* се често повезује са непожељним последицама).

М. Всеволодова и Т. Јашченко (Vsevolodova, Iašhchenko 2008) све узрочно-последичне односе деле на оне који узрокују свесне, контролисане радње субјекта (унутрашњи узрок, узрок каузатор радње, лице каузатор, узрок социјални догађај, узрок физичка појава, узрок логички основ) и оне који каузирају ненамерне, спонтане радње субјекта (унутрашњи узрок типа погрешке, спољашњи узрок типа погрешке, импулсивна радња).

У вези са именским каузалним конструкцијама у језицима света в. Сај 2021а и његов предлог анкете за испитивање типова каузалности. Систематизујући литературу о теми узрочности С. Сај наводи следеће параметре, које формулише углавном у виду бинарних опозиција: 1. објективни или субјективни узрок; 2. непосредни или посредни узрок; 3. унутрашњи или спољашњи узрок; 4. временски узајамни однос између узрока и последице (дистантна антериорност, контактна антериорност, истовременост); 5. оцена ситуације-последице (негативна, позитивна, неутрална); 6. кореферентност или некоререферентност односа између учесника ситуације-узрока и ситуације-последице; 7. логичко-семантички тип односа између узрока и последице или његово одсуство.

Од свих радова на српском језику који су посвећени категорији каузалности (каузативности)⁴ овде ћемо издвојити само неке, за које сматрамо да су

⁴У радовима појединих српских аутора налазимо истозначну употребу термина *каузалност* – *каузативност*. Термин *каузативност* стављамо у заграду, с једне стране, да бисмо указали на ту чињеницу. С друге стране, оне важније, заграда има семантику својеврсне упутнице будући

умногоме утицали на поимање каузалности и интерпретацију типова узрока у нас, а у којима се аутори баве, између осталог, и конструкцијама С + N_{Gen}, ОД + N_{Gen}, ИЗ + N_{Gen} и У + N_{Loc}.

У раду посвећеном предлозима *због, од и из* М. Ивић на основу критеријума директности разликује активног изазивача и подстрекача (конструкције са предлозима *од и из*) и индиректни разлог или повод (конструкције са предлогом *због*). Следећи критеријум који М. Ивић уводи, а који има диференцијски карактер, јесте критеријум вољности – предлог *од* у каузалним конструкцијама са именским конституентом који има семантику емотивног и/или физиолошког стања корелира са невољношћу, спонтаношћу. Помоћу предлога *из* и именица са значењем различитих психолошких стања и момената говорно лице саопштава да је актуелна ситуација резултат вољног, свесног чина. И напослетку, које ће место одређена узрочна предлошко-падежна конструкција заузети у узрочном семантичком пољу зависи и од таксономске природе именске компоненте (Ivić 1954).

Као основни критеријум за семантичку типологију узрока М. Ковачевић узима везу форме и садржаја: „да би се одређено значење могло прогласити типом, оно мора бити изражено 'посебном' језичком формом којој је то значење основно”. Даљу диференцијацију узрока М. Ковачевић врши на основу следећих параметара (прва три наведена критеријума издвајају се као најважнија): а) временски и просторни контигвитет узрока и последице, б) активност/пасивност узрока, в) спонтаност / циљна усмереност деловања агенса, г) агенс лице/не-лице, д) узрок и последица јесу/нису у сфери истог лица, њ) контекстуелна условљеност/неусловљеност. На основу тога издвојена су четири типа узрока: 1. узрок *ефектор*; 2. узрок *мотив*, у оквиру којег се разликују *унутрашњи и вањски стимулатор*; 3. узрок *критеријум*; 4. узрок *разлог* и 5. узрок *повод* (Ковачевић 2019: 49–54). Осим побројаних типова узрока који чине типска субпоља семантичког поља узрока, М. Ковачевић издваја пет интерферирајућих узрочних субпоља где је узрочна компонента равноправна и/или пратећа у односу на семантичке компоненте места, времена, начина, циља, услова (Ковачевић 2019: 172–199).

Д. Гортан-Премк, пишући о падежним и предлошко-падежним конструкцијама код Вука, посебно наглашава њихову контекстуалну условљеност и истиче да све каузалне именске конструкције, осим оних са предлозима *због* и

да каузативност видимо као мање општу категорију у поређењу са каузалношћу, која „одражава универзалну способност језика као система да на различитим нивоима своје структуре реферише о узрочно-последичним везама међу појавама...” (Alanović 2011: 37).

ради, могу добити функцију вербализатора узрочног значења само у одређеним семантичким ситуацијама (Gortan-Premk 1963: 437).⁵

Д. Кликовац, ослањајући се пре свега на типологију узрока М. Ивић, даје веома занимљиво и важно запажање: у зависности од тога да ли именица поред себе има или нема атрибут, узрок може бити целокупан садржатељ узрока или само неки његов аспект (именован атрибутом), што је, како нам се чини, значајно када анализирамо могућност међусобне супституције каузалних конструкција $C + N_{Gen}$ и $OT + N_{Gen}$ (види даље у тексту, 4.Г) (Klikovac 1997: 27).

1.1. С. Сај у свом истраживању каузалних именских група наводи да узрочни предлози могу бити специјализовани или неспецијализовани (српски предлог *због*, рецимо, специјализован је за узрочно значење, за разлику од *из*, *од*, примарно просторних). Ови други, неспецијализовани, развијају узрочно значење као секундарно, на основу различитих метафора базираних на односима просторног типа (указивање на исходишну тачку, контакт или додир, пресецање и кретање у смеру ка оријентиру) (в. Say 2021б). Код руских и српских основних узрочних предлога (осим српског специјализованог *због*, чије порекло није најјасније) може се уочити просторна концептуализација (*из-за* – изван говорничког простора, *из* – унутрашњи простор, *от/од* – унутрашњи простор уз ознаку контакта, *с* – унутрашњи простор обележен краћим контактом преко површине).

2. Конструкције $C + N_{Gen}$ у руском језику у литератури су представљене на следећи начин.

Всеволодова и Јашченко (2008) међу средствима којима се изражава спонтана радња указују и на она са значењем импулсивног дејства субјекта, где конструкције $C +$ генитив заузимају сасвим периферно место (претпостављамо да је разлог њихова непродуктивност и фразеолошка обојеност у савременом језику).

Јорданска и Мељчук (2007) дату конструкцију су окарактерисали као непосредну каузацију фактом који представља стање непожељно за субјекат. Аутори указују на то да последица не означава стање или својство, као и да је веома често изражена глаголом који има значење контролисане радње (тако да се неконтролисаност значења у ствари изражава самом узрочном конструк-

⁵Занимљиво је да Д. Гортан-Премк како конструкцију $OD +$ генитив, тако и конструкцију $IZ +$ генитив види као денотаторе психичког стања субјекта или стања уопште (OD), тј. унутрашње особине или стања који представљају узроке свесних, вољних активности субјекта (Gortan-Premk 1963: 440–441, 445).

цијом). Наш корпус указао нам је на неке нетачне наводе аутора: иако претежно изражавају нежељено стање, што исправно наводе аутори, међу узрочним конструкцијама овог типа има и оних са значењем позитивног, те пожељног стања (*с радости, с веселја, со смеху*; могућност постојања ове прве Мељчук и Јорданска сасвим негирају⁶).

Поменути аутори такође указују на идиоматизацију дате конструкције; наводе и неке аргументе у прилог дате тврдње: одсуство зависних речи уз именицу, претпостављање модела са партитивним наставком *-у* (у случају да постоји) моделу са наставком *-а* (*с испугу, с перепугу, со страху*). Дати процес, сматрају ови лингвисти, подржан је постојањем прилога типа *сослепу, сдуру*.

Наводи И. Левонтине (2003) такође су веома значајни. Ауторка истиче да је последица стања израженог конструкцијом С + N_{Gen} – субјектов приврмени губитак контроле над сопственим понашањем. Компонента која указује на последицу изражава контролисану радњу, евентуално импулсивну, непромишљену радњу. По присуству високог степена спонтаности реакције Левонтина зближава С са узрочним предлогом ПО. Узрок непосредно претходи последици. За разлику од Јорданске и Мељчука, Левонтина указује на непожељност последице, а не самог узрока-стања.

Полазећи од Сајевог модела (2021а), окарактерисаћемо дату конструкцију као каузалну групу која означава субјективни унутрашњи узрок непосредног типа, са најчешће означеном контактном антериорношћу (при поређењу са ОТ дато својство се најбоље уочава), која се комбинује са оценом ситуације-последнице као негативне, неутралне (ређе позитивне); увек постоји кореферентност између учесника ситуације-узрока и ситуације-последнице.

Пре него што пређемо на саму анализу узајамне замењивости С и ОТ у руском, даћемо преглед именица које се употребљавају у конструкцији са С. Дата конструкција је у односу на све друге узрочне конструкције у највећој мери лексички ограничена (иако се и код других могу приметити блокаде: *из ревности*, али **из ярости*); на основу података руског електронског корпуса (www.ruscorpora.ru) исписали смо (не ограничавајући корпус у погледу временског периода) 30-ак именица које се срећу у овој конструкцији. Већи део њих означава стање или емоцију, који се оцењују негативно, тј. као непожељни: *догада, страх, перепуг, испуг, голод, холод, похмелье, горе, тоска, отчаяние, перепой, печаль, стыд, усталость, зло, злоба, скука, огорченье, зависть, трусость*. Свега неколико именица се доживљавају као неутралне или позитивне, тј. пожељне из аспекта говорниковог/субјектовог: *сон, жалость, смех, радость, веселье*.

⁶Постојање конструкције *с усталости* такође негирају; наш корпус налази потврде о постојању.

У узрочном моделу с предлогом С заступљене су именице сва три рода у генитиву једине, код именица мушког рода прве деклинације седам именица се може употребљавати и у облику тзв. партитивног генитива (тј. генитива са наставком -у): *страх, испуг, перепуг, голод, холод, смех, перепой*. Испитали смо на примерима из електронског корпуса распоред и квантитативну заступљеност четири модела (предлог ОТ са генитивом на -а и генитивом на -у и предлог С са генитивом на -а и генитивом на -у). Очекивано се на првом месту по броју примера налази модел ОТ + генитив на -а;⁷ једино именице *перепуг* и *перепой* имају као заступљеније моделе са предлогом С (*с перепуга/у, с перепоя/ю*)⁸. С друге стране, кад је у питању податак о заступљености модела С + генитив на -а, литература с правом указује на претпостављање модела с наставком -у (у случају да постоји код дате именице); подаци електронског корпуса говоре слично: код свих именица заступљенији је наставак -у, с тим што се код неких заступљеност варијантних наставака малтене изједначава (*холод, перепой*). Што се тиче модела ОТ + генитив с наставком -у, он се, рецимо, веома ретко среће код именица *перепой* (један пример), *перепуг, испуг* (ретко у примерима новијег датума), нешто је чешћи код именице *голод*; преостале три именице имају фреквентан модел с предлогом ОТ и наставком -у (код именица *смех* и *страх* он је мање заступљен од модела с предлогом С и истим наставком, а код именице *холод* – нешто је већи број примера са предлогом ОТ). Подаци до којих смо дошли, чини нам се, говоре, с једне стране, о живом синтаксичком моделу С + N_{Gen} који има своја значења (о томе касније), а са друге стране, о развоју експресивности код једног од модела С + генитив на -у и већој предиспозицији датог модела за идиоматизацију.

3. Каузална конструкција С + N_{Gen} у савременом српском језику веома ретко се среће, што представља, како констатује К. Фелешко, велико померање у систему именских конструкција помоћу којих се у српском језику денотира узрок (Feleško 1995: 123). Притом Фелешко, сем територијалне маркираности,⁹ не наводи ни једну једину другу особеност дате конструкције.

⁷ Чињеница је да се моделом ОТ + генитив датих именица могу изразити и друга, неузрочна значења, међутим, то не мења битно однос међу моделима. Из тог разлога ипак не наводимо број примера, већ само указујемо на релативни однос.

⁸ Могуће да се и оваква употреба може објаснити узроцима когнитивне природе: семантика самих именица подразумева одсуство контроле (*перепуг* – неконтролисани страх, *перепой* – стање опијености које се не може контролисати), па се логичнијом доживљава употреба с предлогом С.

⁹ Фелешко наводи да је дата конструкција територијално ограничена, будући да сви примери потичу из дела даалматинских писаца (Feleško, нав. дело). Слажући се са Фелешковом тврђом

М. Стевановић у раду „Синтагме са генитивом и предлогом $c(a)$ ” пише да се, поред места, времена и начина, помоћу ових синтагми у српском језику денотира и узрок радње, стања и расположења који су изражени управним глаголом. Из примера које М. Стевановић даје јасно се види да место именског конституента у посматраној конструкцији може бити попуњено именицама различитих таксономских класа (нпр. *са снијега, с јесенске кише, с немоћна бијеса, с јада голема, са своје женске лепоте...*), на основу чега аутор и врши даљу конкретизацију семантике типова каузалности у оквиру посматраног синтаксичког модела. У случајевима када поред предлога С стоји именица са значењем емотивног стања, она је, како примећује М. Стевановић, семантички сродна или равнозначна конструкцији са предлогом ОД: вербализује се нешто што „спонтано долази, односно одлази као од узрока”. Разлика између ових двеју конструкција је, како констатује аутор, пре свега, стилске природе: каузална именска конструкција са предлогом С(А) више је везана, како каже М. Стевановић, за песнички језик, док у делима прозних писаца, као и у свакодневном говору представља средство архаизације језичког израза (Stevanović 1966).¹⁰

На маркираност каузалне именске конструкције С + N_{Gen} указује и И. Прањковић, који, пишући о каузативу као једном од „предложних падежа”, констатује да је од свих типова узрока најчешћи тзв. активни узрок, ефектор, који је близак категорији агентивности и који се денотира именском конструкцијом ОД + N_{Gen}, али да поред дате конструкције „то може бити нпр. и генитивни приједлог $c(a)$, нпр. *с незнане бољке (страдати) с јада големога*) и сл.” (Pranjковић 2001: 22).

у погледу промене употребе каузалних именских конструкција у српском, не можемо се сложити са његовим запажањем да се у савременом језику дата конструкција везује само за територију Далмације.

¹⁰ На основу примера које налазимо код М. Стевановића (Stevanović 1966: 71) видимо да генитивска каузална именска конструкција са предлогом С може да денотира како субјективни, тако и објективни узрок, као и унутрашњи узрок непосредног типа, те да кореферентност између учесника ситуације-узрока и ситуације-последнице није обавезна:

Јецмо у јастук с немоћна бијеса – субјективни, унутрашњи узрок непосредног типа, временска симултаност узрока и последнице, кореферентност учесника ситуације-узрока и ситуације-последнице;

С невере твоје Бошко погibe – субјективни, спољашњи, посредни узрок, контактна антериорност узрока и последнице, некоререферентност учесника ситуације-узрока и ситуације-последнице.

Конструкција С + NGen може у српском денотирати својство учесника ситуације-узрока које је узрок ситуације-последнице (Stevanović 1966: 72):

Чувени сте по свету нашему, / Са вере ваше и јунаштва вам.

Д. Кликовац се не осврће посебно на конструкцију $C + N_{Gen}$, али указује на то да $C(A)$ припада групи неспецијализованих предлога. Осим $C(A)$ аутор помиње предлоге ОД, ИЗ и У: основно значење свих ових предлога је просторно, док се узрочно значење, које је контекстуелно условљено, метафорички надовезује на основно. Разлика која постоји између датих предлога као димензионалних утиче и на разлику између њих у њиховом недимензионалном значењу¹¹. Семантика сваке од посматраних конструкција је контекстуелно условљена, а под контекстуелном условљеношћу Д. Кликовац подразумева могућност успостављања узрочно-последичне везе између управног глагола и именске компоненте каузалне конструкције (Klikovac 1997: 26, 28, 36).

4. Чињеница да у немалом броју контекста постоји могућност замене једног предлога другим (у оба или једном смеру: C заменити са ОТ, али не и обрнуто¹²), као и скоро потпуно одсуство предлога C у савременом српском језику (или његова архаизација), па и немогућност његове употребе у својству еквивалента руског C , нагнало нас је да спроведемо експеримент међусобне замењивости датих предлога у руском језику, а уз помоћ чега долазимо до закључака у вези са потенцијалним разликама у значењу. У овом делу рада покушаћемо на примерима из електронског корпуса руског језика да укажемо на неке од разлика.

А. C се може заменити предлогом ОТ и обрнуто. У оваквим контекстима неки носиоци руског језика сматрају да, иако су предлози међусобно замењиви, употреба предлога C ипак носи са собом одређене специфичне нијансе значења (у другом примеру, рецимо, замена предлога C предлогом ОТ довела би до губљења одређених конотација, лишавања исказа говорникове саосећајности: ОТ – проста констатација, C – емоционална оцена догађаја као страшног):

Молча отрезал ломоть сала из кадки, отломал кусок черствого, с мякиной хлеба – очень хотелось есть, с усталости подгибались ноги. [Василь Быков. Знак беды (1982)]

Отца хватил удар, мать умерла с горя. [А. Н. Толстой. Черная пятница (1924)]

¹¹ „Дакле, апстрактна значења резултат су метафоричког пресликавања конкретног значења на апстрактне домене, чиме се стварају и различита узрочна значења” (Klikovac 1997).

¹² ОТ + генитив не може се заменити са C + генитив у контекстима у којима последица означава стање, тј. чисту емоцију: *оцепенеть от тоски, у него внутри похолодело от тоски, сердце сжалось от горя...*

Б. У случајевима где је употребљен предлог С с партитивним обликом генитива, говорници руског језика углавном дати облик доживљавају као препреку за замену једног предлога другим, тј. дати облик препознају као експресивно обојен, својствен говорном, народном или супстандардном стилу. Томе доприноси и постојање устаљених израза с датом конструкцијом типа: *умереть с голоду, помереть со смеху, с жиру беситься*.

Только раз медвежонок один чуть не помер *с перепугу* – кур принесли в избу. [Е. И. Чарушин. Тюпа, Томка и сорока (1946)]

Сейчас трудно представить всю безвыходность нашего положения в чужом городе, без знакомых, без имущества, одиноких, принуждённых продать на базаре ботинки, для того чтобы не умереть *с голоду*. [В. П. Катаев. Алмазный мой венец (1975–1977)]

Аутори НОСС у речничком чланку синонима *голод, аппетит* наводе следеће објашњење облика *с голоду*: *предполагает длительный голод, являющийся причиной болезней и даже смерти* (Аpresian et al. 1997: 53).

В. У једном броју примера говорници руског језика указују на могућност замене једног предлога другим, али и на постојање разлике у значењу, тј. на израженију компоненту непроизвољности, несвесности, неконтролисаности емоције у примерима са С:

Но кот недолго прожил без Женни Генриховны – одна из соседок то ли случайно, то ли *с досады* ошпарила его кипятком, и он умер. [Василий Гроссман. Жизнь и судьба, ч. 1 (1960)]

Стелла Дижон благодаря им получила уверенность, что безнадежно влюбленный в неё (чего не было) Гарри Эванс *с отчаяния* женился на девице О'Нэйль. [А. С. Грин. Сердце пустыни (1923)]

Мы то ли сдуру, то ли *с радости* выпили, а в 4 часа утра я уже бежал в Вельёгонск. [А. А. Реформатский. Из «дебрей» памяти (1960) // «Новый Мир», 2002]

И довольно скоро, как *с похмелья*, выскочила она замуж опять. [Дина Рубина. Медная шкатулка (2011–2015)]

Г. ОТ чешће иде са зависним речима (или читавом зависном реченицом као допуном именице која означава емоцију-узрок), а С – без њих:

От страха, что его могут схватить, Колюня быстрее закрутил педали, но дорога пошла в сторону, потом её пересекла ещё одна, но они не вели в том направлении, которое было ему нужно. [Алексей Варламов. Купавна // «Новый Мир», 2000]

Са друге стране, ипак смо у корпусу наилазили и на, премда ретке, примере са могућношћу употребе зависних речи или реченица:

С такогo страха, небось, и любого прохватить может!

Может, завтра, Ваше Величество, я застрелюсь – *со страха, что* был такой смелый...

Д. Употреба једног или другог предлога може бити подржана контекстом на различите начине: употребом још једне предлошко-падежне конструкције у истој синтаксичкој функцији, синтаксичким захтевима главне речи у синтагми, ширим синтаксичким окружењем:

За это он получил тяжёлый удар тупым концом копья в грудь и отскочил от солдат, вскрикнув, но не от боли, а *от отчаяния*. [М. А. Булгаков. Мастер и Маргарита, часть 1 (1929–1940)]

Са друге стране, очекивани избор може бити изневерен, чиме се ствара ефекат другог типа, остварује својеврсна градација:

От огорчения, сильнее сказать, *с горя*, Зеленский изрядно запил. [М. Е. Окунь. Аралия и лимон (2015) // «Волга», 2016]

Као што питање за узрок *отчего* може испровоцирати употребу предлога ОТ с генитивом, тако и питање *С чего это?* изискује употребу предлога С у одговору.

– *С чего же это*, Раиса Ивановна? – Ни с того ни с сего, *с озорства* – и все тут! [Лев Гумилевский. Судьба и жизнь (1969) // «Волга», 1988]

– *С какой же это радости?* – *Не с радости, а с гадости*, – смеется Марина.

– Сегодня так скверно было на душе, так захотелось чего-нибудь хорошего! Пошла и купила билеты. [Валентина Осеева. Динка (1959)]

– Так вот. Этого не должно быть. Он пьет *с горя*.

– С горя?

– Ну да, черт возьми, *не с радости же!* И запил он только с тех пор, как приехали вы. Поняли теперь? (Кетлинская, Мужество)

Ђ. Материјал корпуса указује на то да се конструкције с предлогом С употребљавају чешће у контекстима свршеног вида (и у поређењу са ОТ + генитив), тј. када је последица изражена глаголом свршеног вида са значењем догађаја. Видско значење глагола-последнице, као и временско трајање саме предлошко-падежне девербативне конструкције заједнички наглашавају ефекат брзог, неконтролисаног преласка са узрока на последицу.

Андрей Колесников, специализирующийся на доброте, *с перепугу* забрал из химчистки серый пиджак в клетку и стал его носить. [Игорь Мартынов. Это наша с тобой абстиненция // «Столица», 1997.03.18]

Отец *со страху* так рванул весла, что одна из деревянных уключин с треском обломилась. [Р. Б. Ахмедов. Промельки (2011) // «Бельские Просторы»]

Е. Иако је податак о семантичкој антериорности узрока у односу на последицу тривијалан, временски план дате конструкције није нимало занемарљив. У поређењу са конструкцијом ОТ + генитив, датом се марkira веома често кратак временски период између узрока и последице. Поредeћи примере са могућом употребом оба предлога (ОТ и С), уочавамо да прва конструкција ствара ефекат трајнијег фона, тј. узрока некакве радње, узрока који својим временским трајањем захвата и трајање последице (контакт између узрока и последице је интензивнији). Конструкција са С марkira узрок као кратку одскочну даску која практично „гура” у последицу.

Молча отрезал ломоть сала из кадки, отломал кусок черствого, с мякиной хлеба – очень хотелось есть, *с усталости* подгибались ноги. [Василь Быков. Знак беды (1982)]

Гоша шатался *от усталости* и из последних сил кидал мяч, стараясь по-пасть в развалившихся на траве ребят. [Алексей Варламов. Купавна // «Новый Мир», 2000]

О непосредности односа између узрока и последице сведоче и следећи примери.

Это удар по престижу войсковой части! – Закурим, брат, *с горя*. Они закурили. Шумаев понемногу начал отходить. [И. Грекова. На испытаниях (1967)]

Пока кони тяжело поводили боками, мужики *с радости* закурили. [Г. Марков. Строговы]

Узрочне конструкције *с горя, с радости* појављују се као својеврсна реакција на претходни контекст: у првој реченици је то доживљено разочарање једног од јунака, а у другом примеру – чињеница да су јунаци стигли на одредиште. Дакле, у извесном смислу се овде не може говорити о чистим емоцијама као узроку, већ о емоционалном доживљају ситуације која је претходила самом доживљају.

Овде се може уочити и корелација са конструкцијама са примарним синтетичким просторно-временским значењем типа *Раскраснелся с морозу* или *Он устал и промерз с дороги* (примери из Markov 1978: 544): поцрвенео је од мрза, мраз је непосредни узрок, тек је ушао унутра споља; смрзао се на путу, тек се вратио с пута.

Утемељење оваквог ишчитавања семантике дате конструкције може се наћи, поред наведеног, и у могућности идентификовања узрока са посебним тежиштем на интензитету или начину испољавања процеса или стања који се појављује као узрок типа ефектор, о чему је писао М. Радовановић у вези са узрочном конструкцијом ОД + генитив (*Она се укочила од страха* [*←Она се укочила зато што се уплашила// Она се уплашила тако/толико да се укочила*] (Radovanović 1977: 132–134).

Чини нам се да исти семантички потенцијал поседује и конструкција ОТ + генитив у руском, као конструкција са предлогом С у српском језику:

Са обести Лазарева мораве у гору отићи (Stevanović 1966: 74)¹³.

Ж. Када све претходно речено саберемо, мозаик слике се довршава у контексту наративног кључа, тј. приповедног режима. ОТ + генитив уклапа се у мирне приповедне, описне контексте, а С + генитив у дијалогизоване, актуализоване. ОТ + генитив често игра улогу неакцентоване, нерематизоване компоненте исказа (осим у случајевима када се користи самостално у предикату, на пример, *Это все от нервов*), а С + генитив је скоро увек актуализовано, истакнуто, обележено, иако врше исту, адвербијалну функцију (иначе, и ова конструкција се може самостално наћи у предикату: в. доле примере *с похмелья, с перепоя*).

¹³ Наглашавање интензитета испољавања стања које је узрок у конструкцијама са предлогом С и генитивом могу се повезати и са партитивним генитивом у руском, који већ поседује могућност денотирања велике количине нечега, уп. *Шуму было!*

Появился образ героя по случайности, дескать, мужик *с перепоя* заблудился, а из него сделали мученика. [Д. Соколов. Нет больше сил терпеть безнадегу // «Витрина читающей России», 2002.10.25]

Феликс Помада умер *от перепоя*, когда сын его был еще в третьем классе; но его смерть не произвела никакого ущерба в труженическом бюджете вдовы, и она, собирая зернышко к зернышку, успела накопить около ста рублей, назначавшихся на отправку Юстина в Харьковский университет. [Н. С. Лесков. Некуда (1864)]

С отчаяния Иван ещё разок нажал на педаль вниз... [Василий Шукшин. Печки-лавочки (1970–1972)]

Вот так же кричали иногда обезумевшие *от отчаяния* женщины в очередях тридцать седьмого года, стоя за справками об осуждённых без права переписки в полутемном приёмном зале Бутырской тюрьмы, на Матросской Тишине в Сокольниках. [Василий Гроссман. Жизнь и судьба, ч. I (1960)]

ОТ + генитив се такође среће у контекстима начелног, уопштеног приповедања (в. пример доле: *...мир, чтобы все были в нём счастливы, никто не умирал от голода*), а С + генитив – у субјективно обојеним, конкретним.

С той придирчивой страстью, с какой в купавинском мирке любили сравнивать своих и соседских детей, (...) Колюня (...) радовался тому, что его великая страна добывает больше нефти и угля, (...) изготавливает бумаги и цемента, нежели её кошмарная капиталистическая супротивница, огорчался отставанию социалистического хозяйства в добыче электроэнергии и верил, что ещё раньше, чем он вырастет, держава соперницу догонит и преобразит подлунный мир, чтобы все были в нём счастливы, никто не умирал *от голода* и повсюду торжествовала справедливость. [Алексей Варламов. Купавна // «Новый Мир», 2000]

Поређење двеју конструкција у самосталној употреби у предикату такође нам разоткрива неке разлике: *с перепоя* и *с похмелья* остварује се на временском фону (након што се опио; у тешком стању почетка трежњења), а *от* у доњим примерима (*от праздности, от скуки, от смущения...*) указује на узрок – извор каквог стања.

Коля был не столько пьян, сколько *с перепоя*. [Василий Шукшин. Калина красная (1973)]

Он меня слушает, изредка задаёт вопросы, прикрывая рот ладонью, – признак, что алкаш, алкаш всегда прикрывает рот рукой, чтобы скрыть запах перегара, если в данный момент от него не пахнет водкой, то всё равно это движение у него уже автоматическое, чтобы собеседник не мог разобраться, пьяный он или трезвый, *с похмелья или не с похмелья*. [Анатолий Рыбаков. Тяжелый песок (1975–1977)]

В жизни все зло, мне кажется, *от праздности, от скуки, от душевной пустоты* (Чехов) (пример из Золотова 2001).

Резкость твоя *от смущения* (Л. Леонов) (пример из Золотова 2001)

Первый рассказ, написанный то ли во время отгула, то ли во время командировки, то ли в дождь, то ли в ведро, *от скуки или с похмелья*, а может быть, из-за влюблённости в кондукторшу Надю, этот рассказ вверг меня в неистовство. [Василий Аксенов. Пора, мой друг, пора (1963)]

У последнем примере такође у својству напоредних адвербијалних чланова налазе се две конструкције: прва указује на узрок као стање, а друга на узрок као ситуацију која је непосредно временски претходила последици.

3. Употреба С + генитив у неким контекстима доприноси стварању ефекта комичности, заснованог на значењу „губљење контроле над ситуацијом”.

Появился образ героя по случайности, дескать, мужик *с перепоею* заблудился, а из него сделали мученика. [Д. Соколов. Нет больше сил терпеть безнадегу // «Витрина читающей России», 2002.10.25]

5. Синтаксичка истраживања у контексту језичке слике света

Приликом поређења истраживаног синтаксичког модела с чешћим (ОТ + генитив) суочили смо се са одређеним семантичким компонентама које их диференцирају, а ређи синтаксички модел чине специфичнијим синтаксичким средством изражавања узрочног значења номиналном пропозицијом. Привремени губитак контроле над сопственим понашањем, о којем пише И. Левонтина, инконтролабилност узрока, кратак временски размак између узрока и последице – јесу семантичке нијансе које руску конструкцију С + генитив чине лингвоспецифичном из аспекта српског узрочног система. Дате семантичке нијансе изражене самом синтаксичком конструкцијом неретко се пресецају са експресивношћу на различитим плановима (експресивност,

говорна обојеност генитивног наставка -у, експресивност именица из говорног стила типа *перепуг, похмелье, перепой*, употреба уз глаголе који означавају различите нежељене последице, такође експресивно обојене, на пример *помереть, спиться, запить...*), што их чини још специфичнијим и занимљивијим средством указивања на узрок.

На посебан статус периферних, маргиналних граматичких модела попут овог обраћали су пажњу различити аутори. Борис Норман у својој *Когнитивној синтакси руског језика* пише о конструкцијама мале синтаксе,¹⁴ позивајући се на Апресјана и Јомдина, као и на многе друге њихове претходнике који су скретали пажњу на гранично подручје између синтаксе и лексике, тј. на лексички ограничене синтаксичке моделе (Н. Шведова, Д. Шмельов). Указујући на битан статус оваквих фразеологизованих (лексички ограничених, идиоматизованих) синтаксичких модела у систему конкретног језика, Норман цитира чешког лингвисту М. Грeпла, који поводом циљева постављених пред конфронтативну словенску синтаксу пише: „Наиболее общий, наиболее отвлеченный тип, свойственный всем славянским языкам (и не только им), в сопоставительном плане менее интересен. Ведь на таком высоком уровне существует почти полная идентичность. (...) чем больше мы спускаемся «вниз», к более частным типам, тем больше расхождений наблюдается между отдельными славянскими языками...” (цит. по Norman 2013: 84).

Како пише Б. Норман, „синтаксические конструкции – весьма гибкий инструмент, пригодный не только для классификации привычных, «типовых» явлений действительности, но и для отражения конкретной, «сиюминутной» ситуации, плохо вписывающейся в перечень стандартных положений дел” (Norman 2013: 96–97). У том кључу требало би приступити и руским узрочним конструкцијама С + генитив.

¹⁴ Под „малом синтаксом” подразумева се скуп периферних фразеологизованих синтаксичких конструкција од којих свака располаже барем једном сталном граматичком формом или лексемом. Ту спадају и модели који имају реченични статус, али и синтагме, па и предлошко-падежне конструкције различитих типова (в. Norman 2013, Apresyan et al. 2010). Норман се, рецимо, у наведеном делу бави руским циљним конструкцијама типа *по грибы* или квалитативним типа *при галстукe*, такође потцртавајући њихову лингвоспецифичност, тј. значај у конституисању руске језичке слике света. О другим синтаксичким истраживањима руске језичке слике света, в. рецимо Vežbickaja 1996, Plungjan 2002. В. и рад Marić 2019.

Литература

1. Алановић, Миливој (2011), *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*, Нови Сад.
2. Апресян, Юрий Дереникович, О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон, М. Я. Гловинская, Т. В. Крылова (1997), *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Москва: Школа «Языки русской культуры».
3. Апресян, Юрий Дереникович, И. М. Богуславский, А. Л. Иомдин, В. З. Санников (2010), *Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря*, Москва: Языки славянских культур.
4. Богуславская, Ольга (2003), „Из-за 2”, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск*, Москва: Школа «Языки русской культуры».
5. Вежбицкая, Анна (1996), *Язык. Культура. Познание*, Москва: Русские словари.
6. Всеволодова, Майя Владимировна, Татьяна Антоновна Яценко (2008), *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*, Москва: УРСС.
7. Гортан-Премк, Даринка (1963–1964), „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука”, *Јужнословенски филолог*, XXVI/1–2, Београд: Институт за српскохрватски језик, 437–457.
8. Золотова, Галина (2001), *Синтаксический словарь*, Москва: УРСС.
9. Ивић, Милка (1954), „Узрочне конструкције са предлозима ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику”, *Наш језик*, Књ. V, св. 5–6, Београд: Српска академија наука: Институт за српски језик, 186–194.
10. Иорданская, Лидия Николаевна, Игорь Александрович Мельчук (1996), „К семантике русских причинных предлогов (*из-за любви, от любви, из любви, *с любви, по любви*)”, *Московский лингвистический журнал*, Т.2, с. 162–211.
11. Иорданская, Лидия Николаевна, Игорь Александрович Мельчук (2007), *Смысл и сочетаемость в словаре*, Москва: Языки славянских культур.
12. Кликовац, Душка (1997), „О узрочном значењу конструкције у + локатив”, *Наш језик XXX II*, 1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 26–37.
13. Ковачевић, Милош (2012), *Узрочно семантичко поље*, Београд: Јасен.
14. Левонтина, Ирина (2003), „Из-за 4”, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск*, Москва: Школа «Языки русской культуры».
15. Марић, Биљана (2019), „Један тип безличних реченица у српском и руском (у контексту језичке слике света)”, *Наш језик*, 50/2, Београд, стр. 315–322.
16. Марков, Борис (1978), „Выражение причинных и целевых отношений в русском языке и их соответствие в македонском”, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 30, 539–564.
17. Норман, Борис (2013), *Когнитивный синтаксис русского языка*, Москва: Флинта, Наука.
18. Паунгян, Владимир Александрович (2002), „К семантике русского локатива ('второго предложного' падежа)”, *Семиотика и информатика*, 37, 229–254.

19. Pranjković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja. Sintaksičke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
20. Радовановић, Милорад (1977), „Именица у функцији кондензатора (I)”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1, Нови Сад: Матица српска, 63–144.
21. Сай, Сергей (2021а, в печати), „Именные причинные конструкции: параметры типологической вариативности и исследовательская анкета”, *Типология причинных конструкций*, сборник научных трудов, Санкт-Петербург.
22. Say, Sergey (2021б), *Nominal causal constructions across Slavic: semantic contrasts in a parallel corpus perspective*, In print.
23. Стевановић, Михаило (1966), „Синтагме с генитивом и предлогом с(а)”, *Наш језик*, Књига XV, св. 1–2, Београд: Институт за српскохрватски језик, 62–76.
24. Фелешко, Казимјеж (1995), *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд: Вукова задужбина, Орфелин; Нови Сад: Матица српска.

Biljana Ž. Marić
Dragana M. Kerkez
University of Belgrade
Faculty of Philology

NOMINAL CAUSAL CONSTRUCTIONS S + GENITIVE
IN RUSSIAN IN COMPARISON WITH SERBIAN
(FROM THE RUSSIAN LANGUAGE WORLDVIEW POINT
OF VIEW)

Summary

In this paper, we examine causal nominal constructions with the preposition S and the genitive in the Russian language in comparison with Serbian from the syntactic and semantic aspect. Comparing the given construction with a similar OT + genitive, we come to conclusions regarding the specific meaning of the examined construction. The given meaning can be called specific from the aspect of the Serbian causal system. The paper also points to other syntactic studies on the Russian language that draw attention to the specificity of the so-called „small syntax“ constructions.

► **Key words:** causality, nominal constructions, s + Genitive, Russian, Serbian, Russian language worldview.

References

25. Alanović, Milivoj (2011), *Kauzativnost – manipulativnost: od koncepta ka formi*, Novi Sad.
26. Apresian, Iurii Derenikovich, O. Iu. Boguslavskaiā, I. B. Levontina, E. V. Uryson, M. Iā. Glovinskaiā, T. V. Krylova (1997), *Novyi ob"iāsnil'nyi slovar' sinonimov russkogo iāzyka*, Moskva: Shkola «Iāzyki rusškoī kul'tury».
27. Apresian, Iurii Derenikovich, I. M. Boguslavskii, L. L. Iomdin, V. Z. Sannikov (2010), *Teoreticheskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodeistvie grammatiki i slovariā*, Moskva: Iāzyki slaviānskikh kul'tur.
28. Boguslavskaiā, Ol'ga (2003), Iz-za 2, *Novyj ob"iāsnil'nyi slovar' sinonimov russkogo iāzyka. Pervyj vypusk*, Moskva: Shkola «Iāzyki rusškoī kul'tury».
29. Feleško, Kazimjež (1995), *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Beograd: Vukova zadužbina, Orfelin; Novi Sad: Matica srpska.
30. Gortan-Premk, Darinka (1963–1964), Padežne i predložko-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka, *Južnoslovenski filolog*, XXVI/1–2, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 437–457.
31. Grickat, Irena (1957), Razlike između predloga *zbog* i *usled*, *Naš jezik*, Knj. VIII, Beograd: Srpska akademija nauka, Institut za srpski jezik, 236–241.
32. Iordanskaia, Lidiiā Nikolaevna, Igor' Aleksandrovich Mel'chuk (1996), K semantike russkikh prichinnykh predlogov (*iz-za liūbvi, ot liūbvi, iz liūbvi, *s liūbvi, po liūbvi*), *Moskovskii lingvističeskii zhurnal*, T.2, s. 162–211.
33. Iordanskaia, Lidiiā Nikolaevna, Igor' Aleksandrovich Mel'chuk (2007), *Smysl i sochetaemost' v slovarě*, Moskva: Iāzyki slaviānskikh kul'tur.
34. Ivić, Milka (1954), Uzročne konstrukcije sa predlozima ZBOG, OD, IZ u savremenom književnom jeziku, *Naš jezik*, Knj. V, sv. 5–6, Beograd: Srpska akademija nauka: Institut za srpski jezik, 186–194.
35. Klikovac, Duška (1997), O uzročnom značenju konstrukcije *u* + lokativ, *Naš jezik* XXX II, 1–2, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 26–37.
36. Kovačević, Miloš (2012), *Uzročno semantičko polje*, Beograd: Jasen.
37. Levontina, Irina (2003), Iz-za 4, *Novyj ob"iāsnil'nyi slovar' sinonimov russkogo iāzyka. Pervyj vypusk*, Moskva: Shkola «Iāzyki rusškoī kul'tury».
38. Marić, Biljana (2019), Jedan tip bezličnih rečenica u srpskom i ruskom (u kontekstu jezičke slike sveta), *Naš jezik*, 50/2, Beograd, str. 315–322.
39. Markov, Boris (1978), Vyraženie pričinnyh i celevyh otnošenij v russkom āzyke i ih sootvetstvie v makedonskom, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet*, Skopje, 30, 539–564.
40. Norman, Boris (2013), *Kognitivnyi sintaksis russkogo iāzyka*, Moskva: Flinta, Nauka.
41. Plungian, Vladimir Aleksandrovich (2002), „K semantike russkogo lokativa ('vtorogo predložnogo' padezha)”, *Semiotika i informatika*, 37, 229–254.

42. Radovanović, Milorad (1977), Imenica u funkciji kondenzatora (I), *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX/1, Novi Sad: Matica srpska, 63–144.
43. Sai, Sergei (2021a, v pechatu), Imennye prichinnye konstruktšii: parametry tipologicheskoi variativnosti i issledovatel'skaia anketa, *Tipologiiu prichinnykh konstruktšii*, sbornik nauchnykh trudov, Sankt-Peterburg.
44. Stevanović, Mihailo (1966), Sintagme s genitivom i predlogom *s(a)*, *Naš jezik*, Knjiga XV, sv. 1–2, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 62–76.
45. Pranjković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja. Sintaksicke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
46. Say, Sergey (2021b), *Nominal causal constructions across Slavic: semantic contrasts in a parallel corpus perspective*, In print.
47. Vezhbitskaia, Anna (1996), *Īazyk. Kul'tura. Poznanie*, Moskva: Russkie slovari.
48. Vsevolodova, Maia Vladimirovna, Tat'iana Antonovna Iashchenko (2008), *Prichinno-sledstvennye otnosheniia v sovremennom russkom Īazyke*, Moskva: URSS.
49. Zolotova, Galina (2001), *Sintaksicheskii slovar'*, Moskva: URSS.

Преузето: 1. 3. 2021.
Корекције: 23. 3. 2021.
Прихваћено: 8. 4. 2021.

Јелена Р. Бајовић¹
Василије С. Стоиљковић²
Јелена М. Јовановић³
Универзитет у Приштини
Филозофски факултет у Косовској Митровици
Катедра за руски језик и књижевност

ФРАЗЕОЛОГИЈА ЊЕГОШЕВОГ *ШЋЕПАНА МАЛОГ*: СТАЛНИ ЕПИТЕТИ КАО ОДРАЗ ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА (СРПСКО-РУСКЕ ПАРАЛЕЛЕ)

Апстракт: У овом раду разматрају се могућности превођења сталних епитета на сродни словенски језик (са српског на руски) на грађи Његошевог спева Шћепан Мали и руског превода В. Корнилова. Стални епитети су карактеристични за српско народно стваралаштво, одакле их Његош првенствено и преузима у Шћепану Малом. Одређени епитети заступљени у спеву налазе се у процесу фразеологизације, док превод на руски сведочи да је најфреквентнији стални епитет белый свет, и то у случајевима кад је у оригиналу лексема.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, спев Шћепан Мали, фразеологизми, стални епитети, руски преводи.

1. Увод

1.1. Вилхелм фон Хумболт, као претеча идеја савремене лингвокултурологије, у свом богатом опусу бавио се историјским, антрополошким и етнопсихолошким истраживањима народа ради откривања у њима „најчистијег и највишег хуманизма”. Први је предложио идеју формирања упоредне антропологије 1795. године, објаснивши да, „посредством језика можно обозреть самые высшие и глубокие сферы и все многообразие мира”, јер ништа није у

¹j.bajovic@yahoo.com

²vasilije.stoiljkovic@pr.ac.rs

³jelenaj.18@hotmail.com

стању да открије човекове тајне и карактер различитих народа као њихови језици (Gumbol'dt 1984: 6). Пријатељ Гетеа и Шилера, хуманистички идеал му је током читавог живота био – свеобухватни развој како поједница, тако и целог људског рода. Сматрао је да се форма сваког језика налази у нераскидивој вези са духовним склоностима народа, стога „язык есть орган, образующий мысль” (Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken) (Gumbol'dt 1984: 74–75).

Савремени истраживачи се у доброј мери надовезују на Хумболтове идеје, па тако Јежи Бартмињски наводи да је језичка слика света интерпретација стварности садржана у језику као резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности и да она поседује антропоцентричан карактер (Bartminjski 2011: 46).

В. Маслова у свом истраживању посвећеном утемељењу лингвокултурологије као науке такође истиче да је језик најважнији начин формирања и постојања човекових знања о свету. Сва та знања која су фиксирана у језичкој форми представљају оно што се у различитим концепцијама назива „прелазни језички свет” (промежуточный), „језичка репрезентација света”, „језички модел света”, „језичка слика света” (Maslova 2004: 64). У науци се временом усталио последњи термин – језичка слика света.

Дакле, сваки језик поседује своју јединствену слику света и мноштво сегмената који га чине, а познати су носиоцима језика.

Даље Маслова објашњава да се појам слике света (укључујући језичку) ствара путем изучавања човекових представа о свету. Ако су свет – човек и средина у узајамној повезаности, онда је слика света – резултат обраде информације о средини и човеку. Стога представници когнитивне лингвистике оправдано сматрају да концептуални систем, рефлектован кроз језичку слику света, зависи од физичког и културног искуства и у непосредној је вези са њима (Maslova 2004: 64). Како истиче Крјукова, постојаност садржаја концепата утврђена је вишевековним народним искуством (Kriukova 2008: 129).

М. Хајдегер је писао да код речи „слика” мислимо пре свега на рефлектовање нечега, те „слика света, суштина појма не означава слику која приказује свет, већ свет схваћен као слика” (цит. по Maslova 2004: 64). За разлику од античких и средњовековних погледа, где се на свет гледа као на слику, с новим веком променио се положај човека и човек је постао „субјект”, док се свет јасније издвојио као „објект” који је сада могао да посматра и ствара представе о њему. Најважније што се с остварењем човека као субјекта догодило јесте то што је човек постао мерило свих ствари, и што се, према Хајдегеровим речима, човек утемељује као „меродаван за сва мерила помоћу којих ће одмеравати шта ће

моћи важити као извесно (као истинито, као постојеће)” (цит. по Mršević Radović 2014: V).

1.2. Један од основних сегмената језичке слике света свакога народа јесте фразеолошки фонд језика, као најупечатљивији одраз вишевековног наслојавања конотација и асоцијација. Одавно се на фразеологију гледа као на један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света, пише Д. Мршевић Радовић (2014: V).

У фразеолошком жанру сталних епитета, који су предмет анализе у овом раду с транслатолошког аспекта, језичка слика света испољава се визуелно, као реална и као симболичка слика. Рад је посвећен анализи сталних епитета као фразеолошког жанра одраженог у Његошевој језичкој слици света, те њихових превода на руски језик. Анализирајући Његошев спев *Шћепан Мали* Р. Маројевић издаваја четири слоја фразеолошких жанрова, и то: синтагматске жанрове (стални епитети, устаљена поређења, идиоми), реченичне (пословице, изреке, (верске) узречице), оптаивне (заклетве, клетве, благослови, опраштања, добродошлице и здравице, апотеозе и благодарења, квалификативи), те групу фразеолошких фигура (хендиадис, перифраза, таутолошки изрази и суперлативни изрази) (Marojević 2020: 69).

У нашем раду стални епитети се разматрају као фразеолошке јединице,⁴ јер придев и именица у њиховом саставу чине јединствен појам, и као такве их Његош преузима из српске народне традиције. О сталним епитетима као фразеолошком жанру види рад Реіапович 2008, о устаљеним поређењима рад Реіапович 2007, а о фразеолошким проблемима превођења рад Maroevich 1983, који су значајни и за наше истраживање.

2. Стални епитети као фразеолошки жанр

2.1. Још у XIX веку велики руски лингвиста А. Потербња наглашавао је да „точка зренија синтаксическая, с которой под эпитетом разумеют только прилагательное определительное, удерживаемое в пиитике и риторике, вносит в эти учения чуждую им категорию. С точки зренија пиитической к эпитетам следует отнести всякие парные сочетания слов, изображающие вещи, качества, действия их признакам” (Potebniā 2003: 185). У народној поезији посебно, додали бисмо. Дакле, стални епитети укључују не само „а) прилагателне определителне, но и б) существителне аппозитивне” (Исто).

⁴Р. Маројевић их уз устаљена поређења и идиоме назива „правим фразеологизмима” (Marojević 2020: 70).

2.2. А. Пејановић у књизи посвећеној фразеологији *Горског вијенца* наводи да „фразеолошки статус сталних епитета потврђују двочланост, идиоматичност, сликовитост и експресивност” (Рејановић 2010: 11) и додаје – „из наведених примјера могло би се закључити да, докле год једна компонента израза чува своје денотативно значење (најчешће је то именица), а друга има изблиједјело или помјерено значење, израз остаје у групи сталних епитета. Онда кад се придјев десемантизује, а именица изгуби своје денотативно значење, читав израз се напуни новом семантиком и стални епитет прелази, транспонује се у другу врсту фразеолошких јединица – идиом” (Рејановић 2010: 24).

3. Стални епитети као транслатолошки изазов

3.1. Ексерпцијом грађе у *Шћепану Малом* дошли смо до закључка да су најзаступљенији они стални епитети који садрже компоненту *бијели*, углавном у иницијалној позицији. Разврстали смо их у три категорије: 1) примери у којима су у оба језика употребљени стални епитети с компонентом *бијели* (најчешће је то *свијет/свет*); 2) примери у којима је у српском стални епитет, а у преводу на руски слободан спој речи; и 3) примери у којима је преводилац на руски употребио стални епитет за лексему или слободан спој речи у српском језику.

Фразеолошки речник у редакцији Антице Менац у одредници наводи *белый (божий) свет* (RHSFR II 1979: 385), тј. у словенском цивилизацијском моделу и културолошком коду, превасходно православног хришћанина, *бели свет* је – све оно што је Господ Бог створио.

У речнику *Руска фразеологија* (RF 2005: 626), *белый свет* је семантизован као „Земља са свиме што на њој постоји, свет, универзум”. Даље следи етимологија: изворно значење овог споја је „јако дневно светло” и прецизира се да је реч *свет* код Словена још од најстаријих времена имала и просторно значење – „свет који нас окружује, универзум”. Касније је дато значење добила цела синтагма. Аутори наводе да је другачијем тумачењу допринело супротстављање „овога” света, тј. светлог, сунчаног света живих, „ономе” свету – тамном царству мртвих (RF 2005: 626).

3.1.1. У корпусу спева издвојена су два примера у којима и Његош и преводилац на руски користе стални епитет, у оригиналу су то: *свијет бијели* и *бијела свјетина*. Интересантно је да се у оба наведена примера стални епитет у једном од језика налази у инверзији – у српском је *свијету бијеломе*, а руском преводу – *белом свете*, док се за превод српског епитета *бијелу свјетину* преводилац у руском одлучио за инверзију – *свете белом*:

Куд би више бруке и погрде
на *свијету бијело*ме било [ШМ 1235–1236]

Что же, не отыскать на *белом свете*
большого позора или срама, [ССМ с. 209]

него имам очи за гледање:
свијећа ми ј' бож'ја пред очима
те разбирам *бијелу свјетину*
и не држим црно за бијело. [ШМ 1455–1458]

но глаза мне даны, чтобы видеть;
светит божья свеча перед глазами,
чтоб ясно видел на *свете белом*
и черное не почитал белым. [ССМ с. 217]

Као занимљивост се може навести и то да Његош у свом претходном историјском спеву – *Горском вијенцу*, *бијели свијет* користи само једном (и то у инверзији), па истраживач фразеологије спева А. Пејановић наводи да је израз „прешао у идиом с обзиром на то да ниједна од његових компоненти, ни придјев *бијели*, ни именица *свијет*, не чувају своје примарно лексичко значење, већ читав израз има ново значење ‘далеки, непознати, туђи свијет, туђина’. У овом случају имамо примјер фразеолошке транспозиције” (Рејановић 2010: 16).

У *Шћепану Малом* је овај стални епитет заступљенији: примери, како у српском тако и у руском, то и потврђују.

3.1.2. Другу групу примера чине они у којима је стални епитет у српском језику на руски преведен слободним спојем речи. Ту се, такође, налазе примери код којих је једна од компоненти придев *бијели*. Целокупно српско народно стваралаштво проткано је епитетима *бијели град*, *бијела кула*, *бијела вила* итд.; веома често се град наводи као *бијели* (као што је Скадар у нашој грађи) или након назива града следи *града бијела/бијелога*.

Навели смо да у историјско-етимолошком речнику *Руска фразеологија* стоји да је у формирању израза *белый свет* значајну улогу имала позитивна симболика беле боје у руском језику. Са тачке гледишта староруске естетике, бело лице, беле руке и бело тело неизоставан су услов људске лепоте. У средњем веку су велики кнежеви носили беле одоре. Таква симболичка обојеност представља најстарије супротстављање боја: *бело* (позитивно) – *црно* (негативно) (RF 2005: 626).

Међутим, у преводу на руски језик ове групе примера наведени епитет је изостављен (као у првом случају) или се изрази у руском поимају као слободне везе речи (у друга два случаја).

Није уобичајено да се за своје руке каже *бијеле руке*, те претпостављамо да је у наредној реплици Његош употребио овај епитет да би допринео контрасту са тамновањем и „клетим ропством”. Патријарх пећки Василије Јовановић Бркић описује своје вишемесечну робију на Кипру и говори:

кад ми *бјеле* развезаше *руке* –
сви ми нокти с рука попадаше. [ШМ 499–500]

Рекли смо да у руском језику постоји израз *белые руки*, међутим, преводилац га оправдано није употребио на овом месту, јер не поседује значење које би за читаоца било разумљиво и прихватљиво у широком контексту:

Когда же развязали мне руки,
на руках моих ногтей не стало. [ССМ с. 178]

Превод наредне две реплике показује да се у одређеним случајевима мора сачувати поетика оригиналног текста, која у другом језику не поседује ту ширину значења и асоцијација, али је немогуће нечим заменити а да се не искриви значење. Стога, српски стални епитет *Скадра бијела* на руски је преведен као *белого Скадара*, које такође није уобичајено за руску народну поезију и не поседује конотације као у српском језику. *Бијела црква* је у српском стални епитет, руски читалац би могао разумети да се ради о цркви беле боје.

баш са пашом од *Скадра бијела*
и силнијем пашом-Караманом – [ШМ 700–701]

из белого Скадара и с грозным
пашою Караманом – все трое [ССМ с. 185]

јесу ли их Турци погубили
и *бијелу цркву* разурили. [ШМ 527–528]

может быть, их всех убили турки
и разрушили белую церковь. [ССМ с. 179]

3.1.3. Најмногобројнији примери у нашем корпусу јесу они у којима је само у руском језику употребљен стални епитет. Стога можемо рећи да је спроведено истраживање показало да је једна од особина поетског Корниловљевог превода на руски – употреба сталног епитета *белый свет* у руском на местима где се у српском налази само лексема *свијет*.

кумимо вас од неба до земље,
па унакрст земље и *свијета* –
кажите нам бистро и лијепо: [ШМ 162–164]

заклинаем вас землей и небом,
всей землей и всем *белым светом*,
отвечайте ясно и разумно [ССМ с. 166]

Наредни пример је посебно илустративан у преводилачком смислу, јер Његош у суседним стиховима понавља у *свијету*, па је оправдано што и преводилац на руски понавља стални епитет *на белом свете*, тј. у оба случаја има исто преводилачко решење:

Зар већ нейма гора у *свијету*,
но су саме горе црногорске?
Е да знадеш болан калуђере
колико је гора у *свијету*,
ал пред јачим тресе их грозница. [ШМ 1528–1532]

Неужто нет на всем *белом свете*
никаких гор, кроме черногорских?
Так запомни, монах нечестивый,
много гор на этом *белом свете*
перед сильным тряслись в лихорадке. [ССМ с. 220]

Следеће преводилачко решење може се сматрати веома успешним, јер Корнилов Његошев стих:

да му кола у глиб не падоше,
већ би *свијет* црњи пака био. [ШМ 2734–2735]

преводи:

не отвернись от турка удача,
стал бы *белый свет* наш черным адом. [ССМ с. 271],

чиме се наглашава контраст, тј. у руском језику контрастирају се *бели свет* и *црни пакао*. Наводимо, такође, и Његошеву паралелу у стиховима 1461–1462, где беглер-бег пита:

А може ли ђаво са дно пакла
црњи бити него Црногорци?

Наводимо и последњи пример из ове групе у коме је лексема *свијет* преведена на руски језик сталним епитетом *белый свет*:

Још се није у свијет рађао
цар јевтин’ји никад од Шћепана: [ШМ 3206–3207]

Белый свет ни разу не видывал,
чтобы царь обходился так дешево; [ССМ с. 290]

3.2. Маслова сматра да белина симболише лепоту, *белый* се налази у истом низу као и *ярый, яркий*, који потичу од имена бога светлости и ватре у словенској митологији – Јарила. По сродству са светлошћу (*злато* и *горети*), бела боја би требало да има иста значења као и светлост. Све у вези са сунцем, светлошћу, усваја се као позитивно, лепо (Maslova 2004: 106–107). У изворима Јарило је – бог рата, пролећне вегетације и плодности, бог сунца, одевен у бело. Сматра се борцем за правду, мир и слогу међу људима.

Наредни пример из Његошевог пева сведочи да је стални епитет са компонентом *јарко* у српском, на руски језик пренет пуним еквивалентом:

Господаре, наше *сунце јарко*: [ШМ 478]

Государь, *солнце наше јаркое*, [ССМ с. 177]

Досадашња истраживања показују да се, без обзира на сродност језичких средстава која се користе у епској поезији словенских народа, стални епитети ретко подударају, карактеристична је употреба еквивалената углавном у блиско-сродним језицима. Стога је гореневедени пример драгоцен, нарочито када се узме у обзир да у целокупном корпусу *Шћепана Малог* и Корниловљевог превода има веома мало таквих примера. А упечатљивије је и због тога што је реч о обраћању Господару, са поштовањем.

3.3. Следћи пример из Његошевог пева – *Пећ питома* за носиоца српског језичког осећања, тј. изворног говорника, носи више конотација и емоција. За предео у околини Пећи се иначе говори да је питом, међутим, овај фразеологизам садржи и друга значења – Пећка патријаршија је више од три столећа била срце српског православља и има посебно место у културном коду.

Корнилов је за руски превод нашао задовољавајуће решење које, иако не може да пренесе сву пуноћу израза и представе које носи у српском, заиста јесте „прекрасна”:

наш патрика из *Пећи питоме* [ШМ 58]

патриарх наш из Печи прекрасной [ССМ с. 162]

3.4. Одлика целокупног Његошевог стваралаштва јесте значајно коришћење русизама и црквенославенизма (о утицају руског језика у *Шћепану Малом* види у Његош 2020: 628–633). Наредни пример садржи две лексеме које се

могу посматрати као семантички русизми, али и као архаизми; Корнилов их је, наравно, задржао у преводу:

љубимо ли *свободу јуначку*. [ШМ 2999]

любим ли свободу геройскую. [ССМ с. 281]

У ранијим издањима, па и у оном којим су се руски преводац и редактор превода служили, именица је са савременом српском фонетиком (ак. *слободу).

3.5. Наредни пример (*на ноге лагане*) у овом контексту је позив на покрет, преведен је дословно – *на легкије ноге*, који у руском нити је фразеологизам, нити има сликовитост. Претпостављамо да се преводац одлучио за ово решење да би задржао глагол и да не би трансформисао комплетан стих:

нек' устаје на *ноге лагане*, [ШМ 794]

тотчас встанут на *легкије ноге*, [ССМ с. 188]

За Његошев идиолект карактеристична је употреба сталних епитета у изворном облику (о томе сведочи претходни пример и фразеологизам *на ноге лагане*), стога се наредни пример може сматрати преузетим из јуначких народних песама, где се употребљава са аористом (скочи) *на ноге јуначке*. И у преводу је дат са истим глаголом – *устајати*, али у себи не садржи само позив (то би биле само ноге *лагане*), већ и поруку проткану храброшћу и слободољубљем (на ноге *јуначке*):

ко се годе су три прста крсти

да устаје на *ноге јуначке*, [ШМ 2655–2656]

пусть все, кто крестится троеперстно,

поднимутся на *борьбу смертнью*, [ССМ с. 269]

Корнилов се на руском одлучио за синтагму *на борьбу смертнью*, која се може сматрати произвољном, али у смислу борбе за срушене олтане и храмове, да би се поново чула вера православна – може бити и прихватљиво решење, у ширем контексту реплике успешно реализовано.

3.6. За примере следећег типа Р. Маројевић (2020: 70) каже да се стални епитет актуализује ако се употреби облик неодређеног вида:

и к зелену Виру црмничкоме, [ШМ 799]

и к зеленому Виру црмницкому; [ССМ с. 189]

с Чева равна и с зелена Вира. [ШМ 929]

ровное Чево и Вир зеленый. [ССМ с. 197]

Превод на руски је дослован, међутим, у овом случају се такође може сматрати адекватним зато што садржи топоним (Вир је савремени Вирпазар) уз који мора стајати придев. А то захтева и структура стиха.

Наредна синтагма именице с описним придевом одређеног вида *зелене траве* у Његошевом стиху:

дароват им црвене бињише
од врх главе до *зелене траве*. [ШМ 976–977]

на руски језик преведена је на следећи начин:

красными плащами их покрою
с головы аж до травы длиною. [ССМ с. 198]

У руском језику постоји фразеологизам *с головы до ног*, као и српски *од главе до пете*, али се и у преводу чува Његошев окационализам, који говори да дарови неће бити до ногу или пета, већ до саме траве. А свакако је и леонинска рима (римује се први и други полустих) захтевала употребу фразеологизма *до зелене траве* у наведеном стиху (уп. изреку не липши магарче до зелене траве). У преводу је остварена женска рима која повезује два наведена стиха.

3.7. Компоненту *ломну* Његошевог фразеологизма из стиха:

да покори *ломну Гору Црну* [ШМ 1505]

праћеног инверзијом *Гору Црну* (условљеном задовољењу квантитативне клаузуле – дугим акцентом на деветом слогу) Корнилов је у преводу на руски изоставио, док инверзија свакако није могућа јер би се изгубио смисао и вредност географског појма. Превод гласи:

покорила чтоб Черную Гору – [ССМ с. 219]

3.8. Наредни пример из Његошевог дела веома је занимљив, јер у суседним стиховима садржи редупликацију топонима *Зета*:

у широку Зету увалили –
сву су *равну Зету* похарали, [ШМ 2077–2078]
и ворвались в Зету просторную,
и *Зету равную* разграбили, [ССМ с. 243–244].

Р. Маројевић наводи да „од два придјева уз именицу (ак.) *Зету* у стиховима: у широку Зету увалили – / сву су равну Зету похарали, [ШМ 2077–2078] стални епитет је само синтагма с придјевским обликом *равну*, у 2078. стиху, док се изразом *широка Зета*, у 2077. стиху, назива доњи дио некада јединствене области, од уливања Мораче у Зету па до Блата, тј. до Скадарског језера. У

савременом језику перцепција је промијењена: заједнички ток се зове *Морача*, а *Зета земља* је само с лијеве стране заједничког тока” (Магојевић 2020: 70).

Преводилац је инверзијом *равну Зету – Зету равну* допринео успешној поетској структури наведеног стиха на руском језику.

3.9. У следећем стиховима кнез Долгоруков љутито се обраћа народу који штити лажнога цара Шћепана:

сад одмаха њега изведите,
сад одмаха њега стријељајте
на сред *равна поља* Цетињскога! [ШМ 2933–2934]

Његош и овде користи редупликацију (у овом случају прилога), коју Корнилов у преводу задржава, те је део реплике пренет на следећи начин:

и убейте его немедленно,
расстреляйте его немедленно
среди ровного поля цетинского! [ССМ с. 278]

3.10. Следећи су стихови са сталним епитетом *сунце сјајно*:

Благо нама, наше *сунце сјајно*,
кад те срећа [к] нама донијела – [ШМ 310–311]

Благо нам, *солнце* наше *светлое*,
что тебя привела к нам удача! [ССМ с. 171]

Превод на руски је *солнце светлое*, епитет заступљен у руском народном стваралаштву почев од *Слова о полку Игореве*, епа који описује неуспешан војни поход кнеза Игора 1185. године. Дакле, наведени стални епитет спада у један од најстабилнијих и у широј перцепцији може представљати еквивалент јер – сјајно сунце и јесте светло сунце. О преводу квалификатива *благо нама* види у раду Вајовић 2020.

3.11. Наредни пример из Његошевог спева такође садржи стални епитет који се понавља у два суседна стиха:

Кренули смо из Стамбола града;
тек прођосмо *широку Једрену*,
с ове стране *широке Једрене*
свуд бијаху развити барјаци, [ШМ 691–694]

Вышли мы из города Стамбула;
как прошли *Эдирне широкое*,
и сразу за *Эдирне широким*
повсюду знамена развеваются, [ССМ с. 185]

Ми сматрамо да Његош наведени израз употребљава као стални епитет у процесу фразеологизације (која се, по свој прилици, није остварила због удаљености Једрена од Црне Горе и, самим тим, мање употребљивости), ре-дубликација у следећем стиху индиректно то потврђује. Једрене је *широко* не географски, већ историјски и цивилизацијски, за турски живаљ.

О историјском значају Једрена говори и следеће – налази се на реци Марици, данас на граници са Грчком, 20 км од границе са Бугарском. Османлије су га освојиле 1362. године, до 1453. је био престоница Османске државе, а током ратова XVI–XVIII века основно место окупљања османске војске.

3.12. Наредни пример је сегмент живописног разговора који воде два речита Његошева јунака – игуман Теодосија Мркојевић и беглер-бег румелијски. Беглер-бег веру назива црном (и то је стални епитет као Његошев окационализам), на шта му Теодосија Мркојевић одговара да је: смијешна вјера у јачега [ШМ 1412], а беглер-бег ће на то: вјеруј вјери која се не ломи, која земљу с небесима веже [ШМ 1415–1416].

Дакле, црна вера, тј. она од које неће бити неке користи, на руски језик је преведена:

Де тако ти твоје *црне вјере*,
ништа немој околишат тако, [ШМ 1407–1408]

Да сгинет *вера* твоя *черная*,
не ходи ты вокруг да около, [ССМ с. 215]

Иако овај израз није карактеристичан за народну књижевност, а знамо да управо она представља Његошево фразеолошко полазиште, ми га укључујемо у сталне епитете у српском језику због сликовитости коју носи, као и других синтагми с компонентом *црни* које се у језику користе и врло су упечатљиве, те их је тешко превести на страни језик: црни сине, црна друго, каква црна... итд. У преводу на руски тај лингвокултуролошки елеменат се губи, па је *черная вера* – тамна, мрачна.

3.13. Наведено је да Његош у свом песничком опусу често користи русизме, као и црквенославенизме, које углавном и преузима руским посредништвом. Један од русизама је и *пот* – „зној” из следећег стиха:

хитајући што се брже може –
него и то с *потом крвавијем*. [ШМ 1500–1501]

Превод на руски језик целог стиха веома је успешан, и са поетске и са пре-водиљачке стране:

торопясь поскорее убраться,
пот кровавый при том проливая. [ССМ с. 219]

3.14. Наредни пример *соколово гњ'јездо* у значењу „јуначко гнездо” на руски језик добро је преведен, изразу је дат архаичан облик:

што поводом мојијем срећнијем
алмаз се је најљепши придао
у вијенцу *соколова гњ'јзда* – [ШМ 1870–1872]
что это я дал счастливый повод
увенчать еще одним алмазом
ваше *гнездовье соколиное*. [ССМ с. 235]

Додајемо да и у овом случају Његош користи именицу *алмаз* – „дијамант”, вероватно као русизам.

3.15. У преводу стихова на руски језик:

па поздрављам све редом главаре,
све лавове и горске вукове. [ШМ 2063–2064]
а еще главарей поздравляю,
наших *горных львов* и *волков горных*; [ССМ с. 243]

Корнилов два пута користи исти придев, али у другом случају је у инверзији, што представља одлично преводачко и поетско решење.

3.16. Наредни пример:

благо вама, *сиви соколови*,
соколови црногорски момци: [ШМ 2490–2491]

разматран је у другом раду, где смо навели да га А. Пејановић на материјалу *Горског вијенца* даје као пример фразеолошке транспозиције, те да је читав израз добио ново значење и прешао у идиом са значењем „храбар човек”, у једном случају „храбра жена” (Рејановић 2010: 19) и додали да је „у руском језику, осим *сизый сокол*, веома заступљен и стални епитет *сизый орел* ‘сури орао’, првенствено у народној поезији и фолклору. Посведочен је у делима од *Слова о полку Игореве* (псковска варијанта *шизый орел*) до савремених, рецимо у познатој песми са мотивима II светског рата *Катюша*” (Вајовић 2020).

Дошли смо до закључка да је у преводу двостиха као поетске целине:

слава всем вам, сизые соколы,
соколы, молоды черногорцы, [ССМ, с. 261]

преводац веома успешно пренео стих на руски језик, „те имамо облик *слава вам*, затим сажети облик придева *молоды* (савремени руски језик га у наведе-

Фразеологија Његошевог Шћепана Малог:
стални епитети као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле)

ном случају не чува осим у поезији у поступку архаизације), који са именицом *черногорци* стоји у инверзији у односу на оригинални Његошев стих, чиме се наглашава осећај узвишености, храбрости и родољубља” (Вајовић 2020).

3.17. Његош у *Шћепану Малом* често користи сталне епитете са компонентом *честити* у следећим облицима: *честити валису*, *честити везире*, *честити принципе* и *честити девет* (дакле, углавном приликом обраћања са поштовањем). Корнилов има сјајна преводачка решења – лексему *достопочтенный* валис/визирь/князь, у појединачним случајевима *почтенный* князь/султан и *славный* валис, које се уклапају и стилски и у тип говора. Сматрамо да би у наредном стиху и семантички и поетски више одговарао овај последњи атрибут (дат.) *славному*, али се преводац одлучио за присвојну заменицу (дат.) *нашему*:

и да њега ал његову главу
честитоме спремимо *девету*. [ШМ 3813–3814]

и чтоб голову либо живого
нашему султану отправили. [ССМ с. 314]

Као напомену у вези с примером из претходног стиха, можемо навести да је одлика Корниловљевог превода употреба крњег везника (заменичког порекла) *чтоб* уместо *чтобы* (и то не због броја слогова јер изосилабизам не карактерише превод) у великом броју случајева, у шта смо се уверили на истраживаном корпусу.

У наредном стиху после стихова које смо горе навели посведочен је израз са истом коренском морфемом у првој компоненти – *честито пролеће*. У савременом језику (навешћемо израз у контексту – нисмо имали *честито пролеће*) значио би да су временске прилике биле такве да пролећа као и да није било. Овде је, међутим, облик *честито* прилог, а не придев, те лексема и није компонента сталног епитета, док је преводац израз разумео као стални епитет, па се одлучио за решење *весна светлая*:

Тек што дође честито пролеће,
војска ће се одмаха дигнути. [ШМ 3815–3816]

Как приблизится весна *светлая*,
мы со всем своим войском выступим. [ССМ с. 314]

4. Закључак

4.1. У претходним радовима посвећеним анализи фразеолошког фонда Његошевог свепа *Шћепан Мали* и Корниловшевог превода дошло се до закључка да је језик и стил највећег српског песника готово немогуће у потпуности пренети на стране језике, па и на руски. Дело одликују богат, архаичан и сликовит језик, проткан мноштвом асоцијација, дијалектизама и алузија познатих савременицима, те стваралачки дах који се огледа у репликама главних јунака.

Његош изузетно добро познаје турцизме и оријентализме (невероватан је број употребљен у спеву!), обичаје и историјске прилике. Међутим, „руски се налазио под утицајем других туркијских језика и позајмљенице из турског читаоцу нити су блиске, нити познате” (Вајовић 2020), стога је већина тих лексема на руски језик пренета неутралном лексиком.

4.2. Његош богато користи и фразеологизме заступљене у народном епосу, преузима их у готовом облику и ретко трансформише.

Врло је занимљив превод сталних епитета као фразеолошког жанра на руски језик. Истраживање је показало да је свега неколико примера могуће превести сталним епитетом (еквивалентом или аналогом), те да је најмногобројнија група примера у којима преводилац на руски В. Корнилов српске лексеме преводи фразеологизмом, сталним епитетом *белый свет*.

Анализирани корпус посведочио је да се у већини примера у преводу задржава изворни облик сталног епитета који у руском представља слободан спој речи (придева и именице), док се у некима преводилац одлучује за изостављање придевске компоненте. У оба језика је заступљена инверзија као одлика поетског стила.

Извори

1. ССМ: *Самозванец Степан Малый*. Превод В. Корнилова. – У књ.: Петр Његош, *Горњи венец. Самозванец Степан Малый*. Превод с сербскохорватског под редакцијом О. Кутасовой. Москва: Художественная литература, 1988.
2. ШМ: *Шћепан Мали*. – У књ.: Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.

Литература

1. Бајовић, Јелена (2018), „Фразеологизми између лексема и синтагми (у руско-српској контактної зони)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 48/1, Београд, 303–312.
2. Бајовић, Јелена (2020), „Фразеологија Његошевог Шћепана Малог у словенском контексту (прилог питању о превођењу непреводивог)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 50, Београд (у штампи).
3. Бартмињски, Јежи (2011), *Језик – слика – свет: Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.
4. Гумбольдт фон, Вилгелм (1984), *Избранные труды по языкознанию*, Москва: Прогресс.
5. Крюкова, Г. А. (2008), „Концепт. Определение объема содержания понятия”, *Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена*, № 10(59), С-Пб, 128–135.
6. Мароевич, Радмило (1983), „Проблемы перевода фразеологизмов на родственный славянский язык”, *Тетради переводчика*, Москва, 20, 49–57.
7. Маројевић, Радмило (2020), „Фразеолошки жанрови у Шћепану Малом”, *Српски језик*, XXV, 69–88.
8. Маслова, Валентина Авраамовна (2004), *Лингвокултурологија*, Москва: Академия.
9. Мршевић Радовић, Драгана (2014), *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
10. Петар II Петровић-Његош (2020), *Шћепан Мали*, Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
11. Пејановић, Ана (2010), *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
12. Пеянович, Анна (2007), „Устойчивые сравнения как переводческая проблема”, *Материалы XXXVI Международной филологической конференции*. Вып. 19: *Фразеология в тексте и словаре*. 12–17 марта 2007 г., Санкт-Петербург, 109–115.
13. Пеянович, Анна (2008), „Постоянные эпитеты как этнокультурные маркеры и их фразеологическая транспозиция (теоретический и переводческий аспекты)”, *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*, Москва, № 6, 89–98.
14. Потемня, Александр Афанасьевич (2003), *Теоретическая поэтика: Учебное пособие. Для студентов филологических факультетов высших учебных заведений. Второе издание, исправленное*. Санкт-Петербург: СПбГУ, Москва: Academia.
15. РХСФР II, *Rusko brvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.
16. РФ, *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, под редакцией В. М. Мокиенко, Москва: Астрель, Аст, Люкс, 2005.

Jelena R. Bajović
Vasilije S. Stoiljković
Jelena M. Jovanović
University of Priština
Faculty of Philosophy in Kosovska Mitrovica
Department of Russian Language and Literature

THE PHRASEOLOGY OF NJEGOŠ'S *STEPHEN THE
LITTLE*: PERMANENT EPITHETS AS A REFLECTION OF
THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD (SERBIAN-
RUSSIAN PARALLELS)

Summary

This study deals with the possibilities of translating permanent epithets into a related Slavic language (from Serbian into Russian) on the material of Njegoš's poem *Stephen the Little* and the Russian translation of V. Kornilov. Permanent epithets are characteristic of Serbian folk literature from where Njegoš primarily takes them over in *Stephen the Little*. Certain epithets represented in the poem are in the process of phraseologising while the translation into Russian testifies that the most frequent permanent epithet is in *белый свет* (*the world*) in cases when it is a lexeme in the original text. ► **Key words:** Petar II Petrović-Njegoš, poem *Stephen the Little*, phraseologisms, permanent epithets, Russian translations.

References

1. Bajović, Jelena (2018), „Frazeologizmi između leksema i sintagmi (u rusko-srpskoj kontaktnoj zoni)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 48/1, Beograd, 303–312.
2. Bajović, Jelena (2020), „Frazeologija Njegoševog *Šćepana Malog* u slovenskom kontekstu (prilog pitanju o prevođenju neprevodivog)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 50, Beograd (u štampi).
3. Bartminjski, Ježi (2011), *Jezik – slika – svet: Etnolingvističke studije*, Beograd: SlovoSlavia.
4. Gumbol'dt fon, Vilgel'm (1984), *Izbrannye trudy po iazykoznaniiu*, Moskva: Progress.
5. Kriūkova, G. A. (2008), „Kontsept. Opredelenie ob'ema sodержaniiâ poniâtiâ”, *Izv. Ros. gos. ped. un-ta im. A.I. Gertsēna*, № 10(59), S-Pb, 128–135.
6. Maroevich, Radmilo (1983), „Problemy perevoda frazeologizmov na rodstvennyĭ slaviānskĭĭ iāzyk”, *Tetradĭ perevodchĭka*, Moskva, 20, 49–57.
7. Marojević, Radmilo (2020), „Frazeološki žanrovi u *Šćepanu Malom*”, *Srpski jezik*, XXV, 69–88.

Фразеологија Његошевог Шћепана Малог:
стални епитети као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле)

8. Maslova, Valentina Avraamovna (2004), *Lingvokul'turologiia*, Moskva: Akademiia.
9. Mršević Radović, Dragana (2014), *Frazeologija i nacionalna kultura*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
10. Petar II Petrović-Njegoš (2020), *Šćepan Mali*, Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević, Podgorica: CID – Cetinje: Narodni muzej Crne Gore.
11. Pejanović, Ana (2010), *Frazeologija Gorskog vijenca*, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
12. Peiānovich, Anna (2007), „Ustoichivye sravneniia kak perevodcheskaia problema”, *Materialy XXXVI Mezhdunarodnoi filologicheskoi konferentsii*. Vyp. 19: *Frazeologii v tekste i slovare*. 12–17 marta 2007 g., Sankt-Peterburg, 109–115.
13. Peiānovich, Anna (2008), „Postoiānyie ēpitety kak ētnokul'turnye markery i ikh frazeologicheskaiā transpozitsiia (teoreticheskii i perevodcheskii aspekty)”, *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskie nauki*, Moskva, № 6, 89–98.
14. Potebniā, Aleksandr Afanasevich (2003), *Teoreticheskaiā poētika: Uchebnoe posobie. Dlia studentov filologicheskikh fakul'tetov vysshikh uchebnykh zavedeniī. Vtoroe izdanie, ispravlennoe*. Sankt-Peterburg: SPbGU, Moskva: Academia.
15. RHSFR II, *Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.
16. RF, *Russkaiā frazeologiiā. Istoriko-ētimologicheskii slovar'*, pod redaktsiē V. M. Mokienko, Moskva: Astrel', Ast, Liūks, 2005.

Преузето: 5. 4. 2021.
Прихваћено: 18. 5. 2021.

Јелена Т. Гинић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

Наташа Д. Ајџановић²
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

МЕТОДОЛОГИЈА ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА У УЏБЕНИКУ РУСКОГ ЈЕЗИКА *НИ ПУХА НИ ПЕРА!*

Апстракт: У датом раду биће представљен нови уџбеник руског језика за одрасле Ни пуха ни пера!, који је намењен почетном учењу руског језика. У раду ће се представити макроструктура датог уџбеника са делимичном анализом свих њених основних делова. Осим макроструктуре, биће представљена и структура уџбеничке лекције у циљу показивања различитих могућности методологије организације лингводидактичког материјала приликом употребе уџбеника. Показаћемо, такође, колико су и на који начин аутори уџбеника следили прописане стандарде за дати ниво, али ћемо и дати препоруке за коришћење уџбеника.

Кључне речи: уџбеник, руски језик, макроструктура уџбеника, структура уџбеничке лекције, језичке компетенције, текстови, систем вежбања, методологија организације лингводидактичког материјала.

Уџбеник *Ни пуха ни пера!* објављен је 2020. године у Београду. Његово објављивање пало је на седамдесетогодишњицу универзитетског учења руског

¹jelena.ginic@fil.bg.ac.rs

²najdzanovic@ff.uns.ac.rs

језика у Бањој Луци³ и на педесетогодишњицу оснивања студијске групе за руски језик (школске 1969/70) на Педагошкој академији у Бањој Луци.

Основни предмет овог рада јесте преглед макроструктуре новог уџбеника *Ни пуха ни пера!*, преглед основне структуре лекције, а у циљу истицања методологије организације лингводидактичког материјала у уџбенику руског језика за студенте и одрасле. Циљ овог рада пак јесте да сам уџбеник приближи његовим потенцијалним корисницима „с обе стране катедре”, те да тако процес учења учини бржим и учинковитијим. Другим речима, као део ауторског тима, и што је ништа мање важно, као поседници читаве суме повратних информација везаних за искуства рада с уџбеником – овим радом покушаћемо да наставницима руског језика који дати уџбеник користе као основно средство у настави укажемо на неколико могућих начина организације лингводидактичког материјала, ослонивши се на опис његове макроструктуре и структуре уџбеничке лекције. Притом, овај чланак може бити од користи и онима који ће помоћу уџбеника започети прве кораке у усвајању руског језика.

Под лингводидактичким материјалом, како је то и уобичајено, подразумевамо читав језички садржај датог уџбеника: комуникативни садржај, којим се развијају све комуникативне компетенције: разумевање говора, разумевање писаног текста, усмена и писана продукција, као и медијација (дијалози, текстови, усмене и писане вежбе); затим граматички садржај (објашњења и вежбе граматичког и фонетског материјала); лингвокултуролошки садржај (дијалози и текстови којима се презентује културолошки садржај); као и материјал за евалуацију (кратког теста за руски као страни на крају сваке лекције). Под методологијом организације датог материјала пак подразумевамо „област сазнања која проучава средства, претпоставке и принципе организације спознајне и практичне делатности” (Azimov, Shchukin 2009: 142).

Језичке компетенције и почетно учење руског језика као страног према Руском државном стандарду

Уџбеник *Ни пуха ни пера!* јесте уџбеник за почетни ниво учења (рус. *элементарный уровень*), односно ниво А1. С обзиром на то да је уџбеник комуникативно оријентисан, овога пута даћемо само преглед комуникативних компетенција, док ће се сам рад бавити превасходно комуникативном страном уџбеника. Наравно, граматика и фонетика су у уџбенику такође заступљене у обиму прописаном програмом и саме су у служби језичких компетенција.

³ Школске 1950/51. године руски језик почео је да се учи на Вишој педагошкој школи.

Сагласно Државном стандарду за учење руског језика као страног, странац развија елементарну комуникацију у следећим ситуацијама: у радњи, на киоску, на каси; у пошти; у банци, у мењачници; у ресторану, бифеу, кафеу, мензи; у библиотеци, на предавањима; на улицама града, у превозу; у дому здравља, код лекара, у апотеци (Gosudarstvennyj standart 2001: 7). Истакли бисмо да се комуникативни материјал сваког уџбеника за страни језик организује у вези с набројаним темама, а с циљем развоја различитих језичких компетенција – разумевања говора, разумевања писаног текста, те говорне и писане продукције.

За прву међу њима Државни стандард прописује разумевање монолога и дијалога (са мини-дијалозима) на актуелне свакодневне теме, теме из образовног и социокултурног аспекта живота. Отуд су уџбенички текстови или конструисани за дату намену, или су адаптирани у складу с лексичким и граматичким минимумом датог нивоа. Наравно, строго се мора водити рачуна и о дужини текстова, те је отуд предвиђена дужина монолога 120-150 речи, дијалога до 12 реплика, а мини-дијалога 4-6 реплика. Ни темпо говора не сме бити занемарен, пре чему је он, с обзиром на то да се ради о почетном учењу страног језика, безмало упола спорији од темпа којим говоре изворни говорници: како наводи Јарцева, просечан темпо говора изворног говорника руског језика је 240-260 слогова у минути (Azimov, Shchukin 2009: 305). Дакле, за ниво А1 темпо говорења код монолога износио би 120-150 слогова у минути, а код дијалога 120-140 (Gosudarstvennyj standart 2001: 8). За разлику од наредних, виших нивоа учења, на почетном нивоу се текстови и дијалошког и монолошког типа слушају по два пута, а удео непознатих речи у текстовима не би смео бити виши од 1%.

Када је реч о језичкој компетенцији разумевања писаног текста, полазник треба да разуме општи смисао текста, да одреди тему текста, те да разуме како основне тако и допунске информације које се односе на смисаоно важне детаље. Од стратегија читања пак користе се синтетичко и аналитичко читање. Текстови су конструисани или адаптирани у складу с лексичким и граматичким минимумом и с истом тематиком као за компетенцију разумевања говора, обима 250-300 речи, уз 1%-2% непознате лексике (Gosudarstvennyj standart 2001: 9).

За језичку компетенцију писане продукције полазници треба да умеју да саставе текст репродуктивно-продуктивног карактера на задату тему у складу с комуникативном ситуацијом и с ослонцем на питања, дужине 7-10 реченица. Полазници треба да умеју да саставе и текст репродуктивног карактера на основу прочитаног текста дужине до 200 речи с једним процентом непознате лексике, у складу с комуникативно задатом ситуацијом (Gosudarstvennyj standart 2001: 9).

Када је у питању говорна продукција, полазници треба да савладају два аспекта говора: монолог и дијалог. Монолошка продукција на одређену тему треба да има најмање седам реченица. Подлога за монолог је писани текст обима 150-200 речи, који садржи до 1% непознате лексике. Када се ради о дијалогу, полазник треба да разуме исказ саговорника, као и његове комуникативне намере у оквиру минималног броја комуникативних ситуација које су обрађене, да адекватно реагује на реплике саговорника, да уме да започне дијалог те да изрази комуникативне намере у оквиру минималног броја комуникативних ситуација (Gosudarstvennyj standart 2001: 10).

Фонетски, граматички и лексички минимум за ниво А1 такође су описани и прописани постојећим стандардом. Међутим, овом их приликом нећемо детаљно представљати, преваходно због тога што је уџбеник, како смо већ нагласили, комуникативно усмерен. Како сматра Ј. И. Пасов, опште је место да „се не може научити читати тако што ће се усвојити правила читања, или говорити тако што ће се усвојити граматичка правила” (Passov 1988: 13). Стандард, сходно томе, предвиђа усвајање основних граматичких облика именских речи (најфреквентнијих падешких значења), облике садашњег, прошлог и будућег времена код продуктивних глаголских група, усвајање најтипичнијих синтаксичких конструкција простих и сложених реченица,⁴ што је, наравно, имплементирано и у уџбеник.

Лексички минимум за елементарни ниво обухвата 780 речи. Овде ваља напоменути да су, састављајући овај уџбеник, аутори свесно изашли изван оквира прописаног за елементарни ниво, за шта, међутим, свакако имају ваљано оправдање. Наиме, уџбеник *Ни пуха ни пера!* креиран је циљано за кориснике којима је први језик српски, што умногоме оправдава овакав ауторски поступак, будући да је у тим двама генетски сродним језицима око 50% именске лексике заједничко, што и значење речи које чине лексички минимум у великој мери чини транспарентним.

Макроструктура уџбеника *Ни пуха ни пера!*

Како бисмо аргументовано могли да дамо предлог методологије организације лингводидактичког материјала у поменутом уџбенику, представићемо његову макроструктуру, као и структуру сваке лекције.

⁴За конкретан језички материјал видети Државни стандард (Gosudarstvennyj standart 2001: 11-16).

Осврнувши се кратко на стандарде, можемо закључити да писани текст представља језгро уџбеничке лекције. Сматрамо, међутим, да је у сваком уџбенику страног језика нужно постићи равнотежу између текстова и система вежбања. За разлику од некадашњих уџбеника руског језика, који су били углавном хрестоматијског типа, тј. садржавали су дугачке текстове и тек неопходан минимум вежби за развијање умења оперисања лексичким и граматичким материјалом, многи савремени уџбеници засновани на комуникативном приступу написани су управо супротно те обезбеђују максимум вежби, уз минимум текста. С обзиром на то да је, поновимо то још једном, уџбеник *Ни пуха ни пера!* креиран у духу комуникативног приступа учењу језика, аутори су се трудили да уравнотеже однос текстова и вежбања. Текст је, дакле, основни елемент макроструктуре уџбеника страног језика када је реч о било ком нивоу учења. Када је реч о инструментално-практичним текстовима, који су у сваком уџбенику страног језика најбројнији, можемо рећи да се у зависности од нивоа учења разликује само врста текстова овакве намене. У почетној етапи учења преовладавају конструисани текстови, док се у каснијим етапама предност даје адаптираним и оригиналним текстовима. Конструисани текстови су за почетну етапу најпримеренији, јер у оквиру њих аутори најчешће (наравно, по могућству посве циљано) презентују неку од граматичких или фонетских појава, не заборављајући притом ни на актуелност и садржинску атрактивност текста која ће учинити да се граматичке појаве које се у њему презентују корисницима учине секундарнима (Končarević 2004: 268). С обзиром на то да је уџбеник који је предмет нашег рада намењен почетној етапи учења, у њему доминирају управо конструисани текстови. Заправо, можемо рећи да адаптираних и оригиналних има тек неколико од укупног броја текстова. У оквиру комплексног теста на крају уџбеника присутни су адаптирани текстови, а оригинални текстови се у уџбенику појављују на само два места, и то у последњој, десетој, лекцији у виду неколико загонетки и једне песме за певање. Наравно, ти текстови су у вези са темом којој је лекција посвећена намењени су, пре свега, рецепцији.

У прилог наведеном говори и чињеница која произлази из препорука Државног стандарда: текст је заступљен у три комуникативне компетенције: разумевању писаног текста, у писаној и усменој продукцији. Писани текст је основа за монолог, док је и основа за писани репродуктивни текст, односно говорну компетенцију писаног изражавања, такође, писани текст. Другим речима, разумевање писаног текста представља најважнију језичку компетенцију, будући да је он база једне рецептивне и две продуктивне комуникативне

компетенције, једне усмене и две писане. Основа усмене компетенције разумевања говора такође је текст, али сада у усменом облику.

У закључним разматрањима односа стандарда и структуре уџбеничке лекције и самог уџбеника у целини, можемо рећи да су уџбенику заступљене у довољној мери све врсте текстова, имајући у виду текст као основну јединицу лекције који служи за разумевање, било текст који је подстицај за писано изражавање било онај за разумевање говора (приближно 35 дијалошких писаних текстова, приближно 20 монолошких писаних текстова; приближно 20 дијалошких усмених текстова, приближно 20 монолошких усмених текстова). Можемо закључити да је текст као основна јединица лекције у довољној мери заступљен, било писани и усмени, било дијалошки и монолошки.

Осим текста, као основног елемента макроструктуре уџбеника, али и нуклеуса уџбеничке лекције, веома је важно да апаратура организације усвајања буде добро избалансирана и у служби развоја умења и навика коришћења језичког и граматичког материјала презентованог у текстовима. У вези с тим можемо истаћи да се уџбеник *Ни пуха ни пера!* одликује заиста веома разуђеним системом вежбања. Вежбе су разноврсне и усмерене на развијање свих језичких компетенција, како продуктивних тако и рецептивних. Без бојазни да будемо субјективни, можемо рећи да право богатство овог уџбеника, али и његову предност у односу на друге уџбенике руског језика као страног намењене почетном нивоу учења – чини управо веома разноврстан и добро организован систем вежбања. О томе најилустративније сведочи податак да уџбеник у својих десет лекција садржи 265 вежбања. Међутим, када се том броју дода и по пет или шест вежби из сваког теста који се налази на крају сваке од десет лекција, тада тај број прелази три стотине. Наравно, типови вежбања су разноврсни будући да у себе укључују вежбе разумевања говора, разумевања писаног текста, преткомуникативне вежбе (састављање дијалога према обрасцима), вежбе препричавања с ослонцем на питања или на визуелну очигледност, те вежбе писаног изражавања. Притом, нешто мање од половине свих вежби израђује се усмено, односно нешто више од половине – писмено.

Дакле, темељ комуникативне оријентације овог уџбеника чини веза текста и вежбања. Први, наиме, представља основ великог броја усмених и писаних вежби, па можемо рећи да су текстови и вежбања неодвојиви једни од других.

Веома важан елемент макроструктуре сваког уџбеника страног језика јесте и илустративни материјал, чији је задатак да допринесе лакшем, постојанијем и квалитетнијем усвајању језичког и говорног материјала, али и екстралингвистичких података презентованих у уџбенику. Ако узмемо у обзир да највећи

број информација човек прима управо визуелном перцепцијом, схватићемо колико важну улогу овај елемент има у процесу сазнања (Ajdžanović 2010: 73). Можемо рећи да се и у том погледу уџбеник *Ни пука ни пера!* издаваја у односу на већину других. Наиме, илустративни материјал овог уџбеника је, изнад свега, занатски квалитетан, али и изузетно богат и разноврстан, атрактиван и, што се понекад и понегде уме превидети, прилагођен циљној групи. Све то погодује и перманентном одржавању мотивације корисника, али и бољем разумевању садржаја презентованог у уџбенику. Према ликовно-графичком начину приказивања, у датом уџбенику преовладавају цртежи, али велики удео имају и фотографије, табеле које као такве погодују јаснијем и дубљем усвајању садржаја, као и његовом упоређивању и систематизацији, те и једна мапа (нимало случајно, Московског метроа).

Осим побројаних елемената макроструктуре, још један елемент који је веома важан у сваком уџбенику јесте апаратура оријентације. У посматраном уџбенику ни тај елемент није занемарен. Апаратура оријентације је веома развијена – од предговора преко веома информативног садржаја до детаљног методичког упутства. Осим тога, њу у оквиру уџбеника умногоме олакшава и то што свака лекција у уџбенику има своју доминантну боју, те се оне на тај начин визуелно диференцирају, при чему је корисницима олакшана оријентација и коришћење уџбеника и чињеницом да су те разликовне боје и споља видљиве.

Структуру сваке лекције одлично одсликава садржај уџбеника, који је комплексан, и садржи информације о комуникативним функцијама, дијалозима, вежбама. Колико је он информативан и до које мере олакшава рад са уџбеником његовим корисницима, илустроваћемо једним примером:

Седьмой урок <i>Как добраться? Как прийти?</i>		136
Часть 1	Комуникативне функције	
Диалог 1 <i>Куда спешить?</i> (упражнения 1–3)	– именованье перевозных средств – разговор о перевозу – разговор о планирану времени	136
Диалог 2 У <i>Российской государственной библиотеки</i> (упражнения 4–6)	– описывание пути кретања – исказивание кретања пешке и перевозным средством – исказивание кретања у једном правцу и у више правца	138

Методологија организације лингводидактичког материјала
у уџбенику руског језика Ни пуха ни пера!

	<ul style="list-style-type: none"> – постављање питања у вези с кретањем (<i>Как до́ехать? Как дойти́?</i>) – постављање питања у вези са земљом/ градом порекла (<i>Откуда вы приехали́?</i>) и одговор на њега 	
Диалог 3 В метро́ (упражњења 7–10)	<ul style="list-style-type: none"> – исказивање основних фраза у превозним средствима (<i>Вы выходите? Разрешите́ пройти</i>) – описивање путање кретања – сналажење у отвореном простору 	140
Часть 2	Лексика и комуникативне функције	142
Лексика и комуникативне функције (упражњења 11–13)	– мини-дијалози у вези с циљем кретања, кретањем пешке и превозним средством	
Часть 3	Елементи руске културе	144
Елементи културе Диалог Гость из Србији или станиции Московского метрополитена (упражњења 14–15)	<ul style="list-style-type: none"> – станице московског метроа (<i>Проспект мира, Киевская, Выставочная</i>) – сналажење на схеми московског метроа 	
Часть 4	Језичка средства	146
Грамматика (упражњења 16–23)	<ul style="list-style-type: none"> – инструментал јединице и множине именица, придева, личних, присвојних и показних заменица – реакције глагола <i>интересова́ться, занима́ться, любова́ться, увлека́ться</i> (вежбе 16–21) – глаголи кретања (<i>е́хать – е́здить, идти́ – ходи́ть</i>) (вежбе 22–23) 	

Часть 5	Обнављање лексике и комуникативних функција	152
Пони́маем, выполня́ем, повторя́ем (упражне́ния 24–28)	– обнављање лексике и комуникативних функција дијалога 1–3 (вежбе алтернативног избора, вишеструког избора, допуњавања, повезивања, састављања реченица, енигматске вежбе, вежбе медијације – посредовања у споразумевању)	
Часть 6	Контрола и евалуација	155
Гото́вимся к <i>ТРКИ</i> (<i>ТЭУ</i>) (ча́сти I–V) * ТРКИ – тесты по рускому как иностранному *ТЭУ – тесты элементарного уровня (A1)	Тестирање усвојености лексике и граматике, рецептивних и продуктивних језичких компетенција 1) лексика и граматика (<i>лексика. граммати́ка</i>) 2) разумевање говора (<i>ауди́рование</i>) 3) разумевање писаног текста (<i>чте́ние</i>) 4) писано изражавање (<i>письмо́</i>) 5) усмено изражавање (<i>говоре́ние</i>)	

Као што се може видети из наведеног примера, у садржају су посебно издвојене целине у оквиру лекције са довољно детаљним описом садржаја сваке целине, али и са јасно издвојеним бројем стране на којој се тај садржај налази у уџбенику.

Структура уџбеничке лекције

Уџбеник *Ни туха ни пера!* има 12 целина, које су у вези с усвајањем комуникативног материјала. То су уводни фонетски курс (стр. 18-25), 10 лекција (стр. 26-211) и комплексан тест за ниво А1, рађен по стандардима, а по узору на тест Санктпетербуршког државног универзитета (стр. 212-233). Два су додатка самом уџбенику: граматички прилог (стр. 228-233) и руско-српски речник (стр. 234-241).

Свака лекција у уџбенику има истоветну структуру. Њихов први део чине три дијалога, у оквиру којих се издвајају конкретне комуникативне јединице

које корисници треба да савладају. Сваки појединачни дијалог прати неколико вежби, најчешће усмених, које помажу усвајање и утврђивање комуникативних јединица. Дакле, први део сваке од десет лекција чине три дијалога са 10–12 вежби после њих.

Следи сумативна, често табеларна презентација конкретне лексике и комуникативних јединица које су у складу са комуникативним минимумом, са разноврсним вежбама за њихово утврђивање.

Сваки дијалог из првог дела лекције тематизује и различите елементе руске културе, односно лингвокултуролошке елементе: начин ословљавања, представљања, обраћања именом и именом по оцу, родбинске односе, начин прослављања празника, знаменитости градова... Овакви елементи се, где год је то могуће, пореде са српском културом, што олакшава њихово усвајање, али и развија сензитивност према сличностима и разликама међу двама сродним језицима и културама. Елементи руске културе, међутим, посебно су истакнути и допуњени у трећем делу сваке лекције и најчешће су презентовани допунски у конкретном тексту или дијалогу. Ни у том делу сваке лекције после текстова у којима се презентују лингвокултуролошки елементи не изостају вежбања. Напротив, низом вежби предвиђено је њихово усвајање и утврђивање. Овај део сваке лекције можемо сматрати компаративном предношћу овог уџбеника у односу на неке друге уџбенике за елементарни ниво у којима се лингвокултуролошки материјал презентује успутно, без посебног задржавања, те неретко бива или прескочен или слабо обрађен на часовима језика. Дакле, на тај начин посебно издвојен и презентован, он код корисника погодује формирању још једне битне компетенције – лингвокултуролошке (Ајдџановић, Гипић 2020: 12).

У четвртном делу макроструктуре лекције презентована је граматика с фонетиком, и ту су систематизована сва језичка средства коришћена у текстовима конкретне лекције. Граматика је презентована најчешће табеларно, с низом кратких објашњења која се тичу конкретне појаве која се обрађује. Веома је важно истаћи да се граматичка објашњења у уџбенику дају на српском језику, а то умногоме олакшава корисницима рад са уџбеником. Ниједног тренутка не испуштајући из вида чињеницу да је уџбеник, пре свега, комуникативно оријентисан, аутори су саму граматику и објашњења уз њу давали у складу с такозваним „квантовањем” знања, „које омогућује да се сачувају говорна усмереност и функционалност” (Passov 1988: 21). Низом вежби, усмених и писаних, аутоматизују се граматичке навике. Вежбе усмерене на аутоматизацију граматичких знања и умења дате су на познатој лексиси – дакле, на претходно усвојеном лексичком материјалу презентује се и увежбава граматички мате-

ријал, чиме су аутори показали да у потпуности поштују и да се придржавају једног од најважнијих методичких захтева приликом структурисања уџбеничке лекције – принципа једне тешкоће.

Мада на самом почетку уџбеника постоји Уводни фонетски курс, и у оквиру сваке лекције посебно се обраћа пажња на фонетске појаве које су у овом њеном садржају изразите. Оне се тичу изговора различитих гласова или одређених типова интонације, а најчешће и једног и другог. Фонетика се увежбава имитативно-аналитичким путем – корисницима се указује на важне аспекте места или начина изговора конкретне гласове, упућују се у различите могућности њиховог доброг изговора кроз конкретне различите поступке који олакшавају њихово усвајање, а који су учитани у сам фонетски материјал.

Пети део лекције посвећен је обнављању свега што је у лекцији тематизовано, низом, овог пута, писаних вежби. У оквиру тог дела оне су веома разноврсне те се међу њима налазе сенигматске вежбе, вежбе састављања реченица од задатих речи, вежбе повезивања, вежбе посредовања у комуникацији. Посебно бисмо истакли вежбе посредовања у комуникацији, тј. вежбе медијације. Наиме, под компетенцијом медијације, која се у многим програмима издваја као посебна компетенција, подразумева се „сваки вид преношења садржаја с једног језика на други” не нужно истим језичким средствима (Opšti standardi postignuća 2017: 12). Притом су дозвољене различите технике компензације, какве су, на пример, парафразе и преформулације. Неопходно је суштину информације пренети са страног и на страни језик. Медијација, дакле, подразумева интеракцију између саговорника, од којих један не говори страни језик. У усменом облику вежбе медијације постоје и код усвајања комуникативних функција презентованих у дијалогу. Све вежбе посредовања прилагођене су конкретној комуникативној ситуацији у складу с темом лекције. Превођење као такво, вежбе превођења, чак и с матерњег језика на страни, нису део комуникативне наставе страног језика (Passov 1988: 21), па у том смислу у уџбенику нема оваквих вежби.

Шести део сваке лекције чини кратак тест који представља, по својој структури, тест за полагање руског као страног нивоа А1, с тим што је тематски, лексички и граматички усредсређен на конкретну лекцију и што је краћег обима. Другим речима, на крају сваке лекције проверава се усвојеност лексике и граматике, компетенција разумевања говора и писаног текста, као и компетенција говорне и писане продукције.

Методологија организације лингводидактичког материјала⁵

Почетак учења сваког страног језика у одраслом узрасту на уводним часовима подразумева сусрет с писаном речју, азбуком и основним правилима читања речи, кратких исказа, мини-дијалога. Уводни фонетски курс стога и стоји на почетку сваког уџбеника страног језика нивоа А1. Лексички материјал таквог курса (речи, кратки искази, мини-дијалози) базиран је на материјалу уџбеника. Све важне појаве у вези с руским изговором (редукције вокалских гласова, изговор меких сугласничких гласова, обезвучавање звучних сугласника, сугласничке асимилације и дисимилације, те основне интонационе конструкције) поступно су увођене и све се базирају на лексичким и комуникативним јединицама неке од 10 лекција уџбеника. Фонетски коментари, разумљиво, присутнији су у почетним лекцијама, јер је фонетика први сегмент који се у језику усваја. Важно је издвојити чињеницу да је у погледу броја сугласничких гласова руски језик далеко богатији од српског језика – поседује укупно 37 сугласничких гласова. Сугласничких слова, међутим, има много мање – свега 21. Специфичан начин бележења меких и тврдих сугласничких гласова, начин изговора акцентованих и неакцентованих (редукованих) вокалских гласова после меких и/или тврдих сугласничких, специфична интонација, у великој мери разликује руски језик од српског и веома се тешко усваја, те је у овом сегменту језика веома присутна интерференција. Иако обрада уводног фонетског курса не захтева знатно време, један или два школска часа, препоручујемо да јој се професори и полазници стално враћају. Сваки час, наведимо само једну методу, барем у почетној фази учења, могао би започињати неком од вежби из уводног фонетског курса, или фонетским делом из конкретне лекције. Нарочито је важан изговор меких сугласничких гласова и специфична редукција вокалских гласова после њих, такозвано „икање”, јер се ове две гласовне специфичности руског језика најтеже усвајају (Ginić 2018: 86).

Као што смо већ у претходном поглављу показали, структура сваке од десет лекција у уџбенику је истоветна и састоји се од шест целина. У првом делу презентована су три дијалога с десетак усмених вежби, у другом делу представљене су комуникативне функције и њихово увежбавање (у неком смислу додатно утврђивање материјала који је већ обрађен и утврђен после првог дела), у трећем делу представљени су елементи руске културе, а тек у четвртном делу граматика с фонетиком. Разлог презентације граматичке грађе тек у

⁵ Делове лекције ћемо у наредном поглављу нумерисати цифрама од 1 до 6, као што су дати у садржају. Граматика с фонетиком је део 4, и то, граматика - 4а, фонетика - 4б.

четвртој целини лекције јесте намера аутора да корисници конкретна језичка средства у конкретним комуникативним функцијама усвоје прво интуитивно, разумевајући дијалог и радећи усмене вежбе, а потом и формално, системски, уочавајући наставке, радећи низ вежби за усвајање конкретне граматичке јединице на комуникативној основи, у оквиру кратких дијалога или исказа. Овакав начин, међутим, не мора бити једини начин коришћења уџбеника. Пре него што отпочне с презентацијом дијалога, професор може „скинути” граматичке тешкоће, презентујући полазницима курса прво овај граматички део. Пети део представља рекапитулацију презентоване лексичке и граматичке грађе, док шести део, односно тест, пружа корисницима уџбеника могућност контроле и самоконтроле усвојености свих компетенција, као и прилику за корекцију и самокорекцију.

Уколико се наставник одлучи за модел организације који почиње првим делом – дијалозима и усменим вежбама, препоручујемо да се пре њега пажња накратко посвети фонетском материјалу конкретне лекције уз могући додатак фонетског материјала уводног фонетског курса, како би полазници припремили говорну и перцептивну базу за све што их у току часа очекује. Наставља се рад с првим делом, односно претпостављени модел је 4б-1-2-3-4а-5-6.

Могућ је и модел који почиње „скидањем” граматичких тешкоћа, односно делом 4а. Препоручујемо у том случају модел 4а-4б-1-2-3-5-6. После првог дела не мора нужно следити други па трећи део, већ се може одмах прећи на део 5 (рекапитулација првог дела), па се онда вратити на делове 2 и 3, не нужно тим редом, односно модели могу бити и 4б-1-3-2-4а-5-6. Елементи руске културе могу се презентовати после дела 1, јер су у њима и заступљени. Другим речима, једини део лекције који има увек исти редослед израде јесте последњи, шести део – контрола постигнућа у виду кратког теста увек ће се радити последња, пошто се обраде сви претходни делови лекције.

Можемо, дакле, закључити да – изузевши препоруке аутора да се пре првог дела лекције обавезно уради фонетски део (4б) уз комбинацију са уводним фонетским курсом те да се лекције неизоставно заврше тестом – уџбеник у свему осталом наставницима својом својеврсном модуларношћу пружа личну слободу у погледу организације обраде лекцијске грађе. Наставник стога може покушати да различито приступи методологији организације материјала у неколико лекција како би увидео који модел највише одговара конкретної групи и интересовањима полазника.

Закључна разматрања

На самом крају још једном ћемо истаћи чињеницу коју сматрамо предношћу овог уџбеника, а то је добра избалансираност текстова и система вежбања. Било да је реч о усменом било о писаном тексту, у уџбенику практично не постоји текст који није пропраћен низом вежбања за утврђивање материјала презентованог у њему. Осим тога, и илустративни материјал добро је осмишљен и уклопљен, па као такав доприноси бољем усвајању садржаја презентованих у уџбенику, али и перманентном јачању и одржавању мотивације за учење. Рад са уџбеником олакшава и добро организована апаратура оријентације у њему. Што се тиче структуре саме уџбеничке лекције, можемо још једном истаћи да је структура сваке лекције истоветна, што није занемарљив податак. То такође погодује како лакшем и бржем сналажењу у оквиру лекције тако и лакшој организацији рада и наставницима и корисницима. Оно што у оквиру лекција сматрамо главном предношћу овако конципираног уџбеника јесте тест у оквиру сваке од њих, којим се проверава усвојеност знања и умења, као и формираност језичких компетенција, чиме се обезбеђује перманентна контрола усвојености садржаја, те даје јасна представа о постигнућима и наставнику и корисницима. Свака лекција се састоји од шест целина, које су увек дате истим редоследом, који, међутим, није неопходно увек доследно пратити. Део који као константа увек мора бити завршни и који једини не може да се ради пре неког другог дела јесте управо тест на крају лекције, али зато корисник и наставник могу увек да се врате на делове лекције који им се учине недовољно усвојеним и после рада теста. Својеврсна модуларност сваке лекције даје могућност за неколико различитих модела организације лингводидактичког материјала, што, такође, доприноси динамици организације и реализације лингводидактичког материјала у оперативној етапи наставе.

Срећне смо што се објављивање уџбеника *Ни пуха ни пера!* поклопило с великим јубилејем универзитетског учења руског језика у Бањој Луци, срећне што се уџбеник већ користи у почетној настави руског као страног на универзитету у Бањој Луци. Верујемо у то да ће група за руски и српски језик и књижевност, основана пре нешто мање од деценије у Бањој Луци, расти и развијати се, да ће на њој стасавати нове генерације наставника и студената русистике. На многаја љета, бањолучка русистико са србистиком!

Извори

1. Гинић, Ј., Н. Ајџановић, Н. Спасић, Б. Сабо (2020), *Ни пуха ни пера! 1. Учебник русског језика: елементарни ниво*, Београд: Центар руског географског друштва.

Литература

1. Азимов, Эльхан, Анатолий Щукин (2009), *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*, Москва: ИКАР.
2. Ајџановић, Наташа (2010), „Илустративни материјал у актуелним радним свескама из руског језика за основну школу у српској говорној средини”, *Методички видици*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1, 72–80.
3. Ајџановић, Наташа, Елена Гинић (2020), „Лингвокултурологически аспект у учебнике ни пуха ни пера 1”, *сборник доклада Новыи возможности в обучении русскому языку как иностранному и преподавании на русском языке, „Сербия - Россия”*, Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, Институт филологии и журналистики, Нижний Новгород, 12-19.
4. Гинић, Јелена (2018), „Фонетски стереотип и уџбеници руског језика у Србији”, *зборник радова Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања наставе словенских језика, књижевности и култура*, Филолошки факултет, Београд, 70–90.
5. Государственный стандарт (2001), Государственный стандарт по русскому языку как иностранному. Элементарный уровень, М.-СПб, https://gct.msu.ru/docs/A1_standart.pdf (приступљено 10. 2. 2021).
6. Кончаревић, Ксенија (2004), *Савремена настава руског језика. Садржаји, организација, облици*, Београд: Славистичко друштво Србије.
7. Општи стандарди постигнућа (2017), *Општи стандарди постигнућа за крај основног образовања за страни језик: приручник за наставнике*, Завод за вредновање образовања и васпитања, Београд <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2017/12/Opsti-standardi-postignuca-za-kraj-osnovnog-obrazovanja-za-strani-jezik.pdf> (приступљено 5. 2. 2021).
8. Пассов, Ефим (1988), *Урок иностранног језика (в средњој школи)*, Москва: Просвещение.

Jelena T. Ginić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavistics

Nataša D. Ajdžanović
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Slavistics

METHODS OF ORGANISING LINGUODIDACTIC
MATERIAL IN THE RUSSIAN LANGUAGE TEXTBOOK *NI
PUHA NI PERA!*

Summary

In this paper, the authors presented a new Russian Language textbook *Ni puha ni pera!* for initial learning (level A1). The macrostructure of the textbook, the structure of the textbook lesson, is presented in order to point out several possible ways of organising the linguodidactic material. In the section on standards for A1 level textbook development, the authors concluded that the written text is the basis for three of the four language skills: reading, speaking and writing; oral text in the form of dialogue and monologue is the basis for the linguistic competence of listening. Therefore, the authors concluded that a textbook written in the spirit of the communicative method must have a sufficient number of texts, followed by a sufficient number and quality of exercises. The authors pointed out that care should be taken that in a textbook written in the spirit of the communicative method, exercises can prevail in relation to texts, concluding that the relationship between texts and exercises in the textbook must be balanced. The text is the basic unit of the textbook, while without exercises there is no adoption of communicative functions or grammatical structures. *Ni puha ni pera!*, as the authors conclude, has an excellent balance of text and exercises. In 10 lessons of the textbook, all types of texts are sufficiently represented, whether it is a text for written expression, or for reading comprehension or speech. Approximately 35 dialogic written texts were composed, approximately 20 monologue written texts; about 20 dialogic oral texts, about 20 monologue oral texts. Communicative functions and language structures are practiced through various written and oral exercises: there are about 265 exercises in all 10 lessons that practice and activate language habits. The introductory phonetic course precedes the lessons. The test for checking the achievement after the course is standard in terms of scope and quality

of A1 level tests at St. Petersburg University. The chapter on textbook lesson structure presents a uniform, modular lesson structure. Each lesson has 6 parts: in the first part of the lesson, three dialogues with 10-12 oral exercises are presented. The second part follows, in which the vocabulary and communicative functions that are the topic of dialogue with accompanying oral exercises are usually presented in a table; in the third part, linguistic and cultural elements with exercises are presented. In the fourth part, grammar and phonetics are presented, with exercises for adoption. The fifth part presents a recapitulation of vocabulary and communicative functions through a series of written exercises. The test that follows is the sixth part of the lesson: the acquisition of vocabulary and grammar of the given lesson is checked, as well as all four skills: listening, reading, speaking and writing. In the section in which the authors write about the methods of organizing linguodidactic material, the authors highlight that it is not necessary to follow the given order: the author's idea was that the student first intuitively adopts communicative functions and language structures, and only later systematically considers them. The authors suggest that each lesson begins with phonetics that is presented in fourth part of the lesson, and with the phonetic exercises from the introductory phonetics course, and that the next part can be either processing dialogues with exercises, or processing grammatical material, which would eliminate difficulties in working with dialogues. The authors believe that one should always start with phonetics and end with a test, and that everything else can go in the order that the teacher considers more appropriate for a specific group in specific circumstances. The possibility of different organisation of linguodidactic material in different lessons additionally gives dynamics to the methods of organising.

► **Key words:** textbook, Russian Language, textbook macrostructure, textbook lesson structure, language skills, texts, exercise system, methods of organising linguodidactic material.

Primary Source

1. Ginić, J., N. Ajdžanović, N. Spasić, B. Sabo (2020), *Ni puha ni pera! 1. Uchebnik ruskogog iazyka: elementarnyi uroven*, Beograd: Centar ruskog geografskog društva.

References

1. Azimov, Ėl'khan, Anatolii Shchukin (2009), *Novyi slovar' metodicheskikh terminov i poniatiĭ (teoriia i praktika obucheniia iazykam)*, Moskva: IKAR.

*Методологија организације лингводидактичког материјала
у уџбенику руског језика Ни пуха ни пера!*

2. Ajdžanović, Nataša (2010), „Ilustrativni materijal u aktuelnim radnim sveskama iz ruskog jezika za osnovnu školu u srpskoj govornoj sredini”, *Metodički vidici*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1, 72–80.
3. Aïdžhanovich, Natasha, Elena Ginich (2020), „Lingvokul'turologičeskii aspekt v uchebnike ni pukha ni pera 1”, sbornik dokladov, *Novye vozmožnosti v obuchenii russkomu iazyku kak inostrannomu i prepodavanii na russkom iazyke*, „Serbiia - Rossiia”, Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniia Rossiiskoi federatsii, Național'nyi issledovatel'skii Nizhegorodskii gosudarstvennyi universitet im. N.I. Lobachevskogo, Institut filologii i zhurnalistiki, Nizhniï Novgorod, 12-19.
4. Ginić, Jelena (2018), „Fonetski stereotip i udžbenici ruskog jezika u Srbiji”, zbornik radova *Aktuelni teorijsko-metodološki problemi proučavanja nastave slovenskih jezika, književnosti i kultura*, Filološki fakultet, Beograd, 70–90.
5. Gosudarstvennyi standart (2001), *Gosudarstvennyi standart po russkomu iazyku kak inostrannomu. Elementarnyi uroven'*, M.-SPb, https://gct.msu.ru/docs/A1_standart.pdf (pristupљeno 10. 2. 2021).
6. Končarević, Ksenija (2004), *Savremena nastava ruskog jezika. Sadržaji, organizacija, oblici*, Beograd: Slavističko društvo Srbije.
7. Opšti standardi postignuća (2017), *Opšti standardi postignuća za kraj osnovnog obrazovanja za strani jezik: priručnik za nastavnike*, Zavod za vrednovanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2017/12/Opsti-standardi-postignuca-za-kraj-osnovnog-obrazovanja-za-strani-jezik.pdf> (pristupљeno 5. 2. 2021).
8. Passov, Efim (1988), *Urok inostrannogo iazyka (v srednei shkole)*, Moskva: Prosveshchenie.

Преузето: 28. 2. 2021.
Прихваћено: 23. 3. 2021.

Татьяна В. Шалаева¹
Институт славяноведения РАН
Центр ареальной лингвистики

К ВОПРОСУ О СЕМАНТИКЕ И ДЕРИВАТАХ ПРАСЛАВ. *KOPRŦ

Аннотация: *Статья представляет собой опыт семантической реконструкции праславянской лексемы *koprŕ, имеющей в современных славянских языках значение 'растение укроп, Anethum graveolens'. На основе родственных форм (например, *korpŕ, *korpŕo) ее исходная семантика формулируется как 'теплый воздух, пар'. В результате, появляется возможность пересмотреть происхождение славянских названий растения крапивы (Urtica) *kopriva/*kropiva. В частности, *kopriva возводится к глаголу *koprĕti/*koprĭti 'подвергать(ся) воздействию теплого воздуха', а *kropiva – к глаголу *kropiti 'кипеть'. В обеих случаях внутренняя форма наименований крапивы толкуется как «обжигающее, жгучее растение». В качестве аргументации приводятся их многочисленные синонимы в различных славянских языках, образованные по тем же словообразовательным и семантическим моделям.*

Ключевые слова: *славянская этимология, лексикология, диалектология, семантическая реконструкция.*

1. Вводные замечания

Праславянская лексема *koprŕ (с вариантом *kropŕ) имеет продолжения во всех славянских языках в значении 'растение укроп, Anethum graveolens': например, ст.-слав. *копръ*, болг. *копър*, с.-хорв. *kopar*, словен. *kóper*, чешск. *kopř*, словац. *koror*, *koper*, польск. *kopř*, *koper*, русск. диал. *копёр*, укр. *копер*, бр. диал. *копр* (ESSIA 11: 26–27). Согласно преобладающей точке зрения, она образована от корня *kop- посредством суффикса *-rŕ. Праслав. *kop-, в свою очередь, возводится к и.-е. *k_uǵr- 'выпускать пар, дух, испускать запах', будучи родственным таким формам, как праслав. *korpŕŕ 'дым, чад', лат. *varor*

¹koukuk@gmail.com

‘пар’, лит. *kvāpas* ‘дыхание; запах’, греч. *καπνός* ‘дым’ (Pokorny: 596–597; LIV: 376; ESSIA 11: 26–27; BER 2: 624; Miklosich: 129; Fasmer II: 318; ESUM III: 98; Skok II: 145; Snoj: 333–334; Schuster-Šewc 9: 616–617; Sławski II: 455–456)².

Фитонимическая семантика является явно вторичной, но лексика славянских языков не предоставляет однозначного материала для определения ее точной мотивации. Наиболее распространенная версия появления значения ‘укроп’ у **korǫ* формулирует его исходную семантику как ‘пахучее растение’ (ESSIA 11: 26–27; Fasmer II: 318; BER 2: 624; Sławski II: 455–456), поскольку в языке имеет место семантический переход ‘пар, дух, воздух’ → ‘запах’ (ср. лит. *kvāpas* ‘дыхание; запах’). Другое объяснение значения **korǫ* ‘укроп’ основано на предположении, что изначально это слово называло некое растение, например, коноплю, из волокон которого выделялась пряжа. В качестве аргумента приводятся его предполагаемые дериваты **kopriva* ‘крапива’ и **koprina* ‘шелк’ (Miklosich: 129; Snoj: 334).

2. Анализ происхождения лексемы **korǫ*

2.1. Кажется, на сегодняшний день нет достаточно надежных оснований, чтобы объяснить причины появления значения **korǫ* ‘укроп’, однако представляется, что славянские языки дают возможность конкретизировать его исходную семантику и, тем самым, уточнить и его этимологию, и этимологию его отдельных производных. А именно Ж. Ж. Варбот выделяет основу **korǫ*- в польском диалектном глаголе *wykoprzec* ‘сопреть’ (*Pod nosem mi wykopszało. W pachwinie dziecku wykopszało*) (Warsz. VII: 897) и связывает ее с упомянутым праславянским корнем **korǫ*- с дериватами **korǫtь* ‘дым, чад’, **korǫ* (ср. чешск. *kor* ‘сажа, копать’) (ESSIA 11: 28), **korǫno*/**korǫnъ* (ср. болг. диал. *кoпнo* ‘земля, не покрытая снегом зимой’, *кoпнo* ‘мягкая, рыхлая почва’, *кoпeн* ‘талый (о снеге)’, чешск. *korно* ‘рыхлая, удобная для обработки почва’, диал. *korно* ‘земля, свободная от снега’, с.-хорв. *кoпaн* ‘свободный от снега’, польск. диал. *korно* ‘возвышенное место, свободное от снега; проталина’, укр. диал. *кiпнo* ‘потеплело, оттепель на дворе’, ‘грязно (от растаявшего снега)’, *кoп’иn* ‘место, где земля не покрыта снегом’) (ESSIA 11: 42–44), а также словен. *kopeti* ‘тухнуть, становиться затхлым (о муке, хлебе, сене или зерне)’, *kopiti se* ‘преть’ (*seno se kopi*) (Varbot 2012: 494; Bezljaj II: 64–65; Snoj: 333–334; Machek: 275).

² По другой версии, **korǫ* представляет собой результат преобразования **korǫpъ*, возводимого к **korǫpъ* ‘кипяток’ (см. ниже) в виду обычая запарить траву в хозяйственных целях. Ср. с.-хорв. диал. *кpон*, польск. диал. *krup*, русск. диал. *кpон*, укр. *кpиn*, блр. *кpон* ‘укроп’ (ESSIA 13: 10–11; Sławski II: 455).

Относительно принадлежности к этому гнезду формы **корьто*/**корьтъ* высказывались сомнения: в частности, О. Н. Трубочев и Ф. Славский считали ее дериватом омонимичного корня **kop-* ‘копать, опираясь на значения ‘рыхлый, легкий для вскапывания (о почве)’ (ESSIA 11: 42–44; Sławski II: 464–466). Однако в славянских языках эта семантика может быть мотивирована и насыщенностью почвы воздухом: например, так происходит в дериватах праслав. **kyp-* ‘кипеть’: ср. чешск. *kuřpřu* ‘рыхлый’, русск. диал. карел. *вскитъ* ‘земля, вспаханная один раз’ (Varbot 2005: 381).

2.2. По-видимому, на основе приведенных родственных **kopъ* лексем, особенно польск. диал. *wukoprzecz* ‘сопреть, допустимо сформулировать его исходное значение как ‘теплый воздух, пар’. Семантической параллелью в рамках того же этимологического гнезда может служить слово **kopътъ*, которое называет не только дым и чад, но и туман и пар: ср. русск. диал. *копоть* ‘изморось, туман во время сильного мороза’ (перм., арх., челяб., том., енис., краснояр., тюмен., иркут.) (SRNG 14: 296), ‘дымка испарений при сильном морозе’ (арх.) (*Зимы нынче тёплы стали, преш-то поедёи, дак фсё синё, копоть стоит, как дым, от морозу, зарецья не увидиши*) (Sl. Niz. Pech I: 332), *коптитъ* ‘о паре, поднимающемся над водой в морозную погоду’ (*Полонья на Печёрушке-то, коптитъ*) (Там же).

Также показательна близость метафорических значений у производных **kopъ* и **kopътъ*: это, например, глаголы **koprěti*/**kopriti* с их структурными вариантами (болг. диал. *копръ съ* ‘готовиться, ожидать’, словен. *koprněti* ‘исходить, чахнуть’, ‘жаждать’, чешск. *koprněti* ‘ждать с нетерпением’) (ESSIA 11: 24)³ и **koprěti*/**kopriti* (с.-хорв. *копмети* ‘чахнуть, томиться’, ‘стараться, трудиться’, болг. *коптътъ* ‘терпеть, молчать’ (Gešov), русск. диал. *копотеть* ‘хлопотать, жить в заботах’) (ESSIA 11: 29). Сходные значения развивают продолжения другого упомянутого выше деривата корня **kop-* – **корьто*/**корьтъ*: ср. болг. *копнѣя* ‘жаждать’, макед. *копнее* ‘страстно желать, стремиться, тосковать’ (ESSIA 11: 44), серб. *копнети* ‘терять силы, слабнуть, чахнуть’ (Nikolić 2011: 554). Вероятно, здесь произошел семантический переход ‘подвергаться воздействию теплого, горячего воздуха’ → ‘находиться в беспокойном, угнетенном или ослабленном состоянии’. То же развитие значения наблюдается, например, в русск. *печься* ‘готовиться на жару’ и ‘заботиться (о чем-, о ком-либо)’, *париться* ‘подвергаться воздействию пара’ и (разг.) ‘беспокоиться, волноваться’. Хотя есть

³ Л. В. Куркина считает болгарский глагол *копръ съ* ‘готовиться, ожидать’ родственным корню **kop-* ‘копать’ вместе с с.-хорв. *kopòrati*, *kopirati* ‘двигаться, шевелиться, копошиться’, *kopàrati* ‘ковыряться, рыться, копать’, польск. диал. *kopersac* ‘копаться, толкать’, *koperzac* ‘сгребать листья’, русск. диал. *копырсать* ‘возиться, копошиться’ (Kurkina 1980: 38–39).

и другое объяснение – из значений ‘испускать пар’, ‘сохнуть’ и далее ‘сохнуть от тоски, ждать с нетерпением’ (ESSIA 11: 24).

3. Анализ происхождения лексемы *kopriva

3.1. Реконструкция для *koprъ изначальной семантики ‘теплый воздух, пар’ позволяет скорректировать этимологию очевидно родственной ему лексемы *kopriva/*kropiva ‘растение крапива, *Urtica*’, распространенной во всех славянских языках: ср. болг. *копрѝва*, макед. *коприва*, с.-хорв. *ко̀прива*, словен. *kopřiva*, *kropiva*, чешск. *kopřiva*, словац. диал. *kopřiva*, в.-луж. *kopřiva*, н.-луж. *kopřiva*, польск. *koprzywa*, бэр. *кранива*, укр. *кранива*, диал. *коприва*, русск. *кранива* (ESSIA 11: 25; OLA 4: 76–77; Grinchenko 2: 282). Она имеет давнюю историю этимологизации со множеством версий, которые, главным образом, различаются тем, какую из форм исследователь считает первичной и, соответственно, возводит их или к *koprъ ‘укроп’, или к *kropъ ‘кипяток’ (см. Loma 2012 с литературой; Shalaiĭva 2017: 371–372)⁴. В частности, одна из гипотез принадлежит Ст. Младенову, который считал форму *kopriva исходной и родственной *koprъ с его индоевропейскими соответствиями в виде наименований пара, дыма, копоты (см. выше). Представление о горячем воздухе могло стать основой при номинации крапивы, поскольку она регулярно называется «жгучим, обжигающим растением», ср. болг. *жаря* ‘обжечься крапивой’, нем. *Brennessel* ‘крапива’ от *brennen* ‘обжигать’ (цит. по BER II: 620–621; ESSIA 11: 26).

3.2. Кажется, имеющийся языковой материал позволяет подтвердить эту этимологию и указать конкретную словообразовательную и семантическую модели образования лексемы *kopriva. Относительно структуры можно сказать, что большинство названий крапивы в славянских языках производно от глаголов со значением ‘жечь, обжигать’ и ‘колоть’ при помощи суффиксов *-iv-/*-av-: ср. словац. *prĕhl’ava*, *prĕzliva* от праслав. **prĕžiti* ‘жечь’; словац. диал. *žihl’ava*, чешск. диал. *žížl’avica*, *žihavka*, польск. диал. *żegawka*, хорв. диал. *žigavica*, *užgavica*, укр. диал. *жижавка*, русск. диал. *жи́ва* от праслав. **žegti*, **žygati*, **žigati* ‘жечь’; укр., русск. диал. *жалива* от праслав. **žedliti* ‘жалить’; бэр. диал. *стракива*, русск. диал. *стрекива*, *стрекава* от праслав. **strĕkati* ‘колоть’ (OLA 4: 76–77; LARNG 1: 512–516); н.-луж. *oblinjava* от *linis*, *hoblinis* ‘ошпаривая, удалять волосистой покров’, ‘жечь, обжигать’, ‘зудеть, чесаться’ (Schuster-Šewc 9: 617–618).

⁴ Также высказывалось не подтвержденное в дальнейшем предположение о родстве *kopriva с корнем *kopr- от *kop- ‘копать, долбить, колоть’ (Shalaiĭva 2017: 375–377).

В **kopriva* также выделяется суффикс **-iv-*, что позволяет предположить деривацию этой лексемы от глагола. Как указывалось выше, **koprъ* имеет производные **koprěti/*kopriti*, первичную семантику которых допустимо толковать как 'подвергать(ся) воздействию теплого воздуха'. По-видимому, от них и могла быть образована лексема **kopriva* с внутренней формой «обжигающее растение». Словообразовательную и семантическую параллели ей в таком случае составляет польск. диал. *parzywa* (**pariva*) (OLA 4: 76–77) и производные *parzawica* (Там же), *parzawka* (MSGP: 184) от праслав. **pariti* 'обдавать паром, кипятком', 'жечь, обжигать', в свою очередь, образованного от **parъ* 'теплый, горячий воздух'. Имеются названия крапивы с тем же корнем и другими суффиксами: ср. хорв. диал. *parina, sparenica* (OLA 4: 76–77), русск. диал. *паровица* (Sl. Niz. Pech. II: 11). Лексема **parъ*, если наша реконструкция верна, является синонимом **koprъ*.

4. Анализ происхождения лексемы **kropiva*

4.1. Что касается формы **kropiva*, то, как было сказано выше, одни исследователи считают ее результатом фонетического изменения **kopriva*, другие – самостоятельным образованием от корня **krop-*. Такая связь объясняется запариванием крапивы кипятком перед приемом в пищу, при том, что **kropъ* и его словообразовательные варианты **obkropъ, *ukropъ* обозначают горячую воду (Machek: 275; ESSIA 13: 10–11; ESUM III: 103; Fasmer II: 366–367; Loma 2012). Кроме того, **kropiva* возводится к глаголу **kropiti* 'брызгать', поскольку ожог от крапивы выглядит как красные точки, крапинки (Schuster-Šewc 9: 617–618; Merkulova 1967: 14).

Гипотеза о возникновении **kropiva* вследствие преобразования **kopriva* имеет основания, поскольку в славянских языках есть примеры изменения **kopr-* в **krop-*: ср. др.-русск. *кropicинный* 'сделанный из шелка (коприны)' (SIRIA XI–XVII вв. 8: 73) при, вероятно, первоначальном **копринный* (Merkulova 1967: 13). Хотя имеются случаи и обратного влияния: ср. хорв. диал. *koprivnica* 'каменный сосуд в церкви, где находится святая вода' (Barbić 2011: 129) при *škropivnica* 'то же' (Paňža 2015: 423), *škropionica* 'то же' (Sekulić 2005: 577), *škropilo* 'кисточка, которой священник в церкви окропляет святой водой' (Barbić 2011: 314) – дериватах **(s)kropiti*. Таким образом, и **kopriva*, и **kropiva* с одинаковой вероятностью могли бы быть первичными.

4.2. Но, судя по всему, есть основания подтвердить версию о родстве **kropiva* с корнем **krop-* и вписать ее в лексико-семантическую группу названий

крапивы, где преобладающими являются отглагольная деривация и внутренняя форма «жгучее, обжигающее растение». Дело в том, что продолжения праслав. **kropiti* имеют не только семантику ‘брызгать, опрыскивать’, но и ‘кипеть’. Ее содержит верхнелужицкий глагол *kropić* (Schuster-Šewc 9: 681), а также имена **kropъ*, **obkropъ*, **ukropъ* ‘кипяток’: ср. с.-хорв. *kron*, словен. *krop*, луж. *krop*, польск. *ukrop*, блр. диал. *kron*, *okron*, *ukron*, укр. диал. *kron*, *okrin*, *ukrin*, русск. диал. *okron*, *ukron* (ESSIA 13: 11; ESSIA 27: 182; SRNG 47: 96–97; OLA 6: 132–133). В славянских языках корни, называющие кипение, регулярно развивают значение ‘обжигать, жечь’. Об этом свидетельствуют, например, дериваты праслав. **kurēti*: ср. с.-хорв. диал. *kipēлица* ‘жара’, *kipēлац* ‘жаркий, душный воздух’ (ESSIA 13: 264), укр. диал. *kip’in*, *kipenъ* ‘жара’, ‘большой холод’, *kipitenъ* ‘большой холод’, блр. диал. *kipenъ*, *kipjanъ* ‘жара’, *kipencenъ* ‘большой холод’ (ESSIA 13: 266–267), русск. диал. смол. *мороз как кипун* ‘об очень сильном морозе’ (SRNG 13: 217). Тот же семантический переход наблюдается у производных праслав. **vrēti* ‘кипеть, бурлить’: ср. с.-хорв. *vruc*, *vreo* ‘горячий, жаркий’ (Skok III: 622–624), словен. *vroč* ‘то же’ (Spoj: 858), словац. *vrelý*, *vrúcný* ‘то же’ (Kralik: 670), а кроме того, у дериватов праслав. **variti*: ср. русск. диал. *варить* ‘кипятить’ (арх., киргиз., урал.), ‘сильно жечь, печь (о солнце)’ (пск., ряз., курск.), ‘быстро сушить жаром (о сене)’ (пск.) (SRNG 4: 54), *вар* ‘кипяток’ (распр.), ‘солнечный зной, жара’ (волог., арх., курск., орл., белгород., вят.), ‘повышенная температура тела при болезни; жар’ (костром., яросл.) (SRNG 4: 39–40). Следовательно, лексема **kropiva* «жгучее растение» могла стать производным глагола **kropiti* ‘кипеть’ и далее ‘обжигать’.

На этом фоне русск. диал. арх. *кropить* ‘обжигать, жечь (о крапиве)’ (SRNG 15: 280) вполне допустимо интерпретировать как развитие старого значения **kropiti* ‘кипеть’, а не как результат влияния семантики **kropiva* на производящий глагол.

4.3. Вероятно, позднее **kropiva* сблизилась с дериватами **kropiti* в более распространенном значении ‘брызгать’. Этому могли способствовать следующие обстоятельства: во-первых, в названиях крапивы регулярно параллельно используются суффиксы **-iv- / *-av-* и **-il- / *-al-*: ср. русск. диал. *стрекивá*, *стрекáва* и *стрекила*, *стрекáла* (OLA 4: 76–77), *жигáва* и *жигáла* (LARNG 1: 512–516), чешск. диал. *žigávka*, польск. диал. *żegawka* (OLA 4: 76–77) и русск. диал. *жигáлка* (LARNG 1: 512–516), хорв. диал. *užgavica* и *užgalina* (OLA 4: 76–77). Суффикс **-il-*, наряду с **-iv-*, присоединяется и к корню **krop-*: ср. русск. диал. *кropила* ‘крапива’ (OLA 4: 76–77; LARNG 1: 512–516), словен. диал. *kropilo* ‘то же’ (OLA 4: 76–77). Подобные формы могли быть истолкованы диалектоносителями как дериваты **kropiti* ‘брызгать’, подобно названиям растений с

соцветием в виде метелки, напоминающей церковное кропило, или произрастающих во влажных местах: ср. русск. диал. *кропи́ло* 'растение донник аптечный' (Анненков), 'растение донник белый' (Анненков), 'растение волжанка луговая' (Анненков), *кропи́ло-трава* 'растение омежник трубчатый, укроп конский' (Анненков), *кропи́ло водяное* 'то же' (Анненков; курск.) (SRNG 15: 279–280).

Во-вторых, наименования крапивы и влаголюбивых растений сближаются на основе их общей связи с паром: ср. русск. диал. *парови́ца* 'крапива' (Sl. Niz. Pech. II: 11), 'растение мокрица' (OSVG 7: 205; SRGSUD: 393). Хотя мотивации для формирования этих значений разные: для названия крапивы важно представление о паре как о горячем, обжигающем воздухе, а для мокрицы – как о следствии наличия влаги.

Кроме того, аттракция обозначений крапивы и других травянистых растений может происходить на контекстуальном уровне, когда они объединяются в описаниях сорной травы: ср. *Стра́шкое де́ло: и мокри́ца, и крапи́ва, и трава́!* (AOS 10: 462); *Мокре́ц да крапи́ва да говню́ха* (AOS 9: 174); *Парови́ца, лебеда́, крапи́ва, пестови́к как йоло́нка* (словая ветвь) (AOS 13: 104). Результатом такой синтагматической близости стала, вероятно, фиксация в материалах «Общеславянского лингвистического атласа» в русских говорах на территории Ленинградской области формы *мокри́ца* 'крапива' (OLA 4: 76–77). Имеющиеся словари такого значения не подтверждают, и, таким образом, по-видимому, здесь мы имеем дело или с недопониманием собирателем информанта, или ошибкой при переписывании слова на картотечную карточку.

Однако нельзя исключать, что, бытуя в одних и тех же говорах, например, в словенских (см. приложенную к статье карту-схему⁵), и будучи фонетически схожими, формы **kopriva* и **kropiva* могли сближаться и влиять друг на друга. Об этом говорят приведенные примеры взаимодействия основ **kopr-* и **krop-*.

5. Заключение

Конечно, при анализе причин возникновения вариантов **kopriva*/**kropiva* важно учитывать идентичное структурное различие в **koprъ*/**kropъ*. Но, как

⁵К статье прилагается карта-схема, выполненная на основе карты «Общеславянского лингвистического атласа» по вопросу F 524 *kopriva/kropiva* (автор – А. Ференчикова) (OLA 4: 76–77). На ней представлено различие в территориальном распространении формы **kopriva* и ее фонетического варианта **pokriva* (ср. польск. *pokrzywa*), с одной стороны, и **kropiva* и ее вариантов **kropila* (ср. русск. диал. *кропи́ла*), **korpiva* (ср. русск. диал. *корпи́ва*), **prokiva* (ср. укр., блр. диал. *проки́ва*) – с другой. Подробнее см. в (Shalaieva 2017: 371–374). Лексемы под звездочкой даются в обобщающей записи для единообразной подачи различных по фонетическому облику форм. Данная транскрипция не обязательно означает их праславянскую древность.

было сказано выше, для данной пары остаются дискуссионными условия появления значения 'укроп', а следовательно, ее невозможно использовать как полноценную аналогию. Тем не менее, постепенное накапливание материала и наблюдение над ним позволяет приближаться к решению этой проблемы.

Источники

1. АОС – *Архангельский областной словарь* (1980–2018–), под ред. О. Г. Гецово́й (вып. 1–12), О. Г. Гецово́й и Е. А. Нефедовой (вып. 13–15), Е. А. Нефедовой (вып. 16–), 1–19–, Москва: Наука; МГУ.
2. Barbić, Ante (2011), *Rječnik Pitava i Zaval*, ured. A. Celinić, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
3. Bezljaj, Franc (1977–2005), *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–4, Ljubljana: Institut za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU.
4. БЕР – *Български етимологичен речник* (1971–2017), I–VII, София: Издателство на българската академия на науките.
5. Гринченко, Борис Дмитриевич (1907–1909), *Словарь украинского языка*, 1–4, Киев: Киевская старина.
6. ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови* (1982–2012), 1–6, голов. ред. О. С. Мельничук, Київ: Наукова думка.
7. Warsz. – Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, Niedźwiedzki, Władisław, *Słownik języka polskiego* (1900–1927 (= 1952–1953)), 1–8, Warszawa.
8. Králik, L'ubor (2015), *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: VEDA.
9. ЛАРНГ – *Лексический атлас русских народных говоров, Растительный мир* (2017), 1, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва – Санкт-Петербург: Нестор–История.
10. LIV – *Lexicon der indogermanischen Verben* (2001), ed. H. Rix, Weisbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
11. Machek, Vaclav (1971), *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Akademia.
12. MSGP – *Mały słownik gwar polskich* (2010), red. nauk. J. Wronicz, wydanie drugie, Kraków: LEXIS.
13. Miklosich, Franc (1886), *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
14. Николић, Мирослав (ур.) (2011), *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица Српска.
15. ОЛА 4 – *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная, Сельское хозяйство* (2012), 4, отв. ред. А. Ференчикова, Братислава: VEDA.
16. ОЛА 6 – *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная, Домашнее хозяйство и приготовление пищи* (2007), 6, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва.

17. ОСВГ – *Областной словарь вятских говоров: Учебное пособие по русской диалектологии* (1996–2018), 1–12, под ред. В. Г. Долгушева, З. В. Сметаниной, Киров.
18. Panža, Petar Milat (2015), *Rječnik govora Blata na Korčuli*, Zagreb.
19. Pokorny, Julius (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München.
20. Sekulić, Ante (2005), *Rječnik govora bačkih hrvata*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
21. Skok, Petar (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
22. Sławski, Franciszek (1952–1983), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, Kraków: Towarzystwo miłośników języka polskiego.
23. Сл. Низ. Печ. – *Словарь русских говоров Низовой Печоры* (2003, 2005), 1–2, науч. ред. Л. А. Ивашко, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та.
24. СЛРЯ XI–XVII вв. – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (1975–2019–), 1–31–, гл. ред. С. Г. Бархударов (т. 1–6), Ф. П. Филин (т. 8–10), Д. Н. Шмелев (т. 11–14), Г. А. Богатова (т. 15–26), В. Б. Крысько (т. 27–29), Р. Н. Кривко (т. 30–), Москва: Наука.
25. СРГСУД – *Словарь русских говоров Среднего Урала. Дополнения* (1996), под ред. А. К. Матвеева, Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
26. СРНГ – *Словарь русских народных говоров* (1965–2019–), 1–51–, гл. ред. Ф. П. Филин (вып. 1–24), Ф. П. Сороколетов (вып. 25–46), С. А. Мызников (вып. 47–), Москва – Ленинград – Санкт-Петербург: Наука.
27. Snoj, Marko (2016), *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU.
28. Фасмер, Макс (2003), *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, изд. 4-е, стереотипное, Москва: Астрель–АСТ.
29. Schuster-Šewc, Heinz (1978–1989), *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprachen*, I–IV, Bautzen: VEB Domowina-Verlag.
30. ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд)* (1974–2018–), 1–41–, под ред. О. Н. Трубачева (вып. 1–31), О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева (вып. 32), А. Ф. Журавлева (вып. 33–39), А. Ф. Журавлева и Ж. Ж. Варбот (вып. 40), Ж. Ж. Варбот (вып. 41–), Москва: Наука.

Литература

1. Варбот, Жанна Жановна (2005), “Чешские этимологии на фоне русской диалектной лексики”, *Verba et historia: Igoru Nemcovi k 80. narodeninám*, ed.: P. Nejedlý, M. Vajdlová, V. Lehečky, Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 381–384.
2. Варбот, Жанна Жановна (2012), “Лехитские этимологии (польск. *wnęka, wykoprzec*, кашуб.-словин. *sk^u óbic, kračni, ošćąkle, pažev, miřa*)”, в: Варбот, Ж. Ж. (2012),

Исследования по русской и славянской этимологии, Москва–Санкт-Петербург: Нестор–История, 493–500.

3. Куркина, Любовь Викторовна (1980), “Заметки по болгарской этимологии”, *Этимология 1978*, отв. ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука, 38–43.
4. Loma, Aleksandar (2012), “Späte Parallelentwicklungen oder frühe Isoglossen?”, *Slawistyka*, 12, Gdańsk, 45–51.
5. Меркулова, Валентина Антоновна (1967), *Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды)*, отв. ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука.
6. Шалаева, Татьяна Владимировна (2017), “К этимологии славянских названий крапивы (*Urtica*): дериваты корней *kopr- и *krop-”, *Etymological Research into Czech: Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2017, 12–14 September 2017, Brno, Studia etymologica Brunensia 18*, eds. I. Janyšková, H. Karlíková, V. Boček, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 371–382.

Tatjana V. Šalajeva

Institut za slovenske studije Ruske akademije nauka i umjetnosti

Istraživački centar za arealnu lingvistiku

O SEMANTICI I IZVEDENICAMA OD PRASLOVENSKE RIJEČI KOPRЪ

Rad se bavi semantičkom rekonstrukcijom praslavenske riječi *koprъ*, koja se u modernim slovenskim jezicima javlja u značenju „kopar” (*Anethum graveolens*). Na osnovu povezanih oblika (na primjer, **kopъtъ*, **kopъno*), osnovno značenje bilo bi „topao vazduh”, „para”. U tom pogledu, moguće je revidirati porijeklo slovenskih naziva za koprivu (*Urtica*), kao što su **kopriva*, odnosno **kropiva*. Naime, **kopriva* je derivat glagola **koprěti*/**kopríti*, u značenju „tretirati toplom vodom”, dok je **kropiva* derivat glagola **kropiti*, u značenju „vreti”. U oba slučaja korijen riječi označava žareću biljku. U cilju dokazivanja tvrdnje, rad nudi brojne sinonime koji se javljaju u različitim slovenskim jezicima i koji nastaju u skladu sa istim semantičkim modelima i pravilima tvorbe riječi.

► **Ključne riječi:** slovenska etimologija, leksikologija, dijalektologija, semantička rekonstrukcija.

Primary Sources

1. AOS – *Arkhangel'skiĭ oblastnoĭ slovar'*, pod red. O. G. Getsōvoĭ (vyp. 1–12), O. G. Getsōvoĭ i IЕ. A. Nefedovoĭ (vyp. 13–15), IЕ. A. Nefedovoĭ (vyp. 16–), 1–19–, Moskva: Nauka; MGU.

2. Barbić, Ante (2011), *Rječnik Pitava i Zaval*, ured. A. Celinić, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
3. Bezljaj, Franc (1977–2005), *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–4, Ljubljana: Institut za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU.
4. BER – *Bŭlgarski etymologichny rechnik*, (1971–2017), I–VII, Sofiia: Izdatelstvo na bŭlgarskata akademiia na naukite.
5. Grinchenko, Boris Dmitrovich (1907–1909), *Slovar' ukrainskogo iazyka*, 1–4, Kii'v: Kii'vskaii starina.
6. ESUM – *Etymologichnyi slovnyk ukrains'koi movy*, (1982–2012), 1–6, golov. red. O. S. Mel'nichuk, Kyiv: Naukova dumka.
7. Warsz. – Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, Niedźwiedzki, Władisław, *Słownik języka polskiego (1900–1927 (= 1952–1953))*, 1–8, Warszawa.
8. Králik, L'ubor (2015), *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: VEDA.
9. LARNG – *Leksicheskiĭ atlas russkikh narodnykh govorov, Rastitel'nyi mir*, (2017), 1, otv. red. T. I. Vendina, Moskva – Sankt-Peterburg: Nestor–Istoriia.
10. LIV – *Lexicon der indogermanischen Verben* (2001), ed. H. Rix, Weisbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
11. Machek, Vaclav (1971), *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Akademia.
12. MSGP – *Mały słownik gwar polskich* (2010), red. nauk. J. Wronicz, wydanie drugie, Kraków: LEXIS.
13. Miklosich, Franc (1886), *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
14. Nikolić, Miroslav (ur.) (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Novi sad: Matica Srpska.
15. OLA 4 – *Obschleslaviānskiĭ lingvisticheskiĭ atlas, Seriiā leksiko-slovoobrazovatel'naĭa, Sel'skoĭe khoziaĭstvo*, (2012), 4, otv. red. A. Ferenchikova, Brarislsva: VEDA.
16. OLA 6 – *Obschleslaviānskiĭ lingvisticheskiĭ atlas, Seriiā leksiko-slovoobrazovatel'naĭa, Domashneiĭ khoziaĭstvo i prigotovleniĭe pischi*, otv. red. T. I. Vendina, Moskva.
17. OSVG – *Oblastnoi slovar' viatskikh govorov: Uchebnoiĭ posobiĭe po ruskoĭ dialektologii*, (1996–2018), 1–12, pod red. V. G. Dolgusheva, Z. V. Smetaninoĭ, Kirov.
18. Panža, Petar Milat (2015), *Rječnik govora Blata na Korčuli*, Zagreb.
19. Pokorny, Julius (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München.
20. Sekulić, Ante (2005), *Rječnik govora bačkih hrvata*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
21. Skok, Petar (1971-1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
22. Sławski, Franciszek (1952–1983), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, Kraków: Towarzystwo miłośników języka polskiego.
23. Sl. Niz. Pech. – *Slovar' russkikh govorov Nizovoi Pechory*, (2003, 2005), 1–2, nauch. red. L. A. Ivashko, Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta.
24. SIRIA XI–XVII vv. – *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.* (1975–2019–), 1–31–, gl. red. S. G. Barkhudarov (r. 1–6), F. P. Filin (r. 8–10), D. N. Shmelev (r. 11–14), G. A. Bogatova (r. 15–26), V. B. Krysko (r. 27–29), R. N. Krivko (r. 30–), Moskva: Nauka.

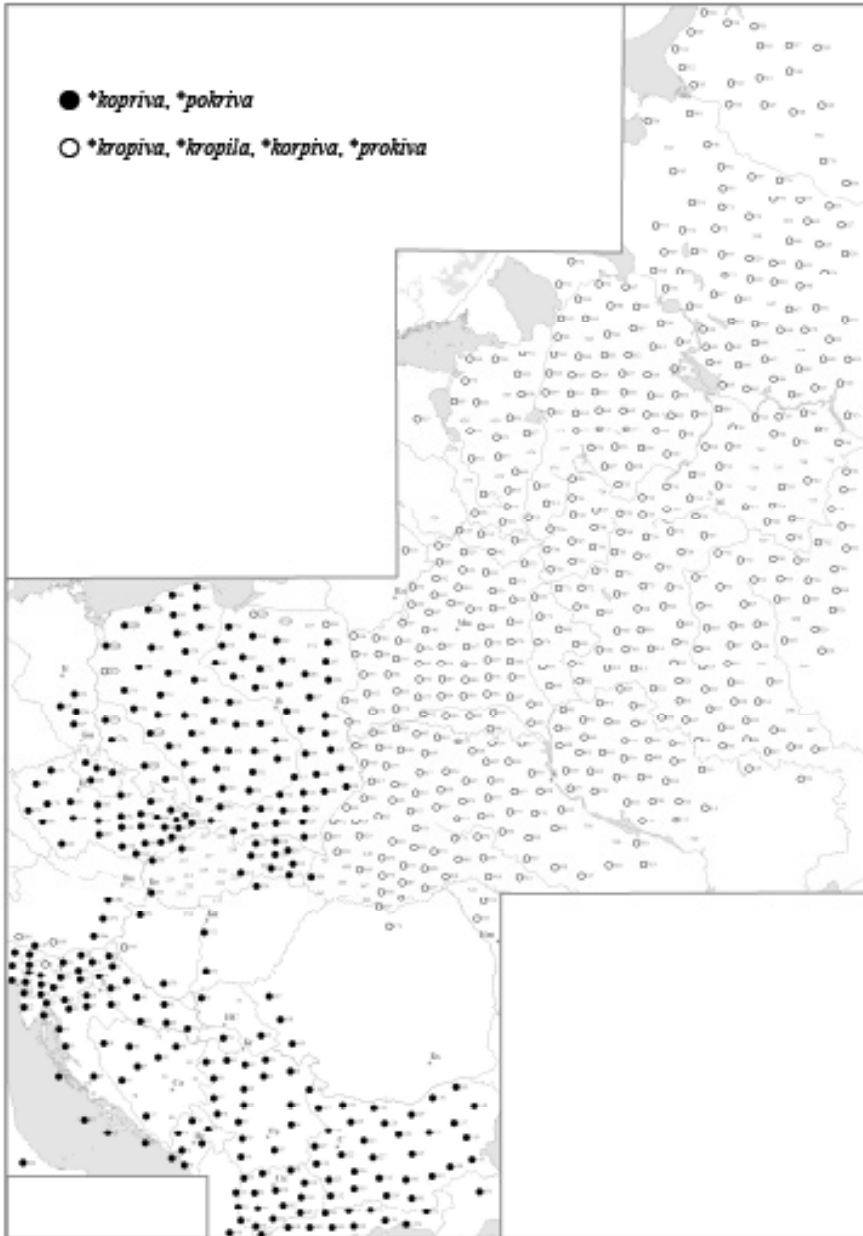
25. SRGSUD – *Slovar' russkikh govorov Srednego Urala: Dopolneniia* (1996), pod red. A. K. Matveiĕva, Iĕkaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
26. SRNG – *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (1965–2019–), 1–51–, gl. red. F. P. Filin (вып. 1–24), F. P. Sorokoletov (вып. 25–46), S. A. Myznikov (вып. 47–), Moskva – Leningrad – Sankt-Peterburg: Nauka.
27. Snoj, Marko (2016), *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja. Ljubljana: Institut za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU.
28. Fasmer, Maks (2003), *Etimologičeskii slovar' russkogo iazyka*, I–IV, perevod s nemetskogo i dopolneniia O. N. Trubacheva, izd. 4-iĕ, stereotipnoiĕ, Moskva, Astrel'–AST.
29. Schuster-Šewc, Heinz (1978–1989), *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprachen*, I–IV, Bautzen: VEB Domowina-Verlag.
30. ESSIĀ – *Etimologičeskii slovar' slaviānskikh iazykov (Praslaviānskii leksičeskii fond)* (1974–2018–), 1–41–, pod red. O. N. Trubacheva (вып. 1–31), O. N. Trubacheva i A. F. Zhuravleva (вып. 32), A. F. Zhuravleva (вып. 33–39), A. F. Zhuravleva i Zh. Zh. Varbot (вып. 40), Zh. Zh. Varbot (вып. 41–), Moskva: Nauka.

References

1. Varbot, Zhanna Zhanovna (2005), “Cheshskiiĕtimologii na fone ruskoĭ dialektnoiĕ leksiki”, *Verba et historia: Igoru Nemcovi k 80. narozeninām*, ed.: P. Nejedlý, M. Vajdllová, B. Lehečky, Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 381–384.
2. Varbot, Zhanna Zhanovna (2012), “Lekhitskiiĕtimologii (poł'sk. *wnęka*, *wykoprzeĕc*, kashub.–slovin. *sk^uobic*, *krąćni*, *oścąkle*, *pażew*, *mírą*)”, v: Varbot, Zh. Zh. (2012), *Issledivaniia po ruskoĭ i slaviānskoĭ etimologii*, Moskva – Sankt-Peterburg: Nestor–Istoriia, 493–500.
3. Kurkina, Liūbov' Viktorovna (1980), “Zametki po bolgarskoĭ etimologii”, *Etimologiiā 1978*, otv. red. O. N. Trubachev, Moskva: Nauka, 38–43.
4. Loma, Aleksandar, “Späte Parallelentwicklungen oder frühe Isoglossen?”, *Slawistyka*, 12, Gdańsk, 45–51.
5. Merkulova, Valentina Antonovna (1967), *Očerki po ruskoĭ narodnoiĕ nomeklature rasteniĭ (Travy. Griby. IĀgody)*, otv. red. O. N. Trubachev, Moskva: Nauka.
6. Shalaiĕva, Tat'iana Vladimirovna (2017), “K etimologii slaviānskikh nazvaniĭ krapivy (Urtica): derivaty korneĭ *kopr- i *krop-”, *Etymological Research into Czech: Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2017, 12–14 September 2017, Brno, Studia etymologica Brunensia 18*, eds. I. Janyšková, H. Karlíková, V. Boček, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 371–382.

Преузето: 27. 7. 2020.
Корекције: 7. 9. 2020.
Прихваћено: 9. 9. 2020.

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Вишња Б. Вишњевац¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за русистику

О КОНГРУЕНЦИЈИ СТАРОРУСКИХ ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА У ПОВЕСТИ О МИНУЛИМ ВРЕМЕНИМА²

Апстракт: *У раду се на материјалу староруског споменика Повест о минулим временима разматра конгруенција збирних именица братнѣ, дружнѣ, Роусѣ и родѣ са заменицама, глаголима, партиципима, посесивима и придевима. Таква конгруенција могла је бити семантичка – када је реч уз коју збирна именица стоји у форми множине, или формалнограматичка – када је одговарајућа реч у форми једине. Истовремено се врши поређење са српским језиком и разматра конгруенција у оквиру одговарајућих преводних еквивалената.*

Кључне речи: *конгруенција, збирне именице, староруски језик, српски језик.*

0. Увод

У овом истраживању на материјалу *Повести о минулим временима* (даље: ПМВ), према Лаврентијевском летопису (даље: ЛЛ) из 1377. године разматрају се збирне именице братнѣ, дружнѣ, Роусѣ и родѣ. На разлике између ЛЛ и млађих преписа ПМВ – *Тројичиног* (даље: Т) из XIV–XV века, *Радзивиловског* (даље: Р) с краја XV века, *Рукописа Московске духовне академије* (даље: А) из XV века указиваћемо у анализи уколико су релевантне за истраживање. Када је реч о преводима староруског споменика на српски језик, за потребе наше анализе користили смо преводе Н. Косовића и В. Минића³.

¹ visnja.visnjevac@ff.ues.rs.ba

² Рад је под називом *О конгруенцији збирних именица у староруском језику* изложен на научном скупу *Наука и стварност*, одржаном у мају 2019. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

³ В. Минић је ово дело превео фрагментарно.

Истраживање се проширује лексикографском интерпретацијом у речницима староруског и савременог српског књижевног језика.

Методом упоредног проучавања, а у оквиру синхроног пресека, врши се поређење конгруенције у староруском и савременом српском језику, а у појединачним примерима, методом преводне семантизације, нуде се и нова преводилачка решења.

Задатак овог истраживања је, с једне стране, да се опише конгруенција између староруских збирних именица и осталих врста речи, а с друге стране, да се упореди стање у староруском и савременом српском језику.

1. Збирне именице

1.1. Збирне именице означавају скуп лица или предмета који се посматра као једна целина (Shakhmatov 1941: 131), односно мноштво живих и неживих ентитета у оквиру недељиве целине (Свијовић 2019: 141). В. И. Дектјарјов истиче да збирне именице у одређеном контексту могу указивати и на конкретну множину, али да је и у таквим примерима њихова основна функција указивање на множину као целину (Dektiārev 1982: 92).

У *Руској граматици* (*Russkaiā grammatika*, т. I, 2005: 472-473) збирне именице, мотивисане именицама или придевима, улазе у састав групе именица *singularia tantum*, које имају само форму једине, тј. у оквиру ове групе не може се изразити опозиција једнина/множина, али се у неким примерима појављују множински облици кад се измене семантички услови употребе именице.

В. И. Дектјарјов конгруенцију описује на следећи начин: „Согласование наряду с управлением и примыканием является способом оформления или морфологического выражения синтаксической связи между словоформами в словосочетании” (Dektiārev 2014: 116). Конгруенција се одређује као прилагођавање форме зависног члана главном члану (*Russkaiā grammatika*, т. II, 2005: 56). Она представља формално и/или семантичко усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењима јединица које имају самосталнији синтаксички статус (Piper et al. 2017: 266). „Формална конгруенција представља граматичко прилагођавање облика зависног синтаксичког дела облику главног дела чак и када се то разилази са реалним значењем главног дела. [...] Семантичка конгруенција представља прилагођавање облика зависног синтаксичког дела значењу главног дела, а не његовом граматичком облику” (Piper et al. 2017: 267). Даље се у истој граматици посебно издваја унутрашња конгруенција која се остварује између главног дела

именичке синтагме и његових зависних делова, као и спољашња конгруенција, а која представља конгруенцију субјекта са предикатом (Piper et al. 2017: 267). И у *Руској граматици* се посебно издваја веза између субјекта и предиката, па се истиче: „Внешне связь координации подлежащего и сказуемого сходна с подчинительной связью согласования. Но внутренний характер этой связи и ее грамматические признаки – иные, чем у связи согласования” (*Russkaia grammatika*, т. II, 2005: 94).

М. Стевановић наводи да се уз збирне именице предикат „употребљава у множини, јер је субјекат стварно множина, или у јединици, зато што субјекат има облик јединице” (Stevanović 1936: 202–203). Говорећи о збирним именицама на *-ад*, А. Пецо истиче да је приликом конгруенције са њима, уколико се на збирне именице гледа као на целину, предикат у јединици, а уколико се оне посматрају као множина јединки, предикат у множини, иако је у српском језику чешћа конгруенција са предикатом у множини (Ресо 1956: 245).

На важност проучавања конгруенције збирних именица са речима уз које стоје указује Д. Цвијовић, истичући посебно разматрање слагања „збирних именица (као субјеката) и њихових глагола (као предиката)” (Cvijović 2017: 283). В. И. Дектјарјов указује на важност проучавања конгруенције субјекта, израженог збирним именицама, и предиката у старим словенским језицима пошто се на тај начин може анализирати специфичан карактер просте реченице (Dektiarev 2014: 117).

1.2. У нашем истраживању ми ћемо обратити пажњу управо на питање конгруенције староруских збирних именица и речи које конгруирају са њима, односно на конгруенцију у оквиру именичких синтагми, али и на конгруенцију између именица и глаголских облика, па ћемо сам појам конгруенције посматрати са формалнограматичког и семантичког становишта.

У нашем корпусу староруске збирне именице конгруирају са заменицама, глаголима, партиципима, придевима и посесивима.

У ПМВ анализирани збирне именице конгруирају са личним, присвојним, показним, одређеним, неодређеним и односним заменицама. Семантичка конгруенција се готово искључиво реализује између именица и личних заменица, док је формалнограматичка конгруенција најочљивија у оквиру синтагме коју чине именица и присвојна заменица.

Када је реч о конгруенцији староруских збирних именица и глагола, доминира семантичка конгруенција, односно различити глаголски облици су у форми множине, док се формалнограматичка конгруенција ретко среће. На неке специфичности глаголских облика указаће се у даљем тексту. В. И. Дек-

тјарјов разлог за семантичку конгруенцију између збирних именица види у самом значењу, у примерима када оне означавају лица. С друге стране, уколико збирне именице означавају предмет, глагол је у форми једнине (Dektiārev 1982: 99; 2014: 120, 126). У нашим примерима све анализиране именице означавају лица.

Са анализираним збирним именицама у староруском језику конгруирају радни и трпни партиципи, и то у оквиру следећих синтаксичких функција: радни партицип садашњег времена (даље: РПСВ) у атрибуцској, адвербијалној, атрибуцско-адвербијалној и функцији апсолутног датива (даље: АД); трпни партицип садашњег времена (ТПСВ) у атрибуцској функцији и трпни партицип прошлог времена (ТППВ) у предикатској и функцији АД. Поред тога, наведени партиципи имају значења различитих глаголских времена, на шта ћемо указивати у даљој анализи. В. И. Дектјарјов наводи да су радни партиципи у староруском језику приликом конгруенције са збирним именицама које означавају лица били у форми множине (Dektiārev 2014: 131). Ми ћемо у нашим примерима конгруенцију са радним, као и са трпним партиципима, размотрити у оквиру њихових појединачних синтаксичких функција.

Придеви се употребљавају у склопу синтагме, а између њих и одговарајуће збирне именице чешће се остварује формалнограматичка, али су посведочени примери и за семантичку конгруенцију.

Између посесива, као хибридне врсте речи (в. Maroevich 1997: 42) и збирних именица остварује се формалнограматичка конгруенција, тј. посесиви су у одговарајућој форми једнине.

Неретко се употребљавају неправилне форме збирних именица, тј. долази до мешања падешких облика, што ће се размотрити у наставку текста.

2. Збирна именица братња

В. И. Дектјарјов (1982: 92; 1987: 59–60) објашњава да су збирне именице у староруском језику функционисале као лексичка средства за исказивање множине и да су се употребљавале уместо граматичких форми како множине тако и двојине. Аутор наводи управо именицу *братња* указујући на то да она мења облик номинатива множине **брати*, а у неким примерима и двојине *брата*. М. Стевановић истиче да именице *браћа* и *деца* у српском језику увек имају значење множине јединки (Stevanović 1936: 205). Именица братња у речницима староруског језика одређује се као збирна (SDRYA, I, 307; SRYA, I, 322; Sreznevskij, I, 169), а њени преводни еквиваленти у српском језику

су збирне именице *братија* и *браћа* (RMS, I, 263, 265), у зависности од значења.

Староруска збирна именица *братња* у анализираним примерима конгруира са заменицама, глаголима, партиципима и придевима.

2.1. Конгруенција са заменицама. – Када је реч о заменицама, са именицом *братња*⁴ конгруирају личне, присвојне, показне и одређене заменице, при чему се између именице и личних заменица остварује семантичка конгруенција, између именице и присвојних заменица формалнограматичка, а између именице и одређених, као и показних заменица реализују се обе конгруенције.

(1) н нача помышлатн· яко нзбью всю братью свою· н прнму власть Русьскую едннѣ· (ПВЛ 139)

(1а) И поче да размишља: „Убићу *сву браћу своју* и сам ћу узети власт у Руској земљи”. (ПМЉ, 87)

(2) тако во баше любви в братън тон· [н] вздержанье велнко· (ПВЛ 188)

(2а) [...] ето, таква би љубав и подвизање велико међу *братијом овом*. (ПМЉ 116)

У првом наведеном примеру одређена заменица *всѣа* и присвојна заменица *своѣа* су у акузативу јединине женског рода, а у примеру бр. 2 показна заменица *та* је у локативу јединине женског рода. Дакле, у оба примера између заменица и анализираних именице остварује се формалнограматичка конгруенција.

(3) Н по снхъ братън держати· почаша родъ нхъ княженье в Полахъ· (ПВЛ 10)

(3а) И послје *ове браће* поче да код Пољана кнежевску власт држи род њихов, [...] (ПМЉ 9)

(4) братъа же оуда[рн]вше в вло· н собращася всн· (ПВЛ 186)

(4а) [...] а *братија* удари у клепало, и сакупи се *сва*. (ПМЉ, 115)

У примеру бр. 3 показна заменица (ж. р.) *сѣа* употребљена је у форми локатива множине (конструкција *по + локатив* има временско значење), а у

⁴У нашим примерима среће се и двојина именце *братъ*: ѿ ваю брату своєю (ПВЛ 200). У неким примерима, као што је наведени, у млађим преписима стоји збирна именица: *братън своег* (ПВЛ, РА). Међутим, и овде видимо неправилну форму за генитив, па би одговарајући облик гласио: *братѣъ својеѣ*.

примеру бр. 4 заменица (ж. р.) *вѣсѣ* у форми је номинатива множине мушког рода, односно између ових заменица и именице *братнѣ* остварује се семантичка конгруенција. У примеру бр. 4 преписи Р и А наводе синтагму *братѣ* *вѣсѣ*, у оквиру које се реализује формалнограматичка конгруенција. Нешто ниже у тексту видећемо заменицу *сен* у форми једине женског рода (пример бр. 9). Приликом превођења на српски језик, староруска именица *братнѣ* замењује се збирним именицама *браћа* и *братија*, а између њих и заменица реализује се формалнограматичка конгруенција.

Анализа показује да се између именице *братнѣ* и личних заменица остварује семантичка конгруенција.

(5) совѣкупленѣ же братѣн. рѣ нмѣ љнтопнн (ПВЛ 157)

(5а) Братији пак сакупљеној рече Антониј: [...] (ПМЉ 97)

Најчешће су личне заменице дистантно употребљене, тј. не стоје непосредно уз именицу на коју се односе. Како објашњава В. В. Иванов, у раном староруском језику функцију 3. лица личне заменице вршиле су показне заменице *н* (мушки род), *ѣ* (женски род), *ю* (средњи род). Ове заменице рано су се изгубиле, а замениле су их показне заменице *онѣ*, *она*, *оно*. На разлике у значењу указивао је акценат – личне заменице имале су форме *онѣ*, *она́*, *оно́*, а показне – *онѣ*, *она*, *оно* (Ivanov 1990: 283).

У конгруенцији са заменицама именица *братнѣ* у више примера показује извесне неправилности, за шта ћемо навести неколико примера:

(6) сѣѣ сѣѣ мон. ѹто юсн пожнлѣ бес пѣѹалн на свѣтѣ семѣ. многы напастн прннмѣ ѣ люднн н ѣ брѣ своѣю. (ПВЛ 202)

(6а) [...] „Оче, оче мој! Шта си на овом свијету поживио без јада, многе напасти примивши од људи и од *браће своје*? [...]” (ПМЉ 124)

(7) прннмшю послѣже всѣ брѣ столѣ сѣѣ своѣго по смѣртн брата своѣго. (ПВЛ 216)

(7а) Овај прими послѣје *све браће* сто оца својега, [...] (ПМЉ 132)

У примерима бр. 6 и 7 ни именица ни заменица нису у одговарајућем облику, односно у форми генитива једине женског рода – *братѣ* *своѣѣ* (пример бр. 6), *всѣѣ* *братѣѣ* (пример бр. 7). Облици су измењени под утицајем руске рецензије црквенославенског језика. У примеру бр. 6 у преписима Р и А наводи се неправилна форма *братѣн*, у примеру бр. 7 – *братнн*. Поред генитива ове

именице, у неким примерима неправилна је форма датива једнине (пример бр. 23).

Посведочени су и примери у којима уместо вокатива именице братнѧ стоји облик номинатива, односно долази до унификације вокатива и номинатива. Вокатив једнине женског рода меке варијанте именица ѧ основа, којима је припадала збирна именица братнѧ, гласио је братѣе.

(8) ѡпѣ же рѣ нмѣ брѧѧ моѧ н ѡѣн мон· н ѡда моѧ· (ПВЛ 186)

(8а) Он им рече: „*Браћо моја*, и оци моји, и чеда моја! [...]” (ПМЉ 115)

С друге стране, неправилности се могу односити само на заменицу која конгруира са именицом братнѧ, што је опет утицај руске рецензије црквенославенског језика, а то нам показује следећи пример:

(9) По снхѣ же лѣтѣхѣ по смртѧ братѣѣ сеѧ (ПВЛ 16)

(9а) Послије овога, послије смрти *браће ове*, [...] (ПМЉ 12)

У наведеном примеру показна заменица сеѧ требало би да гласи сеѣ будући да је реч о генитиву једнине, а неправилан облик заменице, али и именице наводи се у препису Р: братѧн сеѧ.

2.2. Конгруенција са глаголима. – В. И. Дектјарјов истиче да су приликом конгруенције са збирним именицама на *-иѧ*, као што је *братѧиѧ*, глаголски облици били у множини (Dektiārev 2014: 120–121). У оквиру конгруенције субјекта са предикатом у староруском језику П. Ј. Черних објашњава да се у множини остварује конгруенција по смислу, обично ако је субјекат исказан збирном именицом којом се означавају лица (Chernykh 1952: 265). М. Стевановић наводи да је приликом конгруенције са збирном именицом *браћѧ* предикат у множини (Stevanović 1936: 204–205).

У примерима што следе глаголске форме које конгруирају са именицом братнѧ су глаголска времена индикатива – аорист, имперфекат, презент – и императив. Између именице и глагола готово искључиво се остварује семантичка конгруенција, односно глаголски облици су у множини, што нам показују наредни примери:

(10) н наѡѧѧ прнхѡдѧтѧ к ѧему брѧѧ. (ПВЛ 157)

(10а) [...] и *почеше* да долазе к њему *браћѧ*, [...] (ПМЉ 97)

(11) плакаѡхуса брѧѧ глѧѧе. (ПВЛ 188)

(11а) [...] *плакаше братѧиѧ*, говорећи: [...] (ПМЉ 116)

(12) н ндоша браѣ ко Антопю. н рѣша ѿѣ браѣ оумножаютса. (ПВЛ 158)

(12а) И *иђаше братија* к Антонију, и рекоше: „Оче! *Братија се умножава*, [...]” (ПМЉ 98)

У наведеним примерима у преводу на српски језик између именице *браћа* и аориста *почеше* остварује се семантичка конгруенција, а између именице *братија* и имперфекта *плакаше*, *иђаше* и презента *умножава се* – формалнограматичка конгруенција.

Ретки су примери у којима је између анализиране староруске именице и глагола остварена формалнограматичка конгруенција.

(13) н собрасѣ братѣ к нему чнсломъ ·ѿ·. (ПВЛ 157)

(13а) [...] и *сбра се братије* код њега бројем 12, [...] (ПМЉ 97)

У примеру бр. 13 у препису Р наводи се номинатив јединице БРАТѢ, иако би правилан облик ове именице требало да је у форми генитива БРАТѢ. Овде је аорист глагола СОВАТИ СѢ у форми 3. лица јединице, односно долази до формалнограматичке конгруенције са анализираном именицом.

Специфичне форме конгруенције огледају се у безличним конструкцијама, у оквиру којих је глаголски облик у форми јединице средњег рода партиципа на -л:

(14) н рекоша ѣму ѿѣ оумножнлосѣ братѣ (ПВЛ 158)

(14а) [...] и рекоше му: „Оче! *Умножила се братија*, [...]” (ПМЉ 98)

У примеру бр. 14 глагол ОУМНОЖИТИ СѢ у форми је јединице средњег рода партиципа на -л, у функцији крњег перфекта, а именица је у генитиву јединице.

Занимљиви су примери у којима се у истом контексту између именице БРАТѢ и глагола јавља семантичка, а између ње и заменица или придева – формалнограматичка конгруенција:

(15) н посѣ спѣшасѣ браѣ всѣ. н рѣ Володнмерѣ. (ПВЛ 279)

(15а) И затим *се нађе сва браћа*, и рече Владимир: [...] (ПМЉ 160)

(16) аще братѣ етерѣ вындаше нз манастирѣ. всѣ браѣ нмѣху ѿ томъ печѣль велнку. (ПВЛ 188–189)

(16а) Ако који брат излазаше из манастира, *сва браћа бијашу* због тога *тужна*; [...] (ПМЉ 116)

У примерима бр. 15 и 16 показна заменица ВСѢ у форми је номинатива јединице женског рода, због чега се остварује формалнограматичка конгруенција,

док је, с друге стране, глагол у форми 3. лица множине аориста, у примеру бр. 15, 3. лица множине имперфекта, у примеру бр. 16, па се реализује семантичка конгруенција. У примеру бр. 15а у преводу на српски језик између именице *браћа* и глагола у форми аориста, који би се могао читати и као презент, реализује се формалнограматичка конгруенција, док је у примеру бр. 16а глагол *бити* у форми множине.

2.3. Конгруенција са партиципима. – Када је реч о партиципима, у нашем корпусу са збирном именицом братња конгруирају РПСВ, РППВ и ТППВ у оквиру различитих синтаксичких функција: РПСВ среће се у атрибутој, адвербијалној, атрибуто-адвербијалној и функцији АД, РППВ – у адвербијалној, атрибуто-адвербијалној и функцији АД, а ТППВ – у предикатској и функцији АД.

(17) аце прнапаше кому цвѣтокъ· в поюцихъ ѿ братѣа· (ПВА 190)

(17а) [...] ако се цвијет качаше за кога од *братије која поје*, [...] (ПМЉ 117)

У овом примеру РПСВ је, у оквиру атрибутоке функције, у форми множине одређеног вида, односно остварује се семантичка конгруенција. РПСВ, поред основног значења презента, могао је имати и значење имперфекта, када се ради о прошлој радњи (в. Višnjevac 2016: 106–107, Višnjevac 2017а), као што је у наведеном примеру. Имајући у виду његово имперфекатско значење, превод би могао гласити: *братија која појаше*. Преписи Р и А наводе конструкцију отъ поюцихъ братѣа, иако форма генитива ове именице гласи братѣа.

(18) н молаѣт Бѣ за сдѣ сущною врдю· (ПВА 198)

(18а) [...] и моле Бога за оvdје *живућу братију*, [...] (ПМЉ 122)

У наведеном примеру РПСВ је у атрибутокој функцији, у форми акузатива јединице женског рода одређеног вида, због чега се остварује формалнограматичка конгруенција. У овом примеру РПСВ је употребљен у свом основном значењу презента.

(19) вратѣа же вземше н на сапн· поставнша н прѣмо цркѣн· (ПВА 186)

(19а) [...] а *братија, ставивши* га на саонице, поставише их право према цркви. (ПМЉ 115)

(20) н се ѣму глѣцю· плакахуса врдѣа глѣце· (ПВА 188)

(20а) И док он ово говораше, плакаше *братија, говорећи*: [...] (ПМЉ 116)

У наведеним примерима у оквиру мешовите, односно атрибутско-адвербијалне функције (в. Vishnevats̄2017b) партиципи су у постпозицији у односу на именицу, у форми множине неодређеног вида мушког рода, односно остварује се семантичка конгруенција. РППВ у староруском језику могао је имати значење аориста и перфекта (в. Vishnevats̄2017b 342–346, Višnjevac 2018: 684–688). Будући да се оваква употреба партиципа може тумачити на два начина, превод би, поред конструкција са глаголским прилозима, могао гласити и: *братија која га стави на саонице* и *братија која говораше*.

(21) њднноу бо њему стоџцю в црѣквн на мѣстѣ своємъ· възведѣ ѡун свон· позрѣ по братѣн· нже стоџатъ поѡцѣ по ѡѡбѣма страпама· (ПВА 190)

(21a) Једном, када стајаше на свом мјесту у цркви, подиже он очи своје, погледа на *братију*, [...] (ПМЉ 117)

У примеру бр. 21 РПСВ је у множини неодређеног вида мушког рода, у адвербијалној функцији, због чега се између њега и анализирани именице реализује семантичка конгруенција. У преводу на српски језик изостављен је наведени фрагмент, а овај део текста може се превести конструкцијом са глаголским прилогом *појући*.

(22) н рѣша Новгородцн· аще княже братѣ наша исѣчена сутѣ· можемъ по тоѡѣ боротн· (ПВА 141)

(22a) И казаше Новгородјани: „Иако су, кнеже, *браћа* наша *исјечена* – можемо се за тебе борити.” (ПМЉ 88)

У примеру бр. 22 ТППВ употребљен је у предикатској функцији, у форми једине женског рода неодређеног вида. Дакле, овде се између именице и партиципа, као и именице и присвојне заменице *наша*, остварује формалнограматичка конгруенција будући да су анализирани облици у једини, а између именице и глагола *быти*, у саставу предиката, остварује се семантичка конгруенција. О сличним примерима говорили смо и у претходној тачки (т. 2.2. примери бр. 15, 16). В. И. Дектјарјов, анализирајући наведени пример, објашњава да се на овај начин нарушио однос у оквиру категорије рода између помоћног глагола и именског дела предиката, исказаног трпним партиципом (Dektiarev 2014: 132).

У синтаксичкој функцији АД (в. Višnjevac 2017a: 77–87, Višnjevac 2018) учествују РПСВ и РППВ, али и ТППВ.

(23) н пресеѡдѡцин братѣ поѡць ту оу него· (ПВА 188)

(23а) И *пресједи братија* ту ноћ поред њега, [...] (ПМЉ 116)

(24) СОВЪКУПЛЕНЪ ЖЕ БРАТЬЯ· рѣ нмъ ѿтоннн (ПВА 157)

(24а) *Братији* пак *сакупљеној* рече Антониј: [...] (ПМЉ 97)

(25) н ОУМНОЖИВШИСА БРАТЬЯ в пецерѣ [н не нмѡцнм са вмѣстнтн]·
н помыслнша поставнтн внѣ пецеры мнастырь· (ПВА 158)

(25а) И *када се умножи братија*, и када се не могаше смјестити у пећини,
намислише да поставе манастир изван пећине. (ПМЉ 98)

У оквиру конструкције АД између именице и партиципа остварује се формалнограматичка конгруенција, у примерима бр. 23 и 24, у којима су РПСВ и ТППВ у форми једине женског рода неодређеног вида, и семантичка конгруенција, у примеру бр. 25, у којем је РППВ у форми множине одређеног вида. Осим тога, видели смо да се у ПМВ срећу неправилне форме именице *братѣа* (т. 2.1. примери бр. 6, 7), а такав облик посведочен је и у оквиру конструкције АД, у примеру бр. 23, у којем је уместо одговарајућег облика за датив *братѣа* употребљена форма *братѣѣ*. Мешање падешких облика последица је утицаја тврде на меку варијанту именица \bar{a} дуго основа. У преводу на српски језик Н. Косовића између именице *братија* и глагола у форми једине *пресједи* и *умножи се*, као и трпног глаголског придева, такође у форми једине *сакупљеној* реализује се формалнограматичка конгруенција. У примеру бр. 23 РПСВ употребљен је у имперфекатском значењу, а читава конструкција АД кондензује временско значење, па би превод могао гласити: *када братија сеђаше (седијаше)*. У староруском језику ТППВ, као и РППВ (в. пример бр. 19) могао је имати значење аориста и перфекта (в. Višnjevac 2018: 685–687). Узимајући у обзир значење конструкције АД у примеру бр. 24, а то је нерашчлањено узрочно-временско значење, превод би могао гласити: *пошто се братија окупи*, са рефлексивном формом глагола или *пошто братија би окупљена*, с трпним глаголским придевом. Узрочно-временско значење АД кондензује и у примеру бр. 25, а везником *пошто* указује се на нерашчлањену семантику: *пошто се братија умножи*.

2.4. Конгруенција са придевима. – У нашем корпусу посведочени су и примери за конгруенцију именице *братнѣа* са придевима.

(26) нже снѣють н по смртн ѿко свѣтнла· н молвѣтъ Бѣ за сдѣ
сущюю браю· н за мнрьскую браю· (ПВА 198)

(26а) [...] сијају они и послѣје смрти, као свјетѣла, и моле Бога за овдје живућу братију, и за *браћу мирјанине*, [...] (ПМЉ 122)

У примеру бр. 26 придев је у форми акузатива једине женског рода одређеног вида, у функцији атрибута, због чега се остварује формалнограматичка конгруенција.

Приликом превођења на српски језик између именице *братија* и речи које уз њу стоје у највећем броју примера реализује се формалнограматичка конгруенција, односно одговарајући облици су у форми једине женског рода, док се примери за семантичку конгруенцију ређе срећу. Оваква конгруенција посведочена је између именице *братија* и глаголских облика. Анализа показује да се између именице *браћа* и именских речи остварује формалнограматичка, а између ове именице и глаголских облика у највећем броју примера – семантичка конгруенција, док су примери за формалнограматичку конгруенцију веома ретки. И у староруском и у савременом српском језику видели смо примере у којима имамо двојаку конгруенцију: формалнограматичку између именице и именске речи, или именице и партиципа као хибридне, тј. именско-глаголске врсте речи (в. Магоевић 2010: 99–101), а семантичку између именице и глаголских облика.

3. Именица дружна

Староруска збирна именица дружна, како је одређена у речнику (SDRYA, III, 91), у анализираним примерима конгруира са заменицама, глаголима, партиципима, придевима и посесивима.

3.1. Конгруенција са заменицама. У највећем броју примера између именице дружна и заменице остварује се формалнограматичка, док је семантичка конгруенција заступљена у мањем броју примера.

(27) н рѣ Болеславъ разведѣте дружѣну мою по городомъ на покорѣмъ. (ПВЛ 143)

(27а) И рече Болеслав: „Разведите *дружину мою* по градовима на кост [...]” (ПМЉ 89)

(28) н потѣ мнрѣ створнхѣ с Тугорканомъ. н со нпѣмн кнзлн Половечѣскнмн. н оу Глѣбовн ѿдн поѿхѣ дружнну свою всю. (ПВЛ 249)

(28а) [...] па смо онда мир склопили са Тугорканом и са осталим кнезовима половачким и од Гъебове пратње отесмо *своју дружину*. (ОССРК 24)

У наведеним примерима реч је формалнограматичкој конгруенцији пошто су присвојне заменице *моѡ* и *своѡ*, као и одређена заменица *всѡ* у форми женског рода једине.

(29) вѣ бо Володнмерѣ любѡ дружнну н с ннмн думаѡ ѡ строн земленѣ. (ПВА 126)

(29а) Јер Владимир љубѡшаше дружину и са њом се савѣтоваше о уређењу земље [...]. (ПМЉ 79)

(30) н послуша нхѣ Володнмерѣ. н в ту ноцѣ посла Володнмерѣ Славѡту с нѣколнкою дружнною. (ПВА 227)

(30а) И послуша *их* Владимир, и те (исте) ноћи посла Славјату са *малом дружином* [...] (ПМЉ 139)

У примеру бр. 29 лична заменица је у форми 3. лица множине, због чега је остварена семантичка конгруенција. У преводу на српски језик употребљена је лична заменица 3. лица једине, односно реализује се формалнограматичка конгруенција. У примеру бр. 30 именица *дружнна* изостављена је из првог дела реченице, али је претходно наведена у контексту. Конгруира са личном заменицом 3. лица множине, односно остварена је семантичка конгруенција. Поред тога, у овом примеру видимо облик акузатива множине *нхѣ* будући да је реч о преношењу облика генитива на акузатив, док би изворни облик за акузатив множине мушког (и женског) рода заменице 3. лица множине гласио *ѣ*. У истом примеру наводи се неодређена заменица *нѣколнка*, у форми инструментала једине женског рода, а између ње и збирне именице остварује се формалнограматичка конгруенција.

3.2. Конгруенција са глаголима. – В. И. Дектјарјов наводи да су глаголи приликом конгруенције са именицом *дружнна* у форми множине (Дектјарјев 2014: 122). Наши примери показују да се између именице *дружнна* и глаголских облика – аориста, имперфекта, презента, футура I и императива остварује семантичка конгруенција, односно да су глаголи у форми множине.

(31) кѣ Мстнславу же собрашасѡ дружнна вѣ тѣ днѣ. н в другын (ПВА 239)

(31а) А Мстиславу *се* тога дана и другог *сакути дружина*: [...] (ПМЉ 145)

У млађим преписима Р и А остварена је формалнограматичка конгруенција, са формом 3. лица јединине аориста собрася.

(32) н прндѡ к нему. н сѣдѡху ѡколо него дружнѡ. (ПВЛ 265)

(32а) И дођох к њему; и сјеђаше поред њега дружина, [...] (ПМЉ 151)

(33) ѡнъ же не внмаше того глѡ. како азъ хоѹю нпъ законъ прнѡтн єднпъ. а дружнѡ [моа] сему смѣѡтнса пѡупут. (ПВЛ 63)

(33а) Он не слушаше то, говорећи: „Како да ја сам други закон примим? Дружина моја смијаће се томе”. (ПМЉ 39)

У примеру бр. 33 млађи препис Р наводи форму јединине пѡупеть, чиме се остварује формалнограматичка конгруенција.

(34) ѡпа же рѣ ндуть по мпѣ съ дружною мужа моего. (ПВЛ 57)

(34а₁) Она пак рече: „Иде за мною са дружином мужа мојега.” (ПМЉ 35)

(34а₂) Она им одговори: „Иду за мною са дружином мужа мојега.” (ОС-СРК 16)

У наведеном фрагменту форма 3. лица множине презента дистантно је употребљена у односу на именицу дружна, а форма множине упућује на семантичку конгруенцију. У српским преводима остварене су различите конгруенције – у преводу Н. Косовића глагол је у форми јединине, па је реч о формалнограматичкој, док је у преводу В. Минића глагол у форми множине презента, због чега је остварена семантичка конгруенција.

Као и код именице вратѡ (т. 2.2. примери 15, 16) и код именице дружна среће се двострука конгруенција у конструкцији: глагол + именица + заменица (именица + заменица + глагол) и глагол + именица + посесив.

(35) [н] рѣша Деревѡи к Ользѣ кдѣ суть дружнѡ наша. нхѣже послахомъ по тѡ. (ПВЛ 57)

(35а₁) И рекоше Древлѡи Ольги: „Гдје је дружина наша коју посламо по тебе?” (ПМЉ 35)

(35а₂) И рекоше Древлѡи Ольги: „Гдје је дружина наша коју смо послали по тебе?” (ОССРК 16)

У овом примеру присвојна заменица наша је у форми јединине, што нам указује на формалнограматичку конгруенцију, док је глагол быти у форми множине, па је реч о семантичкој конгруенцији. Млађи преписи Р и А упућују

на формалнограматичку конгруенцију и у конструкцији са глаголом пошто је глагол *БЫТИ* у форми јединице: *ЕСТЬ*.

3.3. Конгруенција са партиципима. – У примерима које смо анализирали именица *ДРОУЖНА* конгруира са *РППВ* у атрибутој функцији и том приликом се остварује семантичка конгруенција и са *РПСВ* у функцији *АД*, али је у том примеру посведочена неправилна форма партиципа.

(36) *КНАЗЮ ЖЕ ИЗ ОКОЦА ЗРАЦЮ. Н ДРОУЖНИѢ СТОДЦЮ ОУ КНАЗѢ. РѢ ТУКЫ БРАТЬ ЧЮДНИѢ ИЗАСЛАВУ.* (ПВА 171)

(36а) Кнезу, који стајаше крај прозора, и *дружини*, која стајаше крај кнеза, рече Туки, брат Чудинов: [...] (ПМЉ 106)

У наведеном примеру *РПСВ* са имперфекатским значењем је у функцији *АД*, али је неправилна форма употребљена очито под утицајем претходног партиципа у мушком роду. Тачан облик за датив јединице женског рода одређеног вида *СТОЯЩИ* наводи се у млађим преписима *Р* и *А*. На тај начин се између *РПСВ*, у правилној форми, и именице *ДРОУЖНА* остварује формалнограматичка конгруенција. Имајући у виду имперфекатско значење *РПСВ*, као и временско значење читаве конструкције *АД*, превод наведеног фрагмента могао би гласити: *када дружина стајаше*.

3.4. Конгруенција са придевима. – Између именица *ДРОУЖНА* и придева остварују се обе конгруенције – формалнограматичка (чешће) и семантичка конгруенција (ређе).

(37) *ГЛѢБЪ ЖЕ ВВОРЗѢ ВСѢДѢ НА КОПѢ С МАЛОЮ ДРОУЖНОЮ ПОНДЕ* (ПВА 135)

(37а) Гљѣб брзо усједе на коња и с *малом дружином* пође, [...] (ПМЉ 84)

Облик *малою* је у инструменталу јединице женског рода одређеног вида, па се остварује формалнограматичка конгруенција. У препису *А* наводи се конструкција *маломъ дружныи*. Облик *маломъ* у инструменталу јединице среће се и у тексту *ЛЛ*: *съ маломъ же дружныи возъвратнѣ* (ПВА 54). Реч је супстантивизираној форми, у значењу *са мањим делом (дружине)*, а именица *ДРОУЖНА* је у функцији неконгруентног атрибута.

3.5. Конгруенција са посесивима. – Између именице *ДРОУЖНА* и посесива остварује се формалнограматичка конгруенција будући да су посесиви у форми јединице женског рода, што можемо видети у наредним примерима:

(38) *СТОПОЛКЪ ЖЕ НЕ ЗДУМАВѢ. С БОЛШЕЮ ДРОУЖНОЮ СѢНЕЮ.* (ПВА 218)

(38a) А Свјатополк, не размисливши са старом *дружином оца* [...] (ПМЉ 133)

(39) Н хотѣше понти в Русь. н [не] наѣдше с пнмн [ннктоже] ѿ дружнны княже. (ПВЛ 154)

(39a) [...] и, када они хтједоше да пођу у Русију, нико од *дружине кнежеве* не пође са њима. (ПМЉ 95)

У примеру бр. 39 употребљена је неправилна форма посесива женског рода у генитиву јединине одређеног вида, правилан облик гласи *кнѣжѣѣ* или *кнѣжеѣ*. У млађим преписима наводе се облици *кнѣзя* (Р) и *кнѣзь* (А).

4. Збирна именица Роусь

Како се наводи у *Речнику староруског језика* (SRYA, 22, 261), именица *Роусь* имала је збирно значење и означавала је: „Название древнего населения Киевской земли; восточные славяне; в XV–XVII вв. – общее название русских, украинцев и белорусов”, али је означавала и државу источних Словена. Ова именица посведочена је у анализираном корпусу у оба значења, а ми ћемо размотрити њено етнонимско значење у оквиру којег је она збирна. Именица *Роусь*⁵ у нашем корпусу конгруира са заменицама, глаголима, партиципима и придевима.

4.1. Конгруенција са заменицама. – У анализираном корпусу староруска именица *Роусь* конгруира са одређеном заменицом *всѣа* и тада се реализује формалнограматичка конгруенција, док се са личним заменицама остварује семантичка конгруенција, што нам показују следећи примери:

(40) [н] поѣша по собѣ всю Русь. (ПВЛ 20)

(40a₁) [...] и узеше они са собом *све Русе*, [...] (ПМЉ 13)

(40a₂) [...] и узеше собом *све Русе*, [...] (ОССРК 12)

(41) н да творѣтъ куплю. ѣкоже нмѣ надовѣ. (ПВЛ 49)

(41a) [...] и да тргују колико *им* треба, [...] (ПМЉ 29)

⁵ У ПМВ употребљавају се збирне именице које означавају племена. Тако су, поред именице *Роусь* посведочене и именице: *Мерѣ*, *Моурома*, *Ћюдь*, *Морѣдѣ*, *Весь*, *Пермь*, *Корсь*, *Любь*, *Знмѣгола*, *Певѣра*, *Гѣмь*, *Лнтѣ*, *Сѣтъгола*, *Волѣхва*, *Ћеремнсь*. На формалнограматичку конгруенцију указује нам придѣв у форми јединине: *Заволоучьскаѣ* *Ћюдь*. Именица *Оугра* посведочена је и као збирна, али и у форми множине *Оугре* или *Оугрн*. Именица *Волѣхва* у каснијим преписима, али и у ПМВ јавља се у форми *Волохове*, тј. *Волѣхве*. Именица *Ћеремнсь* у Т налази се у варијанти *Ћеремнсн* (уп. Dektiārev 1982: 96–97).

У примеру бр. 41 лична заменица 3. лица множине је у дистантној употреби. Посведочени су и примери у којима је лична заменица 3. лица множине неправилно употребљена (под утицајем руске рецензије црквенославенског језика):

(42) Феѡѡѡѡѡѡѡ же сусрѣте ѡ въ лѡдехъ со ѡгнемъ. (ПВЛ 44)

(42а) Теофан *их* пресрете лађама са огњем, [...] (ПМЉ 27)

У наведеном примеру лична заменица 3. лица је у неправилној форми за акузатив множине ѡ, док би правилан облик за мушки и женски род гласио ѡ.

4.2. Конгруенција са глаголима. – В. И. Дектјарјов наводи да је приликом конгруенције са збирним именицама које имају етнонимско значење глагол у форми множине (Дектјарјев 2014: 120). У највећем броју примера између именице Роусъ и глаголских облика – аориста, имперфекта, перфекта, презента и футура I, као и конструкције *да* + презент у значењу императива остварује се семантичка конгруенција, али су посведочени и примери за формалнограматичку конгруенцију, са глаголом у форми презента.

(43) ѡко прн семъ цѣрн прнходнша Русь на Цѣргородъ. (ПВЛ 17)

(43а) [...] јер, за вријеме овога цара, *Руси нападоше* на Цариград [...] (ПМЉ 12)

(44) н нпа многа [зла] творѡхоу Роусь Грекомъ. (ПВЛ 30)

(44а₁) [...] и многа зла *чињаху Руси* Грцима [...] (ПМЉ 18)

(44а₂) [...] и много другога зла *учинише Руси* Грцима, [...] (ОССРК 13)

(45) аще прнндуть Роу бес кѡплн. да не взнмают мѣсѡчнны (ПВЛ 31)

(45а) [...] „Ако *дођу Руси* не због трговине, *да не узимају* мјесечину: [...]” (ПМЉ 19)

(46) ѡ то^м аще украде^н бу^атъ чела^дннѡ Роу^кын. нлн ускоу^нт нлн по нѡжн прода^н бу^атъ. н жаловатн наупоут Роу^к. (ПВЛ 36)

(46а) О овом: ако украдено буде чељаде руско, или ако ускочи, или насилно буде продано, и ако *се Руси буду жалили*, [...] (ПМЉ 22)

(47) такоже н Болгаре послаша вѣсть. глѣше науть Рьсь н нацлн суть к совѣ Печѣнѡн. (ПВЛ 45)

(47а) Тако исто и Бугари послаше вијест, говорећи: „*Иду Руси* и *унајмили* су Печенеге.” (ПМЉ 27)

(48) послаша к Раману глѣще· се нде Русь бе-цнсла корабль· (ПВЛ 45)

(48а) [...] послаше Роману, говорећи: „Ето *иду Руси*, безбројни су им бродови, [...]” (ПМЉ 27)

(49) аще сѡбратиеть въ вустѣъ Днѣпрьскомъ Русь· Корсунаны рыбы ловаща· (ПВЛ 51)

(49а) Ако *Руси нађу* Корсунице да лове рибу [...] (ПМЉ 31)

У примерима бр. 43–47 реч је семантичкој конгруенцији пошто су глаголски облици аорист, имперфекат, перфекат, презент, футур I, као и конструкција *да* + презент у значењу императива у форми 3. лица множине, док је у примерима бр. 48, 49 реч о формалнограматичкој конгруенцији пошто су глаголи у форми 3. лица једине презента. Посведочени су и примери у којима се у млађим преписима реализује другачија конгруенција. Тако се у примеру бр. 49 у преписима Р и А наводи форма обрјацѣтъ која указује на семантичку конгруенцију, са формом 3. лица множине презента. И у примеру бр. 48 млађи преписи Р и А указују на семантичку конгруенцију, са формом 3. лица множине глагола ндутъ.

4.3. Конгруенција са партиципима. – Наши примери показују да именица Роусь конгруира са РПСВ у оквиру атрибутске, адвербијалне, атрибутско-адвербијалне и функције АД, са РППВ – у склопу адвербијалне и атрибутске функције, и са ТПСВ – у оквиру атрибутске функције. У конструкцији са РПСВ и РППВ у адвербијалној функцији реализује се семантичка конгруенција, као и у оквиру атрибутске функције РППВ, у конструкцији са ТПСВ у атрибутској функцији – формалнограматичка, док се и семантичка и формалнограматичка конгруенција остварују у оквиру конструкције са РПСВ у атрибутској, атрибутско-адвербијалној и функцији АД.

(50) ѿ взнимающнхъ кѡпаю Роу (ПВЛ 37)

(50а) О *Русима који се баве* куповином. (ПМЉ 22)

(51) Словѣнн же сѣдаху по Дунаевн нхже прнѣша Оугрн н Марава· [н] Чесн н Лахове н Поляне њже нынѣ зовомаѣ Русь· (ПВЛ 26)

(51а) [...] Словени, који сјеђаху уз Дунав – њих пак покорише Угри, и Морава, и Чеси, и Пољаци, и Пољани, *које* данас *зовемо Руси*. (ПМЉ 16)

(52) свѣцаша Русь нздоша въружнвшесѧ на Грекн· (ПВЛ 44)

(52а) Посавјетоваше се Руси, изиђоше, *наоружавши се*, против Грка, [...] (ПМЉ 27)

(53) снѣе прѣдоша Русь пытающе вѣры нашеа. (ПВЛ 107)

(53а) [...] „Дођоше Руси, који испитују вјеру нашу. [...]” (ПМЉ 67)

(54) прѣходѣшнмъ Роу здѣ. да не творѣтъ пакостн в селѣх. в страѣх
нашен. (ПВЛ 31)

(54а) [...] Русима који овамо долазе, да не чине пакости у селима и у земљи
нашој. (ПМЉ 19)

У примеру бр. 50 РПСВ је у атрибутој функцији, у форми локатива множине одређеног вида. У истој функцији је и ТПСВ у примеру бр. 51, у форми номинатива једине женског рода одређеног вида. У примеру бр. 52 РППВ је у адвербијалној функцији, у форми номинатива множине мушког рода неодређеног вида. У примеру бр. 53 РПСВ је у мешовитој, атрибуто-адвербијалној функцији, у номинативу множине мушког рода неодређеног вида (женски род гласио је пытающе). Пошто је реч о мешовитој функцији, превод примера бр. 53, поред наведеног превода Н. Косовића, могао би гласити: *Дођоше Руси испитујући*. У последњем наведеном примеру РПСВ је у функцији АД, у форми множине одређеног вида. Конструкција АД овде има чисто временско значење, а РПСВ је употребљен у презентском значењу, па би превод могао гласити: *када Руси овамо долазе*.

4.4. Конгруенција са придевима. – Између збирне именице Роусь и придева остварују се семантичка и формалнограматичка конгруенција, на шта нам указује следећи пример:

(55) н ходн Нгорь ротѣ н людн его. елнко поганыхъ Ру^{ен}. а хѣяную Русь воднша ротѣ. в црѣвн стго Нльн. (ПВЛ 54)

(55а) [...] и закле се Игор и људи његови – колико *пагана* би међу *Русима*; а *хришћане Русе* привелоше заклетви у цркви светог Илије, [...] (ПМЉ 33)

У наведеном примеру први придев је у форми генитива множине одређеног вида поганыхъ, а други је у форми акузатива једине женског рода одређеног вида хѣяную. Српски преводилац анализиране форме превео је именицама.

5. Збирна именица родѣ

У речнику староруског језика именица родѣ у четвртном значењу окарактерисана је као збирна (SRYA, 22, 180), а на исти начин описује је и И. И. Срезњевски (III, 137). У савременом српском језику именица *род* често има збирно значење (RMS V, 551).

5.1. Конгруенција са заменицама. – Староруска збирна именица родъ конгруира са присвојним заменицама и тада се реализују обе конгруенције – формалнограматичка у већем броју примера, док се семантичка ређе среће.

(56) аще Бѣ хоцѣтъ помнловати рѡ моєго н земл^ѣ Рускнѣ. (ПВЛ 64)

(56a) [...] ако Бог хоће да помилује *род мој* и земљу Руску, [...] (ПМЉ 39)

У наведеном примеру остварена је формалнограматичка конгруенција будући да је присвојна заменица *мон* у форми акузатива једине мушког рода, који се изједначио са генитивом (изворни акузатив једине мушког рода присвојне заменице гласио је *мон*).

Са присвојном заменицом *свон* именица родъ у ПМВ употребљава се како у форми једине тако и у форми множине, а исто је и приликом превођења на српски језик, што нам показује следећи пример:

(57) Подем же жнвшемъ съсобѣ н володѣющемъ. н роды свонмн нже н до сеѣ братѣѣ баху Полапе. н жнваху кождо съ свонмъ родомъ. н на свонхъ мѣстѣхъ. владѣюще кождо родомъ свонмъ на свонхъ мѣстѣхъ. (ПВЛ 9)

(57a₁) Пољани пак живљаху одвојено од других и управљаху *родовима својим*; јер и до ове браће бијаху Пољани, и живљаху сваки са *својим родом* и на својим мјестима, управљајући сваки *родом својим*. (ПМЉ 8)

(57a₂) Пољани су у то вријеме живјели посебно и сами су управљали *својим племенима*; јер, и прије ове браће (о којима ће касније бити ријечи) постојали су Пољани, и живјели су у *племенима* на својој земљи, и свако је *племе* само собом управљало. (ОССРК 11)

Српски преводиоци употребили су именице *род* – Н. Косовић и *племе* – В. Минић. У свим примерима у којима је именица родъ у староруском тексту у форми множине,⁶ исти граматички број употребљен је у преводу на српски језик Н. Косовића, при чему је српски преводилац у једном примеру употребио именицу *рођаци*.

5.2. Конгруенција са глаголима. – Између именице родъ и глаголских облика – аориста и презента остварују се обе конгруенције, семантичка када је глагол у форми множине (пример бр. 58) и формалнограматичка када је глагол у једини (примери бр. 59, 60).

⁶ О облицима множине збирних именица у српском језику в. Ресо 1956: 235–237

(58) Н по снхъ братън держатн· поѹаша родѣ нхъ кнѹженъс в
Полѹхъ. (ПВЛ 10)

(58a) И послѣ ове браће *поче да* код Пољана кнежевску власт *држи род*
њихов, [...] (ПМЉ 9)

(59) н не бѣ вѣ ннхъ правды· н вѣста родѣ на родѣ. (ПВЛ 19)

(59a₁) И не би међу њима правде, и *уста род* на род, [...] (ПМЉ 13)

(59a₂) И не бијаше међу њима правде, и *устаде племе* на племе, [...] (ОС-
СРК 12)

(60) нмашеть же н за оубъсѣпна глѣ ѹко ро^а его возметь. (ПВЛ 71)

(60a) [...] узимао је и за убијене, говорећи као „*Род ће његов узети*”. (ПМЉ
44)

У примеру бр. 59 млађи преписи Р и А наводе облик восташа, чиме се
указује на семантичку конгруенцију, са формом аориста у множини. У преводу
на српски језик између именице *род* и глаголских форми аориста и футура I
реализује се формалнограматичка конгруенција.

6. Закључне напомене

Истраживање показује да се између анализираних староруских збирних
именица и глаголских облика реализује семантичка конгруенција, док су
ретки примери за формалнограматичку конгруенцију. У највећем броју при-
мера личне заменице су у форми множине, чиме се између њих и збирних
именица остварује семантичка конгруенција, док је у конструкцији са при-
својним заменицама израженија формалнограматичка конгруенција. Када је
реч о партиципима, обе конгруенције су посведочене у оквиру атрибушке,
атрибушко-адвербијалне, као и функције АД, док је семантичка конгруенција
карактеристична за адвербијалну функцију радних партиципа. Ако је реч о се-
мантичкој конгруенцији између збирних именица и партиципа, у различитим
синтаксичким функцијама, партиципи су у мушком роду. Обе конгруенције
посведочене су у синтаagmaма које чине збирна именица и придев.

Извори

1. ОССРК (1994), *Одбране странице старе руске књижевности* [превод и коментари В. Минић], Цетиње: Обод.
2. ПВЛ (1962), *Повесть временных лет*, у: Полное собрание русских летописей. Т. I, Москва: Издательство восточной литературы.
3. ПМЉ (2003), *Повијест минуљих љета или Несторов љетопис* [превод и коментари Н. Косовић], Београд: ИКП „Никола Пашић”.

Речници

1. РМС (²1990), *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. I, V, Нови Сад: Матица српска.
2. СДРЯ (1988), (1990), *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в десяти томах*, т. I, III, Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, „Русский язык”.
3. Срезневский (²2003), *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. I, III, Москва: „Знак”.
4. СРЯ (1975), (1997), *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. 1; 22, Москва: „Наука”.

Литература

1. Вишневац, Вишня (2016), „Радни и трпни партицип садашњег времена у саставу предиката у староруском језику”, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, XIV, 102–117.
2. Вишневац, Вишня (2017а), „Имперфекатско значење радног партиципа садашњег времена у староруском језику и његови преводи на савремени српски језик”, *Србистика данас*, зборник научних радова, Филолошки факултет Бања Лука, II, 64–91.
3. Вишневац, Вишня (2017б), „Атрибутивно-адвербијална функција древнеруских действительных причастий”, *Philologia Mediana*, Филозофски факултет Ниш, IX, 333–349.
4. Вишневац, Вишня (2018), „Конкурентност синтаксичких средстава за исказивање узрочног и временског значења у Повести о минулим временима”, *Српски језик: студије српске и словенске. Серија I*, Друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет Београд, XXIII, 677–693.
5. Дектярев, Владимир Иванович (1982), „Собирательность и категория числа в истории славянских языков”, *Вопросы языкознания*, Российская академия наук Москва, 4, 92–101.

6. Дектярев, Владимир Иванович (1987), „Плюрализация имен собирательных в истории славянских языков”, *Вопросы языкознания*, Российская академия наук Москва 5, 59–73.
7. Дектярев, Владимир Иванович (2014), *Категория числа в славянских языках (истроикосемантическое исследование)*, Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета.
8. Иванов, Валерий Васильевич (1990), *Историческая грамматика русского языка*. Издание третье, переработанное и дополненное, Москва: Просвещение.
9. Мароевич, Радмило (20016), „Над чем работают ученые”, *Вопросы языкознания*, Российская академия наук Москва, 2, 151–153.
10. Маројевић, Радмило (2010), „Структура врста ријечи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским)”, *Научни скуп: Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, т. I, књ. 4, 99–110.
11. Пецо, Асим (1956), „Облици колективних именица на -ад”, *Наш језик*, Институт за српски језик САНУ Београд, VII, св. 7–10, 234–246.
12. Пипер, Предраг, Иван Клајн (2017), *Нормативна граматика српског језика*. Друго измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
13. Русская грамматика (2005), Т. I. Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
14. Русская грамматика (2005), Т. II. Синтаксис, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
15. Стевановић, Михаило (1936), „Предикат збирних именица”, *Наш језик*, IV, 202–206.
16. Цвијовић, Драгана (2017), *Збирне именице у савременом српском језику*, докторска дисертација, Београд.
17. Цвијовић, Драгана (2019), „Експресивна вредност збирних именица које означавају етничке, националне, верске скупине”, *Наш језик*, Институт за српски језик САНУ Београд, L/2, 141–150.
18. Черных, Павел Яковлевич (1952), *Историческая грамматика русского языка*, Москва: УЧПЕДГИЗ.
19. Шахматов, Алексей Александрович (1947), *Очерк современного русского литературного языка*, Москва: УЧПЕДГИЗ.

Višnja B. Višnjevac
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of Russian Studies

THE CONGRUENCE OF THE OLD RUSSIAN COLLECTIVE NOUNS IN THE TALE OF BYGONE YEARS

Summary

In this paper, in the *Tale of Bygone Years* according to the Lawrencian's Chronicle from 1377, the congruence of the Old Russian collective nouns is analysed. The analysed nouns congrue with pronouns, verbs, participles, possessives and adjectives. The research shows that semantic congruence is primarily realised with verb forms aorist, imperfect, present, future I and imperative, as well as with the construction *da* + present in the sense of the imperative mood. Semantic congruence also dominates in the construction collective noun + personal pronoun while between a collective noun and the possessive pronouns, a formal grammatical congruence is realised. Within the participle analysis, the realisation of both congruences is noted, both semantic and formal grammatical. At the same time with the consideration of the situation in the Old Russian language, a comparison is made with the contemporary Serbian language, within the appropriate translation equivalents which emphasises the importance of comparative study of the Old Russian and contemporary Serbian within their synchronal overview.

► **Key words:** Congruence, collective nouns, Old Russian language, Serbian language.

References

1. Cvijović, Dragana (2017), *Zbirne imenice u savremenom srpskom jeziku*, doktorska disertacija, Beograd.
2. Cvijović, Dragana (2019), „Ekspresivna vrednost zbirnih imenica koje označavaju etničke, nacionalne, verske skupine”, *Naš jezik*, Institut za srpski jezik SANU Beograd, L/2, 141–150.
3. Chernykh, Pavel Iākovlevich (1952), *Istoricheskaia grammatika russkogo iazyka*, Moskva: UChPEDGIZ.
4. Dektiārev, Vladimir Ivanovich (1982), „Sobiratel'nost' i kategorii chisla v istorii slaviānskikh iazykov”, *Voprosy iazykoznaniiā*, Rossiiskaia akademiiā nauk Moskva, 4, 92–101.

5. Dektiarev, Vladimir Ivanovich (1987), „Pliuralizatsiia imen sobiratel'nykh v istorii slaviānskikh iāzykov”, *Voprosy iāzykoznaniiā*, Rossiiskaiā akademiia nauk Moskva 5, 59–73.
6. Dektiarev, Vladimir Ivanovich (2014), *Kategoriia chisla v slaviānskikh iāzykakh (istroikosemanticheskoe issledovanie)*, Rostov na Donu: Izdatel'stvo Iūzhnogo federal'nogo universiteta.
7. Ivanov, Valerii Vasil'evich (1990), *Istoricheskaia grammatika russkogo iāzyka*. Izdanie tret'e, pererabotannoe i dopolnennoe, Moskva: Prosveshchenie.
8. Maroevich, Radmilo (2001b), „Nad chem rabotaiūt uchenye”, *Voprosy iāzykoznaniiā*, Rossiiskaiā akademiia nauk Moskva, 2, 151–153.
9. Marojević, Radmilo (2010), „Struktura vrsta riječi u savremenom srpskom jeziku (u poređenju sa staroslavenskim i ruskim)”, Naučni skup: *Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*, Pale: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet, t. I, knj. 4, 99–110.
10. Peco, Asim (1956), „Oblici kolektivnih imenica na -ad”, *Naš jezik*, Institut za srpski jezik SANU Beograd, VII, sv. 7–10, 234–246.
11. Piper, Predrag, Ivan Klajn (2017), *Normativna gramatika srpskog jezika*. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska.
12. Russkaiā grammatika (2005), T. I. Fonetika, fonologiiā, udarenie, intonatsiia, slovoobrazovanie, morfologiiā. Moskva: Rossiiskaiā akademiia nauk, Institut russkogo iāzyka im. V. V. Vinogradova.
13. Russkaiā grammatika (2005), T. II. Sintaksis, Moskva: Rossiiskaiā akademiia nauk, Institut russkogo iāzyka im. V. V. Vinogradova.
14. Stevanović, Mihailo (1936), „Predikat zbirnih imenica”, *Naš jezik*, IV, 202–206.
15. Shakhmatov, Alekseĭ Aleksandrovich (1947), *Ocherk sovremennogo russkogo literaturnogo iāzyka*, Moskva: UChPEDGIZ.
16. Višnjevac, Višnja (2016), „Radni i trpni particip sadašnjeg vremena u sastavu predikata u staroruskom jeziku”, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, XIV, 102–117.
17. Višnjevac, Višnja (2017a), „Imperfekatsko značenje radnog participa sadašnjeg vremena u staroruskom jeziku i njegovi prevodi na savremeni srpski jezik”, *Srbistika danas*, zbornik naučnih radova, Filološki fakultet Banja Luka, II, 64–91.
18. Vishnevats', Vishniā (2017b) „Atributivno-adverbial'naia funktsiia drevnerusskikh deĭstvitel'nykh prichastiĭ”, *Philologia Mediana*, Filozofski fakultet Nish, IX, 333–349.
19. Višnjevac, Višnja (2018), „Konkurentnost sintaksičkih sredstava za iskazivanje uzročnog i vremenskog značenja u Povesti o minulim vremena”, *Srpski jezik: studije srpske i slovenske. Serija I*, Društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Filološki fakultet Beograd, XXIII, 677–693.

Марија М. Опачић¹

ПРИНЦИП ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ И ПРОУЧАВАЊЕ СОЦИЈАТИВНИХ ЗНАЧЕЊА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У првом делу чланка предочавамо још један поглед на класификацију и теоријско-методолошке особености функционалнолингвистички усмереног испитивања семантичке категорије у оквиру поставке у чијем центру интересовања је, поред принципа локализације, и увођење критеријума дистинкције спољашњих и унутрашњих координата. Оваква класификација у својој основи полази од типологије лингвистичких истраживања према спољашњим лингвотиполошким координатама и разликовања општег и конкретизованог функционалистичког прототипа. Ова појава се разматра како на примеру локализације функционалистичког учења у лингвистици тако и праћењем његове конкретизације у једном од периода у историји српске славистике, чији почетак пада у осамдесете године XX века, када се лингвисти, ослањајући се на функционалнограматички модел А. В. Бондарка, окрећу семантичким категоријама и категоријалним семантичким комплексима. Ову епоху од тада па све до данас и у српској лингвистичкој русистици обележава варијантност пријема постулата функционалнограматичког учења, међу којима најснажнији утицај на његов даљи развој срећемо у делу П. Пипера и теорији семантичких локализација, чији корени сежу и ка временски удаљенијој локалистичкој теорији падежа М. Пландуда. У другом делу рада бавимо се питањем унутрашње локализације на плану (суп)категоријалности посредством структурних и семантичких координата на примеру конфронтативно-типолошког поређења, оличеног у исказивању социјативних значења у руском и српском језику. Тиме је наше истраживање обухватило две велике групе локализационих показатеља, укључујући њихову дистрибуцију према опозицији спољашњост/унутрашњост, а затим и критеријуме доминантности и градуелности.

Кључне речи: *типологија русистичких лингвистичких истраживања, функционална граматика, принцип локализације, спољашње и унутрашње координате, социјативност, руски језик, српски језик.*

1. Спољашња и унутрашња локализација функционалнограматичког истраживања

Прихватајући постулате А. В. Бондарка о системско-категоријалној и функционалној заснованости језичког истраживања (Bondarko 1984: 3), с једне, и дефинисање семантичке категорије својствено српској славистици и виђењу П. Пипера (Piper i dr. 2005: 576), с друге стране, на наредним страницама пажњу ћемо посветити питањима која искрсавају када функционалнограматичку дескрипцију семантичке категорије желимо да лоцирамо међу другим језичким испитивањима, али и када за циљ имамо утврђивање *просторне локализованости*² категоријалне структуре и семантике. Подлогу за давање одговора на њих налазимо у нашим ранијим истраживањима социјативних значења у руском и/ли српском језику,³ а на овом месту ћемо назначити најважније моменте за одређење спољашње и унутрашње локализације функционалног типа лингвистичких проучавања. То, истовремено, говори и о потреби да се *принцип локализације*⁴ при разматрању наведене проблематике доведе у непосредну везу с лингвистичком типологијом, што ће у чланку, такође, бити детаљније размотрено.

Поштујући бинарну опозицију *спољашњост/унутрашњост*, у другом одељку рада полазимо од дефинисања *спољашњих координата*⁵ општег и конкретизованог теоријског прототипа у нашем лингвистичком истраживању. Опште спољашње координате представљамо на примеру функционализма, док конкретизоване координате одређујемо према теоријским полазиштима А. В. Бондарка и П. Пипера. Значајан утицај двојице научника на развијање

² Терминолошки израз „просторна локализованост”, у чијем другом делу се наглашава идеја одређења места (lat. *locus*), уводи П. Пипер у теорији семантичких локализација (у наставку текста: ТСА) – њене најдубље историјске споне воде ка античком добу, а затим и ка византијском граматичару Максиму Плануду и локалистичкој теорији падежа (Piper ²2001: 9–34, 37).

³ В. конфронтативно-типолошке и монолингвалне радове о социјативној тематици: Орачић 2018а, Орачић 2018б, Орачић 2019а, Орачић 2019б.

⁴ О принципу локализације као терминолошкој метафори и претпоставци основе структурирања и функционисања семантичке категорије в. у: Piper ²2001: 39.

⁵ Уз насловну реч *koordináta* ž. (lat. *coordinata*) српска лексикографија даје објашњење „*geom. величина којом се одређује положај неке тачке у равни или простору*“ (RSRI 1982: 408).

науке о словенским језицима омогућио нам је да прелаз између општих и конкретизацијских координата повежемо и са славистичким лингвистичким школама и поменутиим идејним темељима. Типологију унутрашњих координата приказујемо на грађи категорије социјативности у руско-српском конфронтативно-типолошком поређењу. Заједнички пресек предложених смерница дајемо у закључним напоменама кроз кратак преглед изложеног поступка и терминолошких решења.

Као што се из предоченог види, у раду ће пажња бити усмерена на дефинисање терминолошких израза које овом приликом предајемо – спољашњих и унутрашњих координата лингвистичких истраживања. Циљ и задатак рада јесте њихово примарно одређење и указивање на дистинктивну сферу њихове употребе, у чијем склопу и дајемо одговоре на питања локализације лингвистичког истраживања у ширем и ужем лингвистичком окружењу, полазећи од функционалнограматичког проучавања социјативних значења у руском и српском језику. Како бисмо тај циљ остварили, у раду прво указујемо на оквире лингвистичког правца и лингвистичке школе којима такво испитивање припада путем одређења његових спољашњих координата, што, неизоставно, подразумева сагледавање из угла типологије лингвистичких истраживања и функционализма у делу А. В. Бондарка и П. Пипера, а у другом кораку и објашњење појма унутрашњих координата путем анализе језичке грађе категорије социјативности у руском и српском језику. У циљу тачнијег разграничења сфере употребе појмова унутрашњих и спољашњих координата у раду је дат и краћи осврт на лингвистичке координате прелазног типа.

2. Спољашње координате у лингвистичкој типологији – општи и конкретизовани прототип

Место лингвистичког истраживања у склопу разврставања прилога који припадају науци о језику уобичајено је, као што смо управо и нагласили, посматрати и из угла посебне научне области унутар ње – *типолошке лингвистике*. На тој подлози се, у складу с проблемским одређењем нашег рада, даље иде и ка једној од њених саставница – *типологији лингвистичких истраживања*.⁶ Ова лингвистичка дисциплина свеобухватна је сразмерно својој основној предметној усмерености, што се најјасније уочава у обиму инвентаризаци-

⁶ О функционалној основи поређења, конфронтативно-типолошком приступу и типолошкој лингвистици, у чији састав улази и област типологије лингвистичких истраживања в. у чланку: Piper 1991: 51–67.

оног материјала. Он је представљен укупношћу језичких проучавања, при чему њихово сагледавање с класификационог аспекта има за циљ груписање унутар сложене лингвистичке целине. Груписање се врши према меродавним показатељима, које у овом раду називамо и *лингвотиполошким критеријумима* услед њихове везаности за типолошку лингвистику, чиме се у први план износи и централна улога *прототипског* обележја таквих маркера, којима ћемо се подробније бавити у чланку. Поимање прототипског својства почива на међуодносу *типа* и *прототипа*.⁷ На плану типологије лингвистичких учења *тип* везујемо за репрезентовање извесног броја теорија према заједничким карактеристичним обележјима, док термин *прототип*, превасходно, користи-мо у његовом ширем и ужем значењу. Прво одговара обележавању основног, суштинског, обрасца на којем почива лингвистички правац или теорија. Друго се односи и на означавање изразите доминантности одређеног лингвистичког правца или теорије.

Место функционалнограматичког истраживања у лингвистичкој типологији показују нам његове *спољашње координате*. Поимање критеријума *спољашњости*, као члана бинарне опозиције *спољашњост/унутрашњост*, у овом раду блиско је погледу на најопштије типове оријентира, о којима П. Пипер пише у ТСА, разликујући међу њима *унутрашњи* или *непосредни* и *спољашњи* или *посредни тип*, што уједно одсликава и шири оквир успостављеног односа према локализатору – *унутрашњост = непосредност = неодвојивост / спољашњост = посредност = одвојивост* (Piper²2001: 21–23). Када узмемо у обзир да типологије лингвистичких испитивања јесу и скупови засебних јединица које су међусобно повезане заједничким лингвотиполошким маркером, спољашње координате сваког појединачног истраживања, па и функционалнограматичког, можемо описати и критеријумом *одвојивости*, релативне са-

⁷ Уп. речничке чланке „*típ*, *típa m* (грч. *týpos* – otisak; oblik, lik, uzor) 1. izrazit predstavnik izvesnog broja lica 2. obrazac, kalup, mustra“ (RSRI 1982: 741–742) и „*prótótíp m* (грч. *prótos* – prvi + *týpos* – otisak) prauzor, praslíka; obrazac, uzorak“ (RSRI 1982: 610). С друге стране, *прототип* је и кључни појам лингвистичких теорија – осврћући се на домете ХХ века, М. Ивић (²2001а; ²2001б) у неколико наврата наглашава плодотворност уобличавања идеје о *прототипу*, што се у америчким лингвистичким школама везује за период седамдесетих година, када се увиђа утицај проучавања когнитивних процеса на настанак *теорије о прототипима*, у којој се *прототип* отелотворује у најрепрезентативнијој језичкој категорији – у складу с тим, *прототипска* оствареност изједначава се са најпотпунијом, а *типична* са репрезентативном (²2001б: 150–152) итд. Уз то, постепено ширење употребе термина *прототип* у научној апаратури дало је повод за преиспитивање његових граница – тако А. Вежбица напомиње да *прототип*, у свом терминолошком опсегу, не искључује *инваријантност* из метајезика семантичке анализе (1996: 201–231).

мосталности, у односу на ширу теоријско-методолошку целину којој припада услед посредне (спољашње) повезаности с другим њеним деловима.

Критеријум *спољашњости*, сходно предмету нашег истраживања, понајпре, уочавамо у *градуелној*⁸ уклопљености теоријско-методолошке поставке проучавања у координате лингвистичких токова, јаче или слабије спојених с наслеђем науке о језику даљим развојем већ изграђених праваца у лингвистици, или пак раскидом с њима, а готово увек узимајући у обзир постојање хеуристичког⁹ одзива – тражења и развијања нових методолошких решења.

Горенаведено илуструје и локализација функционалистичког учења, а тиме и лингвистичког правца нашег рада. Део његовог историјата описан је унутар опсежне дводелне монографије *Pravci u lingvistici /1/, /2/* Милке Ивић, коју можемо сматрати и својеврсном типологијом лингвистичких истраживања, у чијем склопу је представљен развој лингвистичке мисли, теорије и метода у три велика временска одсека – пре XIX века, у XIX и XX веку (Ivić 2001a, Ivić 2001b). На лингвотиполошком терену сваки од ова три периода представља собом најопштије спољашње координате повучене према испољености обележја теоријско-методолошке доминантности у историјском развоју лингвистике, што нас враћа на једну од главних особина (прото)типа у лингвотиполошкој класификацији – показатељ преовлађујуће заступљености, тј. градуелне доминантности.

У поменутој монографској публикацији спољашње координате најопштијег типа даље се диференцирају и конкретизују. Тако, у трећој потцелини стижемо и до функционалног правца у лингвистици, као и његових спољашњих координата, повучених линијом разграничења с другим системским појавама. У двадесетом столећу деона тачка у лингвистичкој типологији је опозиција *структурализам/неструктурализам*, те се у неструктуралном духу развијају *лингвистичка географија, француска и прогресивне славистичке школе*, на супрот којих стоје *структуралисти – Ф. де Сосир, женева школа, фонолошки принципи Трубецког и Јакобсонов бинаризам, пражани, Мартинеов функционализам, америчка и копенхашка школа* (Ivić 2001a: 85–262). У XX веку науку о језику обележиће и *логички симболизам* (*ibid.* 263–306), *генеративисти, неалгебарска математичка и алгебарска нелинеарна лингвистика, стратификациона грама-*

⁸ О градуелности или нијансираности језичких појава в. у публикацији о фази лингвистици: Radovanović 2015.

⁹ В. корен позајмљенице из грчког језика „*heuristički*, ἤ, ὄ (*grč.* *heurískō* – *nađem, pronadem*)” у: RSRI 1982: 285.

тика и когнитивистички оквир, контекстуална и текстуална лингвистика, социјалингвистика (Ivić 2001b) итд.

Назначена раздобља оличавају градуелну конкретизацију спољашњих координата, што у највећем степену зависи од тога да ли се типологија заснива на праћењу лингвистичких школа у укупности дела више представника или се пак прецизира појединачни научни допринос научника трагом утврђивања везаности за те оквире. Међуоднос поменутих праваца, који се кристалише и одговарајућим временским паралелама, пружа нам прилику да на широком платну, прво, осмотримо два типа спољашњих координата у градуелном остварењу – опште и конкретизаторске – што је еквивалентно локализацији у односу на лингвистичко окружење, чиме се у следећем кораку стиже и до правца који нас највише занима – функционализма.

Иако је управо размотрени вид лингвистичке типологије ослоњен на принцип просторне метафоре,¹⁰ она, свакако, има и своју временску раван – хоризонталну и вертикалну. Лако се увиђа да се, према датом прегледу, хоризонталне спољашње координате функционалистичког истраживања у лингвистици могу одредити према трећој временској потцелини, лоцираној у XX столећу, док се по вертикали оне одмеравају према временском континууму – од почетака језичких изучавања, па све до краја треће епохе. Из угла уже тематике нашег рада и хоризонтална и вертикална локализација се природно додатно померају и на актуелне временске оквире. Овим су на пољу историје лингвистичких учења и лингвистичке садашњости исписане спољашње просторне и временске координате функционализма.

3. Општи и конкретизовани функционалистички прототип као паралела спољашњих координата

Претходни редови сведоче да смо на питање локализације функционално-граматичког испитивања словенских језичких чињеница, ипак, дали само део одговора. Наиме, трагом спољашњих координата дошли смо до функционализма, правца у лингвистици, којим су обједињени теоријски модели ослоњени на појам *функције*.¹¹ Овакво схватање одговара поставци у којој се, на основу инваријантног показатеља или више њих, уколико их има, уобличава општи

¹⁰ О когнитивнолингвистичким проучавањима метафора у српском језику исцрпно обавештава рад: Piper 2006: 7–47.

¹¹ О функционалном приступу, функционалној граматичкој и централној улози *функције* при опису и објашњавању природе граматичких појава в. у: Piper 1991.

прототип правца у лингвистици, док се на основу варијантних критеријума издваја конкретизовани, варијантни концептуални оквир, који, такође, има своја прототипска обележја. Ова тврдња има отелотворење у термилошким изразима *општег* и *конкретизованог теоријског прототипа у лингвистици*. Они у свом градуелном јављању подразумевају суштинску паралелу општим и конкретизованим лингвотиполошким координатама. Другим речима, тако схваћен општи прототип остварује се у појединачним конкретизованим теоријско-методолошким моделима, што, такође, сигнализира постојање потребе за диференцирањем широке лепезе варијантних остварења поменутог правца.

3.1. Конкретизација функционалистичког оквира у делу А. В. Бондарка и П. Пипера

У овом чланку, који за предмет има лингвотиполошку локализацију функционално оријентисаног проучавања семантичке категорије у међусловенском конфронтативно-типолошком поређењу, посебно су нам значајне две чињенице. Из тог разлога ћемо у главним цртама изложити идејне оквири двеју функционалистичких теорија, везаних за руску и српску лингвистичку средину и њихове центре, како бисмо стигли и до прецизнијег одређења појма *спољашњих конкретизованих координата* на терену лингвистичке русистике.

Лингвистичка историографија нас подсећа да је функционалнограматички приступ, ослоњен на теоријско становиште А. В. Бондарка, заживео у српској русистици у осамдесетим годинама ХХ века. Упоредо с применом, текао је и развој ове функционалистичке теорије, што се, превасходно, може уочити праћењем њеног варијантног прихватања у плодотворном научном раду П. Пипера.¹²

Прва чињеница коју треба имати у виду јесте аспект подстицајног развитка – на српску лингвистичку славистику и русистику, као посебну науку унутар ње, неоспорно је веома утицала теорија функционално-семантичких поља А. В. Бондарка.¹³ Према схватањима аутора теорије функционалне граматике (у наставку текста: ТФГ) њена суштина се одражава, искључиво, у јединству

¹² Ту тврдњу поткрепљују запажања Д. Мирић о научним узорима, функционалнограматичким истраживањима и вишедеценијском наставно-научном доприносу П. Пипера у области проучавања словенских језика, почев од друге половине седамдесетих година ХХ века, што, уједно, обухвата и време научног деловања пре појаве Бондаркове ТФГ (Mirić 2016: 39–47).

¹³ Хронолошки јој претходе издања о морфолошким категоријама (Bondarko 1976) и базичним принципима ТФГ (Bondarko 1983a), као и подробнија разматрања о посебним њеним питањима попут дефинисања *категоријалне ситуације* у периодици (Bondarko 1983b).

граматичких аспеката, тј. у целини структурног и функционалног гледишта, при чему се у њој језик посматра као систем, а структуралност изједначава с категоријалношћу, те се стога темељи на системско-структуралној (системско-категоријалној) и функционалној основици (Bondarko 1984: 3).

Друга полазна тачка се, као што смо наговестили, надовезује на њу, а очигледно се у функционалнограматичким проучавањима П. Пипера. Управо на основу њих у лингвистичким периодизацијама српске славистике издвајамо епоху с чијим почетком су семантичке категорије постале предмет засебних функционалнограматичких описа и целовитих дескрипција категоријалних комплекса, образованих по принципу категоријалног удруживања у шире значењске целине.

Да је овај приступ погодан за свеобухватна конфронтативно-типолошка граматичка језичка испитивања, сведочи и замисао П. Пипера о целовитом синтаксичком опису руског и српског језика, заснованом на формално-семантичкој, одн. функционалној синтаксичкој теорији, што је образлагано, између осталог, и преовладавањем њене апробације у српској лингвистичкој русистици крајем XX века након периода дужег стремљења ка посебној методолошкој усаглашености у русистичким синтаксичким проучавањима, уобличаваној још од касних седамдесетих година (Piper 2002: 19–21). Иако околности нису биле благонаклоне остварењу овог подухвата на почетку трећег миленијума када се његов нацрт и појавио, примена функционалног теоријског оквира у области синтаксе оставила је науци о српском језику стожерно граматикографско достигнуће – унутар корица колективне монографије обједињена су и начелна објашњења кључних појмова функционалистичког становишта у српској славистици и наведеним предметним границама (Piper i dr. 2005). Тако је у њој суштински образложен статус семантичке и синтаксичке категорије, уочена је значењска повезаност на категоријалном нивоу, указано је на однос семантичког центра, језгра категоријалног значења, и периферије, а с посебним освртом на ситуативни оквир и континуалност размотрена су питања унутрашњег граматичког диференцирања семантичке категорије и укупног међуодноса семантичког и граматичког категоријалног центра и периферије (Piper i dr. 2005: 576–591).

Истовремено су језичке датости у српској науци о словенским језицима анализиране и у склопу нових увида – ту, у првом реду, спадају начела ТСА (Piper¹1997, Piper²2001). Тако су постулати структурирања и функционисања семантичких категорија по принципу локализације, у својој укупности, науч-

ној јавности представљени у монографијама П. Пипера, при чему је извесна временска дистанца омогућила и потоње допуне првобитних поставки (*ibid.*).

На крају овог дела рада, можемо закључити да је у наукама о руском и српском језику оправдано издвојити два сродна, али по својим особеностима довољно самосвојна тока, уобличена у Бондарковој теорији функционално-семантичких поља и Пиперовом поимању функционалне граматике, у којем је један од кључних појмова *семантичка категорија*, при чему наведени терминолошки спој уједно представља и саставницу појмовника ТСА, али и концепцијско-терминолошки отклон од ТФГ.

Уз то, враћајући се проблематици спољашњих координата, не смемо заборавити ни да је за оба прототипа, општи и конкретизовани, заједнички принцип реализације у квантитативно значајном низу језичких истраживања, уз напомену да се код општег прототипа ради о обједињености изучавања, чији темељ стоји на меродавности инваријантног критеријума за целину, док се код конкретизованог прототипа класификовање базира на фрагментаризованости општег прототипа и варијантној спецификацији. То указује да се ТФГ А. В. Бондарка и ТСА П. Пипера, на које се ослањамо, придружују другим варијантним конкретизацијама општег функционалистичког прототипа.

3.2. Русистичке лингвистичке школе

На фону међуодноса општег и конкретизованог прототипа почивају, такође, и констатације о мањој или већој уклопљености језичког истраживања у лингвистичке токове епохе, чиме се учвршћује научна заснованост и поузданост међусобног поређења домета представника једне *лингвистичке школе*, њихових појединачних научних опуса у циљу уочавања генезе датог лингвистичког усмерења, као и лингвистичког доприноса научника изван деловања обликованог обележјем релативно чврсте припадности теоријско-методолошком обрасцу, који се у лингвистици често, као и у другим наукама и научним дисциплинама, назива *научном школом*. Тако се научне средине у којима настаје, примењује се и развија теоријска концепција значајна за даљу судбину науке, препознају, углавном, по водећем представнику, територијалној припадности или путем диференцирања наука о појединачним језицима, које су тај допринос пружиле – сетимо се *Фортунатовљеве (московске) школе* унутар *прогресивних славистичких школа, казанске школе, француске лингвистичке школе, женевске школе, прашке школе, копенхашке школе и школа америчке лингвистике*, о којима пише М. Ивић (°2001а: 308–310).

Овакве скупове конкретизованих теоријских образаца одликује и присуство квантификативних и квалитативних разлика како у самим постулатима, тако и у њиховој апробацији, те се о њиховој истоветности може говорити само уз истицање обележја варијантности и нијансираности. Дакле, међуоднос прототипа лингвистичког правца и прототипа лингвистичке школе сличан је односу који се успоставља на равни општег и конкретизованог прототипа. Стога се може говорити и о инваријантним обележјима школе, која су, у исто време, варијантна за правац.

Све наведено би у границама нашег чланка значило да полазимо од општег функционалистичког теоријско-методолошког прототипа, као опште спољашње координате, чији је инваријантни показатељ усредсређеност на појам *функције* у опису језичких чињеница, а да затим долазимо до његове конкретизације – функционалног гледишта и ТСА П. Пипера, те Бондаркове ТФГ¹⁴ – а тиме и конкретизованих спољашњих координата. Везивну нит од једних координата ка другима повлачи секундарна конкретизација – у обе средине можемо запазити и постојање лингвистичких русистичких школа оличених како у богатим научним опусима двају научника тако и у одјеку на две стваралачке линије, који се већ деценијама бележи у научној јавности.¹⁵

4. Ка унутрашњим координатама функционалнограматичког истраживања

Класификација лингвотиполошких координата сигнализира и даље разграновање у типологији лингвистичких истраживања према критеријумима квантификативне и квалитативне дистинкције анализиране грађе. Оба чиниоца ваља разматрати двојачко – и према спољашњим и према унутрашњим координатама. Напред речено сликовито приказује и почетна таксономијска степеница када се подела лингвистичких прилога врши на основу проучавања језичких датости у монолингвалном, конфронтативно-типолошком и типолошком виду. Ове одреднице су уско повезане са теоријским оквиром, тј. критеријумима спољашњег типа, који на примеру нашег рада имплицирају

¹⁴ Ту из вида не испуштамо да су под окриљем ТФГ обрађиване и језичке чињенице несродних језика. Она стога има применљивост и у области типолошке лингвистике, о томе нам сведочи и једно од издања у којем се разматра социјативна проблематика на материјалу бројних језика (Bondarko red. 1991).

¹⁵ В. библиографију Предрага Пипера у: Popović, Vojvodić, Nomačić ит. 2015. Такође, в. и колективне монографије под руководством Александра В. Бондарка: Bondarko red. 1987, Bondarko red. 1990, Bondarko red. 1992, Bondarko red. 1996a, Bondarko red. 1996b.

функционални прилаз језичким чињеницама категорије социјативности. Осим тога, оне воде и ка критеријумима унутрашњег типа на којима почива структурна и семантичка локализација језичких датости за изражавање социјативних значења у руском и српском језику. То су два главна разлога за издвајање ових лингвотиполошких чинилаца у посебан тип граничних координата, уз напомену да у њиховом одређењу учествује удружена локализација, одн. оба члана опозиције *спољашњост/унутрашњост*.

4.1. Према показатељу унутрашње локализације на грађи омеђеној изражавањем социјативних значења у руском и српском језику уочавамо две класе координата – структуралне и семантичке. Структурална група координата оличава унутрашњу структуру анализираног корпуса и може бити лоцирана у два основна језичка нивоа – граматичком и лексичком¹⁶ – при чему не заборављамо да језичке датости из обе равни спаја заједничка општа категоријална семантика, очитована у инваријантним социјативним показатељима, тј. општим семантичким координатама. Упознавши се с разнородним погледима¹⁷ на одређење категорије социјативности, у пређашњим радовима¹⁸ смо остали доследни дефиницији која у први план износи инваријантне критеријуме социјативног квантификативног и квалификативног типа – социјативну несингулативност, тј. најмање два учесника у предметној ситуацији, и подударност њихових семантичких улога – уз напомену да се и један и други диференцијатор значења друштва јавља на фону јединствене перцепције у свести говорног лица. За све показатеље инваријантне и варијантне социјативности карактеристично је и њихово градуелно остварење.

Лепезу социјативне варијантности прво ћемо илустровати примерима (1–6), у којима је она локализована у различитим синтаксичко-семантичким координатама. Полазимо од најзначајнијег центра семантичке категорије социјативности, којем припадају социјативно-реципрочна¹⁹ значења, као и средства за изражавање односа чија је прототипска одлика неопходност суделовања учесника. Ради јаснијег уочавања и дистинкције морфосинтаксичких средстава за денотирање учесника у социјативно-реципрочном односу, у свим приме-

¹⁶ В. обухват граматике у ужем смислу и поделу на морфологију, творбу речи / дериватологију и синтаксу у раду: Tanasić 2017: 229–258.

¹⁷ Уп. Bernshtein red. 1958; Mrazek 1964: 19–30; Arkhipov 2005; Arkhipov 2008; Arkhipov 2009; Iarŭseva red. 1990: 355–356; Filin red. 1979: 347; Shvedova, Lopatin red. 1990: 384–385; Zalizniak, Shmelev 1999.

¹⁸ Чланке смо навели у фусноти бр. 3.

¹⁹ О протосоцијативности и псеудосоцијативности, конструкцијама са социјативно-реципрочним и факултативно социјативним предикатима в. у: Орачић 2019а.

рима (1–6) присутан је социјативно-реципрочни предикат, оличен у видском пару рус. *знакомиться – познакомиться*, срп. *упознавати се – упознати се*.

У примеру (1)²⁰ варијантност значења друштва показује социјативно-реципрочна конструкција са социјативно-реципрочном допуном у социјативном инструменталу с предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*. С друге стране, у примеру (2) четири социјативно-реципрочне допуне уведене су конјунктором рус. *и*, срп. *и*, чиме се у социјативно-реципрочну конструкцију уноси модификација и значење социјативне напоредности.

1) Познакомитесь с родителями, пообедаем с ними – и в театр. (Сиркес, НКРЯ)

Упознаћете се с родитељима, ручаћемо с њима – и у позориште. (превод Марија Опачић)²¹

2) Мы знакомимся и с немецким рабочим, вернувшимся из плена, и с чешской ткачихой, и с девушкой [...], ставшей работницей и увлекшейся авиационным спортом, и с десятками других представителей трудящихся масс, пробужденных новым строем к активной и созидательной жизни. (Кремлев, НКРЯ)

Упознајемо се и са немачким радником, који се вратио из заробљеништва, и са чешком ткаљом, и са девојком [...], која је постала радница и која се са одушевљењем бавила спортским ваздухопловством, и са десетинама других представника радних маса, подстакнутих новим уређењем на активан и стваралачки живот. (превод М. О.)

У примеру (3) такође се ради о посебним синтаксичко-семантичким координатама – у њему је дата социјативно-реципрочна напоредна конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и*.

3) Сергей и Галина познакомились в марте 2012-го года, в декабре – поженились. (Петлянова, НКРЯ)

Сергеј и Галина су се упознали у марту 2012. године, у децембру су се венчали. (превод М. О.)

²⁰ Примери су ексцерпирани из *Националног корпуса руског језика* (<https://www.ruscorgo.ru>). Корпус обухвата основни део и девет поткорпуса, садржи 124.565 докумената и има укупни фонд од 321.712.061 речи. У том погледу изузетак је само пример (4), који припада разговорном функционалном стилу, што је и означено при његовом навођењу: (Разг.).

²¹ Уместо пуног имена и презимена аутора превода у осталим примерима дати су иницијали – превод М. О.

Још један тип социјативно-реципрочних конструкција издваја се на основу означавања учесника у предметној релацији, када су у именском изразу прономинални и нумерички елементи типа рус. *мы двое*, срп. *нас двоје*, што показује пример (4).

4) В каком году вы двое познакомились? (Разг.)

Које године сте се вас двоје упознали? (Разг.) (превод М. О.)

Поред тога, варијантна социјативност у социјативно-реципрочној реализацији се на синтаксичком плану може посматрати и на нивоу текста и кохезије његових делова, када о типу социјативног значења закључујемо индиректно, као у примеру (5), у којем се у парцелату налази социјативно-реципрочни предикат, а о учесницима предметног односа сазнајемо и на основу реченичног окружења.

5) Подошел Станислав Михайлович. Знакомимся. И сразу спрашиваю... (Чешкова, НКРЯ)

Дошао је Станислав Михајлович. Упознајемо се. И одмах питам... (превод М. О.)

Ипак, удаљеност у односу на централне синтаксичко-семантичке координате унутар категорије социјативности није обележје само наведеног парцелата, она се запажа и код социјативно-реципрочних конструкција које се реализују на равни језичке метафоре. Ова појава има исти семантички маркер као и већина псеудосоцијативних конструкција – критеријум инаниматности. Наиме, уколико се обележје аниматности односи само на једног учесника, одн. једну страну у релацији, тада ни присуство социјативно-реципрочног предиката не обезбеђује прототипску социјативно-реципрочну интерпретацију јер се не успоставља релација равноправности. То показује пример (6).

6) Кстати, [...] на этом примере мы познакомимся сразу с несколькими фундаментальными лингвистическими принципами, которыми пользуются авторы... (Зализняк, НКРЯ)

Уосталом, [...] ми ћемо се на овом примеру упознати одмах с неколико фундаменталних лингвистичких принципа, које користе аутори... (превод М. О.)

Сви предочени примери потврђују варијантност морфосинтаксичких и семантичких координата у склопу исказивања социјативне релације и учесника дате ситуације. Она се среће и када сагледавамо рубна, гранична подручја категоријалне семантике социјативности, што нам показује пример (7). У

њему се у основној реченици са социјативно-реципрочним предикатом рус. *встречаться*, срп. *сретати се* конјункцијски маркира модификација социјативно-реципрочног значења при означавању другог облигаторног учесника именском фразом у социјативном инструменталу с предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*. С друге стране, у узрочној клаузи с предикатом необавезне социјативне реализације рус. *идти*, срп. *ићи* налазе се номинативни прономинални спој с конјунктором рус. *и*, срп. *и* и именски израз с напоредним члановима у социјативном инструменталу с предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*, чиме су прецизирана још два типа значења друштва – напоредна социјативност и псеудосоцијативност.

7) Эти люди, чьи жизни были посвящены Богу, имели возможности встречаться с Дмитрием и его супругой, потому что он и она с радостью и надеждой шли навстречу таким возможностям. (Васильева, НКРЯ)

Ти људи, чији су животи били посвећени Богу, имали су могућности да се срећу с Димитријем и његовом супругом пошто су он и она с радошћу и надом ишли у сусрет таквим могућностима. (превод М. О.)

Као што смо видели, супкатегоријална социјативност у виду варијантне семантике темељи се на принципу конкретизације, а локализује се на координатама парцелисане унутрашњости. Појаснимо – опште инваријантно категоријално значење унутар језичког система омеђили смо уз помоћ критеријума за инваријантну локализацију, варијантна семантика социјативности, остајући, истовремено, у границама инваријантног, додатно се конкретизује, диференцира и нијансира посредством конкретизованих семантичких типова – њихова паралела јесу координате унутрашње значењске локализације. Тиме смо укратко објаснили појмове структуралних и семантичких координата унутрашњег типа, као и њихову општу и конкретизовану реализацију. Унутрашње опште и конкретизацијске структурне и семантичке координате даље се спецификују на категоријалном и интеркатегоријалном нивоу.

Утврђивање (ин)варијантних показатеља у изражавању значења друштва обухвата собом мноштво унутрашњих координата и њихово међусобно пресецање, што ћемо на овом месту детаљније размотрити. Као што смо видели у претходним примерима, сложену типологију значења друштва најјасније одсликава област синтаксе, када на реченичном нивоу у исказивању социјативности суделују дериватолошке, морфолошке, морфосинтаксичке и лексичке језичке јединице, при чему се међу њима према својству доминантности у категоријалној структури издвајају морфосинтаксичка средства. Тако је и у примеру (8).

8) Большое внимание мы уделяем пастырской работе: посещаем новые места, встречаемся с людьми, с нашими соотечественниками, которые живут вдалеке от православных приходов. (Чапнин, НКРЯ)

Велику пажњу посвећујемо пастирском раду: посећујемо нова места, срећемо се с људима, с нашим суграђанима, који живе далеко од православних парохија. (превод М. О.)

Дакле, варијантна социјативност овде има морфосинтаксички израз и структурну граматичку координату у предлошко-падежном облику, социјативном инструменталу с предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*, док прономинално-супстантивни именски израз (рус. *с нашими соотечественниками*, срп. *с нашим суграђанима/земљацима*) има функцију коагентивне допуне социјативно-реципрочног предиката кумулативног²² типа рус. *встречаться*, срп. *сретати се*. Њиме је означено лице чије је учешће облигаторно за остварење предметног односа, те је тиме, поред иницијалног обележавања првог учесника, агенса (рус. *мы*, срп. *ми*), спецификован и други учесник ситуације са социјативном интерпретацијом.

С друге стране, именска фраза у функцији кумулативне коагентивне допуне има и своје структурне – дериватолошке и лексичке – координате јер у супстантивном делу изражава значење друштва као изведеница са социјативним префиксом рус. *со-*, срп. *су-* (рус. *соотечественник*, срп. *суграђанин*) и спада у лексичко-семантичку групу интегративне социјативности. Њоме су, наиме, денотирана лица, чланови целине, путем припадности скупу за који вреди заједничка социјативна обележја, што се лако увиђа при преобразовању дела реченице у напоредну социјативну конструкцију с двократним конјунктором рус. *и... и...*, срп. *и... и...* – рус. 8) ... *встречаемся с нашими соотечественниками* – 8)' *и мы, и люди, с которыми встречаемся имеем одно и то же отечество*, срп. 8) ... *срећемо се с нашим суграђанима/земљацима* – 8)' *и ми и људи с којима се срећемо имамо исту отаџбину*. Даља трансформација имплицира и обележавање социјативног плуралитетског скупа (не)апсолутне обухваћености – рус. *(все) они соотечественники*, срп. *(сви) они су суграђани/земљаци*.

Да се ради о варијантној социјативности показује нам више семантичких координата. Прво, то је социјативно-реципрочни предикатски израз куму-

²² За социјативно-реципрочне конструкције кумулативног типа карактеристична је специфична дистрибуција семантичких улога учесника, што посредно подразумева и истовремену агентивност и пацијентивност, на једној страни, те коагентивност и копацијентивност, на другој. Употреба термина *кумулятивност* у овом раду односи се управо на то обележје. Детаљније о овој појави в. у раду: Орачић 2019а.

лативног типа, којим се, у првом реду, подвлачи модификација инваријантне социјативности у правцу облигаторног суделовања агенса и коагенса. Друго, самим денотирањем коагенса спецификована је и интензивирана семантика узајамности која се изван појачаног градуелног израза узима и као прототип варијантне социјативности. Треће, социјативном изведеницом изражава се и значење друштва интегративног типа. Четврто, примери трансформисања социјативно-реципрочне конструкције показују социјативну модификацију напоредног типа, а затим и потенцијалне границе социјативне (све)обухватности. Сва четири примера унутрашњих семантичких координата сведоче о појави унутаркатегоријалних семантичких пресецања. Семантички пресеци при изражавању категоријалне семантике, у нашем случају социјативности, немају статус обавезности – тиме се разликују од укрштања структурних и семантичких координата. Уп. семантичке пресеке у примеру (8) и њихово изостајање у примеру (9).

9) Они долго гуляли с Зубром по парку. (Гранин, НКРЯ)

Они су дуго шетали са Зубром по парку. (превод М. О.)

Пресецање унутрашњих координата удруживањем средстава за исказивање социјативности посредно или непосредно имплицира и интензификацију значења друштва. Тако се о непосредној интензификацији, по правилу, може говорити када је у социјативној конструкцији присутан елемент којим се подвлачи неодвојиво значење друштва – у социјативно-реципрочној конструкцији из примера (8) то је именски израз с именицом рус. *соотечественник*, срп. *суграђанин*. Осим семантичког, у примеру (8) имамо и структурално преплитање. На другој страни, постоје бројни примери који потврђују да је исказивање социјативног значења интензификаторског типа усидрено само у једном структурном нивоу – нпр. лексичком. Опет ћемо посегнути за конструкцијом са факултативно социјативним предикатом. У примеру (10) он је детерминисан прилогом са инхерентним социјативним значењем рус. *вместе*, срп. *заједно*.

10) Случалось – он брал меня за руку, и мы немного гуляли вместе. (Ходасевич, НКРЯ)

Дешавало се – узимао ме је за руку, и ми смо мало шетали заједно. (превод М. О.)

Након изнетог појашњења о унутрашњим језичким координатама можемо закључити следеће: овим смо показали да се при анализи материјала једне семантичке категорије, такође, можемо ослонити на дистинкцију општег и

конкретизованог прототипа, када се за општи семантички категоријални прототип узима социјативна инваријанта наспрам које стоје варијантна конкретизована значења. Средства за њихово изражавање део су граматичких и лексичких структура. И једна и друга подела је устројена по унутрашњим језичким координатама, а оличена је у структурном и семантичком типу. Све наведене координате можемо разликовати према својству доминантности, што се непосредно одсликава и на дефинисање типа центрања семантичког поља. Када знамо да категорија социјативности у руском и српском језику има полицентричну структуру дифузног²³ типа и да је главнина варијантних социјативних значења везана за морфосинтаксички категоријални центар конструкција са социјативним инструменталом, онда доминантном унутрашњом структурном координатом сматрамо управо њу. Доминантна семантичка координата прати границе социјативно-реципрочног значења, премда у његовом исказивању с различитом заступљеношћу суделују или на други начин учествују и средства из других нивоа.

5. Закључак

У чланку су анализирани спољашње и унутрашње координате на примеру конфронтативно-типолошког поређења, очитованог у исказивању социјативних значења у руском и српском језику. Спољашње координате смо поделили на опште и конкретизоване и на основу њих смо локализовали језичко испитивање међу другим лингвистичким прилозима са циљем утврђивања односа према матичном лингвистичком правцу и његовој ужој концепцијској окосници. Један њен део чине и предочена објашњења у самом раду. Граничне координате представљају мост према унутрашњим и базиране су на општим квантификативним и квалитативним обележјима разматране грађе. Унутрашње координате обухватиле су структурни и семантички тип, као и посебну реализацију у њиховом међусобном пресецању. Сви типови координата су градуелно диференцирани према доминантности испољених карактеристичних обележја, као својству (прото)типа.

Извори

1. Васиљева, Лариса (2011), «Озаренная», *Наука и религија*, НКРЯ.
2. Гранин, Даниил (1987), *Зубр*, НКРЯ.

²³ В. о томе у: Орасић 2019а.

3. Зализняк, Андрей Анатольевич (2000), «Лингвистика по А. Т. Фоменко», *Вопросы языкознания*, НКРЯ, № 6.
4. Кремлев, Г. Д. (1951), «Исторические победы лагеря демократии. Произведения документального кино», *Советское искусство*, НКРЯ, № 37.
5. *Национальный корпус русского языка*, НКРЯ (<https://www.ruscorpora.ru/>).
6. Петлянова, Нина (16. 12. 2017), «Кто решает, жить нам или нет?», *Новая газета*, НКРЯ.
7. Сиркес, Павел (1990–1999), *Труба исхода*, НКРЯ.
8. Ходасевич, Владислав Фелицианович (1933), *Младенчество*, НКРЯ.
9. Чапнин, Сергей Валерьевич (2010), «Епископ Сурожский Елисей. Будни Сурожа», *Журнал Московской Патриархии*, НКРЯ, № 2.
10. Чешкова, Лидия (1992), «Картуши старых мореходов», *Вокруг света*, НКРЯ, № 3.

Литература

1. Архипов, Александр Владимирович (2005), «К типологии комитативных конструкций. Часть I. Определение и формальная типология», *Вопросы языкознания*, ИРЯ РАН, № 4, 76–100.
2. Архипов, Александр Владимирович (2008), «К типологии комитативных конструкций. Часть II. Полисемия комитативных конструкций», *Вопросы языкознания*, ИРЯ РАН, № 3, 22–50.
3. Архипов, Александр Владимирович (2009), *Типология комитативных конструкций*, Москва: Знак.
4. Бернштейн, Самуил Борисович ред. (1958), *Творительный падеж в славянских языках*, Москва: АН СССР.
5. Бондарко, Александр Владимирович (1976), *Теория морфологических категорий*, Ленинград: Наука.
6. Бондарко, Александр Владимирович (1983а), *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*, Отв. ред. В. Н. Ярцева, Ленинград: Наука.
7. Бондарко, Александр Владимирович (1983б), «Категориальные ситуации (К теории функциональной грамматики)», *Вопросы языкознания*, ИРЯ АН, № 2, 20–32.
8. Бондарко, Александр Владимирович (1984), *Функциональная грамматика*, Ленинград: Наука.
9. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1987), *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, Ленинград: Наука.
10. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1990), *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*, Ленинград: Наука.

11. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1991), *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*, Санкт-Петербург: Наука.
12. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1992), *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*, Санкт-Петербург: Наука.
13. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1996а), *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*, Санкт-Петербург: Наука.
14. Бондарко, Александр Владимирович ред. (1996б), *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*, Санкт-Петербург: Наука.
15. Вежбицкая, Анна (1996), «Прототипы и инварианты», *Язык. Культура. Познание*, Москва, 201–231. Доступно на: <https://www.philology.ru/>.
16. Зализняк, Анна Андреевна, Алексей Дмитриевич Шмелев (1999), «О том, чего нельзя сделать вместе», *Типология и теория языка: от описания к объяснению. К 60-летию А. Е. Кибрика*, (ред. Е. В. Рахилина, Я. Г. Тестелец), Москва: Языки русской культуры, 450–457.
17. Ivić, Milka (2001a), *Pravci u lingvistici /1/*, 9. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
18. Ivić, Milka (2001b), *Pravci u lingvistici /2/*, 9. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
19. Ярцева, Виктория Николаевна ред. (1990), *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия.
20. Мирић, Душанка (2016), „Функционална граматика у раду Предрага Пипера”, *Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера*, Зборник радова (ур. Драгана Јовановић), Нови Сад: Матица српска, 39–47.
21. Мразек, Роман (1964), *Синтаксис русского творительного: (Структурно-сравнительное исследование)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
22. Опачић, Марија (2018а), „Квазипаралелне конструкције у савременом руском језику и њихови српски еквиваленти (на примеру категорије социјативности)”, *Зборник Матице српске за славистику*, Матица српска, 94, 67–78.
23. Опачић, Марија (2018б), „Критеријуми диференцирања социјативних значења у руском језику”, *Славистика*, Славистичко друштво Србије, XXII, св. 2, 104–109.
24. Опачић, Марија (2019а), „Међуоднос псеудосоцијативности и протосоцијативности у српском језику”, *Наш језик*, Институт за српски језик САНУ, L/1, 17–27.
25. Опачић, Марија (2019б), „Линеаризација протосоцијативних и псеудосоцијативних конструкција у српском језику”, *Наш језик*, Институт за српски језик САНУ, L/2, 343–351.
26. Пипер, Предраг (1991), „О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи”, *Зборник Матице српске за славистику*, Матица српска, 41, 51–67.

27. Piper, Predrag (¹1997), *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek, Ћigoja štampa.
28. Piper, Predrag (²2001), *Jezik i prostor*, 2. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Ћigoja štampa.
29. Пипер, Предраг (2002), „Прспект синтаксе руског језика у поређењу са српском (на примеру категорије социјативности)”, *Славистика*, Славистичко друштво Србије, VI, 19–29.
30. Пипер, Предраг (2006), „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика”, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Зборник радова (ур. Предраг Пипер), Београд: САНУ, 7–47.
31. Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005), *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Уредакцији академика Милке Ивић, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
32. Поповић, Људмила, Дојчил Војводић, Мотоки Нумаћи ур. (2015), *У простору лингвистичке славистике: Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера*, Београд: Филолошки факултет, 2015.
33. Радовановић, Милорад (2015), *Фази лингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
34. RSRI (1982), *Rečnik stranih reči i izraza*, Radomir Aleksić, Beograd: Prosveta.
35. Танасић, Срето (2017), „Српска граматика данас”, *Јужнословенски филолог*, Институт за српски језик САНУ, LXXIII, св. 3–4, 229–258.
36. Филин, Федот Петрович ред. (1979), *Русский язык, Энциклопедия*, Москва: Советская энциклопедия.
37. Шведова, Наталия Юльевна, Владимир Владимирович Лопатин ред. (1990), *Русская грамматика*, 2-е издание, Москва: Русский язык.

Marija M. Orašić

THE LOCALISATION PRINCIPLE AND THE STUDY OF THE SOCIATIVITY MEANING IN RUSSIAN AND SERBIAN

Summary

In this paper, our attention is focused on the definition of external and internal coordinate types in study of sociativity meaning in Russian and Serbian. In the second part of this article we consider P. Piper's view on the localisation principle and the notion of the general prototype in linguistic typology on the example of the functionalism. In the third part we represent two concrete prototypes of functional theories in Russistics – A. V. Bondarko's functional grammar and P. Piper's theory of semantic localisation. The internal coordinative type is explained in the fourth part in semantic analysis

of the sociativity meaning in Russian and Serbian. Our coordinative classification is based on the distinction of structural and semantic subtypes. The special, gradual coordinate type is noticed on the border of the external and internal coordinate types. In conclusion, we presented the most important criteria in our paper – the notion of the prototype, the external and internal coordinate types, the dominant and gradual realisation.

► **Key words:** typology of the russistic linguistic, external and internal coordinate types, functional grammar, localisation principle, Russian, Serbian.

Primary sources

1. Chapnin, Sergeĭ Valer'evich (2010), «Episkop Surozhskii Eliseĭ. Budni Surozha», *Zhurnal Moskovskoi Patriarkhii*, NKRIĀ, № 2.
2. Cheshova, Lidiĭa (1992), «Kartushi starykh morekhodov», *Vokrug sveta*, NKRIĀ, № 3.
3. Granin, Daniil (1987), *Zubr*, NKRIĀ.
4. Khodasevich, Vladislav Felitsĭanovich (1933), *Mladenchestvo*, NKRIĀ.
5. Kremlev, G. D. (1951), «Istoricheskie pobedy lageriĀ demokratii. ProizvedeniĀ dokumental'nogo kino», *Sovetskoe iskusstvo*, NKRIĀ, № 37.
6. *Natsional'nyi korpus russkogo ĭazyka*, NKRIĀ (<https://www.ruscorpora.ru/>).
7. PetliĀnova, Nina (16. 12. 2017), «Kto reshaet, zhit' nam ili net?», *NovaiĀ gazeta*, NKRIĀ.
8. Sirkes, Pavel (1990–1999), *Truba iskhoda*, NKRIĀ.
9. Vasil'eva, Larisa (2011), «OzarennaiĀ», *Nauka i religiiĀ*, NKRIĀ.
10. ZalizniĀk, Andreĭ Anatol'evich (2000), «Lingvistika po A. T. Fomenko», *Voprosy ĭazykoznaniiĀ*, NKRIĀ, № 6.

References

1. Arkhipov, Aleksandr Vladimirovich (2005), «K tipologii komitativnykh konstruktŝii. Chast' I. Opredelenie i formal'naĭa tipologiiĀ», *Voprosy ĭazykoznaniiĀ*, IRIĀ RAN, № 4, 76–100.
2. Arkhipov, Aleksandr Vladimirovich (2008), «K tipologii komitativnykh konstruktŝii. Chast' II. PolisemiĀ komitativnykh konstruktŝii», *Voprosy ĭazykoznaniiĀ*, IRIĀ RAN, № 3, 22–50.
3. Arkhipov, Aleksandr Vladimirovich (2009), *TipologiiĀ komitativnykh konstruktŝii*, Moskva: Znak.
4. Bernshteĭn, Samuil Borisovich red. (1958), *Tvoritel'nyi padezh v slaviĀnskikh ĭazykakh*, Moskva: AN SSSR.

5. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich (1976), *Teoriia morfologicheskikh kategorii*, Leningrad: Nauka.
6. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich (1983a), *Printsipy funktsional'noi grammatiki i voprosy aspektologii*, Otv. red. V. N. Iartseva, Leningrad: Nauka.
7. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich (1983b), «Kategorial'nye situatsii (K teorii funktsional'noi grammatiki)», *Voprosy iazykoznaniiā*, IRIā AN, № 2, 20–32.
8. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich (1984), *Funktsional'naiā grammatika*, Leningrad: Nauka.
9. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1987), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Vvedenie. Aspektual'nost'. Vremennaiā lokalizovannost'. Taksis*, Leningrad: Nauka.
10. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1990), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Temporal'nost'. Modal'nost'*, Leningrad: Nauka.
11. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1991), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Personal'nost'. Zalogovost'*, Sankt-Peterburg: Nauka.
12. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1992), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Sub'ektnost'. Ob'ektnost'. Kommunikativnaiā perspektiva vyskazyvaniia. Opredelennost'/neopredelennost'*, Sankt-Peterburg: Nauka.
13. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1996a), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'*, Sankt-Peterburg: Nauka.
14. Bondarko, Aleksandr Vladimirovich red. (1996b), *Teoriia funktsional'noi grammatiki. Lokativnost'. Bytiinost'. Possivnost'. Obuslovlennost'*, Sankt-Peterburg: Nauka.
15. Filin, Fedot Petrovich red. (1979), *Russkii iazyk. Ėntsiklopediia*, Moskva: Sovetskaiā ėntsiklopediia.
16. Ivić, Milka (2001a), *Pravci u lingvistici /1/*, 9. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
17. Ivić, Milka (2001b), *Pravci u lingvistici /2/*, 9. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
18. Iartseva, Viktoriia Nikolaevna red. (1990), *Lingvisticheskii ėntsiklopedicheski slovar'*, Moskva: Sovetskaiā ėntsiklopediia.
19. Mirić, Dušana (2016), „Funkcionalna gramatika u radu Predraga Pipera”, *Lingvistika i slavistika u delu Predraga Pipera*, Zbornik radova (ur. Dragana Jovanović), Novi Sad: Matica srpska, 39–47.
20. Mrazek, Roman (1964), *Sintaksis russkogo tvoritel'nogo: (Strukturno-sravnitel'noe issledovanie)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
21. Opačić, Marija (2018a), „Kvaziparalelne konstrukcije u savremenom ruskom jeziku i njihovi srpski ekvivalenti (na primeru kategorije socijativnosti)”, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Matica srpska, 94, 67–78.
22. Opačić, Marija (2018b), „Kriterijumi diferenciranja socijativnih značenja u ruskom jeziku”, *Slavistika*, Slavističko društvo Srbije, XXII, sv. 2, 104–109.

23. Опачић, Марија (2019a), „Међуоднос pseudosocijativnosti i protosocijativnosti u srpskom jeziku”, *Naš jezik*, Institut za srpski jezik SANU, L/1, 17–27.
24. Опачић, Марија (2019b), „Linearizacija protosocijativnih i pseudosocijativnih konstrukcija u srpskom jeziku”, *Naš jezik*, Institut za srpski jezik SANU, L/2, 343–351.
25. Piper, Predrag (1991), „O poređenju gramatičkih struktura ruskog i srpskohrvatskog jezika na funkcionalnoj osnovi”, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Matica srpska, 41, 51–67.
26. Piper, Predrag (¹1997), *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
27. Piper, Predrag (²2001), *Jezik i prostor*, 2. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
28. Piper, Predrag (2002), „Prospekt sintakse ruskog jezika u poređenju sa srpskom (na primeru kategorije socijativnosti)”, *Slavistika*, Slavističko društvo Srbije, VI, 19–29.
29. Piper, Predrag (2006), „O kognitivnolingvističkim i srodno usmerenim proučavanjima srpskog jezika”, *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*, Zbornik radova (ur. Predrag Piper), Beograd: SANU, 7–47.
30. Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica. U redakciji akademika Milke Ivić*, Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
31. Popović, Ljudmila, Dojčil Vojvodić, Motoki Nomači ur. (2015), *U prostoru lingvističke slavistike: Zbornik naučnih radova povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera*, Beograd: Filološki fakultet, 2015.
32. Radovanović, Milorad (2015), *Fazi lingvistika*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
33. RSRI (1982), *Rečnik stranih reči i izraza*, Radomir Aleksić, Beograd: Prosveta.
34. Shvedova, Nataliia Īl’evna, Vladimir Vladimirovich Lopatin red. (1990), *Russkaia grammatika*, 2-e izdanje, Moskva: Russkii iazyk.
35. Tanasić, Sreto (2017), „Srpska gramatika danas”, *Južnoslovenski filolog*, Institut za srpski jezik SANU, LXXIII, sv. 3–4, 229–258.
36. Vezhbitskaia, Anna (1996), «Prototipy i invarianty», *Iazyk. Kul’tura. Poznanie*, Moskva, 201–231. Dostupno na: <https://www.philology.ru/>.
37. Zalizniak, Anna Andreevna, Alekseĭ Dmitrievich Shmelev (1999), «O tom, chego nel’zia sdelat’ vmeste», *Tipologiiā i teoriia iazyka: ot opisaniia k ob’iasneniiu. K 60-letiiu A. E. Kibrika* (red. E. V. Rakhilina, Ī. G. Testeleĭs), Moskva: Iazyki russkoĭ kul’tury, 450–457.

Преузето: 31. 12. 2020.
Корекције: 23. 3. 2021.
Прихваћено: 8. 4. 2021.

Исидора Д. Комадина¹
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

СОЦИОКУЛТУРНИ АСПЕКТ УЏБЕНИКА СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Главни циљ проучавања уџбеника јесте стварање оптималног модела уџбеника. Уџбеник страног језика може се посматрати са теоријског и практичног аспекта проучавања. Анализа уџбеника руског језика општеобразовног типа са теоријске тачке гледишта подразумева критичку анализу структурних и садржајних компонента уџбеника, као и формулисање основних принципа његовог конструисања. У оквиру теоријског аспекта, анализи уџбеника можемо приступити и са социокултурног плана који се одвија на два нивоа, садржинском и структурно-организационом. У овом раду разматрамо да ли садржај уџбеника има одговарајуће елементе потребне за стицање социокултурне компетенције, шта чини социокултурни садржај и на који начин ти садржаји могу бити представљени у уџбеницима, којим критеријумима оцењујемо социокултурни садржај уџбеника и како вршимо проверу усвојености социокултурног материјала код ученика.

Кључне речи: уџбеник страног језика, уџбенички садржај, култура, социокултурна компетенција, лингвокултурологија.

Савремени антрополози слажу се у мишљењу да не постоји човек који није обликован културним окружењем у коме живи. Када се не би управљао према културним обрасцима, човек би живео у хаосу сопствених бесмислених акција и бурних, једноставних емоција. Не постоји нешто такво као људска природа независна од културе. Такав човек био би бескорисно чудовиште са веома мало употребљивих инстинката, са једва неколико препознатљивих

¹ isidora.komadina@pr.ac.rs

сентимената, без интелекта, укратко, тужни примерак (Geertz, према Plut, 2003: 33). Како дефинишемо то културно окружење, тј. сам појам културе? Када говори о дефиницији културе, М. Кол тврди да „дефиниције које неко нуди зависе од тога за коју врсту исказа и за које аспекте света је тај неко заинтересован” тако да општеприхваћена дефиниција културе не постоји (Cole 1995: 30). Ону према којој се ми у овом раду управљамо сквао је још 1871. британски антрополог Едвард Б. Тејлор: „култура или цивилизација узета у свом широком етнографском смислу сложена је целина која укључује знање, веровање, уметност, морал, законе, обичаје и све друге способности и навике које је човек стекао” (Tylor 1973: 63).

Могућност преношења културног материјала са генерације на генерацију омогућила је третирање културе као наслеђа, социјалног легата. Чување и акумулирање култура једно је од њихових најбитнијих одређења. Идеја да човек ствара културу да би онда она њега обликовала као човека, а потом опет он градио њу Дијана Плут назива културном аутогенезом. Културна генеза човека је кружно кретање *култура – човек – култура* (Plut 2003: 31–32). Човек, осим што учи своју културу, њен је стваралац, њен носилац и њен корисник. Језик и култура су толико блиски да се сматрају синонимима (детаљније в. Scarsella, Oxford 1992). Језик је део културе, а култура је део језика, тако да је досадашња формула у настави језика *језик + култура* замењена концептом *култура посредством језика, језик посредством културе*.

Настава културе и настава језика су неодвојиви, а култура је интегрисана у контекст учења језика. Стварање заједничког простора у коме саговорници врше интеракцију, а језик, сем комуникативне, добија и друштвену функцију, део је интеркултурног приступа усвајању језика. Тај процес називамо и акултурација, где се, поред лингвистичких форми, тежи усвајању новог културног система који омогућава адекватно понашање у одређеном контексту циљне културе, а стицање такве врсте компетенције називамо социокултурном компетенцијом.

1. Социокултурна/интеркултурна компетенција

Социокултурна компетенција подразумева упознавање са земљом, културом, начином живота, менталитетом циљног језика и стицање знања, навика и умења који омогућавају ефективно учешће у међукултурној комуникацији (Prokhorov 2008: 11–12; Byram 1997: 71). Такође, она подразумева и „упознавање ученика са етничким и културним специфичностима говорног понашања

и способношћу да се користе они елементи социокултурног контекста који су релевантни за стварање и перцепцију говора са становишта изворних говорника: обичаји, правила, норме, социјалне конвенције, ритуали, социјални стереотипи” (Azimov, Shchukin 1999: 33).

Изворни говорник посматра културу из етноцентричне перспективе, тј. у основи система уверења и вредновања користи сопствено социокултурно искуство и његов контакт са другим културама. Они који уче језик имају другачију перцепцију исте културе, из њихове сопствене етноцентричне перспективе. Стицањем социокултурне компетенције у стању смо да културолошке системе различитих језика доводимо у везу. Таква компетенција претпоставља спремност да се ступи у комуникацију и да се преиспитају сопствене вредности, односно стиче се способност децентрирања. Појединац треба да осети (афективна компетенција, ставови и вредности) и упозна (когнитивна компетенција и интеркултурно знање) другу културу, као и да правилно дела у сусрету са њеним припадницима (бихевиорална компетенција и социјалне вештине) (детаљније в. Вуган 1997).

Две културе које доводимо у везу, тј. конфронтирамо, могу имати извесна подударња, али не можемо рећи да се у потпуности поклапају, иако припадају, рецимо, истој језичкој породици, јер свака култура има националне и интернационалне одлике. Две културе које су у контакту позајмљују културне елементе једна од друге, а то позајмљивање не одвија се увек као механички процес и није увек аутоматска последица културних контаката. Када се процес позајмљивања догоди, често се позајмљени елемент културе преиспитује и добија другачије значење од оног које носи у култури из које је позајмљен (детаљније в. Сафонова 1999). Утицаје националних специфичности одређене лингвокултуролошке заједнице на процесе и резултате међуетничке комуникације не треба ни преувеличавати ни занемаривати.

Интеркултурна комуникативна компетенција укључује четири димензије: знање, вештину, став и критичку културну свесност према одређеној култури, која се стиче и посредством уџбеника. Уџбеници имају важну улогу у промоцији интеркултурних ставова, имају моћ да утичу на учеников став и понашање према страним културама, па самим тим дају велики допринос испуњавању једног од основних циљева наставе страног језика у нашим, а и европским курикулумима, а то је стицање позитивног односа према другим језицима и културама, уз уважавање различитости и навикавање на отвореност у комуникацији.

2. Уџбеник као културни продукт

Уџбеници нису обичне књиге. Они имају претензију да буду културни модели, мали узорци у којима је садржано све (или готово све) што је битно за једну културу. Уџбеник је књига која има претензије да на читаоца делује формативно: да мења, да утиче, да усмерава, да покреће, да формира итд. Уџбеник се не задовољава тиме да „преда” информацију (као енциклопедија, на пример), он хоће да те информације буду примљене у свим значењима. Њихове претензије да формативно делују нису скривене. Управо та формативна улога и јесте њихова функционална, жанровска специфичност (Plut 2003: 261). Уџбеници су књиге чија је битна намена да моделују културно искуство детета. Они активно фаворизују једна искуства, а дефаворизују друга. Они активно граде и обликују и физички и ментални изглед припадника културе. Амбиције уџбеника су у том погледу потпуно мегаломанске. Уџбеници настоје да успоставе контролу над комплетном особом, до нивоа најфинијих детаља. Можемо рећи да је уџбеник узорак културе, културни модел, културни захтев или, како га Плут још назива, културно-потпорно средство. Под културно-потпорним средством она подразумева културно препознатљиве посреднике између појединца и културе који омогућују културну медијацију индивидуалног развоја појединца, посредством које се успостављају и одржавају све, за човека битне, психичке функције, а преко њих и репродукција културе и њен развој (Plut 2003: 57).

Културна мисија уџбеника његова је основна мисија. Наравно, није све што је написано у уџбенику подједнако битно за његово културно деловање. Неки елементи уџбеника су битни и директни, неки су готово потпуно ирелевантни, а неки су позадински, индиректни, маргинални. То значи да се културна мисија уџбеника одвија истовремено на више нивоа. Неки од њих прате свесне, директне, прокламоване циљеве, други су готово несвесни, позадински, бочни утицаји којих не мора бити свестан ни онај ко је писао уџбеник. Ту су садржаји који се подразумевају, које и не опажамо као културну поруку јер су већ саставни део нашег културног наслеђа и саставни део наших најбитнијих психичких инстанци. И једни и други су културни утицаји, и једни и други су важни.

Познато нам је да не постоји савршени уџбеник, али увек постоји добар уџбеник који наставник и ученици користе у наставном процесу. Како ћемо знати који уџбеник је добар? Анализа и евалуација уџбеника играју велику улогу у побољшању квалитета уџбеника. Спроведећи константну анализу и евалуацију постојећих уџбеника и указивањем на могућности њиховог побољ-

шања можемо доћи до резултата које ћемо искористити приликом одабира одговарајућег, за нас правог уџбеника. Анализа и евалуација спадају у средства за проверу квалитета уџбеника којима се служи теорија уџбеника као научна дисциплина, а коју бисмо могли дефинисати као систем дескриптивних и прескриптивних знања интердисциплинарног карактера која омогућавају оптималну израду и валоризацију уџбеника, тако да се у њему најефикасније материјализује комплекс психолошких и дидактичко-методичких чинилаца који га одређују и условљавају (Zuev 1988: 31).

Координација између наставника и ученика добрим делом реализује се посредством уџбеника, па обзиром на то уџбеник мора бити конципиран у складу са одређеним дидактичким, методичким, лингвистичким и психолошким принципима, који одражавају образовну парадигму у целости. Уџбеник је у ствари материјализовани модел система наставе одређеног предмета, јер наставни план и програм детерминишу садржај уџбеника. Главни циљ проучавања уџбеника, чиме се, између осталог, бави теорија уџбеника јесте стварање оптималног модела уџбеника.

Уџбеник страног језика може се посматрати са теоријског и практичног аспекта проучавања. Теоријски аспект односи се на критичку анализу структурних и садржајних компонената уџбеника, формулисање основних принципа његовог конструисања и даљег усавршавања, док практични аспект обухвата валоризацију постојећих уџбеника и имплементирање добијених резултата у нове уџбенике.

Теоријски аспект који ми у овом раду примењујемо подразумева и социокултурни приступ анализи уџбеника страног језика који се одвија на два плана, садржинском и структурно-организационом. Садржај је једна од средишњих категорија теорије уџбеника и различити аутори га различито посматрају, неки га чак изједначавају са самом структуром уџбеника, где се у исту раван постављају структурне и садржинске јединице (детаљније в. Rahmanov 1957).

3. Садржински план уџбеника

Како је наведено у *Новом речнику методских појмова и концепата (теорија и пракса наставе језика)*, уџбеник се може проучавати са становишта:

- функције – као основно наставно средство, средство које усмерава рад наставника и ученика, као централна компонента уџбеничког комплета;

- садржаја – обрасци усменог и писаног говора, језички и ванјезички материјали, одабрани и организовани узимајући у обзир њихову функционалну оптерећеност у различитим облицима комуникације и врстама говорне делатности, као и узимање у обзир искустава ученика на матерњем језику која се користе за спречавање интерференције, садржај који је креиран у складу са наставним планом и програмом који подразумева материјал који треба научити;
- метода – имплементира концепт метода наставе и обликује се према том моделу;
- структуре – градиво у уџбенику подељено је тематски, као и на посебне наставне јединице које чине лекцију, свака лекција по правилу садржи текст, лексичке и граматичке коментаре, граматички материјал, вежбе, илустративни материјал (Azimov, Shchukin 2010).

Шта ће чинити садржај уџбеника страног језика детерминисано је наставним планом и програмом, којим је прописан и обим материјала који ученици треба да усвоје зависно од нивоа владања језиком. У оквиру сваког појединачног нивоа учења језика прописан је социокултурни садржај који се у оквиру тог нивоа мора усвојити. Уџбеник страног језика сачињен је од основног текста (садржај) и дидактичко-методичког апарата (начин презентације). Приликом анализе структуре и садржаја текста, главна пажња посвећује се социокултурном садржају (детаљније в. Prokhorov 2008). Усвајање социокултурног садржаја подразумева и остваривање корелације и кохерентности са наставним садржајима из области географије, историје, књижевности, музичке и ликовне културе и других предмета.

Да ли садржај уџбеника, у нашем конкретном примеру, уџбеник руског језика, има одговарајуће одреднице потребне за стицање социокултурне компетенције, шта чини социокултурни садржај и на који начин ти садржаји могу бити представљени у уџбеницима, по којим критеријумима оцењујемо социокултурни садржај уџбеника и како вршимо проверу усвојености социокултурног материјала код ученика, питања су на које ћемо покушати да дамо одговор у овом раду.

Садржај социокултурне компетенције подразумева лингвистичку компоненту у виду јединице језика са национално-културним садржајем (еквивалентна, безеквивалентна, фонска лексика, речи са национално-културним значењем, стране речи (позајмљенице, фразеологизми, пословице итд.). Поред лингвистичке, ту је и прагматична компонента, правила понашања носиоца је-

зика у различитим говорним ситуацијама. Естетска компонента социокултурне информације подразумева оно што се сматра прихватљивим или неприхватљивим у погледу прихватања лепоте, док етичка компонента представља слику о моралним начелима која се примењују у средини носиоца језика. Регионалном компонентом називамо знање о држави, начину живота друштвене заједнице језика који изучавамо. Садржај социокултурне компетенције компатибилан је са уџбеничким садржајем који је, као логичка и методолошка конструкција, према Ксенији Кончаревић, сачињен од пет компонената:

- лингвистичког садржаја – језичке јединице свих нивоа у предметном и процесуалном аспект у њихово дидактичко обликовање (прогресија, дозирање, селекција, презентација, актуализација);
- говорног садржаја – информационо-смисаоне (категоријално-спознајне, емоционалне, волитивно-подстицајне) категорије, теме, ситуације, и сфере општења и њихово дидактичко обликовање;
- екстралингвистичког садржаја – укупност тематских фрејмова (појмовно-информационих оквира тема реализованих у уџбеницима) и њихово дидактичко обликовање;
- фабуларног садржаја – фабуларни план инструментално-практичних текстова и његово дидактичко обликовање (комплекс васпитно релевантних порука чији је носилац); и
- методичког садржаја (инструктивне сугестије за учење и саморад по уџбенику, апаратура мотивације и индивидуализација наставе уграђена у уџбеник) и његово дидактичко обликовање (Кончаревић 2002: 164).

Свака од побројаних компонената има своје посебне функционалне одлике и извире из циљева наставе као хијерархијски највише дидактичке категорије унутар наставног система. Екстралингвистички садржај, заједно са говорним, лингвистичким и делом фабуларним садржајем учествује у формирању социокултурне компетенције као засебног сегмента образовног циља наставе.

Социокултурна компетенција, према Шчукину, подразумева следеће објекте проучавања:

- фонска знања;
- средства језика која изворни говорници користе како би изразили своје комуникативно понашање и обезбедили могућност интеркултурне комуникације (еквивалентна, фонска, безеквивалентна лексика, фразеологија, афоризми);

- средства невербалног понашања (мимика, гест, поза, изглед);
- облици свакодневне комуникације као одраз националних карактеристика (менталитет) носиоца језика;
- културне склоности различитих народа сачуваних у речи;
- тактика говорног понашања (Shchukin 2015: 220).

Наведени објекти морају бити заступљени у уџбенику и обликовани као садржај који се усваја кроз говорне образце. Социокултурна информација презентује се у виду говорних образаца којима се служимо у оквиру сваке теме и компаративно са социокултурним реалијама и начинима изражавања на матерњем језику. У теорији уџбеника страних језика текст се обично схвата као релативно заокружени вербални комплекс представљен визуелним (класични уџбенички текст) или аудитивним путем. Читајући текст, информације се памте и преносе у свест појединца. Информације се, по правилу, памте не у облику текстова, већ у облику засебних сема које садрже информацију и привукле су пажњу прималаца. Фиксирају се у свести појединца у облику асоцијативних сема и могу се обновити асоцијативним експериментом. Наставни текстови у којима је приказан културолошки садржај не припада жанру научне прозе, нити показују одговарајуће стилске карактеристике, као што је то случај са уџбеницима историје, географије, економије. Текстови су углавном публицистичког и књижевно-уметничког карактера.

Тематске области које носе културолошку информацију у нашем наставном програму за руски језик и уџбеницима руског језика јесу: Географија Русије. Путовање по Русији. Историја, културна прошлост и садашњост, споменици и знаменитости највећих руских градова (Москве и Петрограда); Руска природа и њена уметничка обрада у делима писаца, песника, ликовних уметника; Обичаји и традиције руског народа, фолклорни и савремени празници; Руска музика (народна, класична, модерна); Руско сликарство и ликовне уметности; Позоришни живот у Русији у прошлости и данас; Филмска уметност у Русији; Руска књижевност (познати писци, њихов животни пут и стваралаштво, позната књижевна дела, омиљени ликови из руске књижевности); Живот деце и омладине у Русији; Систем образовања у Русији; Друштвено уређење и економски систем; Развој науке у Русији; Спорт у Русији, познати спортисти и њихова достигнућа; Заштита животне средине у Русији; Мас-медији, забава и разонода у Русији, итд.

Код избора тематског материјала веома је важно обратити пажњу на савременост материјала. Наиме, тежиште се ставља на савремена, актуелна фонска знања, без чега није могуће остваривање свакодневне говорне комуникације нити усвајање једног значајног дела лексичког фонда (лексике реалија). Шта представљају фонска знања? То су знања која улазе у сферу масовне културе, она припадају заједничком културном наслеђу свих говорника друштвених језичких групација. Ако два припадника различитих култура комуницирају истим језиком, они се међусобно могу разумети до одређене границе, али се потпуна комуникативна компетенција остварује само уколико познајемо фон одређене националне културе.

Материјали историјског карактера (нпр. лексика традиционалног начина живота, фонских знања везаних за прошлост руског народа итд.) не занемарују се, али се и не инсистира на садржајима који нису присутни у садашњости, који нису карактеристични за савремену културу руског народа, који могу да одведу до архаизације екстралингвистичких знања или идеализације традиционалног начина живота, што је непримерено и коси се са принципом научности наставе. Усвајање садржаја културолошке компетенције подразумева остваривање корелације и кохерентности са наставним садржајима из области географије, историје, књижевности, музичке и ликовне културе и других предмета.

Једно од питања је како културни садржаји могу бити представљени у уџбеницима. Културни садржај може бити представљен као одсуство културних садржаја, где је уџбеник фокусиран на усвајање формалних аспеката циљног језика, а будући да их је немогуће избећи у потпуности, културни садржаји се ипак појављују. Култура може бити представљена као додатак језичкој грађи, културни садржаји су обрађени у посебним одељцима, на крају наставних јединица, лекција или тематских блокова, затим, култура која је представљена као додатак која се углавном заснива на материјалној култури или цивилизацији, имајући у виду да је тај тип културе најлакше представити ученицима ван контекста. Најзад, култура која је интегрисана са осталом језичком грађом, културни садржаји присутни су у свим деловима лекције. Учењем граматике, ученик истовремено учи да се формално правилно изражава, али такође и да се понаша у складу са културним очекивањима матерњих говорника.

Ако су садржаји у уџбенику неартикулисани, тј. представљени тако да их само аутор разуме, они неће испунити свој циљ. Када их аутор артикулише до степена да га и други разумеју, тек онда настаје културни продукт. У процесу преношења културних садржаја, уџбеници помажу и процес њиховог осветливања. Посредством уџбеника упознајемо се не само са циљаном културом него

и сопственом, па то можемо назвати културном самоспознајом посредованом уџбеником.

Такође, морамо дати и критеријуме за оцену уџбеника према културном садржају који је репрезентован у њима. Критеријуме за оцену уџбеника где је фокус на културном садржају дао је Мајкл Бирам. Од тога да ли уџбеник садржи компоненте којима се идентификује:

- социјални идентитет и социјална група (социјална класа, регионални идентитет, етничке мањине);
- социјална интеракција (различити нивои формалности, као аутсајдер и инсајдер);
- веровања и понашање (морална, верска уверења, дневне рутине);
- друштвене и политичке институције (државне институције, здравствена заштита, ред и закон, социјално осигурање, локална самоуправа);
- социјализација и животни циклус (породица, школа, запослење);
- национална историја (историјски и савремени догађаји као маркери националног идентитета);
- национална географија (чланови сматрају да су географски фактори значајни);
- стереотипи и национални идентитет (оно што је „типични“ симбол националних стереотипа)
- зависи његов квалитет (Вугам 1993: 5–10).

Критеријуми за оцену културног садржаја компатибилни су са самим програмским садржајем, као и са садржајем социокултурне компетенције помоћу којег ученик формира представу о језику као одразу социокултурне реалности, националне и универзалне.

Како ћемо проверити да ли је код ученика формирана социокултурна компетенција? Препоручује се да се то уради помоћу специјалних тестова. Један од таквих тестова културолошке оријентације представљен је у издању *Русский язык и цивилизация. Тесты* / Л. С. Журавлева, М. Д. Зиновьева, З. И. Есина, М., 1997. Такође, било би добро да ти тестови буду део структуре уџбеника где ће ученици моћи, као што проверају усвојеност граматичких и лексичких садржаја, проверити у којој мери су усвојили културне садржаје.

Културолошки аспект језика инкорпориран је у систем часова руског језика и не издава се у посебан наставни предмет. Културолошки садржаји неодвојиви су од наставе језика, они доприносе успешнијем овладавању страним језиком, али, с друге стране, и сам језик служи као извор података о култури стране земље у најширем смислу. Такође, ни дидактички материјали културолошке садржине не издавају се у посебне приручнике, обично су садржани у уџбенику руског језика напореда са другим текстуалним прилозима и дидактичком апаратом. У новије време постоје залагања за издавање специјалних приручника о култури земље чији се језик учи, али опет не изоловано, него као саставни део јединственог уџбеничког комплета.

4. Наставник – уџбеник – ученик

У оквиру дидактичког троугла наставник – уџбеник – ученик, интеракција се врши не само између наставника и ученика посредством уџбеника већ и између ученика и уџбеника као културног продукта. Најважнији фактори који моделују рад ученика на уџбенику су наставник, наставна пракса и квалитет, односно потенцијал уџбеника да буде подршка учењу. Знање из уџбеника ученик не усваја линеарно, онако како је оно дато. Уџбеничко знање најпре мора да буде активирано у процесу учења. Тај процес активације могу да покрену или наставници или сами ученици на основу методичко-дидактичких упутстава из уџбеника.

Улога наставника у овом процесу и даље је примарна, јер и поред свег цивилизацијског напретка, модернизације наставе, где је улога наставника у односу на неки пређашњи период знатно измењена, он је и када није директно присутан, својим захтевима, очекивањима и вредностима које је поставио, индиректно присутан. Данас постоји тенденција да се створе висококвалитетни уџбеници где ће наставник све мање имати улогу онога који је преносилац знања, а све више улогу организатора наставе и консултанта. Сматрамо да уџбеник не треба да симулира живу интеракцију и да се на том плану такмичи са наставником, оно што успева у живом разговору обично не успева када „разговарамо” са књигом. Такође, још увек постоје места до којих уџбеници не стижу или стижу са закашњењем, а од наставникове индивидуалне способности зависи квалитет наставе. Уџбеник садржи материјал који према плану и програму на одређеној етапи наставе треба да се усвоји, садржи и дидактичка упутства, али улога наставника који презентује, интерпретира, допуњава тај садржај и даље је незамењива.

Уџбеници паралелно са садржајима презентују и разна дидактичка средства за рад на тим садржајима. Уџбеник јесте намењен ученику, наставник посредује у наставном процесу, али садржаји у савременом уџбенику обликовани су на дидактички начин, што значи да ученици могу самостално да га користе. Даље, да ли су та дидактичка упутства дата и за социокултурни садржај или су она више намењена за усвајање лингвистичког садржаја? Да ли су експлицитно наведена или је за усвајање културног садржаја потребно ипак посредовање наставника ради реконструисања значења, питања су на која прецизан одговор можемо добити када приступимо практичном, евалуацијском проучавању конкретног уџбеника, што би био предмет посебног рада.

5. Закључна разматрања

У теоријским проучавањима савременог уџбеника, уџбеник се сматра најважнијим алатом и водећим образовним средством које најпотпуније оличава одлике одређеног методолошког система, разуме се, као његов информациони модел, и служи у сврхе аутоматизације управљања педагошким процесом. Уџбеник било ког страног језика, укључујући и руски, може бити главно средство не само за формирање, већ и за укоренивање одређене слике о одговарајућој земљи и људима у спољном свету. Потребна за анализом социокултурне компоненте садржаја уџбеника настала је због новог циља наставе страног језика схваћеног као развој способности ученика за интеркултурну комуникацију. Циљ изучавања страног језика данас није само постати билингвалан већ и бикултуран. У току процеса акултурације ученик постаје члан конкретне заједнице људи, а тиме и носилац и преносилац њених конкретних културних решења на следећу генерацију. Учесник комуникације треба не само да располаже одређеним инвентаром језичких и говорних средстава него и да познаје правила, традиције, норме, средства аутентичног комуникационог понашања изворних говорника страног језика како би адекватно реаговао на комуникационе радње саговорника и како у сопственом изражавању не би допуштао грешке изазване интерференцијом матерње комуникационе културе (Končarević 2018: 187).

Важно је да на крају напоменемо да у школској настави руског језика није потребно тежити стицању систематичних, прецизних, свестрано научно утемељених знања о руској култури. Само се на филолошким студијама стиче овај ниво знања. У школској настави и настави за одрасле као циљ се поставља овладавање фонским знањима просечног члана дате заједнице. Дакле, довољ-

но је усвојити оно што у методичкој литератури називамо културолошким минимумом познатим под називом принцип типичности фонских знања.

Литература

1. Азимов, Эльхан Гейдарович, Анатолий Николаевич Щукин (1999), *Словарь методических терминов*. СПб: Златоуст.
2. Азимов, Эльхан Гейдарович, Анатолий Николаевич Щукин (2010), *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)* Gramota.ru. <http://gramota.ru/slovari/info/az/>
3. Byram, Michael (1993), *Language and Culture Learning: The Need for Integration*. In Byram, Michael (Ed), *Germany, its Representation in Textbooks for Teaching German in Great Britain*. Frankfurt am Main: Diesterweg.
4. Byram, Michael (1997), *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
5. Cole, Michael (1995), *Culture i cognitive development: From cross-cultural research to creating systems of cultural mediation*. Culture and Psychology, Vol, I.
6. Geertz, Clifford (1973/1993), *The interpretation of cultures*. London: Fontana press.
7. Журавлева, Лидия Степановна, М. Д. Зиновьева, Зоя Ивановна Есина (1997), *Тесты*. М.: Русский язык и цивилизация.
8. Зуев, Дмитриј Дмитријевич (1988), *Школски уџбеник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
9. Кончаревић, Ксенија (2018), *Језик и култура: славистичка перспектива*, Београд: Јасен.
10. Кончаревић, Ксенија (2002), *Савремени уџбеник страног језика: структура и садржај*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
11. Плут, Дијана (2003), *Уџбеник као културно-потпорни систем*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Прохоров, Юрий Евгеньевич (2008), *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев*. М:АКИ.
13. Рахманов, Игорь Владимирович (1957), *Теоретические основы начального учебника по иностранному языку*. „ИШ“.
14. Сафонова, Виктория Викторовна (1999), *Социокультурный подход к обучению иностранным языкам*. М.: Высшая школа, Амскорт интернэшнл.
15. Scarcella, Robin C., Rebecca L. Oxford (1992), *The Tapestry of Language Learning*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
16. Tylor, Edward Burnett (1973), *Primitive Culture*. In Paul Bohannan, Mark Glazer (eds.), *High Points in Anthropology*, New York: Alfred A. Knopf.
17. Щукин, Анатолий Николаевич (2015), *Обучение речевому общению на русском языке как иностранном*. Москва: Русский язык, Курсы.

Isidora D. Komadina
University of Priština in Kosovska Mitrovica
The Faculty of Philosophy
Department of Russian Language and Literature

SOCIOCULTURAL ASPECT OF FOREIGN LANGUAGE TEXTBOOKS

Summary

The main goal of studying textbooks is to create an optimal textbook model. A foreign language textbook can be viewed from a theoretical and practical aspect of study. The analysis of Russian language textbooks of a general educational type from a theoretical point of view, implies a critical analysis of the structural and content components of the textbook as well as the formulation of the basic principles of its construction. Within the theoretical aspect, the analysis of textbooks can be approached from the socio-cultural plan, which takes place on two levels: content, and structural-organisational. In this paper, we consider whether the content of textbooks has the appropriate elements necessary for acquiring socio-cultural competence, which constitutes socio-cultural content, and how these contents can be presented in textbooks. What criteria do we use to evaluate the socio-cultural content of the textbook and how do we check the adoption of socio-cultural material by students.

► **Key words:** foreign language textbook, textbook content, culture, sociocultural competence, linguoculturolog.

References

1. Azimov, Èl'khan Geidarovich, Anatoliï Nikolaevich Shchukin (1999), *Slovar' metodicheskikh terminov*, SPb: Zlatoust.
2. Azimov, Èl'khan Geidarovich, Anatoliï Nikolaevich Shchukin (2010), *Novyi slovar' metodicheskikh terminov i poniatiï (teoriiã i praktika obucheniiã iãzykam)* Gramota.ru. <http://gramota.ru/slovari/info/az/>
3. Byram, Michael (1993), *Language and Culture Learning: The Need for Integration*. In Byram, Michael (Ed), *Germany, its Representation in Textbooks for Teaching German in Great Britain*. Frankfurt am Main: Diesterweg.
4. Byram, Michael (1997), *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
5. Cole, Michael (1995), *Culture i cognitive development: From cross-cultural research to creating systems of cultural mediation*. Culture and Psychology, Vol, I.

6. Geertz, Clifford (1973/1993), *The interpretation of cultures*. London: Fontana press.
7. Končarević Ksenija (2018), *Jezik i kultura: slavistička perspektiva*, Beograd: Jasen.
8. Končarević, Ksenija (2002), *Savremeni udžbenik stranog jezika: struktura i sadržaj*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Plut, Dijana (2003), *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. Prokhorov, Iurii Evgen'evich (2008), *Natsional'nye sotsiokul'turnye stereotipy rechevogo obschcheniia i ikh rol' v obuchenii russkomu iazyku inostrantsev*. M:LKI.
11. Rakhmanov, Igor' Vladimirovich (1957), *Teoreticheskie osnovy nachal'nogo uchebnika po inostrannomu iazyku*. „ISH“.
12. Safonova, Viktoriia Viktorovna (1999), *Sotsiokul'turnyi podkhod k obucheniiu inostrannym iazykam*. M.: Vysshaiia shkola, Amskort interneshnl.
13. Scarella, Robin C., Rebecca L. Oxford (1992), *The Tapestry of Language Learning*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
14. Shchukin, Anatolii Nikolaevich (2015), *Obuchenie rechevomu obschcheniiu na russkom iazyke kak inostrannom*. Moskva: Russkii iazyk, Kursy.
15. Tylor, Edward Burnett (1973), *Primitive Culture*. In Paul Bohannan, Mark Glazer (eds.), *High Points in Anthropology*, New York: Alfred A. Knopf.
16. Zuev, Dmitrij Dmitrijevich (1988), *Školski udžbenik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
17. Zhuravleva, Lidiiia Stepanovna, M. D. Zinov'eva, Zoiia Ivanovna Esina (1997), *Testy*. M.: Russkii iazyk i tsivilizatsiia.

Преузето: 9. 1. 2021.
Корекције: 19. 2. 2021.
Прихваћено: 1. 3. 2021.

Ненад Ђ. Благојевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ТЕМАТСКО-ИДЕЈНА ОБЕЛЕЖЈА ПОВЕСТИ „ПУСТИЊАК И ШЕСТОПРСТИ“ ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА

Апстракт: *Уз романе, повести представљају један од најзначајнијих аспеката стваралаштва Виктора Пељевина, којима се, по мишљењу многих проучавалаца савремене руске књижевности, не удељује довољно пажње у анализама. Иако детаљније упознавање са Пељевиним стваралаштвом и хронологијом његових издања наводи на закључак да зборници приповедака и повести представљају неку врсту „складишта“ тема и идеја које писац касније развија у пуноцене романе, улога тих зборника у поетици писца није ништа мања у односу на романе. Ствар је у томе што се писац у краћим књижевним формама у потпуности усредсређује на одређену тему, идеју или посебан поступак стилистичког уобличавања текста. Управо је та особина учинила Пељевинове повести и приче, по свој прилици, најподеснијим формама за упознавање са суштином стваралачких концепција аутора. Такође, треба истаћи да иако ови текстови функционишу као „затворени светови“, на први поглед неповезани један са другим, зборници прича ипак заокружују скуп тема који, према схватањима Пељевина, на најбољи начин описује стање колективне свести руског друштва у оном периоду када су се ти текстови појавили. У овом раду се на примеру повести „Пустињак и шестопрсти“ анализирају тематско-идејне карактеристике Пељевиновог стваралаштва у сфери кратке прозе.*

Кључне речи: *повести, Виктор Пељевин, руска књижевност, постмодернизам, „Пустињак и шестопрсти“.*

Магијски реализам Карлоса Кастанеде, који је у великој мери утицао на ране радове Пељевина, није био познат највећем делу руских читалаца, те се Пељевиново поигравање са реалношћу најчешће тумачило кроз поређење са радовима мајстора совјетске фантастике браћом Стругацки. То поређење није сасвим без основа, будући да су дела браће Стругацки била препознатљива по томе што су, иако на први поглед удаљена од реалног света, у њима разматрана веома озбиљна питања од суштинске важности за човека и друштво. Фантастика се претварала у неку врсту естетске функције текста, док је филозофско промишљање о кључним проблемима савременог друштва чинило језгро његове садржине. Ово „алегоријско приповедање о најважнијем” свакако није нови, нити оригинални поступак у историји књижевности, јер такве методе можемо наћи још у чаробним бајкама, али је у делима Стругацких и Пељевина осавремењено како новим техникама приповедања, тако и актуализацијом филозофске проблематике.

Можда управо из тог разлога Станислав Гурин сврстава Пељевинове повести у жанр филозофских бајки, и наглашава да је то „најподеснија форма да се о озбиљним стварима говори без претераног морализаторства, патоса и патетике” (Gurin 2008). И додаје да машта и хумор ту могу бити само од користи, „док су духовни проблеми и филозофска питања заступљени сликовито и ненаметљиво” (*ibidem*). Инсистирајући на преношењу радње у унутрашњи свет човека, Пељевин елиминише потребу да било шта објашњава и доказује, остављајући читаоцима једино могућност да се „пронађу” у лутањима душе, или да одбаце тај свет. Чини се да је такав стваралачки поступак у великој мери и заслужан за популарност писца, будући да је Пељевинов опис реакције унутрашњег света руског човека на оне процесе који су се одвијали у реалности наишао на саосећање великог броја читалаца.

Виктор Пељевин је аутор седам повести, од којих су од посебног значаја „Жута стрела” и „Принц Госплана”, а због посебног места које заузима у свемукупном пишевом стваралаштву за предмет наше анализе узели смо повест „Пустињак и шестопрсти”. Повести се у руској теорији књижевности дефинишу као прозни жанр који по обиму заузима место између романа и прича (Nikoliūkin 2001: 1596), те се зато не могу изједначити са књижевним термином „новела”, под којим се обично подразумева „кратка прича”. Велику улогу у развоју руске књижевности имала је филозофска повест (*Conte philosophique*) као специфични жанр епохе ренесансе у којем су стварали француски мислиоци Волтер и Денис Дидро. У таквим својим делима, као што су „Кандид”, „Микромегас” и „Задиг”, Волтер је путем фиктивних прича критиковао основне

друштвене проблеме и на алегоријски начин излагао своје идеје, концепте и филозофију (Labesse 1995). Волтерова дела су у Русији добила одредницу филозофских повести управо због динамичног и занимљивог прозаичног описа природног тока живота јунака и његових догодовштина, а који су заправо послужили као основа за излагање прогресивних идеја оног времена. Управо такво приповедање је инспирисало огромну већину писаца у време које је у великој мери обликовало руску књижевну традицију. Пељевин са својим повестима у одређеном смислу следи ту традицију, али је истовремено и надограђује елементима постмодернистичке поетике. То се најконкретније види на примеру повести „Пустињак и шестопрсти”. Није случајно што већина проучавалаца пишевог стваралаштва назива ову повест квинтесенцијом његове поетике, будући да се ту у једној сажетој и претежно алегоријској форми изражава суштина ауторовог погледа на свет и човека.

Главни јунаци повести су два пилета, бројлера, Пустињак и Шестопрсти, који у живинарском комбинату Луначарског пролазе кроз циклус товљења уочи прераде. Читаоцу, међутим, то постаје јасно тек у току приповедања, што има значајну улогу у перцепцији оба јунака као сатиричног описа човека. Таква перцепција јунака тек је почетак општег разграђивања хумористичког описа људске свакодневнице, будући да за њом следи објашњење прилично сложене хијерархијске структуре пилећег социума, где место сваког члана зависи од тога колико се близу налази хранилици-појилици. Заплет сижеа почиње од прогонства Шестопрстог из социума и хранилице, што га доводи до Пустињака, интелигентног и мудрог пилета-филозофа, који прихвата Шестопрстог и почиње да му преноси своје знање. Управо у Пустињаку Пељевин оваплоћује за његова дела карактеристичну функцију учитеља који преноси своју мудрост ученику, тј. главном јунаку, и на тај начин утиче на ширење граница његовог света.

Пустињак најпре убеђује Шестопрстог у постојање других „светова”, сваког са својим другачијим социумом, за које се испоставља да су боксеви са следећом туром пилића. До овог сазнања је дошао путујући између њих, што му напослетку полази за руком да изведе и заједно са својим новим учеником, Шестопрстим. Лутајући заједно са њим, Пустињак подучава Шестопрстог језику „богова”, односно људи, објашњава му како да препозна наступање дана или ноћи гледањем на сат, и чак му одгонета тајну сопственог настанка, подучавајући га да сви они настају излегањем из јајета. Готово сваки елемент „птичијег света” функционише као метафора за одређени аспект људског живота. У целини, овакво приповедање на први поглед делује као алегорија на

ограниченост људске перцепције света, критика основних механизма функционисања друштва, митологије, религије, традиција и обичаја. Такво тумачење би оправдало сврставање Пељевина у табор постмодерниста, да није једног момента који има фундаментални значај за концепцију његовог стваралаштва. Наиме, Шестопрсти многе псеудоистине доживљава као чињенично стање, које се не могу подвргнути било каквој сумњи, те се у његовом дискурсу такве апстракције изнова и изнова означавају као „закони живота” и „тајне векова”. Међутим, како истиче Николај Карајев, „истина је перпендикуларна у односу на општеприхваћени систем вредности, и зато није битно колико се неко налази близу хранилице, да ли је националиста или глобалиста, да ли верује у Бога или не, важно је само то колико било која од тих концепција управља нашим понашањем, колико смо, у суштини, слободни од самих себе” (Караев 2009). Шестопрсти почиње да размишља о слободи тек након што је изопштен из социума. Пустињак је само водич и катализатор тог процеса, али је кључни моменат за судбину Шестопрстог управо излазак из хијерархијске структуре. За Пељевина се постмодернистички процес деидологизације остварује у уму, у процесу рада човека над самим собом.

Пустињак и Шестопрсти почињу да трагају за једном од највећих тајни њиховог „пилећег микрокосмоса” – тајном лета. Са њихове тачке гледишта, „тајна лета” представља непознат терен, нешто мистериозно и готово недостижно, али истовремено и нешто што представља потпуни развој скривених потенцијала свог бића. У намери да спознају „тајну лета”, Пустињак и Шестопрсти почињу да упражњавају одговарајуће вежбе, да би након одређеног времена морали да на своја крила причвршћују навртке у својству тегића, јер у процесу вежбања ноге из неког разлога почињу да се одвајају од земље. Прича о постизању „тајне лета” претвара се у једну од можда најубедљивијих алегорија на тему тежње човека ка слободи.

У историјском контексту европске културе појам слободе се најчешће схватао као могућност деловања и понашања у условима одсуства спољашњих фактора који субјекту, индивидуи, намећу циљеве (Grišpanov, Mozheiko 2001: 376). Тако су на Западу преовладале идеје слободе као претежно политичко-правни концепти у којима важно место заузима однос између власти и индивидуе, где се слобода оцењује по критеријумима могућности индивидуе да у складу са својим афинитетима и вољом делује у сагласју или супротности са преовладавајућом идеологијом. На Истоку је, међутим, концепт слободе остао искључиво у оквиру граница тзв. „унутрашњег света”, тј. интегрално повезан са моралним и емоционалним вредностима субјекта, док је његов однос

према спољашњем свету остао условљен традицијама и обичајима заједнице (Allakhverdiev 2013: 223).

Пељевинови јунаци из повести, иако слободни од утицаја социума на њихову перцепцију света (дакле, слободни у западном смислу), нису у стању да достигну идеал „унутрашње слободе”, који је метафорично закодиран у облику синтагме „тајна лета”. Оно што их спутава у достизању тог циља јесте непостојање саме представе о томе шта је заправо „тајна лета”, односно, у пренесеном значењу, слобода. Карајев тај моменат интерпретира у постмодернистичком кључу, истичући како „испада да ми не можемо да постанемо слободни све онда док се не ослободимо самог појма слободе” (Karaev 2009). Тек на крају повести, у сусрету са претњом сопствене смрти, Шестопрсти у стању крајње емоционалне растројености интуитивно почиње да маше крилима и полеће. Испоставило се да је услов за освајање лета било ослањање не на ум, већ на „срце”, тј. на специфично духовно осећање спремности да се ослободи потенцијал личности. То је последњи делић који склапа ширу слику алегорије о човеку и слободи: према Пељевину, истинска слобода није она која долази са друштвеним положајем, богатством, па чак ни политичким или правним статусом, већ својеврсно преваладавање „самог себе”, тј. дубоко укорењених представа о сопственом идентитету који врло често функционишу као ограничавајући фактори у процесу развоја људских потенцијала.

Освојивши умеће летења, јунаци Пељевинове повести винули су се кроз прозор у простор апсолутне слободе, и тиме су још једном пробили границе света. Ово стално пробијање граница светова (прелазак са нивоа једног бокса за товљење на ниво читавог комбината са седамдесет боксова, затим сам бег из комбината) представља алузију на будистичко учење о простору и времену: у основи будистичке представе о простору и времену лежи мисао о узајамној условљености човековог ума и његове перцепције простора, где су границе света ограничене границама свести. Излажење изван оквира граница свести, по тој теорији, проширује и перцепцију простора и времена, али се и тај свет са своје стране опет налази унутар неког већег света, чији је спознавање ограничено потенцијалима ума (Vas'kin, Ulanov 2013: 46–49). У томе се и састоји будистичка теорија о бесконачности простора и времена, која је у Пељевиновом стваралаштву повезана са Лајбницевог теоријом могућих светова и другим достигнућима европске филозофије у области разумевања ових концепата. Међутим, концепти простора и времена у традицији западне филозофије и науке углавном су разматрани као нешто спољашње у односу на човека, што је упућивало на искључиво геометријске карактеристике тих појмова. На Истоку

су пак они остали неодвојиви од субјекта, па се стицање првих представа о простору везивало за покрете тела, док је даљи развој осећаја за простор ишао у правцу не истраживања објективног света, како је то било на Западу, већ развоја потенцијала ума да разуме само суштину простора по њиховом схватању (Dalykova-Parfirovich 2002: 5). Пељевин се у великој мери ослања на овакву перцепцију простора и времена у својој повести, те је вежбање крила (покрети тела) само алегоријска обрада прве етапе у ширењу граница свог света, док се прави пробој остварује не толико у сфери телесности и материјализма, колико у облику изразито снажног духовног искуства.

Међутим, схватање света као илузије не одражава само интерес писца за источњачком религиозном филозофијом, већ је, како на то указује Јелена Борода, такво приповедање „повезано са сфером архетипског”, са жељом да се анализи подвргну кључни елементи колективног идентитета (Boroda 2008: 626–627). Зато је најважнији део повести управо позиционирање јунака према различитим социумима: сваки од тих социума функционише као затворена религиозна заједница, са својом хијерархијском структуром, осмишљавањем космогонијских и апокалиптичких митова, и тумачењем тзв. „крајње етапе”, односно одлазак на конвејер за прераду меса. Шестопрсти добија могућност да „погледа са стране” један такав систем, чији је донедавно и сам био члан, и у разговору са Пустињаком постепено се ослобађа утицаја митова. Највећи ефекат на промену стања свести Шестопрстог има упознавање са другим митовима, из других социума – истовремено присуство више „истина” изазива у свести Шестопрстог стање блиско шизофренији, његов поглед на свет губи неопходну стабилност, која за собом повлачи и распад сопственог идентитета. То и јесте главна улога неомитологизације као једног од најпрепознатљивијих књижевних поступака у стваралаштву Пељевина. Стварање нових митова, или увођење нових значења за већ постојеће, има за циљ да уздрма на први поглед чврсту и стабилну слику света, и демонстрира зависност људског „Ја” од утицаја колективног искуства из прошлости и садашњости. Таква ситуација са идентитетом човека доводи на исте позиције тако удаљене системе, као што су источњачка религиозна филозофија са једне стране, и теорија и пракса постмодернизма са друге. Постмодернистички писци и песници, уметници и режисери одричу у својим делима истину, одбацујући је као производ тоталитаризма, који потчињава „Ја” осећање неком инструментализованом од стране власти „Ми” осећању. У том циљу постмодернисти се користе методом шизоманипулације, уводећи мношто супротстављених симбола и значења који руше саме основе културних архетипова. Међутим, како истиче Генадиј Мур-

ков, они самим тим „постају и борци, и жртве раздвојеног мишљења”, јер тиме неприметно упадају у лажну противуречност, тежећи да једну претензију на универзално тумачење замене другом (Mugikov 2011: 29). Будизам у Пељевиновом стваралаштву постоји не као елемент шизоблока Исток–Запад, већ као најподеснији начин да се пише о људској свести у условима деидологизације, одбацивања истине и борбе за „право тумачења”.

У том погледу повест садржи и скривену критику религиозних система, где се хуманост Стваралаца у односу на оно што они стварају доводи у питање. Приписујући, са тачке гледишта Пустињака и Шестопростога, људима који раде у живинарском комбинату улогу богова, аутор их сматра најодговорнијим за све карактеристике света у којем бораве главни јунаци. Захваљујући способности да разумеју „језик богова”, односно људи, Пустињак и Шестопрсти суочавају се са најважнијом мишљу за схватање смисла сопственог постојања и улоге у друштвеном систему: „Универзум је створен због вас, а не за вас” (Pelevin 1999: 76. Превод Н. Б.). Овакав опис религиозних система може се тумачити као сатира на поредак у којем религиозност служи само као основ за успостављање односа потчињености друштва интересу власти. Иза религиозних мистификација различитих живинарских „социума” крије се ограничавање могућности појединаца, смисао постојања се изједначава са недокучивом тајном, док се слобода избора види у осмишљавању правила система позиционирања у односу на хранилицу. Са своје стране, „богови”, односно људи, стварају тај свет да би себи обезбедили храну, што општој концепцији религиозности у повести даје особине велике лажи која треба да сакрије и мистификује механизме функционисања самог тог света. Такав свет није створен за живину, већ због њих, а за потребе прехрањивања богова, што би се у пројекцији на свет човека могло тумачити као указивање на антихуманистичку оријентацију савмених друштвених и религиозних система.

Општи песимистички тонови који избијају из мрачне, безнадежне и безизлазне поетике постмодернизма ипак нису карактеристични за Пељевиново стваралаштво. Могли би се рећи да управо тај моменат најконкретније издваја Пељевина у односу на масу других аутора постмодернистичке оријентације. То се, поново, најочигледније испољава у повести „Пустињак и шестопрсти”. Свеопште осећање страдања и патње, неслободе и бесмисла постојања у живинарском комбинату сусреће се са једном крајње једноставном филозофијом која афирмише, пре свега, сам живот, а потом и основне животне вредности: „Ако си се нашао у тами и видиш и најслабији зрак светлости, мораш да идеш према њему, уместо да размишљаш о томе има ли то смисла или нема” (*ibidem*:

80. Превод Н. Б.). Сличне оптимистичке поруке налазимо и у другим делима писца, што је привукло интересовање теоретичара постмодернизма због изузетка у односу на уобичајену праксу приповедања. Углавном се сматра да извор за овакву животну филозофију писац налази у будистичким текстовима, где се људска патња и страдање виде у заблудама о свету и самом себи, који заклањају пут бодисатве, односно превлађивања тих заблуда. Међутим, иако се мора признати да постоји извештај ове религиозне филозофије на стваралачке концепције Пељевина, ипак бисмо указали на једну битну карактеристику његове поетике која, по нашем схватању, боље описује разлоге за оптимизам писца. Наиме, у великом броју својих дела Пељевин заговара идеју о утицају преовладавајућег расположења на изглед и функционисање света, уз наглашавање да човек врло често није свестан својих могућности да обликује свет. Стање колективне свести узајамно је повезано са стањем света. Размишљање о тој теми претвара се у стару дилему о кокошки и јајету, која се у повести употребљава као вишезначна метафора. Истовремено, стање колективне свести може постати и веома опасно оружје у рукама оних који имају могућности да њиме манипулишу – религиозним системима, властима и медијима. Зато се Пељевин супротставља депресивности, свеопштој анксиозности и незадовољству савременог друштва, подсећајући читаоце да срећа није ван, већ унутар човека:

„– А сада замисли да си на тренутак промолио главу, видео светлост, удахнуо ваздух и да је нешто дотакло твоју руку. И ти си се за то ухватио и држиш се. Тако да, ако се може сматрати да читав живот тонеш – а то и јесте тако – онда је љубав оно што ти помаже да држиш главу изнад воде.” (Pelevin 1999: 81. Превод Н. Б.)

Зато и финална сцена повести, када Пустињак и Шестопрсти коначно полећу упркос сопственој природи и распрострањеном стереотипу да се кокошка не може сматрати птицом, представља симболички чин побуне против доминације мрачног и безизлазног света. У томе и јесте суштина задатка који писац себи задаје: пошто изглед нашег света и начин његовог функционисања директно зависи од колективног људског расположења, Пељевин се труди да читаоцу поручи како после таме, по правилу, увек долази светлост, и да вера, љубав и нада представљају нешто што је човеку потребно исто онолико колико и задовољавање физиолошких потреба организма.

Извори

1. Пелевин, Виктор (1999), *Желтая стрела*, сборник. М.: Вагриус.

Литература

1. Аллахвердиев, Гариб Вели (2013), Эволюция идеи свободы в истории восточной и западной философской мысли (сравнительный анализ) // *Вестник КемГУ*, № 2 (54) Т. 1.
2. Борода, Елена (2008), Проза Виктора Пелевина как диагностика социальной энтропии. Материалы XV Международной конференции «Ломоносов». Секция «Филология». М.: МАКС Пресс.
3. Васькин, Андрей Асхатович, Мерген Санджиевич Уланов (2013), Пространство и время в буддийской картине мира. // *Вестник Калмыцкого университета*, Элиста: ФГБОУ ВПО «КалмГУ».
4. Грицанов, Александр Алексеевич, Марина Александровна Можейко (2001), Свобода // *Постмодернизм. Энциклопедия*. Минск: Интерпрессервис, Книжный дом.
5. Гурин, Станислав (2008), *Пелевин между буддизмом и христианством*. [Электронный ресурс] URL: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-gurin/1.html> (дата обращения: 30. 11. 2020).
6. Далькова-Парфирович, Вилен Санджеевна (2002), Калачакра, пространство и время в тибетском буддизме // Гленн Муллин. *Практика Калачакры*. М.: Беловодье.
7. Караев, Николай (2009), *Пелевин в глазах смотрящего*. [Электронный ресурс] URL: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-kar/1.html>. (дата обращения: 30. 11. 2020).
8. Муриков, Геннадий (2011), Параллельные миры. // *Литературная учеба*. № 1/2011. М.: «Литературная учеба», сс. 22–44.
9. Николюкин, Александр Николаевич (ред) (2001), *Повесть* // *Литературная энциклопедия терминов и понятий* / Под ред. А. Н. Николюкина. – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак.
10. Labesse, Jean (1995), *Le conte philosophique voltairien*. Ellipses.

Nenad Đ. Blagojević
University of Niš
Faculty of Philosophy

FEATURES OF THEME AND IDEA IN VICTOR PELEVIN'S SHORT STORY „HERMIT AND SIXFINGERS”

Summary

In addition to novels, short stories (russ: „повести”) represent one of the most significant aspects of Victor Pelevin's works, which, according to many scholars of contemporary Russian literature, are not given enough attention in the analysis. Although a more detailed acquaintance with Pelevin's work and chronology of his editions leads to the conclusion that collections of his short stories and narratives represent a kind of „warehouse“ for themes and ideas that the writer later develops into fully-fledged novels, the role of these collections in his poetics is no less. The point is, that the writer uses shorter literary forms to focus completely on a certain topic, idea or a special method of stylistic shaping of the text, which in novels, due to the specificity of the genre itself, is not always possible. It was this feature that made Pelevin's stories and narratives, in their own way, the most suitable forms for getting acquainted with the essence of the author's creative conceptions. Also, it should be noted that although these texts function as „closed worlds“, at first glance unrelated to one another, collections of stories still complete a set of topics that, according to Pelevin, best describes the state of collective consciousness of Russian society in the period when these texts appeared. In this paper we analyse the thematics and ideology of Pelevin's short stories on the example of „Hermit and Sixfingers“.

► **Key words:** short narratives, Victor Pelevin, Russian literature, postmodernism, „Hermit and Sixfingers”.

Primary source

1. Pelevin, Viktor (1999), *Zheltaiâ strela*, sbornik. M.: Vagrius. (In Russ.)

References

1. Allakhverdiev, Garib Veli (2013), Èvoliûtsiia idei svobody v istorii vostochnoi i zapadnoi filozofskoï mysli (sravnitel'nyi analiz) [The evolution of idea of Freedom in the history of eastern and western philosophical thought (comparative analysis)] // *Vestnik KemGU [Bulletin of Kemerovo State University]*, No 2 (54) V. 1.

2. Boroda, Elena (2008), Proza Viktora Pelevina kak diagnostika sošial'noi ěntropii. [Victor Pelevin's prose as a diagnostics of social entropy] // Proceedings of the XV International Conference „Lomonosov”. Section „Philology”. Moscow: Max Press.
3. Dalykova-Parfirovich, Vilena Sandzheevna (2002), Kalachakra, prostranstvo i vremia v tibetskom buddizme [Kalachakra, space and time in Tibetan Buddhism] // Glenn Mullin. *Praktika Kalachakry*. Moscow: Belovod'e.
4. Grišānov, Aleksandr Alekseevich, Marina Aleksandrovna Mozheiko (2001), Freedom // *Postmodernism. Encyclopedia*, Minsk: Interpresservis, Knizhnyi dom.
5. Gurin, Stanislav (2008), *Pelevin mezhdu buddizmom i khristianstvom*. [Pelevin between Buddhism and Christianity]. [Online resource] URL: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-gurin/1.html> (date accessed: 30. 11. 2020).
6. Karaev, Nikolai (2009), *Pelevin v glazakh smotriashchego*. [Pelevin in the eyes of the one who is looking]. [Online resource] URL: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-kar/1.html>. (date accessed: 30. 11. 2020).
7. Labesse, Jean (1995), *Le conte philosophique voltairien*. Ellipses.
8. Murikov, Gennadii (2011), Parallel'nye miry [Parallel Worlds] // *Literaturnaiā ucheba* [Literary Studies]. No 1/2011. Moscow: „Literary Studies”.
9. Nikoliūkin, Aleksandr Nikolaevich (ed) (2001), *Povest' // Literaturnaiā ěntsiklopediia terminov i poniatiĭ* [Literary encyclopedia of terms and concepts]. Institut nauchnoi informatiĭ po obshchestvennym naukam RAN [Institute of scientific information in the field of social sciences of the Russian Academy of Sciences]. Moscow: Intelvak.
10. Vas'kin, Andrei Askhatovich, Mergen Sandzhievich Ulanov (2013), *Prostranstvo i vremia v buddiiskoi kartine mira*. [Time and space in Buddhist perception of the world] // *Vestnik Kalmyt'skogo universiteta* [Bulletin of the Kalmyk University], Ėlista: Kalmyk State University.

Преузето: 31. 12. 2020.
Корекције: 22. 2. 2021.
Прихваћено: 25. 2. 2021.

Дмитрий Владимирович Новохатский¹
Катанский университет
Факультет гуманитарных наук

КОНСТРУИРОВАНИЕ „СВЕТЛОГО ПРОШЛОГО” В „ПОПАДАНЧЕСКИХ” РОМАНАХ О ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ²

Аннотация: *Статья посвящена исследованию феномена хронопутешествия („попаданчества”) в Великую Отечественную войну в современной русской литературе. Рассматривается типология и поэтика „попаданческих” романов о Великой Отечественной войне, их отличия от классического военного романа, приемы взаимодействия с читателем. Исследуется связь „попаданчества” с криптоисторией и теорией заговора, а также тенденция переоценки исторических событий и персоналий. Популярность „попаданчества” связывается с изображением утопии, обращенной в прошлое, где „страной мечты” и образцом для построения будущего становится Советский Союз. Коррекция итогов Великой Отечественной войны является лишь предлогом для изображения „светлого прошлого” – альтернативного мира, в котором Советский Союз устанавливает мировую гегемонию и избегает распада в 1991 г. Подчеркивается, что военное „попаданчество” выполняет важную социальную функцию преодоления (пост)*

¹ dmitry.novokhatskiy@unict.it

² Ядром исследования стал анализ военных „попаданческих” циклов лауреатов вручаемой с 1993 г. премии *Интерпресскон* – наиболее престижной российской премии в области литературной фантастики – в номинации *Одиссей* (*Премия им. Звягинцева за альтернативную историю*) (вручается с 2017 г.) – Владислава Конюшевского (премия 2017 г.), Романа Злотникова (премия 2018 г.) и Алексея Махрова (премия 2019 г.). Цикл В. Конюшевского *Попытка возврата* (2008-09) состоит из четырех романов: *Попытка возврата*, *Все зависит от нас*, *По эту сторону фронта*, *Основная миссия*. Цикл Р. Злотникова и А. Махрова *Разговор с Вождем* (2015-18) также состоит из четырех романов: *Разговор с Вождем*, *Дорога к Вождю*, *Встреча с Вождем*, *Голос Вождя*. В качестве иллюстративного материала для исследования методом случайной выборки активно привлекались тексты множества других современных русских военно-„попаданческих” романов.

советской травмы, однако в то же время демонстрирует кризис новых идей развития современной России.

Ключевые слова: современная русская литература, массовая литература, (пост)советская травма, альтернативная история, „попаданчество”, утопия, Великая Отечественная война, Иосиф Сталин.

1. Введение

Как замечает Карл Поппер,

не может быть истории прошлого в том виде, как оно действительно имело место, возможны только исторические интерпретации. (...) Каждое поколение имеет право по-своему интерпретировать историю (...) и обязано это делать, чтобы удовлетворить свои насущные потребности (1992: 310).

Интерес к истории, который в русской культуре всегда был высок, с начала 2000-х годов приобрел новые очертания: востребованными стали темы официальной и личной памяти и их взаимодействия, ностальгии, объективности исторического знания, возможности интерпретации и фальсификации истории. Дискурс истории стал мейнстримом современной российской культуры, который активно реализуется в искусстве (литературе, кинематографе) и в повседневных культурных практиках. Более того, „литература стала восприниматься в качестве альтернативы находящейся в кризисе исторической науки, (...) произошло „олитературирование” истории” (Trubina 2018: 438).

Можно выделить несколько причин этого явления: с одной стороны, всплеск интереса к истории – явление общемирового масштаба, связанное с постмодернистским ощущением „конца объективной истории” и соответствующей заменой „единой истории” на множество разнообразных, противоречивых, субъективных историй, зачастую связанных с созданием авторской мифологии. С другой стороны, в современной России интерес к истории связан с локальными факторами, прежде всего, с неоднократно освещенной в научной литературе (пост)советской травмой³: как указывают Е. Добренко

³Исследованием (пост)советской травмы занимается целый ряд смежных гуманитарных дисциплин – культурология, литературоведение, философия, политология, социология. Из последних исследований, посвященных вопросу постсоветской травмы, см.: спецвыпуск журнала *Slavonica* (2011, Volume 17, Issue 2) „Between History and the Past: The Soviet Legacy as Traumatic Object of Contemporary Russian Culture” со статьями Евгения Добренко, Лизы Рико Вакамия, Ильи Калинина и др. ученых; из отечественных работ – Дудолодова, Мария (2014), „Ценностно-рациональные практики в постсоветском обществе как результат культурной травмы”, *Общество. Среда. Развитие*, 4 (33), 131–134; Аникин, Даниил (2014), „Травма”

и А. Щербенок, „общество и культура в России до сих пор сохраняют зависимость от советского наследия (...) практически во всех сферах продуцирования символов, от государственной идеологии до архитектуры, от элитарной до массовой литературы” (2011: 77). Трудно не согласиться с тем, что после 1991 года „новое российское государство оказалось, как и все общество, как каждый советский / постсоветский человек в ситуации самоопределения” (Govorukhina 2011: 358). Разрушение советских метанарративов и их дискредитация в конце 1980-х – начале 1990-х гг., недолгий период постсоветской „лихой” демократии, сменившийся после 1999 г. активным государственным строительством в сфере культурной политики, непрекращающийся поиск новой идентичности, – все это создает общественный запрос⁴ на целостность отечественной истории, который активно поддерживается государством.

2. Стратегии освоения истории в современной русской литературе⁵

В русской литературе последних лет с достаточной долей условности выделяются две магистральные стратегии, которые можно назвать элитарным и массовым освоением истории. Если в официальном дискурсе судьба человека служит лишь иллюстрацией глобальных исторических событий (зачастую речь идет о „поколениях”: „поколение войны”, „поколение шестидесятников”, „поколение перестройки”), то в современной литературе элитарного толка разрозненные фрагменты истории выстраиваются в целостный фон личной жизни главного героя; очевидно стремление противопоставить патетике официального дискурса интимность личной, персональной истории. В результате история переживается как личное воспоминание, а не как отстраненный рассказ. Как заметила современный прозаик Алиса Ганиева, эти романы „крутят-

памяти: стратегии конструирования в современном политическом дискурсе”, *Вестник Ленинградского государственного университета им. Пушкина*, Т. 2, 1, 220–229; Селянинова, Гульсина (2017), „Использование концепции социокультурной травмы в процессе изучения исторической памяти и транзита идентичности советского общества”, *Историческая память и культурные символы национальной идентичности*, Ставрополь: Северо-Кавказский федеральный университет, 226–229.

⁴ Мария Галина, подчеркивая неинституциональные корни этого запроса, называет его „запросом, идущим снизу”, см.: Галина, Мария (2017), „Вернуться и переменить. Альтернативная история России как отражение травматических точек массового сознания постсоветского человека”, *Новое литературное обозрение*, 4 (146), 258–271.

⁵ Под современной русской литературой в статье понимается литература последних двух десятилетий, т.е. периода ок. 2000 – до настоящего времени.

ся вокруг одних и тех же тем. Это история – личная, семейная, этническая, территориальная, – память, самоидентификация, ретроспекция” (Ganieva 2015: 234). На этом принципе построены многие знаковые произведения последних лет, номинированные на престижные литературные премии (*НОС*, *Нацбест*, *Русский букер*), – *Авиатор* Евгения Водолазкина (2016), *Зулейха открывает глаза* Гузели Яхиной (2015), *Петровы в гриппе и вокруг него* Алексея Сальникова (2016). Под маской животного эпоса этот принцип воплощен и в получившем многочисленные премии романе Григория Служителя *Дни Савелия* (2018).

В паралитературе освоение истории претерпевает изменения, связанные со спецификой массового сознания: личная или семейная история не кажется потребителю массовой литературы слишком привлекательной: она обыденна и лишена элементов тайны и приключения. Компромиссом между историзмом и запросом на развлекательность становится поэтика приобщения человека к великим делам, т.е. сюжеты, рассказывающие об участии главного героя и его сподвижников в грандиозных событиях, изменивших судьбы мира, по образцу хорошо знакомого из советской культуры революционного дискурса (например, знаменитая кинотрилогия *Неуловимые мстители*⁶). Парадоксально, однако, что в русской массовой литературе бум переживает не собственно историко-приключенческая, а альтернативно-историческая литература, в особенности „попаданчество”⁷, т.е. такая альтернативная история, где в создании

⁶ Снята в 1966–71 гг. режиссером Эдмондом Кеосаяном по мотивам повести Павла Бляхина *Красные дьяволята* (1923–26).

⁷ Из работ, посвященных альтернативно-историческому „попаданчеству” в русской литературе, см.: Галина, Мария (2017), „Вернуться и переменить. Альтернативная история России как отражение травматических точек массового сознания постсоветского человека”, *Новое литературное обозрение*, 4 (146), 258-271; Лобин, Александр (2015), *Авторские концепции российской истории в русской литературе XXI века*, Ульяновск: УлГТУ; Лобин, Александр (2008), *Повествовательное пространство и магистральный сюжет современного историко-фантастического романа*, Ульяновск: УлГТУ; Фишман, Леонид (2004), „Мы попали”, *Дружба народов*, 10, 200-208; Фишман, Леонид (2013), „Попаданческая фантастика’: неузнанное выполнение ‘социального заказа’?”, *Философия образования*, 6 (51), 119-125; Novokhatskiy, Dmitry (2020), „*Non è ancora tardi: Il trauma post-sovietico e la ‘correzione economica’ della storia nella letteratura russa di massa*”, *Le forme e la storia*, XIII, 1, pp. 189-204. См. также коллективную монографию: Suslov, Mikhail and Bodin, Per-Arne (Eds.) (2020), *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia*, London: I.B. Tauris. В монографии Кирилла Королева „попаданчество” рассматривается в общем контексте поиска современной русской идентичности, см.: Королев, Кирилл (2018), *Поиски национальной идентичности в советской и постсоветской массовой культуре. Славянский метасюжет в отечественном культурном пространстве*, Москва: Издательские решения.

альтернативной реальности активное участие принимает путешественник из современного читателю настоящего – „попаданец“. Соответственно, читателю предлагается не только *пережить* вместе с героями ключевые моменты отечественной истории, но и *создать* новую историю, отталкиваясь от оценки настоящего.

Одной из непосредственных причин возникновения запроса на такую литературу является стремление российского общества максимально использовать символический капитал прошлого: современная Россия позиционируется в качестве законного наследника и Советского Союза, и Российской империи, – систем если не противоположных, то малосовместимых. В результате современная российская культура обращена в прошлое: формируется особая, гибридная реальность, „ностальящее“ – „жизнь, протекающая в ностальгии по советскому“ (Ivanova 2002: 89); не следует, однако, забывать о важности для массового сознания мифа о царской России, сформировавшегося в начале 1990-х. Гибридная царско-советско-российская реальность запускает парадоксальный механизм: не только прошлое и настоящее сливаются в единое целое, но прошлое через настоящее экстраполируется в будущее.

Среднестатистический россиянин – основной потребитель паралитературы – живет в „ностальящем“, в каждодневном переживании прошлого; опасности и проблемы исторического прошлого воспринимаются им как проблемы и угрозы настоящего. При этом, как удачно замечает К. Фрумкин, „травматический опыт советской и постсоветской истории, открывшиеся исторические факты (...) стали импульсом к активной разработке истории как летописи страданий, как мартиролога“ (2016: 21). Соответственно, исправление исторических ошибок прошлого приобретает исключительную важность для будущего страны, так как (по крайней мере, виртуально) позволяет преодолеть историческую травму: пространство исправленной истории вместо страдания и лишений предлагает радость легких побед и благоденствие. Способствует расцвету альтернативистики в России также тот факт, что прошлое в этой литературе конструируется в отличной от традиционного исторического романа манере: альтернативная история воспринимается читателем сквозь призму документальной истории и постоянно сравнивается с ней; альтернативно-исторический художественный дискурс нарочито вторичен и не самостоятелен. Речь идет о своеобразном двойном кодировании, где понятие альтернативности реализуется исключительно в случае знания читателем реально случившейся истории.

Как указывают Михаил Суслов и Пер-Арне Бодин, „парадоксальное сочетание социальных проектов будущего и романтического поиска собственной идентичности обуславливает интерес постсоветских фантастов к таким литературным приемам, как альтернативная история, альтернативная география и геополитика, теория заговора и криптоистория” (2020: 7). В реальности поток „попаданческой” (и в целом альтернативно-исторической русской литературы) создают не только состоявшиеся литераторы, но во многом и полупрофессиональные любители. Кроме значительного тиража книг, печатаемых ведущими российскими издателями (*Эксмо, Яуза, Альфа-книга*), огромное количество любительских и полублюительских „попаданческих” историй рождается в Интернете и никогда не выходит за его рамки – появился „попаданческий” самиздат; существует множество русскоязычных веб-сайтов, посвященных „попаданчеству”⁸.

Еще в 2004 г. Борис Витенберг отмечал: „Для того чтобы привлечь внимание читателей, при всем современном богатстве и разнообразии предлагаемой книжной продукции, нынче нужно, чтобы ‘альтернатива’ романа была созвучна определенным общественным настроениям. Чем более массовым, тем лучше” (Vitenberg 2004). С одной стороны, это „литература бессилия”, форма социального эскапизма, в которой невозможность повлиять на объективную реальность компенсируется усилиями по виртуальному исправлению истории. В создании и потреблении „попаданческой” литературы видится желание обывателя внести вклад в государственное дело и при этом проявить нереализованные таланты и способности, „вместо решения конкретных проблем современные писатели уходят в создание виртуальных миров, где можно жить без хлопот” (Kovtun 2011: 355). С другой – в литературе формируется утопия, востребованная обществом, однако вместо классической модели утопии, существующей в будущем или в параллельном мире, „попаданческая” утопия реализуется в прошлом.

3. Великая Отечественная война в художественной альтернативистике.

Выбор эпох, куда авторы посылают своих героев, варьирует от недавнего прошлого (например, московской Олимпиады 1980 г.) до времен языческой

⁸ Например, сайт <<http://popadanec.info>>, позиционирующий себя как *Каталог книг про попаданцев, вселенцев, зашланцев и погруженцев*; сайт <<http://www.popadanec.ru>>, предлагающий не только подробно каталогизированные „попаданческие” произведения, но и их критику; сайт <<https://popadanets.com>>; сайт <<https://popadancy.com>> и другие.

Руси, и определяется предпочтениями автора и его историософскими взглядами. Неизменной остается идея – коррекция прошлого, проводимая в жизнь усилиями „попаданца“, позволяет избежать трагических периодов в истории России (татаро-монгольское иго, Смутное время, Гражданская война 1918–20 гг.) и установить доминирование России в мире. Эта идея предопределена поляризованностью российского общества, одним из немногих факторов объединения которого выступает патриотизм, в полной мере проявляющийся в моменты внешней угрозы русской / российской / советской государственности. Первым заметным шагом властей в создании объединяющего патриотического прошлого стал перенос в 2004 году советского праздника 7 ноября – годовщины Октябрьской революции 1917 года – на 4 ноября под названием „День народного единства“; формально – в ознаменование защиты Москвы от польских интервентов в Смутное время. Однако в поистине исполинских масштабах проект объединения общества на основе патриотизма проявился в использовании символического потенциала Великой Отечественной войны 1941–45 гг., в особенности, идеи всеобъединяющей Великой Победы. Как указывает Александр Лобин, „значимость военной темы в общественном сознании России последнего десятилетия проявляется во всех сферах культуры. День Победы стал главным государственным праздником, огромным успехом пользуются акции „Георгиевская ленточка“ и „Бессмертный полк“ (2020: 9). Великая Отечественная война в современной России превратилась в ежедневную реальность, переживаемую многократно. Учитывая постоянное присутствие дискурса Великой Отечественной войны в российском настоящем и важность символического потенциала победы над Германией, не удивительно, что одним из излюбленных периодов⁹, в которые разворачивается действие „попаданческих“ произведений, является Великая Отечественная война¹⁰.

Как характерно для массовой литературы, названия военных „попаданческих“ романов весьма информативны. Среди стратегий номинации и взаимодействия с читателем – гордость за предков и приобщение к Победе (*Спасибо деду за Победу! Это и моя война* Алексея Махрова), обращение к культурному опыту читателя (*Вчера будет война* Сергея Буркатовского, *Если завтра – война*

⁹ На январь 2021 г. сайт <<http://popadanec.info>> содержит информацию о 150 произведениях, в которых „попаданцы“ изменяют историю Великой Отечественной войны.

¹⁰ Отметим, что одним из первых произведений русской литературы, где „попаданцы“ изменяют историю Великой Отечественной войны, стала фантастическая эпопея Василия Звягинцева *Одиссей покидает Итаку* (первый роман опубликован в 1978 г.).

Константина Самойлова¹¹, *Первым делом самолеты* Александра Баренберга¹²), обнажение приема коррекции истории (*Небо в огне. Штурмовик из будущего* Дмитрия Политова, *По машинам! Танкист из будущего* Юрия Корчевского, *Взрывник. Заброшенный в 1941 год* Вадима Мельнюшкина), обращение к знаковым фигурам советской истории (*Разговор с Вождем* Алексея Махрова и Романа Злотникова, *Тень Сталина* автора под псевдонимом „Комбат Найтов”, *Спассти будущее! „Попаданец” Вождя* Виктора Побережных). В русле современного переосмысления событий войны и подчеркнутого интереса к ее маргинальным проявлениям появляются книги вроде *Окруженец. Затерянный в 1941* Вадима Мельнюшкина или *Командир штрафбата* Юрия Корчевского.

В массовом сознании, к которому апеллируют авторы подобной литературы, Великая Отечественная война, несмотря на позитивный пафос победы, воспринимается как величайшая национальная трагедия, масштабы которой значительно возросли из-за ошибок советского руководства: массовых репрессий, кадровой политики Сталина в отношении войскового командующего состава и, как следствие, провальных для Красной Армии 1941–42 гг. Кроме того, в современной России не прекращаются дискуссии об историческом значении пакта Молотова-Риббентропа и о причинах неподготовленности Советского Союза к нападению Германии. Поэтому писатели-„альтернативщики” предсказуемо посылают своих героев либо в первые дни войны (июнь-июль 1941 г.) или в считанные часы до ее начала¹³.

Спасение страны в столь сжатые сроки возможно лишь благодаря прогрессорской функции „попаданца”, которая неизменно состоит не в изобретении принципиально новых агрегатов или решении научно-технических проблем, а в механическом переносе изобретений будущего в прошлое. В результате „данный жанр предоставляет широкие возможности автору заняться изложением тех или иных научно-технических сведений” (Fishman 2013: 122). Обычно перед прочтением „попаданческого” романа среднестатистический читатель знает основные вехи Великой Отечественной войны (внезапное нападение гитлеровцев 22 июня 1941 г., битва за Москву, Сталинградская битва, взятие Рейхстага), но мало знаком с характеристиками вооружения и

¹¹ По аналогии с известной повестью Бориса Васильева *Завтра была война* (1986).

¹² Цитата припева песни из знаменитого военного фильма *Небесный тихоход* (режиссер Семен Тимошенко, 1945): Потому, потому, что мы пилоты / Небо наш, небо наш родимый дом / Первым делом, первым делом самолеты / Ну а девушки, а девушки потом.

¹³ 11 июня 1941 г. – *Десантник. Из будущего – в бой* Олега Таругина, 20 июня – *Я – истребитель* Владимира Поселягина, 21 июня – *Попытка возврата* Владислава Конюшевского.

структурой советской армии. Техническая детализация повествования (виды вооружения, его преимущества и недостатки, производственные характеристики) вызывает эффект „обратного интереса к истории“ (в этом случае – истории военно-технического прогресса): ознакомление с *альтернативными* „рационализаторскими предложениями“ „попаданца“ стимулирует интерес к *реальной* истории. Этот прием реализуется в любом „попаданчестве“, однако в романах о Великой Отечественной войне он наиболее востребован. Кроме того, реализуется типичное для жанра „попаданческое двоереальное“¹⁴: протагонист живет и одновременно в двух временных пластах; изображаемое альтернативное прошлое конструируется через постоянные ссылки на геополитическую актуальность автора¹⁴: изменяя историю войны, протагонист (и автор) непременно указывает, что он поступает так исключительно под воздействием знакомых ему реалий мира будущего.

4. Главный герой „попаданческого“ романа о Великой Отечественной войне.

Проводником представлений автора о прошлом / настоящем в „военном“ попаданчестве всегда является главный герой, образ которого следует определенному (достаточно противоречивому) паралитературному шаблону: „Злободневность в массовой литературе прекрасно уживается с неправдоподобностью героя, это своего рода симбиоз“ (Cherniāk 2008: 5). В военном „попаданчестве“ подчеркивается „усредненность“ протагониста: это мужчина, русский по национальности, средних лет, среднего достатка, представитель среднего менеджерского звена, обязательно холостой, не обладающий какими-либо ярко выраженными талантами и не имеющий каких-то особенных интересов, кроме компьютерных игр и путешествий на стандартные для россиян курорты (Турция, Ибица, Таиланд). Как удачно подчеркивает Леонид Фишман, „изменить историю герой может (...) благодаря своим вполне обычным для нашего времени знаниям и способностям“ (2004: 200). Главные характеристики этого героя – русский патриотизм, доходящий до абсурда¹⁵, мачизм, неприятие „европейских ценностей“ и ностальгия по Советскому

¹⁴ В историческом дискурсе изображение прошлого всегда испытывает определенное влияние настоящего; но в „попаданческих“ романах этот прием предельно акцентирован и намеренно выдвинут на первый план.

¹⁵ „Я (...) усталился на экран своего „Самсунга“ (принципиально не пользуюсь „iPhone“ – не хочу поддерживать американского производителя)” (Zlotnikov 2015).

Союзу, проявляющаяся в пространственных инвективах в адрес „Запада” и „продажной интеллигенции”, – главных виновников распада страны.

В альтернативном прошлом в главном герое внезапно раскрываются качества супермена, связанные с ранее неизвестными фактами его биографии: нынешние менеджеры и логисты с завидным постоянством оказываются уволенными в запас офицерами, десантниками, спецназовцами или, в крайнем случае, солдатами-срочниками, прошедшими „горячие точки” (Абхазия, Чечня, Осетия, в последние годы в этот список добавилась Сирия). Все эти персонажи отменно владеют приемами рукопашного боя и всевозможными типами оружия. В пафосе изображения супергероя видится не только влияние современной поп-культуры и стремление создать героя жанра „эксн” по голливудскому образцу, но и очевидное желание самореализации: важной особенностью „попаданцев” является их не востребованность в современном мире: все они *бывшие* герои, и путешествие в прошлое дает им шанс доказать Родине и самому себе свою значимость. Как заявляет Илья Лисов, главный герой „попаданческого” цикла Владислава Конюшевского *Попытка возврата* (2008–09), „себя я наконец чувствую на месте именно здесь. Появилась цель! Не какие-то мелкие торгашеские метания и бессильная тоска от невозможности что-то изменить, а настоящее дело!” (Koniūshevskii 2009b). Протагонист романа „*Попаданец*” в НКВД. *Горячий июнь 1941-го* говорит: „Во времени, из которого я прибыл, над словами „куда Родина пошлет” смеялись. Оказавшись здесь, я понял настоящий смысл этих слов” (Poberezhnykh 2012). Хронопутешествие становится для героя социальным лифтом, благодаря которому он превращается из среднестатистического гражданина в вершителя судеб мира, своеобразного Бога. Кроме того, „попаданчество” задействует стандартные механизмы паралитературы: еще до прочтения книги читатель знает, что она закончится в стиле *happy end*, и „попаданец” без особого труда выполнит все поставленные перед ним задачи. Оказавшись в прошлом, главный герой знает, „зачем он здесь и что ему надлежит сделать. (...) он может переломить ситуацию, может, поскольку знает, что, как и когда будет происходить” (Tarugin 2012).

Во многом этому способствуют приемы, заимствованные из логики компьютерной игры¹⁶: например, неограниченное число жизней (в цикле *Разговор с Вождем* главный герой после каждой своей гибели на войне снова возвращается в прошлое) или неуязвимость и способность к стремительной реге-

¹⁶ Заслуживает внимания название романа Олега Таругина *Операция „Танк времени”*. Из компьютерной игры – на Великую Отечественную (2012).

нерации органов и тканей (цикл *Попытка возврата*). Протагонист романа *Первым делом самолеты* объясняет: „Если я умру, то вернусь в тот же момент, из которого попал сюда. Поэтому я и не переживаю” (Varenberg 2011). Как указывает Кирилл Королев, авторы военно-„попаданческих” романов „переигрывают” отдельные эпизоды Великой Отечественной и войну в целом, создавая мир, в котором хочется жить; здесь, к слову, накладываются друг на друга компьютерное моделирование условной реальности и стремление к ‘лучшей жизни’” (Korolev 2018, 189). Об этом же говорит Александр Лобин: „Поэтика современных романов ‘о попаданцах’ во многом основана на принципах действия современных компьютерных игр, где активно используются сюжеты альтернативного переигрывания известных исторических событий (Lobin 2015, 272).

По этой причине на фоне изображаемых трагических событий „попаданец” выделяется своим несерьезным, нарочито игровым видением реальности, сближающим его с архетипическим трикстером. Поведение протагониста насыщено ссылками на массовую культуру современности: „попаданец” упоминает телезвезд современной России, „сочиняет” песни Владимира Высоцкого и Марка Бернеса¹⁷, воображает себя персонажами советских фильмов о войне¹⁸ и являет собой неиссякаемый источник неприличных шуток и анекдотов.

5. „Попаданческий” VS традиционный роман о Великой Отечественной войне

Жанр „экшн” не предполагает психологизма повествования; еще менее способствует ему образ супергероя, использующего фантастическое (в рамках изображаемой эпохи) оружие. Трудно согласиться с тем, что авторы подобной литературы „в первую очередь стремятся объективно исследовать и описать события Великой Отечественной войны” (Lobin 2020: 10): в отличие от канонического военного романа, где герой изображается в обстоятельствах, претендующих на реальность, в военном „попаданчестве” изображение войны лишь основывается на реальной исторической предпосылке, но не выходит за рамки фантастического ни в описании вымышленных боевых действий, ни в характеристиках нового, творимого усилиями „попаданца” мира. Поэтому

¹⁷ Марк Бернес (1911–69) – популярный советский актер и певец.

¹⁸ В особенности внимание „попаданцев” привлекает Штирлиц из культового советского телефильма „Семнадцать мгновений весны” (режиссер Татьяна Лиознова, 1973).

„попаданчество” под маской *реальной* Великой Отечественной описывает *воображаемую* войну.

Весьма спорным представляется утверждение, что „жанр альтернативной истории предполагает фантазию автора, но не должен противоречить принципу историзма” (Akhmadiev 2016). Этому принципу прямо противоречит прогрессорская установка главного героя: войну можно вести эффективнее и выиграть быстрее, используя технические достижения будущего. Так появляются романы, в которых позднесоветский танк *T-80* успешно отражает атаку немецкого танкового батальона времен войны (цикл *Разговор с вождем*), современный российский флот громит фашистов (в цикле *Морской волк победу СССР обеспечивает атомная подлодка Воронеж*), а Сталин пользуется современным ноутбуком. В „попаданчестве” история „трактруется не как объективный процесс, а как ‘контролируемый хаос’, в котором ключевую роль играет сильная личность” (Galina 2020: 57); иными словами, для „попаданчества” характерно представление грандиозных событий прошлого как результата героических действий одной личности, вследствие чего эти романы заметно отличаются и от официального „монументального” описания военных действий (где Победа показана как результат коллективных действий), и от „лейтенантской” прозы, во многом наследующей опыт „потерянного поколения”, где действие ощутимо смещено в область психологического и эмоционального. Например, в противовес традиции отечественной прозы о войне, где изображается трагедия женщины на войне¹⁹, „попаданческие” романы, рассчитанные, в основном, на читателя-мужчину, видят в женщине исключительно объект сексуального желания и безвольного исполнителя прихотей мужчины. Показателен отзыв главного героя цикла *Попытка возврата* о своей возлюбленной Хелен Фишер: „Мне только позавидовать можно. Я думал, такая послушность осталась только среди кавказских дамочек: муж бровью шевельнул – жена тут же сделала” (Koniūshevskii 2009a).

Герои второго плана в такой литературе изображены схематично, они лишены индивидуальных особенностей и согласуются с бинарным видением мира, характерным для массовой культуры: „попаданческие” романы о войне избилуют легко идущими на смерть красноармейцами (обязательно малограмотными патриотами рабоче-крестьянского происхождения), доблестными советскими разведчиками и асами, деспотичными командирами-тугодумами и их противоположностями – командирами-отцами и верными товарищами

¹⁹ Из документальной прозы – *У войны не женское лицо* Светланы Алексиевич, из художественной – *Горячий снег* Юрия Бондарева.

подчиненных. Находится место и глупым, но опасным фашистам и коварным союзникам по антигитлеровской коалиции. В качестве второстепенных персонажей неизменно присутствуют также личности, оказавшие непосредственное влияние на историю. Перечень этих исторических персонажей обычно совпадает с изображенными в советских киноэпопеях советскими военачальниками; чаще других заметную роль в развитии сюжета играют Иосиф Сталин, Лаврентий Берия²⁰ и Георгий Жуков²¹.

6. Художественные особенности „попаданческих“ романов о Великой Отечественной войне.

Неверно было бы сводить военное „попаданчество“ исключительно к примитивной эстетике боевика: красочные описания подвигов супергероя служат лишь „наживкой“ – в подавляющем большинстве случаев за фантастическим развлекательным антуражем кроется широкий спектр рассуждений, варьирующих от исторического значения пакта Молотова-Риббентропа до анализа дипломатических провалов эры перестройки и современных отношений между Россией и Польшей. Эту линию – своеобразный курс лекций по политической грамотности – можно назвать „философско-политологической“; зачастую она занимает около половины общего объема текста; неслучайно Ф. Ахмадиев называет авторов „попаданчества“ „не выдумщиками-фантастами, а популяризаторами новых знаний об истории и аналитиками истории“ (Akhmadiev 2016). Автор, пытающийся рассказать „кто есть кто“ в мировой политике и недавней истории, не может ограничиться рамками одного романа; характерная для массовой литературы циклизация в военном „попаданчестве“ проявляется в полной мере. Читателю предлагаются дилогии, трилогии и пенталогии, в которых по мере написания очередного продолжения идея спасения страны в Великой Отечественной войне оттесняется на второй план, тогда как на первый выходит идея предотвращения распада СССР в 1991 г. и сохранения статуса мировой державы.

Как следствие, стандартный текст „попаданческого“ романа о Великой Отечественной войне стилистически и содержательно не однороден: динамичные сцены сказочных подвигов главного героя (экшн) перемежаются с

²⁰ Лаврентий Берия (1899 – 1953) – советский государственный деятель, Генеральный комиссар государственной безопасности (1941), один из ближайших соратников И. Сталина. После смерти Сталина в 1953 г. арестован и расстрелян.

²¹ Георгий Жуков (1896 – 1974) – советский полководец, Маршал Советского Союза (1943). Пользовался большой популярностью в народе, был известен под прозвищем „Маршал Победы“.

детальными техническими характеристиками видов вооружения и многостраничным изложением мнения протагониста (=автора) по поводу любого сколь-нибудь значимого события мировой истории за последнее столетие. Эта композиционная структура определяет типологию „попаданца”²²: в романах о Войне заметна тенденция гибридизации „героя” с „консультантом”: фрагменты экшна связаны с подвигами „попаданца-героя”, историко-политологический дискурс – с идеей „попаданца”-консультанта”. Вступив в контакт с политическими лидерами 1940-х гг. (чаще всего – со Сталиным), протагонист не только снабжает его информацией о событиях, произошедших во время войны и после ее окончания, но и подает эту информацию с нескрываемо оценочно-субъективной точки зрения. Александр Лобин подчеркивает „отчетливый дискуссионный характер исследуемых произведений: обилие авторских отступлений, отчетливый антилиберальный и антизападный настрой, подробные описания военной техники, оружия, тактики спецслужб” (Lobin 2020: 10). Следует, однако, помнить, что „попаданец”, по авторскому замыслу, – воплощение среднестатистического россиянина, поэтому субъективность авторских оценок претендует на объективность: протагонист выступает в роли своеобразного *vox populi*, „эти книги служат не просто развлечением, а несут познавательный и воспитательный заряд” (Akhmadiev 2016).

Непосредственным эффектом этой авторской позиции является т.н. „стратегия отрицания”, корни которой выводятся из криптоистории и теории заговора, – жанров массовой культуры, близких альтернативной истории. Главный тезис этой стратегии – любая информация из советской истории, ставшая достоянием общественности в послеперестроечные годы, и противоречащая официальной советской интерпретации – откровенная ложь и „западная пропаганда”. Оказавшись непосредственно в изображаемой эпохе, герой рассказывает об истории с позиций очевидца. В парадоксальном приеме изображения исторического через фантастическое реализуется задача изобразить в художественной форме не только, что *могло бы* быть, но и как *было* на самом деле²³. Идеологическое советское наследие мыслится как нерушимое целое, противопоставленное информационному полю эпохи перестройки и правле-

²² По способу физического воплощения и выбора рычагов изменения истории выделяются „попаданец”-„паразит” (перенос в чужое тело), „попаданец”-„герой” (перенос в своем теле и самостоятельное изменение истории) и „попаданец”-„консультант” (перенос в своем теле и изменение истории через контакт с правителем).

²³ При этом совершенно не важно, что перед путешествием в прошлое протагонист черпает свои знания об эпохе, войне и вооружении исключительно из Интернета, в особенности из Википедии.

ния Бориса Ельцина; упускается тот факт, что трактовка многих исторических событий менялась в различные периоды существования Советского Союза. Полностью криптоисторической эта позиция не является, так как „заговор либералов“ разоблачается не через раскрытие тайны, а через обращение к фактам, уже известным в советское время.

7. Образ Иосифа Сталина в военном „попаданчестве“

Зачастую „возвращение“ исторической правды осуществляется в провокационной форме (что характерно для криптоистории). Обсуждение личности Иосифа Сталина и его исторической роли является одной из излюбленных тем военного „попаданчества“. Количество „попаданцев“, отправляющихся из современной России консультировать Сталина по вопросам управления страной, настолько велико, что даже вызвало появление пародий – например, рассказа Сергея Лукьяненко *Витя Солнышкин и Иосиф Сталин* (2016) или самиздатовского сборника зарисовок *Попаданец – учитель Сталина* Анатолия Матвиенко (2013, 2017). Во многих романах заметна общая для последних лет „тенденция оправдания Сталина и его политики по широкому спектру позиций. В групповом сознании уже можно зафиксировать отдельные проявления некоего модернизированного культа личности Сталина“ (Sviatoslavskii 2012: 291). Так, герой романа *Первым делом самолеты* перед первой встречей со Сталиным знает, что „все ужасы о ‘зломном тиране’, прочитанные в разнообразных статьях и книгах, надо поделить как минимум на десять“ (Barenberg 2011). В романе *Морской волк* между героями происходит следующий диалог:

– А кто у нас Сталина больше всех ругал? (...) Новодворская²⁴ и прочие „правозащитники“. Ты их словам веришь, или напомнить, что это за публика? Что они там про Россию и русских говорили? Ну а если это все вранье, так значит...

– И впрямь, [Сталин – Д. Н.] (...) „принял разоренную страну с сохой, оставил сверхдержаву с ядерен батоном“. Одним самодурством такого не сделаешь. Крут был мужик, к врагам беспощаден, но все ж человек серьезный, вполне адекватный и вменяемый (Savin 2012).

Хрестоматийным примером может служить тетралогия *Разговор с вождем* (2015–18), в которой менеджер-спецназовец чудесным образом получает

²⁴ Валерия Новодворская (1950 – 2014) – советский диссидент, основатель российской праволиберальной партии *Демократический союз*.

звонок от Сталина на мобильный телефон, а затем раз за разом совершает путешествия в прошлое и обратно, в альтернативную реальность, изменившуюся благодаря разговорам со Сталиным. Протагонист сразу дает понять свою гражданскую позицию:

Первоначально, после вакханалии разоблачений в девяностые годы, я испытывал к вождю стойкую неприязнь. (...) Потом, со временем, когда вскрылись многочисленные подлоги, я стал менять свое мнение: сперва на нейтральное, потом на нечто вроде восхищения, а чуть позже – опять попер негатив, только с обратным знаком. Слишком уж реальный вождь оказался мягким, мало преступников и предателей посадил (Zlotnikov 2015).

Чуть позже, без каких-либо колебаний, протагонист помещает Сталина среди великих правителей: „Сталин был в ряду самых сильных правителей мира и страны: Карл Великий, Иван Грозный, Кромвель, Петр Великий и... Иосиф Сталин” (Zlotnikov 2015). Образ Сталина эволюционирует параллельно развитию действия в тетралогии: из холодного и расчетливого правителя, внушающего протагонисту благоговейный страх, он становится родным и близким человеком, а встреча „попаданца” и „Вождя” описана как встреча давних друзей:

Вождь... улыбался, словно старым знакомым! Да, именно улыбался! (...) Рукопожатие оказалось по-мужски сильным. Ладонь хозяина кабинета была сухой и горячей (Zlotnikov 2017).

В цикле *Маршал* Михаила Ланцова „попаданец” в теле Михаила Тухачевского²⁵ называет Сталина „Хозяин”; в цикле *Попытка возврата* по мере развития сюжета Сталин из „Товарища Сталина” превращается в „Верховного” или попросту в „Виссарионыча”, но уже после первой встречи протагонист в полном восторге от Сталина: „В реальности я офигел от мощи этого человека” (Koniūshevskii 2008).

Нередко апологетика Сталина в рамках одного и того же текста откровенно противоречива, что несколько не смущает автора; опровержение „западной пропаганды” (прежде всего, факта репрессий) сочетается с открытой поддержкой действий Сталина, вызванных, по мнению авторов, государственной необходимостью, – т.е. подтверждением все тех же репрессий. Так, герой *Попытки возврата* проводит для читателя настоящую лекцию по опровержению факта сталинских чисток, якобы выдуманных журналистами, но затем приходит к

²⁵ Михаил Тухачевский (1893 – 1937) – советский военный деятель, Маршал Советского Союза. Репрессирован в 1937 году, реабилитирован в 1957.

выводу, что репрессии были полезны: „Под репрессии попадали и невинные люди, но дела их или уже пересмотрены, или пересматриваются. А шпионов, причём самых разных мастей, действительно была отловлена [масса]” (Кониūshevskii 2009a). В цикле открывается „правда” о необходимости борьбы Сталина против предательской партийной верхушки, неизбежности силовой организации колхозов и о пользе „сильной руки” в государстве: „Пусть в мое время и называли Виссарионича „кровавым палачом”, но он никогда никого без крайней нужды не уничтожал” (Кониūshevskii 2009b). Сходная картина наблюдается в романе А. Баренберга *Первым делом самолеты*, где тема репрессий „представлена не так однозначно, как она трактовалась ранее [в литературе „шестидесятников” – Д. Н.], поскольку у Баренберга эти репрессии во многом обоснованы” (Lobin 2015, 277–78).

В тетралогии *Разговор с Вождем* непосредственная вина за репрессии снимается со Сталина и возлагается частично на его подчиненных (Ягоду, Ежова, Жданова), частично – на население, в основном, – на интеллигенцию: „Разве от власти приходилось терпеть поношения? Нет! Доносы, помехи, подлоги – этим увлеченно занимались „друзья и коллеги”... Вовсе недаром интеллигенцию зовут прослойкой!” (Zlotnikov 2018). У главного героя *Разговора с Вождем* Сталин вызывает неприкрытое восхищение:

Вождь был орел. Всем бы подчиненным Иосифа Виссарионовича хоть толику сталинского ума – и не о чем было бы мечтать более (...) Говорят, что Сталин жесток. Это неправда. Вождь — жесткий человек, не прощающий ошибок. Ни себе, ни людям (Zlotnikov 2018).

Смерть Сталина объявляется результатом происков Хрущева и огромной трагедией, предопределившей распад СССР: „Товарищ Сталин, по большому-то счету как вас... не стало, так все и рухнуло. Не сразу, конечно, постепенно, год за годом” (Zlotnikov 2017). Соответственно, раз за разом возвращаясь в прошлое, протагонист *Попытки возврата* не только приближает Победу, но и отодвигает смерть Сталина, под руководством которого в конце концов СССР выигрывает Третью мировую войну, определившую мировую гегемонию Союза.

„Реабилитация” Сталина запускает механизм переоценки исторической роли лиц, как-либо связанных со Сталиным или со сталинской эпохой. Эта переоценка происходит по упрощенному, „зеркальному” сценарию, характерному для массового сознания и хорошо знакомому русской культуре 1990-х гг.: например, зачастую центральным антагонистом изображается Никита Хрущев (в основном, из-за своей роли в освещении культа личности Ста-

лина), которого, например, протагонист *Попытки возврата*, недолго думая, убивает во время войны. В романе „*Попаданец*” в НКВД. *Горячий июнь 1941-го* Сталин по подсказке „попаданца” устраняет Хрущева, чем вызывает восторг протагониста:

Ай да товарищ Сталин! В очередной раз убедился, что этот лидер нашей страны достоин своей славы! На развороте *Правды* за 1 октября напечатан некролог Н. С. Хрущева (...) А я, дурак, думал, арестуют и т.д. А решили-то по-умному (...) товарищ Сталин – молодец! Красиво сделал!” (Робереzhnykh 2012).

Часто весьма неелестной оценки удостоивается Георгий Жуков, традиционно считающийся „народным маршалом” и до сих пор вызывающий симпатии у населения России; старая партийная верхушка, уничтоженная Сталиным (Каменев, Зиновьев, Троцкий) оказывается иностранными шпионами и врагами собственного народа. Наоборот, сугубо положительным персонажем становится верный соратник Сталина Лаврентий Берия, который оказывается „умнейшим человеком (...) и самым лучшим хозяйственником” (Копи́ushvskii 2009a). В пафосе раскрытия правды реабилитируется даже одиозный ученый Трофим Лысенко²⁶, имя которого якобы намеренно очернили: „Его по телику называли шарлатаном и душителем советской науки. А как выяснилось, он в натуре чего-то там изобрёл, с травками-муравками, что дало сильный экономический эффект” (Копи́ushvskii 2009a).

Связь романов с криптоисторией проявляется не только в пафосе раскрытия истины, но и в насыщенности сюжетов военно-„попаданческих” романов фантастикой и мистикой, зачастую отсылающими к современному российскому масскульту (в особенности, телевидению): упоминаются эксперименты инопланетян над землянами; Москва не взята немцами в 1941 г. лишь потому, что над городом пролетел самолет с иконой Богородицы на борту; Сталин знает о прибытии „попаданца” благодаря пророчеству Вольфа Мессинга²⁷; протагонистам приходится бороться против тибетских монахов, вступивших

²⁶ Трофим Лысенко (1898 – 1976) – советский агроном и биолог. С именем Т. Лысенко связана кампания гонений против учёных-генетиков в СССР.

²⁷ Эстрадный артист, выступавший с номером „чтения мыслей”, с 1939 г. проживал в СССР. В постсоветской России Мессинг стал объектом множества легенд, превративших его в „экстрасенса советских спецслужб”. Эти легенды отражены в ряде документальных и художественных фильмов (например, 16-серийный телефильм *Вольф Мессинг: видевший сквозь время*, вышедший в 2009 г. на канале „Россия”).

в союз с гитлеровцами, а главным противником советской разведки становится нацистский мистический орден *Анненербе*.

7. „Попаданчество” как способ преодоления (пост)советской травмы

Кирилл Королев, говоря о „попаданчестве”, последовательно развивает мысль об „альтернативно-компенсирующей модели актуализации прошлого” (Korolev 2018, 186), лежащей в основе подобных произведений. Действительно, нельзя недооценивать терапевтический эффект прочтения подобной литературы: „попаданец” создает „светлое прошлое” – мир, где ему (значит, среднестатистическому россиянину) было бы комфортно жить, где (пост) советская травма никогда не могла бы случиться. Поэтому „сверхзадача” протагониста вовсе не ограничивается помощью Родине в борьбе против фашистов: главный герой спасает Советский Союз-Россию от современного кризиса. Авторы „военного попаданчества” выстраивают четкую ось: победа 9 мая 1945 г. – начало Холодной войны – развал Советского Союза, т.е. парадоксальным образом победа в войне предопределяет распад СССР. Причина проигрыша СССР в Холодной войне и современного геополитического положения России видится в неправильном поведении Сталина в отношениях с союзниками, прежде всего, с США и Великобританией, которые сумели обмануть советское руководство и подготовить почву для Холодной войны. По этой причине в „попаданческих” книгах о Великой Отечественной войне неизменно уничижительной оценки удостоиваются как бывшие соратники по соцлагерю, так и западные союзники в борьбе против Германии – Англия, Франция и США, „которые рассматриваются как ‘истинные враги’ СССР” (Galina 2020: 53) и подстрекатели войны. Неслучайно, например, в романе *Вчера будет война* Сталин незадолго до 22 июня 1941 г. замечает: „Уж больно хочется старому лису Черчиллю, да и всем прочим, побыстрее стравить нас с Гитлером” (Burkatovskii 2008).

В результате „попаданец” прилагает все усилия не только, чтобы победить Германию, но и чтобы помешать союзникам реализовать свои коварные планы. В романе *Первым делом самолеты* война, благодаря „попаданцу”, заканчивается уже в 1943 г.; во втором романе, *Вторым делом самолеты*, „попаданец” занимается созданием послевоенной карты мира, в котором нет места США. Схожий сюжет реализуется в цикле *Попытка возврата*, где „попаданец” после триумфального разгрома Германии организует начало Третьей мировой во-

йны, в которой, конечно, СССР одерживает победу. Показательно решается проблема Польши²⁸: в альтернативной истории она либо становится частью СССР, либо, по образцу прошлого, ее территория поделена между несколькими государствами.

Явная неприязнь авторов военного „попаданчества” к союзникам резко контрастирует с изображением, казалось бы, главного врага – немецко-фашистских захватчиков. Наряду с традиционными для советской культуры типажам – комедийными глупыми толстыми „фрицами” и отвратительными бездушными убийцами, „попаданчество” зачастую предлагает третий тип: высокопоставленный „прозревший” немецкий офицер, переходящий на сторону Красной Армии. Интересен даже не тот факт, что такого врага всегда вербует „попаданец”, – это объясняется требованиями жанра, а как это происходит: „попаданец” рассказывает немцу об „ужасных европейских ценностях” начала XXI века и о современном состоянии европейской цивилизации; этого достаточно, чтобы даже самый убежденный нацист решился сотрудничать с Советским Союзом²⁹. Здесь ярко проявляется типичная для „попаданчества” зависимость изображения прошлого от настоящего: миссионерская функция современной России, представляемой в противовес Западу „хранительницей традиционных ценностей”, переносится на Советский Союз времен Великой Отечественной войны.

Военно-„попаданческие” романы никогда не заканчиваются на моменте собственно Победы в войне. За изображением фантастического Советского Союза 1940-х гг. – без репрессий, с уверенно растущей экономикой, с мудрым и чутким правителем, – страны-образца для государственного строительства, следует описание альтернативного будущего СССР и всего мира, наступившего после триумфа Красной Армии в Лондоне или Вашингтоне. Некото-

²⁸ В массовом российском сознании Польша считается одним из главных проводников антироссийской политики, поэтому воспринимается откровенно враждебно.

²⁹ Приведем с некоторыми выдержками диалог „попаданца” и немецкого офицера из романа *Встреча с Вождем*: „Попаданец”: – Потомки сегодняшних солдат группы армий „Центр” (...) будут всю жизнь каяться за грехи отцов. А чтобы их покаяние выглядело правдивым – пустят к себе в страну миллионы турок, арабов, негров. И уже детишки „покаявшихся” пустятся во все тяжкие – в Гейропе начнут процветать гомосексуализм и наркомания, нация практически выродится. Настолько выродится, что, когда те самые „гости” из Африки и Ближнего Востока начнут в рождественскую ночь насиловать немок у Кельнского собора, немецкие мужчины побоятся вмешаться. А ваша канцлерин выступит потом с обличением... самих немецких женщин (...). В итоге немцев загонят в резервации, где они тихо вымрут... (...)

Немецкий офицер: – Помогите моей стране избежать того ужасного будущего, где Германией правит баба, педерасты собираются на парады в центре Берлина, а мигранты насилуют немок! И я, слово чести, буду вашим верным помощником!” (Zlotnikov 2017).

рые авторы делают акцент на послевоенной мировой гегемонии Советского Союза (*Попытка возврата, Первым делом самолеты*). Зачастую в „новом“ прошлом Красная Армия не только сражается против бывших союзников (*Вариант „Бис“* Сергея Анисимова) или проводит ядерную бомбардировку США и Великобритании, но и успешно отправляет экспедиционные корпуса в Палестину, Африку и Индию. Другие авторы предлагают мирный раздел сфер влияния, не предполагающий военной конфронтации (*Тень Сталина*), однако общей тенденцией является предотвращение Холодной войны, а также трансформация советской экономической системы. Показательна фраза Сталина из романа *Тень Сталина*, обращенная к американскому президенту Рузвельту: „Несмотря на различия в идеологии, у наших стран достаточно много общего, гораздо больше, чем разного“ (Kombat Naïtov 2016). Практически неизменно, чтобы избежать развала в 1991 г. и стать мировым экономическим лидером уже в 1950-х гг., Советский Союз сразу же после войны решительно отказывается от принципов плановой экономики и стимулирует частное предпринимательство – реформы, не имеющие ничего общего с реальным Советским Союзом. При этом, как и в случае с экономическим „попаданчеством“ в 1960-е гг., авторы военного „попаданчества“ полностью пренебрегают идеями коммунизма, от которых лидеры альтернативного СССР радостно отказываются по первой указке „попаданца“. Страна превращается в подобие США, а название „Советский Союз“ становится „брендом“, лишенным собственно советского содержания.

Дидактический пафос военного „попаданчества“ предельно обнажается в цикле *Горячий июнь* Виктора Побережных, состоящем из трех романов (2012–13). *Горячий июнь* начинается стандартно – с путешествия обывателя из современной России в начало Великой Отечественной войны и легкой победы над Германией, однако в третьем томе цикла – *Спассти будущее! „Попаданец“* Вождя временной портал открывается в обратную сторону: успешно выполнив задачи 1940-х гг., „попаданец“ решает „исправить“ российскую современность: НКВД и современные российские спецслужбы начинают активное сотрудничество, а Сталин дает советы по управлению государством современному руководству страны.

8. Заключение

Главная цель подобной литературы – изобразить модель для будущего современной России³⁰, которая, по замыслу автора, должна соединить в себе величие мировой державы, какой был Советский Союз, с развитой экономикой по образцу современных западных государств. При этом форма фантастического боевика служит для привлечения зрителя, тогда как историко-философское содержание отражает современные тенденции интерпретации отечественной истории. Показательно, что „попаданец” не пытается предотвратить Великую Отечественную войну: переживание Великой Победы, буквально „созданной” руками нашего современника, оказывает важнейший терапевтический эффект по преодолению (пост)советской травмы. Трудно не согласиться с Сергеем Лукьяненко:

Великая Отечественная война полновластно царствует на поле исторических фантазий. И это, мне кажется, симптом скорее печальный, чем обнадеживающий (...) страна не может десятилетиями жить одной, пусть даже великой, победой и все пытаться и пытаться хоть в фантазиях оказаться еще победоноснее” (Luk’ianenko 2010).

Такого же мнения придерживается Фарит Ахмадиев: „Феномен успешного развития жанра альтернативной истории в нашей литературе говорит нам о проблемах в сознании общества, когда нам кажется, что все было ясно и просто в годы ВОВ и все так запутано в современности” (Akhmadiev 2016).

За популярностью военного „попаданчества” видится отсутствие новых идей развития российского государства. „Попаданчество” создает иллюзию преодоления постсоветской травмы: вместо новой российской идентичности обновляется и корректируется советская идентичность; вместо модели России XXI века и новых стратегий развития государства в геополитических условиях современности, читателю предлагается фантастическая картина утопического советского прошлого. В „попаданческой” литературе происходит банализация и коммерциализация исторической памяти, в результате чего Великая Отечественная война из исторического события превращается в материал для самых невероятных авторских интерпретаций и вымысла.

³⁰ См. издательскую аннотацию к последней книге „попаданческого” цикла Влада Савина *Морской волк – Страна мечты* (2016), где под „страной мечты” понимается СССР, „так и не уздавший „перестройки” и капитализма”.

Источники

1. Баренберг, Александр (2011), *Первым делом самолеты! Истребитель из будущего*, Москва: Эксмо; Яуза, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id17169/read>> (последний доступ 10.05.2021).
2. Буркатовский, Сергей (2008), *Вчера была война*, Москва: Эксмо; Яуза, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id5026/read>> (последний доступ 11.05.2021).
3. Злотников, Роман; Махров, Алексей (2018), *Голос вождя*, Москва: Эксмо, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id27679/read>> (последний доступ 11.05.2021).
4. Злотников, Роман; Махров, Алексей (2015), *Разговор с вождем*, Москва: Эксмо, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id24249/read>> (последний доступ 11.05.2021).
5. Злотников, Роман; Махров, Алексей (2017), *Встреча с вождем*, Москва: Эксмо, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id25760/read>> (последний доступ 11.05.2021).
6. Комбат Найтов (2016), *Тень Сталина*, Москва: АСТ, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id24485/read>> (последний доступ 11.05.2021).
7. Конюшевский, Владислав (2009а), *Все зависит от нас*, Санкт-Петербург: Ленинградское издательство, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id4143/read>> (последний доступ 10.05.2021).
8. Конюшевский, Владислав (2009б), *По эту сторону фронта*, Санкт-Петербург: Ленинградское издательство, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id13172/read>> (последний доступ 10.05.2021).
9. Конюшевский, Владислав (2008), *Попытка возврата*, Санкт-Петербург: Ленинградское издательство, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id4142/read>> (последний доступ 10.05.2021).
10. Побережных, Виктор (2012), „*Попаданец*” в НКВД. *Горячий июнь 1941-го*, Москва: Эксмо; Яуза, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id17398/read>> (последний доступ 11.05.2021).
11. Савин, Влад; Царегородцев, Борис (2012), *Морской волк*, Санкт-Петербург: Ленинград, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id18419/read>> (последний доступ 11.05.2021).
12. Таругин, Олег (2012), *Операция „Танк времени”. Из компьютерной игры – на Великую Отечественную*, Москва: Эксмо, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id16847/read/>> (последний доступ 10.05.2021).

Библиография

1. Ахмадиев, Фарит (2016), „Попаданцы” или феномен жанра альтернативной истории в современной литературе”, *Клаузура*, 11 ноября, <<https://klauzura.ru/2016/11/farit-ahmadiev-popadantsy-ili-fenomen-zhanra-alternativnoj-istorii-v-sovremennoj-literature>> (последний доступ 11.05.2021).

2. Витенберг, Борис (2004), Игры коррективщиков. (Заметки на полях „альтернативных историй“), *Новое литературное обозрение*, 2004, 2 (66), <<https://magazines.gorky.media/nlo/2004/2/igry-korrektivovshnikov.html>> (последний доступ 11.05.2021).
3. Galina, Maria (2020), „Ressentiment and Post-Traumatic Syndrome in Russian Post-Soviet Speculative Fiction: Two Trends“, *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia* (Eds. Mikhail Suslov and Per-Arne Bodin), London: I.B. Tauris, 39–61.
4. Ганиева, Алиса (2015), „Общество ищет образцы и модели существования и саморепрезентации“, *Дружба народов*, 1, 234–235.
5. Говорухина, Юлия; Каминский, Петр; Суханов, Вячеслав (2011), „Ностальгия по советскому в текстовом пространстве медиадискурсов“, *Ностальгия по советскому* (отв. редактор Зоя Резанова), Томск: Томский государственный университет, 358–376.
6. Dobrenko, Evgeny; Shcherbenok, Andrey (2011) „Introduction“, *Between History and the Past: The Soviet Legacy as a Traumatic Object of Contemporary Russian Culture*, *Slavonica*, 17:2, 77–84.
7. Иванова, Наталья (2002), *Ностальгическое. Собрание наблюдений*, Москва: ОАО „Радуга“.
8. Ковтун, Наталья (отв. ред.) (2011), *Русский проект исправления мира и художественное творчество XIX–XX веков*, Москва: ФЛИНТА.
9. Королев, Кирилл (2018), *Поиски национальной идентичности в советской и постсоветской массовой культуре. Славянский метасюжет в отечественном культурном пространстве*, Москва: Издательские решения.
10. Лобин, Александр (2015), *Авторские концепции российской истории в русской литературе XXI века*, Ульяновск: УлГТУ.
11. Лобин, Александр (2020), „Военно-исторический роман о Великой Отечественной войне в современной русской литературе“, *Филологические науки*, 3, 8–17.
12. Лукьяненко, Сергей (2010), „Попаданцы” у Сталина“, *Известия*, 26 мая, <<https://iz.ru/news/362106>> (последний доступ 11.05.2021).
13. Поппер, Карл Раймунд (1992), *Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы*. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского, Москва: Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива“.
14. Святославский, Алексей (2012), „Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности“, *Кризисы переломных эпох в исторической памяти* (под ред. Лорины Репиной), Москва: ИВИ РАН, 288–313.
15. Suslov, Mikhail; Bodin, Per-Arne (2020), „Introduction“, *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia* (Eds. Mikhail Suslov and Per-Arne Bodin), London: I.B. Tauris, 1–20.

16. Трубина, Людмила (2018), „Диалог литературы с историей в оценке современного литературоведения”, *Преподаватель XXI век*, 4-2, 429–443.
17. Фишман, Леонид (2004), „Мы попали”, *Дружба народов*, 10, 200–208.
18. Фишман, Леонид (2013), „Попаданческая фантастика: неузнанное выполнение социального заказа?”, *Философия образования*, 6/51, 119–125.
19. Фрумкин, Константин (2016), „Альтернативно-историческая фантастика как форма исторической памяти”, *Историческая экспертиза*, 4, 17–28.
20. Черняк, Мария (2008), „Массовая литература конца XX – начала XXI века: технология или поэтика?”, *Филологический класс*, 20, 4–11.

Dmitrij Vladimirovič Novohatski
Univerzitet u Kataniji
Fakultet humanističkih nauka

KONSTRUISANJE „SVIJETLE PROŠLOSTI” U ROMANIMA „PREMJEŠTANJA U VREMENU” O DRUGOM SVJETSKOM RATU

Rezime

Rad je posvećen temi „premještanja u vremenu” tokom Drugog svjetskog rata, koja se javlja u savremenoj ruskoj književnosti, pri čemu se prikazuju poetika i tipologija tih „premještanja” te njihova različitost u odnosu na klasične ratne romane, kao i strategije interakcije sa čitaocem. Naglašavaju se veze između tajne istorije, teorije zavjere i „premještanja u vremenu” te težnje da se izmijene uloge stvarnih istorijskih događaja i ličnosti. Ogromna popularnost ove tematike objašnjava se time što one stvaraju jednu vrstu utopije, smještenu u prošlost, u kojoj se SSSR doživljava kao „obećana zemlja” i model prema kome bi trebalo oblikovati Rusiju u budućnosti. Time prepravljanje ishoda Drugog svjetskog rata postaje tek podloga na kojoj se predstavlja „svijetla prošlost”, jedan alternativni svijet u kom SSSR preuzima ulogu svjetskog vođe i izbjegava slom iz 1991. godine. Podvlači se činjenica da ovi romani ispunjavaju ulogu prevazilaženja postsovjetske traume, no da istovremeno upućuju na nedostatak svježih ideja o razvoju savremene Rusije.

► *Ključne riječi*: savremena ruska književnost, masovna književnost, postsovjetska trauma, izmijenjena istorija, „premještanje u vremenu”, utopija, Drugi svjetski rat, Jozef Staljin.

Primary sources

1. Barenberg, Aleksandr (2011), *Pervym delom samolety! Istrebitel' iz budushchego*, Moskva: Ėksmo; Iāuza, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id17169/read>> (last access 10.05.2021).
2. Burkatovskii, Sergei (2008), *Vchera byla voina*, Moskva: Ėksmo; Iāuza, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id5026/read>> (last access 11.05.2021).
3. Kombat Naïtov (2016), *Ten' Stalina*, Moskva: AST, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id24485/read>> (last access 11.05.2021).
4. Koniūshevskii, Vladislav (2009a), *Vse zavisit ot nas*, Sankt-Peterburg: Leningradskoe izdatel'stvo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id4143/read>> (last access 10.05.2021).
5. Koniūshevskii, Vladislav (2009b), *Po etu storonu fronta*, Sankt-Peterburg: Leningradskoe izdatel'stvo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id13172/read>> (last access 10.05.2021).
6. Koniūshevskii, Vladislav (2008), *Popytka vozvrata*, Sankt-Peterburg: Leningradskoe izdatel'stvo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id4142/read>> (last access 10.05.2021).
7. Poberezhnykh, Viktor (2012), „Popadanets' v NKVD. Goriāchii iūm' 1941-go”, Moskva: Ėksmo; Iāuza, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id17398/read>> (last access 11.05.2021).
8. Savin, Vlad; Tsāregorodtsev, Boris (2012), *Morskoï volk*, Sankt-Peterburg: Leningrad, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id18419/read>> (last access 11.05.2021).
9. Tarugin, Oleg (2012), *Operatsiia „Tank vremeni”. Iz komp'iūternoi igry – na Velikuiū Otechestvennuiū*, Moskva: Ėksmo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id16847/read/>> (last access 10.05.2021).
10. Zlotnikov, Roman; Makhrov, Alekseï (2018), *Golos vozhdia*, Moskva: Ėksmo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id27679/read>> (last access 11.05.2021).
11. Zlotnikov, Roman; Makhrov, Alekseï (2015), *Razgovor s vozhdem*, Moskva: Ėksmo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id24249/read>> (last access 11.05.2021).
12. Zlotnikov, Roman; Makhrov, Alekseï (2017), *Vstrecha s vozhdem*, Moskva: Ėksmo, <<https://fantasy-worlds.org/lib/id25760/read>> (last access 11.05.2021).

References

1. Akhmadiev, Farit (2016), „Popadantsy” ili fenomen zhanra al'ternativnoi istorii v sovremennoi literature”, *Klauzura*, 11 November, <<https://klauzura.ru/2016/11/farit-ahmadiev-popadantsy-ili-fenomen-zhanra-alternativnoj-istorii-v-sovremennoj-literature>> (last access 11.05.2021).
2. Cherniāk, Mariiā (2008), „Massovaiā literatura kontsa XX – nachala XXI veka: tekhnologiiā ili poētika?”, *Filologicheskii klass*, 20, 4–11.

3. Dobrenko, Evgeny; Shcherbenok, Andrey (2011) „Introduction”, *Between History and the Past: The Soviet Legacy as a Traumatic Object of Contemporary Russian Culture*, *Slavonica*, 17:2, 77-84.
4. Fishman, Leonid (2004), „My popali”, *Druzhba narodov*, 10, 200–208.
5. Fishman, Leonid (2013), „Popadancheskaiâ fantastika: neuznanное vypolnenie sotsial'nogo zakaza?”, *Filosofiiâ obrazovaniia*, 6/51, 119–125.
6. Frumkin, Konstantin (2016), „Al' ternativno-istoricheskaiâ fantastika kak forma istoricheskoi pamiâti”, *Istoricheskaiâ ekspertiza*, 4, 17–28.
7. Galina, Maria (2020), „Ressentiment and Post-Traumatic Syndrome in Russian Post-Soviet Speculative Fiction: Two Trends”, *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia* (Eds. Mikhail Suslov and Per-Arne Bodin), London: I. B. Tauris, 39–61.
8. Ganieva, Alisa (2015), „Obshchestvo ishchet obraztsy i modeli sushchestvovaniia i samoreprezentatsii”, *Druzhba narodov*, 1, 234–235.
9. Govorukhina, Iuliia; Kaminskiĭ, Petr; Sukhanov, Viacheslav (2011), „Nostal'giia po sovetskomu v tekstovom prostranstve mediadiskursov”, *Nostal'giia po sovetskomu* (otv. redaktor Zoiâ Rezanova), Tomsk: Tomskii gosudarstvennyi universitet, 358–376.
10. Ivanova, Natal'ia (2002), *Nostal'iashchee. Sbranie nabliudeniĭ*, Moskva: OAO „Raduga”.
11. Kovtun, Natal'ia (otv. red.) (2011), *Russkii proekt ispravleniia mira i khudozhestvennoe tvorchestvo XIX–XX vekov*, Moskva: FLINTA
12. Korolev, Kirill (2018), *Piski natsional'noi identichnosti v sovetskoĭ i postsovetskoĭ massovoi kul'ture. Slaviânskii metasiuzhet v otechestvennom kul'turnom prostranstve*, Moskva: Izdatel'skie resheniia.
13. Lobin, Aleksandr (2015), *Avtorskie kontseptsiĭ rossiskoi istorii v russkoĭ literature XXI veka*, Ul'ianovsk: UIGTU.
14. Lobin, Aleksandr (2020), „Voenno-istoricheskii roman o Velikoĭ Otechestvennoĭ voĭne v sovremennoĭ russkoĭ literature”, *Filologicheskie nauki*, 3, 8–17.
15. Luk'ianiĭenko, Sergei (2010), „Popadantsy u Stalina”, *Izvestiia*, 26 May, <<https://iz.ru/news/362106>> (last access 11.05.2021).
16. Popper, Karl Raĭmund (1992), *Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. T. 2: Vremia lzheporokov: Gegel', Marks i drugie orakuly*. Per. s angl. pod red. V. N. Sadovskogo, Moskva: Feniks, Mezhdunarodnyi fond „Kul'turnaia initsiativa”.
17. Sviatoslavskii, Aleksei (2012), „Transformatsiia obraza I. Stalina v kollektivnoi pamiâti s 1930-kh godov do sovremennosti”, *Krizisy perelomnykh epokh v istoricheskoi pamiâti* (pod red. Loriny Repinoi), Moskva: IVI RAN, 288–313.
18. Suslov, Mikhail; Bodin, Per-Arne (2020), „Introduction”, *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia* (Eds. Mikhail Suslov and Per-Arne Bodin), London: I. B. Tauris, 1–20.

Дмитрий Владимирович Новохатский

19. Trubina, Liūdmila (2018), „Dialog literatury s istoriei v otsenke sovremennogo literaturovedeniia”, *Prepodavatel' XXI vek*, 4-2, 429–443.
20. Vitenberg, Boris (2004), Igrы korrektyrovshchikov. (Zametki na poliakh „al'ternativnykh istorii”), *Novoe literaturnoe obozrenie*, 2004, 2 (66), <<https://magazines.gorky.media/nlo/2004/2/igry-korrektirovshhikov.html>> (last access 11.05.2021).

Преузето: 8. 2. 2021.
Корекције: 13. 5. 2021.
Прихваћено: 16. 5. 2021.

Джулия Базелика¹

Туринский университет

Департамент иностранных языков, литературы и современной культуры

КРАСОТА, КОТОРАЯ НЕ СПАСЁТ МИР: ЗАПАДНЫЙ КЛАССИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ЖЕНСТВЕННОСТИ И МОЛЧАНИЕ ДОСТОЕВСКОГО

Аннотация: Противопоставлениям чувственной и соблазнительной женственности, причиняющей разорения, и чистой и целительной женственности, выражающей евангельские ценности и религиозную веру русского народа, выявленные, например, в литературных персонажах, таких как Настасья Филипповна в "Идиоте" и Соня Мармеладова в "Преступлении и наказании", в произведениях Достоевского встречается еще одно выражение женской красоты, которое само по себе проблематично. Оно имеет отношение к эстетическому идеалу, задуманному греческой культурой, и смоделированному в статуях Скопаса и Праксителя.

В моральном и эстетичном мировоззрении великого писателя обе статуи Венеры Милосской и Венеры Медичи представляются в публицистике и литературных публикациях 1960-х годов повторяющейся ссылкой. Они вводят моральный вопрос, который, по-видимому, не имеет решения: человек в присутствии гармоничной и чувственной красоты (следовательно не адской или демонической, а языческой по своей природе) беззащитен, поскольку он ей не может противопоставить те духовные, евангельские ценности, в которые он верит и которые он понял в конце долгого и мучительного процесса внутреннего очищения.

Красота Венеры Милосской и Венеры Медичи (последняя хорошо известна как в западноевропейской, так и в русской культуре XVIII и XIX веков) напоминает и потому соблазняет естественность человека.

¹ giulia.baselica@unito.it

В известной статье, написанной в 1861 году, в ответ на высказывание Каткова, Достоевский утверждал, что только морально сильный человек может смотреть на две Венеры без беспокойства.

В данной статье предлагается исследовать восприятие Достоевским идеальной женской красоты и ее места в творчестве писателя на основе его отношения к западной культуре.

Ключевые слова: *Достоевский; Русская литература; Венера Медицейская; Венера Милосская; красота.*

Рядом с противопоставлением между чувственной и искушающей женственностью, причиняющей моральную гибель, и чистой, спасительной женственностью, выражающей ценности Евангелия и религии народа, – соответственно отождествляющими с Настасьей Филипповной и Соней Мармеладовой – в творчестве Достоевского обнаруживает себя другое, третье, само по себе проблемное, выражение женской красоты. Речь идёт об эстетическом идеале, задуманном греческой культурой и моделированным, в частности, в скульптурах Скопаса, Фидии и Праксителя. В эстетично-моральном мировоззрении Достоевского, особенно в художественном творчестве и публицистике 60 - ых годов, статуи Венеры Медицейской² и

²60-ые – 70-ые года XVIII века в России отмечались значительным приобретением скульптурных произведений, основными заказчиками которых являлись императрица Екатерина II и придворная аристократия. В то же время Академия Искусств в Санкт-Петербурге, ориентируясь на западные модели, строила преподавание по образцам классической статуарной скульптуры, считая Микеланджело и Рафаэля высшими достижениями искусства Возрождения (Tonini 2012).

В Российскую империю были привезены многочисленные копии *Венеры Медицейской*, которые выполняли двойную роль, являясь, с одной стороны, основными классическими образцами в курсах обучения скульптуре в Академии искусств и, с другой, украшением парков и садов дворянских усадеб. В парке королевского дворца в Петергофе венецианский архитектор Никколо Микетти в 1721- 1724 гг. создал Сад Венеры, название которого происходит от репродукции *Венеры Медицейской*. В 1769 г. другая копия знаменитой статуи была приобретена Музеем слепков Академии художеств. Ещё одну копию этой статуи купил в 90-ых годах XVIII века граф Николай Шереметев для останкинского дворца. В 1797-1799 гг. и королевский дворец в Павловске пополнился коллекцией копий античных статуй, среди которых была и статуя *Венеры Медицейской*. О ней писал Никита Демидов в своём путевом дневнике, опубликованном в Москве в 1786 г., называя её «наисовершеннейшим примером» скульптурного искусства, подробно описывая статую, отмечая её стыдливое положение. Демидов также указывает место находки этой «драгоценной вещи» в Тиволи на вилле Адриана. (Демидов 2005). Около пятидесяти лет спустя знаменитую статую упомянет учёный, философ и этнограф Николай Надеждин. В своём очерке «О современном направлении изящных искусств» он её рассматривает, как один из самых идеальных примеров греко-римской статуарной скульптуры. (Надеждин 1833: 27; цит. Ден 1960: 443).

Венеры Милосской³ представляют собой довольно часто встречающуюся реминисценцию и вводят моральный вопрос, которому, на первый взгляд, нет решения. Перед гармоничной и чувственной красотой (это не адская и демоническая красота, а языческая красота) человек беззащитен, так как он не может ей противопоставлять духовные ценности Евангелия, им понятые в конце длинного и мучительного пути внутреннего очищения. Красота Венеры Милосской и Венеры Медицейской (последняя была очень знаменитой скульптурой и в западной европейской культуре, и в русской культуре в течение XVIII-XIX веков) привлекает и соблазняет инстинктуальную человеческую природу. В знаменитой публицистической статье - *ответе* «Русскому вестнику», опубликованной в 1861ом году в журнале «Время», Достоевский рассматривает женский вопрос и ведёт тщательный анализ пушкинской повести «Египетские ночи», прямо обращаясь к директору журнала Михаилу Каткову. Полемическим обменом с Катковым Достоевский старается раскрыть свое восприятие двойственного и потрясающего действия искусства: настоящие шедевры иногда олицетворяют самые неотразимые желания с таким реалистическим исходом, что только высокоцивилизованные наблюдатели умеют смотреть на них, не претерпевая опасные психологические изменения:⁴

Кстати, вы смеетесь над нашими словами по поводу впечатления, производимого статуями Венеры Медицейской и Венеры Милосской. На неразвитое, порочное сердце и Венера Медицейская, сказано у нас, произведет только сладострастное впечатление. Нужно быть довольно высоко

Иван Тургенев посвятил этой статуе юношеское стихотворение «К Венере Медицейской», им сочинённое в 1837 г. По всей вероятности, он мог любоваться формами и внешностью каменной богини на выставке в Академии искусств в 1836 г. или в парке Павловского дворца.

³ Статуя Венеры Милосской стала известной в России в 30-ых – 40-ых годах XIX века. О ней рассказывали в своих очерках и описаниях, опубликованных в журнальной периодике, русские путешественники, любовавшиеся ей в музее Лувра, в котором скульптура была выставлена после её находки на острове Милос в 1820 г. О Милосской статуе писал Петр Кудрявцев в статье «Венера Милосская», опубликованной в журнале «Отечественные записки» (1847 г., номер 4). В 1856 г. Фет сочинил стихи, названные «Милосская Венера», а через год он её описал в цикле статей «Из-за границы» («Современник», 1857 г., номер 2). Об этой статуе Тургенев напомнил в рассказе «Довольно» (отрывок из записок умершего художника), написанном в 1864 г. Спустя нескольких лет после смерти Достоевского, Глеб Успенский упомянул знаменитую статую в очерке «Выпрямила» (1885 г.).

⁴ По поводу отношения Достоевского к искусству критический очерк Антонеллы д'Амелии является совсем разъясняющим: «Мир искусства для Достоевского – это средоточие образов и символов, которые находят определенное место в воображении писателя и наделяются особыми индивидуальными, своеобразными смыслами» (д'Амелия 2007).

очищенным нравственно, чтобы смотреть на эту божественную красоту не смущаясь...

«Но разве Венера Медицейская или Венера Милосская, — возражаете вы, — представляют собою те выражения страстности, которые звучат в словах Клеопатры? Разве эти олимпийские типы не представляют собою самых целомудренных образов, проникнутых тем чистым изяществом, которое составляет живую душу приличия? Не являются ли эти образы сами олицетворением этой тонкой стыдливости, этой чарующей тайны? Разве резец не только Фидия и Праксителя, но даже ваятелей эпох упадка, доходил когда-нибудь *до последних, выражений* страстности?» [...]

Но послушайте, неужели вы думаете, что если б статуи Венеры Медицейской и Милосской, при всем том, что они представляют собою целомудренные образы и самое тонкое выражение стыдливости, привезенные в Москву к нашим простодушным предкам, во времена хоть, например, Алексея Михайловича, могли бы произвести на них какое-нибудь другое впечатление, кроме грубого и даже может быть соблазнительного? Не говорим, чтоб и тогда совершенно не было людей развитых, мы говорим вообще о впечатлении, которое бы произвели тогда на отцов наших эти немецкие «болваны». И неужели мы не правы, говоря, что надо быть высоко очищенным, нравственно и правильно развитым, чтобы взирать на эту божественную красоту не смущаясь. *Целомудренность* образа не спасет от грубой и даже, может быть, грязной мысли. Нет, эти образы производят высокое, божественное впечатление искусства, потому именно, что они сами произведение искусства. Тут действительность преобразилась, *пройдя через искусство*, пройдя через огонь чистого, целомудренного вдохновения и через художественную мысль поэта. Это тайна искусства, и о ней знает всякий художник. На неприготовленную же, неразвитую натуру, или на грубо-развратную даже и искусство не оказало бы всего своего действия. Чем развитее, чем лучше душа человека, тем и впечатление искусства бывает в ней полнее и истиннее. (Достоевский 1993: 194-195)

В статье наличие слова «целомудренность» весьма интересно. Чистота, целомудренность скульптур двух Венер происходит из самой чистоты вдохновения художника, который переживал мучительное духовное очищение. Черта целомудренности отмечает некоторых персонажей из его романов. Она связывается, например, с Соней Мармеладовой. О ней так выражается Андрей Семёнович Лебезятников в своей беседе с Петром Петровичем

Лужиным: «Со мной она как-то усиленно, как-то боязливо целомудренна, и стыдлива» (Достоевский 1973: 283). Дальше объявляя его полное уважение за эту прекрасную натуру: «вполне допускаю её целомудренность со мною, потому что в этом – вся её воля, всё её право» (Достоевский 1973: 284). Алёше Карамазову качество духовной чистоты передаёт статус превосходного и совсем необыкновенного существа: «Была в нем одна лишь черта, которая во всех классах гимназии, начиная с низшего и даже до высших, возбуждала в его товарищах постоянные желания подтрунить над ним, но не из злобной насмешки, а потому что это было им весело. Черта эта в нем была дикая, исступленная стыдливость и целомудренность» (Достоевский 1976а: 19). А также лицо Катерины Николаевны в «Подростке» – «застенчивое и целомудренное». (Достоевский 1975: 203) Черта целомудренности поэтому характеризует моральную и внешнюю красоту замечательных людей, героев, одарённых способностями видеть истину и добро в ближних и понять настоящую натуру окружающих людей. Понятие целомудренности происходит от греческого понятия *sophrosyne* (софрозина), от фронеизиса, как образа мудрости, направленного на моральное поведение и практическое действие, как способность судить благо и плохое для хорошей жизни. В отличие от софии, софрозина выражает ценность умеренности. Кроме того, здесь Достоевский подчёркивает понятие немощности целомудренности образов искусства в контексте душевно неприготовленной и неразвитой натуры, свойственной не только отдельному человеку во всякой эпохе и стране мира, а также целым цивилизациям. Спасительная сила искусства уничтожается грубостью, свойственной неправильно развитому человеку.

Несколько лет спустя, в 1868, во время путешествия в западную Европу на медовый месяц, во Флоренции, в Галерее Уффици, он любуется знаменитой статуей Венеры Медицейской, как свидетельствуют слова Анны Сниткиной Достоевской. «Посетив картинную галерею, он непременно шёл смотреть в том же здании статую *Venere de Medici* (Венеру Медицейскую) работы знаменитого греческого скульптора (*Cleomene*). Эту статую мой муж признавал гениальным произведением». (Достоевская 1987: 205-206) Именно при пребывании во Флоренции великий писатель работал над романом «Идиот», (Strelsky 1964), где появляется очень интересное упоминание о статуе Венеры, связанной с персонажем Настасьи Филипповны. Этими словами Достоевский описывает обстановку её петербургской квартиры:

«Но великолепное убранство первых двух комнат, неслыханные ими вещи, редкая мебель, картины, *огромная статуя Венеры*⁵ – всё это произвело на них неотразимое впечатление почтения и чуть ли даже не страха» (Достоевский 1993а: 134).

Интересно заметить, что в квартире молодой и соблазнительной женщины выделяется самое её изображение: статуя Венеры символизирует её сложный статус красивой вещи и одновременно красивой женщины, желаемой многими мужчинами (Goerner 1982). Кроме того Настасью Филипповну тянут разные, даже противоположные личности и натуры. Трагичная черта её судьбы состоит из того, что, с одной стороны, она страстно желает морального спасения при помощи любви князя Мышкина, а, с другой стороны, её страстное желание мстить за оскорбления, сама её чувственность вместе с её раненой гордостью отравляют её отношения к окружающим и к самой себе. Настасья Филипповна, кажется, представляет собой образец вечно совершенной красоты, воплощение эстетического идеала, символизированного статуей Венеры, которая стоит в её квартире. Но её поразительная красота, её целомудренность – как произведение искусства, представленное неразвитому и невежественному человеку – испорчена грубым и бесчувственным Рогожиным, таким образом Настасья Филипповна становится его жертвой.

В подготовительных материалах к «Подростку» - Достоевский работал над романом в 1874-1875 гг. – читается интересный абзац, который не появится в окончательной редакции романа:

«Но кровь и пожары не смущают Фед<ора> Фед<орови>ча. А драгоценности будут лучше, в тысячу раз выше (I, с. 20) "Конечно, хорошо бы спасти от будущего огня несколько величайших вещей (Сикстинская Мадонна, Венера Милосская) для великой памяти и для примирения. Но жаль, что это невозможно; они-то первые и должны исчезнуть. Я полагаю, что у тех, которые жгут, кровью обливают сердце"» (Достоевский 1976б: 15). Этот персонаж, учитель Федор Федорович, исчезнет из окончательной редакции, унося из романа значительное упоминание о противопоставлении двух видов красоты, увековеченных искусством. А именно это противопоставление, вероятно, является ключом к пониманию внутреннего отношения писателя к сложному, непримиримому вопросу представления и восприятия женской красоты, хотя и возвышенной искусством.

В окончательной редакции «Подростка» нет никакого упоминания о знаменитой статуе Венеры Милосской, а реминисценция Сикстинской Мадонны становится «превосходн[ой] больш[ой] гравюр[ой] Дрезденск[ой] Мадонны», (Достоевский 1975: 82),⁶ которая висит на стене гостиной маленькой квартиры главного героя. Репродукция Сикстинской Мадонны,⁷ которая находится напротив большой фотографии ворот флорентийского кафедрального собора, служит здесь двойной автобиографической связью, так как кроме воспоминания о пребывании автора во Флоренции она напоминает об известной его привязанности к знаменитой картине Рафаэля, репродукция которой висела в кабинете самого Достоевского. В обстановке гостиной размещение гравюры многозначительно: в этой комнате, в углу, висит «большой киот с старинными фамильными образами» (Достоевский 1975: 82).

Сикстинская Мадонна и Венера Милосская представляются не только двумя различными выражениями женственной красоты, но и двумя различными выражениями искусства. В своей статье «Г.н –бов и вопрос об искусстве», опубликованной в журнале «Время» в 1861 г., Достоевский излагает основополагающий тезис своего морально-эстетического мировоззрения: в моральной и духовной человеческой битве красота и искусство единичны (Jackson 2013). Они органически нужны человеку: «Потребность красоты и творчества, воплощающего ее, — неразлучна с человеком, и без нее человек, может быть, не захотел бы жить на свете». (Достоевский 1993б: 76). Кроме того, красота воплощается как в здоровых, так и в нездоровых формах: первые ведут человека до достижения верхней духовной гармонии, а вторые ему приносят развращённость и моральный упадок. Оба вида красоты принимают живую телесную внешность, а если здоровая красота характеризует духовно и морально высших персонажей, как например Соню Мармеладову, то нездоровая красота отличает жестоких, соблазнительных и одновременно слабых героинь, как например Полину Александровну. Но с нездоровой красотой искусство не имеет никакого отношения, так как настоящая и общеузнаваемая художественность произведения искусства сохраняет и выражает истину, и по самой своей натуре искусство не может представлять нездоровую красоту. Сикстинская Мадонна, воплощающая образ абсолютной и духовной красоты, и Венера Милосская, воплощающая образ совершенной, чувственной красоты, следовательно, символизируют два внешне противоположные эстетические

⁶ Картина *Madonna Sistina* с 1754 года находится в Галерее старых мастеров в Дрездене.

⁷ «Сикстинская Мадонна Рафаэля несет значительную художественную нагрузку в Преступлении и наказании, в Подростке и особенно в Бесах». (Гини 2004, интернет).

представления. А если противоположность решается художественностью, то зрительным и психологическим восприятием эстетического воздействия, относящегося к человеческим побуждениям, владеет только цивилизованный, образованный человек. Такие произведения искусства как Венера Милосская или Венера Медицейская являются поэтому проблемными толкованиями понятия внешней красоты, которым сам автор не раз относится с умалчиванием. Леонид Гроссман в своей знаменитой монографии о Достоевском останавливается на эстетическом мировоззрении великого писателя, ссылаясь на уже упомянутую статью «Г.н – бов и вопрос об искусстве». Советский критик определяет два течения в русской эстетике во времена Достоевского: утилитаристы, в том числе Добролюбов и сторонники чистой красоты, в том числе Фет. «Достоевский заявляет о своей – третьей – позиции, независимой и всеобъемлющей: он за свободное творчество, за вольную поэтику, за искусство неограниченных возможностей и бесконечных устремлений, приносящее высшую пользу человечеству». (Гроссман 1963: 49).

Именно эта третья позиция, наверно, позволяет писателю сохранять целостность его сложного и разнообразного, иногда даже как-то нерешённого, понятия красоты в своём эстетическом зрении. По поводу скульптурных шедевров Достоевский упоминает отрывок из стихотворения Пушкина «Поэт и толпа»: «Мрамор сей ведь бог» и добавляет потом: «сколько ни пляйте на него, никогда у него не отнимете его божественности». (Достоевский 1978: 78) Если чернь – утверждает Пушкин – считает Аполлонна Бельведерского просто кумиром, не ценя его художественной значимости, то невежественный человек – отмечает Достоевский – видит в статуях Венеры только низкие побуждения. А это мучительное установление, наверно, определяет постепенное затуманивание образа божественной языческой красоты в его эстетическом восприятии.

Два других интересных примера умолчания о мотиве языческой красоты мы находим в публицистических сочинениях. В записях к «Дневнику писателя» 1876ого г. в размышлении о культурном восприятии голого тела, вероятно не изменяющем в течение веков и в истории цивилизаций, в отличие от восприятия манеры одеваться, подлещающейся изменению вкуса, возвращается мысль о Венере Милосской: «Повторяю, остался незыблемым (в красоте) лишь костюм Бельведерского Аполлона, и Венеры Милосской» (Достоевский 1982: 87). Но из опубликованной редакции «Дневника писателя» это размышление удалено. Во второй главе «Дневника писателя» посвящённой «Сюжетам для романов», в январском выпуске 1876ого г. автор перелагает

цитату из «Былого и дум» Герцена,⁸ пропуская упоминание о Венере Медицейской: «Да, и всё общество в целом, сняв с себя старую кожу, остается в тяжелом и в комическом виде. Оно – как бы голое» (Достоевский 1981: 151).

Несомненно, понятие молчания у Достоевского имеет сложное и семантически расслоенное значение. Ведь в романе «Подросток» можно найти интересное определение этого душевного и внешнего состояния: «Молчать хорошо, безопасно и красиво [...]. Молчание всегда красиво, а молчаливый всегда красивее говорящего» (Достоевский 1975: 173).

Ещё более интересная формулировка этого самого отрывка содержится в рукописных редакциях романа: «молчать несравненно выгоднее, чем говорить. И это во всех случаях, без исключений. Молчать хорошо, безопасно и красиво – чего же более? [...] Молчание всегда красиво, и молчаливый всегда красив; а пуще всего – выгодно» (Достоевский 1976: 283).

Особенно значительным, на наш взгляд, является заключительное уточнение, которое автор внёс в окончательную редакцию произведения, а именно, – молчание выгодно «во всех случаях», как объясняется выше. У Достоевского молчание, с одной стороны, является неотъемлемой частью самой речи, удачным средством выражения, которое позволяет в определенных контекстах передать духовную общность людей, (Jens 2016), например, в романе «Братья Карамазовы» Алеша молча принимает исповедь Дмитрия и Ивана. С другой стороны, молчание определяет метафизический уровень – глубокое молчание, сопротивляющееся какофонии шумов лихорадочных мыслей и психическим процессам, происходящим в мире, характеризованном молчанием Бога (Mathews 2000). В этом случае оно указывает смиренную реакцию на обвинение, таким образом определяя благороднейшее выражение любви: молчанием Христос отвечает на обвинения Великого Инквизитора. Слово и молчание являются зеркальными отражениями, выраженными противоположенными натурами единого этико-юридического вопроса: «Слово не столько называет, сколько замалчивает свой предмет. Безмолвие скапливается в самих словах как невыговоренность смысла, его оглушенность словом» (Эпштейн 2006: 194-195).

Кроме того, молчание касается и самой авторской речи, принимая вид уклончивости: это отказ от высказывания, завуалирование суждения, ожидание момента понимания и толкования. А если явление, вводящее в недомолвку, не подчиняется этическому истолкованию, авторское молчание становится

⁸ «Сбрасывая с себя [...] все покровы, самые отчаянные стали щеголять в costume гоголевско-го Петуха и притом не сохраняя позы Венеры Медицейской» (Герцен 1957: 351).

неизменным положением, тем более, если само явление связано с таким же сложным и семантически расслоенным понятием как понятие красоты. Недомолвка тогда указывает на раздумье, вызванное решением не раскрывать определенное выражение красоты, не воплощать его в очерченные и литературно-моделирующие персонажи и не предоставлять ему точное место в системе человеческих ценностей: молчание, действительно, выгодно.

В последнем произведении Достоевского вернётся образ Венеры Милосской, как изобразительный элемент, выполняющий описательную функцию. Так великий писатель представляет внешний вид Грушеньки в романе «Братья Карамазовы»: «это тело, может быть, обещало формы Венеры Милосской, хотя непременно и теперь уже в несколько утрированной пропорции» (Достоевский 1976: 137). Но здесь смутное воплощение Венеры Милосской приобретает образ приниженной Венеры, с чрезмерными формами, выражающими красоту, обречённую на скорое увядание. Тем не менее чистодушного Алёшу трогает её детская улыбка. Он даже не замечает – ей он не встревожен – её полногрудую, пышнотелую фигуру. Его поражают её неестественная речь, её странное и медленное произношение, как знак невоспитанности и бескультурности, затмевающие её броскую внешность.

В творчестве Достоевского визуальный элемент приобретает бесспорное значение: всяким местам, обстановкам, персонажам, в том числе и второстепенным, даже отдельным мотивам он придает особенную экфрастическую значимость. Нередко разные лица, появляющиеся в его произведениях, окружает аура неопределенности, созданная путаными свидетельствами и мнениями, неясными замечаниями, смутными слухами. Эти разные действующие лица постепенно становятся наиболее отчётливо воспринимаемыми персонажами: именно так бывает с фигурами, представленными в картинах Коро (Степанян-Румянцева 2015).

Предполагаемые языковые неряшливости у Достоевского являются в действительности художественными приемами, а неопределенность слова, сама его несказанность, вызывает живописные представления, особенно связанные с эпизодами из Библии и Евангелия, как, например, сцена Распятия (Касаткина 2015).

Т. Касаткина указывает на присутствие настоящих словесных икон в завершении каждого из пяти основных романов великого писателя.⁹

⁹ «Преступление и наказание» заканчивается иконой Богородицы (*Споручница грешных*); «Идиот» – *Положением во град*; «Бесы» произведением *Жен мироносиц*; «Подросток» –

Влиянию живописи, особенно религиозного характера, на творчество Достоевского до сих пор посвящены многочисленные научные исследования (Миллионщикова, 2018), а изыскания скульптурного элемента в творчестве писателя на сегодняшний день представляет собой не вполне изученную сферу литературоведческих исследований. Интересно заметить, как у Достоевского женские фигуры, за редкими исключениями (в том числе и Грушенька, которая напоминает саму статую Венеры Милосской), не имеют тела, а только лицо, а красота, их характеризующая, не имеет никакой конкретной связи с эросом. Такие героини, как Настасья Филипповна, Дуня, Варвара Алексеевна, Соня Мармеладова олицетворяют идеал возвышенной красоты. Их красота имеет иконографический, иногда тайный характер. Красота древнегреческих скульптур характеризуется голой красотой, наделённой эротическими чертами и не менее волнующей наружной тайностью (Ямпольский 1996). М. Ямпольский, комментируя замечание Р. М. Рильке об египетских статуях, утверждает, что сверхэкспонируемая форма «является след минувшего пребывания [тайны] внутри, ее невидимости, которая согласно механизмам инверсии, лишь проецируется на внешний объект» (Ямпольский 1996: 73). Также Г. Куртис считает, что Венера Милосская показывает себя такой открытой, даже соблазнительной, но, в сущности, она скрывает в себе внутренние неразгаданные тайны (Curtis 2004). Не второстепенным является вуайеристский аспект в европейском восприятии скульптурных представлений богини Афродиты. Невинная обнаженность этого женского образа стала фокусом универсальной художественной оценки, таким образом определяя какую-то «потерю чистоты», навсегда канонизированное в истории представлений о женской красоте, связанной с языческой чувственностью, противостоящей целомудренности (Spivey 1996).

Можно заметить, что в конце жизни, в конце своего пути в эстетическом размышлении, Фёдор Достоевский, казалось бы, окончательно отдаёт образу Венеры её платоническую ценность, не воплощаемую в действительных, человеческих формах. Демиург-писатель отказался от своей роли божественного ремесленника и больше не хотел лепить вещество по образцу идеи: языческая, хотя бы волнующая, красота Венеры не спасёт мир.

Как известно, с Кантом вели плодотворный диалог как Достоевский, так и Толстой, Белый и Пастернак (Melich 2010).

картиной *Евангелист Иоанн, диктующий ученику*; «Братья Карамазовы – Приглашением апостолов» (Касаткина 2004).

Достоевский «не только был знаком с антитетикой «Критики чистого разума», но и продумал её. Более того, отчасти сообразуясь с ней, он развивал свои доводы в драматических ситуациях романа [«*Братья Карамазовы*»]. Более того, он сделал Канта, или вернее антитезис его антиномий, символом всего того, против чего он боролся (и в себе самом, и с противниками) как писатель, публицист и мыслитель» (Голосовкер 1963: 38-39).

У Достоевского, кроме морального принципа человека из подполья присутствует эстетический принцип. Сама идея освобождения из упомянутого Чернышевским хрустального дворца, из-за чистого удовлетворения, соответствует эстетическим понятиям Канта, по которым чувство возвышенного рождает нарушение границ принципов эlegantности и полезности. Наслаждение возвышенным осуществляется само по себе, не выполняя никакой другой функции. Эстетический принцип возвышенного имеет в творчестве Достоевского определенные последствия, смягчая различие между этикой и эстетикой (Goldfarb 1995).

Рассуждение об эстетическом принципе, воплощенном искусством, а именно, скульптурными произведениями греческого классического искусства, у Канта, вероятно, оказывается неуместным, так как «У Канта ещё не найдётся связь, появившаяся позже, между теорией красоты и теорией искусства» (De Rosa 2006: 13).

Данная статья подталкивает к более широкому обсуждению вопроса, и предположение о созвучности мыслей Достоевского и другого немецкого философа, Гегеля, оказывается возможным и приемлемым (Бачинин 1978).

В своих чтениях об искусстве (*Vorlesungen über die Ästhetik*) Гегель считает, что греческая скульптура из середины V века д. н.э. создала самые совершенные модели идеальной красоты. По мнению немецкого философа, искусство выражает свою сущность не философскими понятиями, не метафорами или религиозными ритуалами, а через сенсорно воспринимаемое вещество, как камень, дерево, цвет и звук. Сам её смысл заключается в представлении душевной свободы в сенсорно воспринимаемом виде, а красота является именно такой душевной свободой, выражающейся формами, которые человек может непосредственно видеть и слышать. Самые возвышенные явления душевной красоты отражаются в произведениях классического и романтического искусства. Тем не менее, кроме душевной красоты, Гегель признаёт и существование чисто чувственной (*sinnlich*) красоты, обнаруживающейся в силе, жизнерадостности и эlegantности, и не раз воплощенной в животных и людях (Hegel 2015).

Эти краткие реминисценции (Houlgate 2007) из Гегеля вместе с духовным наследием литературного эстетического мышления первой половины XIX века могут являться плодотворной основой в творчестве Достоевского нового возможного толкования затемненного присутствия красоты, которая не спасёт мир. Чистая скульптурная красота, по мнению Гегеля, отождествляется с представлениями свободных и независимых личностей, отделенных от светских забот и нетронутых эмоциями, желаниями и потребностями. Их красота состоит из гармонии и невозмутимости. Такие субъекты не показывают никакого стремления к преодолению самого себя, а остаются бездельными, довольными собой. Скульптура, как представление возвышенной красоты, изображает божественное как выражение бесконечного спокойствия и благородства. Такое состояние характеризует и личностей, изображенных в конкретных ситуациях и отмеченных наивностью и безобидностью. Поэтому и Гегель представляет образ Венеры, поднимающейся из воды, поражающей своей мощностью и потеряннным взглядом на расстоянии (Hegel 2015; Hegel 2018) и у Достоевского тихая, гармоничная, мощная и языческая красота Венеры отмечается загадочностью и неповторимостью.

Источники

1. Достоевский, Фёдор (1993а), *Полное собрание сочинений в 15 томах*, т. 8, Ленинград, Наука.
2. Достоевский, Фёдор (1993б), *Полное собрание сочинений в 15 томах*, т. 11, Ленинград: Наука.
3. Достоевский, Фёдор (1973), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 6, Ленинград: Наука.
4. Достоевский, Фёдор (1975), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 13, Ленинград: Наука.
5. Достоевский, Фёдор (1976а), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 14, Ленинград: Наука.
6. Достоевский, Фёдор (1976б), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 16, Ленинград: Наука.
7. Достоевский, Фёдор, (1978), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 18, Ленинград: Наука.
8. Достоевский, Фёдор (1981), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 22, Ленинград: Наука.
9. Достоевский, Фёдор (1982), *Полное собрание сочинений в 30 томах*, т. 24, Ленинград: Наука.

Литература

1. Бачинин, Владислав (1978), „Достоевский и Гегель (К проблеме разорванного сознания)”, *Достоевский: Материалы и исследования*, т. 3, Ленинград: Наука: 13–20.
2. Goerner, Tatiana (1982), „The Theme of Art and Aesthetics in Dostoevsky’s *The Idiot*”, *Urbandus Review*, 2, 2: 79–95.
3. Герцен, Александр (1957), *Собрание Сочинений в тридцати томах*, т. 11, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1957.
4. Гини, Джузеппе (2004), „Власть портрета (Икона, русская литература и табу на портрет)”, *Toronto Slavic Quarterly*, 11, Winter 2004, интернет, доступно на <http://sites.utoronto.ca/tsq/11/GiuseppeGhini.shtml> (посещено 28 декабря 2020).
5. Goldfarb, David A. (1995), „Kant’s Aesthetics in Dostoevsky’s *Notes from Underground*”, *Newsletter of the Society for Russian Religious Philosophy*, 1, Spring, 1995: 11–19.
6. Голосовкер, Яков (1963), *Достоевский и Кант*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
7. Гроссман, Леонид (1963), *Достоевский*, Москва: Молодая гвардия.
8. Д’Амелия, Антонелла (2007), „Достоевский и итальянское искусство”, *Италия в русской литературе*, Новосибирск: НГПУ, 96–107.
9. Демидов, Никита (2005), *Журнал путешествия Никиты Акинфиевича Демидова (1771–1773)*, Екатеринбург: Сократ
10. Ден, Татьяна (1960), „Примечания”, И. Тургенев, *Полное Собрание Сочинений и писем в тридцати томах*, т. 1, Москва: Академия Наук.
11. De Rosa, Maria Rosaria (2006), „Estetica e critica d’arte in Konrad Fiedler”, *Aesthetica preprint*, 77, agosto 2006: 8–73.
12. Достоевская, Анна (1987), *Воспоминания*, Москва: Издательство Правда.
13. Jackson, Robert Louis, „Two kinds of Beauty”, *Close Encounters: Essays on Russian Literature*, Brighton MA: Academic Studies Press, 2013: 154–171.
14. Jens, Benjamin (2016), „Silence and Confession in the Brothers Karamazov”, *Russian Review*, 75, January 2016: 51–66.
15. Curtis, Gregory (2004), *Disarmed, The Story of the Venus de Milo*, New York: Random House.
16. Касаткина, Татьяна (2004), *О творящей природе слова. Онтологичность слова в творчестве Ф. М. Достоевского как основа «реализма в высшем смысле»*, Москва: ИМЛИ РАН.
17. Касаткина, Татьяна, (2015), *Священное в повседневном: двусоставный образ в произведениях Ф. М. Достоевского*, Москва: ИМЛИ РАН.
18. Mathews, Peter D. (2000), „Dostoevsky: Expressions in Silence”, *The Dostoevsky Journal*, January 2000, (1): 1–9.
19. Melich, Julia (2010), „Il superamento di Kant in Russia”, *Studi kantiani*, 23: 91–106.
20. Миллионщикова, Татьяна (2018) „Визуальные образы в произведениях Ф. М. Достоевский (Обзор)”, *РЖ*, 2018, 7, 4: 154–161.

Красота, которая не спасёт мир: западный классический образ женственности и молчание Достоевского

21. Надеждин, Николай (1833), *О современном направлении изящных искусств*, Москва.
22. Spivey, Nigel (1996); *Understanding Greek Sculpture. Ancient Meanings. Modern Readings*, London: Thames & Hudson.
23. Strelsky, Katharine (1964), „Dostoevsky in Florence”, *The Russian Review*, 23, 2: 149–163.
24. Степанян-Румянцева, Елена (2015), „Визуальность в поэтике Достоевского”, *Искусствознание*, 2015, 1–2: 484–500.
25. Tonini, Lucia (2012), “‘Fortuna’ e ‘Sfortuna’ di un’opera del primo Rinascimento in Russia”, L. Tonini, (a cura di), *Rinascimento e Antirinascimento. Firenze nella cultura russa fra Otto e Novecento*, Firenze: Olschki: 125–137
26. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2015), „Die Skulptur”, *Vorlesungen über die Philosophie der Kunst*, Band 28, 1, *Nachschriften zu den Jahre 1820/21 und 1823*, Hamburg: Felix Meiner Verlag: 131–152.
27. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2018) W. F., „Die Skulptur” *Vorlesungen über die Philosophie der Kunst*, Band 28, 2, *Nachschriften zum Kolleg des Jahres 1826*, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2018: 794–816.
28. Houlgate, Stephen (2007), „Hegel and the Beauty of Sculpture”, *Hegel and the Arts*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press: 56–89.
29. Эпштейн, Михаил, (2006), *Слово и молчание. Метафизика русской литературы*, Москва: Высшая школа.
30. Ямпольский, Михаил (1996), *Демон и лабиринт. Диаграммы, деформации, мимесис*, Москва: Новое литературное обозрение.

Giulia Baselica

Univerzitet u Torinu

Odsjek za strane jezike i književnosti i moderne kulture

**LEPOTA KOJA NEĆE SPASITI SVET: KLASIČNA
ZAPADNJAČKA SLIKA ŽENSKOG IDEALA I
PREĆUTKIVANJE F. M. DOSTOJEVSKOG**

Rezime

Nasuprot čulnoj i neodoljivoj ženstvenosti kao uzroku propasti, i čistoj i spasonosnoj ženstvenosti, koja je izraz hrišćanskih vrednosti i religije ruskog naroda, što su modeli koji postoje, na primer, u književnim likovima kao što je Nastasja Filipovna u *Idiotu* i Sonja Marmeladova u *Zločinu i kazni*, u delu Dostojevskog postoji još jedan oblik ženske lepote koji je sam po sebi problematičan. Radi se o idealu koji vodi poreklo iz grčke kulture, a uobličen je u statuama Skopasa i Praksitela. Statue Venere Miloske i Venere Mediči

predstavljaju u estetsko-moralnoj viziji Dostojevskog frekventno uporište u publicističkoj i književnoj produkciji iz šezdesetih godina i pokreću moralno pitanje za koje, bar naizgled, nema rešenja: čovek je pred skladnom i senzualnom lepotom (dakle, ne paklenom i demonskom, nego pred onom čija je priroda paganska) bespomoćan jer nije u stanju da joj suprotstavi duhovne, hrišćanske vrednosti do kojih je došao i koje je usvojio na kraju dugog i mukotrpnog procesa unutarnje purifikacije. Lepota Venere Miloske i Venere Mediči (ova poslednja je bila dobro poznata kako u zapadnoevropskoj tako i u ruskoj kulturi XVIII i XIX veka) privlači i zavodi čoveka svojom dubokom i suštinskom prirodnošću.

U poznatom članku napisanom 1861. godine (F. M. Dostoevskij, *Polnoe sobranie sočineij v pjatnadcati tomach*, Leningrad, Nauka, T. 11, 1993), kao odgovor Katkovu, Dostojevski tvrdi da samo onaj ko je moralno postojan može da posmatra obe Venere, a da to ne naruši njegov unutarnji mir. Da je veliki pisac ovo estetsko pitanje doživljavao kao otvoren problem koji nije sasvim rešiv, potvrđuje i činjenica da je oklevao da od njega stvori književni motiv. Venera Miloska citirana je u jednoj varijanti *Demon*a (F. M. Dostoevskij, *Polnoe sobranie sočineij v tridcati tomach*, Leningrad, Nauka, T. 11, 1974), a obe Venere spominju se u tri različita odlomka jedne verzije *Mladića* (F. M. Dostoevskij, *Polnoe sobranie sočineij v tridcati tomach*, Leningrad, Nauka, T. 17, 1976). Ove reference, međutim, ne javljaju se u konačnim verzijama navedenih romana.

Cilj ovoga rada bio je da se ispita status idealne ženske lepote i njeno mesto u viziji i u književnom opusu Dostojevskog, uzimajući u obzir i njegov stav prema zapadnoevropskoj kulturi. Polazište u istraživanju predstavljali su citirani publicistički i književni tekstovi koje smo povezali sa stanovištem intelektualaca – savremenika Dostojevskog kao što su Nikolaj K. Mihajlovski (*Iz polemiki s Dostoevskim u Literaturnaja kritika i vospominanija*, 1880) ili pripadnik mlađe generacije Dmitrij S. Mereškovski (*L. Tolstoj i Dostoevskij*, 1902).

► **Ključne reči:** Dostojevski, ruska književnost, Venera Mediči, Venera Miloska, lepota.

Primary Sources

1. Dostoevskij, Fjodor (1993a), *Polnoe sobranie sočinenij v 15 tomakh*, t. 8, Leningrad, Nauka.
2. Dostoevskij, Fjodor (1993b), *Polnoe sobranie sočinenij v 15 tomakh*, t. 11, Leningrad: Nauka.

3. Dostoevskii, Fëdor (1973), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 6, Leningrad: Nauka.
4. Dostoevskii, Fëdor (1975), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 13, Leningrad: Nauka.
5. Dostoevskii, Fëdor (1976a), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 14, Leningrad: Nauka.
6. Dostoevskii, Fëdor (1976b), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 16, Leningrad: Nauka.
7. Dostoevskii, Fëdor, (1978), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 18, Leningrad: Nauka.
8. Dostoevskii, Fëdor (1981), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 22, Leningrad: Nauka.
9. Dostoevskii, Fëdor (1982), *Polnoe sobranie sochinenii v 30 tomakh*, t. 24, Leningrad: Nauka.

References

1. Bachinin, Vladislav (1978), „Dostoevskii i Gegel’ (K probleme razorvannogo soznaniia)”, *Dostoevskii: Materialy i issledovaniia*, t. 3, Leningrad: Nauka: 13–20.
2. D’Ameliia, Antonella (2007), „Dostoevskii i ital’ianskoe iskusstvo”, *Italiia v russkoi literature*, Novosibirsk: NGPU, 96–107.
3. Demidov, Nikita (2005), *Zhurnal putestestviia Nikity Akinfieviicha Demidova (1771–1773)*, Ekaterinburg: Sokrat.
4. Den, Tat’iana (1960), „Primechaniia”, I. Turgenev, *Polnoe Sobranie Sochinenii i pisem v tridtsati tomakh*, t. 1, Moskva: Akademiia Nauk.
5. De Rosa, Maria Rosaria (2006), „Estetica e critica d’arte in Konrad Fiedler”, *Aesthetica preprint*, 77, agosto 2006: 8–73.
6. Dostoevskaiia, Anna (1987), *Vospominaniia*, Moskva: Izdatel’stvo Pravda
7. Goerner, Tatiana (1982), „The Theme of Art and Aesthetics in Dostoevsky’s *The Idiot*”, *Ulbandus Review*, 2, 2: 79–95.
8. Gertsën, Aleksandr (1957), *Sobranie Sochinenii v tridtsati tomakh*, t. 11, Moskva, Izdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, 1957.
9. Ghini, Giuseppe (2004), „Vlast’ portreta (Ikona, russkaia literatura i tabu na portret)”, *Toronto Slavic Quarterly*, 11, Winter 2004, internet, dostupno na <http://sites.utoronto.ca/tsq/11/GiuseppeGhini.shtml> (poseshcheno 28. dekabriia 2020).
10. Goldfarb, David A. (1995), „Kant’s Aesthetics in Dostoevsky’s *Notes from Underground*”, *Newsletter of the Society for Russian Religious Philosophy*, 1, Spring, 1995: 11–19.
11. Golosovker, Iakov (1963), *Dostoevskii i Kant*, Moskva: Izdatel’stvo Akademii Nauk SSSR.
12. Grossman, Leonid (1963), *Dostoevskii*, Moskva: Molodaia gvardiia.

13. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2015), „Die Skulptur”, *Vorlesungen über die Philosophie der Kunst*, Band 28, 1, *Nachschriften zu den Jahre 1820/21 und 1823*, Hamburg: Felix Meiner Verlag: 131–152.
14. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2018) W. F., „Die Skulptur” *Vorlesungen über die Philosophie der Kunst*, Band 28, 2, *Nachschriften zum Kolleg des Jahres 1826*, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2018: 794–816.
15. Houlgate, Stephen (2007), „Hegel and the Beauty of Sculpture”, *Hegel and the Arts*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press: 56–89.
16. Jackson, Robert Louis, „Two kinds of Beauty”, *Close Encounters: Essays on Russian Literature*, Brighton MA: Academic Studies Press, 2013: 154–171.
17. Jens, Benjamin (2016), „Silence and Confession in the Brothers Karamazov”, *Russian Review*, 75, January 2016: 51–66.
18. Curtis, Gregory (2004), *Disarmed, The Story of the Venus de Milo*, New York: Random House.
19. Kasatkina, Tat’iāna (2004), *O tvoriāshchei prirode slova. Ontologichnost’ slova v tvorchestve F. M. Dostoevskogo kak osnova «realizma v vysshem smysle»*, Moskva: IMLI RAN.
20. Kasatkina, Tat’iāna, (2015), *Sviāshchennoe v povsednevnom: dvusostavnyi obraz v proizvedeniīakh F. M. Dostoevskogo*, Moskva: IMLI RAN.
21. Mathews, Peter D. (2000), „Dostoevsky: Expressions in Silence”, *The Dostoevsky Journal*, January 2000, (1): 1–9.
22. Melich, Julia (2010), „Il superamento di Kant in Russia”, *Studi kantiani*, 23: 91–106.
23. Millionshchikova, Tat’iāna (2018) „Vizual’nye obrazy v proizvedeniīakh F. M. Dostoevskii (Obzor)”, *RZh*, 2018, 7, 4: 154–161.
24. Nadezhdin, Nikolai (1833), *O sovremennom napravlenii iziāshchmykh iskusstv*, Moskva.
25. Spivey, Nigel (1996), *Understanding Greek Sculpture. Ancient Meanings. Modern Readings*, London: Thames & Hudson.
26. Strelsky, Katharine (1964), „Dostoevsky in Florence”, *The Russian Review*, 23, 2: 149–163.
27. Stepaniān-Rumiāntseva, Elena (2015), „Vizual’nost’ v poētike Dostoevskogo”, *Iskusstvoznanie*, 2015, 1–2: 484–500.
28. Tonini, Lucia (2012), „‘Fortuna’ e ‘Sfortuna’ di un’opera del primo Rinascimento in Russia”, L. Tonini, (a cura di), *Rinascimento e Antirinascimento. Firenze nella cultura russa fra Otto e Novecento*, Firenze: Olschki: 125–137.
29. Ėpshtein, Mikhail, (2006), *Slovo i molchanie. Metafizika russkoī literatury*, Moskva: Vysshaiā shkola.
30. Iāmpol’skiī, Mikhail (1996), *Demon i labirint. Diagrammy, deformatsiū, mimesis*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.

Јелена В. Јањић¹

Народна и универзитетска библиотека Републике Српске

СИМЕОН МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА И АЛЕКСАНДАР ФЈОДОРОВИЧ ГИЉФЕРДИНГ (ПРИЛОГ ПИТАЊУ О РУСКО-СРПСКИМ КУЛТУРНИМ ПРОЖИМАЊИМА)

Апстракт: У овом раду се, у првом фрагменту, критички разматрају културне везе српског пјесника Симеона Милутиновића Сарајлије (1791–1847) са Русијом и руском културом и доноси одломак из Симеоновог мало познатог путописа о Русији (Београд, 1847). Други фрагмент рада тиче се слависте Александра Фјодоровича Гиљфердинга (1831–1872), првог руског конзула у Босни, аутора дјела „Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији” (Петроград, 1859) и његових веза са српском културом. Доносимо одломак и овог путописа.

Кључне ријечи: Симеон Милутиновић Сарајлија, Александар Фјодорович Гиљфердинг, путописи, српско-руски културни контакти, културна историја.

1. Увод

Међу богатим и разноврсним везама између српске и руске традиције, кључни значај имају културни (а и духовни) контакти, те отуда и поднаслов нашег рада. Културне везе Симеона Милутиновића Сарајлије (1791–1847), који је „први писац нове српске књижевности кога је Босна дала” (Skerlić 1921: 156), са Русијом су богате. Симеон спада у ред пјесника који је и самим животом и стваралачким радом био живо везан за руску културу и руски народ.

Симеон је оригиналним књижевним и историографским радом, сакупљањем народних пјесама, приређивањем, издавањем, превођењем, филолошким биљешкама уз текстове и учитељавањем дао изузетан допринос

¹ jslgalo@hotmail.com

српској књижевности и култури. Мало је познато да се огледао и у путопису, и то путопису о Русији. Путопис, насловљен „Дописиватељ” (Београд, 1847), мало је познат нашој широј читалачкој публици, а и историографији. Написао га је за вријеме другог службовања у Попечитељству просвештенија и посјете Русији 1846. године. Објављен је у одломцима у „Српским новинама” од 14. августа до 16. децембра 1847. године. Завршни одломак овог путописа је и један од посљедњих Симеонових за живота објављених текстова. Овај путопис све до новијих дана није прештампаван. Објављен је у цјелини у „Руском алманаху” 2010. године. Никада није изашао као посебно издање.

С друге стране, живо заглаван у српску историју и културу био је слависта Александар Фјодорович Гиљфердинг (1831–1872). Аутор је путописа „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, који је за српску културу од изузетне вриједности. То је, према ријечима историчара Милорада Екмечића, „један изванредан путопис кроз земљу кроз коју су интелигентни писци ријетко пролазили, или уопште нису пролазили” (Екмечић 1972: 16).

По први пут објављен је у зборнику Руског географског друштва (XII том) под насловом „Босния, Герцеговина и Старая Сербия”, потом и у трећем тому Гиљфердингових сабраних дјела 1873. године у Петрограду. Објављен је као посебно издање 1859. у Петрограду под насловом „*Поџдка по* Герцеговинѣ, Босни и Старой Сербии”. Више од вијека протекло је до српског издања овога дјела у преводу Бранка Чулића (Сарајево, 1972). Екмечић је у *Предговору* српском издању истакао да је превођење „давни дуг нашој науци” (Екмечић 1972: 18).

Ови путописи представљају изузетно богато историјско свједочанство и мост узајамног упознавања и културног прожимања двију сродних словенских и православних средина.

2. Симеон Милутиновић Сарајлија

Симеон Милутиновић Сарајлија (Сарајево, 1791) у младости је дуже боравио у Русији. У Кишињов (Бесарабија, данас Молдавија) Симеон је стигао у октобру 1819. године. Његови родитељи су у ову руску варош избјегли од Турака послје слома Првог српског устанка. Затекао је само оца, а мајка Анђелија умрла је 1817. године у четрдесет и трећој години, што биљежи и пишчев син Драгутин: „Своје српске кости Анђелија је оставила у Кишињову” (Milutinović 1896: 170). Симеон у Кишињову остаје све до 1825. године, „добивајући и сам, као и остали емигранти српски, помоћ од цара Александра I” (Gavrilović 1899:

XV). Овдје је окончао писање свог знаменитог дјела „Србијанке”, историју Првог српског устанка, испјевану у српском епском десетерцу.

Миодраг Поповић истиче како се пјесник у том периоду русификује: „Напуштајући народну поезију и прихватајући руски класицизам XVIII века, он истовремено уноси у властити језик елементе руског језика и стила. Русификацији иде наруку и чињеница да српска писана поезија у ово време нема усавршен песнички језик; она га тек гради” (Роровић 1968: 180).

Током љета 1819, боравећи у Одеси, Симеон упознаје Јована Стефановића Ризнића (1793–1861), српског трговца, правника, добротвора, касније савјетника на Руском двору и директора Државне банке у Кијеву, који је дотирао његов пут у Лајпциг, гдје ће објавити своја прва дјела². У новембру 1825. године Симеон је стигао у Лајпциг. Првог децембра издаје засебно штампано објав којим је позвао читаоце на предбројништво „Србијаде”, што је био први, очито радни наслов дјела. Вук Караџић 20. фебруара 1826. године Симеону о објављеном позиву пише: „Објављеније ти је добро, само што је високо, или, ако смијем рећи, тавно, и ишарано Руским ријечима и никаком (постојаном) ортографијом” (Karadžić 1907: 14).

„Заметный след в его творческой жизни оставило пребывание на юге России (1819–25), в Бессарабии (Кишинев), куда он эмигрировал, как и многие сербские повстанцы, после разгрома восстания и где написал самое известное свое сочинение – поэму „Сербиада” („Србијанка”, 1826). Второй раз писатель посетил Россию – Москву и Петербург – в 1846. Его деятельность привлекла внимание известных русских славистов (О.М. Бодянского, П.А. Лаврова, П.А. Заболотского)” (Доронина 2012: 253).

По повратку из Црне Горе у обновљену Србију априла 1831. године, биљежи Станиша Војиновић, Симеонов биограф, кнез Милош Обреновић шаље га у Београд Цветку Рајовићу за помоћника при оснивању Књажеско-српске књигопечатње у Београду. Штампарску пресу је „Цветко Рајовић са Аврамом Петронијевићем набавио у Петрограду, одакле је донета 21. маја 1831. Око сређивања типографских справа и мале збирке књига нашао му се свакако Милутиновић...” (Nedić 1959: 113), који је већ стекао богата типографска знања.

Војиновић биљежи и да је Симеон у августу 1838. руском конзулу у Београду Герасиму Васиљевичу Вашченку предао представку написану у име „бо-

² Боравећи у Немачкој, Симеон упознаје и Албертину Талфи (Тереза Албертина Лујза фон Јакоб), која је преводила српске народне пјесме на њемачки језик, и њеног оца Лудвига Хенриха фон Јакоба (1759–1827). Они су за вријеме ускршњег сајма у Лајпцигу упознали Симеона са руским романтичарским пјесником Василијем А. Жуковским (1783–1852), а вјероватно и браћом Тургењев, Александром и Сергејем (Hekselšnajder 2012: 90).

санске раје” руском цару, којом моли да се Русија прими покровитељства над Босном и Херцеговином (Војиновић 1993: 35). Првог децембра 1839. Симеон је именован за управитеља основних (нормалних) школа у Србији, „по свој прилици заузимањем рускога професора и слависте Бођанскога” (Гавриловић 1899: XXII). Симеон тада узима двомјесечно одсуство и прати Осипа Максимовича Бођанског (1808–1877) на његовом путовању по нашим крајевима.

Симеонова дјела штампана су (и писана) грађанском ћирилицом, графијом и ортографијом карактеристичном за славеносрпски период развоја српске писмености. Разматрајући књижевне језике код Срба прије Вукове реформе, Радмило Маројевић о славеносрпском језику каже: „Његова културна основа је рускославенски књижевни језик, руска редакција црквенославенског језика, тј. исти онај славенски књижевни језик који је претрпио (послије бугарског посредништва) снажан и вишевјековни утицај најприје староруског а потом и руског народног језика. Тако се у српску културу по други пут враћао – овога пута уз руско посредништво – најстарији српски књижевни језик (славенски), али већ у фази када је он представљао један од два темеља руског књижевног језика (други темељ је живи, народни језик руски)” (Маројевић 2000: 297).

Текстолошком анализом Симеонових штампаних и рукописних дјела утврдили смо да систем писма није јединствен. Јасно се уочавају два периода књижевног рада: први до 1827; други – након 1827. године па до 1847, у којој се завршио Симеонов стваралачки рад. У првом периоду књижевног рада Симеон се залаже да народни језик уђе у српску књигу, иако је у периоду боравка у Кишињову примјетан јачи утицај рускославенске традиције,³ прије свега, у по-

³ Рускословенски утицај огледа се и у графици: слово щ из руске грађанске ћирилице забиљежено је у алографу „Србијанке”, те у Симеоновим каснијим дјелима. Сматрамо да је руско слово щ имало вриједност [шт] према српској (и бугарској) редакцији старославенског језика, а не према руској [шч], осим можда у примјерима забиљеженим у „Пјеванији црногорској и херцеговачкој”, (Будим, 1833): существую [П I 47], существомъ [П I 8] и сущеста [П I 7, с обзиром на то да смо забиљежили облик Сушчества [П I 11]. У неколико примјера на мјесту великог слова д налазимо латинично велико слово д у алографу „Србијанке”: Душана [АП I 1], Доказатество [АП I 5], а велико слово н у Симеоновим рукописима најчешће се обилежава великим латиничним словом н: Надеждъ [АП I 2а], Народу [АП I 16а], према руском начину писања ових слова. Овај начин писања био је веома распрострањен у рукописима српских писаца, а и у обичној епистоларној пракси. Поред тога, Симеон у рукописима поред графеме т (тзв. троного) користи, према руском начину писања, и латиничну графему т за означавање фонеме т. Графијски сљедови њи и њи имали су у Симеоновом штампаном и рукописном тексту (и уопште у српској редакцији рускославенског – у ортографској пракси која се на њу нашла) вриједност дугог вокала [и]: самій [ИС 82], людскій [ДЦ 1], Светѡій [ДЦ 103]. Код Симеона (а и Петра II Петровића Његоша) у ријечима с коријеном *деј-* графему њ посматрамо као графијски русизам. Исто тако, ријечи са сегментом [таин] пишемо без *ј јер је и то русизам и код Симеона и код Његоша. Забиљежени су и примјери под утицајем руског језика: *Характер* [С I 28], *характер*

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

гледу биљежења вокалног *p*. У вријеме писања „Србијанке” био је под снажним утицајем руског језика те отуда у обиљежавању вокалног *p* често користи рускословенску секвенцу *ep*, што је општа особеност славеносрпског језика. Можемо закључити да је у примјерима који долазе и са *p* и са рускословенском секвенцом *ep* ова секвенца имала ортографски, а не фонолошки карактер, па је ортоепска вриједност и секвенце *ep* била [p]. Графија *жертва* са изведеницама у Симеоновом дјелу забиљежена је само у том лику, па се може потпуно основано тврдити да је фонетски русизам, да се читала са руским рефлексом (као и у дјелу Петра II Петровића Његоша).

О биљежењу вокалног *p* Јован Вуковић каже: „У старим ћирилским текстовима пише се *r* vokalno са гњ, рјеђе по правом изговору само са *r*: *srdce*, *skrbь* и сл., а понекад, у западним крајевима, под утицајем писања у латинским текстовима, и са *ar* или *er*: *karstь*, *Serbinь*, *tverdi* и сл., али свуда је изворна вриједност била само vokalnoga. Од рускословенске књижевне школе у 18. вијеку у ћириличким текстовима влада руски начин писања – *Serbinь*, *cerkva* и сл. – све до Вукове реформе и коначне побједи Вукова *pravopisa*” (Вуковић 1974: 100).

Симеон је дао допринос и изучавању руског језика код Срба. Наиме, митрополит Петар (Јовановић) у Србији је 1836. основао Богословију, која је „на предлог Симе Милутиновића Сарајлије, ангажовала два руска професора Дмитрија Алексејевича Рудинског и Василија Фјодоровича Вердиша (1849–1854), за чији је долазак везан и почетак систематског учења руског језика у српској средини” (Јовановић 2012: 123).

2.1. Путопис Симеона Милутиновића Сарајлије – „Дописиватељ”

Након десетљећа рада Београдске богословије, управник митрополит Петар донио је рјешење да се један број српских питомаца школује у Русији. На његову молбу императору Николају I српски питомци су добили стипендије владе Руске империје за даље школовање у Кијевској духовној академији (Јовановић 2010: 109). Прва група питомаца Кнежевине Србије коју је као секретар Попечитељства просвештенија Симеон требало да спроведе у Кијевску духовну академију упућена је 25. априла 1846. године. Међу питомцима који су кренули на духовну академију у Русију био је и Милоје Јовановић, потоњи митрополит београдски Михаило (2012: 123). Симеон је боравио дуже

[С II 27], *характером* [С I 49], *характеромь* [АП II 17]. Симеон је квантитет слога обиљежавао акцентом, али често и удавањем слова – сугласника и самогласника. У неким случајевима то удавање је опонашање руског начина писања: *Русима* [С II 160], *Русом* [С II 150], *Руси* [С II 138], *Русси* [С II 149], *Русса* [С III 95], према руском језику: *русский*, *-ая*, *-ое*.

у Кијеву, потом посјетио Москву, Петроград и Одесу. Своје утиске са овог путовања Симеон је забиљежио и у двадесет пет одломака објавио у „Српским новинама”, почев од 14. августа 1847. године па све до 16. децембра 1847. Путопис је након више од вијека и по објављен приређивачким трудом Мирослава Јовановића, а Татјана Суботин Голубовић у односу на оригинални текст извршила је „транслитерацију са грађанске на савремену ћирилицу”. Путопис је објављен 2010. у „Руском алманаху” (бр. 15). Јовановић Симеона назива „једним од најплоднијих, најчитанијих и најутицајнијих српских књижевника и културних делатника прве половине 19. века”, а за путопис истиче да је „слика Русије Николаја I” и „несумњиво је и лична ауторова импресија”, али је у „још већој мери и сублимација нашег (тадашњег) дискурса о Русији, њеном месту и улози у животу српског народа” (2010: 110).

Доносимо фрагмент Симеоновог путописа у којем описује царствујућу Москву и своје путешствије нагласивши да оно што је видио у Москви „све исказати нити могу, нити знам”. Текст је објављен у „Српским новинама” (у бројевима 64–66) 1847. године,⁴ а датиран 1. августа 1847. године. Симеон се уводним ријечима „љубезни мој пријане, истородче и јединоверче” обраћа читаоцу овог путописа. Из овог одломка путописа сазнајемо да се сутрадан по доласку у Москву 1846. године Симеон јавио „нашему свеизвјестноме књижевнику г. професору Бођанском”, те да је током боравка у Москви био његов гост. Јовановић истиче да је „српска књижевност обогаћена једним великим путописом из Русије – једним од првих огледа у путописној књижевној форми (када је реч о успоменама из Русије и о Русији)” (2010: 109).

Симеонова улога у развоју српско-руских узајамних културних веза је велика. Марк Голберг истиче да је „руска тема имала истакнуто место у стваралаштву српског песника и његовој фолклористичкој делатности”, те да је успоставио контакте „са неким представницима руске науке” који су помогли „зближавању двеју братских словенских култура” (Голберг 1980: 118). Осим тога, Голберг наводи да је Симеон одиграо „важну улогу у развоју руско-српске размене књига” и да је његова дјелатност „добила детаљну оцјену у текстовима руских слависта” (1980: 118).

⁴ Овај одломак Симеоновог путописа објављен је у „Српским новинама” 14. августа 1847. у броју 64 (256), 19. августа 1947. у броју 65 (260) и 22. августа 1947. у броју 66 (264). Текст је доступан на веб-адреси Народне библиотеке Србије: www.nb.rs.

У Београду, 1. августа 1847.

Љубезни мој пријане,
истородче и јединоверче!

К великој Москви приближив се одовуда, угледају се понајприје сљедови шанаца и батерија које су Руси против Бонапарта подизали, да му не даду к југу друмом продерати у плоднију а и топлију јужну Русију. Ове гледајући стане се језити на мени не само коса, него и кожа, и помислим: Хеј војници, безсмртија синци, од искон' сте својему народу свесажања благоуханије: вјечна ј' слава ваши' споменици, благо цару, благо Росијанству, који имаде вас и ваша срца, доиста му торжествује мишца свуд' и свагда, ко и овде онда! Но кад угледам према себи славну царева столицу, која је и само православно Кијево надвисити, паче л зам'јенити могла, прену се и плану ми са срца нова чувствовања, и тек онима подобна, када сам ја из земунске грчке школе не могав јој свршетка дочекати, прејурио таино и водом на чунићу као Харанову, амо у србски Београд и у очину кућу к својим родитељма, што је чудотворна мишца Карађорђева послуре четири стољетија сада топрв повратила и освојила била; она чим су ређа и дубља, тим су неизречивнија, и само се у чисте и свете усрдија капце изливала на љубвом освештани олтар вјековјечне к Свемогућему благодарности, како'но су и ту моје овога магновенија.

Величина ми је исте Москве очи на први мах преиспунила, и црковне округлике – трула – и разне звонаре, а особито Иван Велики, као исполин све остале дично надвишевајући блистањем златни' кровова и крстова своји' забљеште ми очи толико, да ништа не могах разликовати одма.

Дошав у средину града станим се у један трактир, и ту за одморити се скорије од поштанскога пута и растреса, и за очистити о једном и посве г'јело од успутне пиљи, илити прашине која је тамо врло пепељива и кроза све хаљине до коже ја на ноздрве до дна утробице прониче, отидем одма у купалиште на ријеци Москви, те се ту окупам и као помосковим, него сам се подуже гњурао и купао, те ме док се обучем и цакот нападне, који одма дошавши одспавам, те ми у обичну грозницу не могне пријећи.

Сутри дан јавим се општем нашем свеизвјестноме књижевнику г. професору Бојанском, који ме одма и братски укори, што нијесам управо к њему дошао, и зато дигне се сам са мном те ме пресели к себи у свој квартал. Ту ме он одма упозна са својима друговима и пријатељима, који ме равно љубезно

предусретну, и да су могли налили би ме, као мјешину, свесазнања Москве и њене старине; него то и не може бити друкчије, када је свој својима само чисто у госте дошао, за видјети ово опште наше древно и ново могућство и велељепије. Али је на свагда ово мени понајвише за дивно чудо било, и остаје бивати, кад су брже Руси своју Москву опета назидали онако потпуно, у он'ликом простору и тако чисто и красно, рекао би чоек да јој ни сламка изгорјела, ниједна цигља с мјеста покренута била није, а ево колики она данас простор заузима: до неколико дана одем с г. Бођанским у Кремљу, цркве царске и дворове видјети, те зађем и у двор цара Ивана Васиљевића Грознога, ту прошав и прегледав редом спрат сваки, узлеземо и на најгорњи у једну приличну салу, која је под самим кровом и то сводом, и у којој је он свој совјет обично држао; ту до ње има и једна мала ћелица као његова богомоља, која је особито царски украшена, богато накићена и наживосана, те изгледа као најљепша црквица. Пред и за истом салом има по једна тераса оtkуда се може сва Москва гледати, али још и више исте сале уздигнута је стражара једна, у којој по један чоек стајати и на све стране обзирати се може, а никим споља невиђив; ту се испнем радо и ја, те погледам преко Москве свуда наоколо, али јој краја нигде не угледам, него све куће са гвозденима, па јаснозелено бојадисанима крововима и цркве безбројне понајвише са златнима трулима као из свода поникавшим главама. Овда ми се и само упита, кад је већ извјестно да је то све Бонапарт сажегао био, и сами Кремљ и његове особите и предивне куле обарати начео, тко то све опета подиже и назида још и љепше и веће него је било, а у толико мало времена? Нитко други него Руси, који су свагда свеусрдни и неутрудивни, и непреодољивни у дјелима која се тичу ползе, славе и чести својега отечества и то су им оне наднебесне силе које им у свему помажу, да им је свагда и у свему неизостајан успјех и непролишна побједа. Више сам којегди посјета учионио, али ми је понајпрва и најзнаменитија била и то је у г. Шевирова, професора руске историје у Москве свеучилишту. Тај је дан он чинио својим пријатељима частбу за то што му је Бог дао тад једнога сина, пак Боже дај и многа љета и томе сину и његовим честитим родитељима, јербо ће га и знати, а и моћи својски воспитати, да на славу отечества и на дику рода свог узрасте и поживи. Овај ме је господин чрезвичайним начином први пут срео, тј. одма ми, као из џепа извађену *Трагедију Обилића* пред очи ставив, овако ми смјешећи се рекне: „То је ваше дјело, знајте да га и ми имамо, и достојно цијенит знамо, а не сам један Мичкјевић!” То ти ми одма и остали притврде и тако ме тим предусретом и даљим о том разговором преумиле,

да сам се окипио и не могао шта више за овда и мислити, а толи зборити. Што ми је данас и довијека понајмилије од свега тога јест ово, што сам се при томе случају собом увјерио да Руси до тога су благородства душе и срца науком и воспитанијем доспјели, да и сваку другога по крви брата умотворину оцјењују и сматрају као своју сопствену, и зато час пре њу са собом и себе с њоме упознати навале или оригинала читањем или баш одма и преведу таково што за сву своју публику, која је не само численија, што је за списатеља наопходност, него и прерадо пријма и чита књиге јој подношајне, а ево је опета желателност књижевности и општега образованија која се сама собом обично успјешност просвјештенија назива.

Неколико сам дана у Москви овда пробавивши доста сам се различни' дивни' и красни' ствари по њој нагледао, између које ћу ја овди напоменути оне само које су ме особито тронуле, ка' но ти: једно је понајособитије премимућство Москве њезине дугачке и широке, а све каменом патосане улице; посред сваке је буљвар, илити ходник пјешачки дрвећем засађени и песком уравњен тако да се по њему свагда чистом обућом ићи може, а око њега с обје стране кола се возе. На свакој великој пијаци или раскрсници начињен је по водоскак (фонтан или шадрван) и то све је од љевенога гвожђа, како ступ на средини, којим вода у висину скаче, тако и водојем око ступа, који је отприлике у пречник на два сежња ширином, и који споља има обично при дну своје по осам славина и корита од туча, откуда се црпе вода у судове разне и носи се коме куда треба. Сваки овај водоскак има своју стражу или смотритеља, да не да никоме брбати по чистој водојема води, у којој би се јамачно многи радо и купали да само ту страже неј' ма. Ови водоскака струје илити млазови скачу навише по различним видима ступова, негде као врат и кљун лабуда управ нагор воду изгони, а негде на четири, другди на три стране, а на једној особитој пијаци на све стране вода се излива, да се чини амрел је на ономе ступу, а кад се томе приближи, онда се види да је тај ширихлад од саме воде, која је тако вјешто раздијељена, да на сав свога круга објем једнако густо и далеко шиба. Чуо сам да су сви ови водоскаци од једне воде разведени, која је из неке планине доведена и тако јака, да је само гвоздени водоскаци одржавати могу; дивно је при томе ово, што је та доведена вода толико изобилна и силна, а наоколне горе једва се огумцима назвати достоје, из које неке и она извире.

Москва ријека тече посред вароши а испод Кремља; она је колико наша Морава, него много више службе чини свуда куд протиче, а особито овој

царској столици: лађе које доносе дрва и брашно и остало којешта водом истом, особитога су вида и кроја, има иј до 30 и 40 фати дугије, пол фата дубоке, а по пет-шест фати широке, тако да се с другима само размимоићи могу; вуку иј уз воду коњи, а и људи, као и ове наше по Дунаву и Сави.

Извјестно је да је Москва у свој Русији средоточије мал' не свије' фабрика, и зато је „Магазейну русских издѣлїи” могуће виђети до коликога је савршенства дошла и руска вјештина, нпр. руске гвоздене и челичне ствари не мож' од англијски' разликовати, стакло им је као и ческо, свилоткања су им као француска танушна, и као китајска једра и плотна, тако чохе и све остало, као и саме паропловске машине што сами у својим фабрикама справљају, врло добре и потрајне.

Око арсенала свуд наоколо подзид је учињен колико до прсију човеку, а широк преко фат и пол, на коме су свуд околу непријатељски различни топови без лавета постављени, који су од непријатеља у Москви и у близости њеној отети; без мала иј четири стотине има и то од сваке државе западноевропејске, и од исте Сардиније се један у томе ропству налази; свака је петина тије' топова веригом кроз уши свезана и закована, над којима по један руски двојглавни од бронзе орао раширеним крил'ма стражу чува вјечиту.

Према истом арсеналу преко пута има стара оружница испред које има такођер подзид и на њему стари руски топови од настаријега времена и најмањег калибра, до најновијега и највећег. Тако има на једноме рођу један нове величине топ од три фата дужином, на лавету, и глава би човечија могла му стати у грло, а на другоме крају истога зданија и подзида има опета други за пола исте дужине, али су му до пол фата уста широка, и лавет му је сав, како и у онога, од љевенога гвожђа. Кад је овај топ морао пуцати, и како се одржати могао да не прсне, ја не знам, нити сам тад упитати кога могао.

Бивши у двору, којег је блаженопочивши цар Александар у Кремљу Москве начинио, у коме и данашњи цар Николај живи, и у којег сали му се и син насљедник родио, видио сам између различни' љепота и дивности једну картину, мал не фат дугачку, а већом полом широку, која представља крунисање једнога пољскога краља, на којој је војске читаве и народа свако лице у своме малом ал потпуном струку исписано. Кроне тога још ми је пријатније било видјети у једној малој собици, до саме канцеларије царева, један спретни апарат или прскаљку, гди се обично исти цар хладном водом

*Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)*

јутро и вече здравља ради купа; овди не могнем бити да не помислим: тако царе, како си почео, царуј својски умом и примјером, јошт повели да свак има сходно купалиште у својему дому, когод жели здравље и весеље.

Шта сам јошт у Москви видио, све исказати нити могу, нити знам, и то ћеш ми човечно простити, а ја јесам и остајем

твој почитатељ
С. М. С.

3. Александар Фјодорович Гиљфердинг

У другој половини XIX вијека оснивају се страни конзулати у Сарајеву и долазе први конзули, што је представљало, поред политичког, и значајан културни догађај у босанскохерцеговачкој средини. Десетак година по објављивању Симеоновог путописа о Русији и по Симеоновом упокојењу, у Босну као руски конзул долази Александар Фјодорович Гиљфердинг (Варшава, 1831), руски слависта, врсни познавалац словенске културе и историје.

Ученик је чувеног слависте Осипа Максимовича Бођанског, Симеоновог пријатеља, који је могао пробудити његово интересовање за словенску културу на Балкану и „духовни сљедбеник једног од славјанофилских очева, Хомјакова” (Екмећић 1972: 7). Писма која је Гиљфердинг упућивао А. С. Хомјакову из Босне објављивана су у Москви током 1858. године под насловом „Путевые заметки”. „Прве деценије XIX века обележене су буђењем и јачањем, устаљивањем интересовања руског друштва и руске науке за словенство у најширем смислу те речи” (Gudkov 1973: 85). Гиљфердинг је „не само ватрени заговорник славјенофилства него и први руски путописац који је тако увјерљиво код руског читаоца створио представу о стању у Босни и Херцеговини и положају хришћана” (Терић 1988: 21).

Аутор је и „Писама о историји Срба и Бугара” (Москва, 1855. и 1858), које је на српски језик превео Милан Ђ. Милићевић (Београд, св. 1, 1857. и св. 2, 1860). Приредио је и издао „Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ” (1868). Био је дописни члан Руске академије од 1856. године.

Од маја 1857. па до јануара 1858. године службовао је у Босни и учинио у тако кратком периоду много за српску културу. Именован је 1. јануара 1857. за привременог управника новооснованог руског конзулата у Сарајеву, а 23. маја је стигао у Сарајево (1888: 24). „На путу из Русије посетио је фрушкогорске манастире, гдје се задржао током јануара и фебруара. Одатле се упутио у Беч, а

затим у Трст и Дубровник. Ту је имао намјеру вршити архивска истраживања и задржао се до почетка маја 1857” (Терић 1988: 22).

Гиљфердинг се није дуго задржао на конзулском положају. По поласку за Русију, у Мостару, 25. марта 1858, датирао је „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, дјело „писано пером образованог и умног младог човјека, који је у 26. години, када походи Босну, већ за собом имао углед у јавности и званичној политици своје земље” (Екмећић 1972: 18).

За вријеме конзулског рада обилазио је манастире по Босни и Херцеговини и Србији и сакупљао рукописне књиге. Вук Караџић у писму Вуку Поповићу из Беча 18. априла 1859. помиње како му је приповиједао Гиљфердинг да је из извјесног манастира „од Србуља узео што је могао понијети (особито писане на кожи) али још много да их је остало” (Karadžić 1913: 355). Данас се у фонду Руске националне библиотеке у Петрограду чува богато српско писано културно наслеђе, које је доспјело у склопу колекција слависта и сакупљача старина. Једна од тих колекција је Гиљфердингова, дио сакупљених рукописа које је даровао овој библиотеци 1868. године. Збирка садржи 85 рукописа који су за српску културу од великог научног, културног и историјског значаја.

Слика 1. Почетак текста рукописа „Чудеса красна Пресвете Богородице” из 1715. године. (Својина Руске националне библиотеке, сигн. Гиљф. 45)

Након одласка из Босне, Гиљфердинг није „заувијек заклопио корице научног и политичког интересовања за Јужне Словене” (Екмеџић 1972: 10). У Архиви вањске политике Руске империје сачуван је Гиљфердингов службени извјештај о потреби отварања дјевојачке школе у Сарајеву. Извјештај је датиран 1. маја 1858. године у Петрограду. У овом извјештају Гиљфердинг истиче: „Отварање основне женске школе у Сарајеву била би једна од корисних ствари коју бисмо могли предузети за добробит православних становника Босне. (...) У Сарајеву живи једна дјевојка која би радо преузела на себе обавезу отварања такве основне женске школе и могла би да буде и учитељица и надзорница. Та дјевојка, Стака Скендерова, врло је интересантна појава у земљи гдје су жене осуђене на апсолутну неписменост. (...)”

Њено беспријекорно понашање, ревносни однос према цркви, те добро које се трудила чинити другима, донијело јој је посебно поштовање православних становника, и то не само Сарајева већ и других удаљених мјеста Босне. Преданост правослаљу код ње се уједињује са љубављу према Русији.⁵

Сретни случај, како је забиљежио Гиљфердинг, довео га је у прилику да упозна Хаџи Стаку Скендерову (1828–1891), јер „нико од православних житеља у Босни не заслужује почасни назив друштвеног радника толико колико Стака Скендерова“ (Giljferding 1976: 155). На Гиљфердингов приједлог да опише новију историју Босне Хаџи Стака пише „Летопис Босне 1825–1856”.

Након поласка из Босне, Гиљфердинг је пут Русије понио, осим рукописа путописа о српским земљама и богате збирке рукописних књига, и Хаџи Стакин „Летопис“, те дјела неколико наших тадашњих писаца. Царско руско

⁵ Превод документа објављен у: Наталија Милаковић (2017). „Александар Гиљфердинг, дипломата и слависта”. *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 185–196. У поменутом тексту објављен је факсимил службеног извјештаја (АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858-1876. Д. 6668. Л. 2-4).

географско друштво посветило је цио том Записа⁶ Босни и Херцеговини и Старој Србији. Гиљфердингов путопис о Босни, Херцеговини и Старој Србији слиједи текстови Јоаникија Памучине (1810–1870) о Али-паши Ризванбеговићу, „Љетопис Босне 1825–1856” Стаке Скендерове, те два рада Нићифора Дучића (1832–1900): „Опис манастира Дужи и Тврдоша” и „Покушај статистичког описа требињског, пријепољског, пљеваљског и невесињског округа у Херцеговини”. „Љетопис Херцеговине: 1831–1857” П. Чокорила објављен је 1858, а прештампан је 1873. у трећој књизи Гиљфердингових сабраних дјела са осталим љетописима.

Гиљфердинг је успио обезбиједити одобрење за новчану помоћ школи Хаџи Стаке Скендерове у висини од 1384 рубље⁷. Прецизне податке о финансијској помоћи Русије овој школи доноси Ксенија В. Мељчакова, историчар Института за славистику Руске академије наука из Москве у књизи *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*⁸. На основу сачуваних извора у Русији, К. Мељчакова закључује да је за 13 година постојања овој школи Русија додијелила помоћ од 5000 рубаља⁹.

„Пред српском културом и историјом, Гиљфердингове заслуге су више-струке. Један је из плејаде великих руских писаца и научника који су се бавили српским темама и који потврђују нашу оцјену да је у XIX и првим дјеценијама XX вијека руски језик био свјетски језик српске културе” (Магојевић 1994: 30). Стога пред српском науком и културом стоји немали задатак да цјеловито представи Гиљфердингов удио у развоју српске културе и просвјете.

3.1. Путопис Александра Фјодоровича Гиљфердинга

По објављивању, Гиљфердингово „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији” оцијењено је као „вриједно остварење и путописне литературе и научног истраживања” (Екмешић 1972: 9).

Бранко Чулић, преводилац српског издања Гиљфердинговог путописа, доноси скицу Гиљфердингових описаних путовања по српским земљама. Из Дубровника, одакле је кренуо на пут, Гиљфердинг је пошао у Сарајево преко

⁶ *Записки Императорского Русского географического общества* (књ. 13, 1859).

⁷ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия, 1850-1864*: документи. М., 1985, 181.

⁸ К. В. Мељчакова. *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.* М.: Индрик, 2019, 264.

⁹ Према К. Мељчаковој: АВПРИ. Ф. 180. Посольство в Константинополе. Д. 2334. Л. 86–89.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

Требиња, Стоца, Мостара и Коњица. Друго путовање усмјерио је на југоисток, до Призрена, преко Рогатице, Вишеграда, Добруна, Нове Вароши, Сјенице, Новог Пазара, Пећи и Ђаковице, и у повратку преко Неродимља, Приштине, Косовске Митровице, Пљеваља, Колашина, Дробњака, Пиве у Сарајево. На треће путовање кренуо је у правцу сјеверозапада, преко Крешева, Фојнице, Високог, Травника, Јајца и Бање Луке до Ливна, те одатле поново у Сарајево (Џулић 1972: 20). Посљедње поглавље овог путописа чини својеврсна расправа „Босна почетком 1858. године”, која је публикована и засебно 1858. године у Вјеснику Географског друштва.

За српску културу странице овог путописа су неисцрпан извор за истраживања из више комплементарних дисциплина. У „Српском летопису за годину 1859” Антоније Хаџић под насловом „Босна” доноси податке о Гиљфердинговом раду и читаоцима доноси сам садржај „Путописа” (текст је објављиван у „Летопису” од 1859. до 1863. године, бр. 99–107).

Хаџић указује на наш немар према старини, који је и сам Гиљфердинг уочио, а „кои е неколико товара старих писама са собомъ у Русию однео” (Надџић 1859: 123). Из овог текста сазнајемо да је Гиљфердинг посјетио и Београд, претпостављамо на путу из Русије.

Хаџић биљежи да је Гиљфердинг свој путопис почео објављивати у првој свесци „Руске бесједе” за 1858. годину, те да је понешто печатано и у „Седмици” 1858. и „Годишњаку” 1859. и да има намјеру читаоцима донијети Путопис у цјелини и описе Гиљфердингове *саме најфиније црте духа и живота народа нашег* (Надџић 1859: 124).

Доносимо одломак XIII поглавља „Путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, насловљеног *Дечански манастир* (168–170). Путописац словенској публици, како истиче, исцрпно представља Високе Дечане, „најзначајнији споменик старе српске славе и побожности” (Giljferding 1972: 168). Ово поглавље објављено је и као сепарат под насловом „Дечанский монастырь в Старой Сербии” 1860. године у Петрограду.

Дечански манастир (одломак)

На три сата од Патријаршије леже Високи Дечани, најљепши и најчувенији српски манастир, најзначајнији споменик старе српске славе и побожности. Пећ и Дечани су за српски народ нераздвојна цјелина. Док је пећка црква масивна и гломазна, Дечани су објекат необично лаган и свијетао. Желио

бих да ову богомољу посјети умјетник који би, увјерен сам, потврдио моје мишљење да је овај храм један од најсавршенијих творевина византијске сакралне архитектуре. Када уђете у ту цркву, обузима вас некакво чувство радосног уживања. Ви сте ту безбрижни, спокојни и весели и та ваша радост је некако узвишена. То је заиста „царска задужбина“, како српски народ углавном назива Дечане. Заиста је свети краљ при подизању ове цркве могао казати, ријечима гуслара:

„Да ју нигдје на свијету нема,
Нек се знадне царска задужбина,
Нек се знадне јесмо царовали!”

Прво ћу описати грађевину. Црква је велика и висока, подигнута у облику крста, са једним заобљеним и високим кубетом. Већ њени спољни зидови изненађују својом љепотом. Они су од постоља па до врха зидани од мермерних плоча, правилно сложених у наизмјеничним хоризонталним редовима. Доњи ред је од бијелог мермера, други од ружичастог, трећи опет од бијелог, а четврти од сивог. Тако се овај редослијед стално понавља. Ваља примијетити да је сваки нижи ред шири, онај сљедећи ужи, а трећи и четврти још ужи. Црква је покривена оловом. Слој олова на кубету тако је масиван да се кров кубета није ниједанпут оправљао откако је црква саграђена, 1335. године. Олово на кубету је, усљед дјеловања времена, добило некакав чудан сјај, сличан сјају бакра. На кубету стоји недирнут стари велики крст, који је, како причају, од масивног сребра.

На источној страни цркве истиче се полукружна апсида великог олтару и с обје њене стране по двије мање апсиде, којима се завршавају капеле Св. Николе и Св. Димитрија, проскомидијарион и ђаконик. Ових пет састављених апсида представљају необично лијепу координацију линија. На средини олтарске апсиде уграђен је заобљен прозор украшен с обје стране двјема мермерним колонетама, на које се опире овални ојачани лук покривен оловом. Ове осмоугаоне колонете ослањају се са сваке стране прозора на мале мраморне каријатиде у облику погрбљеног човјека који је подметнуо своја леђа под колонету. Капители колонета украшени су у јонском стилу. Под ојачаним испустом над средином прозора извајана је глава човјека из чијих уста излази винова лоза која се дијели на двије гране, здесна и слијева обавијају периферију прозора, и састају се испод њега. У лишћу ове лозе скривају се птице и фантастичне животиње, мајсторски исклесане. По опису овог прозора на олтарској апсиди можете претпоставити како су раскошни

*Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)*

спољашњи украси дечанског храма. Творевине резачког длијета украшавају све прозоре и врата. Њихова израда је темељито изведена, разноводност велика, а контуре грациозне. Нажалост, многе од ових скулптура, особито оне које су мало ниже, крај врата, тешко су оштећене. Нећу набрајати све те украсе јер би то досадило. Њихови облици описани су у познатој књизи јеромонаха Гедеона „Дечански првенац”, у којој заинтересовани читалац може наћи све појединости о дечанском храму. Али никакав опис не може дати стварну представу о тим предметима. Потребно би било да умјетник проведе неколико недјеља у изучавању ове дивне грађевине како би могао словенској публици пружити цртеже њене пластике. Напоменућу о прозорима само то да су и они, сем горе описаног, двокрилни. Имају по два заобљена окна, раздијељена осмоугаоним мермерним ступићем, над чим су капителима исклесани сви ти украси који задивљују својом разноврсношћу. Прозори су велики и многобројни па је у цркви видно и зрочно. На кубету има осам таквих прозора на два отвора.

У цркву се улази на троја врата: једна се налазе на западној страни, у фасади припрате. Друга двоја су бочна, са сјеверне и јужне стране припрате. Изнад сваких врата стрши из зида ојачан полукружни лук, који се степенасто увлачи и сужава у виду заобљених испуста. Сваки испуст ослања се на мермерне колонете с обје стране врата. Испусти над вратима украшени су, сваки за се, необичним рељефима. На њима видите час винову лозу, час лишће са цвијећем, час спиралу, час ситан жлијоб. Неки испусти су потпуно глатки. У простору под овим луком, а изнад врата, смјештени су барелефни кипови, који, по мом дубоком увјерењу, заслужују да их умјетници проучавају. Изнад западних врата представљен је Сведржитељ (Παυτοκράτωρ, коме је посвећен храм) како сједи на пријестолу држећи у једној руци књигу запечаћену са седам печата, док другом руком благосиља. Над сјеверним вратима исклесан је крст обавијен љињанима (симбол куће Немањића) и над њим натпис I(сoγ)с X(ристо)с ц(а)рь славы (...)

4. Закључак

Поред тога што у овом раду анализирани путописи представљају богато историјско свједочанство о једном добу, они су мост узајамног упознавања и културног прожимања двију сродних словенских и православних средина.

Два разматрана путописа – Симеонов о Русији и Гиљфердингов о српским земљама на Балкану – представљају неисцрпан извор за истраживања из више комплементарних дисциплина. Путописи из пера ових вишеструко значајних личности припадају истој епохи. Занимљиво је видјети како један Србин види Русију, а један Рус српске земље тог времена, и како обојица гледају на словенску сродност и узајамност.

Приређивач савременог издања Симеоновог путописа, М. Јовановић, истиче како овај путопис указује на мјесто Русије у животу српског народа, али и руску улогу у српској историји. Сложили бисмо се са М. Екмечићем да је Гиљфердингов путопис „прворазредни извор историјских података и примјер истраживачког путописа, извјештаја са научног путовања” (Екмечић 1972: 16–17). Српска култура и историја много дугују Александру Фјодоровичу Гиљфердингу, и те Гиљфердингове заслуге нису још довољно валоризоване.

Пред српском науком и културом стоји задатак да открије, преиспита и цјеловито представи Гиљфердингов удио у развоју српске културе. Био је чувар српског културног писаног наслеђа (али не само писаног), приређивач и издавач дјела више српских аутора из XIX вијека, добротвор при оснивању и раду школа и аутор радова о српској историји и филологији, и на крају, и путописа којим је представио исцрпно српске балканске земље, не само руској читалачкој публици него и свјетској.

Извори

1. Гиљфердинг, Александар (1972), „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији” [с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић], Сарајево: „Веселин Маслеша”, 1972.
2. Милутиновић Сарајлија, Симеон (1847), „Дописиватель“. *Српске новине*, 64–66.

Литература

1. Vuković, Jovan (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika. I. Uvod i fonetika*, Београд: Научна књига.
2. Војиновић, Станиша (1993), „Хронологија живота и рада Симе Милутиновића Сарајлије”. *Симо Милутиновић Сарајлија: књижевно дело и културноисторијска улога*: зборник радова. [уредник Марта Фрајнд], Београд: Институт за књижевност и уметност; Вукова задужбина.
3. Гавриловић, Андра (1899), „Сима Милутиновић: 1791–1847“. *Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гилффердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

4. Гилффердинг, Александар (1976), „Предговор преводиоца“. *Љетописи* / П. Чо-корило, Ј. Памучина, С. Скендерова. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1976, 155–157.
5. Голберг, Марк (1980), „Сима Милутиновић Сарајлија и руска књижевност“, *Прилози проучавању српско-руских књижевних веза: прва половина XIX века*. Нови Сад: Матица српска.
6. Гудков, Владимир П. (1973), Интересовање московских слависта XIX века за народни језик Срба, *Јужнословенски филолог*, 30, 1–2, 85–2.
7. Доронина, Р. Ф. (2012), „Милутинович-Сарајлија Сима“, *Лексикон јужнославјанских литература*, Москва: Росийская академия наук Институт славяноведения, 253–254
8. Екмечић, Милорад (1972), „Предговор“. *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1972, 5–18.
9. Јовановић, Мирослав (2010), Сима Милутиновић Сарајлија у (о) Русији 1846–1847 године, *Руски алманах*, 19, 15 108–110.
10. Јовановић, Мирослав (2012), *Срби и Руси: 12–21. век: историја односа*, Београд: Народна библиотека Србије.
11. Карацић, Вук Стефановић (1913), *Вукова преписка*. Књ. 7. (Државно изд.), Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
12. Маројевић, Радмило (1994), „Босна и српско питање по Александру Гилффердингу“, *Јавност*, 4 (2. април 1994), 30–31.
13. Маројевић, Радмило (2000), „Мркаљ, Вук и Његош: три темеља српског књижевног језика“, *Српски језик данас*, Београд: ЗИПС [и] Српска радикална странка, 296–306.
14. Мельчакова, Ксения Валерьевна (2019), *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*, Москва: Индрик.
15. Милаковић, Наталија (2017), „Александар Гилффердинг, дипломата и слависта“, *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник* / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017, 185–196.
16. Милутиновић Сарајлија, Сима (2010), „Дописиватељ: путопис из Русије 1846/47. године“, приредио Мирослав Јовановић, *Руски алманах*, 19, 15, 111–137.
17. Милутиновић, Драгутин (1896), „Србијанка Симе Милутиновића Сарајлије: из коментара“, *Бранково коло*, II, 8.
18. Неђић, Владан (1959), *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд: Нолит.
19. *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия, 1850-1864: документы* (1985), Москва.
20. Поповић, Миодраг (1968), *Историја српске књижевности. I, Романтизам*, Београд: Нолит.

21. Тепић, Ибрахим (1988), *Босна и Херцеговина у руским изворима: 1856-1878*. Сарајево, 1988, 527.
22. Хаџић, Антоније (1859), „Босна”, *Српски летопис за годину 1859*, 33, 99, 1, 123–158.
23. Хекселшнајдер, Ерхард (2012), „Сима Милутиновић у Лајпцигу”. *Срби у Лајпцигу*; приредио Душан Иванић; превела Добрила Бегенешкић, Београд: Народна библиотека Србије; Задужбина „Доситеј Обрадовић”.

Jelena V. Janjić

National and university library of Republic of Srpska

SIMEON MILUTINOVIĆ SARAJLIJA AND ALEXANDER FYODOROVICH GILFERDING (A CONTRIBUTION ON THE ISSUE OF RUSSO-SERBIAN CULTURAL LIASONS)

Summary

The cultural relations between Serbian poet Simeon Milutinović Sarajlija (1791–1847) and Russia and Russian culture are critically discussed in the first part of this paper, considering a section from Simeon's little known travelogue about Russia published in 1847. The second part of the paper concerns Slavist Alexander Hilferding (1831–1872), the first Russian Consul in Bosnia, the author of *Travel around Herzegovina, Bosnia and Old Serbia* (1859) and his relations with Serbian culture. A section of this travelogue is presented in the paper. Travelogues belong to the same epoch (XIX century) and they represent a rich historical record on how a famous Serbian sees Russia and how a famous Russian sees Serbian countries. These two travelogues represent an inexhaustible source for various research.

► **Key words:** Simeon Milutinović Sarajlija, Alexander Hilferding, travelogues, cultural history, Serbia - Russia cultural relations.

Primary sources

1. Giljferding, Aleksandar (1972), *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* [s ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Čulić], Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1972.
2. Milutinović Sarajlija, Simeon (1847), „Dopisivatelj”, *Srpske novine*, 64–66.

References

1. Vuković, Jovan (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika. I. Uvod i fonetika*, Beograd: Naučna knjiga.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодоровић Гилџфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

2. Vojinović, Staniša (1993), „Hronologija života i rada Sime Milutinovića Sarajlije”, *Simo Milutinović Sarajlija: književno delo i kulturnoistorijska uloga*: zbornik radova [urednik Marta Frajnd], Beograd: Institut za književnost i umetnost; Vukova zadužbina.
3. Gavrilović, Andra (1899), „Sima Milutinović: 1791–1847”. *Lirske pesme Sime Milutinovića Sarajlije*, Beograd: Srpska književna zadruga.
4. Giljferding, Aleksandar (1976), „Predgovor prevodioca”. *Ljetopisi* / P. Čokorilo, J. Pamučina, S. Skenderova. Priredili Vojislav Maksimović i Luka Šekara, Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1976, 155–157.
5. Goljberg, Mark (1980), „Sima Milutinović Sarajlija i ruska književnost“, *Prilozi proučavanju srpsko-ruskih književnih veza: prva polovina XIX veka*. Novi Sad: Matica srpska.
6. Gudkov, Vladimir P. (1973), „Interesovanje moskovskih slavista XIX veka za narodni jezik Srba”, *Južnoslovenski filolog*, 30, 1–2, 85–2.
7. Doronina, R. F. (2012), „Milutinović-Sarajlija Sima“, *Leksikon južnoslavjanskih literatur*, Moskva: Rossiskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 253–254.
8. Ekmečić, Milorad (1972), „Predgovor”. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1972, 5–18.
9. Jovanović, Miroslav (2010), Sima Milutinović Sarajlija u (o) Rusiji 1846–1847. godine, *Ruski almanah*, 19, 15 108–110.
10. Jovanović, Miroslav (2012), *Srbi i Rusi: 12–21. vek: istorija odnosa*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
11. Karadžić, Vuk Stefanović (1913), *Vukova prepiska*. Knj. 7. (Državno izd.), Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
12. Marojević, Radmilo (1994), „Bosna i srpsko pitanje po Aleksandru Giljferdingu”, *Javnost*, 4 (2. april 1994), 30–31.
13. Marojević, Radmilo (2000), „Mrkalj, Vuk i Njegoš: tri temelja srpskog književnog jezika”, *Srpski jezik danas*, Beograd: ZIPS [i] Srpska radikalna stranka, 296–306.
14. Mel’chakova, Kseniiā Valer’evna (2019), *Bosniā i Geršegovina v obščestvenno-političeskoj zbizni Rossii v 1856–1875 gg*, Moskva: Indrik
15. Milaković, Natalja (2017), „Aleksandar Giljferding, diplomata i slavista”, *Hadži Staka Skenderova i srpska kultura u Bosni i Hercegovini: tematski zbornik* / urednici Jelena V. Janjić, Biljana Babić, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2017, 185–196.
16. Milutinović Sarajlija, Sima (2010), „Dopisivatelj: putopis iz Rusije 1846/47. godine“, priredio Miroslav Jovanović, *Ruski almanah*, 19, 15, 111–137.
17. Milutinović, Dragutin (1896), „Srbijanka Sime Milutinovića Sarajlije: iz komentara“. *Brankovo kolo*, II, 8.
18. Nedić, Vladan (1959), *Sima Milutinović Sarajlija*, Beograd: Nolit.
19. *Osvoboditel’ naiā bor’ba narodov Bosni i Geršegoviny i Rossiiā, 1850-1864: dokumenty* (1985), Moskva.

Јелена В. Јањић

20. Popović, Miodrag (1968), *Istorija srpske književnosti. I, Romantizam*, Beograd: Nolit.
21. Terić, Ibrahim (1988), *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima: 1856-1878*, Sarajevo, 1988, 527.
22. Hadžić, Antonije (1859, „Bosna”, *Srpski letopis za godinu 1859*, 33, 99, 1, 123–158.
23. Hekselšnajder, Erhard (2012), „Sima Milutinović u Lajpcigu”. *Srbi u Lajpcigu*; priredio Dušan Ivanić; prevela Dobrila Begenešić, Beograd: Narodna biblioteka Srbije; Zadužbina „Dositej Obradović”.

Преузето: 15. 4. 2021.
Прихваћено: 15. 5. 2021.

Драгомир В. Козомара¹
Дијана М. Црњак²
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ЈЕЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ПРИЧКЕ ОТ ЈАНИ

ЈОВАНА БАБИЋА³

Апстракт: Рад се бави фонетско-фонолошким, морфосинтаксичким и лексичким особинама Причке от Јани Јована Бабића, са посебним освртом на оне које су територијално маркиране. Забиљежене језичке особине потом се пореде са приликама у другим говорима херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) дијалекта, чиме се сагледава мјесто српског говора Ждраловца у свјетлу овог дијалекта као компактне говорне ијелине.

Кључне ријечи: језик Причке от Јани, говор Ждраловца, херцеговачко-крајишки дијалекат, сјеверозападна скупина херцеговачко-крајишког дијалекта.

1. Књижевник и публициста Јован Бабић (Црни Луг 1934 – Бањалука 2015) широј читалачкој публици углавном је препознатљив по романима *Дракулићи* и *Успеније Гаврилово*, у којима је из више углава сликовито описивао судбину српског народа и његово страдање у двадесетом вијеку.

1.1. Као човјек из народа, Бабић је у свом стваралачком опусу био познат по таквом приступу књижевном дјелу да је, мање-више редовно, несребично давао простора својим јунацима да „олакшају душу” и проговоре завичајним језиком. Како то обично бива код људи који се отисну из родне груди, тако је, судећи по оном што је написао, и он, примичући се крају овоземаљског живота, жеђ за завичајем све више гасио враћањем у родни Црни Луг и Ливањско поље приповиједањем језиком својих најближих. На тај начин настала је и његова

¹ dragomir.kozomara@ff.unibl.org

² dijana.crnjak@ff.unibl.org

³ Рад је излаган на научном скупу *Србистика данас*, у организацији Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, у марту 2018.

књига *Ждраловачке приче*, у којој се нашао и прича (односно причка, како је аутор назива) коју смо узели за анализу – *Причка от Јани*.⁴

1.2. Значај овај донесене језичке грађе огледа се првенствено у томе што долази с терена који је стољећима био насељен већинским српским живљем, све до деведесетих година 20. вијека, када су многи напустили своја огњишта да се на њих више не врате.⁵

1.3. Анализа језичке грађе из *Причке от Јани* показује да се писац подједнако успјешно служи стандарднојезичким изразом и народним говором мјеста у који је радња *Причке* смјештена. У његовом изразу та два идиома непрестано су у садејству, и функционишу тако што дијалекатске језичке црте неријетко текст умјетнички моделирају дајући му локални колорит. Због тога се дијалектизми карактеристични за народни говор на подручју Ждраловца⁶ намећу као основни предмет разматрања у овоме прилогу. Према општој класификацији П. Ивића (1996: 146) и М. Драгичевића (1986 и 2001), говор на подручју Ждраловца и његове ближе околине по својим особинама припада источној скупини сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког (истонохерцеговачког) дијалекта. Ждраловачки говор до сада није темељито описан. Користан прилог о овоме говору представљају радови Н. Рамића, који је описао стање континуаната *јата* и артикулационе вриједности вокала у ванакценатској позицији у говору Срба доњег Ливањског поља (1999₁ и 2004). И М. Дешић у студији о западнобосанским ијекавским говорима дјелимично се осврнуо на овај ареал (1976). Треба поменути и рад Ђ. Чустовић о говору становништва Ливањског поља (1961), гдје се (не сасвим поуздано) дају основне информације и о говорним особинама Срба ијекаваца. Нешто података може

⁴ У овој причи говори се о мученичком страдању српског народа ливањског и граховског краја и његових свештенослужитеља током Другог свјетског рата, страдању испричаном кроз уста народног гуслара Јане. Поред приче о страдању, Јане пјева и о јунаштву, јер страдање и јунаштво два су „нераздвојна друга“, а српски народ их је кроз своју историју имао у изобиљу. Јане је прототип српског гуслара: истинољубив, непристрасан, озбиљан, достојанствен. Када Јане *по струњами гудалом развуче*, престајао би сваки разговор и ум присутних усредсредно би се да упије сваку ријеч коју он пјева. Уз његове гусле се памтило, с њима се преживљавало, од њих се учило, њима се храбрило.

⁵ А и они ријетки који су се вратили, дошли су, како сами кажу, да би одатле отишли Богу на истину.

⁶ Ждраловац је плодно земљиште које се налази на крајњем сјеверозападном дијелу Ливањског поља, између планина Динаре и Старетине. Назив потиче од птица селица ждралова, који су настањивали ово подручје у вријеме топлијих годишњих доба. У свијести становништва које је живјело или (данас у незнатном броју) живи у овом крају, помен Ждраловца асоцира на богате пашњаке, плодну земљу, а нарочито на надалеко чувени тресет, који се одавно експлоатише и прерађује у различите сврхе.

се наћи и у радовима насталим у оквиру дијалекатских истраживања говора централне, југоисточне и југозападне Босне (ВНДЗб 1990). На крају, ту су и прилози једног од аутора овог рада: *Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанског Грахова)* (Козомара 2018), *Вокалске редукције у говору Бастаса* (Козомара 2019), те попуњен упитник приликом прикупљања дијалекатског материјала за потребе израде *Српског дијалектолошког атласа*.

1.4. Дијалекатска грађа која се нашла у *Прички от Јани* одсликава карактеристичне особине са свих нивоа језичке структуре говора ждраловачког краја. На овом мјесту настојимо изложити, уз потребна испоређивања са стањем у српским народним говорима у ближем и даљем окружењу, оне црте ждраловачког говора које га недвосмислено дијалекатски опредјељују и смјештају у круг говора источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта.

2. Фонетско-фонолошки ниво

Вокализам и консонантизам у Бабићевом језику на нивоу су просјечног стања које је већ утврђено у ранијим радовима о западнијим српским говорима (в., нпр., Petrović 1973; Dešić 1976; Dragičević 1986, 2013 и 2014; Ramić 2004; Crnjak/Kozomara 2015 и 2017).

2.1. Вокализам

У језику *Причке от Јани* неутралисање вокалских група представља суштинско одступање од стандардног вокализма. Неутралисање се првенствено односи на финалне скупине у облицима радног глаголског придјева, а обично се спроводи свођењем скупина *-ао*, *-ео*, *-уо* на *-о*, те разбијањем скупине *-ио* прелазним сонантом *ј*.

2.1.1. У радном глаголском придјеву скупина *-ао* своди се на *о*: *брештимо*, *гледо*, *не до*, *дошо* (2),⁷ *држа* (2), *запјево*, *заповједо*, *затега*, *заши*, *ижињо* (2), *иправљо*, *казиво*, *казо* (3), *куко* (4), *надовезо*, *накашљаво се*, *накашљо се*, *нашо*, *опјевево*, *осто* (2), *отишио*, *приповједо*, *причо* (3), *радово се*, *развуко*, *разговаро*, *распаро*, *реко*, *скупљо*, *спјеваво*, *усукиво*, *утеко*, *цереко се*, *чито*;⁸ или на *а*: *да* (2), *зна* (3).⁹

⁷ Тамо гдје није неопходно навођење реченичког контекста, поред облика који се јављају више пута у загради је то назначено бројем.

⁸ Говор Бабићевих јунака припада зони западнијих српских говора у којима се финална вокалска неакцентована скупина *-ао* < *-ал* у формама радног глаголског придјева контрахује у *о* (о класификацији в. Dragičević 2001: 87).

⁹ Овакво сажимање акцентоване групе *-ао* навођено је и у: Dešić 1976: 73–74, Kozomara 2018: 517.

Умјесто скупина *-eo* и *-uo* биљежено је *o* у: *почо* (2), *викно*, *погино*, *чо* (5).

Везник *као* писан је у форми *ко* (8).¹⁰

Медијална скупина *-ao-* настала након губљења интервокалног *x* даје *a*: *Граву*, ис *Грава*, *гравској*, у *Граву* (исто је и у Козомара 2018: 517), а скупина *-ae-* из броја *дванаест* сведена је на *e*: *дванест*.

Скупина *-ии* < *-ији* у компаративу придјева *слаб* контрахована је у *и*: *слаби*.

Секвенца *ae-* упрошћена је екстраполацијом првог члана у грецизму *ероплани* (тако је и у Козомара 2018: 517).

2.1.2. Финална вокалска скупина *ио* у радном глаголском придјеву махом је неутралисана секундарним *j*: *бијо* (17), *бугаријо*, *говоријо*, *дречијо*, *завршијо*, *зачудијо*, *извадијо*, *искасапијо*, *крабријо*, *најволијо*, *накитијо* (2), *напијо*, *обилазијо*, *отпуштијо*, *скашијо*, *смијо*, *умијо* (= знао), *утувијо* (3).¹¹

У пет примјера ова скупина је очувана: *заквалио*, *положио*, *потворио*, *укорио*, *утишкио*.

Интерполацијом сонанта *v* укидају се секвенце *au-* и *-eu-*: *авустријанској*, *авутобус*, *авутобуса* (2), *авутобусу* (2); *Певуља* (2), *Певуљана*, *Певуљаници*, *Певуљаницима*, *Певуљије*, *Певуљске* (према *Пеуље*, село на територији граховске општине).

Умјесто стандардне конструкције *као и*, на једном мјесту забиљежено је: што је *који* Цвијо бијо крабар.¹²

2.1.3. Вокалске замјене карактеристичне су за страну лексику: *бајунет*, *бунбе*, *бунбам* (2), *камијуније*, *капитализум*, Мусом *Кесаџијом*,¹³ *митрољеза*, *митрољезу*, *митрољес* (4), *митрољеско*, *митрољесца*, *Пулицџија*, *Пулицџије*.

У ријечима домаћег поријекла нису карактеристичне замјене *o* у у з назалне сугласнике, које су одлика западнијег дијела сјеверозападне скупине говора

¹⁰ „Везник *као* обично се јавља у форми *ко*, при чему је ово *o* редовно кратко: свѣдно *ко* да глѣдѣш, ѿдѣ *ко* мѣмак, пѣче *ко* пѣшка, *ко* ѿ тѣ, *ко* да би ме пѣто, пѣва *ко* славу” (Козомара 2018: 517). „За *ко* претпостављамо да је добијено контракцијом, уз накнадно скраћивање вокала *o*” (Nikolić 1991: 215).

¹¹ Интерполација секундарног *j* у оваквој позицији поткријељена је са доста примјера и у говору Бастаса, гдје се *j* обично јавља са пуном, али није необично ни оно *j* са слабијом артикулацијом (Козомара 2018: 518–519).

¹² Овдје се ради о варијанти *кој*, насталој у процесу *као и* > *ко и* > *кој*, а писање *који* тумачимо и оправдавамо чињеницом да аутор није лингвиста, те га је на састављено писање навела акценатска цјелина. У говору доњег Ливањског поља „умјесто *као и* може се чути *кај* и *ки*: прѣва *кај* прѣса, добар *кај* крѣв; чѣст *ки* сѣза, свѣдно *ки* сѣра, *ки* старѣ старѣ” (Козомара 2018: 517).

¹³ Осим дисимилацијом два *e* у сусједним слоговима, ово *a* могло је настати и мотивацијом на основу именце *кеса*.

источнохерцеговачког дијалекта, па у тексту налазимо: *море, ногами, он, онај, оније* и др. (о овој изоглоси в. Dragičević 2001: 87).

2.1.4. Вокалске редукције углавном су у вези с аферезом вокала *о*.¹⁴ Његово неутралисање типично је за прилоге са коријеном на *ов-* и *он-*: *вако*, Јанко; *вако* казо; *вако* рећи; *вамо* по Казанције; *нако* дуго пјевати; *нако* крабар; *нако* лјеп; *нако* малена исана; *нако* младу; *нолико* куко. Ова појава иначе је веома раширена у многим српским говорима (в., нпр., Nikolić 1991: 204 и литературу на коју упућује).

У вокативу именице *брат* неутралисан је вокал *а*: *брте* (2).¹⁵

2.1.5. Рефлекси некадашњег вокала *јат* у ждраловачком говору и његовој ближој околини описани су у раду Н. Рамића (Ramić 1999). Тамо је наведено да су рефлекси *јата* који је по поријеклу био кратак углавном компатибилни са онима у стандардном српском језику, а да су основни континуанти дугог *јата*: „*је* према *јату* са дугосилазном интонацијом, „*је* умјесто некадашњег *јата* са дугоузлазним тоналитетом, те „*је* у постакцентској позицији (нпр. *а“јек, м“јeko, њор“јетко*).¹⁶ Наведено је и да су присутни екавизми, фонетски и морфолошки икавизми познати већини српских ијекавских говора, затим један број контактних икавизама,¹⁷ те, у ограниченом броју ријечи, мањи број секундарних ијекавизама (опширније в. Ramić 1999: 419–446).

Бабићева дијалекатска грађа потврђује да је ждраловачки говор типични новоштокавски ијекавски говорни тип, а из јатовске проблематике овдје је

¹⁴ Вокалске редукције нису битна одлика језика *Причке от Јани*. Ни редукције вокала *и* у постакцентској позицији, типичне за све српске говоре на босанској територији, нису се појавиле у Бабићевој дијалекатској грађи. У стиховима који су се нашли у *Прички* (а они су у суштини писани стандардним језиком), тамо гдје је било потребно да се задовоље метрички критеријуми, на мјесту редукваног вокала аутор је стављао апостроф. Наводимо један број таквих примјера: *ал* ' , вама *с* ' осветити, гдје *ј* ' , *ги* ' *језда*, *к* ' *о*, *небил* ' , *оглас* ' *о*, пуна *ј* ' дјецe, Православној *с* ' цркви прикучише, *свак* ' , у *Грковцим* ' , Што *м* ' остави. Д. Козомара у раду о говору Бастаса наводи низ различитих типова вокалских редукција (Kozomara 2019).

¹⁵ „У вокативу именице *брат* вокал *а* губи се у приснијој говорној комуникацији. Примјери овакве редукције вокала *а* биљежени су само код особа женског пола: *није, брте, мдреш, брте, још* једну подпити, *ајде, брте, ка си најјала*” (Kozomara 2019: 657) и у оваквим и сличним говорним ситуацијама „основно значење именице *брат* сасвим је изблиједјело и свело се на функцију узречице, тј. ријечи која се у приповиједању често употребљава и служи говорнику за успостављање ближег (братског!) односа са слушаоцем” (Dešić 1976: 56).

¹⁶ „То су фонетски специфичне једносложне секвенце настале од дифтонга чија су два елемента раздвојена прелазним *ј*. Јача асимилаторна снага другог, отворенијег елемента старог дифтонга његов високо затворени први дио свела је на редукван вокалски елемент боје *и*, који је изгубио слоготворност, што је истовремено, дисимилационим процесом, условило да се прелазно *ј* изразитије реализује, да ојача у фонетском смислу” (Ramić 1999: 421).

¹⁷ О икавско-ијекавским изоглосама у југозападној Босни в. Ramić 1998: 267–280.

потребно скренути пажњу на биљежење континуаната некадашњег вокала *јат* који је по поријеклу био дуг. За разлику од начина биљежења у већ поменутиим радовима, у *Прички от Јани* на мјестима гдје је био примарно дуг вокал *јат* налазимо је:¹⁸

*бјела, вавјек (3), вјест, врједни, гњездо, дјете (5), доњели, заповједо, Лјевно, Лјевна (4), лјет, лјепо (3), лјепу, подјелили, приповједо, разумјево, смјешну, умјешати, иједи, ијело, ијелу.*¹⁹

Бабић има и псеудојатизме: *прјечало, прјечо, распрјечо.*²⁰

Претпостављамо да би и у: *прјетељ (2), прјетеља (2), прјетељи, прјетељско-ме* прије могао бити рефлекс секундарног *јата* него вокалска замјена.²¹

2.2. Консонантизам

Нарушавање консонантског система углавном је у вези са одсуством фрикатива *х* и *ф*.

2.2.1. Сугласник *х* потпуно је непознат језику Бабићевих приповједача. Најчешће се губи или замјењује сонантима *в* и *ј* и оклузивом *к*:

а) *ајде, анџар, валијо (= хвалио), дуовници, заквалио*, да су *и* све, да *и* тамо ... побију, па *и* упита, скашију *и* све, не *издржа* ја, *иљада, који* (Гмн), *њи (2), одма (4), Оће* дјете ... па *оће, оћеш (2), Оћу, подбодо* ја, *приупита* ја, *Рват, Рвата* (Гјд), *Рвати (3), Рватом, реко* ја, *ђе* ја *уби, уватиле, уватише, уваћеноме*;

б) *буздована, у Сувачи, суву, трбув, уво*;

в) *Мијајило, Мијаљица (2)* (презимена *Михајило* и *Михаљица*);

г) *крабар (3), крабрији, крабријо, кране* (Гјд), *сиромак, тико* пјевање.

¹⁸ Аутор се досљедно држао принципа да у тексту који одсликава народни говор умјесто *ије* пише *је*, те не наводимо групе ријечи ни тамо гдје су могући хомографи јер су додатна појашњења непотребна.

¹⁹ Познато је да су у овој проблематици честе несугласице и код најпозванијих лингвиста. Ако се узме у обзир то да је Бабић био књижевник и да дијалекатској грађи коју је користио није приступао са аспекта науке о језику, разумљиво је да су му фонетска транскрипција и фонетске законитости биле недовољно познате, па не треба да чуди што се одлучио на писање *је*-рефлекса, чак и онда када су у питању секвенце *лј* и *иј*.

²⁰ „Сасвим је спорадично (и, рекло би се, идиолекатско) јављање ликова са секундарним јатом *пр^вјечали* Бс, *пр^вјеча* Бс, у односу на оне са изворном секвенцом *ри: причати*” (Ramić 1999: 441).

²¹ Према запажању коаутора овог рада Д. Козомаре, који је рођен у Ливањском пољу, становници у том крају лексему *пријатељ* у свом језичком осјећању доживљавају и изговарају као и остале ријечи које у себи садрже континуант дугог *јата*, па је *пр^вјетељ*, *пр^вјетеља* и сл.

2.2.2. Иако је у српским говорима фрикатив *f* све чешће у употреби, у *Прички от Јани* и он је потпуно непознат, а тамо гдје му је по етимологији мјесто – налази се сонант *v*: *Враћин, врунта, врунте, врунти* (4), *врунту, подовицир* (2), *подовицире, провисур, Стевана, шовера*.

2.2.3. Према инфинитиву глагола *моћи*, у одричном облику презента 3. л. јединине запажен је општепознати ротацизам: *не море*.

Насупрот стандардном облику именице *језик*, у *Прички* се умјесто иницијалног *ј* налази *љ*: *љезик*.

2.2.4. Секундарно *r* потврђено је у три примјера: *бресобраштине, брес престанка, брештимо*.

2.2.5. Десоноризације финалних звучних сугласника, које су одлика западних српских говора источнохерцеговачког дијалекта (в. Dragičević 2001: 85), у нашој грађи потврђене су великим бројем примјера. Аутор је фонетске ликове ријечи са десоноризованим сугласницима наводио чак и у сантхијским везама код којих друга ријеч почиње звучним сугласником.²² Примјере наводимо оним слиједом како је то и у тексту:

от леденога; нарот; от старије; от љутије; от страдању; от ајдуције; от бунами; кот који; кот Милоша; крос толику; от учкура; от себе; силнок; от мушкије; десеток старок Јук-Богдана; от ока; никат (2); *от коме; от чему; от некоме; от коме; от спасењу; ис Нуглашице; ис Ђубра; нашок врједнок; от онога; зуп; другок; пот Пролок* (Пролог, село на територији ливањске општине); *неког богаток; ис Доњије Рујана; от три; другок; глат; жећ; от једнога; штогоћ; от главније; ис устанка; покојнок* (2); *ис Обљаја; нарот; ис пјесме; доброк; ис Грава; от срушеније; ис књиге; ис среза; кот Лијевна; кот црнолушке; прет Светога Илију; ис Певуља; млат јечам; кот честитога; от исте; нарот; ис Певуља; испот њега; ис Прова; ис Врбице; от Челебића; Обрат; Ђућус* (презиме Ђућуз); *митрољес; от усташа; от вас; от Врбице; от Рујана; от Чапразлија; кот родбине; кат ће; отут; Бок; кат је; от женске; прет зору; от Маркици; от муницији; от оне; от Илије; ис Славинца; испот Троглава; нарот; ис Чапразлија; кат је; от толикије; понекат; от устанку; свукут; Ђућус; ис Сајковића; кат.*

2.2.6. И у појединачним ријечима и у сантхијским везама констатоване су сугласничке скупине подложне неутрализацијама првог члана скупине, те дјелимичним асимилационо-дисимилационих промјенама:

²² Ово сугерише закључак да је аутор био увјерен како се фонетске законитости, и када је говорна реализација језика у питању – а он елементе живог говора у своје текстове настоји укључити неизмијењене, завршавају у границама граматичких ријечи.

дисциплина, исана, комаданта, сово, чојек (6), чојека, чојеку (2);

бунбами (2), бунбе, љешва, љешви;²³

иж ње, са ћеш, ш њим, ш њиме (3), ш њом.

2.2.7. Уз стандардно јотовање сонаната *л* и *н*, јскавско јотовање проширено је и на дентале *д* и *т*: *ђе* (2), *ишћерати*, *неђе*, *ниђе*, *овђе*, *онђе*, *оћерају*, *оћерале*, *поћераше*, *ћела* (3), *ћерајте*, *ћија* (2).

2.2.8. Појаве хаплолошког уопштавања присутне су у именицама *талерија*, *талерца*, затим у броју *четрест*, те у прилогу *оклен* (2).

(О још неким појавама у вокализму и консонантизму в. т. 3.1.1.2. и 3.1.3.1.)

3. Граматички ниво

3.1. Морфологија

Дијалекатске специфичности *Причке от Јани* на морфолошком плану углавном се свODE на често јављање архаичних наставака у именичкој и придјевско-замјеничкој промјени, форме наставака у којима није извршена промјена *о* у *е* иза основа које се завршавају на предњонепчани сугласник, скоро потпуно одсуство имперфекта из групе претериталних глаголских облика, те појединачно јављање морфолошких дијалектизама у различитим врстама ријечи, првенствено у прилозима.

3.1.1. Деклинационе ријечи

3.1.1.1. У промјени именица облици датива, инструментала и локатива множине карактеристични су по архаичним наставцима *-ије* и *-ами*:²⁴

љутије *бојевије*; *Туриције*-изјелицама; *устанције* српскије; *о синовије*; *синовије* рођеније говори; *от мушкије јунаштваије*; *на кољеније*; *у прсије*; *по небесије*; *на небесије*; *на леђије* и *прсије*; *у оније тешкије временије*; *по стричевије*; *звали се комитами и герилције*; *по Казаније ... Бастајије ... Грковије*; *Певуљије*; *својије људије*; *на камијуније*; *на тенковије*; српскије *јадиије*.

²³ Формирање скупине *шв* у формама *љешва*, *љешви* ишло је слиједом *пш* > *ви* > *шв*.

²⁴ У радовима о западним српским говорима мноштво је потврда за ове наставке (в., нпр., Дешић 1976: 221–222, 226, 232–234).

от *бунами*; Турције-изјелицами; по *струњами*; у *жилами*; међ *ногами*; от срушеније *црквами*; са *усташиами*; звали се *комитами*; према *усташиами*; *усташиами* ото.

Карактеристични су облици именица: *мушкићи*, *женскице*,²⁵ у *четаре* (= четнике).

3.1.1.2. Стари наставци инструментала множине потврђени су у облику личне замјенице *ми*: међу *нами*, с *нами*.

Са партикулом *ке* забиљежено је: у *наске*.

Уз акузатив са приједлозима личне замјенице *он* јавља се енклитички облик *њага*: за *њага*, на *њага*.

Присвојна замјеница за треће лице множине *њихови* забиљежена је у облицима *њеви* ероплани и *њевој* школи.

Показна замјеница за каквоћу *такав* има следеће облике: *така* гунгула, *така* људина, *така* узбуна, *такога* гласа, *такога* јунака, има ли *такога*, *таке* људе.

Једном се појављује неодређена замјеница *штогоћ*.

3.1.1.3. Са становишта савременог српског језика, гдје је присутна тенденција потискивања облика неодређеног придјевског вида, у *Прички* су интересантни примјери: до грла *бијела*, *малена* исана, *мокра* рубинчета, *перна* буздована, *поштена* чојека.

3.1.1.4. Наставци старих тврдых основа у придјевско-замјеничкој промјени, који су веома чести у говорима источнохерцеговачког дијалекта, код Бабића су обични у инструменталу једнине, те генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине придјева, придјевских замјеница и бројева:

старије српскије јунације; *љутије* бојевције; устанције *српскије*; синовије *рођеције*; са *црније* Арапином; от *мушкије* јунаштвије; *мртвије* девет Југовића; *понићеније* раменије; ис *Доњије* Рујана; от *главније* ствари; у *оније* *тешкије* временције; от *срушеније* црквами; *крвавије* усташа; једни *другије*; свију *нашије*; *нашије* чета; *нашије* *јадније*; *својије* људије; *српскије* јадије.

3.1.1.5. По неизвршеној промјени *о* у *е* у морфолошким условима у позицијама иза палаталних сугласника специфична је већина западнијих српских говора, а мноштво примјера за различите морфолошке категорије може се наћи у: Petrović 1973, Dešić 1976, Dragičević 1986 итд. У *Прички* су карактеристични ови облици: са Душаном *Јојућом*; на *Тичову*; *бољога* митрољесца; от

²⁵ Д. Козомара у личној грађи има и *женскићи*.

себе *бољога*; *већо* је срце; нису *већога* зла чинили; *највећо*; до *последњога*; *нашок* вриједнок; *којога* ова власт у злочинце меће; *којога* ... су изабрали; на *трећом*.

3.1.2. Конјугационе ријечи

На конјугационом нивоу налазимо сљедеће специфичности:

3.1.2.1. Присутни су општепознати морфолошки икавизми типа: *видила* (3), *волили*, *приповидити*.

3.1.2.2. У облицима глагола 3. Белићеве врсте умјесто стандардног *-ну-* код Бабића је редовно *-ни-*: *дометнити*, *заметнити*, *кренила*, *метнити* (2), *метниће*, *метнићу*, *метнише*, *споменити* (2), *стиснити*.

3.1.2.3. Глаголи чија се инфинитивна основа завршава на *-а*, у трпном пријеву биљежени су с наставком *-т* у: *записату*, *чуват*, *мећати* (*мѣћати* = стављани).

3.1.2.4. За неке појединачне глаголе наводимо ове специфичности:

Према инфинитиву глагола *бити* имамо: *бидне* (2), *бидните*.

За глагол *пустити* интересантни су облици: *пушити ме*, *сузу не пушила*, одма *пушћати* (= *пустити*).

Према глаголу *гуслати* овдје је: *да загусли*, *умијо загуслити*.²⁶

За глагол *почети* карактеристичан је облик презента *почимље*.

Према стандардном *бисмо*, у првом лицу множине аориста је *би*: да се ми не *би* свађали.

И овдје је присутан суперлатив према глаголу *вољети*: *најволијо је*.

3.1.3. Непромјенљиве врсте ријечи

У Бабићевом језику запажене су непромјенљиве врсте ријечи које су мање-више већ познате из ранијих радова о западнијим српским говорима. Овдје ћемо пажњу скренути на поједине прилоге и везнике те један приједлог, за које сматрамо да су репрезентативни за тему нашег рада.

3.1.3.1. Међу прилозима карактеристичним за *Причку* издвајамо сљедеће: *близо*, *вако* (2), *вамо*, *једноч*, *јопетке* (3), *каде*, *кадек* (10), *кадли*, *највећма*, *никадек*, *одједноч*, *оклен* (2), *ондак* (9), *пандак* (= па онда), *садек* (4), *сјутра*, *тадек*, *тутекарце* (3).

²⁶Према дијалекатској грађи коју посједује Д. Козомара, у говору Срба доњег Ливањског поља редовно је *гуслити*, *гуслим* и сл.

3.1.3.2. У *Прички* су интересантни и везници *вен*, *јербо* и *оли*, од којих су први и трећи веома фреквентни:

вен бидните; *вен* само јунак; *Вен* да се насмије; *вен* ти њу; *вен* само плаче; *вен* највише оно како је у устанку било; *вен* на Тичову; *вен* за три; *вен* у свакога;

Јербо је врло жалобитна; *јербо* сам ону пушку;

оли на свадбу, *оли* на какво прело, *оли* на збор; *оли* отпуштијо; *оли* је душевнија; *оли* је кршнија; *оли* да Јане.

3.1.3.3. Приједлог *од* врло је чест уз облике локатива и он се јавља у обезвученој форми *от* (мноштво примјера в. у т. 2.2.5).

3.2. Морфосинтакса

3.2.1. Падежи

3.2.1.1. Генитив с приједлогом *у* и значењем посесивности уз именске ријечи данас је риједак и у говорном и у писаном језику – умјесто њега обичнија је веза *код* + *ген*. У нашој грађи је сачуван: *Што је у наске* бијо један Јанко Ћусић; *Нису, у нас*, послѣје прјечали за два, *вен за три*; *Зато у нас* два`ест седмог јула, прва се је заметнула буна; прије него што сконта пјесме от толикије српскије јадије, *у нас*; шта је и како је у устанку, *у нас*, било (уп. Dešić 1976: 282, Dragičević 1986: 180, Petrović 1973: 155, Ramić 1999₂: 395).

3.2.1.2. Потврђен је и један примјер датива уз глаголе кретања за означавање циља као резултат стимулативно-моционог процеса: У „марицу” брзо их стрпаше, *Поповића биртији* водише (уп. Dešić 1976: 285, Dragičević 1986: 183, Petrović 1973: 159–160, Ramić 1999₂: 396).

3.2.1.3. У српском језику има глагола уз које се остварују два различита облика именске допуне с објекатским значењем, тако да између њих постоји значењска разлика. Један од њих јесте глагол *помагати*, па *помагати кога* значи „пружати му свеобухватну помоћ, најчешће материјалну”, а *помагати коме* „пружити некоме конкретну помоћ”.²⁷

²⁷ Пишући о двојакој глаголској реакцији, Д. Гортан-Премк наводи и како је за српски језик карактеристично развијање објекатског односа из намјенског значења. Наиме, дативска синтагма с глаголима *помоћи/помагати* (и гл. *савјетовати, лагати* и сл.) заједничка је свим словенским језицима од најранијих споменика до данас, а синтагме с акузативом биљежимо само у српском (Gortan-Premk 1973: 294). В. и Grickat 1950: 332–333.

У примјерима у којима је агенс Бог у нашој грађи јављају се допуне у акузативу, што нам потврђује следећи примјер: Пустите га, господине, Бог *вас* помогао.²⁸

У једном случају одступа се од правила које у српском језику важи за категорију аниматности те именица којом се именује оружје има обиљежје живог као одлику своје промјене: У десници носи *митрљеца*.

3.2.1.4. У старијем језику вокатив се убрајао у независне падеже јер је у народној епској поезији, уз прагматичку, имао и синтаксичко-семантичку функцију – функцију граматичког субјекта. Такве примјере срећемо и у овом прозном остварењу: А зар је слаби јунак – одма би се надовезо трећи – *Краљевићу Марко*; Ко би, реците, бијо така људина да душманина свога призна за бољога от себе, вен само јунак *Краљевићу Марко*.

3.2.1.5. Приједлог *са* потврђен је у инструменталу средства: потегне перна буздована, одма Муси *ш њиме* ишчупа главу из рамена; И то баш онај [топ] што су усташе *ш њиме* цркву врбичку гађали.

3.2.1.6. У стандардном српском језику приједлог *на* алтернира с приједлогом у з именице које значе неке институције, нпр. *у школи*, али *на факултету*. У нашој грађи, умјесто у стандардном језику уобичајене везе *у + локатив*, уз именицу *гимназија* биљежимо *на + локатив*: што је *на гравској гимназији* бијо провисур.²⁹ Приједлог *на* и данас се редовно комбинује с именицама којима се именују институције које су у друштву високо рангиране, као што је то некад била гимназија.

Умјесто стандардног *о + локатив* овдје преовладава *од + локатив*, нарочито уз глаголе говорења или од њих творене именице: нпр. Зна је све пјесме *от старије српскије јунације*, *от љутије бојевие* са Турције-изјелицами, *от страдању* јадне раје српске под Турчином, *от ајдуције*, *от бунами* и *устанције српскије* исконтати; само *от мушкије јунаштвије* диваните; како је покојни Јане сам зна пјесму спјевати: *от коме оћеш*, *от чему оћеш*; Вен да се насмије и онај *от коме* пјева; Чућеш ти, ево, Јанину пјесму *от устанку*; Јане пјесму кити *от*

²⁸ Идентичне потврде забиљежили смо у Слатини код Бањалуке, као саставни дио формуле благослова у обреду чаројнице: *помого те Бог*; *помого те драги Бог*; *отвор кућу, домо, помогао те Бог*; *помого те Бого*; *чуо те Бог* и *помого* (Срњак/Savić 2016: 15, 20). Исто биљежи и Љ. Симић за Имљане: *Фала, фала, газда мој, кад отвори б'јели двор, помогао те мили Бог* (1962: 218, према Срњак/Savić 2016: 20).

²⁹ Према грађи Д. Козомаре, веза *на + акузатив* карактеристична је и за конструкције *иде на болницу*, *отишла на болницу*, које је чуо у говору становника Босанског Грахова.

спасењу; Најприје се чу онај *от Маркици и Певуљаницима; От муницији...* да се не говори; прије него што сконта пјесме *от толикије српскије јадије* итд.³⁰

3.2.2. Глаголи

3.2.2.1. Веома је жива употреба инфинитива као допуне модалним и фазним глаголима, што је карактеристично и за друге западније српске говоре (Dešić 1976: 293–297, Dragičević 1986: 189–191, Petrović 1973: 173, Ramić 1999₂: 397, Стрпјак 2019: 520): нпр. и што је *умијо загуслити* и пјесму *сконтати*; тако лјепо пјесму *умијеш испјевати*; да *би се* понекад и женскице *знале умјешати*; како је *мого* нако дуго *пјевати*; друго *сам ћијо приповидити*: како је покојни Јане сам *зна* пјесму *спјевати*; да он свој нарот... ни по главу са рамена, *оставити не море*; И да *се* на њга само Вељко Мијаљица ис Прова... *смјио искобечити*; Све то *ваља* у пјесму *метнитити*; Још *доментити треба* итд.

3.2.2.2. С друге стране, много су рјеђе потврде употребе везе *да + презент* умјесто инфинитива уз глаголе и изразе непотпуног значења: нпр. али сам никат *не би почео да гусли*; Ни лагање какво у пјесму *није ћијо да унесе*; па *сам* и ја одма *ћијо да је утувим*; *поче да* још више *вришити, кука и запомаже*; одједноч *почо да пјева, да се весели* итд.

3.2.2.3. У говору Бабићевих јунака веома је чест аорист, којим се исказује доживљена прошла радња или је представљена као таква, чиме се у причање уноси динамичност (в. Стрпјак 2019: 523): нпр. Што, Јане... *не отјева* и оно друго; Усташе га *уватише* на спавању, *поћераше* према Граву, кости му *изломише*; Шта тадек *уради* Ноне? – *не издржа* ја; Што *погину* у младости, што м` *остави* у жалости, што *се*, Рајко, *не ожени*, што *не нађе* снашу мени; Србље *клаше*, у јаме *бацаше*; Три аута *врућа ужегоше*, осамдесет *усташа смјестише*. На Челебић село *нагазише*; Пустопоље тада *прегазише*, кроз Казанце тихо *пројездише*. Кад *усташе* Студенцу *стигоше*, ту Покрајци *пушке испалише*. Жали Боже, редом *промашише*: нит` *убише*, нит` *којег ранише*! Тад *с`* *усташе* у стријелце *даше*, па Покрајце *младе похваташе*; *Ухватише* Нинковића Душка, у Челебић *клапца одведоше*, у пуну га *јаму убацише* итд.

3.2.2.4. Имперфекат је најчешће релативно вријеме и углавном се употребљава у књижевноумјетничком стилу као приповједачки облик. Поред временске семантике (исказује прошле несвршене радње у њихову трајању), која чини његову основну граматичку карактеристику, и имперфекат, као и аорист, уноси у исказ сугестију снажне доживљености. У нашој грађи овај

³⁰ Исто биљеже и Petrović (1973: 170), Dešić (1976: 282) и Dragičević (1986: 181).

претеритални глаголски облик потврђен је у једном примјеру, уз глагол *бити*: *Бијаше* их четири стотине, живих озго бачених с висине.

3.3. Синтакса реда ријечи

Ред ријечи у реченици карактерише архаичан распоред.

3.3.1. Постпозитивна употреба конгруентног атрибута у именичким синтагмама веома је фреквентна и експресивно-стилски маркирана: нпр. покој му души *његовој доброј*; не будите срца *удовичка*, вен бидните срца *јуначкога*: не одајте друга *ниједнога*; Не одајте ни јатаке *наше*; Такова јунака, ко Милоша, браћо *моја мила*, Српкиња више не рађа; да није Марко Мусу распаро от учкура до грла *бјела*; Па да одлети на Косово *равно*; анђели му душу *његову честиту* по небесије носали; покој му души *мученичкој*; колико ти срце *твоје марвинско* жели; Један усташа *љевањски*... послјије се свукут валијо; Зато су је, све до рата, једнако волили и почитовали и Срби, и Рвати, и Турци *љевањски*; успеко ти звиздан *небески*; Оће дјете, Боже *мој*, матери *својој*; па ћу те, говно *једно мало српско*, одма пушћати... церeko се усташа; Дођи, мама *мила*; кукавна јој мајка *њезина*; идући прама матери *његовој несретној*; Ево ти, кучко *једна српска*, твоје копиле; Јане, брате *рођени*..., је ли то могуће; И да породицу *своју* избавља; Ко што је Милојко Билбија, начелник у општини *црнолушкој*, утеко; Јанко, срећо *моја*; И метниће како је ис среза *љевањскога* најмање иљада и по Срба побијено; а да су на највеће муке, прије смрти *своје*, мећати српски дуовници, учитељи, трговци; по правди Бога *истинога*; јадна нам мајка *наша*; завлада така узбуна и паника *једна*; крило *моје* *поломљено*, око *моје* *извађено*, срце *моје* *прободено*, злато *моје* *нежењено*; страдамо на правди Бога *јединога* итд.

3.3.2. С друге стране, атрибут, махом присвојни придјев, неријетко претходи именици: нпр. Из *самога срца* би чојеку, ако је *прави чојек* и Србин, суза кренила; *моји соколони*; провући се крос *толику турску ордију* на Косову; само от *мушкије јунаштваје диваните*; како да ја..., слушама *твоје команде*, када си ти само *наш сеоски пољар* итд.

3.3.3. Облици пунозначних глагола углавном су иза именске ријечи која је у функцији њихове допуне: нпр. како је покојни Јане сам зна пјесму *спјевати*; от неке смјешну пјесму *спјева*; неко ис књиге *чита*; оли да Јане о нечем *пјева*; Како је... пјесму даље *накитијо*; Јане пјесму *кити* от спасењу; најпослије и у неке рупетине, близу Пилане у Сувачи код Лјевна, *побацали*; не дадоше... да клапчић уз њу *бидне*; да би јој најгоре брезобраштине *могли говорити*; Како су му... говорили да бјежи, да главу *спашава*; И да породицу *своју* *избавља*;

Све ће то... кадек буде ту пјесму *спјеваво*, у њу *метнвити*; да су на највеће муке, прије смрти своје, *мећати* српски дуовници, учитељи, трговци и други виђени људи; како ћеш врунту у Кисиној улици *опјевати*; Смијеш ли Маркицу Ђуђуза и остале касније четаре у тој пјесми *споменити*; како сам бој са усташама кот црнолушке цркве и школе, на Јардолу... *опјевео*; како Маркицу мислиш *опјевати*, којога ова власт у злочинце *меће*; да се от Челебића *бране*; који је ко очи у глави *чуват*; и чељад нашу од душмана наших вјечитих *браните*; Чула она, кукавица, да јој је син јединац на врунти *погино*; црну земљу *оре*, у војничку порцију *погађа*; не желим ружну ниједну да ти *кажем*; јер сам Његовом Величанству заклетву за вјерност *положио* итд.

3.3.4. Потврђено је и неколико примјера употребе модалног глагола послије пунозначног: коме Јане сузу из ока *ишћерати није мого*; Још *дометнвити треба*; Нема тога ко *би то оћутати мого*, као и помоћног или пунозначног глагола прије негираног: то није више... *било није*; Такога гласа у девет срезова *било није*; ни у цјелу једну пјесму *стале не би*.

3.3.5. Забиљежили смо и уметање именског предикатива између дијелова копулативног глагола у перфекту: који је *један сиромак чојек бијо*; кадек је још *здрав бијо*; који је *Турчин бијо*; *гријех би велики био*; да им је дисциплина *преоштра била*.

Исти модел јавља се код семикопулативних глагола: којога су на оној страни Срби *за вођу изабрали*; што *се Анђелија Далић звала*.

3.3.6. Када је ријеч о конгруенцији, ваља поменути слагање именице *усташа* у множини с предикатом по значењу: *Усташе су тада... заклали* и граховске попове; што *су усташе* ш њиме цркву врбичку *гађали*.

4. Лексички ниво

4.1. Лексика Бабићевих јунака изразито је народног карактера. У грађи је доста покрајинизама, лексичких архаизама или лексема које данашњем читаоцу звуче потпуно архаично пошто се појављују у измијењеном фонетском лику (углавном због сачуваних партикула): нпр. колико ја *тувим*; Бијо је... са мало *понићеније* раменије; *Пандак* би се чојек великим чудом зачудијо; И *утувијо* сам, *манда* имам и записату; *Ондак...* једни другије на очи *угурисавали*; смијо (се) *искобечити*; који би се смијо *подубликати*; усташама иза леђа зашо, *скашијо* и све, до посљедњога; *тутекарце* издану итд.

4.2. У лексикону је присутно мноштво позајмљеница из разних језика па у корпусу срећемо наносе турцизама (нпр. оклен нако... лјеп глас у нако малена

исана; провући се крос толику турску *ордију* на Косову; забити му *анџар* у трбув), италијанизама (нпр. Зна је све пјесме... *исконтати*; Никад није сово ни *брештиммо*; да то неко није *ижињо*), латинизама (нпр. сви наши јадни људи на *врунти* побијени; на гравској гимназији бијо *провисур*; Да им је *дициплина* преоштра била), галицизама (нпр. све усташе *бунбам* и скасапили, два *митрољеза* им отели; А тек руска *талерија*); грецизама (нпр. вен да су њеви *ероплани* бунбе бацали вавјек испот Троглава) итд.

4.3. Прозу народног типа Бабић је настојао оплеменили различитим стилским поступцима: нпр. Већ потрпајте остале српске *попине* па ћерајте за Јадовно; бранили се от исте те *љуте гује аждајке, крвавије усташа*; *никат за никат* нећу заборавити бугарању неке јаднице ис Чапразлија; највећо је *чудество* било на крају итд. Наиме, као што се може уочити, он се служио стилски маркираном лексиком, тј. лексиком са конотацијом (пејоратив *попина*, словенизам *чудество*), лексичким понављањем (*никат за никат*), којим се преноси емоција, сугерише њено трајање односно интензитет, а посебно је стилогена апозицијска метафора *љуте гује аждајке, крвавије усташа*, у којој се метафорички израз, тзв. метафорички фокус, додатно обиљежен ријечју *аждајке* у функцији атрибутива, налази у антепозицији у односу на неметафорички.

5. Закључак

Претходне анализе језичке грађе, као и поређења са оним што о таквим језичким чињеницама доноси доступна литература, те сравњивање са стањем у данашњем, живом говору ждраловачког краја, показују да је Јован Бабић прави чувар завичајног говора. Због тога је његове књижевно-умјетничке текстове могуће читати и као дијалекатске записе и посматрати их као документе који садрже језичку грађу драгоцјену за лингвистичка истраживања. Као носилац локалног говорног идиома, он га у својим причама, па и у *Причци от Јани*, обилато користи. Служећи се дијалекатским елементима карактеристичним за ијекавске народне говоре југозападне Босне, у које спада говор његовога завичаја, он радњу приче ефектно локализује, а у приповиједање уноси посебну експресију. Покрајинска лексика и дијалектизми са свих нивоа језичке структуре у његовим текстовима нису прости украси, него су непатворени функционални елементи којима се слика изванјезичка стварност и описује живот носилаца једног локалног говора, а истовремено остављају вјеродостојна свједочанства о томе народном говору. Анализа текстова Јована Бабића показује да је он и у једном и у другом подухвату успио.

Извор

1. Бабић, Јован (2001), *Ждраловачке причке*, Нови Сад: Штампариа Будаћност.

Литература

1. БХДЗб 1990, „Говори централне, југоисточне и југозападне Босне”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 1–358 (дио грађе коју је обрадио Д. Вујичић, 7–124).
2. Гортан-Премк, Даринка (1973), „О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог*, XXX/1–2, 281–295.
3. Грицкат, Ирена (1950), „О допунама уз глаголе *саветовати*, *помагати* и *служити*”, *Наш језик* 1/7–8, 332–333.
4. Дешић, Милорад (1976), „Западнобосански ијекавски говори”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, 1–316 + карте.
5. Драгичевић, Милан (1986), „Говор личких јекаваца”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, 7–241.
6. Драгичевић, Милан (2001), „Најзападнији српски говори данас”, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетности*, књига I, Бања Лука, 79–89.
7. Драгичевић, Милан (2013), „О рефлексима гласа јат у данашњем говору јањских Срба из југозападне Босне”, *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXVIII, бр. 15, Ниш: Филозофски факултет, 191–201.
8. Драгичевић, Милан (2014), „О важнијим особинама сугласничког система говора јањских Срба из југозападне Босне”, *Српски језик – студије српске и словенске*, IX, 561–576.
9. Ивић, Павле (1996), „О језику”, *Република Српска Крајина*, Книн–Београд, 143–158.
10. Козомара, Драгомир (2018), „Судбина вокалских скупина у говору Бастаса”, *Српски језик – студије српске и словенске*, XXIII, 513–522.
11. Козомара, Драгомир (2019), „Вокалске редуције у говору Бастаса”, *Наш језик*, књ. 50, св. 2, 657–664.
12. Николић, Мирослав (1991), „Говори србијанског Полимља”, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII, 1–549.
13. Петровић, Драгољуб (1973), „О говору Змијања”, *Библиотека Зборника за филологију и лингвистику*, XIV/1–2 и XV/1–2, Нови Сад: Матица српска.
14. Рамић, Никола (1998), „Икавско-ијекавска размеђа у југозападној Босни”, *Српски језик – студије српске и словенске*, III, 267–280.
15. Рамић, Никола (1999₁), „Стање континуаната јата у говору Срба доњег Ливањског поља”, *Српски језик – студије српске и словенске*, IV, 419–446.

16. Рамић, Никола (1999₂), „Ливањско-дувањски говорни тип”, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 263–426.
17. Рамић, Никола (2004), „Артикулационе вредности вокала у ванаценатској позицији”, *Српски језик – студије српске и словенске*, IX, 457–461.
18. Црњак, Дијана (2019), „Из синтаксе глагола у говору Јаворана (код Бањалуке)”, *Исходишта*, бр. 5 (ур. М. Радан). Зборник радова са 5. међународног научног скупа „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима”, одржаног 19–21. 10. 2018. у Темишвару. Западни универзитет у Темишвару: Филолошки, историјски и теолошки факултет; Универзитет у Нишу: Филозофски факултет; Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, 519–526.
19. Црњак, Дијана, и Биљана Савић (2016), *Скице из етнолингвистике*. Бања Лука: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
20. Црњак, Дијана, и Драгомир Козомара (2015), „О вокализму говора Јаворана”, *Српски језик – студије српске и словенске* XX, 697–710.
21. Црњак, Дијана, и Драгомир Козомара (2017), „Особине консонантског система говора Јаворана”, *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXVIII, бр. 15, Ниш: Филозофски факултет, 205–216.
22. Чустовић, Ђенана (1961), „Narodni govor”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*, Sarajevo, 91–117.

Dragomir V. Kozomara
Dijana M. Crnjak
University of Banja Luka
Faculty of Philology

LINGUISTIC CHARACTERISTIC OF JOVAN BABIĆ'S *JANA'S STORIES (PRIČKE OT JANI)*

Summary

This paper deals with phonetic, phonological, morphosyntactic and lexical characteristics of Jovan Babić's *Jana's Stories*, with a particular focus on the ones that are marked territorially. The recorded linguistic characteristics are, then, being compared to instances noted in other folk speeches of the Herzegovina-Krajina (Eastern Herzegovinian) dialect, with which the Serbian speech of Ždralovac is evaluated in the light of this dialect as a compact speech entity.

► **Key words:** language of *Jana's Stories*, Serbian speech of Ždralovac settlement, Herzegovina-Krajina (Eastern Herzegovinian) dialect, north-eastern branch of Herzegovina-Krajina dialect.

Primary Source

1. Babić, Jovan (2001), *Ždralovačke pričke*, Novi Sad: Štamparija Budućnost.

References

1. BHDZb 1990, „Govori centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 1–358 (dio građe koju je obradio D. Vujičić, 7–124).
2. Crnjak, Dijana (2019), „Iz sintakse glagola u govoru Javorana (kod Banjaluke)”, *Ishodišta*, br. 5 (ur. M. Radan). Zbornik radova sa 5. međunarodnog naučnog skupa „Materijalna i duhovna kultura Srba u multietničkim sredinama i/ili perifernim oblastima”, održanog 19–21. 10. 2018. u Temišvaru. Zapadni univerzitet u Temišvaru: Filološki, istorijski i teološki fakultet; Univerzitet u Nišu: Filozofski fakultet; Savez Srba u Rumuniji: Centar za naučna istraživanja i kulturu Srba u Rumuniji, 519–526.
3. Crnjak, Dijana, i Biljana Savić (2016), *Skice iz etnolingvistike*. Banja Luka: Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj.
4. Crnjak, Dijana, i Dragomir Kozomara (2015), „O vokalizmu govora Javorana”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, XX, 697–710.
5. Crnjak, Dijana, i Dragomir Kozomara (2017), „Osobine konsonantskog sistema govora Javorana”, *Godišnjak za srpski jezik i književnost*, god. XXVIII, br. 15, Niš: Filozofski fakultet, 205–216.
6. Čustović, Đenana (1961), „Narodni govor”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*, Sarajevo, 91–117.
7. Dešić, Milorad (1976), „Zapadnobosanski ijekavski govori”, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXI, 1–316 + karte.
8. Dragičević, Milan (1986), „Govor ličkih jekavaca”, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXII, 7–241.
9. Dragičević, Milan (2001), „Najzapadniji srpski govori danas”, *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnosti*, knjiga I, Banja Luka, 79–89.
10. Dragičević, Milan (2013), „O refleksima glasa jat u današnjem govoru janjskih Srba iz jugozapadne Bosne”, *Godišnjak za srpski jezik i književnost*, god. XXVIII, br. 15, Niš: Filozofski fakultet, 191–201.
11. Dragičević, Milan (2014), „O važnijim osobinama suglasničkog sistema govora janjskih Srba iz jugozapadne Bosne”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, IX, 561–576.
12. Gortan-Premk, Darinka (1973), „O evolutivnim tendencijama akuzativnih sintagmi bez predloga u srpskohrvatskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog*, XXX/1–2, 281–295.
13. Grickat, Irena (1950), „O dopunama uz glagole *saветovati*, *potаgati* i *služiti*”, *Naš jezik* 1/7–8, 332–333.
14. Ivić, Pavle (1996), „O jeziku”, *Republika Srpska Krajina*, Knin–Beograd, 143–158.

15. Kozomara, Dragomir (2018), „Sudbina vokalskih skupina u govoru Bastasa”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, XXIII, 513–522.
16. Kozomara, Dragomir (2019), „Vokalske redukcije u govoru Bastasa”, *Nas jezik*, knj. 50, sv. 2, 657–664.
17. Nikolić, Miroslav (1991), „Govori srbijanskog Polimlja”, *Srpski dijalektološki zbornik* XXXVII, 1–549.
18. Petrović, Dragoljub (1973), „O govoru Zmijanja”, *Biblioteka Zbornika za filologiju i lingvistiku*, XIV/1–2 i XV/1–2, Novi Sad: Matica srpska.
19. Ramić, Nikola (1998), „Ikavsko-ijekavska razmeđa u jugozapadnoj Bosni”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, III, 267–280.
20. Ramić, Nikola (1999₁), „Stanje kontinuanata jata u govoru Srba donjeg Livanjskog polja”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, IV, 419–446.
21. Ramić, Nikola (1999₂), „Livanjsko-duvanjski govorni tip”, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVI, 263–426.
22. Ramić, Nikola (2004), „Artikulacione vrednosti vokala u vanakcenatskoj poziciji”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, IX, 457–461.

Преузето: 15. 3. 2021.
Прихваћено: 11. 4. 2021.

Dobriša L. Begenišić¹
Universität in Ost-Sarajevo
Philosophische Fakultät
Lehrstuhl für Germanistik

SEMANTISIERUNG IN DEN GEDRUCKTEN BILDWÖRTERBÜCHERN DER DEUTSCHEN UND DER SERBISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung: In diesem Beitrag werden wir uns mit der Semantisierung in den gedruckten Bildwörterbüchern für die Sprachen Deutsch und Serbisch befassen. Dabei werden die Stellung und die Funktion der bildlichen Informationen und ihr Bezug zu den verbalen Informationen in diesen Wörterbüchern genauer erläutert. Als Grundlage für diese Forschung dienen die illustrierten Übersetzungswörterbücher, die im zwanzigsten Jahrhundert veröffentlicht worden sind und in denen Serbisch/Serbokroatisch und Deutsch vertreten sind. In dieser Zeit sind nicht so viele Wörterbücher dieser Art erschienen, aber nach der Typologie sind Kinderwörterbücher, Allgemeinwörterbücher und Fachwörterbücher vertreten. Da alle drei häufig vorkommenden Typen vertreten sind, stellen diese Wörterbücher eine gute Basis für die Forschung der zweisprachigen und mehrsprachigen Bildwörterbuch-Lexikografie der deutschen und der serbischen Sprache dar.

Schlüsselwörter: Übersetzungswörterbücher, Bildwörterbücher, bildliche Semantisierung, verbale Semantisierung, Kinderwörterbücher, Allgemeinwörterbücher, Fachwörterbücher

1. Einführung

Bildwörterbücher und ihre Betrachtung gehören in die Zuständigkeit der Lexikografie als einer selbständigen wissenschaftlichen Disziplin. Obwohl die Bildwörterbücher ziemlich oft vorkommen, gibt es wenige Arbeiten, die sich

¹ dobbeg@yahoo.de

mit praktischen Aspekten ihrer Erstellung und mit ihrer Beschreibung nach metalexikografischen Prinzipien befassen. Es gibt nur einige Arbeiten, die sich von verschiedenen Aspekten mit den Wörterbüchern dieses Sprachpaares befassen (Petronijević 2002, Begenišić 2016, Marković 2001), aber es gibt keine, die sich mit Bildwörterbüchern befasst. Der Mangel an Fachartikeln über die Bildwörterbücher sowie das persönliche Interesse an praktischer und theoretischer Lexikografie sind die Gründe für die Auseinandersetzung mit diesem Thema. Die Analyse von Bildwörterbüchern sowie die Ermittlung der Vor- und Nachteile der in der klassischen Form veröffentlichten Wörterbücher stellen eine gute Basis für die Weiterentwicklung dieses Zweiges der Lexikografie und für die erfolgreiche Erstellung von Bildwörterbüchern in elektronischer Form dar. Da es keine bibliografische Übersicht dieser Wörterbücher gibt, wird diese Forschung auch als ein Beitrag der Bibliografie der deutsch-serbischen Lexikografie dienen. Im Jahr 2002 stellte Schaefer fest: „Die wörterbuchbibliografische Situation für den deutschen Sprachraum muss als nicht zufriedenstellend bezeichnet werden“ (Schaefer 2002: 127). Auf dem serbischen Sprachgebiet ist die Situation gleich. Und bis heute hat sich nichts geändert, obwohl die Bibliografie ein sehr wichtiges Instrument für die Benutzer der Wörterbücher, aber auch für ihre Forscher ist.

2. Gegenstand der Forschung und Methodologie

Der Aufstieg der deutsch-serbischen Lexikografie erfolgte Mitte des 20. Jahrhunderts, als eine große Anzahl von Wörterbüchern veröffentlicht wurde, insbesondere der Fachwörterbücher. Zu dieser Zeit wurden auch die ersten Bildwörterbücher veröffentlicht. Es handelte sich um Fachwörterbücher, aber allmählich erschienen auch andere Typen, vor allem allgemeine Bildwörterbücher, die nach dem Muster der einsprachigen Bilderwörterbücher der deutschen Sprache erarbeitet wurden. Als Grundlage für diese Wörterbücher dienten die Bildwörterbücher *Duden* und *Brockhaus*. Ende der 80-er Jahre des 20. Jahrhunderts erschienen die ersten Bildwörterbücher für die Kinder, dann auch die Mischtypen, die allgemeine Terminologie und Fachterminologie enthalten haben.

In dieser Arbeit werden die Bildwörterbücher, in denen Deutsch und Serbisch vertreten sind, vom semantischen Gesichtspunkt aus analysiert. Besondere Aufmerksamkeit wird der bildlichen Semantisierung der Lexika gewidmet. Man versucht festzustellen, welche Art von Illustrationen und Bildern benutzt wird, wie sie positioniert sind, ob sie konsequent benutzt werden oder nicht, sind sie einfach

oder komplex, farbig oder schwarz-weiß. Diese Eigenschaften werden dann im Kontext der Zielgruppe der Wörterbuchbenutzer analysiert.

Die Semantisierung gehört zu den grundlegenden Fragen der Lexikografie. Für die Erklärung der ausgewählten Lemmata benutzen die Lexikografen verschiedene Verfahren. Diese Verfahren sind unterschiedlich in einsprachigen und in den Übersetzungswörterbüchern. In den einsprachigen Wörterbüchern findet man am häufigsten die Definition. In den Übersetzungswörterbüchern findet man Übersetzungsäquivalente und/oder die Definition. Illustrationen verschiedener Art als Mittel der Semantisierung findet man als ergänzende Möglichkeit in beiden Typen von Wörterbüchern.

In den ausgewählten Wörterbüchern werden die Semantisierungsverfahren analysiert, aber die Aufmerksamkeit wird vor allem den bildlichen Informationen gewidmet. Dazu waren analytische und statistische Methoden nützlich.

3. Bildwörterbücher der deutschen und der serbischen Sprache – historische Entwicklung

Die Bildwörterbücher stellen eine Sonderart der Wörterbücher dar. „Das sind Wörterbücher, deren Lemmata Bezeichnungen für in diesen Wörterbüchern Abgebildetes oder durch Abbildungen Symbolisiertes sind. Sie sind in der Regel onomasiologisch geordnet und mit einem oder mehreren alphabetisch geordneten Registern ausgestattet. Sie enthalten meist eine Anzahl von Lemmata, die nicht unmittelbar einer Abbildung zugeordnet sind. Es können sich in ihnen auch zusätzliche, erläuternde oder beschreibende Texte finden.“ (Scholze-Stubenrecht 1990: 1103). Sie sind spezifisch wegen der Semantisierungsart der Lexika, weil man versucht, die Begriffe visuell darzustellen, oft im Zusammenhang mit verwandten Begriffen. Der Ausgangspunkt in diesen Wörterbüchern sind nicht nur sprachliche Elemente, sondern auch Bilder, meist in der Form von Zeichnungen. Diese Bilder werden dann mit Bezeichnungen für die abgebildeten Gegenstände versehen. Dabei gibt es einsprachige als auch zwei- oder mehrsprachige Bildwörterbücher. Nach der Adressatengruppe unterscheidet man allgemeine Bildwörterbücher, fachliche Bildwörterbücher, Bildwörterbücher für Kinder, aber auch sehr oft Mischtypen. Für diese Wörterbücher ist charakteristisch, dass sie onomasiologisch, d. h. nach Sachgruppen angeordnet sind und dass die Begriffe visuell dargestellt sind. Die Semantisierung der Lexika erfolgt durch Bilder, aber manchmal auch durch andere Verfahren. Die Bilder haben eine ergänzende Funktion in diesen Wörterbüchern und sie können entweder als Teil eines Artikels oder als eine selbständige Einheit

(im Wörterbuchteil oder in einem Anhang) auftreten. Dabei handelt es sich um Illustrationen, Fotografien, Landkarten, Statistiken und Grafiken. Das wichtigste Element dieser Art bilden Illustrationen. Sie können dazu dienen, Bedeutungserklärungen durch Verweis auf mehr oder weniger prototypische Exemplare des Denotats zu ergänzen. Das erscheint vor allem dann, wenn sich eine Bedeutung nur schwer verbalisieren lässt (Herbst und Klotz 2003: 161).

Die ersten Überlegungen über die Notwendigkeit, dass man die Dinge mit Zeichnungen erklärt, finden wir schon bei den Enzyklopädisten im 18. Jahrhundert: „... ein Blick auf den Gegenstand selbst oder auf eine bildliche Darstellung ist aufschlussreicher als eine seitenlange Besprechung. Die bildlichen Darstellungen haben wir [...] ausschließlich auf Momente der Tätigkeit beschränkt, die einfach zu zeichnen aber äußerst schwierig zu erklären sind (d'Alembert 1750/1989: 110).

Nach Scholze-Stubenrecht erschien das erste Bildwörterbuch der deutschen Sprache im Jahr 1922. In diesem Jahr veröffentlichte Auguste Pinloche in Paris und Leipzig sein *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, enthaltend: ein Bilder-Wörterbuch mit erklärenden Legenden zu 5700 Abbildungen* (Scholze-Stubenrecht 1990: 1106). So kann man sagen, dass von diesem Jahr die Geschichte der Bildwörterbücher der deutschen Sprache beginnt. Aber die Herausgeber der zwei wichtigsten Wörterbücher der deutschen Sprache, *Duden* und *Brockhaus*, waren der Meinung, dass das erste Bildwörterbuch der deutschen Sprache im Jahr 1935 erschien. In der Tat war das Jahr 1935 sehr wichtig für die Geschichte der Bildwörterbücher der deutschen Sprache. In diesem Jahr erschienen zwei sehr wichtige Bildwörterbücher: *Der Große Duden. Bildwörterbuch der deutschen Sprache*, Verlag Bibliografisches Institut in Leipzig und *Der Sprach-Brockhaus. Deutsches Bildwörterbuch für jedermann*, Verlag F. A. Brockhaus, ebenfalls aus Leipzig. Es ist nicht klar, welches Wörterbuch als erstes erschien. In der zweiten Auflage von *Duden* (1958) steht im Vorwort: „Da es das erste Werk dieser Art war, wurde es ein Welterfolg.“ (Duden 1958: 5). Brockhaus schrieb im Vorwort: „Zum erstenmal bringt dieses Wörterbuch der deutschen Sprache Bilder, wortklärende Abbildungen.“ (Der Sprach-Brockhaus 1935: IV). In diesen beiden Fällen handelt es sich um einsprachige Wörterbücher. Eben mit einsprachigen Wörterbüchern beginnt die Geschichte der Bildwörterbücher. Erst später entstanden zwei- oder mehrsprachige Bildwörterbücher. Diese zwei Wörterbücher sind nach verschiedenen Konzepten verfasst. Im *Sprach-Brockhaus* ist der Ausgangspunkt das Wort und dann folgt das Bild als Erklärung. Im *Duden Bilderwörterbuch* ist es umgekehrt: der Ausgangspunkt ist ein Bild, sogar ein sehr detailliertes Bild und dann folgt die verbale Erklärung.

4. Korpusanalyse

Fast zwanzig Jahre nach dem ersten Bildwörterbuch der deutschen Sprache wurde das erste Bildwörterbuch der deutschen und serbischen Sprache veröffentlicht. Im Jahr 1941 erschien in Breslau *Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse: deutsch-serbisch - Речник у сликама на разумевање без знања језика: немачко-српски* (Borgmeyer 1941). Dieses Wörterbuch wurde für den alltäglichen Gebrauch bestimmt. Es handelt sich um ein zweisprachiges Allgemeinwörterbuch. Das ist das erste Übersetzungswörterbuch, wo Serbisch vertreten ist. Dieses *Bilder-Wörterbuch* ist onomasiologisch strukturiert und in acht Gruppen eingeteilt: *Körperpflege und Bekleidung* (*Телесна нега и одећа*), S. 8-13; *In der Wohnung* (*У стану*), S. 13-15; *Nahrung. Getränke, Rauchen* (*Јело и пиће. Пушење*), S. 20-23; *Verschiedene Einkäufe* (*Различите куповине*), S. 26-32; *Mitteilungen* (*Саопштења*), S. 33-36; *Verkehr* (*Саобраћај*), S. 36-40; *Auf dem Lande* (*На селу*), S. 40-44; *Redewendungen* (*Начини говора*), S. 44-48. Der Umfang dieses Wörterbuchs ist nicht so groß – 48 Seiten.

Die Semantisierung in diesem Wörterbuch erfolgt durch ein kombiniertes Verfahren. Die Bilder sind der Ausgangspunkt in dem ersten Teil des Wörterbuchs, dann folgen die Übersetzungsäquivalente in deutscher und serbischer Sprache. Dieses Verfahren wurde nicht konsequent durchgeführt. Die Illustrationen sind schwarz-weiß und einfach, weil für jeden Begriff nur ein Bild steht. Es gibt einige Teile des Wörterbuchs, wo wir nur den Text ohne Bilder, meist in der Form von Sätzen finden. Zum Beispiel:

Im Warenhaus (U magacinu)

Haben Sie einen Verkäufer, der Deutsch spricht?

Имате ли продавца који говори немачки?

Wo ist die Abteilung?

Где је одељење?

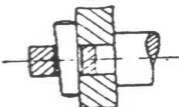
(Borgmeyer 1941: 30)

Nach diesem Wörterbuch wurde das erste Bildwörterbuch auf dem Gebiet des damaligen Jugoslawiens veröffentlicht. Es handelt sich um *Ilustrirani tehnički rječnik: hrvatski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski, ruski: elementi strojeva: ilustrirano sa 1632 crteža* (Ilustrirani tehnički rječnik 1952). Dieses Fachwörterbuch ist siebenschprachig, der Ausgangspunkt sind Bilder, dann folgen die Termini auf Deutsch, dann folgen die Übersetzungen ins Englische, Französische, Italienische, Spanische und Russische. Die Übersetzungen ins *Kroatische* finden wir nicht im mehrsprachigen Wörterbuch, sondern erst am Ende des Wörterbuchs im

Kapitel *Prijevod po stranicama i brojevima (hrvatski)*. Sonst gibt es für alle Sprachen die Register am Ende des Wörterbuchs, wo man mithilfe von Nummern auf den Terminus verweist.

Nach der Typologie handelt es sich um ein onomasiologisches Fachwörterbuch. Das Wörterbuch ist in 34 Sachgruppen eingeteilt: *Zatici, Zakovice, Svornjaci, Narezi, Vijci, Klinovi, Pera (gibnjevi, opruge), Kuke i ušice, Koturi, Užnice, Remenice, Užni bubnjevi i lančani bubnjevi, Tarnice, Zupčanici i ozubnice, Užeta, Remeni, Lanci, Remenski pogon, užni pogon i lančani pogon, Ustavljače i kočnice, Osovine, Vratila, Rukavci, čepovi, Ležaji, stalci ležaja, Spojke, Ručice, Ekscentri, Zamašnjaci, Cilindri, Stapovi, Brtvenice, Zasuni, Ventili, Cijevi, Pipci*.

Im Wörterbuch gibt es insgesamt 1632 Bilder. Die Semantisierung erfolgt mithilfe von Übersetzungäquivalenten oder Definitionen. Die Bilder sind schwarz-weiß und nicht sehr kompliziert. Zum Beispiel:

3		strain pin; tapered tension cotter goupille (f) de serrage; boulon (m) tendeur spina (f) di forzamento clavija (f) de tensi3n o de arriostrado натяжной или натяжной штифт (мр)	t l As c t
	Spannstift (m)	mettere in tensione le parti (spl) di una costruzione arriostrar los 3rganos (mpl) constructivos	St
4	die Bauteile (mpl) gegeneinander verspannen to connect structural parts under tension; to brace structural members assembler les pi3ces constitutives; serrer les 3l3ments (mpl) de construction	натягивать детали	St

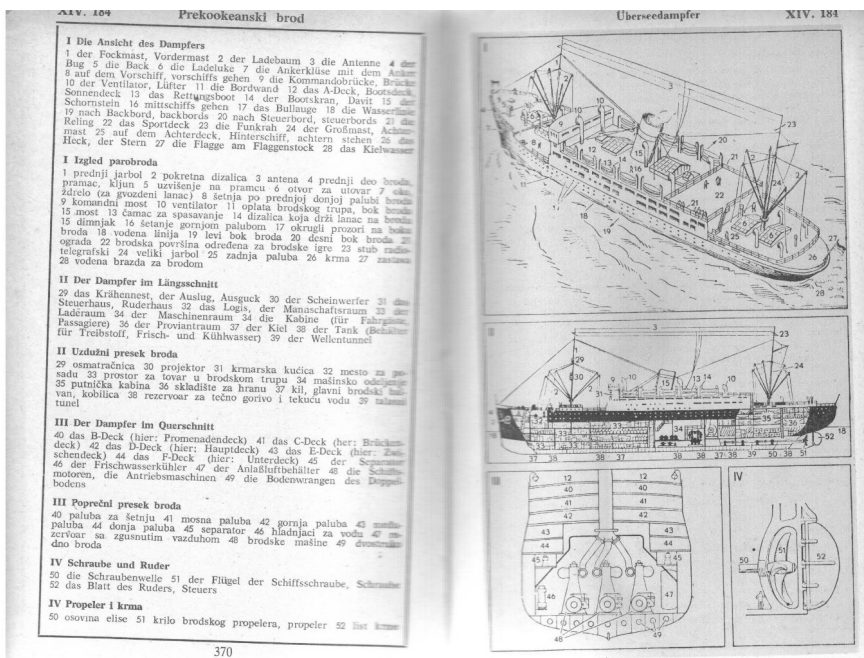
(Ilustrirani tehnički rječnik 1952: 2)

Das nächste Bildwörterbuch der deutschen und serbischen (*serbokroatischen*) Sprache erschien im Jahr 1960. Das war *Ilustrovani automobilski rečnik: srpskohrvatski, francuski, engleski, nemački i italijanski*, (Simić 1960). Dieses Wörterbuch wurde in Sarajevo im Verlagshaus Svjetlost veröffentlicht. Es handelt sich um ein fünfsprachiges Fachwörterbuch, das onomasiologisch strukturiert ist. Das Wörterbuch ist in 36 Sachgruppen eingeteilt: *Motorna vozila, Osnovni tehnički podaci, Karoserija, Pregradna stena, pregrada i instrumentna tabla, Okvir, Motor, Motor, pokretni delovi, Razvodni uređaj, Rezervoar za gorivo i pumpa za napajanje, Karburator, Pumpa za ubrizgavanje goriva, Brizgaljka, Pumpa za ulje, prečistač ulja i prečistač vazduha, Usisna cev i izduvna grana, Sistem za hlađenje vodom, Kvačilo, spojka (spojnica), Menjač, Uređaj za upravljanje, upravljač, Polužje uređaja za upravljanje, Prednji trap, prednja osovin, Prenosne osovine, Zadnje vešanje, Zadnji most, Mehaničke*

kočnice za uže, hidraulične kočnice, hidrovazdušne kočnice, Hidraulične kočnice, Vazdušna kočnica, Električni uređaj, Uređaj za paljenje, Akumulator, Dinamo i pokretač, Spoljašnja guma, naplatci ventil gume, Alat, Razno.

Was die Semantisierung in diesem Wörterbuch betrifft, befinden sich auf der linken Seite die Bilder und auf der rechten Seite der Text, sodass jedes Bild mit verbalen Elementen erklärt worden ist. Die Illustrationen sind schwarz-weiß und nicht sehr kompliziert. Das ist das erste Bildwörterbuch mit Serbisch als Ausgangssprache. Am Ende des Wörterbuchs befinden sich Register für alle Zielsprachen: Französisch, Englisch, Deutsch und Italienisch. Alle Termini in den Registern sind mit Nummern versehen, die auf die Bilder im Wörterbuch verweisen.

Ein Jahr nach diesem Wörterbuch erschien *Rečnik u slikama: nemački i srpskohrvatski* (Rečnik u slikama 1961). Es handelt sich um ein allgemeines Bildwörterbuch, das onomasiologisch strukturiert und in 15 Hauptgruppen eingeteilt ist: *Raum, Zahl, Zeit* (*Prostor, broj, vreme*), *Die Pflanze* (*Biljke*), *Das Tier* (*Životinje*), *Der Menschliche Körper* (*Ljudski organizam*), *Das häusliche Leben* (*Život u kući*), *Soziale und gesundheitliche Betreuung* (*Zdravstvena i socijalna osiguranja*), *Körperkultur* (*Telesno vaspitanje, telesni odgoj*), *Volksbildung* (*Narodna prosveta*), *Kulturpflege, Unterhaltung, Entspannung* (*Kulturni rad, razonoda, odmor*), *Die demokratische Ordnung* (*Demokratsko uređenje*), *Parteien und Organisationen* (*Partije i organizacije*), *Industrie und Handelswerk* (*Industrija i zanatstvo*), *Land und Forstwirtschaft* (*Poljoprivreda i šumarstvo*), *Handel und Verkehr* (*Trgovina i saobraćaj*), *Verschiedenes* (*Razno*). Diese Gruppen sind in mehrere Untergruppen eingeteilt. Interessant ist, dass im Impressum steht: „Pripremljeno po licenci Verlag Enzyklopädie Leipzig“. Diese Tatsache, aber auch die Struktur des Wörterbuchs bezeugen, dass als Vorlage für dieses Wörterbuch *Duden-Bilderwörterbuch* gedient hat. Das Wörterbuch ist so konzipiert, dass die Bilder auf der rechten und der dazugehörige Text in deutscher und serbokroatischer Sprache auf der linken Seite steht. Am Ende des Wörterbuchs befinden sich die Register für beide Sprachen. Die Bilder in diesem Wörterbuch sind sehr komplex, unübersichtlich und überwiegend schwarz-weiß. Nur ausnahmsweise befinden sich farbige Bilder (zum Beispiel für die Gruppen *Pilze/Pečurke*, S. 42-43), *Singvögel/Ptice pevačice*, S. 52-53).

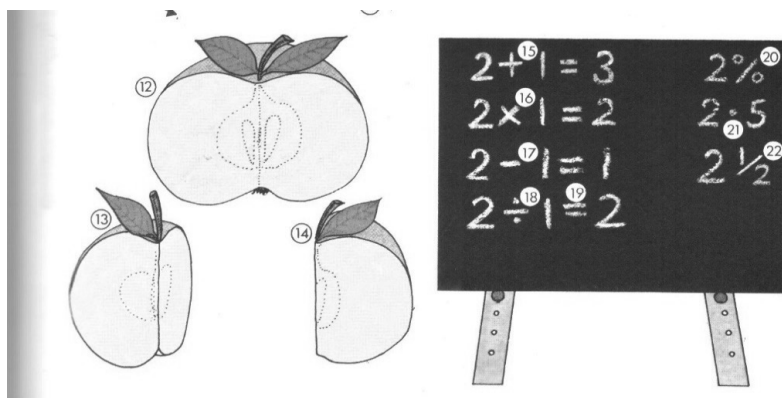
(Rečnik u slikama 1961: 370-371)

Nach diesem Wörterbuch erschien *Rječnik u slikama: njemački i srpskohrvatski* (Grujić 1967). Hier handelt es sich offensichtlich um die zweite überarbeitete Ausgabe des vorherigen Wörterbuchs, weil die Struktur des Wörterbuchs gleich ist. Dieses Wörterbuch ist auch onomasiologisch, allgemein, in 16 Gruppen eingeteilt: *Zahl-Raum-Zeit (Broj-Prostor-Vreme)*, *Erde (Zemlja)*, *Pflanzen (Biljke)*, *Tiere (Životinje)*, *Haus und häusliches Leben (Kuća i život u kući)*, *Stadt (Grad)*, *Wissenschaft-Kultur-Kunst (Nauka-kultura-umetnost/umjetnost)*, *Erholung und Unterhaltung (Zabava i razonoda)*, *Sport (Sport)*, *Verkehr (Saobraćaj)*, *Handel und Handwerk (Trgovina i zanatstvo)*, *Industrie (Industrija)*, *Dorf-Landwirtschaft-Forstwirtschaft (Selo-poljoprivreda-šumarstvo)*, *Staat und Gesellschaft (Država i društvo)*, *Verschiedenes (Razno)*. Die Semantisierung erfolgt durch Bilder und Übersetzungsäquivalente. In diesem Wörterbuch finden wir, neben den schwarz-weißen Bildern, auch Farbbilder. Die Bilder sind sehr komplex. Das Wörterbuch ist so konzipiert, dass sich auf einer Seite oben die Bilder befinden und unter den Bildern auf derselben Seite der Text in deutscher Sprache (als Ausgangssprache) und in serbischer Sprache (als Zielsprache). In manchen Fällen befindet sich der

Text auf der linken und die Bilder auf der rechten Seite. Am Ende des Buches sind die Register für beide Sprachen gegeben – Deutsch und Serbokroatisch.

Zwanzig Jahre nach diesem Wörterbuch erschien *Njemačko-hrvatski ili srpski slikovni rječnik* (Parnvel 1987). Dieses Wörterbuch ist auch onomasiologisch und in 45 Gruppen eingeteilt: *Das Weltalt (Svemir)*, *Die Welt (Svijet)*, *Der menschliche Körper (Ljudsko tijelo)*, *Kleidung (Odjeća)*, *In der Stadt (U gradu)*, *Das Rechtssystem (Javni red i pravosuđe)*, *Brandbekämpfung und medizinische Betreuung (Vatrogasna i zdravstvena služba)*, *Bildung/Unterricht (Obrazovanje/Nastava)*, *Im Supermarkt (U samoposluzi)*, *In einem Büro (U uredu)*, *Auf der Post (Na pošti)*, *Auf einer Baustelle (Na gradilištu)*, *In einer Werkstatt (U radionici)*, *Werkzeuge (Alat)*, *Ein Haus (Kuća)*, *Das Wetter/Im Garten (Vrijeme/U vrtu)*, *Die Diele (Predsoblje)*, *Das Wohnzimmer (Dnevna soba)*, *Die Küche (Kuhinja)*, *Haushaltsgeräte (Kućanski predmeti)*, *Das Schlafzimmer/Das Baby (Spavaća soba/Malo dijete)*, *Das Badezimmer und die Toilette (Kupaonica i zahod)*, *Auf dem Lande (Na selu)*, *An der See (Na moru)*, *Auf dem Bauernhof (Na seoskom gospodarstvu)*, *Energie (Energija)*, *Reisen (Putovanja)*, *Landesverteidigung (Obrana zemlje)*, *Erholung/Entspannung (Rekreacija)*, *Nähen (Šivanje)*, *Berufe (Zanimanja/Zvanja)*, *Tiere (Životinje)*, *Pflanzen (Biljke)*, *Verben (Glagoli)*, *Behälter (Ambalaža)*, *Linien und Formen (Crte i oblici)*, *Messung (Mjerenje)*, *Zeit, Datum, Temperatur (Vrijeme, Datum, Temperatura)*, *Verwandtschaftliche Beziehungen (Rodbinske veze)*, *Mengenbegriffe (Imenice količine)*, *Adjektive (Pridjevi)*, *Präpositionen (Prijedlozi)*, *Pronomen, Possesivpronomen und Adverbien des Ortes (Zamjenice, Prisvojne zamjenice i priloške odredbe mjesta)*, *Farben (Boje)*, *Zahlen, Gewichte und Masse (Brojevi i mjere)*.

Dieses Wörterbuch ist für Schulkinder, die Deutsch lernen, bestimmt. Es handelt sich eigentlich um ein einsprachiges Wörterbuch. Der Ausgangspunkt in diesem Wörterbuch sind Bilder, dann folgen die Äquivalente in deutscher Sprache. Erst im Register finden wir die Äquivalente in serbokroatischer Sprache, die mit Ziffern mit dem Bild und dem Begriff in deutscher Sprache verbunden sind. Dieses Verfahren ist nicht besonders geeignet für die Benutzung, besonders nicht für Schulkinder. Das kann man als einen Mangel dieses Wörterbuchs betrachten. Alle Bilder sind farbig, einfach, für jeden Terminus gibt es ein Bild, die bildliche Semantisierung ist in diesem Wörterbuch konsequent durchgeführt. Zum Beispiel:

- 12 eine Hälfte
- 13 ein Drittel
- 14 ein Viertel
- 15 plus
- 16 multipliziert mit
- 17 minus
- 18 geteilt durch
- 19 ist/ist gleich
- 20 Prozent
- 21 Komma
- 22 Bruch

(Parnevel 1987: 69)

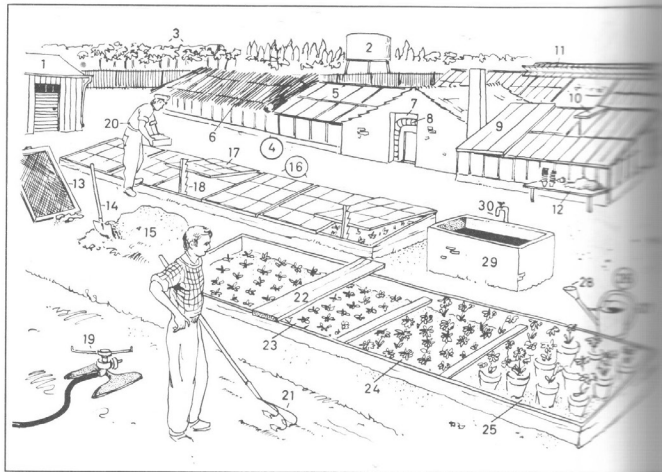
Im Jahr 1988 erschien *Oxford-Duden-Cankarjeva založba: hrvatski ili srpski i njemački slikovni rječnik* (Boban 1988). Dieses Wörterbuch wurde in noch drei Ausgaben bis zum Ende des 20. Jahrhunderts veröffentlicht (1990, 1991, 1997). Alle Ausgaben sind gleich. Dieses Wörterbuch ist onomasiologisch geordnet und in 11 Gruppen eingeteilt. Es handelt sich um einen Mischtyp, weil in diesem Wörterbuch Fach- als auch Allgemeinterminologie vertreten ist. Folgende Gruppen enthalten Fachterminologie: *Atom, svemir, zemlja* (*Atom, Weltall, Erde*), *Priroda kao okolina, poljodjelstvo i šumarstvo* (*Natur als Umwelt, Land- und Forstwirtschaft*), *Obrt i industrija* (*Handwerk und Industrie*), *Grafička industrija* (*Graphische Gewerbe*), *Promet i komunikacija, informacijska tehnika* (*Verkehrs- und Nachrichtenwesen, Informationstechnik*), *Ured, banka, burza* (*Büro, Bank, Börse*), *Životinje i biljke* (*Tier und Pflanzen*). Die übrig gebliebenen vier Gruppen enthalten allgemeine Terminologie: *Čovjek i njegova okolina* (*Mensch und seine Umgebung*), *Javni i društveni život* (*Öffentlichkeit und Gemeinwesen*), *Slobodno vrijeme, igre, sport* (*Freizeit, Spiel, Sport*), *Zabava, kultura i umjetnost* (*Unterhaltung, Show, Kultur und Kunst*). Diese Gruppen sind in 384 Untergruppen eingeteilt.

*Semantisierung in den gedruckten Bildwörterbüchern
der deutschen und der serbischen Sprache*

Der Text befindet sich auf der linken Seite und die Illustrationen auf der rechten Seite oder die Illustrationen befinden sich oben und der Text unten auf derselben Seite. Für jeden Begriff gibt es ein Bild. Die Bilder sind sehr komplex, detailliert, schwarz-weiß. Am Ende des Wörterbuchs befinden sich alphabetische Register für kroatische/serbische und deutsche Sprache. Jeder Begriff ist mit der Nummer versehen, die auf den Terminus und auf die Illustration im Wörterbuch verweist. Zum Beispiel:

55 Vrtlarstvo

Market Garden (Am. Truck Garden, Truck Farm) ☹

<p>1-51 vrtlarstvo
- market garden (Am. truck garden, truck farm)
1 ostava za alat
- tool shed
2 rezervoar za vodu
- water tower (water tank)
3 rasadnik
- market garden (Am. truck garden, truck farm), a tree nursery
4 staklenik za bilje
- hothouse (forcing house, warm house)
5 stakleni krov
- glass roof
6 prostirka od rogožine, rogožara
- froll off matting (straw matting, reed matting, shading)
7 kotlovnica
- boiler room
8 vrelodvod (parovod)
- heating pipe (pressure pipe)
9 zasjenak
- shading panel (shutter)
10-11 prozračivanje, provjetrivanje
- ventilators (vents)
10 prozor, oduška
- ventilation window (window vent, hinged ventilator)
11 prozračivanje na sljemenu krova
- ridge vent
12 stol s rasadom
- potting table (potting bench)</p> | <p>13 sito, rešetka
- riddle (sieve, garden sieve, upright sieve)
14 lopata
- garden shovel (shovel)
15 gomila kompostirane zemlje (humus)
- heap of earth (composted earth, prepared earth, garden mould, Am. mold)
16 kljaliste
- hotbed (forcing bed, heated frame)
17 prozor na kljalistu
- hotbed vent (frame vent)
18 podupirač prozora na kljalistu
- vent prop
19 rasprskivač, preskalica
- sprinkler (sprinkling device)
20 vrtlar (baštovan)
- gardener (nursery gardener, grower, commercial grower)
21 ručni kultivator (za pljevljenje)
- cultivator (hand cultivator, grubber)
22 daska (nogostup)
- plank
23 pikirane sadnice
- pricked-out seedlings (pricked-off seedlings)
24 rane biljke
- forced flowers [forcing]
25 biljke u loncima
- potted plants (plants in pots, pot plants)
26 kanta, zaljevača
- watering can (Am. sprinkling can)</p> | <p>27 držak
- handle
28 ruža
- rose
29 bazen
- water tank
30 slavina
- water pipe</p> |
|--|---|---|

Im Jahre 1989 erschienen zwei Bildwörterbücher für die Kinder. Das erste ist *Ilustrirani rječnik za djecu: hrvatski-engliski-njemački-francuski* (Grubišić 1989). Es handelt sich um ein viersprachiges Wörterbuch, die Ausgangssprache ist Kroatisch, dann folgen Englisch, Deutsch und Französisch. Ungewöhnlich ist, dass dieses Wörterbuch semasiologisch geordnet ist, was nicht üblich für die Bildwörterbücher ist, besonders nicht für mehrsprachige Wörterbücher. Der Ausgangspunkt in diesem Wörterbuch sind Bilder, dann folgen die Übersetzungsäquivalente in vier Sprachen. In jeder Sprache finden wir nur ein Äquivalent. Die Bilder sind einfach und einfarbig – blau. Zum Beispiel:

	HRVATSKI	ENGLISH	DEUTSCH	FRANÇAIS
	vrat (m)	neck	der Hals	le cou
	vrata (pl)	door	die Tür	la porte
	vrba (f)	willow	die Weide	le saule

(Grubišić 1989: 49)

Am Ende des Wörterbuchs befindet sich die Liste aller Begriffe, die die Form eines Übersetzungswörterbuchs hat, wo *Kroatisch* die Ausgangssprache ist.

In diesem Jahr erschien auch *Moj prvi ilustrirani rečnik: srpskohrvatski-engliski-nemački* (Skari 1989). Dieses Wörterbuch ist für kleine Kinder bestimmt. Es ist sehr bunt, es handelt sich eigentlich um ein Bilderbuch mit Tieren, Pflanzen, verschiedenen Gegenständen, Verkehrsmitteln, Essen, Trinken, Kleidung, Obst und Gemüse, Schule, Sport, Freizeit. Der Ausgangspunkt sind Bilder, dann folgen die Äquivalente in serbokroatischer, englischer und deutscher Sprache. Die Bilder sind einfach und klar, farbig, für jedes Bild gibt es nur einen Terminus.

Nach diesem Wörterbuch erschien *1000 речи у сликама: читанка, поучница, забавник = 1000 Words in Pictures = 1000 Wörter und Bilder*, (1000 речи у сликама 1994). Dieses Wörterbuch ist onomasiologisch strukturiert und in 40 Sachgruppen eingeteilt: *Porodica* (*Family, Familie*); *Telo* (*Body, Körper*); *Šta nosimo na sebi* (*Things We Wear, Was wir am Körper tragen*); *U kući* (*In the house, Im Haus*); *U kuhinji* (*In the Kitchen, In der Küche*); *U kupatilu* (*In the Bathroom, Im Bad*); *U učionici* (*In the Classroom, Im Klassenzimmer*); *Na igralištu* (*In the Playground, Auf dem Spielplatz*); *U bolnici* (*In the Hospital, Im Krankenhaus*); *U vrtu* (*In the Gar-*

den, Im Garten); *Cveće* (Flowers, Blumen); *Voće* (Fruit, Früchte); *Povrće* (Vegetables, Gemüse); *Jelo i piće* (Food and Drink, Speisen und Getränke); *Životinje* (Animals, Tiere); *Insekti* (Insects, Insekten); *Vodene životinje* (Water Animals, Wassertiere); *Ptice* (Birds, Vögel); *Boje* (Colors, Farben); *Muzički instrumenti* (Musical Instruments, Musikinstrumente); *Zgrade i prostori* (Buildings and Places, Gebäude und Plätze); *Saobraćaj* (Transport, Transport); *Šta radimo* („Things We Do, Was wir tun); *Položaji* (Positions, Positionen); *Svojstva* (Describing Words, Eigenschaften); *Oblici* (Shapes, Formen); *Mašine i alati* (Machines and Tools, Maschinen und Geräte); *Zanimanja* (Jobs, Berufe); *Likovi iz priča* (Storybook people, Märchenfiguren); *Vreme* (Weather, Wetter); *Priroda* (Nature, Natur); *Igračke* (Toys, Spielsachen); *Osećanja* (Feelings, Gefühle); *Brojevi* (Numbers, Zahlen); *U vasioni* (In Space, Im Weltraum); *Dani u nedelji* (Days of the Week, Wochentage); *Sportovi i igre* (Sports and Games, Sport und Spiele); *Narodi sveta* (People of the World, Völker der Welt).

Es handelt sich auch um ein Bildwörterbuch für jüngere Kinder. Das Wörterbuch ist reich bebildert, bunt, mit großen und farbigen Illustrationen. Der Ausgangspunkt sind Bilder, dann folgen die Äquivalente in serbischer, englischer und deutscher Sprache. Die Begriffe werden mithilfe von Bildern und Übersetzungsäquivalenten erklärt. Es wird nur ein Äquivalent benutzt. Die Bilder sind witzig und damit für die Kinder interessant. Zum Beispiel:

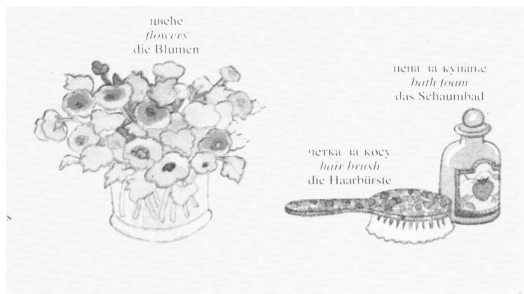

(1000 речи у сликама 1994: 25)

Ein Jahr nach dieser Ausgabe des Wörterbuchs erschien noch eine Ausgabe (1995). Diese Ausgabe ist identisch mit der Ausgabe aus dem Jahr 1994.

Im Jahr 1995 erschien noch ein Wörterbuch für Kinder. Es handelt sich um: *Илустровани речник: енглески, немачки, српски* (Valori 1995). Dieses Wörterbuch ist onomasiologisch strukturiert und in sechs Gruppen eingeteilt: *Kuća* (*The house*,

Das Haus), *U školi* (*At school, In der Schule*), *Kupovina* (*Shopping, Die Einkäufe*), *Mali brat* (*The new brother, Der kleine Bruder*), *Seosko imanje* (*The Farm, Das Bauernhof*), *Na raspustu* (*On holiday, In den Ferien*). Dieses Wörterbuch ist für kleinere Kinder bestimmt, die erst mit dem Lernen der Fremdsprache anfangen. Es ist sehr reich bebildert und bunt, die Illustrationen sind einfach und groß. Die Semantisierung erfolgt durch große Bilder und Äquivalente. Für jedes Wort steht ein Bild und nur ein Äquivalent.

(Valori 1995: 10)

5. Schlussfolgerung

Im 20. Jahrhundert wurden 11 Bildwörterbücher der deutschen und serbischen Sprache in 15 Ausgaben veröffentlicht. Nach der Adressatengruppe veröffentlicht sind drei Allgemeinwörterbücher, zwei Fachwörterbücher, fünf Wörterbücher für Kinder, und ein Wörterbuch ist gemischt, also es enthält allgemeine und fachliche Lexika. Typologisch betrachtet, handelt es sich um 10 onomasiologische Wörterbücher, die nach Sachgruppen geordnet sind, ein Wörterbuch ist semasiologisch, was nicht üblich für Bildwörterbücher ist (Grubišić 1989). Alle drei Allgemeinwörterbücher sind zweisprachig, beide Fachwörterbücher sind mehrsprachig (fünfsprachig und siebenschprachig), das gemischte Wörterbuch, das in vier Ausgaben erschienen ist, ist zweisprachig. Bei den Bilderwörterbüchern für Kinder haben wir ein zweisprachiges, drei dreisprachige und ein viersprachiges Wörterbuch. Meist vertretene Sprachen in den Kinderwörterbüchern sind Serbisch, Englisch und Deutsch, und in dem viersprachigen Wörterbuch kommt noch Französisch. Das erste Übersetzungs-Bildwörterbuch mit der serbischen Sprache im 20. Jahrhundert erschien 1941 in Deutschland und das letzte 1995 in Belgien.

Für die Analyse ist die Frage interessant, ob es sich um originale Bilderwörterbücher handelt oder um übersetzte Wörterbücher. In allen Fällen handelt es sich um übersetzte Wörterbücher, also Wörterbücher, die nach dem ausländischen Original erstellt worden sind. Die Gründe dazu sind unterschiedlich, aber vor allem die Bedürfnisse der Benutzer, wenn es sich um Fachwörterbücher handelt. Aber auch der Mangel an technischen Möglichkeiten und Fachkräften verursachte eine solche Situation. Nur ein Wörterbuch ist eine Originalausgabe. Es handelt sich um das erste Bildwörterbuch der deutschen und serbischen Sprache (Borgmeyer 1941).

Bei den Bildwörterbüchern spielt der visuelle Effekt eine sehr große Rolle und diese Tatsache ist besonders bei der Gestaltung von Kinderwörterbüchern wichtig. Alle Wörterbücher für Kinder sind sehr reich bebildert und bunt, besonders für jüngere Kinder. Von den in dieser Zeit veröffentlichten Kinderwörterbüchern ist eins für ältere Kinder und vier für jüngere Kinder bestimmt.

Bei der Analyse haben wir die Semantisierung betrachtet, besonders die Rolle der Bilder und Illustrationen, dann ihre Lage, ihre Größe, Farbe und Komplexität. In beiden Fachwörterbüchern sind die Illustrationen schwarz-weiß und sehr komplex. In einem Allgemeinwörterbuch sind die Illustrationen schwarz-weiß und einfach, für einen Terminus steht ein Bild (Borgmeyer 1941), aber in zwei anderen Allgemeinwörterbüchern sind die Illustrationen sehr komplex und überwiegend schwarz-weiß, nur selten erscheinen farbige Bilder (Rečnik u slikama 1961, Grujić 1967). In dem Bildwörterbuch mit gemischter Terminologie findet man schwarz-weiße und sehr komplexe Bilder. Also sind in den meisten Wörterbüchern die Illustrationen komplex, was für die Benutzer nicht einfach ist, aber es ist wichtig für die Begriffe, die sich schwer verbal erklären lassen. In den Kinderwörterbüchern sind die Bilder einfach, groß und farbig. Die meisten von ihnen sind bunt und sehr reich bebildert, manchmal auch witzig, damit sie für Kinder interessant sind.

In den meisten Wörterbüchern, ohne Rücksicht auf den Typ sind die Illustrationen der Ausgangspunkt, und dann folgt die Semantisierung in der Form von Übersetzungsäquivalenten, selten wird die Definition gegeben. In manchen Fällen ist die bildliche Semantisierung nicht konsequent durchgeführt, es steht nicht für jeden Terminus ein Bild.

Die Bildwörterbücher sind besonders nützlich im Bereich der Fachsprachen, wo es um konkrete Benennungen einzelner Maschinenteile, Pflanzen etc. geht, die sich verbal schlecht beschreiben lassen. Im allgemeinsprachlichen Bereich sind Bildwörterbücher nur begrenzt nutzbar wegen der onomasiologischen Ordnung der Stichwörter und der Notwendigkeit, dass man die Register benutzt.

Die Zahl der veröffentlichten Bildwörterbücher im 20. Jahrhundert ist sehr klein. Die Gründe dafür sind der Mangel an Fachkräften und an technischen Druckmöglichkeiten, aber auch der begrenzte Kreis der Benutzer. Die Situation mit der Erarbeitung und der Benutzung der Bildwörterbücher hat sich im 21. Jahrhundert auch nicht geändert. Ein Fortschritt ist sichtbar, wenn es sich um Kinderwörterbücher handelt. Es wird eine größere Zahl der Bildwörterbücher für Kinder, aber in der Form von Bilderbüchern veröffentlicht.

Es ist zu hoffen, dass mit der Entwicklung der elektronischen Lexikografie diese Probleme überwunden werden und dass in der Zukunft mehr Bildwörterbücher veröffentlicht werden. Dies wird die lexikografische Praxis mit den Erwartungen der heutigen Generationen in Einklang bringen, deren Gedächtnis eher visuell als textuell ausgerichtet ist.

Literatur

1. Alembert, Jean Le Rond d', *Einleitung zur "Enzyklopädie"*, Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag.
2. Begešić, Dobrića (2016), *Dometi stručne leksikografije nemačkog i srpskog jezika*, Beograd: Miroslav.
3. *Der Sprach-Brockhaus: Deutsches Bildwörterbuch für jedermann* (1935), Leipzig: F. A. Brockhaus.
4. *Der Große Duden: Bildwörterbuch* (1958), Mannheim: Bibliographisches Institut.
5. Herbst, Thomas und Michael Klotz (2003), *Lexikografie*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.
6. Marković, Kristina (2001), *Nemačko-srpskohrvatska leksikografija 1945-1971*, Beograd: Filološki fakultet (neobjavljen magistarski rad).
7. Petronijević, Božinka (2002), *Nemačko-srpsko-hrvatska leksikografija prve polovine XX veka*, Beograd: Filološki fakultet.
8. Schaefer, Michael (2002): *Lexikologie und Lexikographie*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
9. Scholze-Stubenrecht, Werner (1990), „Das Bildwörterbuch“, *Wörterbücher*, Berlin: Walter de Gruyter, 1103-1112.

Korpus

1. Boban, Vjekoslav (1988, 1990, 1991, 1997), *Oxford Duden Cankarjeva založba: hrvatski ili srpski i njemački slikovni rječnik*, Mannheim: Bibliographisches Institut, Ljubljana: Cankarjeva založba.
2. Borgmeyer, Otto (1941): *Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse: deutsch-serbisch - Речник у сликама на разумевање без знања језика*, Breslau: Franke.

3. Grubišić, Vinko (1989): *Ilustrirani rječnik za djecu*, Zagreb, Toronto: Ks.
4. Grujić, Branislav (1967), *Rječnik u slikama*, Zagreb: Naprijed.
5. *Ilustrirani tehnički rječnik* (1952), Zagreb: Tehnička knjiga.
6. Parnvel, Erik Čarls (1987), *Njemačko-hrvatski ili srpski slikovni rječnik*, Ljubljana, Zagreb: Cankarjeva založba.
7. *Rečnik u slikama* (1961), Zagreb: Naprijed.
8. Simić, Dušan (1960), *Ilustrovani automobilski rečnik*, Sarajevo: Svjetlost.
9. Skari, Ričard (1989): *Moj prvi ilustrovani rečnik*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
10. *1000 reči u slikama: čitanka, poučnica, zabavnik* (1994, 1995), Beograd: Idea, Srpska književna zadruga, DBR Publishing, Jugoslovenska knjiga.
11. Valori, Stefanija (1995): *Ilustrovani rečnik*, Beograd: Evro.

Dobrića L. Begenišić
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet
Studijski program za njemački jezik i književnost

SEMANTIZACIJA U ŠTAMPANIM SLIKOVNIM RJEČNICIMA NJEMAČKOG I SRPSKOG JEZIKA

Rezime

U radu se bavimo slikovnim rječnicima u kojima su zastupljeni njemački i srpski jezik, a koji su objavljeni u klasičnoj štampanoj formi. Slikovni rječnici kao prevodni rječnici biće analizirani sa aspekta semantike, a preciznije će biti određeno mjesto i funkcija slikovnih informacija u odnosu na verbalne informacije u njima. Kao osnova za ovo istraživanje poslužili su slikovni prevodni rječnici koji su objavljeni u dvadesetom vijeku, a u kojima su zastupljeni njemački i srpski/srpskohrvatski jezik. U dvadesetom vijeku nije objavljeno mnogo slikovnih rječnika, ali su, tipološki posmatrano, zastupljeni opšti rječnici, stručni rječnici i rječnici za djecu. Pošto su zastupljena sva tri tipa koja se najčešće objavljuju, ovaj korpus predstavlja dobru osnovu za istraživanje dvojezične i višejezične slikovne leksikografije njemačkog i srpskog jezika.

► **Ključne riječi:** prevodni rječnici, slikovni rječnici, semantizacija pomoću slike, verbalna semantizacija, dječji rečnici, opšti rječnici, stručni rječnici.

Preuzeto: 18. 10. 2020.
Korekcije: 11. 3. 2021.
Prihvaćeno: 1. 4. 2021.

Слободанка С. Пртија¹
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

КАКО СУ РИМЉАНИ ОЗНАЧАВАЛИ ПИСМО? ЛАТИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

*Апстракт: Епистографија или писање писама била је раширена међу свим слојевима римског друштва, како међу оним најобразованијима тако и међу мање образованим грађанима. Писмо се употребљавало у ситуацијама када су двије или више особа биле просторно развојене. Потреба за блиским контактом и комуникацијом или за преносом обавјештења, приватног или званичног карактера, имала је за посљедицу појаву писма и његову популарност у античком периоду. Намјера нам је да кроз изабрана дјела римских аутора, прије свега оних који су писали и писма, откријемо који су се термини за писмо употребљавали у латинском језику. За разлику од Грка, који су употребљавали различите ријечи да би означили писмо, Римљани су ту употребу свели на много мањи број термина, од којих је један и транскрибована грчка ријеч *ἐπιστολή*. У примјерима из одабраних дјела настојаћемо такође приказати који је од постојећих латинских термина за писмо био заступљенији код појединих римских аутора.*

Кључне ријечи: *писмо, латински језик, римски аутори, litterae, epistula.*

1. Увод

Од самих почетака развоја античке књижевности писмо је имало важну улогу, како у свакодневной употреби тако и као самостално умјетничко дјело или битан саставни дио неког другог књижевног жанра. Сачувана су многа писма из античког периода, писана на грчком и на латинском језику. Велики број тих писама, управо због потребе да се премости одсутност блиске особе, био је у вези с пријатељством и породичним односима (Stowers 1986: 29–30). Драгоцијен корпус свакодневних писама, која су имала практичну улогу у комуникацији између чланова породице, пријатеља, трговаца или званичника,

чине писма откривена у египатском граду Оксиринху.² Овај корпус сачуваних писама на грчком и латинском језику обухвата различите врсте писама која су (пре)носила свакојака обавјештења и имала различиту намјену. Стога се у овом мноштву писама могу наћи како кратке биљешке које су грађани, и образовани и мање образовани, свакодневно међусобно размјењивали, тако и стилски дотјерана писма, која су често служила као форма за учење и усавршавање у реторском образовању.

Друга група писама сачувана је књижевном предајом, тј. захваљујући ауторима који су, поред дјела другачијег књижевног жанра, оставили и збирке својих писама и тиме дали велики допринос развоју античке епистографије и античке књижевности уопште.

Наша намјера је да у овом раду скренемо пажњу на термине на латинском језику којима су римски аутори означавали писмо. За разлику од Грка и грчког језика, који је нудио многе термине за писмо у зависности од тога да ли су аутори више пажње посвећивали материјалу на којем је писмо писано или самом чину писања и слања писма,³ Римљани, односно латински језик, с друге стране, нудили су нешто скромнију терминологију.⁴ Наиме, што се тиче термина за писмо које су употребљавали римски аутори, издвојила су се два, од којих је један преузет из грчког језика (ἐπιστολή). Овај транскрибовани грчки термин *epistula* (или *epistola*) веома рано је постао општеприхваћен код римских аутора. Поред њега, постојао је и термин *littera*, који је имао више значења, а плуралски облик (*litterae*) углавном се употребљавао у значењу „писмо”. За ријеч *epistula* наћи ћемо у рјечницима значења: „писмо”, „посланица”, а у по-класичном периоду и „отпис царев”.⁵ Ово по-класично значење „отпис царев”

² У XIX вијеку откривена су многобројна писма на папирусу у граду Оксиринху. Ови папируси, који потичу из периода између III вијека п. н. е. и краја антике, садрже различите врсте докумената, од уговора, рачуна, потврда о уплатама, опорука, до писама пријатељима, члановима породице или званичницима. Сачувано је преко хиљаду писама која су писали људи различитог друштвеног положаја и степена образовања. О овим папирусима из Оксиринха може се више сазнати на сајту <http://www.papyrology.ox.ac.uk>.

³ О грчким терминима за писмо детаљније види Prtija 2014.

⁴ Иако Грци имају богату терминологију за писмо, ипак су нам Римљани оставили много већи број збирки писама (Luschnig 2006: 2).

⁵ Мирко Дивковић у *Латинско-хрватском рјечнику* наводи: *epistola* (*epistula*), ае, f. [ἐπιστολή] *poslanica, pismo*, *epistolam dare*; е. ab alqo, ad alqm; *venio ad tuas litteras, quas pluribus epistolis accipi, u više dopisa, na više puta*; † *otpis carev*; pl. (*kasno*) *epistolae kao što litterae, o jednom listu* (Divković 1980: 358).

односи се на царско писмо, којим се представљала царева воља као закон.⁶ У *Оксфордском латинском рјечнику* налазимо ово објашњење: Epistula, ae f. also epistola. [ad. Gk. ἐπιστολή] 1 a written communication, letter, dispatch. **b** (pl. app. used of a single letter, perh. on anal. of *litterae*). c an imperial rescript in which the petition was answered by a separate document (as opposed to the SUBSCRIPTIO). **d** (phr.) *ab ~is*, a secretary (normally one in the imperial household). 2 a literary composition in the form of a letter: **a** a moralizing essay in epistolary style. **b** a letter to the reader, preface (*OLD* 1968: 613).

Термин *littera* употребљавао се у више значења: „слово” – писани знак који је означавао глас; у плуралу „писмо”, „посланица” или „писани документ”, „извјештај”, „записници”, затим „писани споменици”, „књижевност”, па и „наука, ученост, писање”⁷.

На почетку овог истраживања примијетили смо да су многи римски аутори, како најранији тако и они потоњи, употребљавали оба ова термина у истом значењу „писмо”, без обзира на то о којој се врсти писма и намјене радило. У сљедећим редовима детаљнијим прегледом примјера из дјела римских аутора покушаћемо открити да ли су одабрани аутори у једнакој мјери употребљавали оба наведена термина или су предност више или мање давали једном или другом, те да ли има дјела или писама у којима су се међусобно смјењивали ови термини као синоними, или пак има аутора који су у потпуности избјегавали да употребе један од њих. Слиједећи хронолошки ред, укључићемо у истра-

⁶ „An imperial letter or reply, stating the emperor’s will as law” (Lewis, Short 1958: 651). Уп. *Iust. Inst.* 1.26.9: Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur.

⁷ Термин *littera* и *litera*, како наводи Мирко Дивковић, употребљавао се у више значења: 1) u sing. i pl. *slovo*; 2) u pl. уопће: *pisano, pismo*; нарочито а) *dopis, pismo, list*; б) *javni spisi*, нпр. *zapisnici, akta, dokaznice, službeno pismo, izvještaj, otpis, računске knjige, popisi, kupovni spis* i slič. c) *pismeni spomenici, literatura, književnost, knjiga kojega naroda, knjige i spisi уопће* (Divković 1980: 604–605). У *Оксфордском латинском рјечнику* дата су још детаљнија објашњења термина: Littera ae f. 1. a letter of the alphabet; **b** a letter as pronounced. 2. a letter as written, character; **b** the letter inscribed on a voting-tablet; c individual style of lettering, script. 3. (pl.) The elements of education, one’s ABC (esp. in such phrs. *as~as* scire, discere and sim.) 4. **a** (usu. in neg. context) A short or minimal piece of writing ‘a line’; **b** *ad ~am*, verbatim. 5. (pl.) Written form or matter, writing (opp. speech, etc.); **b** The text of a document; (esp.) The letter of the law (opp. to spirit); c (abl.) ‘on paper’, theoretically (opp. in fact). 6. (usu. pl.) An instance of writing: **a** an official paper, document, record, or sim. **b** an inscription. 7. (pl.) A letter (personal or official), missive, dispatch; (also sg.) **b** (*~as* mittere, etc., foll. by indir. speech); c a letter of authorization; also, a letter of appointment, commission; **d** an imperial rescript. 8. (usu. pl.) Literary works, writings (of a particular author, class, country, etc.) **b** (without qualification) literary works collectively, letters. 9. (pl.) What is learnt from books, scholarship; (esp. w. qualifying adjs. indicating branch of learning); **b** erudition or culture (as a personal quality) (*OLD* 1968: 1036–1037).

живање најзначајније ауторе и дјела преткласичног, класичног и покласичног периода римске књижевности. Да бисмо обухватили што шири временски период и имали примјере из свих раздобља римске књижевности, због ограниченог простора у средишту наше пажње биће већином аутори који су нам, поред других својих дјела, оставили и веома вриједне збирке писама или их, као саставни дио, уврстили у друга своја дјела.

2. Римски аутори и писмо

Тит Макције Плаут (Titus Maccius Plautus, око 250 – 184. п. н. е.), један од најранијих великих аутора римске књижевности, писао је комедије од којих је сачувана двадесет и једна.⁸ Помним читањем његових комедија примијетићемо да је Плаут углавном употребљавао термин *epistula* у значењу „писмо”, а термин *litterae* највише у значењу „слово”, а само понегдје у значењу „писмо”. Једно од ријетких таквих мјеста гдје је Плаут употрежио термин *litterae* у значењу „писмо”, поред другог неочекиваног термина *tabellae*, јесте у комедији *Лажа* (*Pseudolus*). У средишту радње је роб Лажа, који за свог заљубљеног господара Калидора жели лукаво, без новца, да откупи дјевојку коју је већ капарисао неко други. У првом чину комедије лукави Лажа чита Калидору писмо његове љубљене Феникије:

Ps. Tace, dum *tabellas* pellego.

Cal. Ergo quin legis?

Ps. „Phoenicium Calidoro amatori suo
per ceram et lignum litterasque interpretes
salutem mittit et salutem abs te expetit,
lacrumans titubanti animo, corde et pectore” (Plaut. *Pseud.* I 1.38–42).

Л. Бути, док прочитам *писмо* (*таблице*).

К. Па што не читаш?

Л. „Феникија свом љубљеном Калидору
на дрвету и воску, словима јасним
шаље поздрав и од тебе отпоздрав чека,
сва уплакана, ума, душе и срца сломљено.”⁹

⁸ Најбоље сачуван рукопис Плаутових дјела настао је у X вијеку. У њему се налази двадесет и једна Плаутова комедија, од којих тек једној истраживачи оспоравају аутентичност (Budimir, Flašar 1991: 147).

⁹ Превод свих наведених примјера с латинског на српски језик је ауторкин.

У наведеним стиховима видимо да Плаут изједначава писмо са материјалом на којем је порука написана, па употребљава термин *tabellae* да означи писмо које је на дрвеној таблици премазаној воском написала и послала Феникија.¹⁰ Овакву метонимичку употребу ријечи за материјал на којем је порука била написана или урезана налазимо много раније у дјелима грчких аутора.¹¹ Тако Херодот за писмо употребљава ријеч источног поријекла βυβλίον, која има основно значење „папирус”, а Еурипид у својим трагедијама уводи писмо на трагичку сцену користећи притом термин δέλτος, чије је првобитно значење „дрвена таблица премазана воском, или плочица од мједи” (Prtiја 2014: 361–365).

Прочитавши Калидору писмо (таблицу), роб Лажа га тјеши обећавајући да ће му помоћи да нађе новац како би спасио своју драгу Феникију. Занимљиво је да Плаут само у овом стиху за исто писмо умјесто ранијег *tabellae* употребљава термин *litterae* у плуралу:¹²

Ut *litterarum* ego harum sermonem audio,
nisi tu illi lacrumis fleveris argenteis... (Plaut. *Pseud.* I 1.98–99).

Како сам сазнао из овог *писма*,
не преостаје ти ништа него да исплачеш лову...

И даље у првом чину Плаут још шест пута употребљава термин *tabellae* да би означио ово Феникијино писмо заљубљеном Калидору. Међутим, у другим чинovima Плаут више ниједном не користи *tabellae* нити чак *litterae*, него искључиво термин *epistula*. Оваква изненадна промјена термина од *tabellae*, *litterae* до *epistula* може се објаснити тиме да су комедије писане у стиху и да је Плаут имао на уму метрички квалитет понуђених термина за писмо које је могао да сложи у одговарајући метар. У сљедећим стиховима другог чина роб војника који је први капарисао Феникију нуди Лажи потврду о продаји јадне дјевојке:

¹⁰ Писма писана на дрвеним таблицама обично су преносила кратка обавјештења која су се односила на обичне свакодневне ствари. Године 1973. откривене су хиљаде таблица из римског утврђења Виндоланда на сјеверу Енглеске. Ове виндоландске плочице најважнија су збирка приватне и војне преписке из доба Римског царства (Тгарр 2003: 9).

¹¹ Први траг писма у књижевности налазимо у Хомеровој *Илијади* у причи о Белерофонту и Прету (VI 166–180). Хомер Претову писану поруку у којој оптужује Белеронфонта представља као „кобне знаке писане на *пресавијеној таблици*” (σήμετα λυγρὰ γράψας ἐν πίνακι πτυκτῶ) (Prtiја 2014: 360).

¹² У ранијем периоду грчке књижевности, на примјер у Еурипидовим трагедијама, биљежимо употребу *ἐπιστολή* у плуралу (*ἐπιστολαί*) да се означи само једно писмо (Prtiја 2014: 365).

Di bene vortant. At ego quando eum esse censebo domi,
rediero. Tu *epistulam* hanc a me accipe atque illi dato.
Nam istic sumbolust inter erum meum et tuom de muliere (Plaut. *Pseud.* II 2.53).

Богови му били на помоћи. А ја ћу поново овамо доћи
када процијеним да је он код куће. Ти узми ово *писмо* и предај му.

То је потврда твог и мог газде о купопродаји жене.

У овом случају, како видимо, није ријеч о Феникијином љубавном писму Калидору, него о писму које представља званични документ, потврду о купопродаји.

Плаутову чешћу употребу транскрибованог грчког термина *epistula* можемо посматрати и у свјетлу чињенице да су његове комедије обраде грчких оригинала, у којима је Плаут, упркос томе што су извођене пред римском публиком, употребљавао грчка имена ликова, а као мјеста радње бирао грчке градове.¹³ За разлику од ријечи *tabella*, коју Плаут користи алудирајући на материјал на којем је заљубљена Феникија написала своју поруку, други термин *epistula* етимолошки се доводи у вези са грчким глаголом ἐπιστέλλω и слањем поруке, било усмене или писмене.¹⁴ Ријеч *tabella* припада умањеницама које је Плаут, као једну од значајних одлика говорног латинског језика, у великом броју употребљавао у својим комедијама.¹⁵ Јасно је да је Плаут у комедијама бирао оне ријечи и термине који су својом сликовитошћу придоносили комичком ефекту и изражајности говора, па су стога „његови комички дијалози обиљежени природним и колоквијалним стилем” (Županić, Bulić 2020: 348).

Нешто другачију употребу термина за писмо налазимо код аутора који је, премда је писао у трећем лицу јединине, себи додијелио главну улогу у својим дјелима и детаљно приказао походе и освајање римске војске на чијем челу је сам био. Гај Јулије Цезар (Gaius Iulius Caesar, 100–44. п. н. е.) оставио је два вриједна историјска дјела: *Коментари о галском рату* (*Commentarii de bello Gallico*) и *Коментари о грађанском рату* (*Commentarii de bello civili*). У *Коментарима о грађанском рату* Цезар ниједанпут не употребљава термин *epistula*,

¹³ Плаутове комедије биле су *палијате* (*fabulae palliatae*), латинске обраде грчких оригинала. Грчки узор римских комедиографа била су дјела писаца тзв. нове атичке комедије, чији су главни представници Атињанин Менандар, Дифил из Синопе и Филемон из Сиракузе (Budimir, Flašar 1991: 143–145).

¹⁴ Ἐπιστολή (ἐπιστέλλω) 1. *anything sent by a messenger, message, order, commision*, whether verbal or in writing; used by trag. always in pl.; 2. *letter*; in pl. of one letter, like γράμματα, Lat. *litterae* (LSJ 1996: 660).

¹⁵ О умањеницама у Плаутовим комедијама детаљну анализу доноси: Županić, Kristian, Bulić, Nada (2020).

него писмо, као средство преношења обавјештења некој одсутној особи, означава термином *litterae*. Овај термин Цезар у својим дјелима пише увијек у плуралу, и онда када означава једно писмо. У петој књизи *Коментар о галском рату* налазимо термин *epistula*, али само на три мјеста. Цезар њиме означава писмо које је упутио Марку Тулију Цицерону, а разлог употребе баш тог транскрибованог грчког термина могли бисмо објаснити тиме што је управо ово писмо Цезар написао на грчком језику, тј. грчком азбуком (*Graecis litteris*).

1. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. 2. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. 3. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet uti ad Ciceronem *epistolam* deferat. 4. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta *epistola* nostra ab hostibus consilia cognoscantur. 5. Si adire non possit, monet ut tragulam cum *epistola* ad amentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. 6. In *litteris* scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur ut pristinam virtutem retineat (Caes. *BGall.* V 48.1–6).

Послије дугог марша стигао је (Цезар) у земљу Нервија. Ондје је од заробљеника сазнао оно што се дешава код Цицерона, и колико је ситуација опасна. Тада неког од галских коњаника наговори да уз велику награду однесе *писмо* Цицерону. Посла га написавши га грчком азбуком да не би непријатељи сазнали наше намјере уколико би *писмо* било откривено. Ако не буде могао доћи, савјетова га да копље, пошто *писмо* буде привезано уз ремен, баци унутар логорске утврде. У *писму* пише да он креће са легијама и да ће брзо стићи; и бодри га да се држи негдашње храбрости.

Три пута заредом Цезар пише ријеч *epistula*, а затим даље у поглављу за исто писмо, када укратко открива његов садржај, употребљава *litterae*. На свим мјестима у овим *Коментарима*, када спомиње одређена писма, Цезар искључиво употребљава *litterae* у плуралу, било да је у питању једно писмо или више њих. Није случајно, како смо раније наговијестили, да Цезар управо за ово писмо упућено Цицерону користи термин *epistula*, будући да га је написао на грчком језику. Ипак, на крају, тек када је откривен садржај овог писма, за исто писмо узима и латинску ријеч *litterae*.

Цезаров савременик Марко Тулије Цицерон (Marcus Tullius Cicero, 106–43. п. н. е.) у својим многобројним дјелима употребљавао је и један и други споменути термин, али *litterae* нешто чешће него *epistula*. За детаљније истраживање узели смо Цицеронова писма пријатељима (*Epistulae ad familiares*), будући да се у њима, очекивано, највише и употребљава сама ријеч *писмо*. У

писмима пријатељима Цицерон троструко више употребљава термин *litterae* у значењу писма него *epistula*. Треба нагласити да га Цицерон такође увијек користи у плуралу када спомиње појединачно писмо. Неријетко у истом писму налазимо оба термина:

Scripta iam *epistola* superiore accepit tuas *litteras* de publicanis, in quibus aequitatem tuam non potui non probare (Cic. *Fam.* I 9.26).

Већ сам написао *писмо* прије него сам примио твоје *писмо* о закупцима (публиканима), у којем не могу а да не признам твоју праведност.

Овдје видимо да Цицерон, да би можда направио разлику између два различита писма, за своје употребљава термин *epistola*, а за примљено пријатељево писмо *litterae*.

Занимљиво је писмо у другој књизи, *Fam.* II 4, у којем Цицерон објашњава Скрибонију Курију да постоји више врста писама. У латинском језику различите врсте писама нису се означавале другачијим терминима, него су се без икакве разлике у значењу употребљавала само ова два, како то чини и Цицерон.

Epistularum genera multa esse non ignoras sed unum illud certissimum, cuius causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentis si quid esset quod eos scire aut nostra aut ipsorum interesset. Huius generis litteras a me profecto non exspectas. Tuarum enim rerum domesticos habes et scriptores et nuntios, in meis autem rebus nihil est sane novi. Reliqua sunt epistularum genera duo, quae me magno opere delectant, unum familiare et iocosum, alterum severum et grave. Utro me minus deceat uti non intellego. Iocerne tecum per litteras? (Cic. *Fam.* II 4).

Постоје многе врсте *писама* које знаш, али постоји и једна посебна врста због које је сама ствар и створена – да бисмо обавијестили одсутне, ако би се десило нешто или код нас или код њих што би било важно да знају. Такву врсту *писама* сигурно од мене не очекујеш. Што се твојих приватних ствари тиче, имаш писаре и гласнике, а од мојих нема ништа ново да се каже. Остале су двије врсте *писама*, које ме много радују, једна је приватна и шалива врста, а друга озбиљна и строга. Која од ове двије ми мање пристаје, не знам. Да ли да се шалим с тобом путем *писама*?

Налазимо такође да је Цицерон за исто писмо употребљавао оба термина, као у писму III 8:

Etsi, quantum ex tuis *litteris* intelligere potui, videbam te hanc *epistulam*, cum ad urbem esses, lecturum refrigerato iam levissimo sermone hominum

provincialium, tamen, cum tu tam multis verbis ad me de improborum oratione scripsisses, faciendum mihi putavi, ut tuis *litteris* brevi responderem. Sed prima duo capita *epistulae* tuae tacita mihi quodammodo relinquenda sunt (Cic. *Fam.* III 8.1).

Мада, колико сам могао да закључим из твог *писма*, видим да ћеш ти ово *писмо* прочитати када будеш пред Римом и када већ попусти најбесмисленије гласине провинцијалаца. Ипак, пошто ти тако надугачко пишеш о ономе што несавјесни говоре, сматрао сам да треба да ти укратко одговорим на твоје *писмо*. Прва два дијела твог *писма* оставила су ме без ријечи.

На почетку овог писма Апију Клаудију Пулхру, како видимо, Цицерон двапут употребљава *litterae* у плуралу за писмо које је примио од Пулхра, а касније га означава и термином *epistula*, који је раније употребио за своје писмо. Без обзира на то што су Цицеронова писма била дио његове приватне преписке с пријатељима и члановима породице, јасно је да је Цицерон имао на уму њихово могуће објављивање те је водио рачуна о стилу и прозном ритму. То видимо у два горенаведена примјера у којима Цицерон наизмјенично употребљава оба термина и онда када се ради о истом писму (*epistularum ... litteras ... epistularum ... litteras; litteris ... epistulam ... litteris ... epistulae*).

Публије Овидије Назон (Publius Ovidius Naso, 43. п. н. е. – 17/18. н. е.) писао је писма у стиховима, а сачуване су нам три збирке: *Heroides*, *Epistulae ex Ponto* и *Tristia*. У писмима која су славне хероине упућивале својим љубавницима (*Heroides*), откривамо да је Овидије у њима предност давао термину *littera* (двадесет седам пута насупрот десет пута употребијеном термину *epistula*). Оно што је занимљиво јесте то да Овидије по први пут, за разлику од осталих раније поменутих аутора, у својим писмима користи искључиво сингуларски облик *littera* за једно писмо и плуралски облик за више писама. Будући да је у римској поезији важила квантитативна версификација, тј. смјена дугих и кратких слогова у стопи, чини се да је Овидије слиједио прије ритам латинског језика него строга граматичка правила. Стога бисмо у овом метричком квалитету сингуларског облика *litterā* нашли разлоге његове употребе умјесто уобичајеног плуралског облика *litterae* у значењу писма. Неријетко се дешавало да Овидије употреби и *littera* и *epistula* у истом писму с потпуно истим значењем. Таквих писама – у којима налазимо и *littera* и *epistula* – има седам, а једно од њих јесте и писмо VI, које Хипсипила, краљица острва Лемна, шаље свом љубљеном Јасону након што ју је он напустио због Медеје:

Quamlibet adverso signatur *epistula* vento,
Hypsipyle missa digna saluta fui!
Cur mihi fama prior quam *littera* nuntia venit... (Ov. *Her.* VI 7–9).

Ма колико неповољан вјетар, Хипсипила је била
достојна да јој се пошаље *писмо* поздрава!
Зашто да ме гласине прије него *писмо* сустижу...

Овидије је, поред ове збирке *Heroides*, оставио и збирке писама *Ex Ponto* и *Tristia*, у којима је термин *littera* употребљавао незнатно више него *epistula*. Наиме, у збирци *Ex Ponto* налазимо 13 пута *littera*, а осам пута *epistula*. Од укупно 46 писама у збирци у само три писма налазимо оба термина (I 9; IV 2; IV 11). Тако, на примјер, у писму 9 прве књиге читамо Овидијев одговор пријатељу Максиму, који га обавјештава о смрти пријатеља Целса:

Quae mihi de rapto tua venit *epistula* Celso
protinus est lacrimis umida facta meis;
quodque nefas dictu, fieri nec posse putavi,
invitis oculis *littera* lecta tua est (Ov. *Pont.* I 9.1–4).

О одласку Целсовом стигло је твоје *писмо*,
које је исти трен наквашено сузама мојим;
иако је то бесмислено рећи, и мислио сам, немогуће,
твоје *писмо* прочитано је невољним очима.

Код другог римског епистолога Луција Анеја Сенеке (Lucius Annaeus Seneca, 4. п. н. е. – 65. н. е.) наилазимо на нешто другачију употребу термина за писмо него код Цицерона или Цезара. Наиме, Сенека у писмима пријатељу Луцилију (*Epistulae morales ad Lucilium*) употребљава термин *litterae* понајвише у значењима „слово”, „наука”, „књижевност”, а у значењу „писмо” могли бисмо издвојити само два мјеста у збирци, у писмима 21.4 и 40.1. У писму 21 Сенека обећава Луцилију да ће му својим писмима име учинити славним, као што су то Епикур и Цицерон учинили својим пријатељима Идоменеју¹⁶ и Атику¹⁷:

¹⁶ Идоменеј из Лампсак био је пријатељ и ученик Епикуров, који је попут учитеља, према тврдњама Диогена Лаертија (10.23; 25), писао филозофска и историјска дјела (Smith 1867: 563). Епикурова писма и остала филозофска дјела нису сачувана, осим три писма – Херодоту (10.35–83), Питоклу (10.84–116) и Менекеју (10.122–35) у десетој књизи дјела *Животи и мишљења знаменитих филозофа* Диогена Лаертија (Klauck 2006: 149–155).

¹⁷ Сачувана је богата преписка Цицерона и његовог дугогодишњег блиског пријатеља Тита Помпонија Атика, који је живио у Атини од 86. до 65. године (Klauck 2006: 158).

Quis Idomenea nosset, nisi Epicurus illum *litteris* suis incidisset? Omnes illos megistanas et satrapas et regem ipsum, ex quo Idomenei titulus petebatur, oblivio alta suppressit. Nomen Attici perire Ciceronis *epistulae* non sinunt (Sen. *Ep.* 21.4).

Ко би знао за Идоменеја да га Епикур није поменуо у својим *писмима*? Све оне мегистане и сатрапе и самог краља, од кога је Идоменеј добио титулу, прекрио је дубок заборав. Ни Цицеронова *писма* не дозвољавају да нестане Атиково име.

Мада знамо да оба ова термина имају идентично значење, ипак се питамо зашто Сенека, етимолошки гледано, није употребио грчки термин *epistula* управо за Епикурова (грчка) писма, а *litterae* за Цицеронова (латинска) писма Атику. Одговор на то питање остаје, чини се, заувјек тајна. На почетку писма 40 Сенека захваљује што му пријатељ Луцилије пише и наглашава суштину писма – да оно може одсутног пријатеља учинити присутним. Ово је друго мјесто у свим Сенекиним писмима Луцилију у којем налазимо *litterae* у значењу писма:

Quod frequenter mihi scribis, gratias ago. Nam quo uno modo potes, te mihi ostendis. Numquam *epistulam* tuam accipio, ut non protinus una simus. Si imagines nobis amicorum absentium iucundae sunt, quae memoriam renovant et desiderium falso atque inani solacio levant, quanto iucundiores sunt *litterae*, quae vera amici absentis vestigia, veras notas adferunt? Nam quod in conspectus dulcissimum est, id amici manus *epistulae* impressa praestat, agnoscere (Sen. *Ep.* 40.1).

Хвала ти што ми често пишеш. Једино тако ми можеш показати шта је с тобом. Никад не примим твоје *писмо* а да не осјетим да смо заједно. Ако су нам пријатне слике одсутних пријатеља, које нам обнављају сјећање и лажном и празном утјехом ублажавају жудњу за њима, колико су онда пријатнија *писма* која доносе праве трагове одсутног пријатеља и права обиљежја његова? Оно што нам је најпријатније кад угледамо пријатеља, то нам пружа рука пријатеља утиснута на *писму*.

У оба наведена примјера Сенека употребљава и један и други термин у истом значењу. Међутим, откривајући термин *litterae* у значењу писма само на два горенаведена мјеста, можемо закључити да је *epistula* био термин који је Сенека радије користио како би означио писмо.

Сличан однос према овим терминима, као и Сенека, имао је Плиније Млађи (Gaius Plinius Caecilius Secundus, 62–113. н. е.), који нам је оставио

збирку писама у десет књига. Ова збирка садржавала је писма пријатељима и члановима породице (девет књига) и званичну преписку коју је Плиније, као намјесник у римској провинцији Битинији, водио са царем Трајаном (десета књига). У писмима пријатељима Плиније је чешће употребљавао термин *epistula* него *litterae*. Наиме, нешто више него у Сенекиној збирци, могли бисмо издвојити 16 Плинијевих писама у девет књига и 11 писама у десетој књизи гдје је он употребио *litterae* у значењу „писмо”. Плиније овај термин чешће користи у значењу „књижевност”, „слово” или „наука”. Значајно је рећи и то да он, када употребљава *litterae* у значењу „писмо”, досљедно га ставља у плуралски облик, и онда када има на уму појединачно писмо. У писму 11 девете књиге Плиније обавјештава пријатеља Гемина да је примио његово писмо, користећи притом оба термина за то писмо.

Epistulam tuam iucundissimam accepi, eo maxime, quod aliquid ad te scribo volebas quod libris inseri posset... Bibliopolas Lugduni esse non putabam, ac tanto libentius ex litteris tuis cognovi venditari libellos meos (Plin. Ep. IX 11).

Примио сам твоје *писмо*, које ми је пружио толику угоду, понајвише зато што желиш да ти пишем нешто што би се могло уметнути у твоје књиге... Нисам мислио да у Лугдунуму има књижара, па ми је утолико драже што сам из твог *писма* сазнао да се тамо продају моје књиге.

У писму 7 шесте књиге Плиније својој жени Калпурнији исказује љубав и чежњу:

...invicem ego epistulas tuas lectito adque identidem in manus quasi novas sumo; sed eo magis ad desiderium tui accendor. Nam cuius litterae tantum habent suavitatis, huius sermonibus quantum dulcedinis inest! (Plin. Ep. VI 7).

Ја стално читам твоја *писма* и поново их узимам у руке као да су нова. Али онда ме још више обузима жеља за тобом. Јер ако твоја *писма* посједују такву пријатност, колика би се тек љупкост налазила у твојим ријечима!

Такође, Плиније и овдје употребљава наизмјенично оба термина за исто примљено Калпурнијино писмо.¹⁸

Ако се осврнемо на званичну преписку Плинија и цара Трајана, која је као десета књига касније додата Плинијевим писмима пријатељима, учачамо да су и Плиније и Трајан употребљавали оба термина за писмо, од којих је незнатно заступљенији *epistula*. Наиме, термин *litterae* у десетој књизи употребијељен је у 11 писама, а *epistula* у 15 писама. И један и други термин налазе

¹⁸ Уп. Plin. Ep. V 21.

се у само једном писму (X 58), у којем Плиније пита цара Трајана за савјет о правном случају филозофа Флавија Архипа. Плиније притом наводи доказе о ослобођењу Флавија од пријашње оптужбе, међу којима се налази и писмо цара Домицијана:

Allegabat tamen pro restitutione et libellum a se Domitiano datum et *epistulas* eius ad honorem suum pertinentes et decretum Prusensium. Addebat his et tuas *litteras* scriptas sibi, addebat et patris tui edictum et *epistulam*, quibus confirmasset beneficia a Domitiano data. Itaque, quamvis eidem talia crimina applicarentur, nihil decernendum putavi, donec te consulerem de eo, quod mihi constitutione tua dignum videbatur. Ea quae sunt utrimque recitata his *litteris* subieci (Plin. *Ep.* X 58).

А као доказ за помиловање навео је молбу коју је упутио Домицијану, те Домицијаново *писмо* које се односи на његову част и одлуку грађана Прусе. Овоме је додао и *писмо* које си му ти написао, затим едикт и *писмо* твога оца, како би потврдио почаст коју му је Домицијан указао. Мада су поднесене такве оптужбе против њега, сматрао сам да не треба да донесем одлуку док те не питам за савјет, јер ми се чинило да је за ово потребно твоје мишљење. Овом *писму* прилажем све што је о овом случају изнесено с обје стране.

Публије Корнелије Тацит (Publius Cornelius Tacitus, око 55 – око 120. н. е.), римски историчар, говорник и политичар, оставио је иза себе многа дјела. За потребе наше анализе осврнућемо се на Тацитово најпознатије и најзрелије дјело *Анали* или *Од смрти божанског Аугуста* (*Annales* или *Ab excessu divi Augusti*). У овом историјском дјелу Тацит, за разлику од свог пријатеља Плинија Млађег, чешће користи плуралски облик *litterae* (око 50 пута) него *epistula* (14 пута). Треба напоменути да на два мјеста у *Аналима* (XV 35; XVI 8) Тацит употребљава термин *epistula* као дио израза који је означавао царску канцеларију за званичну преписку (*ab epistulis*).¹⁹ На само једном мјесту пронашли смо да Тацит означава исто писмо прво једним, а затим даље у тексту и другим термином:

¹⁹ Ова царска канцеларија састојала се из два дијела: преписке на латинском (*ab epistulis Latinis*) и преписке на грчком језику (*ab epistulis Graecis*). Служба *ab epistulis* своје коријене има у републиканском периоду, када су војни заповједници на бојишту повјеравали бригу о војној преписци одређеном официру. До времена цара Хадријана задржао се обичај да учени људи обављају обје службе – *ab epistulis Latinis* и *ab epistulis Graecis*, тј. вођење преписке на грчком и на латинском језику (Lindsay 1994: 454, 458).

At Tiberius, quod supremis in matrem officiis defuisset, nihil mutata amoenitate vitae, magnitudinem negotiorum per *litteras* excusavit... Quin et parte eiusdem *epistulae* increpuit amicitias muliebris, Fufium consulem oblique perstringens (Tac. *Ann.* V 2).

А Тиберије, не промијенивши ништа у свом животу, *писмом* се извинио што због важности послова није присуствовао посљедњој почастии своје мајке... Штавише, у дијелу истог *писма* пребацивао јој је због женског пријатељства, циљајући при томе на конзула Фуфија.

Од аутора који припадају периоду „класицистичке обнове традиционалне римске књижевности” (Budimir, Flašar 1991: 618), издвојићемо Децима Магна Аусонија (око 310 – 395. н. е.), пјесника и професора књижевности и реторике у Бордоу. Оставио је многобројна дјела, а међу њима налази се и збирка од 25 писама у стиху (*Epistolarum liber*). У овој збирци Аусоније на дванаест мјеста употребљава термин *epistula*, а на девет *litterae*, који, као и код ранијих аутора, стоји у плуралу и онда када означава појединачно писмо. Једно писмо из ове збирке послужиће нам као примјер Аусонијеве употребе оба ова термина. Наиме, на почетку писма II, које Аусоније упућује Квинту Аурелију Симаху (Quintus Aurelius Symmachus, око 340 – послје 402. н. е.), римском полити-чару и писцу, читамо сљедеће стихове:

Modo intellego, quam mellea res sit oratio; quam
delinifica et quam suada facundia. Persuasisti mihi,
quod *epistulae* meae apud Capuam tibi redditae concinnatio
inhumana non esset; set hoc non diutius,
quam dum *epistulam* tuam legi, quae me blanditiis
inhiantem tuis velut suco nectaris delibuta perducit (Aus. *Ep.* II 1–6).

Сада схватам како је као мед слатка моћ говора; како је ласкава, како увјерљива рјечитост. Убиједио си ме, јер моја *писма*, која су ти код Капуе предата, нису била простачка; а ово траје толико дуго док не прочитам твоје *писмо*, које ме, као наквашено соковима нектара, твојим ласкањима жедног придобија.

А на крају истог писма Аусоније закључује овако:

Naec ad *litteras* tuas responsa sint: cetera, quae
noscere aves, compendi faciam; sic quoque iam longa
est *epistula*. Iulianum tamen familiarem domus

vestrae, si quid de nobis percontandum arbitraris,
adlego; simul admoneo, ut, cum causam adventus
eius agnoveris, iuves studium, quod ex parte fovisti.
Vale (Aus. Ep. II 53–59).

Ово би били одговори на твоје *писмо*: остало што желиш да знаш оставићу на страну; и овако је *писмо* већ дугачко. Ипак, шаљем Јулијана, блиског твојој кући, ако мислиш да би требало да се распиташ о мени; истовремено подсјећам да му, када будеш сазнао разлог његова доласка, помогнеш у послу, који си дијелом већ подржао. Буди здраво!

У цијелом овом писму упућеном Симаху Аусоније употребљава термин *epistula* пет пута.

3. Закључак

У овој анализи употребе термина за писмо код најзначајнијих римских аутора, који су, поред других својих дјела, оставили и вриједне збирке писама, можемо закључити да је већина аутора употребљавала оба термина, али да је у појединим дјелима један или други често преовлађивао. Из горње анализе видимо да је Сенека био једини који је у својим писмима Луцилију већим дијелом употребљавао термин *epistula* и да га је само на два мјеста замијенио термином *litterae*. Оно што смо још запазили читањем одабраних дијелова, углавном из сачуваних писама, јесте то да су готово сви аутори досљедно користили плуралски облик *litterae* да би означили појединачно писмо. Изузетак је пјесник Овидије, који, како смо видјели из примјера, прави разлику између сингуларског и плуралског облика *littera/litterae*. Ово, међутим, не треба да изненађује с обзиром на то да су пјесници имали обичај да из метричких разлога бирају одговарајуће ријечи, што вјероватно и Овидије чини користећи сингуларски облик умјесто уобичајеног *litterae* у плуралу.

Слично грчким ауторима, који су у ранијем периоду хеленске књижевности повезивали писмо с материјалом на којем је порука писана и, притом, те називе материјала метонимијски употребљавали у значењу писма – као што су то чинили Херодот и Еурипид са терминима δέλτος и βυβλίον – тако и на римској страни, такође на самим почецима римске књижевности, откривамо Плаута како у комедији *Лажа* (*Pseudolus*) за писмо употребљава умањеницу

tabella, која означава дрвену таблицу премазану воском. Исто тако, као што код грчких аутора каснијег периода не налазимо потврђене термине за писмо који би указивали на материјал на којем је писмо написано, тако ни код римских аутора покласичног периода нема потврде за употребу *tabella*, као што је то чинио Плаут, или било којег таквог термина. Разлоге за одсуство термина *tabella* код каснијих аутора можемо посматрати и у свјетлу чињенице да је ова ријеч према творби била умањеница која је своје мјесто прије свега налазила у говорном латинском језику. Наиме, она је била само једна од многобројних умањеница које су код Плаута често губиле своје деминутивно значење и тако прелазиле у стилску категорију карактеристичну за вулгарни латински језик (Županić, Bulić 2020: 365). Ријечи које су се у латинском језику најчешће користиле за означавање писма јесу, као што смо видјели, транскрибована грчка ријеч *epistula*, чија етимологија упућује на слање усмене или писмене поруке (ἐπιστέλλω) и *litterae*, која, уз друга значења, у плуралском облику има и значење „писмо”.

Различите врсте писама, како видимо у споменутом Цицероновом писму, нису биле означаване другим латинским ријечима, него, без икакве разлике, једном или другом познатом ријечју: *epistula* или *litterae*.

На основу анализе изабраних дијелова можемо видјети да римски аутори такође нису правили разлику у значењу термина *litterae* и *epistula*.²⁰ С обзиром на то да је већина аутора чија смо писма анализирали у овом раду имала на уму да ће њихова писма једног дана бити објављена и угледати свјетлост дана, могао би се извући закључак да је наизмјенична употреба оба ова термина често за исто писмо имала, прије свега, своје стилске разлоге.

Извори

1. Ausonius (1921), *Epistularum liber* (Evelyn White, H. G., trans.), vol. II, Loeb Classical Library 72, London, New York: William Heinemann.
2. Cicero, Marcus Tullius (1977), *Epistulae ad familiares, ad Atticum* (Shackleton Bailey, D.R., ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
3. P. Ovidius Naso (1939), *Epistulae ex Ponto* (Wheeler, A. L., trans.), Cambridge, MA: Harvard University Press. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Ov.+Pont.+1.9&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0493> (10. 7. 2020).
4. P. Ovidius Naso (1907), *Amores, Epistulae, Medicamina faciei femineae, Ars amatoria, Remedia amoris* (Ehwald, R., ed. ex Rudolphi Merkelii recognitione), Leipzig: B. G.

²⁰Једина разлика јесте граматичке природе јер уз термин *epistula* стоји главни број (*duae epistulae*), а уз *litterae* иде дијелни број (*binas litterae*). Уп. Сис. *Fam.* 4: *Binas a te litteras accipis*.

- Teubner. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Ov.+Ep.+6&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0068> (10. 7. 2020).
5. T. Maccius Plautus (1895), *Plauti Comoediae* (Leo, F., ed.), Berlin: Weidmann. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Pl.+Ps.+1.1.98&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0045> (10. 7. 2020).
 6. C. Plinius Caecilius Secundus (1896), *Epistularum libri novem* (Keil, Henricus, recogn.), Lipsiae: in aedibus B.G. Teubneri.
 7. Seneca (1917), *Epistles*, Vol. I: *Epistles 1–65* (Gummere, R. M., trans.), Loeb Classical Library 75, Cambridge, MA: Harvard University Press.
 8. Cornelius Tacitus (1906), *Annales ab excessu divi Augusti* (Fisher, C. D., trans.), Oxford: Clarendon Press. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0077:book=5:chapter=2&highlight=epistulae> (10. 7. 2020).

Литература

1. Будимир, Милан, Флашар, Мирон (1991), *Преглед римске књижевности (De auctoribus Romanis)*, Београд: Научна књига.
2. Glare, Peter Geoffrey William (ed.) (1968), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.
3. Divković, Mirko (1980), *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Naprijed.
4. Županić, Kristian, Bulić, Nada (2020), „Umanjenice u Plautovim komedijama”, *Tabula 17: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Kultura Mare Internum: Humanističke ideje, veze i paralele u ranome novom vijeku / Proceedings of the International Conference Mare Internum Culture: Humanistic Ideas, Relationships and Parallels in the Early Modern Age*, Sveučilište Jurja Dobrile Pula, 345–380.
5. Klauck, Hans-Josef (2006), *Ancient Letters and the New Testament*, Waco, Texas: Baylor University Press.
6. Lewis, Charlton T., Short, Charles (1958), *A Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.
7. Liddell, Henry George, Scott, Robert, Jones, Henry Stuart (1996), *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
8. Lindsay, Hugh (1994), „Suetonius as ‘ab epistulis’ to Hadrian and the Early History of the Imperial Correspondence”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 43/4, 454–468.
9. Luschnig, Cecelia (2006), *Latin Letters. Reading Roman Correspondence*, Newburyport, MA: Focus Publishing.
10. Пртија, Слободанка (2014), „Како су антички писци означавали писмо? Грчка терминологија”, *Књижевна историја*, XLVI / 153, 359–379.
11. Smith, William (ed.) (1867), *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Boston: Little, Brown and Co. <https://quod.lib.umich.edu/m/moa/ACL3129.0002.001/573?rgn=full+text;view=image> (15. 8. 2020).

12. Stowers, Stanley K. (1986), *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity*, Philadelphia: The Westminster Press.
13. Trapp, Michael (2003), *Greek and Latin Letters*. An Anthology with Translation, Cambridge: Cambridge University Press.

Slobodanka S. Prtija
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

WHAT TERMS DID THE ANCIENT WRITERS USE FOR LETTERS? LATIN TERMINOLOGY

Summary

Ancient writers used different terms for letters. Unlike the Greek language, in which we find many terms in the meaning of letters used by Greek authors, there are only two terms for the letter used by Latin writers. These are *epistula* and *litterae*, one of which is the Greek word ἐπιστολή. The word *litterae* in the plural has many meanings, one of which is “letter”, “written message”. Most Roman authors consistently used this plural form to refer to a single letter, besides the Roman poet Ovid, who used the singular to refer to a single written message and the plural for several letters. Some authors used the both terms equally without any difference, but some of them had their favorite word for a letter, either *epistula* or *litterae*. As in the early period of ancient literature Plautus used the word *tabella* for a letter as metonymy, i.e. it is used in reference to writing materials, such as clay or wooden tablets.

► **Key words:** letter, epistle, Latin language, *litterae*, *epistula*.

References

1. Budimir, Milan, Flašar, Miron (1991), *Pregled rimske književnosti (De auctoribus Romanis)*, Beograd: Naučna knjiga.
2. Divković, Mirko (1980), *Latinsko-brvatski rječnik*, Zagreb: Naprijed.
3. Glare, Peter Geoffrey William (ed.) (1968), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.
4. Županić, Kristian, Bulić, Nada (2020), „Umanjenice u Plautovim komedijama”, *Tabula 17: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Kultura Mare Internum: Humanističke ideje, veze i paralele u ranome novom vijeku / Proceedings of the International Conference Mare Internum Culture: Humanistic Ideas, Relationships and Parallels in the Early Modern Age*, Sveučilište Jurja Dobrile Pula, 345–380.

5. Klauck, Hans-Josef (2006), *Ancient Letters and the New Testament*, Waco, Texas: Baylor University Press.
6. Lewis, Charlton T., Short, Charles (1958), *A Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.
7. Liddell, Henry George, Scott, Robert, Jones, Henry Stuart (1996), *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
8. Lindsay, Hugh (1994), „Suetonius as ‘ab epistulis’ to Hadrian and the Early History of the Imperial Correspondence”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 43/4, 454–468.
9. Luschnig, Cecelia (2006), *Latin Letters. Reading Roman Correspondence*, Newburyport, MA: Focus Publishing.
10. Prtija, Slobodanka (2014), „Kako su antički pisci označavali pismo? Grčka terminologija”, *Književna istorija*, XLVI /153, 359–379.
11. Smith, William (ed.) (1867), *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Boston: Little, Brown and Co. <https://quod.lib.umich.edu/m/moa/ACL3129.0002.001/573?rgn=full+text;view=image> (15. 8. 2020).
12. Stowers, Stanley K. (1986), *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity*, Philadelphia: The Westminster Press.
13. Trapp, Michael (2003), *Greek and Latin Letters. An Anthology with Translation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Преузето: 26. 11. 2020.
Корекције: 20. 1. 2021.
Прихваћено: 24. 1. 2021.

Бранислав Д. Ивановић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за германистику

ФОРМАЛНА ОБЕЛЕЖЈА КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У СРЕДЊЕВИСОКОНЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Фразеологија средњевисоконемачког језика и данас се сматра недовољно истраженом облашћу германистичке лингвистике. Доскорашњи недостатак савременог фразеолошког речника за наведени период, хетероген текстуални корпус ове епохе и непостојање чврстије везе између фразеологије и историје немачког језика само су неки од разлога за наведено стање. У фокусу истраживања фразеологије ранијих периода преваходно су се налазиле одређене супкласе, и то пословице, крилатице и геминатни фразеологизми, а током последње деценије интересовање истраживача окреће се осталим слабије проученим фразеолошким супкласама, пре свега различитим типовима идиома и колокација. У раду се на основу примера из корпуса утврђују формална обележја средњевисоконемачких компаративних фразеологизама из синхронијске перспективе. Наведена тема је од значаја за дијахронијску фразеологију с обзиром на то да дефинисана структурна обележја у системском смислу представљају предуслов за даља истраживања дијахронијских процеса примарне и секундарне фразеологизације код компаративних фразеологизама у млађим епохама, а захваљујући установљеним формалним обележјима могу се доносити нови закључци о питањима дијахронијских промена код ове супкласе, чиме се стиче увид и у шире процесе дијахронијског динамизма немачког фразеолексикона од средњевисоконемачког до савременог језичког стања. Јасно установљена формална обележја могу додатно да послуже и као један од индикатора за препознавање ових лексикализованих структура у средњевисоконемачком тексту. На основу анализе одабраних примера може се

¹ ivanovic.branislav17@gmail.com

закључити да средњевисоконемачки компаративни фразеологизми превасходно представљају бицентричне структуре испод нивоа реченице, које чувају конзервативно стање када су у питању компаративне партикуле, а истовремено не показују редупликацију еквативних партикула. Именичка компонента у оквиру *secundum*-а показује средњевисоконемачке језичке иновације у смислу све чвршићег етаблирања левог поља номиналне фразе. У свом основном облику могу да имају и инверзију *primum*-а и *secundum*-а, а изван број компаративних фразеологизма може да показује и одређене фонетске специфичности, што иде у прилог конвергентнијем међуодносу између различитих фразеолошких супкласа у старијим језичким периодима.

Кључне речи: компаративни фразеологизми, средњевисоконемачки језик, формална обележја, дијахронијска фразеологија.

1. Увод

Иако важна, питања везана за структурна и семантичка обележја појединих фразеолошких супкласа у средњевисоконемачкој (срвн.) епохи дуго су остајала по страни. Разлози су бројни, а превасходно их треба тражити у чињеници да историја немачког језика у свом класичном оквиру, усмереном у првом реду на фонетику, морфологију и, донекле, синтаксу, готово уопште није била заинтересована за закономерности инхерентне фразеолексикону у свеобухватнијем смислу.² Досадашња истраживања фразеологије минулих епоха традиционално су била усмерена искључиво на одређене супкласе фразеологизма, и то на пословице, геминатне фразеологизме и крилатице, а додатно и на проучавање сентенци, максима и цитата као граничних фразеолошких феномена, за које се може рећи да су у старијим језичким периодима најбоље проучени (Bugger 2012: 1, 7, 13–14). Фаворизовање наведених подгрупа није искључиво резултат романтичарског наслеђа 19. века, већ много пре чињенице да су за пословице и крилатице постојали лексикографски извори,³ који представљају незаменљиво

² Ово у великој мери важи и за синхронијску и контрастивну фразеологију. Иако се слика у последње време прилично мења, што је праћено врло интензивним научним интересовањем за теме из ове области, фразеологија и даље остаје у сенци осталих, много етаблиранијих дисциплина у оквиру германистичке лингвистике (Petronijević 2018: 14).

³ За проучавање пословица, један од главних извора представљао је петотомни речник *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das Deutsche Volk* Карла Фридриха Вилхелма Вандера (Karl Friedrich Wilhelm Wander). Први том је објављен 1866, а последњи 1880. године. Уз *Deutsches Wörterbuch* браће Грим (Jacob Grimm, Wilhelm Grimm) сматра се најобимнијим речником пословица. И за крилатице доста рано, већ 1864. године, излази посебан речник,

полазиште за сваку обимнију анализу, док су геминатни фразеологизми у срвн. текстовима на основу својих формалних обележја најчешће и најлакше уочљива супкласа.

Својеврстан импулс проучавању осталих фразеолошких супкласа срвн. периода дало је 2006. године објављивање Фридриховог (Friedrich) речника под називом *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen*,⁴ заснованог на постулатима савремене лексикографије, који на основу веома широког текстуалног корпуса из свих фаза срвн. језика лексикализује све фразеолошке супкласе у основном облику, а управо је лексикализованост у основном облику са могућим варијантама и једино научно утемељено полазиште за утврђивање структурних обележја појединачних фразеолошких супкласа у системском смислу.

Пре издавања Фридриховог речника, испитивање формалних обележја различитих подгрупа срвн. фразеологизама било је повезано и са специфичним методолошким тешкоћама. Њих, пре свега, треба видети у чињеници да се фразеологизми у срвн. текстовима, чак и поред релативно поузданих постојећих критеријума, врло тешко идентификују (Burger 2012: 4–7, Friedrich 2006: 16–21). Други и још битнији разлог за запостављање ове теме јесте свакако и велика текстуална хетерогеност срвн. корпуса, при чему различите врсте текстова из овог периода показују висок степен преференција за актуализацију фразеологизама искључиво из одређених супкласа, док су исте у другим врстама текстова у основи искључене (Friedrich 2007: 1092–1093). Ако се овоме дода и чињеница да срвн. језик (1050–1350) није нормиран, да велики број текстова показује регионалне и идиолекатске специфичности аутора, као и чињеница да није свеједно из које фазе потиче испитивани текст (рани, развијени или касни срвн. језик), долази се до закључка да утврђивање формалних фразеолошких обележја одређене супкласе на основу анализе фразеологизама из једног текста или више њих не би понудило резултате који би се могли уопштити и сматрати релевантним за целу епоху.

Добро познавање структурних обележја сваке од фразеолошких супкласа у минулим језичким епохама значајно је из више разлога. Синхронијски приступ, који је у основи овог рада, не само да употпуњава слику о једној

свакако мањег обима од претходног, под називом *Geflügelte Worte – der Citatenschatz des deutschen Volkes* берлинског професора Георга Бихмана (Georg Büchmann).

⁴ *Фразеолошки речник средњевисоконемачког језика*. О специфичностима и значају наведеног речника за немачку лексикографију исцрпније се говори у књизи *Савремена немачка лексикографија. Немачки и српско-немачки речници у првој половини 21. века: типови, врсте информација и употреба* (Kostić–Tomović 2017: 268–269).

фразеолошкој супкласи у срвн. језику, већ, што је много битније, омогућава и делимично редефинисање исте с обзиром на то да се испитивања фразеологизама у претходним епохама ослањају на методолошки и термилошки апарат фразеологије савременог немачког језика. Из дијахронијске перспективе систематизована сазнања о овој теми представљају полазиште за утврђивање формалних промена које су претрпели фразеологизми од срвн. до савременог језичког стања, на основу чега се могу донети релевантни закључци о степену дијахронијског динамизма одређене супкласе, али и фразеолексикона уопште. Поред овога, детаљно описана формална обележја одређене срвн. супкласе могу да представљају и релативан индикатор за утврђивање времена примарне фразеологизације, а то значи да се, не искључујући ни остале индикаторе, на основу специфичних елемената фразеолошке структуре може претпоставити време настанка одређеног фразеологизма. Питање формалних обележја нужан је предуслов за праћење сложених дијахронијских процеса секундарне фразеологизације у срвн. или млађим језичким епохама, а истовремено је и основ за успостављање јаснијих дистинкција између различитих супкласа унутар срвн. језичке епохе. И, свакако, не на последњем месту по значају, дефинисана формална обележја фразеолошке супкласе указују и на могућа одступања или специфичности у односу на типично морфосинтаксичко устројство нефразеологизованих структура срвн. језика.

2. Корпус и метод

Основу за корпус представља већ споменути *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen* Јеска Фридриха. Анализом је обухваћено 100 одабраних лексикализованих фразеолошких јединица (стр. 97–205 и 365–490), при чему у корпус нису сврставани они фразеологизми са поредбеном синтаксичком структуром који на основу својих секундарних формалних и семантичких обележја не припадају компаративним, већ идиоматизованим фразама и пословицама. Компаративни фразеологизми, који се међусобно разликују искључиво према различитом степену придевског базичног елемента (позитив : компаратив), а које речник лематизује под истом одредницом као посебне јединице, сматрани су једним варијантним фразеологизмом. Где год је било неопходно, из наведеног речника преузети су и примери контекстуализације фразеологизма. Примери за нефразеолошка поређења у овом раду потичу из Хојзлеровог (Heusler) издања текста *Das Nibelungenlied*.

Методолошка основа наведеног истраживања је синхронизички (дескриптивни) опис формалних обележја наведене фразеолошке супкласе са циљем утврђивања релевантних структурних обележја компаративних фразеологизама у срвн. језичкој епохи.

3. Зашто компаративни фразеологизми⁵?

У последњој деценији, интересовање истраживача у фразеологији изумрлих језичких периода све више се помера на детаљнија истраживања колокација и различитих типова идиома као мање истраживаних фразеолошких супкласа (Burger 2012: 13), од којих се очекују не само нова сазнања већ и ревалоризација досадашњих, најчешће скромнијих ставова, који су свакако далеко од заокружене целине. Питања формалних обележја компаративних фразеологизама у великој мери су пренебрегавана, што је засновано на недовољно утемељеном ставу да се они управо захваљујући својој поредбеној структури у тексту углавном лако препознају. Поредбена структура једног синтагматског низа, међутим, углавном није довољан дистинктивни критеријум да се успостави разлика између хабитуалног, а тиме и устаљеног поређења, које је резултат примарне фразеологизације и у основи је сваког компаративног фразеологизма, од слободног, околиналног и неустаљеног поређења. Дистинкција између фразеолошког и нефразеолошког поређења у срвн. језику успоставља се примарно на основу низа даљих специфичних формалних обележја ове супкласе.

Такође је неопходно нагласити да поредбена синтаксичка структура није *differentia specifica* компаративних фразеологизама, већ се у срвн. периоду, али и у млађим језичким епохама, може јавити и код осталих фразеолошких супкласа (код пословица, нпр. *gelücke daʒ ist sinwël alsam ein bal*, или код идиоматизованих фраза, нпр. *iem. ist kupher lieber danne golt*), услед чега је неопходно описати структурне специфичности наведене супкласе у циљу јасног разграничења од осталих, формално често сличних супкласа.

⁵ У српској, али и у матичној германистици компаративни фразеологизми (нем. *komparative Phraseologismen*) данас је најчешћи, а *de facto* и једини назив за ову фразеолошку супкласу. У немачку лингвистику ушао је захваљујући некадашњој совјетској фразеолошкој школи, под чијим изразитим утицајем је била немачка фразеологија. Временом је готово потпуно потиснуо традиционалне немачке називе *phraseologische Vergleiche* и *stehende Vergleiche* (Станојевић Веселиновић 2018: 59, Ивановић 2012: 76).

4. Дефиниција компаративних фразеологизама

Срвн. компаративни фразеологизми представљају самосталну подгрупу лексикализованих, експресивних, синтаксички разнородних и компонентски прилично нестабилних структура, код којих се на формалном плану код највећег броја уочава *бицентричност*, у чијој основи је хабитуално поређење. Један члан, у лингвистици назван *primum comparationis* или *comparandum*, уколико је присутан у канонском облику фразеологизма, најчешће представља и *семантичку базу* целе структуре (Burger 2003: 67), тј. ону компоненту која у фразеологизму задржава једно од својих ендосемемских (стабиљаних, лексикализованих) значења, на основу чега компаративне фразеологизме није погрешно посматрати ни као посебну подгрупу *компонентних идиома*. Семантичка база се на логичко-семантичком нивоу доводи у везу са наредним чланом фразеологизма, названим *secundum comparationis* или *comparatum*, и то на основу претпостављеног заједничког обележја (*tertium comparationis*). У зависности од присуства семантичке базе, врсте речи из које она потиче, али и од њеног облика, синтаксичка веза између наведених чланова фразеологизма реализује се помоћу поредбених партикула *als, else, alsam, sam, dann, danne, denne, so* и *wie* или субјунктивних елемената *als* и *sam*. Сматра се да поређење код компаративних фразеологизама има функцију конкретизације, додатне семантичке експликације и квалификације семантичке базе, а истовремено и њене интензификације (Pilz 1981: 84, Burger 1982: 35–36, Burger & Jaksche 1973: 49, Fleischer 1997: 104–105, Мршевић-Радовић 1987: 42).

5. Синтаксичке форме срвн. компаративних фразеологизама

Синтаксичка класификација код ове фразеолошке супкласе заснива се на присуству/одсуству семантичке базе.

5.1. Срвн. компаративни фразеологизми без семантичке базе

Ова подгрупа је у срвн. периоду веома малобројна, у корпусу их је пронађено укупно шест:

[...] *als/sam einen bal*

[...] *sam die blinden*

[...] *als des meeres grieʒ*

[...] *als al die boume trüegen golt*

[...] *sam/als iem. entworfen wære* и

[...] *als ein bruothenne ob eiern sitzet*

Синтаксички се јављају или као партикулаторне фразе (прва три примера) или као зависне реченице (последња три примера). Њихово суштинско обележје јесте то да не садрже *comparatum*, на основу чега се квалификују као *моноцентричне* структуре, а поређење се реализује у варијабилном синтагматском низу који не улази у компонентски састав фразеологизма:

[*sí* *giengen slahende umbe sich*

mit swerten] *sam die blinden*

Иако се у срвн. периоду почиње јављати и субјунктор *als ob* (Dückert 1961: 222), на основу мањег узорка се примећује да се моноцентрични компаративни фразеологизми у облику зависне реченице уводе елементима *als* и *sam*, наслеђеним из старовисоконемачког језика, који су, између осталог, могли имати субјунктивну функцију. На основу овога се може претпоставити да су се наведени субјунктивни елементи јављали у фразеолошким структурама, а да се субјунктор *als ob*, рецентан за срвн. период, везивао за хипотетичке поредбене реченице ван фразеологије, што може бити постулирано као релевантан формални критеријум за успостављање дистинкције између компаративног фразеологизма (лексикализоване структуре) и слободног поређења у облику реченице (нелексикализоване структуре).

5.2. Срвн. компаративни фразеологизми са семантичком базом

Ово је неупоредиво најчешћи тип срвн. компаративних фразеологизама (укупно 94). Читава подгрупа се синтаксички даље може класификовати на основу тога из које врсте речи потиче семантичка база.

Далеко највећи број оваквих бицентричних структура (48) представљају инфинитивне фразе:

limmen/brimmen als ein eberswîn/als ein bër

reden als der gebachen hât

imn. slahen also ein doner или

weinen als ein kint

Семантичка база је код свих коокуренција у облику инфинитива презенте актива. И *primum* и *secundum* могу да показују компонентску нестабилност, што се уочава код првог од наведених фразеологизама.

Нешто мањи подскуп срвн. компаративних фразеологизама чине адјективске фразе (41 пример). Најчешће су лексикализовани са семантичком базом у облику позитива (27):

bolz alsam/sam ein kint

swarz als eines bëren zagel или

blanc/bleich als(sam) ein harm/ein hermelin/alsam kride/ein asche

Ређе се јављају адјективске фразе са семантичком базом у облику компаратива (девет примера), нпр.:

weicher danne ein bli

kleiner/minner danne ein bône или

herter danne ein glas,

при чему се у лексикализованом облику код пет фразеологизама из корпуса уочава и могућност алтернације позитива са компаративом:

snëlle als ein bolz/balder/snëller danne ein bolz

herte/veste/stëte als(sam) ein adamas/herter/vester/stëter danne (ein/der) adamas

Као и код претходне синтаксичке супкласе, и код адјективских компаративних фразеологизама се као њихово инхерентно обележје уочава компонентска нестабилност.

Следећи по учесталости (3) јесу флукутирајући срвн. компаративни фразеологизми, чије је обележје двострука синтаксичка форма семантичке базе уз очување семантичког контигвитета. У овај тип се убрајају:

swære/swæren alsam ein bli

zürnen/zornic als ein bër

(флукутација између инфинитивне и адјективске фразе) и

glat/eben als (ein) glas

(флукутација између адјективске и адвербијалне фразе).

Два најређа синтаксичка типа срвн. компаративних фразеологизама, репрезентована са по једним примером из корпуса, јесу номиналне и адвербијалне фразе: *eine stimme als ein donerslac* и *niender als ein bône*.

6. Срвн. поредбене партикуле

У погледу поредбених партикула срвн. језик показује две тенденције: у великој мери их наслеђује из старовисоконемачке епохе, а истовремено развија и нове.

Од еквативних партикула наслеђене су *so*, *also*, *alse*, *alsam*, *und(e)*, *sam(e)*, *wie*, последња најчешће у срвн. облику са кразом у облику *swie*, а од компаративних *denn(e)* и *dann(e)* (Jäger 2010: 470 и даље). Партикула *und(e)* се током овог периода све више губи из поља поређења и све више се функционализује као конјунктор, док се *swie* све чешће јавља као еквативни субјунктор и почиње да уводи зависносложену реченицу (Jäger 2017: 74). Осим наслеђених компаративних партикула *dann(e)* и *denn(e)*, срвн. језик на овом пољу показује иновације и даље проширује инвентар ових елемената. У овом периоду настају *wan(ne)*, *wenne*, *newan*, *et* и *eht*, при чему се прва у краћем облику готово без изузетка јавља у негираним поређењима, нпр. *niemen mère niuwan zwelefrecken* (Jäger 2017: 71).

Када су у питању еквативне партикуле, срвн. компаративни фразеологизми се углавном понашају као и нефразеолошке структуре јер доследно чувају све, осим *und(e)*. Партикуле *so* и *wie* јављају се у по једном примеру из корпуса: *swarz so das glas* и *nicht, wie kleine ist umbe ein hâr*. Остале се јављају *cepujcku*, при чему у једном фразеологизму често алтернирају: (*hóch*) *vliegen/sweben/sweimmen/swimmen alsam/als/alse/sam ein adelâr/âr*. Узроци алтернације се не могу приписати фонетском окружењу, већ много пре већем броју еквативних партикула, али и компонентској нестабилности као инхерентној особини ових фразеологизама. За разлику од поређења ван фразеологије у срвн. језику, где је могућа редупликација еквативне партикуле по линеарном моделу *so/als(e)* + позитив + *so/als(e)* + *secundum comparationis* (Jäger 2017: 73), компаративни фразеологизми је у овом периоду не показују:

* *so swarz so das glas* или

* *als glat als ein glas*,

што представља релевантан формални критеријум за разликовање хабитуалног (фразеолошког) од слободног поређења.

Када су у питању компаративне партикуле, срвн. фразеологизми задржавају *конзервативно стање* јер се у њима јављају искључиво *dann(e)* и *denn(e)* као наслеђе претходне језичке епохе. Срвн. рецентне форме *wan(ne)*, *wenne*, *newan*, *et* и *eht* не спадају у инвентар фразеолошких компаративних партикула, на основу

чега се могу донети следеће претпоставке: прва је то да је процес примарне фразеологизације код срвн. компаративних фразеологизама вероватно завршен у старовисоконемачком језику, друга претпоставка је то да показују виши степен дијахронијске резистентности, а трећа је то да се одликују одређеним степеном формалне моделираности, која провоцира њихову константност. У прилог дијахронијске резистентности говори и чињеница да се компаративна партикула *denn* у одређеним, додуше ретким случајевима очувала као алтернативна и у савременом стандардном језику (*er, bekannter als Schauspieler denn als Maler,...* уместо *er, bekannter als Schauspieler als als Maler,...*).

7. Формална обележја именичке компоненте у оквиру *secundum*-а

Главно обележје *secundum*-а је то да се састоји од номиналне фразе (99 фразеологизама), при чему се на основу анализе примера могу установити одређене закономерности.

Насупрот израженој компонентској нестабилности, која се огледа у могућности алтернација у оквиру *secundum*-а (*swere als ein bērc/ein brant/alsam ein bli*), именичка компонента показује висок степен морфосинтаксичке стабилности. Готово без изузетка се јавља у једнини (96), осим код два примера из корпуса, и то *sneller denne die winde* и *... als al die boume trüegen golt*, док се код једног уочава алтернација у категорији броја: *swigen sam die stummen/als ein stumbe*. Доследно је праћена неодређеним, а много ређе одређеним детерминативом у левом пољу, који изузетно ретко (четири фразеологизма) могу да алтернирају:

gelich als ein bin einer geiz

tumber danne ein gouch

etw. an sich ziehen als der adamas da3 isen

liubten sam da3 gestirne/ als ein gestirne.

Наведени примери већ најављују и друго обележје именичке компоненте у оквиру овог члана поређења. У највећем броју случајева реч је о *минималним номиналним фразама* (91 фразеологизам), што значи да именичка компонента код срвн. компаративних фразеологизама показује изразито слаб афинитет ка атрибуирању. Нешто развијенија синтаксичка структура уочава се само код следећих примера:

schröten als/sam da3 vule bast

iem. als ein (bæse)es ei sin

etw. spalten als ein (gebrâten) ei

gân als ein gesmirwter wagen

iem. den halm vor ziehen als einer jungen katzen

swarz als eines bÿren zagel

... als des meeres griez

gêlwer danne vanken in deme viure

На основу примера уочава се да *secundum* код ове групе срвн. фразеологизама показује *иновације* на синтаксичком нивоу, које се почињу јављати управо у срвн. епохи (Nübling et al. 2006: 99): детерминатив се доследно налази у левом пољу номиналне фразе (изван фразеологизама је могуће и десно поље, нпр. *Gîselher der junge, vil lieber vater min*), придевски атрибут такође (изван фразеологизама је честа и постпонираност као рефлекс старијег језичког стања, нпр: *von helden lobebÿren, einen valken wilden, in einer bÿrge rîche*). Рефлекси старијег језичког стања уочљиви су једино код малог броја примера са именичким генитивским атрибутом у левом пољу номиналне фразе.

8. Редослед *primum*-а и *secundum*-а у срвн. језику

У основном облику бицентричних компаративних фразеологизама уобичајен је следећи редослед: *primum* – поредбена партикула – *secundum*. Код једног мањег броја структура у основном облику се уочава супротан редослед чланова: поредбена партикула – *secundum* – *primum*. Овде спадају:

iem. als ein wint wÿgen

als ein doner(slac) hÿllen/erhÿllen

als ein doner diezen/erdiezen

als ein vogel vri

Овакви примери упућују на закључак да је редослед чланова код бицентричних компаративних фразеологизама у срвн. епохи могао бити *двострук*, свакако са несразмерним односом у броју примера, а да је до њиховог позиционог фиксирања постепено долазило тек након 1350. године, тј. у млађим језичким епохама. Овакве структуре можемо назвати *инверзним компаративним фразеологизмима*. Инверзија поредбених чланова у основном облику фразеологизма

указује на то да ће се *secundum* при актуализацији фразеологизма у тексту јавити испред *primum*-а, што може бити од значаја при идентификацији у тексту:

[*Min herze alrêrst von sprunge vert und ist recht*] als ein vogel vri.

Узроци који изазивају инверзију чланова код срвн. компаративних фразеологизама нису најјаснији. Уочена алитерација то свакако не може бити с обзиром на то да понављање истих консонаната није нужно везано за адјацентне компоненте унутар фразеологизма. Речник не наводи ни позиционо варијантне облике ових фразеологизама, а то значи да се у оваквим случајевима не може говорити ни о позиционој нестабилности или реверзибилности компонената, која може да буде специфична за одређене фразеолошке супкласе у старијим језичким периодима (Burger & Linke 1985: 2023). Једина претпоставка којом би се могла мотивисати инверзија била би та да је базна структура у основи примарне фразеологизације код наведених примера вероватно било околинално поређење *естетског* карактера, праћено инверзијом чланова у циљу конституисања књижевног текста.

9. Фонетске специфичности срвн. компаративних фразеологизама

Ови фразеологизми у срвн. периоду у нешто вишем степену показују афинитет ка алитерацији и хомоителеутонији, што их у формалном смислу приближава геминатним фразеологизмима, од којих се разликују на основу присуства поредбене партикуле и хетероморфности компонената:

als ein doner dieZen

glat als glas

glieZen als ein glas

glüejen als ein gluot

als ein vogel vri

swîgen sam die stummen

rôt als ein bluot

swarz als ein harz

krachen als/alsam die sprachen

Иако се алитерација, проузрокована променама природе и позиције акцента у прелитерарном периоду, у првом реду везује за старогермански стих, њено присуство код наведених срвн. фразеологизама не треба тумачити као показатељ времена примарне фразеологизације. Ово тим пре што у одређеним врстама текстова она и данас може да буде продуктивна (Schmidt 1998: 96 и даље). Наведене фонетске специфичности су показатељ тога да ова фразеолошка супкласа показује тенденцију ка формалној моделираности, али и да су посебне фразеолошке супкласе у претходним језичким епохама међусобно биле много конвергентније.

10. Закључак

У раду се полази од чињенице да формална обележја већине супкласа у срвн. периоду нису довољно и на адекватан начин описана, што се несумњиво рефлектује и на даља питања јаснијег међусобног разликовања појединих подгрупа фразеологизама у старијим језичким периодима, питања дијахронијских промена код истих, а тиме и на питања свеобухватнијег дијахронијског динамизма у фразеоексикону од срвн. епохе до савременог језичког стања.

Полазећи од одабраних примера, у раду се утврђују специфична формална обележја срвн. компаративних фразеологизама. На основу анализе може се закључити да је најчешће реч о бицентричним, ређе моноцентричним, компонентски нестабилним лексикализованим структурама различите синтаксичке структуре. Од релевантних структурних специфичности срвн. компаративних фразеологизама уочавају се следеће: немогућност редупликације еквативне партикуле, конзервативно језичко стање кад су у питању компаративне партикуле, срвн. иновације на синтаксичком нивоу код именичке компоненте у оквиру *secundum*-а *comparationis*-а (детерминатив и придевски атрибут у њеном левом пољу), али и њен изразито низак афинитет према атрибуирању. Срвн. компаративни фразеологизми у својој синтаксичкој структури могу да показују и двоструки редослед *primum*-а и *secundum*-а, али и алитерацију и хомиотелеутонију, што говори о много конвергентнијем односу између различитих фразеолошких супкласа у минулим језичким епохама.

Извори

1. Friedrich, Jesko (2006), *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
2. Heusler, Andreas (1968), *Das Nibelungenlied. Mittelhochdeutsch und Neuhochdeutsch*, Wiesbaden: Emil Vollmer Verlag.

Литература

1. Burger, Harald (2012), „Alte und neue Fragen, alte und neue Methoden der historischen Phraseologie“, у: Natalia Filatkina et al. (yp.), *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 1–20.
2. Burger, Harald (2003), *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
3. Burger, Harald, Buhofer, Annelies, & Sialm, Ambros (1982), *Handbuch der Phraseologie*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.
4. Burger, Harald, & Jaksche, Harald (1973), *Idiomatik des Deutschen*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
5. Burger, Harald, & Linke, Angelika (1985), „Historische Phraseologie“, у: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (yp.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Zweiter Halbband, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2018–2026.
6. Dückert, Joachim (1961), „Das geschichtliche Verhältnis des vergleichenden *als* und *wie*. Ein Beitrag aus dem Deutschen Wörterbuch zur Frage der Ausgliederung im Wortgebrauch“, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 83, 203–230.
7. Fleischer, Wolfgang (1997), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
8. Friedrich, Jesko (2007), „Historische Phraseologie des Deutschen“, у: Harald Burger et al. (yp.), *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. 2. Halbband/ Volume 2, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1092–1106.
9. Ивановић, Бранислав (2012), *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденција нивелације према савременом језичком стању* (необјављена докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет.
10. Jäger, Agnes (2010), „Der komparativzyklus und die Position der Vergleichspartikeln“, *Linguistische Berichte* 224, 467–493.
11. Jäger, Agnes (2017), „Mit eynre ander manier dan nu“. Historische Variation bei Vergleichskonstruktionen“, у: Marek Konopka, Angelika Wöllstein (yp.), *Grammatische Variation. Empirische Zugänge und theoretische Modellierung*, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 65–84.

12. Kostić-Tomović, Jelena (2017), *Savremena nemačka leksikografija. Nemački i srpsko-nemački rečnici u prvoj polovini 21. veka: tipovi, vrste informacija i upotreba*. Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
13. Мршевић-Радовић, Драгана (1987), *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
14. Nübling, Damaris, Dammel, Antje, Duke, Janet, & Szczepaniak, Renata (2006), *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
15. Petronijević, Božinka (2018), „Prevodna leksikografija – frazeološki rečnici i njihova struktura“, *Филолог* 18, 13–29.
16. Pilz, Klaus Dieter (1981), *Phraseologie*, Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
17. Schmidt, Hartmut (1998), „Tradition des Formulierens: Apposition, Triade, Alliteration, Variation“, у: Hedrun Kämper, Hartmut Schmidt (ур.), *Das 20. Jahrhundert. Sprachgeschichte – Zeitgeschichte*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 86–117.
18. Станојевић Веселиновић, Марија (2018), *Компаративни фразеологизми за језички пар српски – немачки* (необјављена докторска дисертација), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Branislav D. Ivanović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of German Language and Literature

FORMAL MARKERS OF COMPARATIVE IDIOMS IN MIDDLE HIGH GERMAN

Summary

This paper deals with identifying relevant formal (structural) markers of comparative idioms in Middle High German. From the analysis of examples, it can be concluded that most of these idioms have a bicentric structure. The typical forms of bicentric comparative idioms in Middle High German are infinitival and adjectival phrases, and rarely even nominal and adverbial phrases. Monocentric comparative idioms in Middle High German are always subordinate clauses with subjunctive elements *als* and *sam*. In terms of comparative particles, the whole subclass is conservative. Comparative idioms in Middle High German do not show reduplication of the equative particles – the most important distinctive feature in contrast to free comparison. The nominal phrase within the secundum comparisonis shows innovations of the Middle High German language: determinators

and adjectival attributes are consequently in the left field. A smaller number of comparative idioms in Middle High German have the inversion of the primum and secundum comparisonis, and show alliteration and homeoteleuton as well.

► *Key words*: comparative idioms, Middle High German, formal (structural) markers, diachronic phraseology.

Primary sources

1. Friedrich, Jesko (2006), *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
2. Heusler, Andreas (1968), *Das Nibelungenlied. Mittelhochdeutsch und Neuhochochdeutsch*, Wiesbaden: Emil Vollmer Verlag.

References

1. Burger, Harald (2012), „Alte und neue Fragen, alte und neue Methoden der historischen Phraseologie“, In: Natalia Filatkina et al. (Hrsg.), *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*, Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 1–20.
2. Burger, Harald (2003), *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
3. Burger, Harald, Buhofer, Annelies, & Sialm, Ambros (1982), *Handbuch der Phraseologie*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.
4. Burger, Harald, & Jaksche, Harald (1973), *Idiomatik des Deutschen*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
5. Burger, Harald, & Linke, Angelika (1985), „Historische Phraseologie“, In: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Zweiter Halbband, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2018–2026.
6. Dückert, Joachim (1961), „Das geschichtliche Verhältnis des vergleichenden *als* und *wie*. Ein Beitrag aus dem Deutschen Wörterbuch zur Frage der Ausgliederung im Wortgebrauch“, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 83, 203–230.
7. Fleischer, Wolfgang (1997), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
8. Friedrich, Jesko (2007), „Historische Phraseologie des Deutschen“, In: Harald Burger et al. (Hrsg.), *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. 2. Halbband/ Volume 2, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1092–1106.

9. Ivanović, Branislav (2012), *Recesivna obeležja nemačkih frazeologizama i tendencija nivelacije prema savremenom jezičkom stanju* (unpublished dissertation), Beograd: Filološki fakultet.
10. Jäger, Agnes (2010), „Der komparativzyklus und die Position der Vergleichspartikeln“, *Linguistische Berichte* 224, 467–493.
11. Jäger, Agnes (2017), „Mit eynre ander manier dan nu“. Historische Variation bei Vergleichskonstruktionen“, In: Marek Konopka, Angelika Wöllstein (Hrsg.), *Grammatische Variation. Empirische Zugänge und theoretische Modellierung*, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 65–84.
12. Kostić-Tomović, Jelena (2017), *Savremena nemačka leksikografija. Nemački i srpsko-nemački rečnici u prvoj polovini 21. veka: tipovi, vrste informacija i upotreba*. Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
13. Mršević-Radović, Dragana (1987), *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
14. Nübling, Damaris, Dammel, Antje, Duke, Janet, & Szczepaniak, Renata (2006). *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
15. Petronijević, Božinka (2018), „Prevodna leksikografija – frazeološki rečnici i njihova struktura“, *Filolog* 18, 13–29.
16. Pilz, Klaus Dieter (1981), *Phraseologie*, Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
17. Schmidt, Hartmut (1998), „Tradition des Formulierens: Apposition, Triade, Alliteration, Variation“, In: Hedrun Kämper, Hartmut Schmidt (Hrsg.), *Das 20. Jahrhundert. Sprachgeschichte – Zeitgeschichte*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 86–117.
18. Stanojević Veselinović, Marija (2018), *Komparativni frazeologizmi za jezički par srpski – nemački* (unpublished dissertation), Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Преузето: 4. 4. 2021.
Корекције: 28. 4. 2021.
Прихваћено: 5. 5. 2021.

Слађана М. Цукут¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

АКЦЕНАТСКИ ДУБЛЕТИЗАМ ЧЕТВОРОСЛОЖНИХ ПРИДЈЕВА НА РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Апстракт: У раду се анализира један тип акценатских дублета у говору професионалних говорника, на материјалу информативног програма на јавном сервису у Републици Српској. Двојак изговор различитих форми четворосложних придјева представља системску појаву у говору и односи се на фреквентне придјеве страног поријекла изведене суфиксом -ски: економски, медицински, те на сложене домаће придјеве као нпр. малобројан, православни, средњошколски и сл. Овакви вишесложни придјеви могу се изговорити са акцентом на првом слогу, што у већини случајева не прихвата норма српског језика, или са акцентом на другом слогу. Евидентно је на основу сакупљене грађе да је процес савладавања норме у погледу изговора оваквих вишесложних ријечи започет, али га треба довршити јер су у питању изузетно фреквентне форме у јавној ријечи уопште, а не само у говору спикера и репортера.

Кључне ријечи: акценатски дублети, четворосложне придјевске суфиксалне изведенице и сложени придјеви, говор на телевизији.

1. Дијалекти српског језика који су узети за основицу стандардног језика распрострањени су на великој територији и разуђени на бројне локалне или регионалне идиоме, па су стога и акценатски дублети бројни, а многи од њих познати су још од Вука и Даничића (Ресо 1970: 100–101, Дешић 2004: 149–160). Различити акценатски дублети, како придјевски, тако и именички или глаголски, стандардни или нестандардни, данас су у говору веома раширени,

али не представљају сви дублети системско одступање од нормe.² У овом раду разматра се појава двојаког акцента код четворосложних придјева, углавном страног поријекла, изведених суфиксом *-ски*: *економски*, *медицински*, те код домаћих сложеница, као нпр. *малобројан*, *православни*, *средњошколски* и сл., која има системски карактер. Овакви вишесложни придјеви изговарају се са краткосилазним акцентом на првом слогу, што у већини случајева не прихвата норма српског језика, или са краткоузлазним акцентом на другом слогу – дакле, разлика је и у мјесту акцента и у квалитету акцента.

Акцентуација у говору српских медија одавно је предмет интересовања науке о језику (Јокановић-Михајлов 1996: 132–143, Fekete 2000: 1297–1329, Dragin 2005: 277–282, Вошњакović 2007: 81–93, Сукут 2016: 103–111). Спорадичне примјере вишесложних придјева - *досадашњи* и *економски* - са акцентом на првом слогу наводи и Берислав Николић још 1966. године (1966: 399–401) говорећи о недосљедном изговору спикера. Појаву преношења акцента на први слог различитих ријечи, на корпусу говора са радија и телевизије, препознала је Ј. Ј. Михајлов као тенденцију у оквиру иновација у дистрибуцији акцената деведесетих година и у првој деценији новог миленијума (2013: 188–192), а затим је, наводећи примјере *бирократски*, *демократски* и *филолошки*, издвојила овакве придјеве у посебну групу ријечи са помјереним акцентом на иницијални слог (2017: 44).

2. У овом раду презентована је грађа сакупљена приликом свакодневног преслушавања информативних телевизијских емисија на јавном сервису у Републици Српској, тачније, ради се о материјалу од отприлике 70 сати информативног програма. Изабран је управо информативни програм јер је нешто конзервативнији од нпр. спортског или забавног, па се стога може очекивати да спикери буду досљеднији у изговору. Корпус који је заснован на изговору професионалних говорника српског језика изабран је зато што представља узор, или би бар требало тако да буде, и несумњиво утиче на остале говорнике српског језика, а тиме и на промјене у језику, у овом случају на промјене у прозодији, које су својствене сваком језичком систему. Дијалекатско поријекло спикера овај пут није релевантно, с обзиром на то да се Бања Лука као највеће урбано мјесто налази у средишту сјеверозападног огранка херце-

² Поред акценатских дублета који су предмет овог рада, подједнако су раширени дублети настали појавом силазног акцента на унутрашњим слоговима ријечи, о чему је већ писано, како на материјалу јавне ријечи у Србији (Fekete 2000: 1297–1329), тако и на материјалу са јавног сервиса у Републици Српској (Сукут 2016: 103–111).

говачко-крајишког дијалекта,³ једног од дијалеката који су ушли у основицу српског књижевног језика, па је дијалекатска база код готово свих спикера иста. Осим тога, дијалектолошка литература не биљежи вишесложне придјеве овог типа јер се најчешће ради о ријечима страног поријекла, или о неким новијим сложеним придјевима. Примјери који ће бити наведени у наставку наметнули су се за тему овог рада својом фреквентношћу јер се ради о ријечима које изузетно оптерећују јавни говор. Неки од њих врло су фреквентни због природе извјештавања у информативном програму или због тренутне актуелности одређене тематике, што показује презентована грађа, док су други сведени на покоји примјер или само на један пар у периоду праћења и преслушавања информативних емисија, али се свеједно сврставају у исту категорију. Нормативни приручници који ће послужити као извори за провјеру сакупљене грађе – *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*, 1990 (РМС) и *Речник српског језика*, 2011 (РСЈ) – допуштају понеке од ових дублета, вјероватно због раширене употребе у говору и раније, а и данас, али то не мијења чињеницу да акценатски дублети нису пожељни у говору и да их треба свести на што је могуће мањи број.⁴

Творбена структура ријечи заиста је релевантна приликом одређивања акценатског типа (Nikolić 1970: 57–100, Dešić 2013: 23–34 и 2018: 13–27), тако да ће се и класификација примјера у наставку заснивати на том критеријуму. За положај акцента код вишесложних ријечи од велике је важности и број слогова (Rakić 2004: 424–443), а у овом раду сви су придјиви четворосложни, осим оних који имају нулти суфикс, као нпр. *једностран*, *вишеструк*, *иностран* и сл., али и они кроз деκлинацију или промјену рода и броја постају четворосложни. У наставку су представљени примјери придјева са двојаким акценатом у синтагматском контексту у којем су употријебљени. Приликом класификације појединих придјева нису посебно издвајани прилози који су настали адвербијализацијом од придјева, будући да је у питању иста форма, исти број слогова и иста акценатска појава.

³ У науци су одавно познате дискриминанте које сјеверозападни поддијалекат херцеговачко-крајишког дијалекта одавају од говора југоисточног поддијалекта (Ivić 1998: 118–127; Dragičević 1986: 228, 2001: 85–86).

⁴ Појединачни примјери из синтагматског контекста, у којем су се нашли придјиви сакупљени за овај рад, без посебних напомена биљежени су онако како су изговорени, иако многи имају нестандардни акценат, али то за ову тему није релевантно и непотребно би оптеретило излагање. Тако нпр. рефлекс *некадашњег дугог „јат“* нису биљежени са класичним Вуковим акценатом јер је он данас риједак у говору. Затим, поста акценатска дужина у понеким примјерима изостаје, на шта ће посебно бити указано неком другом приликом.

Суфиксалне придјевске изведенице

3. Све суфиксалне придјевске изведенице које су овом приликом сакупљене имају четири слога и углавном су изведене једним од најчешћих придјевских суфикса – суфиксом *-ски*: *економски*, *академски*, *географски* и сл., а заједничко им је и то што су готово све страног поријекла. Домаћи су придјевски изведени суфиксом *-ињи*: *досадашњи*, *дотадашњи*, *некадашњи*, *унутрашњи* и они нису бројни, али су поприлично фреквентни.

3.1. У грађи Берислава Николића о новоштокавској акцентуацији само су два придјева на суфикс *-ски* четворосложна: *подунавски* и *шумадијски*, а сви они, по правилу, ма колико слогова имали, „или задржавају акценат именице од које су изведени, или имају кратки узлазни акценат на претпоследњем слогу” (1970: 81). У сакупљеном корпусу говора са Радио-телевизије Републике Српске, међутим, јавља се двојак изговор – са краткоузлазним акцентом на другом слогу и са краткосилазним акцентом на првом слогу:

академски: *ака̀демски* слика̀р, пр̄ви *ака̀демски* ча̀с, *ака̀демски* за̀једница, н̄во̀у *ака̀демску* го̀дину, у н̄во̀ј *ака̀демско̀ј* го̀дини / нова *ака̀демска̀* го̀дина, *ака̀демско̀г* ва̀јара , *ака̀демско̀г* историја̀та, *ака̀демскѐ* го̀дине, р̄е̄д̄овну *ака̀демску* го̀дину, *ака̀демско̀ј* за̀једници, *ака̀демских* ва̀јара;⁵

амерички: *ам̄ерички* др̄жављанин, *ам̄ерички* избори, н̄ви *ам̄ерички* прѐдсједник, *ам̄ерички* пра̀вни сис̄тем, *ам̄еричко-шведска̀* форма̀ција, н̄ва *ам̄еричка̀* администра̀ција, *ам̄еричка̀* компа̀нија, *ам̄еричка̀* полѝција, *ам̄еричко̀г* на̀рода, *ам̄еричко̀г* прѐдсједника, *ам̄еричко̀м* дру̀штву, у *ам̄еричко̀ј* исто̀рији, *ам̄ерички* зва̀ничници, *ам̄ерички* избори, *ам̄ерички* мѐдији, *ам̄еричких* во̀јника̀, до *ам̄еричких* избора̀, ѐра ср̄пско-ам̄еричких одно̀са, С̄је̄дињених *Ам̄еричких* Др̄жава̀, дру̀гим *ам̄еричким* гра̀довима, са *ам̄еричким* колѐгама, *ам̄еричким* пило̀тима / ст̄удије *ам̄еричко̀г* универзитета̀, С̄је̄дињених *Ам̄еричким* Др̄жавама̀;

бањалучки: *бања̀лучки* адво̀кат, *бања̀лучки* а̀еродром, му̀фтија *бања̀лучки*, *бања̀лучки* хра̀м, *бања̀лучка̀* касарна, *бања̀лучко̀г* а̀еродрома, *бања̀лучко̀г* на̀сеља, *бања̀лучко̀г* одбора, *бања̀лучко̀г* парла̀мента, *бања̀лучко̀г* срѐза, *бања̀лучко̀г* форензичко̀г цѐнтра, *бања̀лучкѐ* гимна̀зије, *бања̀лучкѐ* поро̀дице, *бања̀лучкѐ* тр̄жнице, *бања̀лучким* да̀јаком, према *бања̀лучко̀м* на̀сељу, на *бања̀лучко̀м* универзитета̀у, у *бања̀лучко̀м* на̀сељу, *бања̀лучки* малиша̀ни, у

⁵ Реченици српског језика допуштају изговор са постакценатском дужином и без ње.

бањалучкѝм мјеснѝм заједницама / бањалучкѝа гѝмназија, бањалучкѝа тржница, бањалучкѝог завода, бањалучкѝог одсејка, бањалучкѝе пѝтљѝе, бањалучкѝе рѝгије, бањалучкѝе тржнице, у бањалучкѝом Дому здравља, у бањалучкѝом стакленцу, у бањалучкѝом студентском центру, у бањалучкѝој градској управи, бањалучкѝи ватрогасци, бањалучкѝи вртићи, бањалучкѝе Независне новине, бањалучкѝим гимназијалцима;

*београдски: београдскѝ аеродром, београдскѝог моста, београдскѝог геронтолошкѝог центра / Београдскѝа арѝна, Београдскѝог драмскѝог позоришта.*⁶

географски: географскѝог поријекла / гѝографскѝог поријекла, гѝографскѝе близине, гѝографскѝе струје.

геолошки: геолошкѝ институт / гѝолошкѝо истраживање, гѝолошкѝа истраживања, гѝолошкѝе радове; Придјев геодетски забиљежен је два пута са краткосилазним акцентом на првом слогу: из гѝодетскѝе управе, Републичкѝе управе за гѝодетскѝе послове.

демократски: демократскѝ прѝтивкандидат, демократскѝо пра̀во, Демократскѝа стра̀нка, Демократскѝог наро̀днѝог са̀веза, Демократскѝог фрѝонта, оснива̀ча Демократскѝе стра̀нкѝе, Са̀мосталне демократскѝе ср̀пскѝе стра̀нкѝе, демократскѝом процесу, демократскѝе вриједности, демократскѝих конгресмѐна, демократски ста̀билна / дѝемократскѝи кандида̀т, Дѝемократскѝи наро̀днѝ са̀вез, Дѝемократскѝи фрѝонт, дѝемократскѝог капа̀цитѝета, Дѝемократскѝог наро̀днѝог са̀веза, Дѝемократскѝог фрѝонта, Стра̀нкѝе дѝемократскѝе ак̀ције, у дѝемократском свијету, дѝемократскѝих ста̀ндарда.

демографски: демографскѝ трендови, демографскѝе ђбновѐ / дѝемографскѝу структу̀ру, дѝемографскѝих то̀кова.

дипломатски: диплѝматскѝ инцидент, диплѝматскѝи скѝандал, због нѝво̀г диплѝматскѝог га̀фа, диплѝматскѝог скѝандала, диплѝматскѝе пра̀ксѝе, диплѝматскѝом ангажма̀ну, на ва̀жну диплѝматскѝу по̀зицију, диплѝматскѝом изола̀цијѝом, диплѝматскѝе ак̀тивности, диплѝматскѝим средству̀ма / дѝипломатскѝи скѝандал, дѝипломатскѝи ѝзвори,

⁶ Двојак акценат придјева *београдски* очекиван је с обзиром на то да се и именица *Београд* на телевизији изговара двојако: *Београд* и *Бѝоград*.

дипломатскā прāвила, припадници *дипломатскōг* кōра, *дипломатскū* пōшту, *дипломатскī* њзвори, *дипломатскā* прāвила, у *дипломатско-*кōнзуларнїм прѣдставнїштвима;

еколошки: *ек̀лошкī* енѣргент, *ек̀лошкā* д̀звола, *ек̀лошкē* катастрофē, *ек̀лошкū* д̀зволу, *ек̀лошкū* катастрофу, (*агро*)*ек̀лошкī* у̀слови, *ек̀лошко-туристичкī* пр̀јекти, *ек̀лошкїх* стāндардā / *еколошкōг* ефекта, *Еколошкōм* партијом, *еколошкē* прѣписе;

економски: *ек̀номскī* оп̀дравак, *ек̀номскī* пакѣт, *ек̀номскī* просперитѣт, *ек̀номскī* рāзвој, *ек̀номскā* активност, *ек̀номскā* криза, *ек̀номскōг* рāзвоја, *ек̀номскē* анализē, *ек̀номскē* кризē, *ек̀номскē* сарадњē, за *ек̀номскī* рāзвој, *ек̀номскū* п̀дршку, *ек̀номскū* сарадњу, *ек̀номскū* слику, са тѣшкōм *ек̀номскōм* ситуацијом, у *ек̀номскōј* кризи, на *ек̀номскōј* п̀дршци, *ек̀номскē* п̀следице, *ек̀номскїх* ђднѡсā, *ек̀номскїх* п̀следицā, *ек̀номскїх* и тр̀говинскїх у̀говорā, *ек̀номскїм* п̀следицама, *ек̀номскїм* тѣмама, *ек̀номски* исплативо, *ек̀номски* и политички стāбилна / *економскō* јачање, *економскā* б̀рба, *економскā* слика, *економскїх* стручњака, *економскē* кризē, *економскū* дјелатнѡст, *економскē* ѡззове, *економскē* активности, *економскē* мјере, *економскїх* мјера, *економскїх* п̀следицā, с *економскїм* мјерама, *економски* п̀гођена, *економски* развїјеним;⁷

електронски: *електронскō* издавāње, *електронскē* трансакције, *електронскē* управē, *електронскē* фискализације, *електронскū* прѣписку, у *електронскōј* ф̀рми, *електронскїх* уређаја / *електронскī* начин;

енергетски: *енергетскā* ефикасност, *енергетскā* заједница, *енергетскōг* опрѣмања, *енергетскē* ефикасности, *енергетскē* заједнице, *енергетскē* ђбнове, *енергетскōм* заједницом, *енергетскē* пр̀јекте, *енергетскїх* ђбјекатā, *енергетскїх* пр̀јекатā / *енергетскī* сѣктор, *енергетскōг* сѣктора, (*електро*)*енергетскō* предузѣће, *енергетскē* ефикасности, *европскē* *енергетскē* заједнице, *енергетскū* ефикаснѡст, *енергетски* обнѡвити, *енергетски* заштићенѡг потрошāча;

⁷ РСЈ допушта овај дублет, али је код прилога једини исправан акценат *ек̀номски*, док РМС наводи једино краткоузлазни акценат на другом слогу.

медицински: Медицӣнскӣ факултѣт, медицӣнско̄ ђсѡбље, медицӣнскѡ документѡцијѡ, медицӣнскѡ сѣстра, медицӣнског̄ кѡдра, медицӣнског̄ ђсѡбља, Медицӣнског̄ факултѣта, медицӣнскѣ ђпремѣ, хитнѣ медицӣнскѣ пѡмоћи, медицӣнскѡ ђпрему, са Медицӣнским̄ факултѣтом, медицӣнскӣ йзвјештѡји, медицӣнскӣ стрѡчњѡци, медицӣнскѣ сѣстре, медицӣнскѣ стѡдије, медицӣнских̄ рѡдникѡ, медицӣнских̄ сестѡра, медицӣнским̄ истраживѡњѡима, медицӣнским̄ средствѡима / мѣдѡцӣнскӣ дѡю, мѣдѡцӣнскӣ стрѡчњѡк, Медицӣнскӣ факултѣт, мѣдѡцӣнског̄ ђсѡбља, Медицӣнског̄ факултѣта, након мѣдѡцӣнскѣ ђбрадѣ, мѣдѡцӣнскѣ ђпремѣ, мѣдѡцӣнскѡ ђпрему, у Медицӣнској̄ шкѡли, мѣдѡцӣнскӣ стрѡчњѡци, мѣдѡцӣнскӣ тѡмови, мѣдѡцӣнскѡ средствѡ, мѣдѡцӣнскѣ сѣстре, мѣдѡцӣнских̄ средствѡѡ, мѣдѡцӣнских̄ сестѡра, мѣдѡцӣнским̄ ђсѡбљѣм, мѣдѡцӣнским̄ ўстанѡвама;

пакѡстански: пакѡстанских̄ мѡгранѡтѡ / пакѡстанског̄ амбѡсѡдора, пакѡстанским̄ мѡгрантѡима, пакѡстанским̄ осуђѣницима;⁸

пулмѡлошки: пулмѡлошкѡ рѣхабилѡцијѡ / пулмѡлошкѣ рѣхабилѡцијѣ;

тѣлефонски: тѣлефонског̄ брѡја, тѣлефонског̄ рѡзговѡра, тѣлефонскѣ рѡзговѡре, у тѣлефонском̄ рѡзговѡру, на тѣлефонској̄ сјѣдници / у тѣлефонском̄ рѡзговѡру, тѣлефонскӣ рѡзговѡрати;

технѡлошки: технѡлошкѡ рѡзвѡј, технѡлошкѣ ђпремѣ, технѡлошкӣ зѡстарјѣлог̄ систѣма, мѡнистар за нѡучно-технѡлошкӣ рѡзвѡј / тѣхнѡлошкѡ прѡцѣс, мѡнистар за нѡучно-тѣхнѡлошкѡ рѡзвѡј, Министѡрство за нѡучно-тѣхнѡлошкѡ рѡзвѡј, тѣхнѡлошкѡ достигнѡћа;

трѡговѡнски: спѡљнотрѡговѡнскѣ кѡморѣ / (спѡљно)трѡговѡнскӣ пѡртнер, трѡговѡнскӣ спѡразѡм, (спѡљно)трѡговѡнског̄ дѣфицѡта, трѡговѡнских̄ ўговѡра, (спѡљно)трѡговѡнских̄ партнѣра, трѡговѡнских̄ мјѣра, трѡговѡнским̄ ђдносѡма / трѡговѡнским̄ ђдносѡма, трѡговѡнскӣ спѡразѡм;⁹

⁸ Именица *Пакѡстан* такође се двојѡко изговѡра на телевѡзији: у *Пакѡстан*, држављѡни *Пакѡстана*.

⁹ Оба рјечника допуштају двојѡк изговор – *трѡговѡнскӣ* и *трѡговѡнскӣ*, али не и онај са краткосѡлазним ѡцентом на првом слогу.

3.2. Суфиксом *-(ш)њи* изведени су домаћи придјеви *досадашњи* и *унутрашњи* са прилошком основом, који се такође изговарају двојачо – са краткоузлазним акцентом на првом или на другом слогу, дакле, са акцентом на различитом мјесту:

досадашњи шѐф, *досадашња* вла́да, *досадашња* примјена, током *досадашње* обнове, *досадашњу* по́дршку, *досадашњи* резултáти, *досадашња* прáвила, *досадашње* мјѐре, *досадашњих* актíвности / *досадашње* актíвности, *досадашње* мјѐре, *досадашња* милио́нска ула́гања, другáчији од свíх *досадашњих*;

унутрашњи прòцес, *унутрашње* обезбјеђење, *унутрашњег* сýкоба, *унутрашње* контрòле, *унутрашње* организа́ције, *унутрашњу* кризу, мѝнистар *унутрашњих* пòслова, припадници Министáрства *унутрашњих* пòслова / За́кона о *унутрашњем* дýгу, мѝнистар *унутрашњих* пòслова, Министáрство *унутрашњих* пòслова, *унутрашње* ствáри;

те придјев *некадашњи* са краткосилазним акцентом на првом и краткоузлазним акцентом на другом слогу:

некадашњи ко́мандант, *некадашњег* бѝоскопа, *некадашњег* кѝна, *некадашњег* лóгора, *некадашње* реакци́је, *некадашње* фабрикѐ, *некадашњих* пољопрѝвредних парцѐла, *некадашњих* сàрадника́ / у *некадашњем* кáмпу, *некадашња* имòвина, *некадашње* Југослáвије, *некадашње* шкòле, *некадашњи* припадници, *некадашњи* сàрадници, *некадашњи* вѝсоки функциòнер.

Придјеви *дотадашњи* и *јучерашњи* забиљежени су по једном са узлазним акцентом на другом слогу: *дотадашњи* хòби и *јучерашњих* по́плава.

Двојак изговор придјева *дотадашњи* и *унутрашњи* допуштају рјечници, што је оправдано с обзиром на двојак акценат код прилога *дотада*, *унутра*. Придјев *некадашњи* такође је у рјечницима наведен са два акцента - са краткосилазним на првом и краткоузлазним акцентом на другом слогу иако основа *некада* има само један акценат, па се може закључити да је акценат на другом слогу у овом случају аналошки. Код придјева *досадашњи* РСЈ даје само лик са акцентом на унутрашњем слогу.

3.3. Од придјева са осталим суфиксима, придјев страног поријекла *ефикасан* такође се изговара двојачо: *ефикасна* вакци́на, *ефикасне* вакци́не, *ефикасну* вакци́ну, *ефикасну* сара́дњу, *ефикасним* мјѐрама / брз и *ефикасан*, од

ефикасно̄г одржавања, ефикасне̄ апликације, ефикасне̄ вакцине, а исти је случај и са прилогом: врло ефикасно / брзо и ефикасно.

3.4. Придјеви *независан* и *безбједносни* изговарају се са краткосилазним акцентом на првом слогу, или дугоузлазним акцентом на другом слогу – дакле са различита сва три елемента акцента (мјесто, квантитет и квалитет): *Независне̄* новине, *Независне̄* новине, *независне̄* државе, *независнӣ* извори *независних̄* институција, у *Савезу независних̄* социјалдемократӣа / *Независне̄* новине, *независних̄* социјалдемократӣа;

дбавјештајно-безбједносно̄г сектора, *безбједносне̄* дозволе, *безбједносне̄* ситуације, *безбједноснӣ* проблеми, *домаће̄* *безбједносне̄* службе, *безбједноских̄* њазова / *дбавјештајно-безбједносне̄* агенције, *безбједносне̄* ситуације, *дбавјештајно-безбједносно̄ј* агенцији, са *дбавјештајно-безбједносно̄м* агенцијом, *безбједноских̄* прџвјера, Факултета *безбједноских̄* наука.

Рјечници прихватају двојак изговор придјева *независан*, док придјев *безбједносни* није забиљежен у РМС,¹⁰ а у РСЈ наведен је са дугоузлазним акцентом на другом слогу.

3.5. У погледу акцента истој групи примјера припада и придјев *међусобни*, настао суфиксацијом приједлошко-падежне везе (Магојевић 2005: 753-760):

међусобнӣ контакт, *међусобно̄* повјерење, *међусобно̄г* уважавања, о *међусобно̄м* признању, *међусобних̄* сукоба, *међусобне̄* оптужбе / *међусобно̄* поштовање, *међусобно̄г* помагања, *међусобне̄* повезаности, у *међусобно̄м* обрачуњу, *међусобне̄* границе, *међусобне̄* обавезе, *међусобно* су се сукобљавали, *међусобно* размјенују податке, *међусобно* причамо.¹¹

Фреквентни придјев *поједини* такође се јавља са двојаким акцентом:

поједина̄ предузећа, *појединӣ* политичари, *појединӣ* привредници, *поједине̄* европске земље, *поједине̄* образовне установе, *појединих̄* врста вакцина, *појединих̄* странака, *појединих̄* чланова, *појединим̄* градовима / *пдјединӣ* дијелови, *пдјединӣ* министри, *пдјединӣ* полицајци, *пдјединӣ* посланици, *пдјединӣ* прџвјетни радници, *пдједине̄* државе, *пдједине̄* земље, *пдједине̄* цркве, *пдјединих̄* медија,

¹⁰ Овај рјечник код именице *безбједност* допушта двојак акценат: *безбједно̄ст* и *безбједно̄ст*.

¹¹ РСЈ признаје и ове дублете, док РМС допушта само изговор са краткоузлазним акцентом на другом слогу.

п̀јед̄ин̄их предузѣћа, *п̀јед̄ин̄их* сáвезн̄ика, *п̀јед̄ин̄их* грáна пр̄ивреде, *п̀јед̄ин̄их* др̀жав̄а, за *п̀јед̄ин̄е* послодáвце, *п̀јед̄ин̄им* политичáрима, у *п̀јед̄ин̄им* градск̄им по̀друч̄јима, на *п̀јед̄ин̄им* портáлима, у *п̀јед̄ин̄им* јáвн̄им предузѣћима, у *п̀јед̄ин̄им* зѣмљама, у *п̀јед̄ин̄им* лóкáлн̄им зáједницама, у *п̀јед̄ин̄им* ðпштинама.

Сложени придјиви

4. У сакупљеној грађи бројни су и четворосложни сложени придјиви са придјевом, бројем или прилогом у првом дијелу (Клајн 2002: 92–123) који се завршавају продуктивним придјевским суфиксима у српском језику - суфиксима *-ан* или *-ски*: *једногласан*, *малољетан*, *правосудни*, *црногорски* и сл. Овакви придјиви тросложни су уколико се завршавају нултим суфиксом: *вишеструк*, *иностран*, *једностран*, *обостран*, и сл., и ако су употријебљени у неодређеном виду. За овај рад сасвим је ирелевантно да ли суфиксе *-ан* и *-ни* посматрамо као један суфикс, тј. *-ни* као варијанту одређеног вида суфикса *-ан*, или као два одвојена суфикса.

Сви сложени придјиви требало би да „доследно имају акценат на спојном вокалу“ (Nikolić 1970: 98) уколико имају спојни вокал, односно на завршном вокалу првог дијела сложенице уколико нема спојног вокала, јер његову улогу преузима флексиони наставак првог дијела сложенице (Клајн 2002: 27). Изговор сложеница на телевизији, међутим, карактерише дублетност, тако да се, поред акцента на посљедњем вокалу првог дијела сложенице, јавља и акценат на првом слогу.

Једино забиљежени придјиви *сврсисходан* и *громогласан* – мјера се показала *свр̀сисход̄н̄ом*, *гр̀могл̄асн̄а* међунáродн̄а зáједница, *гр̀могл̄асн̄их* морáл̄ист̄а, те придјев *даноноћан* са одговарајући прилогом – *д̄аноноћн̄и* нáдзор, *д̄аноноћно* се боре, *д̄аноноћно* бр̄ин̄у, имају именицу у првом дијелу и код сва три акценат је помјерен на први слог.

4.1. Са придјевом као првим дијелом сложенице забиљежен је највећи број примјера. Фреквентни су сложени придјиви *православни*, *правосудни* и *правоснажан*¹² са једнаким првим дијелом:

Р̀уск̄а прав̀дслáвн̄а ц̀рква, *С̀рпск̄а прав̀дслáвн̄а* ц̀рква, *С̀рпск̄е прав̀дслáвн̄е* ц̀ркв̄е, *прав̀дслáвн̄ој* йкони, *прав̀дслáвн̄их* С̀рба,

¹² Рјечници допуштају двојак изговор наведених придјева, као и двојак изговор именица *православље* и *правосуђе*.

православних вјерника / Српска православна црква, православног свијета, Српске православне цркве, Православне гимназије, Српску православну цркву, православном црквом, Српској православној цркви, православних храмова, у православним породицама;

правосудни систем, из правосудног комплекса, правосудне институције, у правосудним институцијама / правосудни систем, правосудна инстанца, правосудног система, правосудне праксе, правосудној институцији, правосудне институције, правосудних институција, правосудних функција, правосудним институцијама;

за правоснажну одлуку / правоснажне пресуде, правоснажно осуђен.

И друге придјевске сложенице са придјевом у првом дијелу изговарају се двојачко:

драгоијен: драгодијено земљиште, драгодијена йспомоћ, демократија је драгодијена, драгодијене течности, драгодијене материјалне доказе / драгоијену течност;

дугорочан: дугорочно рјешјење, дугорочну одрживост / дугорочан прблѐм, дугорочан пројекат, дугорочна стѐпа, дугорочне одрживости пѐслованја, дугорочно гледано, а са истим првим дијелом забиљежен је придјев дуготрајан са краткоузлазним акцентом на другом слогу: дуготрајан прблѐм;

малобројан: малобрѐјних званица / малобрѐјни гѐсти, малобрѐјним странаим гѐстима;¹³

светосавски: светсавска академија, снѐмак светсавске академије / свѐтосавске награде, свѐтосавске повеље;

средњошколски: средњшколски дѐм, средњшколског цѐнтра, у средњшколском цѐнтру / средњошколско образовање, средњошколског кадра, средњошколског цѐнтра, у средњошколском цѐнтру, у два средњошколска цѐнтра;

цјелокупан: цјелѐкупан наставкани процес, цјелѐкупне ђдносе, цјелѐкупну производњу / цјѐлокупног краја, цјѐлокупну производњу; Са истим првим дијелом забиљежен је и придјев цјелодневни: цјѐлднѐвна рѐсправа.

¹³У РСЈ наведена су оба акцента, а у РМС само краткосилазни акценат на првом слогу.

црногорски: *црног̃орск̃и* прем̃иј̃ер, владика *црног̃орско-пр̃иморск̃и*, *црног̃орск̃а* вла̃ст, *црног̃орск̃а* др̃жава, *црног̃орск̃а* полици̃ја, *црног̃орског̃* на̀циона̀лног̃ ко̀ординацио̀ног̃ тиј̃ела, *црног̃орског̃* минист̃арства, *црног̃орск̃е* др̃жавности, *црног̃орск̃е* оп̃штин̃е, *црног̃орско-пр̃иморск̃е* епар̃хије, *црног̃орск̃е* ск̃упштин̃е, *црног̃орск̃у* цр̃кву, са *црног̃орск̃им* бизнисменом / *црног̃орског̃* парла̀мента, *црног̃орск̃а* полици̃ја, *црног̃орског̃* наро̀да, *Црног̃орског̃* дѐмократског̃ фр̃онта, *црног̃орск̃е* влад̃е, за *црног̃орск̃у* вла̃ст, у *црног̃орској* ск̃упштини, *црног̃орск̃и* м̃едији, *црног̃орск̃их* вла̃сти.

Изговор вишесложног придјева *разноврстан* забиљежен је једанпут са силазним акцентом на првом слогу у синтагми: *ра̀зноврсн̃ом* по̀нуд̃ом, а с обзиром на исти други дио сложенице (иако је у првом дијелу замјеница, а не придјев), уз њега се може навести и придјев *својеврстан*, који је забиљежен такође са силазним акцентом: *сво̀јеврсн̃их* нѐпријатељ̃а.

4.2. Са замјеничком основом у првом дијелу сложенице забиљежен је двојак изговор фреквентног придјева *свакодневни*, као и одговарајућег прилога: *свако̀дн̃евн̃и* прилив средста̀ва, бо̀рба за на̀бавку вакцѝна је *свако̀дн̃евна*, *свако̀дн̃евног̃* живото̀, од *свако̀дн̃евн̃их* брѝга, *свако̀дн̃евн̃и* извјешта̀ји, *свако̀дн̃евно* се ра̀ди, *свако̀дн̃евно* до̀лазѝмо у ко̀такт / *свако̀дн̃евн̃и* по̀сао, *свако̀дн̃евна* преокупацѝја, *свако̀дн̃евна* шет̃ња, *свако̀дн̃евног̃* живото̀, *свако̀дн̃евне* информа̀ције, *свако̀дн̃евно* су привла̀чиле, *свако̀дн̃евно* се ја̀вља̃.¹⁴ Различит акценат забиљежен је и на придјеву *самохран*, који је изговорен више пута у истој синтагми: *сам̃охран̃а* ма̀јка / *са̀мохран̃а* ма̀јка.

4.3. Прилог у првом дијелу сложенице имају придјев *многобројан* и *прекобројан*, који се, према забиљеженој грађи, углавном изговарају са акцентом на првом слогу: *мн̃до̀бр̃ојн̃и* го̀сти, *мн̃до̀бр̃ојн̃и* до̀натори, *мн̃до̀бр̃ојн̃у* родбину,¹⁵ био је *прѐко̀бр̃ојан*, а само је једном забиљежен другачији акценат: у *мн̃до̀бр̃ојн̃им* филмовима. Придјев *малољетан* изговара се двојачко - *ма̀ло̀љетна* лица, *ма̀ло̀љетн̃им* страна̀цима, дво̀је *ма̀ло̀љетне* дјѐце, нѐке су бѝле *ма̀ло̀љетне* / *ма̀ло̀љетн̃ом* сѝну, *ма̀ло̀љетн̃и* страна̀ци, *ма̀ло̀љетне* дјѐце, а придјев *пунољетан* изговорен је само са акцентом на првом слогу: *пу̀но̀љетан* гра̀ђанин, *пу̀но̀љетн̃их* гра̀ђана̃.

¹⁴ Оба рјечника допуштају изговор *свако̀дн̃евн̃и* и *свако̀дн̃евн̃и*.

¹⁵ РСЈ допушта оба изговора – *мн̃до̀бр̃ојан* и *мно̀го̀бр̃ојан* док РМС наводи само краткосилазни акценат на првом слогу.

Сложени придјевни са прилогом *више* као првим дијелом – *вишечлан* и *вишеструк* према забиљеженој грађи имају краткоузлазни акценат на другом слогу: *вишѐчлана̄* поро̀дица, *вишѐчланѐ* поро̀дице̄, из *вишѐчланӣх* поро̀дица̄, *вишѐчланӣм* поро̀дицама; *вишѐструко̄* кр̀шење, *вишѐструко̄г* кр̀шења̄, *вишѐструкѐ* ко̀рѝсти, *вишѐструко* мо̀ћнӣји, задово̀љство је *вишѐструко*, док се придјев *вишедневни* изговара двојачко: *вишѐднѐвнӣх* задр̀жавања̄ / са *вишѐднѐвнӣм* закашњењем, након *вишѐднѐвно̄г* препуца̀вања̄, *вишѐднѐвно̄г* до̀пуста. Једанпут је изговорен прилог *многоструко* – *многоструко* ве̄ћа̄ цијѐна.

Код сложеница са прилозима *прије* и *послије* у првом дијелу и придјевом *ратни* у другом дијелу, акценат је на првом слогу: *пђсљѐратно̄* на̀сиље, *пђслѐратнӣх* афѐра̄; *пријѐратна̄* о̀гњишта, *пријѐратнӣх* деша̀вања̄.

4.4. У првом дијелу оваквих сложених придјева може се наћи основни или редни број, а акценат им је такође двојак: *једно̀кратнӣ* ма̀нтил, *једно̀кратна̄* по̀моћ, *једно̀кратнӯ* по̀моћ / за *једно̀кратнӯ* упо̀требу, *једно̀кратнӯ* по̀моћ, *једно̀кратно̄ј* по̀моћи; *једно̀стран* љ̀звјешта̄ј, *једно̀странѐ* о̀длуке, на̀кон *једно̀страннӣх* о̀длука̄, *једно̀странѐ* љ̀звјешта̄је, *једно̀страно* про̀дужила са̀нкције, *једно̀страно* по̀вукла о̀длуку / *једно̀страна* о̀длука. У току слушања смисија изговорени су придјевни *једно̀собан* и *једно̀дневни* са акцентом на првом слогу: *једно̀собан* ста̀н, *једно̀дневнӣ* штр̀ајк, а прилог *једно̀гласно* забиљежен је са двојачким акцентом: о̀длу̀чено је *једно̀гласно*, *једно̀гласно* су о̀добриле и *једно̀гласно* до̀нио о̀длуку, љ̀забра̀ли су *једно̀гласно*. Придјев *обостран* такође има оба акцента: *обостранѐ* упо̀пале̄ плу̀ћа̄, *обострана̄* упо̀пала̄ плу̀ћа̄, *обостранӯ* упо̀пала̄ плу̀ћа̄, *обострано̄* задово̀љство, а једанпут у току биљежења грађе изговорен је и прилог *објеручке* са акцентом на првом слогу: *објеручкѐ* је прѝхватило. Са осталим бројевима у првом дијелу изговорени су следећи примјери: *четвер̀очланӯ* комисӣју, за *шест̀очланӯ* поро̀дицу, по *седм̀однѐвно̄ј* статистици, у *десет̀однѐвнӯ* изола̀цију, *десет̀однѐвнӯ* ка̀рту, *десет̀очлано̄ј* поро̀дици / *пѐточлана̄* гру̀па, *сѐдм̀однѐвно̄г* прѐкида, *дѐсетоднѐвнӣ* каран̀тин, *дѐсетоднѐвнӯ* изола̀цију.

Са редним бројем као првим дијелом сложенице забиљежени су примјери *првобитан*, *првокласан* и *првомајски*, који се такође изговарају двојачко:

првобитно̄ ста̀ње, *првобитнӯ* по̀дршку, у *првобитно̄м* ро̀ку, *првобитно* по̀држан, *првобитно* је пла̀нирана̄ / у *првобитно̄* ста̀ње, *првобитно* о̀бећа̀них, са *првобитнѐ* лока̀ције, у *првобитно̄ј* вер̀зији, *првобитно* је био, с *првобитно̄м* на̀мјеро̄м;

п̄рво̄класн̄о изненађење,

п̄рво̄ма̄јск̄их празнӣка / *п̄рво̄ма̄јск̄е* празнӣке.

4.5. РСЈ наводи краткосилазни акценат на првом слогу код придјева *иностран*, а РМС краткоузлазни на другом слогу. Према забиљеженој грађи, овај придјев и на телевизији изговара се двојак: Министарство *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, министар *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, министарке *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, министарку *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова / министра *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, са министром *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, министарке *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, *инд̄остр̄ан̄и* партнери, министру *инд̄остр̄ан̄их* п̄осл̄ова, *инд̄остр̄ан̄их* центара м̄ћи.

5. Поједини придјевии током слушања емисија изговорени су само једном, тако да нису потврђени у паровима са двојаким акцентом, него имају један или други акценат, што такође указује на системско колебање код професионалних говорника:

бид̄графск̄и т̄екст, *бид̄лошк̄и* потенцӣјал, *бјел̄друск̄о* становнӣштво, *бјел̄друск̄у* вла̄ду, *гастр̄донск̄а* к̄арта, *граф̄дошк̄а* вјешта̄чења, *ет̄нолошк̄у* зб̄ирку, *маке̄донск̄и* министар, *онк̄олошк̄и* пациј̄енти, *рецӣпрочн̄е* м̄јере, *санит̄етск̄о* ђс̄обље;

ап̄солутн̄и п̄обједнӣк, *ап̄солутн̄ог* алкох̄ола, *ап̄солутно* п̄одићи т̄ензије,¹⁶ *Б̄д̄гословск̄ог* факулт̄ета, *к̄атал̄онск̄а* вла̄да, *к̄улин̄арск̄и* т̄ехничар, *п̄анор̄амск̄и* разгледати, Реп̄убличк̄и *п̄едагошк̄и* завод, Реп̄убличк̄ог *п̄едагошк̄ог* завода, *с̄игурносн̄а* компон̄ента, *с̄истематск̄о* исељава̄ње.

Завршне напомене

6. Код свих професионалних говорника примјетно је колебање у погледу изговора забиљежених четворосложних придјева и стиче се утисак да се и један и други изговор јавља са приближно једнаком учесталошћу, варирајући знатније код појединих примјера, што заправо и показује колико се говорници колебају.

Оваквих придјева несумњиво је много више, будући да су суфикс *-ски* (*-ци*, *-чки*, *-шки*) и суфикс *-ан* изузетно продуктивни у српском језику. Од интересовања медија за одређене догађаје и од актуелности самих догађаја зависи који

¹⁶ У оба рјечника акценат је двојак: *ап̄солутан* и *ап̄с̄олутан*.

ће придјеву у ком тренутку бити фреквентнији. Рецимо, придјев *медицински* потврђен је много пута у периоду сакупљања грађе за овај рад због актуелне тематике о пандемији у 2020. години, даље, придјев *економски* очекивано је фреквентан, с обзиром на то да се ради о информативном програму, придјев *амерички* готово двије недјеље узастопно био је изговаран у свакој информативној емисији по више пута због одржавања избора у Америци, затим у једном периоду преслушавања емисија придјеву *црногорски* и *православни* били су поприлично заступљени с обзиром на скорашња дешавања у вези са законом о слободи вјероисповијести итд.

Акцентска колебања овог типа, по свему судећи, нису новина у говору с обзиром на то да и РМС биљежи двојак акценат придјева: *дотадашњи*, *дотадашњи*, *некадашњи*, *унутрашњи*, *ефикасан*, *независан*, *православни*, *правоснажни*, *правосудни* и сл. РСЈ још је толерантнији према помјерању акцента на први слог, па тако, поред већ наведених дублета који се јављају у РМС, допушта двојак изговор придјева: *економски*, *малобројан*, *многобројан* и сл. Различит акценат код неких придјева, као нпр. *дотадашњи* и *унутрашњи*, има оправдање с обзиром на двојак изговор прилога *дотада* и *унутра*, код којих је акценат на први слог пренесен према правилу о новом преношењу на проклитике, а код осталих придјева, поготово ако су у питању сложене ријечи, нема таквог оправдања, осим што су раширени у говору, а то управо и јесте проблем на који овај рад указује.

Судећи по материјалу информативног програма на јавном сервису у Републици Српској, придјеву са акцентом пренесеним на први слог вишесложних ријечи равноправни су са стандардно изговореним примјерима и то су, дакле, данас у говору спикера постали прави акценатски дублети. Не треба, међутим, потцјењивати индивидуалне напоре спикера да овладају нормом српског језика, да створе добре говорне навике и да буду досљедни у изговору јер је евидентно да су донекле увели стандардну прозодију, али тај процес треба довршити кроз припрему будућих спикера и репортера за усвајање добрих говорних навика, те кроз континуирано усавршавање оних који су већ увелико у овом послу како би се барем у јавној ријечи избјегли дублети тамо гдје је то могуће. У изговору спикера којима је дијалекатска база херцеговачко-крајишки дијалекат, у већини случајева његов сјеверозападни огранак, у науци препознат и признат као узоран посебно у прозодијском погледу, са стабилним фонетско-прозодијским нивоом (Ј. Ј. Милајлов 1997: 45, 2013: 103), не треба допустити овакво колебање.

Извори

1. РСЈ, *Речник српскога језика*, 2011, Нови Сад: Матица српска.
2. РМС, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, 1990, Друго фототипско издање, Нови Сад: Матица српска.

Литература

1. Бошњаковић, Жарко (2007), „Преношење акцента у говору неких јавних медија“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50: 81–93. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_50.pdf, 28. 11. 2020.
2. Дешић, Милорад (2004), „Акценатски дублети у савременом језику и Вук-Даничићева акцентуација“, *Српски језик* 9/1–2: 149–160.
3. Дешић, Милорад (2013), „Акценат изведених и сложених ријечи у савременом српском језику с обзиром на акценат основне ријечи“, *Српски језик* 18: 23–34.
4. Дешић, Милорад (2018), „Српски стандардни акценат и префиксација придјева и глагола“, *Јужнословенски филолог*, 74/2: 13–27. <https://doi.org/10.2298/JFI1802013D>.
5. Драгин, Гордана (2005), „Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 48/1–2: 277–282. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_48.pdf, 28. 11. 2020.
6. Драгичевић, Милан (1986), „Говор личких јекаваца“, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, XXXII: 7–238 + карте. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6019>, 28. 11. 2020.
7. Драгичевић, Милан (2001), „Најзападнији српски говори данас“, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, I: 79–89.
8. Ивић, Павле (1998), „Српски дијалекти и њихова класификација“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 41/2: 113–132.
9. Јокановић Михајлов, Јелица (1996), „Интонационе карактеристике читаног текста“, *Српски језик*, 1–2: 132–143.
10. Јокановић Михајлов, Јелица (1997), „Иновације у прозодији речи и исказа као одраз актуелних друштвених промена“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 40: 41–48.
11. Јокановић Михајлов, Јелица (2013), *Акценат и интонација говора на радију и телевизији*, друго издање, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
12. Јокановић Михајлов, Јелица (2017), „Акценатски систем српског језика и наш данашњи говор“, *Братство: Часопис друштва „Свети Сава“*, 21: 39–52. <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.3>.
13. Клајн, Иван (2002), *Творба речи у савременом српском језику*, Слагање и префиксација, Београд.

14. Маројевић, Радмило (2005), „Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1)”, *Српски језик*, 10/1–2: 685–779.
15. Николић, М. Берислав (1966), „Неколико речи о изговору спикера и коментатора на радију и телевизији”, *Летопис Матице српске*, 4: 394–403.
16. Николић, М. Берислав (1970), *Основи млађе новоштокавске акцентуације*, 1970, Београд.
17. Пецо, Асим (1970), „Вук-Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодијска норма”, *Наш језик*, 18/1–2: 93–102. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8131>, 28. 11. 2020.
18. Ракић, Станимир (2004), „О акценту и дужини именичких сложеница”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 47: 424–443. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_47.pdf, 28. 11. 2020.
19. Цукут, Слађана (2016), „Силазни акценти на унутрашњим слоговима ријечи у говору спикера Радио-телевизије Републике Српске”, *Филолог, часопис за језик, књижевност и културу*, 14: 103–111. <http://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=article&op=view&path%5B%5D=67&path%5B%5D=pdf>, 28. 11. 2020.
20. Fekete, Egon (2000), „Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme”, *Južnoslovenski filolog*, 56 (3–4): 1297–1329. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/2405?show=full>, 28. 11. 2020.

Слађана М. Цукут
University of Banja Luka
Faculty of Philology

ACCENTAL DOUBLETISM OF FOUR SYLLABLE ADJECTIVES ON THE RADIO AND TELEVISION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

This paper analyses one type of accent doubletism in the speech of professional speakers on the material of an informative programme on the public television broadcast in the Republic of Srpska. A double pronunciation of four-syllable adjectives, represents a systemic phenomenon in this speech and refers to frequent adjectives of foreign origin derived by the suffix -ski: *ekonomski*, *medicinski*, and complex domestic adjectives such as: *malobrojan*, *pravoslavni*, *srednjoškolski*, which usually has a short falling accent on the first syllable, or a standard short rising accent on the second syllable and that is not accepted by the norm of the Serbian language.

It's obvious based on the collected material, that the process of mastering the norm in the media has begun, but it needs to be completed because

these forms are extremely frequent in public speech in general and not just in the speeches of announcers.

► **Key words:** accent doublets, four-syllable adjective suffixal derivatives, complex adjectives, speech on television.

Primary Sources

1. RSJ, *Rečnik srpskoga jezika*, 2011, Novi Sad: Matica srpska.
2. RMS, *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, 1990, Drugo fototipsko izdanje, Novi Sad: Matica srpska.

References

1. Bošnjaković, Žarko (2007), „Prenošenje akcenta u govoru nekih javnih medija”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 50: 81–93. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_50.pdf.
2. Cukut, Slađana (2016), „Silazni akcenti na unutrašnjim slogovima riječi u govoru spikera Radio-televizije Republike Srpske”, *Filolog*, časopis za jezik, književnost i kulturu, 14: 103–111. <http://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=article&op=view&path%5B%5D=67&path%5B%5D=pdf>, 28. 11. 2020.
3. Dešić, Milorad (2004), „Акценатски дублети у савременом језику и Вук-Даничићева акцентуација”, *Srpski jezik* 9/1–2: 149–160.
4. Dešić, Milorad (2013), „Акценат изведених и слоženих ријечи у савременом српском језику с обзиром на акценат основне ријечи”, *Srpski jezik* 18: 23–34.
5. Dešić, Milorad (2018), „Srpski standardni akcentat i prefiksacija pridjeva i glagola”, *Južnoslovenski filolog*, 74/2: 13–27. <https://doi.org/10.2298/JF1802013D>.
6. Dragin, Gordana (2005), „Prozodijske osobine govora spikera (novinara) RTV Novi Sad”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 48/1–2: 277–282. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_48.pdf, 28. 11. 2020.
7. Dragičević, Milan (1986), „Govor ličkih jekavaca”, *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd, 32: 7–238 + karte. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6019>, 28. 11. 2020.
8. Dragičević, Milan (2001), „Najzapadniji srpski govori danas”, *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnost*, 1: 79–89.
9. Fekete, Egon (2000), „Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme”, *Južnoslovenski filolog*, 56/3–4: 1297–1329. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/2405?show=full>, 28. 11. 2020.
10. Ivić, Pavle (1998), „Srpski dijalekti i njihova klasifikacija”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 41/2: 113–132.

11. Jokanović Mihajlov, Jelica (1996), „Intonacione karakteristike čitanog teksta”, *Srpski jezik*, 1–2: 132–143.
12. Jokanović Mihajlov, Jelica (1997), „Inovacije u prozodiji reči i iskaza kao odraz aktuelnih društvenih promena”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 40: 41–48.
13. Jokanović Mihajlov, Jelica (2013), *Akcentat i intonacija govora na radiju i televiziji*, drugo izdanje, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
14. Jelica Jokanović, Mihajlov (2017), „Akcentatski sistem srpskog jezika i naš današnji govor”, *Bratstvo: Časopis društva „Sveti Sava”*, 21: 39–52. <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.3>.
15. Klajn, Ivan (2002), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, Slaganje i prefiksacija, Beograd.
16. Marojević, Radmilo (2005), „Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku Ivana Klajna (1)”, *Srpski jezik*, 10/1–2: 685–779.
17. Nikolić, M. Berislav (1966), „Nekoliko reči o izgovoru spikera i komentatora na radiju i televiziji”, *Letopis Matice srpske*, 4: 394–403.
18. Nikolić, M. Berislav (1970), *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*, 1970, Beograd.
19. Peco, Asim (1970/71), „Vuk-Daničićevi akcentatski principi i naša standardna prozodijska norma”, *Naš jezik*, 18/1–2: 93–102. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8131>, 28. 11. 2020.
20. Rakić, Stanimir (2004), „O akcentu i dužini imeničkih složenica”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47: 424–443. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_47.pdf, 28. 11. 2020.

Преузето: 1. 12. 2020.
Корекције: 9. 2. 2021.
Прихваћено: 11. 2. 2021.

Anja Đ. Pravuljac¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

PREVOĐENJE ARHAIZAMA SA SRPSKOG JEZIKA NA ITALIJANSKI: PRIMJER DVA ITALIJANSKA PREVODA PAVIĆEVOG ROMANA *HAZARSKI REČNIK*

Apstrakt: U radu se istražuju problemi književnog prevođenja arhaizama sa srpskog jezika na italijanski. Komparativnom traduktološkom analizom originalnog romana Hazarski rečnik Milorada Pavića i dva njegova prevoda na italijanski jezik, uz poređenje sa prevodom romana i na engleski jezik, rad preispituje adekvatnost upotrebe dva prevodilačka pristupa za prenos izraza sa odlikom arhaičnosti sa jednog jezika na drugi, odnosno njihovog prenosa iz polazne kulturne sredine u stranu, dolaznu sredinu. S obzirom na to da Milorad Pavić koristi arhaizovane oblike srpskog jezika sa ciljem postarivanja teksta radi ostvarivanja snažnije veze između različitih vremenskih tokova u njegovom romanu, u radu se analiziraju izbori prevoditeljki da navedenu vrstu izraza modernizuju te ih prenesu na italijanski jezik bez pomenutih karakteristika. Iako je pretežan izbor prevoditeljki neutralizacija Pavićevih arhaizama bez pokušaja patiniranja teksta kompenzacijom putem drugih sredstava ili na drugom mjestu u tekstu, u radu se daje prijedlog prevoda navedenih izraza koji pristupom arhaizacije i u na italijanskom jeziku zadržavaju piščevu namjeru postarivanja teksta, a čime se ostvaruje blizak kontakt između različitih vremenskih dimenzija Pavićevog romana.

Ključne riječi: književno prevođenje, arhaizmi, modernizovanje, arhaizovanje, Milorad Pavić, Hazarski rečnik, Dizionario dei Chazari, Dictionary of the Khazars.

Uvod

Posmatrajući pregled istorijskog razvoja teorije književnog prevođenja, može se zaključiti da je argument koji je izazivao najviše interesa i najviše polemika

¹anja.pravuljac@ff.unibl.org

kod teoretičara pitanje izbora prevodilačkog metoda. Osnovni problem koji se prilikom tog izbora javlja jeste pitanje zadržavanja ili zamjene strane osobine prototeksta (originalnog teksta) i u metatekstu (prevedenom tekstu). Nakon detaljne analize prototeksta, prevodilac prije samog početka prevođenja bira koji će od dva prevodilačka metoda primijeniti u svom radu – metod direktnog ili metod indirektnog prevoda. Izbor jednog od navedena dva metoda zavisi od podataka dobijenih u fazi istraživanja, koja prethodi prevođenju, gdje se kao dva najvažnija pitanja izdvajaju pitanje cilja ili namjere originalnog teksta i pitanje očekivanja čitalaca prevedenog teksta. Ako originalni tekst pripada kulturi koja se umnogome razlikuje od kulture u kojoj treba da bude dočekan prevod, da li originalne jezičko-kulturne elemente treba zamjenjivati elementima dolazne sredine ili ih treba zadržavati, upoznavajući tako čitaoca sa sredinom iz koje polazni tekst proizlazi? Pristupi koji opisuju jedan od navedena dva izbora jesu pristup podomaćivanja ili lokalizovanja i pristup potuđivanja ili ksenofilizovanja teksta, pri čemu podomaćivanje predviđa zamjenu kulturoloških elemenata originala elementima dolazne kulture, dok potuđivanje predviđa njihovo zadržavanje upotrebom adekvatnih tehnika koje ovaj pristup podrazumijeva.²

Navedena problematika književnog prevođenja pokušaće se istražiti komparativnom traduktološkom analizom dva različita prevoda romana *Hazarski rečnik* Milorada Pavića na italijanski jezik, uz dodatno upoređivanje prevodilačkih izbora na primjeru prevoda ovog romana na engleski jezik. Za dodatno poređenje prevodilačkih izbora italijanskih prevoditeljki izabran je engleski prevod Pavićevog romana da bi se pokazalo da prevođenje arhaizma na engleski funkcioniše na isti način kao i u italijanskim varijantama, ali i radi produbljivanja pitanja izbora prevodilačkog metoda, koji u nekim slučajevima ne bira sam prevodilac, već ga diktira i prevodilačka tradicija u pojedinim kulturama, kao što je to slučaj sa angloameričkom prevodnom književnosti³.

² Pojmove „potuđivanje” (*foreignization*) i „podomaćivanje” (*domestication*) prevoda prvi put u teoriju prevođenja uvodi Lorens Venuti (1995). Iako Venuti istražuje dvije prevodilačke strategije kroz pitanje prevodilačke etike i imagologije, navedena dihotomija u istoriji prevođenja javlja se još kod Cicerona, koji razlikuje „riječ po riječ” prevođenje i prevođenje „prema smislu” (1993: 57–58). Navedeni polaritet dalje razvija njemački filozof Fridrih Šlajermaher (1813), koji pitanje dva pristupa prevođenju vidi u davanju prednosti piscu originalnog teksta ili čitaocu prevoda (1993: 153). Dihotomiju dva prevodilačka pristupa razvijaju i drugi savremeni teoretičari prevođenja te, posmatrajući navedeno pitanje iz različitih društvenih, jezičkih i kulturoloških oblasti, različito označavaju suprotstavljene strategije – formalna i dinamička ekvivalencija (Nida 2004: 129), komunikativni i semantički prevod (Newmark 1981: 39), skriveni i neskriveni prevod (House 2015: 54, 56), itd.

³ Podomaćivanje je za Venutija (1995) tradicionalno dominantna strategija u angloameričkom književnom prevodilaštvu, što autor osuđuje jer je vidi kao etnocentričnu operaciju svođenja osobina

Hazarski rečnik prvo je Pavićevo djelo objavljeno na italijanskom jeziku. Roman je u Italiji prvi put objavljen 1988. godine u izdanju kuće „Garzanti” i u prevodu Branke Ničije, koja je, pored *Hazarskog rečnika*, na italijanski jezik kasnije prevela i Pavićeve romane *Predeo slikan čajem* te *Unutrašnja strana vetra ili roman o Heri i Leandru*⁴. Drugo izdanje *Hazarskog rečnika* na italijanskom jeziku objavljeno je u septembru 2020. godine. Izdavač novog prevoda Pavićevog romana je kuća „Voland”, dok je prevoditeljka ovaj put Italijanka Aliče Parmedani. Sa karijerom profesora srpskog i hrvatskog jezika na univerzitetima u Udinama i Trstu, Parmedani je svoj rad posvetila prevođenju savremenih srpskih, hrvatskih i bosanskih pisaca na italijanski jezik.⁵ Značajno je pomenuti i da je Parmedani 2014. godine bila dobitnica nagrade Srpskog PEN centra za prevođenje sa srpskog jezika.

Postoje dva razloga zbog kojih je Pavićev *Hazarski rečnik* odabran za istraživanje jednog od značajnijih prevodilačkih problema, pitanja zadržavanja ili zamjenjivanja originalne kulturološke osobine elementima dolazne kulture, naročito u slučajevima kada se u prenos jezičko-kulturnih elemenata uključi i vremenski aspekt, kao što je to slučaj sa prevođenjem arhaizama. Prvi razlog je sama priroda Pavićevog djela, koji gradi svoj stil⁶ na temeljima danas zaboravljenih riječi, koje nose odliku arhaičnosti i koje u sebi nose duh prošlih vremena. Kako ističe Sava Babić, Pavićev svijet je prihvatljiv za sve jer je univerzalan, ali on je ipak vezan za naše podneblje, našu prošlost (Babić 2000: 13). Takođe, pored podjele romana na prostorne slojeve, odnosno na metonimijski označene „Crvenu”, „Zelenu” i „Žutu” knjigu, Pavić

strane kulture na vrijednosti domaće kulture, koja rezultira njenom nevidljivošću. Razlog za davanje prednosti pristupu podomaćivanja Venuti vidi u američkom i britanskom odnosu prema drugim kulturama, čiji je stav „u inostranstvu imperijalistički, dok je kod kuće ksenofobičan” (1995: 13).

⁴ Pavić, Milorad (1991), *Paesaggio dipinto con il tè*, Traduzione dal serbo di Branka Ničija, Milano: Garzanti Editore, i Pavić, Milorad (1992), *Il lato interno del vento ossia Il romanzo di Hero e Leandro*, Traduzione dal serbo di Branka Ničija, Milano: Garzanti Editore.

⁵ Neki od mnogobrojnih pisaca koji su u Italiji objavljeni u prevodu Aliče Parmedani jesu Ivo Andrić (*La storia maledetta. Racconti triestini*, Milano: Mondadori, 2007), David Albahari (*Goetz e Meyer*, Torino: Einaudi, 2006; *L'escà*, Rovereto: Zandonai, 2008; *Zink*, Rovereto: Zandonai, 2009; *Ludwig*, Rovereto: Zandonai, 2010), Borislav Pekić (*Come placare il vampiro*, Catania: De Martinis & C., 1992; *Il tempo dei miracoli*, Roma: Fanucci, 2004), Aleksandar Tišma (*Kapò*, Rovereto: Zandonai, 2010), Filip David (*Il principe del fuoco*, Rovereto: Zandonai, 2009), Svetislav Basara (*Mongolski bedeker*, Macerata: Quodlibet, 2009), Božidar Stanišić (*Tre racconti*, Zugliano: Associazione „E. Balducci”, 2002; *Bon voyage*, Pordenone: Nuova dimensione, 2003; *Il cane alato*, Verona: Perosini Editore, 2007; *La chiave nella mano*, Udine: Campanotto, 2008), Nenad Veličković (*Il padre di mia figlia*, Udine: Forum, 2008), itd.

⁶ O problemima prevođenja Pavićevog književnoumjetničkog stila na italijanski jezik konsultovati rad „Milorad Pavić izgubljen u prevodu: Analiza prevoda *Hazarskog rečnika* sa srpskog jezika na italijanski” (Pravuljac 2018).

svoj roman dijeli i prema vremenskoj dimenziji, u kojoj je romaneskno jezgro, pored prostorne podjele na hrišćanske, islamske i hebrejske izvore, podijeljeno i u tri vremena – srednjovjekovna dešavanja u kojima dolazi do hazarske polemike; XVII vijek, kada nastaje prvo izdanje „Hazarskog rečnika” (1691) Joanesa Daubmanusa; te XX vijek, u kojem se objavljuje drugo izdanje „Hazarskog rečnika”, a koje potpisuje sam Pavić. Ovu vremensku dimenziju Pavić pojačava i upotrebom arhaizama, da bi upotpunio čitaočev doživljaj različitih vremenskih slojeva romana. Arhaizmi su sastavni dio Pavićeve fantastike, koja leži na temeljima „zaboravljenog kulturnog sloja jezika” (*ibid.*: 25). Piščev pripovjedački postupak opisuje „neobično osvjetljavanje činjenica iz prošlosti”, pri čemu „dovodi u dodir veoma udaljene i teško spojive događaje i ličnosti” (*ibid.*: 20). Dakle, upotrebom zastarjelih i zaboravljenih jezičkih oblika Pavić na krajnje neobičan način kombinuje i spaja različita istorijska vremena u romanu. Prema tome, prenošenjem ove vremenske dimenzije romana i na italijanski jezik, prenosi se i namjera pisca originalnog teksta na strani jezik, što je jedan od imperativa književnog prevoda uopšteno. Drugi razlog je izazov sa kojim se suočava prevodilac koji posreduje u prenosu jezičko-kulturnih elemenata u dolaznu sredinu koja se kulturološki umnogome razlikuje od polazne sredine, kao što je to slučaj sa srpsko-italijanskim prevodilačkim parom.

U svojoj studiji o problemu vremenske distance u prevođenju književnog teksta, Milana Piletić⁷ vremensku distancu dijeli na primarnu, „ugrađenu u ekspresivnu intenciju teksta”, gdje pisac svjesno arhaizuje tekstualne elemente, i sekundarnu, koja „nastaje usled vremenskog jaza između objavljivanja originala i nastajanja prevoda” (1997: 13). Dalje, autorka vremensku udaljenost u književnom prevodu razmatra i podjelom navedenog problema na devet različitih tipova, od kojih se u prvom tipu opisuju frekventni i apsolutni arhaizmi. Takođe, navodi da su za istraživanje prevodilačkih problema manje značajni morfosintaksički oblici, te da su mnogo zanimljiviji leksički arhaizmi, naročito oni koji se prepoznaju kao apsolutni i čija se arhaičnost osjećala i u trenutku nastajanja originalnog teksta te se mogu posmatrati i kao rezultat primarne vremenske distance (*ibid.*). Prilikom prikupljanja uzorka za istraživanje problema prevođenja arhaizama sa srpskog jezika na italijanski, kriterijum za odabir Pavićevih arhaizama bili su leksički arhaizovani oblici koje pomenuta autorka opisuje kao apsolutne te su rezultat primarne vremenske distance. Dakle, u pitanju su oni leksički oblici koje Pavić svjesno koristi kao zastarjele. Takođe, analiza je rađena na onim zastarjelim leksičkim oblicima koji se ne mogu svrstati u neki drugi tip leksike, poput stilski ili regionalno obilježenih izraza (beljac,

⁷ Piletić, Milana (1997), *Vremenska distanca u prevođenju književnog teksta (na primerima iz italijanskih renesansnih tekstova i njihovih savremenih prevoda)*, Beograd: Filološki fakultet.

šuvak), ili izraza turskog porijekla (dolap, bardak, rufet). Iako se i ovi izrazi mogu posmatrati kao zastarjeli ili, u nekim slučajevima, čak i kao zaboravljeni, njihova analiza zaslužuje zasebno istraživanje u svjetlu šire prevodilačke problematike te su stoga izuzeti iz sadašnje analize.

Komparativnom analizom dva italijanska prevoda romana, uz poređenja sa rješenjima engleske prevoditeljke *Hazarskog rečnika*,⁸ pokazao da, iako sve tri prevoditeljke pretežno odlučuju da neutrališu Pavićeve arhaizme u svojim prevodima te da ih prevedu savremenim izrazima, bez pokušaja patiniranja teksta kompenzacijom putem drugih sredstava ili na drugom mjestu u tekstu, ipak je moguće pronaći rješenja kojim bi se navedene jezičko-kulturne osobine prototeksta i piščevog stila zadržale i u metatekstu. Dakle, cilj ove komparativne analize jeste da se istraže problemi prevoda arhaizama sa jednog jezika na drugi, naročito kada se govori o dvjema udaljenim kulturama, te da se predlože prevodilačka rješenja kojima se osobine originalne kulture u prevodu ne bi u potpunosti neutralisale te bi se pokušali u što većoj mjeri izbjeći prevodilački gubici, prisutni u velikom broju književnih prevoda.

Pavićevi arhaizmi

Kao i u slučaju prevođenja kulturološki specifičnih izraza, za čiji se prevod može odabrati jedna od suprotstavljenih strategija, podomaćivanje ili potuđivanje, i za prevođenje arhaizama u teoriji književnog prevođenja postoje dva suprotstavljena pristupa problemu – modernizovanje ili arhaizovanje. Dok autori poput Umberta Eka⁹ prave razliku između suprotnih postupaka modernizovanje/arhaizovanje i podomaćivanje/potuđivanje (2011: 212), kod drugih teoretičara prevođenja postupak modernizovanja ili arhaizovanja teksta potpada pod pristup podomaćivanja/potuđivanja. Jedan od tih autora je i Pjerandela Dijadori, koja pod postupkom podomaćivanja podrazumijeva zamjenu strane kulturološke osobine domaćom, ne samo na prostornom već i na vremenskom nivou (*attualizzazione* – aktualizacija), kao što na drugoj strani pod postupkom potuđivanja podrazumijeva zadržavanje ovih vremenskih referenci (*storicizzazione* – istorizacija) (2012:

⁸ Pavićeva prevoditeljka na engleski jezik Kristina Pribičević Zorić, pored *Hazarskog rečnika*, na engleski jezik je prevela i Pavićeve romane *Predeo slikan čajem* (*Landscape Painted with Tea*, New York: Knopf, 1990), *Unutrašnja strana vetra ili roman o Heri i Leandru* (*The Inner Side of the Wind, or A Novel of Hero and Leander*, New York: Knopf, 1993), *Zauvek i dan više* (*A Theater Menu For Ever and a Day*, Belgrade: Dereta, 1997), *Poslednja ljubav u Carigradu* (*Last Love in Constantinople*, London: Peter Owen Publishers, 1998).

⁹ Eko, Umberto (2011), *Kazati gotovo istu stvar: Iskustvo prevođenja*, Beograd: Paideia.

52). Postoji i mogućnost korištenja srednjeg puta, pristupa univerzalizacije (*universalizzazione*), kojim bi se vremenske odrednice prototeksta neutralizovale (*acronizzazione* – ahronizacija) (Osimo 2004: 142). Prema tome, zamjena arhaičnih vremenskih referenci prototeksta njihovim savremenim oblicima predstavlja pristup modernizovanja, dok zadržavanje tih referenci opisuje pristup arhaizovanja metateksta.

Funkcionalističke prevodilačke teorije ističu da prilikom dileme izbora prevoda određenog izraza na strani jezik odgovor treba da se traži u funkciji koju taj izraz ima u tekstu, te da se prema tome odabere strategija za njegov prenos na strani jezik. Jedan od načina otkrivanja te funkcije za prevodioca može da bude otkrivanje cilja autora prilikom pisanja originalnog teksta i odgovor na pitanje šta je bila piščeva prvobitna namjera koju je ostvario upotrebom određenog izraza. Ono što je ključno prenijeti i u prevedeni tekst jeste funkcija koju određeni izraz ostvaruje u originalu, a ne njegov leksički ekvivalent.

U Pavićevom slučaju, osnovna namjera pisca je opisivanje različitih vremenskih okvira koje obuhvata njegov roman. Njegova fantastika se često zasniva na kulturnoj prošlosti i njenim podsticajima, odnosno na elementima koji su piscu „preostali” pri istraživanju književne istorije i kulturne prošlosti (Babić 2000: 25). Kontakt sa prošlošću pisac ostvaruje arhaizovanim leksičkim oblicima. U pitanju su staroslovenski oblici riječi, koji svojom formom održavaju živi kontakt sa prošlošću, a koji su prevedeni bez navedenih specifičnosti savremenim italijanskim jezikom. U nastavku, navodi se primjer pasusa iz Pavićevog romana na srpskom jeziku, te dva njegova prevoda na italijanski jezik, kao i prevod na engleski jezik, da bi se bliže pojasnio postupak prevoditeljki:

Hronologija Brankovićevog života i delovanja najbolje se **vaspostavlja** na osnovu pisane ispovesti koju je pečkom patrijarhu poslao iz Poljske drugi pisar Avrama Brankovića, Teoktist Nikoljski [...] Žudeo je da poseti Jerusalem i u snu zbilja viđao jedan grad na obali vremena, išao kroz njegove ulice posute slamom i otuda tihe, stanovao u kuli punoj dolapa velikih koliko manja crkva, i slušao česme kao **dažd**. (Pavić 2012: 34, 187)

Per stabilire la cronologia della vita e delle opere di Branković la cosa migliore è **basarsi** sull'estrema confessione che l'altro scrivano di Branković, Teoktist di Nikolje, inviò dalla Polonia al patriarca serbo in forma scritta [...] Aveva il desiderio di visitare Gerusalemme e in sogno vedeva davvero una città sulle sponde del tempo, camminava per le sue strade cosparse di paglia e silenziose, abitava in una torre piena di armadi grandi come piccole chiese e ascoltava le fontane come fossero **pioggia**. (Pavić 1988: 28, 181)

La cronologia della vita di Branković e della sua attività si può **stabilire** sulla base dell'estrema confessione scritta e spedita dalla Polonia al patriarca di Peć dall'altro scrivano di Avram Branković, Teoktist di Nikolje [...] Bramava di visitare Gerusalemme, e in sogno vedeva davvero una città sulle sponde del tempo, percorreva le sue strade cosparse di paglia e quindi silenziose, abitava in una torre piena di armadi grandi come chiese e ascoltava **la pioggia** delle fontane. (Pavić 2020: 35, 226)

A cronology of Brankovich's life and work can best be **assembled** on the basis of the written confession sent to the Peć Patriarch from Poland by Avram Brankovich's second scribe, Theoclist Nikoljsky [...] He longed to visit Jerusalem, and in hid dreams did indeed see a city on the shores of time, walked through its straw-strewn streets that deadened sound, lived in a tower full of cupboards as big as a small church, and listened to the **rain** of the fountains. (Pavić 2013: 31, 173)

U tabeli koja slijedi, navedeni su i ostali arhaizovani oblici koje pisac koristi u originalnom tekstu, a koji su u oba italijanska prevoda romana prevedeni upotrebom pristupa modernizovanja na savremeni italijanski jezik:

Originalni tekst (Pavić)	Italijanski prevod (Ničija) [*]	Italijanski prevod (Parmedani) ^{**}	Engleski prevod (Pribičević Zorić) ^{***}
vaspostavlja	<i>basarsi</i> (‘bazirati se’)	<i>stabilire</i> (‘utvrditi’, 'odrediti’)	<i>assembled</i> (‘sastavljen’, 'sakupljen’)
ponedeonik	<i>lunedì</i> (‘ponedjeljak’)	<i>lunedì</i> (‘ponedjeljak’)	<i>Monday</i> (‘ponedjeljak’)
utornik	<i>martedì</i> (‘utorak’)	<i>martedì</i> (‘utorak’)	<i>Tuesday</i> (‘utorak’)

* *Dizionario dei Chazari: Romanzo Lessico* (Pavić 1988: 28; 225; 36, 43; 157; 45; 159, 199, 204; 211, 181, 245; 261).

** *Dizionario dei Chazari: Romanzo-lexicon in 100.000 parole* (Pavić 2020: 35; 281; 46, 53; 195; 55; 198, 248, 255; 264, 226, 305; 324).

*** *Dictionary of the Khazars: A Lexicon Novel in 100.000 words* (Pavić 2013: 31; 214; 39, 45; 159; 47; 161, 189, 171; 200, 173, 239; 252).

prekjučerašnji, nakjučerašnji, otoičnji	<i>dell'altro ieri, di tre giorni prima, di quattro</i> (‘od prekjuče’, ‘od prije tri dana’, ‘četiri’)	<i>di due giorni prima, del giorno precedente, il precedente ancora</i> (‘od prije dva dana’, ‘od prethodnog dana’, ‘od dana prije toga’)	the day before last, then the one before that, and before that (‘od prekjuče’, ‘od prethodnog dana’, ‘prije prethodnog dana’)
otačnik	/	<i>albero genealogico</i> (‘porodično stablo’)	<i>family tree</i> (‘porodično stablo’)
grivne	<i>braccialetti</i> (‘narukvice’)	<i>braccialetti</i> (‘narukvice’)	<i>armbands, arm bracelets, bracelets</i> (‘narukvice’)
dažde, dažd	<i>piovono, pioggia</i> (‘kiše’, ‘kiša’)	<i>piovono, pioggia</i> (‘kiše’, ‘kiša’)	/, <i>rain</i> (‘kiša’)
tolmač	<i>interprete</i> (‘tumač’)	<i>interprete</i> (‘tumač’)	<i>interpreter</i> (‘tumač’)

Tabela 1. Pavićevi arhaizmi i njihov prevod na italijanski i engleski jezik

Idealna situacija u pronalaženju rješenja za prevod neprevodivih kategorija jeste postojanje bar približnog ekvivalenta u jeziku prevoda. Nakon identifikacije piščeve namjere prilikom korištenja određenog izraza, prevodilac u jeziku prevoda pronalazi izraz koji svojim oblikom najpribližnije ispunjava isti cilj koji je u originalnom tekstu htio da postigne i pisac. U slučajevima kada Pavić koristi specifične kulturološke izraze (gusle, koljivo, zduri) ili izraze stranog porijekla u romanu (defter, dženet, šejtan, sabat), njegova namjera je i formalno zadržavanje kulturne osobine svake od triju knjiga *Hazarskog rečnika*, zbog čega je potrebno pomenute izraze tretirati kao realije i u prevod ih prenijeti u njihovom originalnom obliku, da bi se na taj način istakla piščeva namjera i u metatekstu. Za razliku od kulturoloških izraza, koji svojom jedinstvenom i nepromjenjivom formom izražavaju piščev *skopos*, arhaizmi u jezik prevoda ne moraju biti preneseni u svom originalnom obliku. Pavićeva namjera prilikom korištenja arhaizama je „postarivanje” teksta te održavanje živog kontakta sa prošlošću.

Upotrebom tehnike palimpsesta, Pavić povezuje dva vremenski udaljena teksta – izgubljeno izdanje Rječnika iz 1691. godine i novo izdanje koje sastavlja pisac.

Spajajući više tekstova naslaganih u vremenu, Pavić stvara skoro fizički kontakt ne samo između dvije verzije Rječnika već i između udaljenih tačaka u vremenu, odnosno između prošlosti i sadašnjosti. Jezičko sredstvo kojim se ostvaruje navedeno vremensko preklapanje jeste miješanje arhaizama sa izrazima savremenog srpskog jezika. S obzirom na to da je Pavićeva namjera za upotrebu arhaizama bila postarivanje teksta staroslovenskim izrazima ili riječima koje samo imaju prizvuk staroslovenskog jezika, kao pretka savremenog srpskog jezika, u metatekstu je ta namjera mogla biti ostvarena korištenjem latinskih izraza ili latinskog korijena određenih riječi, kao pretka savremenog italijanskog jezika. Na taj način bi se i u italijanskom prevodu romana prizvao duh arhaičnosti, čime bi se ostvarila Pavićeva namjera dijaloga različitih vremena naslaganih jedno na drugo i čime bi se i u italijanskom čitaocu izazvale iste reakcije kao i u srpskom čitaocu originalnog teksta.

Prilikom prevoda gorenavedenih arhaizama, Pavićeve prevoditeljke na italijanski jezik biraju da ne upotrijebe tehniku postarivanja teksta, te da izraze u kojima pisac ostvaruje vezu sa prošlošću modernizuju i prevedu savremenim italijanskim jezikom, bez traga njihovih originalnih karakteristika. Kao i u drugim slučajevima neutralizacije originalnih osobina teksta, primjeni bilo kojeg prevodilačkog postupka kojim se originalne karakteristike teksta gube pribjegava se samo ako je ona jedino rješenje, odnosno ako neko drugo rješenje ne postoji. S obzirom na to da je svaki savremeni jezik živ organizam koji je kao takav morao da ima svoje starije oblike, a koji su etimološkim razvojem dobili svoju današnju formu, vraćanjem korak unazad skoro uvijek je moguće pronaći ili sastaviti riječ čija je forma dovoljno blizu savremenog oblika da bi čitaocu bilo jasno njeno značenje, a koja se u isto vrijeme dovoljno od njega razlikuje da podražava svoj stariji oblik. Efekat koji se time postiže je taj da čitalac prepoznaje značenje izraza, ali mu on u isto vrijeme zvuči arhaično.

Prema tome, gorenavedeni primjer pasusa iz *Hazarskog rečnika* mogao je biti preveden upotrebom pristupa arhaizovanja, čime bi se i u italijanskom prevodu zadržalo stilsko postarivanje Pavićevog teksta:

La cronologia della vita di Branković e della sua attività si può *fundare* sulla base dell'estrema confessione scritta e spedita dalla Polonia al patriarca di Peć dall'altro scrivano di Avram Branković, Teoktist di Nikolje [...] Bramava di visitare Gerusalemme, e in sogno vedeva davvero una città sulle sponde del tempo, percorreva le sue strade cosparse di paglia e quindi silenziose, abitava in una torre piena di armadi grandi come chiese e ascoltava la *pluvia* delle fontane.

Isti postupak je mogao biti iskorišten i u ostalim primjerima Pavićevih arhaizovanih izraza:

Originalni tekst (Pavić)	Prijedlog prevoda
vaspostavlja	<i>fundare</i>
ponedeonik	<i>lo die de Luna</i>
utornik	<i>lo die de Marte</i>
prekjučerašnji, nakjučerašnji, otoičnji	<i>dell'avantieri, altroieri</i>
otačnik	<i>paterikon/patericon</i>
grivne	<i>monili</i>
dažde, dažd	<i>pluviis, pluvia</i>
tolmač	<i>interpres</i>

Tabela 2. Pavićevi arhaizmi i prijedlog njihovog prevoda na italijanski jezik

Proces arhaizacije navedenih modernizovanih izraza mogao je biti postignut upotrebom latinskog korijena savremenih izraza. Pavić arhaizuje izraz „uspostavlja” upotrebom prefiksa srpske redakcije staroslovenskog jezika *vas-*, dobijajući tako oblik „vaspostavlja”. Arhaizovani oblik riječi mogao je da se postigne svojim ekvivalentom u italijanskom prevodu istim postupkom, promjenom oblika riječi savremenog italijanskog jezika *basare* ili njenog sinonima *fondare* u njegov stariji latinski oblik *fundare*. Dobijena forma na taj način ostaje dovoljno bliska savremenoj riječi da joj značenje ostaje jasno, a dovoljno promijenjena da ostvaruje kontakt sa prošlošću. Jednak efekat se postiže upotrebom istog postupka pri prevodu drugih riječi koje zadržavaju elemente svog staroslovenskog oblika, poput izraza „tolmač” i „dažde” ili „dažd”. Pored mogućnosti upotrebe postojećih arhaizama u italijanskom jeziku za riječ „tumač”, kao što su *dragomanno* ili *turcimanno*, savremeni izraz *interprete* mogao je biti zamijenjen svojim latinskim parnjakom *interpres*. Takođe, prevodom staroslovenskih oblika za kišu i padanje kiše („dažd”, „dažde”) latinskim oblicima (*pluvia, pluviis*) umjesto savremenim izrazima (*piovono, pioggia*) postigao bi se isti efekat kao i u originalnom tekstu¹⁰.

U slučajevima u kojima Pavić ne koristi staroslovenski oblik riječi za postizanje efekta postarivanja, već pravi arhaizam, odnosno riječ koja je izašla iz savremene upotrebe te postala zaboravljena, uspješan proces prenošenja ovakvog izraza na italijanski jezik jeste pronalaženje jednako zaboravljenog pojma na stranom jeziku koji bi predstavljao pravi ekvivalent originalnom izrazu. Jedan od takvih pojmova je riječ *monile*, koja je prvenstveno označavala ukrasne predmete oko vrata, poput ogrlica, a kasnije se upotrebljavala za označavanje nakita u generalnom smislu. Danas se navedena riječ rijetko koristi u savremenom italijanskom jeziku, postala

¹⁰Za izvore o riječima i njihovoj etimologiji konsultovani su rječnici *Grande dizionario Hoepli italiano* i *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Podaci o rječnicima nalaze se u literaturi.

je arhaizovana, te je kao takva potpuni ekvivalent srpskoj riječi „grivna”. Dakle, prevođenjem „grivne” kao *monili* umjesto savremenog izraza koji koriste obje prevoditeljke *braccialetti* („narukvice”) dobio bi se isti arhaizam u metatekstu kao onaj upotrijebljen u prototekstu.

Takođe, zanimljiv je i slučaj riječi „otačnik”, koja u Ničijinom prevodu biva izostavljena, vjerovatno zbog nemogućnosti pronalaženja adekvatnog ekvivalenta u italijanskom jeziku, dok je Parmedani prevodi kao „porodično stablo” (*albero genealogico*). „Otačnik” je staroslovenska riječ koja označava žanr vizantijske asketske literature, sa pričama o životu monaha i njihovim podvizima.¹¹ Riječ je prevedena u vrijeme Ćirila i Metodija na staroslovenski jezik sa grčkog jezika, u kojem je imala doslovan oblik *πατερικόν* (*paterikon*) ili *πατερικόν βιβλίον* (*paterikon biblion*), odnosno „knjiga očeva”. Na srpskom jeziku se „otačnik” današ češće naziva *paterik*, dok se u zapadnoevropskim jezicima za ime ovoga književnog žanra koristi grčki naziv *paterikon* ili *patericon*. Prema tome, ostaje nejasna potreba za izostavljanjem navedene riječi iz italijanskog prevoda, s obzirom na to da za njen prevod postoji odgovarajuće rješenje – *paterikon* ili *patericon*.

Rješenja za prevod starih ili zastarjelih naziva za vrijeme i dane u sedmici mogu da se pronađu praćenjem istih gorenavedenih prevodilačkih postupaka kao i za prevode drugih arhaizovanih izraza. Element čiji je prenos i u metatekst neizostavan jeste namjera pisca koja je upotrijebljenim izrazom trebalo da bude ostvarena, a koja kao takva treba da se ostvari i u metatekstu. U izrazima „nakjučerašnji” i „otoičnji”, kao i u slučajevima drugih arhaizama, Pavićeva namjera je postarivanje teksta upotrebom zaboravljenih izraza srpskoga jezika. Ako prevodilac prati pišćev proces rada, izrazi koji se dobiju prevodom na savremeni italijanski jezik treba da budu donekle promijenjeni i pomjereni prema prošlosti. Na taj način, i čitalac prevoda dobija informaciju da je izraz star, ili jednostavno drugačiji od današnjeg izraza za određeni pojam. Umjesto prevoda izraza „nakjučerašnji” na savremeni italijanski jezik (*dell'altro ieri*), adekvatniji izbor bio bi rjeđe upotrebljavani izraz *dell'avantieri*, koji zadržava isto značenje, ali mu je forma donekle pomjerena. Isti proces se može primijeniti i za izraz „otoičnji”, koji i svojim oblicima „otoč” ili „otoič” znači „prije izvjesnog vremena”¹². Izbor *altrieri* ili još rjeđe *altroieri* prvenstveno je značio „prije jučerašnjeg dana”, ali je vremenom poprimio i značenje „prije nekoliko

¹¹ *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova* (Trifunović 1974: 208–210).

¹² Iako je izraz „otoič” i regionalno markiran, budući da ga *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika* opisuje kao narodski izraz, u studiji se primarno posmatra njegova arhaična priroda jer ga Ćirković (2006) tako svrstava u svom *Rečniku arhaizama*. Podaci o rječnicima nalaze se u literaturi.

dana”, odnosno „prije izvjesnog vremena”, čime bi ovaj izbor bio savršeno adekvatan svojim značenjem, ali i nefrekventnom formom.

Pomjerena ili netipična forma riječi koju Pavić koristi za nazive dana u sedmici poput „ponedeonik” ili „utornik” takođe je arhaizovana. I u ovim slučajevima, pišćeva namjera je da upotrebom zaboravljenih izraza ostvari kontakt između sadašnjeg vremena, vremena u kojem se nalaze i pisac, kada sastavlja novu verziju Rječnika, i čitalac, kada dopunjeno izdanje drži u rukama, i prošlosti, kada je sastavljana originalna verzija Rječnika. Arhaizovani oblici prva dva dana u sedmici idealno treba da budu prevedeni arhaizovanim oblicima ovih riječi u italijanskom jeziku. U slučaju da ne postoje pravi arhaizmi za navedene pojmove, kao što je to ovdje slučaj, njihova savremena forma može biti donekle promijenjena i pomjerena prema prošlosti, prema njihovom starijem obliku. S obzirom na to bi se u tom slučaju u prevodu koristile riječi koje nisu pravi arhaizmi, forma novoosmišljenog izraza treba da bude dovoljno bliska postojećem savremenom izrazu da bi on ostao i semantički i morfološki jasan čitaocu.

Nazivi za prva dva dana u sedmici u italijanskom jeziku sastoje se od dva dijela, od riječi *di*, starijeg oblika riječi za dan (*giorno*), i imena onoga kome je dan posvećen i po kome je dobio ime. U slučaju ponedjeljka i utorka, radi se o Mjesecu (*lunedì* – Luna) i o Marsu (*martedì* – Marte). Prema tome, ako bi se savremena forma riječi *lunedì* i *martedì* pomjerila prema prošlosti, ove riječi bi se mogle raščlaniti na svoje etimološki sastavne dijelove – *il di della Luna* i *il di di Marte* („Mjesečev dan” i „Marsov dan”). Dobijena forma bi se mogla još dodatno „postariti” upotrebom antičkih oblika za riječi dan (*die*) te za određeni član muškog roda *il (lo)* i latinskog oblika za prijedlog *di (de)*. Dobijene forme za prevod riječi „ponedeonik” i „utornik” bi, prema tome, bile *lo die de Luna* i *lo die de Marte*, čime bi se forma dovoljno arhaizovala da bude „stara”, ali ne previše da ne bude prepoznatljiva čitaocu.

U prilog navedenom prijedlogu za prevod arhaizovanih oblika za prva dva dana u sedmici govori i izbor prevodioca Luke Krešencija *Doktora Faustusa* Tomasa Mana sa njemačkog jezika na italijanski, koji takođe koristi na isti način promijenjenu formu za prevođenje riječi „petak”. Iako originalno napisan na savremenom njemačkom jeziku, Manov roman obiluje upotrebom elemenata stranih jezika, poput latinskog i engleskog jezika. Međutim, najznačajnija jezička mješavina koja karakteriše *Doktora Faustusa* je upotreba ranog novog gornjonjemačkog jezika, takozvanog luteranskog njemačkog, koji je karakterisao razvoj njemačkog jezika od 1350. do 1650. godine. Najduži dio romana u kojem se imitira rani novi gornjonjemački jezik jeste pismo iz XVI poglavlja Adrijana Leverkina iz Lajpciga svom prijatelju i kasnije biografu Serenusu Cajtblomu, u kojem opisuje svoj prvi susret sa prostitutkom

Esmeraldom, koja će mu kasnije prenijeti sifilis i time označiti početak njegovog pada. Ton Adrijanovog pisma je šaljiv i podrugljiv. Bogatom upotrebom ranog novog gornjonjemačkog jezika Leverkin ostvaruje zastarjelu prozu kojom parodira stil govora gimnazijskog profesora teologije Ehrenfrida Kumpfa. Profesor Kumpf je popularan među studentima po svom arhaičnom stilu govora, koji njemački čitalac jasno prepoznaje kao rani novi gornjonjemački jezik, a čime Man od ovog književnog lika pravi karikaturu Martina Lutera. Dakle, Tomas Man koristi rani novi gornjonjemački jezik kao sredstvo arhaizacije književnog lika. Njegova namjera je parodiranje postizanjem efekta zastarivanja, što istim ili različitim sredstvima treba da bude ostvareno i u prevodu djela na strani jezik. Kako se na različitim mjestima u Adrijanovom pismu koristi rani novi gornjonjemački jezik, italijanski prevodilac Luka Krešenci bira da prenese atmosferu zastarjelosti arhaizovanjem određenih izraza na mjestima na kojima je to bilo moguće ostvariti na italijanskom jeziku, čak i ako su ti izrazi u prototekstu bili napisani savremenim njemačkim jezikom. Jedan od navedenih slučajeva nalazi se na samom početku pisma, gdje originalnu riječ savremenog njemačkog jezika *Freitags* („na petak”) Krešenci arhaizuje pomjerajući joj formu prema latinskom obliku i umjesto savremenog izraza *venerdì*, koristi promijenjenu formu *lo die di Venere*¹³ („Venerin dan”). Iako je za riječ „petak” u prototekstu bio iskorišten njen savremeni oblik (*Freitag*), a ne oblik ranog novog gornjonjemačkog jezika (*frijedag*), italijanski prevodilac arhaizuje oblike koje mu dopušta priroda italijanskog jezika sa ciljem prenošenja piščeve namjere, koja je u ovom slučaju, kao i Pavićeva, postarivanje teksta. Prevod „petka” kao „Venerinog dana” pokazuje se kao naročito uspješan u slučaju njemačko-italijanskog jezičkog para jer je u oba jezika ovaj dan u sedmici posvećen istoj boginji – nordijska boginja Freja pandan je rimskoj boginji Veneri. Navedenim prevodilačkim postupkom Krešencijeva pomjerena forma ostaje dovoljno bliska savremenom izrazu da je ona semantički jasna italijanskom čitaocu, a istovremeno čitaocu pruža informaciju da je izraz stariji od današnjeg, čime u njemu izaziva upravo onaj efekat koji je namjeravao da izazove i sam pisac.

Uspješni primjeri prevoda arhaizama u *Hazarskom rečniku* prepoznaju se na mjestima na kojima se Pavićev arhaizovani izraz ne prevodi savremenim italijanskim izrazom, već se za njega koristi starija ili na neki drugi način prema prošlosti pomjerena forma. Jedan od takvih primjera je Pavićeva upotreba staroslovenskog oblika genitiva imenice dan „dne”, za koji Ničija pronalazi adekvatno rješenje *di*,¹⁴

¹³ *Doctor Faustus: La vita del compositore tedesco Adrian Leverkühn narrata da un amico* (Mann 2017: 199).

¹⁴ *Dizionario dei Chazari: Romanzo Lessico* (Pavić 1988: 205).

stilski obilježen oblik imenice *giorno* („dan“), koji se u savremenom italijanskom jeziku danas rjeđe koristi. Uspješno rješenje nalazimo i u primjeru riječi „stolpnik“ (od staroslovenskog „stolp“, odnosno „stub“), gdje su obje italijanske prevoditeljke za ekvivalent iskoristile grčku riječ istog značenja „stylos“, riječ su prevele kao *stilita*,¹⁵ čime je došlo do potpunog poklapanja značenja.

Zaključak

Jedan od osnovnih problema sa kojima se suočavaju prevodioci književnih tekstova jeste pitanje prenošenja originalnih karakteristika polaznog jezika i kulture u dolaznu sredinu, gdje se smješta prevedeni tekst. Dilema koja se postavlja pred prevodioca jeste da li je osobine polaznog jezika i kulture neophodno prenijeti i u prevod ili ih je ipak bolje zamijeniti elementima domaće kulture. Kada se radi o prevodu arhaizama između jezika koji ne dijele iste etimološke srodnosti, poput italijansko-srpskog jezičkog para, navedena problematika dodatno se produbljuje i pitanjem da li i u prevodu treba da se zadrže vremenske specifičnosti originalnog teksta ili ih je moguće zanemariti, a da pritom metatekst ne trpi značajan estetski ili stilski gubitak. Zaključak koji se može izvući kao sinteza istraživanja teoretičara koji su se bavili ovom prevodilačkom problematikom jeste taj da se odgovor pri izboru pristupa prevodenja nalazi u piščevoj originalnoj namjeri, odnosno u tome da li su istorijske i kulturne okolnosti prototeksta naglašene. U slučaju da jesu, originalna kulturološka osobina treba na neki način da se zadrži i u metatekstu te da se čitalac prevoda postavi u poziciju u kojoj bi pokušao da razumije vrijeme i prostor koji se opisuju u originalu.

Pavićevi arhaizovani izrazi, koji, prevedeni na savremeni italijanski jezik, gube sve svoje karakteristike egzotike prošlosti, imaju određen podtekst koji čitalac sa srpskog govornog područja lako prepoznaje, samim tim što pripada kulturi u kojoj djelo nastaje. Čitaocu italijanskog prevoda taj podtekst je u potpunosti uskraćen i, u tom smislu, sam proces prenošenja jedne kulture sa jednog jezika na drugi ostaje neuspješan. Temelji zaboravljenog kulturnog sloja jezika, na kojima leži Pavićev stil, u *Hazarskom rečniku* se ostvaruju upotrebom arhaizovanih leksičkih oblika srpskoga jezika. Pavićeva namjera je da korištenjem arhaizama postari tekst te da na taj način ostvari što vjerniji kontakt sa prošlošću. Ovakav književni postupak je naročito značajan ako se posmatra i vremenski okvir koji roman obuhvata – srednjovjekovno doba Hazara i hazarske polemike, XVII vijek, u kojem je objavljeno prvo izdanje Hazarskog rječnika, te XX vijek, kada izlazi drugo izdanje Rječnika.

¹⁵ *Ibid.*: 88 i *Dizionario dei Chazari: Romanzo-lexicon in 100.000 parole* (Pavić 2020: 109).

Kako je Pavićeva namjera da upotrebom arhaizama oživi prošlost i opiše različite vremenske okvire romana, ona je u jeziku prevoda mogla biti jednako ostvarena upotrebom različitih prevodilačkih tehnika. Suprotstavljeni prevodilački postupci koji stoje na raspolaganju za rješavanje prevodilačke dileme ovakvog tipa jesu pristup modernizovanja, kojim se neutralište vremenske reference polaznog jezika, i arhaizovanja, kojim se teži ka zadržavanju vremenskih referenci originala. Analiza prevoda arhaizovanih leksičkih oblika originalnog teksta, u kojima pisac postaruje tekst staroslovenskim izrazima ili riječima koje svojom pomjerenom formom podsjećaju na one staroslovenske, pokazala je da prevoditeljke na italijanski jezik u skoro svim slučajevima biraju da modernizuju navedene izraze, čime pišćeva originalna namjera ne biva ispunjena i u prevodu romana na italijanski jezik. Preporučeni postupak u slučaju arhaizovanih izraza jeste postupak arhaizovanja teksta korištenjem latinskog korijena kao italijanskog pandana srpskom jezičkom pretku ili upotrebom postojećeg arhaizma u savremenom italijanskom jeziku. Ovakvim prevodilačkim postupkom i čitaocu prevoda daje se do znanja da je riječ o načinu korištenja jezika koji se veže za neka prošla vremena, čime se pišćeva namjera ispunjava i u prevodu romana na strani jezik.

Izvori

1. Pavić, Milorad (1988), *Dizionario dei Chazari: Romanzo Lessico*, Traduzione dal serbo di Branka Ničija, Milano: Garzanti Editore.
2. Pavić, Milorad (2012), *Hazarski rečnik: roman leksikon u 100.000 reči*, Beograd: Zavod za udžbenike.
3. Pavić, Milorad (2013), *Dictionary of the Khazars: a lexicon novel in 100.000 words*, Translated from the Serbian by Christina Pribičević Zorić, Beograd: Zavod za udžbenike.
4. Pavić, Milorad (2020), *Dizionario dei Chazari: Romanzo-lexicon in 100.000 parole*, Traduzione di Alice Parmeggiani, Roma: Edizioni Voland.

Literatura

1. Babić, Sava (2000), *Milorad Pavić mora pričati priče*, Novi Sad: Stylos.
2. Cicerone, Marco Tullio (1993), "Qual è il miglior oratore", *La teoria della traduzione nella storia*, Milano: Strumenti Bompiani, 51–62.
3. Ćirković, Simo (2006), *Rečnik arhaizama (ili reči izobičajene u srpskom jeziku)*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
4. Diadori, Pierangela (2012), *Teoria e tecnica della traduzione: Strategie, testi e contesti*, Milano: Mondadori Education.

5. Eko, Umberto (2011), *Kazati gotovo istu stvar: Iskustvo prevodenja*, Beograd: Paideia.
6. Gabrielli, Aldo (2008), *Grande dizionario Hoepli italiano*, Milano: Editore Ulrico Hoepli.
7. House, Juliane (2015), *Translation Quality Assessment: Past and Present*, London and New York: Routledge.
8. Mann, Thomas (2017), *Doctor Faustus: La vita del compositore tedesco Adrian Leverkühn narrata da un amico*, Introduzione, traduzione e note di Luca Crescenzi, Milano: Mondadori.
9. Newmark, Peter (1981), *Approaches to translation*, Oxford: Pergamon Press.
10. Nida, Eugene (2004), "Principles of Correspondence", *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 126–140.
11. Osimo, Bruno (2004), *Traduzione e qualità: La valutazione in ambito accademico e professionale*, Milano: Ulrico Hoepli Editore.
12. Piletić, Milana (1997), *Vremenska distanca u prevodenju književnog teksta (na primerima iz italijanskih renesansnih tekstova i njihovih savremenih prevoda)*, Beograd: Filološki fakultet.
13. Pravuljac, Anja (2018), „Milorad Pavić izgubljen u prevodu: Analiza prevoda *Hazarskog rečnika* sa srpskog jezika na italijanski”, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, IX, 17, 397–409.
14. Schleiermacher, Friedrich (1993), "Sui diversi metodi del tradurre", *La teoria della traduzione nella storia*, Milano: Strumenti Bompiani, 143–179.
15. Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
16. Stevanović, Mihailo, Svetozar Marković, Svetozar Matić, Mitar Pešikan, Ljudevit Jonke, Mate Hraste, Stjepan Musulin, Pavle Rogić, Slavko Pavešić, Božidar Finka (1990), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
17. Trifunović, Đorđe (1974), *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*, Beograd: Vuk Karadžić.
18. Venuti, Lawrence (1995), *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London and New York: Routledge.

Anja Đ. Pravuljac
University of Banja Luka
Faculty of Philology

THE TRANSLATION OF ARCHAISMS FROM SERBIAN
INTO ITALIAN: TWO ACCOUNTS OF ITALIAN
TRANSLATIONS OF THE NOVEL *DICTIONARY OF THE
KHAZARS* BY MILORAD PAVIĆ

Summary

This paper analyses the problems of literary translation of archaisms from Serbian into Italian. Comparative translation analysis of the original novel *Dictionary of the Khazars* and the two Italian translations of the novel, with the addition of examples of the English translation, questions the adequacy of two translation approaches when transferring archaic expressions from one language into another, namely their transfer from the source culture in the target culture. Considering the fact that Milorad Pavić uses the archaic forms of Serbian words with the purpose of “ageing” the text and achieving a stronger bond between different timelines in his novel, the paper analyses the choices of the two translators to modernise the terms in question and to transfer them into Italian without these specific characteristics. This paper offers an alternative to this procedure, that is the approach of archaising Pavić’s expressions. Using the approach of archaisation, the author’s intention of “ageing” the text would be maintained in the translation, thus also realising a close contact between different temporal dimensions of the novel.

► **Key words:** literary translation, archaisms, modernising, archaising, Milorad Pavić, *Hazarški rečnik*, *Dictionary of the Khazars*.

Preuzeto: 18. 2. 2021.
Korekcije: 7. 4. 2021. / 10. 5. 2021.
Prihvaćeno: 14. 5. 2021.

Марина Ј. Шафер¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ГОВОРНИ ЧИН ПРЕТЊЕ У АПОДОЗИ КОНДИЦИОНАЛНИХ РЕЧЕНИЦА²

Апстракт: У раду се испитују кондиционалне реченице чија аподоза има вредност говорног чина претње (нпр. Убићу вас од батина будете ли сликали моју децу.). Посматра се и комуникативна функција протазе – најчешће је то индиректни директив (наредба/забрана: → Немојте сликати моју децу!), а такође се анализирају синтаксичко-семантичке карактеристике овакве кондиционалне реченице: употреба везника, структура протазног, односно аподозног предиката (глаголски облици, употреба фазних глагола у протазном предикату, односно перформативних и модалних глагола у аподозном предикату и сл.), чести адвербијални детерминатори у протазу (нпр. конструкција још једном), распоред протазног и аподозног дела и др. Будући да се претња преваходно јавља у неформалној, свакодневној (понекад оштрој и вулгарној) комуникацији, за корпус су одабране домаће телевизијске серије различитих жанрова (хумористички, драмски и криминалистички), а затим и домаћи интернет портали. Између осталог, утврђено је да је протазни предикат у највећем броју примера оформљен презентом глагола перфективног вида (и то најчешће фазних глагола наставити/престати), мада у овој улози није редак ни футур други, док је аподозни предикат углавном у облику футура првог. Условни субјункторид ли, који се најчешће јавља уз перфективни презент глагола бити у склопу футура другог (будеш ли / не будеш ли), такође је прилично фреквентан.

Кључне речи: *кондиционална реченица, аподоза, протаз, претња, комисив, директив, наредба, забрана.*

¹marina.safer@ff.uns.ac.rs

²Рад представља део истраживања у оквиру докторске дисертације под насловом *Кондиционалне конструкције у стандардном српском језику*, а настао је као резултат рада на пројекту *Савремени српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Уводна разматрања

1.1. Предмет и циљ истраживања

Предмет овог рада јесте говорни чин претње, исказан аподозом кондиционалних реченица (пример из корпуса: *Ако не оставиш моју породицу на миру, имаћеш посла са мном.* (ИиЛ, 1.156)). Испитује се и комуникативна вредност протазног дела – најчешће је реч о индиректном директиву: наредби односно забрани (→ *Остави моју породицу на миру!*). Анализираће се синтаксичке, семантичке и прагматичке карактеристике аподозе и протазе: учесталост употребе одређених везника (и употреба условног *ли*, чије је појављивање фреквентније у оваквом прагматичком типу кондиционалних реченица него у осталим типовима), глаголски облици протазног и аподозног предиката; семантичке групе глагола употребљених у протазном предикату (нпр. фазни глаголи: *ако не престанеш..., ако наставиш...,* односно глаголи перцепције: *ако видим / чујем / приметим...*), чести адвербијални детерминатори (нпр. они који упућују на понављање радње – *ако још једном...*); употреба перформативних глагола у аподозном предикату (нпр. *упозоравам те, кунем ти се...*) и сл. Сви примери класификовани су у четири типа, према семантичко-прагматичким карактеристикама протазног дела условне реченице. Вредност аподозног дела, којим је исказана претња, може се поделити у две групе: прву, којом се исказује одређена, конкретна претња (нпр. *добићеш отказ*), и другу, којом се износи неодређена, претерана, а често и груба претња (нпр. *убићу те / заклаћу те / откинућу ти главу* → *учинићу ти нешто лоше*).

Циљ овога рада јесте утврђивање карактеристика кондиционалне реченице чија аподоза има вредност претње, као и испитивање међусобне условности и садејства синтаксе, семантике и прагматике у оваквим конструкцијама. Наиме, како семантичко-прагматичка структура говорног чина претње преферира употребу кондиционалне конструкције, тако се и синтаксичке особине кондиционалне реченице прилагођавају комуникативној вредности коју исказују – претњи (нпр. чешћа употреба условног субјунктороида *ли*).

1.2. Теоријско-методолошки оквир

1.2.1. Претња / обећање (комисиви)

Говорни чин претње, заједно са чином обећања, може се сврстати у групу комисивних говорних чинова, како их је класификовао и Серл (1991: 114–135), будући да се у оба случаја говорник обавезује на извођење неког будућег чина.³ Лако се да уочити да су ова два чина значењски супротстављена – „разлика је у томе што у првом случају говорно лице уверава да ће нешто учинити на *штету* саговорника, док у другом – у његовом *интересу*” (П: *Гуме ћу ти пробушити.*; О: *Поклонићу ти за рођендан бицикл.*) (Роровић 2005: 1038–1041). Такав опис налази се још код Серла: „Суштинска је разлика између обећања на једној и претње на другој страни да је обећање завет да ће неко нешто учинити за тебе, а не теби. Претња је завет да ће неко учинити нешто теби, а не за тебе” (1991: 115). Свакако, ваља нагласити да претња, за разлику од обећања, не значи „*davanje garancije da će nešto biti izvršeno, već, naprotiv, predstavlja pokušaj učvršćivanja svojih pozicija zastrašivanjem protivnika*” (Ličen 1987: 132). Искузујући чин претње, говорно лице делује искључиво у свом интересу и, у случају одбијања саговорника да сарађује, указује на мере које ће лично предузети како би казнио адресата (Роровић 2005: 1038–1039). Из дефиниције коју нуди Лудмила Поповић може се уочити да је претња врло блиска директивима, будући да њоме говорник не само да износи санкције него и захтева од саговорника да сарађује, те их је ова ауторка и уврстила у директивне говорне чинове, истичући у првом реду сличност претње и упозорења (2005: 1038–1040). Иако их описује у оквиру директива, она у претњу убраја како примере са императивним облицима (*Да се то није поновило!*), типичне за директиве, тако и оне („комисивне”/„последичне”/„будуће”) који обично садрже глагол у футуру првом (*Разбићу те као звечку!*) (2005: 1038–1040).

У овом раду биће примењена Серлова типологија, што значи да ће се претњом сматрати само „будући”, „последични” чинови – они који наступају као последица оглушења о послушност говорниковој вољи (наредби/забрани). У том смислу, претња се може разумети као „казна” због непослушности (за разлику од обећања, које се, у дијаметрално супротним примерима, може разумети као „награда” за послушност), а то је посебно видљиво у кондици-

³И Јул претњу сврстава у групу комисива, описујући комисиве на следећи начин: „Commissives are those kind of speech acts that speakers use to commit themselves to some future actions. They express what the speaker intends” (1996: 54).

оналним реченицама, у којима се протазом износи садржај наредбе/забране, док се аподозом исказује претња (о чему ће више речи бити у одељку 1.2.3).⁴

1.2.2. Претња / упозорење

С друге стране, претња је веома блиска и чину упозорења. Љ. Поповић наводи основне разлике у илокутивности претње и упозорења: 1. упозорење се изриче како би се подстакао саговорник да делује искључиво у свом интересу (висок степен заинтересованости саговорника), а претња како би се саговорник подстакао да делује искључиво у интересу говорног лица (висок степен заинтересованости говорника) (У: *Пази, врело је!*; П: *Тужићу те због ове штете!*); 2. код упозорења адресат је често непознат, а код претње адресат је саговорник (У: *Опасност на путу!*; П: *Главу ћу ти разбити!*); 3. код упозорења говорник преузима одговорност за истинитост исказа, а код претње преузима одговорност да предузме санкције против саговорника; 4. оба чина одликује максимални илокутивни напон, али упозорење спада у учтиви облик комуникације, док су претње често грубе и примитивне (2005: 1039). И претња, а често и упозорење, садрже елемент *страха* – изазивају страх код слушаоца. Према Фрејзеру, код упозорења тај страх проистиче из ситуације која постоји или која ће постојати, док код претње страх настаје из ситуације коју ствара сам говорник. Другим речима, упозорење није намерено да застраши или изнуди, као што је то случај с претњом, већ да натера слушаоца да постане свестан опасности, коју ће, из говорниковог угла посматрања ствари, слушалац свакако желети да избегне (Nikolić-Novaković 2017: 50–51, Fraser 1998: 165).⁵

1.2.3. Експлицитни перформативни глаголи и интензификатори претње

„Перформативност је специфична особина појединих глагола који се у облику 1. лица јединине презента одликују еквивалентношћу – еквивалентни

⁴С обзиром на то да сведоче о супротстављеним односима, о два супротна „избора“ која доводе до две супротне последице, условне реченице са претњом односно обећањем у аподози могу се јавити у пару. Такви примери посебно су чести у разговору с децом, у бајкама и приповеткама, у различитим врстама договора (који неретко садрже семантичко-прагматичке елементе погађања и уцене, пример из корпуса: „*Ako budeš dobra bićeš zvezda, ako ne, sabraniću ti karijeru*”: *Snežana Savić otkrila šta su od nje tražili reditelji* (nedeljnik.rs, 11. 10. 2017)).

⁵Брус Фрејзер наводи нужне услове да би се исказ сматрао успешном претњом: 1. говорникова намера да лично реализује чин којим прети; 2. говорниково веровање да ће тај чин проузроковати неповољну ситуацију по слушаоца; 3. говорникова намера да застраши слушаоца (Nikolić-Novaković 2017: 50, Fraser 1998: 163).

су чину, а не саопштењу о њему” (Роровић 2005: 984). Експлицитно перформативни облици уз употребу глагола *претити* нису могући (Мразовић, Вукадиновић 2009: 710), али се могу употребити експлицитни перформативни глаголи резервисани за чин обећања (и заклетве): *обећати*, *гарантовати* и *клетти се* (пример из корпуса: *Пази, ако не престанеш да шиканираш Уроша Татића, гарантујем ти – биће последица.* (Жур, 1.10)), што је такође један од показатеља сродности ова два чина. Говорећи о употреби глагола *обећати* (енгл. *promise*) при исказивању чина претње, Серл објашњава да је овде заправо реч о употреби најјачег средства које постоји у енглеском језику у сврху показивања илокуторне снаге за обавезивање на нешто. „Стога ове изразе често користимо у извођењу говорних чинова који, строго узев, нису обећања, али у којима желимо да нагласимо *степен* нашег обавезивања” (Serl 1991: 116). Наведено се може применити и на употребу глагола *гарантовати* и *клетти се*.⁶

Поред перформативних глагола карактеристичних и за чин обећања, претња се може јавити и уз перформативни глагол *упозорити*, што је још једна потврда сродности ова два чина (*Upozoravam te, ako te ne kandiduješ, odvajam 30 poslanika i formiram novu stranku i ima da razglasim sve tvoje manijetluka.* (srbin. info, 30. 8. 2016)). У писаном језику, пре свега у журналистичком стилу, испред навода цитата могу се јавити глаголи (у 3. лицу) или глаголске именице који указују на чин претње – (*за*)*претити/претња*, али и именице сродног значења: (*последње*) *упозорење*, (*оштра*) *опомена / последња опомена* и сл., но, такви се случајеви не сврставају у експлицитне перформативе, будући да ови глаголи/именице имају само дескриптивну улогу.

Претња може садржати и фразеолошке изразе који имају улогу интензификатора (а и они су чести при исказивању говорног чина обећања и заклетве): *часна реч, мајке/оца/детета ми, тако ми Бога, не звао се ја..., имена ми мог* и сл. (Роровић 2005: 1041) (пример из корпуса: *Ако ми сина оставе у затвору због тебе и оне фуксе, рашичерећићу вас ја на сред Теразија, не звао се ја Данко.* (ИиЛ, 3.74)).

⁶ Поред претње, Серл наводи још један пример, у којем се енглески перформатив *promise* користи при исказивању одлучне тврдње. У српском језику строга тврдња може се нагласити употребом перформатива *клетти се* (нпр. *Кунем ти се да сам рекао истину.*), док ће се глагол *обећати* преваходно односити на будуће време, на говорничко обавезивање да ће нешто урадити у будућности (**Обећавам ти да сам рекао истину.*).

1.2.4. Претња и кондиционална реченица

Будући да „последичној” претњи претходи директив, обавезно јачег илокутивног напона (наредба/забрана), а да (не)извршење тог директива ствара *услов* за извршење претње, претња је често исказана условном реченицом, прецизније – аподозним делом условне реченице, док је протазним делом условне реченице исказан директив (свакако, у недирективном облику) (пример из корпуса: *Пази, ако не престанеш да шиканираш Уроша Татића, гарантујем ти – биће последица!* (Жур, 1.10) → *Престани да шиканираш Уроша Татића!*). Да је код претње присутан погодбени однос између говорника и саговорника, те да се она врло често исказује погодбеним реченицама, увиђају и Павица Мразовић и Зора Вукадиновић – „у комплексној реченици санкција се износи у надређеној реченици са обликом глагола у презенту, футуру I или потенцијалу I”, поткрепљујући наведено примерима: *Ако не престанеш да се дереш, добићеш батина.* и сл. (2009: 711).⁷ Наиме, за разлику од Љ. Поповић, која говорне чинове посматра на нивоу просте реченице, П. Мразовић и З. Вукадиновић наводе и примере зависносложених и независносложених реченица, посебно у групи говорних чинова који захтевају акцију и говорника и саговорника.⁸ Узимајући у обзир вредност и протазног и аподозног дела, посматрајући их као једну целину, па тиме и као засебан, јединствен говорни чин, ауторке претњу посматрају као спој директива и наговештених последица, санкција – „говорник саговорника одвраћа од неког поступка наговештавајући мере које ће предузети у случају одбијања послушности” (2009: 710).⁹ И Љ. Поповић запажа да семантичко-прагматичка структура претње одсликава узрочно-последичну везу између чина и његових последица, те да „исказ у којем се остварује претња

⁷ Будући да се у испитиваном корпусу није појавио ниједан пример у којем је аподозни предикат формализован потенцијалом, што је свакако и нетипично за условне реченице реалног типа, треба нагласити да је у примеру који наводе П. Мразовић и З. Вукадиновић заправо реч о потенцијалу модалног глагола: *Ако опет закасните, морала бих Вас пријавити директору.* (2009: 711), те да је употреба модалног глагола омогућила облик потенцијала.

⁸ У групу говорних чинова који захтевају акцију и говорника и саговорника, ове ауторке, осим претње, смештају и понуду, погађање и уцену. Детаљније о подели говорних чинова, која се по основним параметрима класификације разликује од поделе коју нуди Љ. Поповић, в. у Mrazović, Vukadinović 2009: 673–724.

⁹ Сличан приступ заступа и Антонио Салгуеиро – „он сматра да главни циљ упућивања претње и давања обећања није обавезивање (говорник се обавезује да ће учинити нешто), већ директива (да натера слушаоца да нешто учини), али дефинише претњу и обећање као комбинацију комисивних и директивних чинова, коју назива комисивно-директивни чинови” (Nikolić-Novaković 2017: 47, Salgueiro 2010: 213–228). Наведене ставове поткрепљује искључиво кондиционалним структурама.

може да садржи изражавање услова претњи или самих санкција” (2005: 1039). Будући да ова ауторка узима у обзир само просту реченицу, у првом случају, када је у питању исказ који изражава услов претње, јављају се императивни облици (нпр. *Да се губиш одавде!*), док се у другом случају, када је реч о исказу који изражава санкције, најчешће јавља глагол у футуру првом (нпр. *Тужићу те мајци!*). Ипак, као што је већ раније наведено, Љ. Поповић претњу описује у групи директива.

С обзиром на то да се у овом раду претња сврстава у комисиве, кондиционална реченица која је предмет овог рада садржи елементе два говорна чина: 1. претњу, у аподози, односно у надређеној клаузи зависносложене реченице, која је стога и примарни говорни чин зависносложене реченице, и 2. индиректни директив (наредбу/забрану), у протази, односно у зависној, кондиционалној клаузи зависносложене реченице. Ипак, иако је аподоза главна клауза, па тако и носилац примарног говорног чина, у многим примерима говорник заправо само жели да утиче на саговорниково понашање, па је претња исказана само у ту сврху – да би подстакла саговорника на послушност, да би појачала наредбу/забрану.

Према познатој подели кондиционалних реченица коју предлаже Милка Ивић, а која полази од претпоставке да је „за условљавање једне ситуације другом нужан одређени увид онога ко говори у ту другу ситуацију” могу се издвојити две групе условних реченица: иреалне (говорник зна у каквој је релацији са стварношћу радња протазног предиката) и (евентуално)реалне (говорник не зна у каквој је релацији са стварношћу радња протазног предиката) (1983: 152). Реалним, односно евентуалним реченицама, „nešto se pretpostavlja, a ne kaže se ništa o tome da li to doista jest i da li je vjerovatno da bude” (Katičić 1984–1985: 341). Када се наведено узме у обзир, закључује се да аподоза може имати вредност претње само у условним реченицама реалног типа, будући да говорник не зна шта ће саговорник одлучити, да ли ће га послушати или не, док је протазни услов реалан и остварљив.¹⁰

¹⁰ Кондиционалне реченице чија главна клауза нема вредност асертива већ вредност неког другог, неасертивног говорног чина (укључујући и претњу, која је тема овог рада) привукле су пажњу многих познатих лингвиста. Виктор Храковски у својој опсежној студији посвећеној кондиционалним конструкцијама у многим, структурно различитим, језицима света, каже: „However, certain MCs (main clauses) cannot be ascribed the status of assertion (the illocutionary function of which is simply to relate information about an event). They are MCs which, instead of assertion, express specific illocutionary functions of their own, cf. (Wunderlich 1977)” (2005: 14). Неизоставно је споменути и Ив Свицер, која је детаљно описала овакве кондиционалне реченице (1990: 113–145). Од домаћих аутора различите „специфичне” примере кондиционалних реченица описује Љиљана Шарпић (1997: 155–169), учивши, између осталог, да се „antecedent

Везници који уводе овај тип условних клауза јесу: *ако*, *уколико* и лексема *ли*.¹¹ Говорећи о условном *ли*, које је „нужна обликотворна компонента зависне условне реченице”, М. Ковачевић увиђа да ова лексема у условним реченицама „не наступа у функцији ријечце или партикуле, него има функцију сродну везничкој”, но ипак условно *ли* „није прави везник”, будући да „никада не може заузети иницијалну клаузалну позицију”. Стога се овај аутор опредељује за термин субјункторид – „лексема која је функционално сродна зависним везницима, али с њима не дијели ни морфолошке ни синтаксичке нужне карактеристике” (Ковачевић 2015: 188).

1.3. Корпус истраживања

Претње се јављају пре свега у разговорном функционалном стилу, и већ је поменуто да често садрже оштре, грубе и неучтиве изразе, мада се могу изрећи и учтивим тоном (Мгазовић, Вукадиновић 2009: 711). Стога је највећи број кондиционалних реченица ексцерпиран из новијих домаћих телевизијских серија: *Истине и лажи (ИиЛ)*, *Жигосани у рекету (ЖуР)* и *Убице мога оца (УМО)*.¹² Потребно је нагласити да у оваквим примерима креативност формирања испитиваних конструкција зависи и од аутора текста, те да није реч о спонтаном говору, но ипак, језик наведених ТВ серија свакако одсликава дух савременог српског језика. Узети су у обзир различити жанрови, како би се обухватили разноврсни ванјезички контексти: у драмама и хумористичким серијама (*ИиЛ*, *ЖуР*) обрађују се теме из свакодневног живота, док су у криминалистичком жанру (*УМО*) чести дијалози који се одвијају у полицијској станици, те су кондиционалне конструкције уопште прилично фреквентне, па тако и оне чија аподоза има вредност претње (често са семантичко-прагматичким примесима и погађања и уцене, нпр. *Ако нећеш да сарађујеш, послаћу те у хелику да мало размислиш.* (*УМО*, 2.3)).

који изражава стварну могућност може spojiti s performativom ili zahtjevom”, док је „antecedent који изражава хипотетички догађај мање прикладна prethodnica performativima ili zahtjevima” (1997: 162–163), такође наводећи примере са неасертивним аподозама.

¹¹ Будући да су везници у *слачају да* и *под условом да* чешћи у специјалним стиливима (научни и административно-правни), а да се у овим стиливима не појављују претње, те нису ушли у испитивани корпус, наведени везници нису забележени ни у једном примеру. Сличан је случај са везником *уколико*, који се појављује у само једном примеру.

¹² Примери су ексцерпирани из три сезоне серије *Убице мога оца*, три сезоне серије *Истине и лажи*, и из прве сезоне серије *Жигосани у рекету*. Епизоде су доступне на интернет страницима *serijeonline.net* и *dailymotion.com*, а биле су приказиване на телевизији *Прва* и *РТС1*.

Потом, уместо разговорног језика, као корпус узети су и портали који се баве темама родитељства, те наводе примере честих исказа које (не) треба говорити деци (нпр. *Ako ne prestaneš s tim, ostaviću te ovde!* (bebac.com)).¹³ Примери су ексцерпирани са следећих веб-страница: *yumama.com*, *bebac.com*, *sarac.com* и *detinjarije.com*.

И на крају, примери претњи јављају се и у журналистичком стилу – тада је реч о цитатима (политичара и других познатих личности: спортиста, естрадних уметника, учесника ријалити-програма итд.), који се врло често наводе у насловима текстова. Један део примера уочен је у рубрикама које се баве политиком, када земље и њихови представници постављају одређене *ултиматуме* другој земљи, односно када земље једна другу нечим условљавају, а иако овакве претње могу бити учтиве, неретко се јављају и оне које су увредљиве и грубе. Затим, претње су посебно заступљене у рубрикама које се баве естрадном сценом, односно разним *скандалима*, и оне су најчешће увредљиве, оштре, вулгарне (а тиме и „скандалозне”, „шокантне”, што је и основна сврха појединих текстова у оваквим рубрикама). Стога не изненађује што су се овакви примери често проналазили на интернет порталима „нижег” стила.

У писаном језику може се јавити и друкчији тип слова, најчешће верзал или пак друга боја, којима се истичу одређени, важни елементи исказа (што је, заправо, еквивалент појачаној интонацији у говору, карактеристичној за претњу, али и за наредбу/забрану), а реченица се често затвара знаком узвика. Као корпус послужиле су следећи српски интернет протали: *naslovi.net*, *dnevnik.rs*, *alo.rs*, *kurir.rs*, *novosti.rs*, *vesti.rs*, *pressonline.com*, *b92.rs*, *rts.rs*, *nedeljnik.rs*, *grandonline.com*, *pink.rs*, *nspm.rs*, *skandalozno.net*, *scandal.rs*, *happytv.rs*, *republika.rs*, *espresso.com*, *beogradskiportal.rs*, *srbinfo*, *telegraf.rs*, *sportske.net*.

2. Анализа корпуса

Сви примери у овом раду биће класификовани у четири групе (*А*, *Б*, *В* и *Г*), у зависности од семантичко-прагматичког типа протазе, док аподоза свих кондиционалних реченица има комуникативну функцију претње. Будући да говорни чин претње полази од воље говорника, како је и раније наведено, протазе најчешће има директивну вредност, и то вредност индиректне наредбе/забране, а таква комбинација биће обележена на следећи начин: $iD_p +$

¹³О оваквим примерима говори и Марина Личен: „da bi autoritet podržao, roditelj svoja ‘naređenja’ često propрати ‘pretnjom’” (1987: 132).

P_a^{14} . Мотив за извршење те наредбе/забране заправо је негативна последица, претња, која ће ступити на снагу уколико се саговорник не повинује говорничковој жељи (наредби/захтеву). Потреба да се искаже таква врста последице јавља се у ситуацијама када није довољно само исказати наредбу/забрану, него је неопходан и додатни подстицај који ће „осигурати” саговорничкову послушност – а то је најчешће када се саговорник већ оглушио о неку говорничкову наредбу/забрану, када је *већ учинио* нешто нажао говорнику (*A*) или то *наставља да чини* у тренутку исказивања претње (*B*). У првом случају, протазом говорник забрањује саговорнику да *опет, још једном* учини исти преступ, и аподозом експлицира последицу која ће га у том случају задесити. У другом типу говорник налаже саговорнику да *престане / не настави* са одређеном радњом, опет експлицирајући негативну последицу аподозом. У трећем случају протазна радња је *најављена, очекивана*, видљива из контекста, и стога је неопходно нагласити негативну последицу – запретити адресату, како би се спречило њено извршење (*B*). Четврту групу не одликује директив у протазу – саговорник нема утицаја над негативном ситуацијом (мада је, најчешће, сам за њу крив), па ће ова семантичко-прагматичка комбинација, за разлику од претходне три, бити обележена на следећи начин: $S_p + P_a^{15}$, а сви овакви примери сврстани су у групу *G*.

У сва четири наведена типа, аподозна последица може бити стварна, конкретна, одређена (пример из корпуса: *Ако ми се још једном дете пожали на тебе и на ту твоју попишуљу, уследиће кадровске промене у школи*), а њоме се, с друге стране, може само најавити да ће уследити нешто негативно по судбину саговорника (*неће бити добро, биће последица, имаћеш посла са мнош* итд.), иако, и у оваквим случајевима, адресат обично може претпоставити о каквој је последици реч, ослањајући се на претходно знање и ванјезички контекст. У овом, другом, случају, често се употребљавају оштри и неучтиви изрази, вулгаризми, псовке, и уопштено претеране, преувеличане претње, за које се подразумева да се неће извршити у том облику (*задавићу те, убићу те, сломићу ти обе ноге, откинућу ти главу* итд.), а избор израза зависиће од лексичког фонда говорника, од међусобног односа говорника и саговорника (према социјалном статусу, годинама и сл.), као и од саме говорне ситуације.

¹⁴ У наведеној формули *iD* представља индиректни директив, а *P* претњу, док *a* означава аподозу, а *p* протазу.

¹⁵ У наведеној формули *S* представља ситуацију/стање, а *P* претњу, док *a* означава аподозу, а *p* протазу.

2.1. Тип А

У првој групи место су нашли примери у чијој се протази налази конструкција *joш једном* (и у једном примеру прилог *опет*), чијом се протазом забрањује понављање већ једном (или више пута) учињене непожељне радње. Протазни предикат може садржати и глаголе перцептивног значења (нпр. *ако те (joш једном) ухватим (да тако вичеш)*), а на месту глагола *ухватити* могу се увести и глаголи *видети/приметити/чути/затећи* и сл., са допунском клаузом којом се експлицира неповољна радња). Ова појава присутна је и у другим семантичким групама. Само у једном примеру аподоза је препонована протази, док је у свим осталим случајевима супротно – даје се редослед који прати узрочно(условно)-последични однос, синтаксички се верификује природни след радњи.

$$iD_p + P_a$$

а) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (FutI)

У највећем броју испитиваних случајева, како у овој, тако и у осталим групама, протаза је формализована презентом глагола перфективног вида, док је аподоза формализована футуром првим.

„Ако *joш једном* vidim ogradu između mene i naroda, svi ćete leteti sa posla!” Vučić uputio *oštru opomenu* lokalnim funkcionerima (vesti.rs, 15. 6. 2019);¹⁶ *Види*, ако ми се *joш једном* моје дете пожали на тебе и на ту твоју попишуљу, уследиће кадровске промене у овој школи, и то од врха! (Жур, 1.10); *Ако joш једном* pomenete Veliku Albaniju, desiće se ono što ni u NAJLUĐIM SNOVIMA NISTE SANJALI! (alo.rs, 30. 11. 2018); Oglasila se Rusija i žestoko prozvala Albance! *Ако joш једном* pomenete Veliku Albaniju, neće biti dobro! (skandalozno.net, 30. 11. 2018);¹⁷ ZADAVIĆU TE AKO MU JOŠ

¹⁶ У свим анализираним примерима извор се наводи у загради, са датумом објаве текста, док код реченица ексцерпираних из домаћих серија први број означава сезону, а други епизоду у тој сезони. Аподозни предикат обележен је подвлачењем, док су остале специфичности кондиционалне реченице, пре свега оне које су описане у тексту који прати попис примера, обележене косим словима: адвербијални детерминатор *joш једном*, фазни глаголи у протазном предикату, као и дескриптивни перформативи ((*за*)*претити*, *претиња*, *упозорити*, *упозорење*, *опоменути*, *опомена* и сл.) и др. Уколико је текст (или делови текста) написан верзалом на интернет порталима, остављен је такав и у раду. Нису исправљане правописне и граматичке грешке.

¹⁷ У појединим примерима јављају се исти цитати са мало измењеним облицима (друкчијим преводима) у другим изворима, али су сви наведени због различитих структура употребљених при преводу.

JEDNOM PRIĐEŠ: Маја плесом изазивала Марка, Мина све видела, па замало NASRNULA на њу! (VIDEO) (pink.rs, 14. 2. 2019); Е, ако ме *joш само једном* доведете на овакву журку, убићу вас. (ИиЛ, 1.18); Слободане, ако *joш једном* прекинеш Јагоду, имаћеш посла са мном. (ИиЛ, 3.42); МАЈА *PRETI* MILIĆU: Ако ми се *joш једном* издереš, razбићу ti nos i otkinућу ti glavu. Певаћица је побеснела након што је музичар причао гласно (telegraf.rs, 7. 9. 2015); *Joш једном* ли ми проспеш виски од четрдесет четири евра, развешћу се од тебе, Живко. (Жур, 1.14).

a1) $VF_{p(Fut2)} + VF_{a(Fut1)}$

Протазни предикат може бити формализован и футуром другим, мада је његова употреба у протазу ређа од употребе презента. Заправо, футур други, као и субјунктороид *ли*, фреквентији су у примерима кондиционалних реченица чијом се аподозом исказује претња него у кондиционалним реченицама чија аподоза има вредност неког другог говорног чина.¹⁸ Он је, по правилу, чест у конструкцијама са глаголима имперфективног вида, међутим, чини се да глагол перфективног вида у протазу кондиционалне реченице преферира облик презента. Уочено је да се субјунктороид *ли* најчешће јавља управо у примерима чији је протазни предикат формализован футуром другим, прецизније перфективним презентом глагола *бити* и глаголским придевом радним (*будеш ли / не будеш ли*), а исто важи и за случајеве с перфективним презентом глагола *бити* и допунским предикативом (нпр. *ако будеш добар* – и овај именски предикат има вредност футура другог, иако морфолошки то није). Свакако, субјунктороид *ли* може се јавити и у случајевима у којима је протазни предикат формализован презентом глагола перфективног вида (као у последњем наведеном примеру синтаксичке комбинације *а*).

Будеш ли ми *joш једном* рекао *љубавице*, гађаћу те овим у главу, па макар завршила у затвору! (ИиЛ, 3.48).

¹⁸ Већим корпусом могао би се проверити овај закључак.

б) $VF_{p \text{ (Prez. pf.)}} + VF_{a \text{ (MOD)}}$

Аподозни предикат може бити лексикализован и модалним глаголом – у овом примеру глаголом *имати*, у значењу „морати”, који је иначе чест у искаживању чинова јачег илокутивног напона, пре свега наредбе и претње.¹⁹

Е, ако *опет* поменеш свадбу, има да ти завалим такву шамарчину, да се пушиш. (ИиЛ, 1.14).

в) $VF_{p \text{ (Fut2)}} + VF_{a \text{ (PERFORM + Fut1)}}$

Уочена је и употреба експлицитног перформативног глагола – у овом случају, то је перформативни глагол карактеристичан за чин обећања (заклетве). Перформативни глагол, као и увек, у првом је лицу једине презенте, док се садржај претње у овом примеру износи допунском клаузом у јукстапозицији – без употребе зависног (допунског) везника. Глагол *клети се* својом синтаксичком валентношћу уводи допуну (*клети се у шта / чиме*), те би се у оваквим примерима могао додати допунски везник *да* (*кучем ти се да ћу те задавити*).

Будем ли те *још једном ухватила* да вичеш тако, и да ме препадаш, кучем ти се, задавићу те. (ИиЛ, 1.170).

г) $VF_{p \text{ (Prez. pf.)}} + VF_{a \text{ (Prez. impf.)}}$

Аподозни предикат може бити формализован и презентом глагола имперфективног вида, чију употребу у овом примеру омогућава лексичка семантика глагола *следити*.

Erdogan ljut: Ako se ovo *još jednom* ponovi, sledi napad na Siriju (republika.rs, 12. 2. 2020).

2.2. Тип Б

У тип Б сврстани су примери чији протазни предикати најчешће садрже фазне глаголе, и то негирани облик глагола *престати* (*ако не престанеш*) и афирмативни облик глагола *наставити* (*ако наставиш*), или пак глаголе у чијој је лексичкој семантици садржан прекид радње/стања (нпр. *скинути*, *смирити*

¹⁹Говорећи о значењима модалних глагола у односу на субјекат, П. Мразовић и З. Вукадиновић глаголу *имати* приписују значење наредбе (поред модалног значења жеље) (2009: 187).

се, *пустити* и сл.), а говорно лице најављује мере које ће предузети уколико саговорник не прекине са започетом радњом, неповољном за говорника. У ову групу ушао је највећи број ексцерпираних примера. Неретко у разговорном језику кондиционалним конструкцијама претходе глаголи у императиву: *пази, види, слушај (ме/сад добро)* и сл. (што је случај и код осталих семантичких група), а њима се скреће саговорникова пажња, и најављује да ће се изрећи нешто важно (и лоше) по судбину саговорника, те му се препоручује да пажљиво и опрезно саслуша говорника. У неколико примера, како у овој, тако и у осталим групама, у аподози се експлицира лична заменица за прво лице (посебно уз перформативне глаголе – нпр. ја *ти се кунем*), којом се наглашава говорникова улога „осветника”, „казнитеља”, личног извршитеља радње којом прети. У четири примера протаза је у постпозицији.

$$iD_p + P_a$$

а) VF_{p (Prez. pf.)} + VF_{a (Fut1)}

Ја сам тада преко пола стола рекао „ово ти је *последњи пут* да некое претиш физички, то није начин да се разговара, ако тако *nastaviš* више нећеš radiти.” (b92, 28. 3. 2018); Ако *не престанеш* да пипкаш девојке, поломићу те! Дрејк прекинуо наступ и преваспитао фана који је спадао жене! (видео) (naslovi.net, 17. 11. 2017); „Ако *не престанеш* да пипаш девојке, доћи ћу до тебе и пребити те. Не шалим се”, рекао је репер, а онда и поновио *упозорење*. (rts.rs, 16. 11. 2017); ERDOGAN ZAPRETIO TRAMPU: ако *nastaviš* да нас MALTRETIRAŠ ZBOG S-400, нећемо купити BOINGE VREDNE 10 MILIJARDI! (republika.rs, 27. 7. 2019); Ако *наставите* да штедите на нама, ми нећемо штедети на вама. (Жур, 1.19); *Слушај* ме *сад добро*, ако *не оставиш* моју породицу *на миру*, имаћеш посла са мном. (ИиЛ, 1.156); SEVERNA KOREJA PRETI TRAMPU: Ако *nastaviš* да нас provociraš, smatraćемо да si izlapeli starac (kurir.rs, 5. 12. 2019); Нећеš добро проћи ако тако *nastaviš*: Marko Kovačević otkrio gnusne *pretnje* nikšićке policije, a sve zbog statusa na Fejsbuku (naslovi.net, 28. 12. 2019); Čuveni američki glumac Čak Noris poručio Lukašenku: Ако *не престанеш* да radiš то што radiš сада, доћи ћу у једну од твојих резиденција и nateraću те да плачеš (nspm.rs, 15. 8. 2020); RASULO U LAŽNOJ DRŽAVI Kurti napao Таџија: „Ако *не престанеш* да нас prodaješ Србима izvešću LJUDE NA ULICU!” (alo.rs, 30. 1. 2019); „Brojim do tri! Ако *не престанеш*, biće svašta.” (yumama.com); „Ако *не престанеш* да се играш храном,

skloniću је.” (yumama.com); „Ако *ne prestaneš* то радити, нећеš добити сладолед већерас.” (sarac.rs); Ако *ne prestaneš* с тим, оставићу те овде! (bebac.com).

У појединим примерима уочена је нестандардна форма која се употребљава у значењу футура првог, такозвани футуроид, „својствен разговорном стилу и усменој незваничној комуникацији” (Piper, Klajn 2013: 173), који је врло чест и у журналистичком стилу, што показују како примери испитивани у овом раду, тако и опсежан корпус на којем је ову форму испитивао Милош Ковачевић (2015: 29–34). Футуроид граде енклитички облик презента глагола *хтети* и, уместо инфинитива, конструкција *да* + *презент* пунозначног глагола – заправо је реч о „хибридној форми футура првог и сложеног глаголског предиката” (Kovačević 2015: 29).²⁰

Šokantno! АКО *NASTAVIŠ* ДА МЕ ОДБИЈАШ, НЕЋЕШ ЖИВА ДА СЕ ИЗВУЧЕШ, ŠTROKO! Мина на мети старог макроа?! (kurir.rs, 30. 7. 2019); *Не нустииш* ли ми сина за сат времена, то ће да иде даље. (УМО, 1.8).

а1) VF_{p (Fut2)} + VF_{a (Fut1)}

ХОРОП У СПЛИТУ: „Заклаћемо те не будеш *ли скинуо* мајицу” (naslovi.net, 10. 2. 2019); „Sravnićemo ти Beograd, ако се не будете *predali*”, изјавио је он. (pressonline.com, 27. 3. 2017).

б) VF_{p (Prez. pf.)} + VF_{a (MOD)}

У једном примеру аподозни предикат лексикализован је модалним глаголом *морати*, у првом лицу једине футура првог, и њиме говорни иницијатор наводи нужне мере које ће предузети против саговорника.

„Ако тако *nastaviš*, moraću да те uklonim из жирија!” – објавио је извор за SCANDAL (scandal.rs, 16. 4. 2019).

²⁰ У својој студији М. Ковачевић даје преглед ставова различитих аутора која се тичу стандарднојезичког статуса ове форме, закључивши да футуроид „не спада у инвентар морфолошких норми, јер његов статус противречи систему перифрастичких форми [...] из тих разлога дата се конструкција не може уврстити у списак стандардних формација као футур и сл.” (2015: 41). Даље, испитујући карактеристике ове форме, аутор уочава да је футуроид потпуно несврсисходан перифрастички облик српског језика: „због творбене рестриктивности (јер се не твори од модалних глагола), због сужене дистрибуције (јер због блокиране позиције енклитике не може доћи на почетку реченице), због значењске неспецификованости (јер нема ниједну семантичку нијансу која би га одвајала од сложеног футура)” (2015: 43).

в) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (PERFORM + Fut1)

И у овој групи уочена су три експлицитна перформативна глагола у аподози, сва три карактеристична и за чин обећања (заклетве). И у овим примерима допунска клауза уведена је без везника, налази се у јукстапозицији, а могуће је додати везник *да*, будући да су употребљени перформативни глаголи који својом синтаксичком валентношћу уводе допуну (*клетви се у шта / чиме; гарантовати шта*).

Пази, ако не престанеш да шиканираш Уроша Татића, гарантујем ти – биће последица. (ЖуР, 1.10); Павле, *ако не престанеш, кунем ти се, ја ћу лично да те ишамарам.* (ИиЛ, 3.32);²¹ „*Kunem ti se, draću se još više na tebe ukoliko se ne predomisliš*”, биле су речи Troickog. (espreso.com, 24. 10. 2019).

г) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (Prez. impf.)

Уочен је и један пример у којем је аподозни предикат формализован презентом глагола имперфективног вида – реч је о такозваном презенту за планирану будућност (Tanasić 2005: 384). За употребу овог облика говорник се опредељује када жели још више да застраши саговорника, приказујући последичне радње као да су већ на снази.²²

„Ако *ne prestaneš* s tim, okrećem kola i vraćamo se kući.” (yumama.com).

А) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (Imper.)

Аподозни предикат може бити и у облику императива, а „последично”, „футурско” разумевање омогућава лексичка семантика глагола – у сва три примера реч је о глаголу *заборавити* (*заборави да имаш породицу → нећемо те примати / одрећи ћемо те се*).

POŽGAJU MAJKA ZAPRETLA: „AKO OVAKO NASTAVIŠ, ZABORAVI DA IMAŠ PORODICU!” Sve је otišlo predaleko! (happytv.rs, 2. 2. 2019); – Ti

²¹ И у овом примеру уочава се нестандартни облик футура правога – футуроид.

²² Коментаришући високу учесталост ове појаве у савременом српском језику у различитим функционалним стилевима, посебно у разговорном, журналистичком и књижевнореторичком, С. Танасић истиче да, иако се њоме некада постижала већа ефектност саопштавања, па је имао и додатну стилску функцију, „данас су разговорни стил и журналистички презасићени овим видом транспонована презента; у новинама је у одређеним позицијама то чак постало клише, у насловима на пример. У таквим случајевима мало остаје од ефектности коју он може да да саопштењу” (2005: 384–385).

nisi za njega ni on za tebe. Sve mu fali, on nema ništa, on je jedna prazna vreća. Ako *nastaviš* to, zaboravi na nas, poručila je baka Ivani (happytv.rs, 26. 1. 2020); KIVNI NA NJEGA! Njegovi NAJBЛИЖИ mu POSTAVILI *ULTIMATUM*: Ako *nastaviš* VEZU sa njom, ZABORAVI NAS! (FOTO) (happytv.rs, 26. 3. 2020).

2.3. Тип В

У тип В ушли су примери чија протазна радња није на снази, нити је назначено да се већ некада догодила, али је углавном очекивана или најављена – саговорник је већ неким невербалним гестом или неким исказом показао намеру да изврши радњу која није повољна за говорног иницијатора, те је говорни иницијатор забрањује, а ту забрану (наредбу) поткрепљује претњом.²³ И у овим примерима протазни предикат може бити лексикализован глаголима перцепције (*ако видим/чујем/приметим*), а допуном је исказана нежељена радња. Испред кондиционалне реченице може стајати императив којим се саговорник позива да добро обрати пажњу на оно што ће му говорник саопштити (*слушај ме сад добро, пази* и сл.). Уочено је седам реченица у којима се прво износи аподоза, а затим протазна, а од тога је пет протазних предиката лексикализовано истим глаголом, глаголом *убити* – *убићу те ако (...)*. Оваква претња може се јавити као кратка устаљена форма, која се, када има улогу да појача наредбу, када има пренесено значење, углавном смешта на прву позицију (нпр. *Убићу вас ако ме будете тако звали.*).

$$iD_p + P_a$$

$$a) VF_p (\text{Prez. pf.}) + VF_a (\text{FutI})$$

ERDOGAN *ZAPRETIO*: Ako pokušate da pretvorite Istanbul u Konstantinopolj vratítece se u sanducima (novosti.rs, 18. 3. 2019); Али ако *само приметим* да нешто покушавате, ускратићу вам сваку могућност за срећу (ИиЛ, 1.42); Убићу те ако ми не doneseš pare! Angažovao dete da RASTURA DROGU za njega (republika.rs, 30. 6. 2019); НАРАО POLICAЈCA U BEČU UZ POVIKE ALAHU AKBAR: Убићу те ако ме uhapsiš! (kurir.rs, 23. 7. 2018); „Ako ne pojedеш to, više nikada nećeš dobiti večeru.” (yumama.com);

²³Треба нагласити да су поједини примери на граници између група Б и В, односно да се у неким случајевима увршеним у тип В саговорнику налаже да прекине досадашње стање „непослушности”, што би се такође могло интерпретирати као прекид стања које је на снази.

„Ако не обујеш своје ципеле, отићи ћу без тебе” (detinjarije.com); *Слушај*, ако ме сад не прихватиш за пријатеља, ја ћу да поднесем захтев за развод брака. (ИиЛ, 3.66).

a1) $VF_{p(Fut2)} + VF_{a(Fut1)}$

У групи *B* ова синтаксичка комбинација није тако ретка. Наиме, за разлику од првих двеју група (*A* и *B*), протазним предикатом могу се исказати и радње које ће трајати у будућности, и то глаголима имперфективног вида (или двовидским глаголима), који пак преферирају употребу футура другог.

Viki zapretila: Ако ме не будеш слушао реговаће Ташке! (ФОТО) (grandonline.com, 3. 11. 2018); Е, убићу вас ако ме будете тако звали. (ИиЛ, 3.54); Ако ме будете тукли, мој адвокат ће вас уништити. (ИиЛ, 3.60); „Ако будеш добра бићеш звезда, ако не сахранићу ти каријеру”: Snežana Savić otkrila šta su od nje tražili reditelji (nedeljnik.rs, 11. 10. 2017); Том Харди: Убићу вас од батина будете *ли* сликали моју децу. (dnevnik.rs, 8. 8. 2018); Убићу те будеш *ли* ме дао у новине! Комунални инспектор отворено *прети* странки (видео) (naslovi.net, 21. 3. 2019).

a2) $VF_{p(MOD/(Fut1))} + VF_{a(Fut1)}$

У једном примеру протазни предикат лексикализован је модалним глаголом *хтети* у негираном облику.

Ако нећеш да сарађујеш, послаћу те у хелију да мало размислиш. (УМО, 2.3).²⁴

a3) $VF_{p(Prez. pf.)} + \emptyset$

Протазна се може јавити и самостално, док неексплицитна претња и даље има статус претње – најављена је корелативом *онда*, а у говору се издваја интонацијом, гестикулацијом, мимиком и сл.

Ако *видим* и *чујем* да кренеш да дробиш кад дође Никола, *онда*... (ИиЛ, 3.84).

²⁴ У овом примеру протазни предикат може бити схваћен двојако: као презент модалног глагола *хтети* (у значењу глагола *желети*), или као футурид.

б) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (MOD)

И у овој групи нашао се један пример са модалним глаголом у аподози – глаголом *моћи*. У реченици која потом следи претња је експлицирана и облицима футура првог.

„Ако неко направи фотку моје деце, свашта се може догодити. Не само да ћу му отети камеру, већ ћу га убити од батина.” (dnevnik.rs, 8. 8. 2018).

в) VF_p (Fut2/Prez. pf.) + VF_a (PERFORM + Fut1/Prez. impf./MOD)

У овој групи, осим перформативног глагола карактеристичног за чин обећања, јавља се и перформативни глагол упозорења. За разлику од глагола *клетти се*, глагол *упозорити* је у два примера позициониран испред протазе, одвојено од остатка аподозног дела.

Tada mi je još jednom *pripretio*: „Opet te upozoravam, ako se slike negde objave, naći ćemo te.” (alo.rs, 12. 6. 2020); Upozoravam te, ako me ne kandiduješ, odvajam 30 poslanika i formiram novu stranku i ima da razglasim sve tvoje manifetluke. (srbin.info, 30. 8. 2016); Е па *слушај ме добро*, Данко. Будеш ли било какву бљувотину послао таблоидима о мојој мајци, ја ти се кунем, отићи ћу у полицију и рећи ћу све како је било. (ИиЛ, 3.83).

г) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (Prez. impf.)

Аподозни предикат може бити формализован и презентом глагола имперфективног вида, што је омогућено или самом семантиком глагола (*чекати*), или је пак реч о презенту за планирану будућност.

Ако ти одлучиш да *ћутиш*, Страхинја иде доле. (УМО, 1.2); Дај ми личну карту да видим ко си, ако не, ово ти је сиктер кафа. (Жур, 1.15);²⁵ Таčić *zapretio* Vučiću! Ovo vas чека ако krene srpska vojska na Kosovo (beogradskiportal.rs, 28. 5. 2019); „Ако не обујеш cipele, idem bez тебе.” (yumama.com); „Ако не srediш игračке, идеш право u krevet.” (yumama.com); У наредних месец дана не идеш сигурно, а можда и дуже, ако не кажеш шта знаш. (УМО, 2.12).

²⁵У овом примеру није експлициран пун облик протазног предиката, само одрична речца, али се подразумева да би предикат био формализован презентом глагола перфективног вида или футуром другим.

$$r1) V_p(\text{Fut2}) + V_a(\text{Prez. impf.})$$

AKO NE BUDEŠ DOBAR, PALIM TELEFON: Ovako roditelji NASMRT plaše svoju decu! (VIDEO) (espreso.com, 30. 9. 2015).

2.4. Тип Г

У групи Г уочена је друкчија комбинација протазе и аподозе, $S_p + P_a$: протаза је некаква неповољна ситуација која ће довести до негативне последице по саговорника. За разлику од раније описаних примера (типovi А, Б и В), саговорник (више) не може утицати на ситуацију у протази, те она заправо нема вредност индиректне наредбе/забране. Саговорнику једино преостаје да прими к знању шта га чека уколико му протазна ситуација не буде ишла / не иде наруку. За такво стање ствари саговорник је најчешће сам крив, али он ту више ништа не може да промени (нпр. *Ако је инспекција, убићу те! (зато што их ниси позвао унутра раније – ниси поступио како је требало, па ћеш бити кажњен)* → *Боље би ти било да није инспекција*). Са оваквим значењем, отварају се и друкчије синтаксичке могућности протазног предиката – протазна ситуација може се односити на садашњост, а и на прошлост. У ову групу ушли су и примери чији је протазни предикат лексикализован глаголом *ухватити/дохватити*, у првом лицу презента, док се аподозом износи оно што ће снаћи адресата (који ни у оваквим случајевима не може више ништа предузети, осим да се *пази, чува, бежи*). О сличним примерима претње, који нису везани за неку наредбу/забрану, говори и Л. Николић-Новаковић у својој опсежној студији о претњи у форензичкој лингвистици, закључивши да слушалац „не може учинити баш ништа сем да сачека непријатан догађај или, евентуално, предузме неке мере заштите” (2017: 49).

$$S_p + P_a$$

$$a) VF_p(\text{Prez. pf.}) + VF_a(\text{Fut1})$$

Умрећеш к’о врста ако те дохватим. Ставићу ти брњицу, да ми не идеш по живцима. (ИиЛ, 1.3); Ти нећеš видети уопште ако те *ја дохватим*, маму ли ти твоју слину! (sportske.net, 16. 3. 2017); „АКО ТЕ SRETNEM, УБИЋУ ТЕ” Девојчица (16) из Subotice гледала како јој тучу вршњака, а сада добија STRAVIČNE PRETNJE (pressonline.com, 4. 11. 2019); Ако ми сина оставе у затвору због тебе и оне фуксе, рашчеречићу вас *ја* на сред Теразија, *не*

звао се ја Данко. (ИиЛ, 3.74); Јоване, ако Уна да отказ, биће дуга метла, да знаш! (ИиЛ, 2.44).²⁶

а1) VF_p (Prez. impf.) + VF_a (Fut1)

– Да није инспекција можда? – Не знам, од јутрос је ту. – Стеване, ако је инспекција, убићу те, човече. (ЖуР, 1.13).

б) VF_p (Prez. pf.) + VF_a (MOD)

Слушај, ако ме сад остави, има да ти рокнем ћалета, кеве ми. (ИиЛ, 3.22).²⁷

в) VF_p (Perf.) + VF_a (PERFORM + kompl. kl.)

Протазни предикат може бити формализован и перфектом. У аподозном делу јавља се перформативни глагол, док је садржај претње исказан допунском клаузом (за разлику од свих раније наведених примера с перформативним глаголима, у којима је зависни везник био изостављен, допунска клауза уведена је допунским везником *да*).

А ти, ако си ме слагала за сестрин алиби, кунем ти се да ћеш прва завршити у затвору. (УМО, 3.2).

3. Закључна разматрања

Анализирајући кондиционалне реченице реалног типа чија аподоза има вредност говорног чина претње, ексцерпираних из разговорног и журналистичког стила, могу се издвојити одређене правилности формирања оваквих конструкција, на прагматичком, семантичком и синтаксичком нивоу.

Уколико аподоза, као главна клауза, па тако и носилац комуникативне вредности кондиционалне реченице, има функцију претње, у највећем броју

²⁶ Да би се поједини примери разумели на овај начин, неопходан је увид у шири контекст. У претпоследњем примеру Данков син већ је у затвору, а саговорник не може утицати на то да ли ће он тамо остати или не. А у последњем примеру Јован се већ замерио Уни, па се не зна да ли ће она дати отказ – штета је већ учињена.

²⁷ У овом примеру отац саговорника начинио је штету говорнику (рекавши нешто што није требало пред његовом девојком), те говорник није сигуран да ли ће га девојка оставити. Такође, ни саговорник, а ни његов отац, не могу више ништа да учине како би исправили нанету штету.

случајева (типови *A*, *B* и *B'*) протаза има вредност говорног чина директива јачег илокутивног напона – наредбе, односно забране ($iD_p + P_a$: *Ako ne prestaneš, biće svašta.* (yumama.com) → *Престани!*). У мањем броју случајева (тип *Г*) протаза само описује какву неповољну ситуацију, те нема директивну вредност ($S_p + P_a$: *А ти, ако си ме слагала за сестрин алиби, кунем ти се да ћеш прва завршити у затвору.* (УМО, 3.2) → *Боље би ти било да ме ниси слагала.*). Уочено је да је протазни предикат веома често лексикализован фазним глаголима, *престати* и *наставити* (тип *B*), док је у другим примерима фреквентна појава адвербијалног детерминатора *још једном* (тип *A*). У тип *B* ушли су примери чијом се протазом износи нека радња коју адресант очекује, односно коју је адресат већ најавио. У улози протазног предиката често се јавља и неки глагол перцепције у првом лицу (*видети*, *чути*, *приметити* и сл.), са комплементном клаузом. Није ретка појава експлицитног перформативног глагола у аподози: најчешће је то глагол *клетити се*, а у мањем броју примера јављају се и перформативни глаголи *упозорити* и *гарантовати*.

Аподоза се односи на будућност, наговештавајући конкретне, одређене (*летећете с посла*) или непрецизиране, неодређене (*може свашта да се деси*), а понекад и претеране, оштре, грубе последице (*задавићу те → наудићу ти*) које ће задесити адресата уколико се оглуши о говорникову наредбу/забрану. Стога је аподозни предикат најчешће у облику футура првог, мада су могући и други глаголски облици: презент глагола несвршеног вида (презент за планирану будућност), императив глагола *заборавити* (нпр. *заборави да имаши породицу*), као и различити облици модалних глагола (глагол *имати*, али и глаголи *морати*, *моћи*).

Протазни предикат такође се односи на будуће време, те је најчешће у облику презента глагола свршеног вида (у чак 79,5% примера), док се футур други на том месту јавља у 16,4% примера. У типу *Г*, чијом се протазом износи нека ситуација на коју саговорник више не може да утиче, отварају се и друкчије могућности глаголских облика протазног предиката: могућа је употреба презента глагола имперфективног вида, али и перфекта (преосталих 4,1% од укупног броја примера). Дакле, најчешћа семантичка комбинација јесте VF_p (Prez. pf.) + VF_a (Fut1).

Што се тиче везника, убедљиво највећи број примера уведен је везником *ако* (87,7%), није занемарљиво ни појављивање условног субјунктороида *ли* (10,9%), док се везником *уколико* уводи само једна кондиционална клауза (1,4%). Већина кондиционалних клауза уведених условним *ли* (чак 8,2% од 10,9%) има протазни предикат сачињен од перфективног презента глагола

бити, у склопу футура другог, или пак у склопу копулативног предиката, те се форма *будеш ли / не будеш ли* помало понаша као окамењена структура.

У већини примера протаза је препонована аподози (80,8%), што је очекивано, будући да овакав распоред одсликава узрочно-последични след ствари, али се јављају и примери са препонованом аподозом (19,2%).

Литература

1. Ivić, Milka (1983), „О srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama”, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.
2. Yule, George (1996), *Pragmatics*, New York: Oxford University Press.
3. Katičić, Radoslav (1984–1985), „Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота), 339–342.
4. Ковачевић, Милош (2015), *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.
5. Ličen, Marina (1987), *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad: Institut za strane jezike i književnost.
6. Mrazović, Pavica, i Zora Vukadinović (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
7. Nikolić-Novaković, Lidija (2017), *Forenzička lingvistika. Primena metoda forenzičke lingvistike u kriminalističkim istragama pretnje*, Banjaluka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
8. Пипер, Предраг, и Иван Клајн (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
9. Поповић, Људмила (2005), „Комуникативне функције просте реченице”, у: *Синтакса савременог српског језика* (ур. М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 983–1057.
10. Salgueiro, Antonio (2010), „Promises, Threats and the Foundation of Speech Act Theory”, *Pragmatics*, 213–228.
11. Serl, Džon (1991), *Govorni činovi. Ogled iz filozofije jezika*, Beograd: Nolit.
12. Sweetser, Eve (1990), *From etymology to pragmatics*, Cambridge University Press.
13. Танасић, Срето (2005), „Синтакса глагола”, у: *Синтакса савременог српског језика* (ур. М. Ивић), Београд: Институт за српски језика САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 345–470.
14. Fraser, Brus (1998), „Threatening Revisited”, *Forensic Linguistics*, vol. 5/2, 159–173.
15. Šarić, Ljiljana (1997), „Interpretacija pogodbenih rečenica”, *Filologija*, 29, Zagreb, 155–169.

16. Wunderlich, Dieter (1977), „Assertions, conditional speech acts, and practical Inferences” In: *Journal of Pragmatics* 1, 13–46.
17. Hrakovskij S., Viktor (2005), *Typology of Conditional Constructions*, Muenchen: Lincom.

Marina J. Šafer
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

THREAT AS A SPEECH ACT IN CONDITIONAL CLAUSE APODOSIS

Summary

This paper examines conditional clauses with the apodosis that qualifies as threat speech (for example, *Убићу вас од батина будете ли сликали моју децу!*). It also addresses the communicative function of the protasis – most often in the form of an indirect directive (order/prohibition: → *Немојте сликати моју децу!*), while in lesser extent the protasis only describes an unfortunate situation, without a directive value (*А ти, ако си ме слагала за сестрин алиби, кунем ти се да ћеш прва завршити у затвору. → Боље би ти било да ме ниси слагала.*) The apodosis can imply concrete, definite (*летећете с посла*) or imprecise, uncertain (*може свишта да се деси*), and sometimes even overreacting, harsh consequences (*задавићу те → наудићу ти*) that will befall the addressee if they remain deaf on the speaker’s order/prohibition. Apart from the pragmatic, the paper analyses the syntactic-semantic characteristics of these conditional clauses: the use of conjunctions (*ако, ли, уколико*), the use of protasis predicate, apodosis predicate (verb forms, the use of aspectual verbs in the protasis predicate – *наставити, престати*, performative verbs – *клетти се, гарантовати, утзорити*, and modal verbs – *имати, морати* in the apodosis predicate, etc.), frequent adverbial determiners in the protasis (e.g. *још једном*), the arrangement of the protasis and apodosis part, etc. Since the threat predominantly occurs in non-formal, vernacular (sometimes rude and vulgar) communication, the corpus is made with examples from Serbian television shows of different genres (comedy, drama, and crime), and Serbian internet portals. It was determined that the protasis predicate is predominantly formed by present verbs of perfective aspect (mostly aspectual verbs), but in this role Future II also occurs, while the apodosis predicate is mainly in Future I form, but we also have present verbs of the imperfective aspect, as well as the imperative

mood of the verb *заборавити* (e.g. *заборави да имаш породицу*). The particle *ли* with a conjunctive value, most commonly accompanied by a protasis predicate in the form of Future II (*будеш ли / не будеш ли*), is frequent as well. In the majority of examples, the protasis precedes the apodosis, which is expected, as this arrangement depicts the cause-consequence flow.

► **Key words:** conditional clause, apodosis, protasis, threat, commissive, directive, order, prohibition.

References

1. Fraser, Brus (1998), „Threatening Revisited”, *Forensic Linguistics*, vol. 5/2, 159–173.
2. Ivić, Milka (1983), „O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama”, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.
3. Yule, George (1996), *Pragmatics*, New York: Oxford University Press.
4. Katičić, Radoslav (1984–1985), „Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII–XXVIII (posvećeno akademikima Milki Ivić i Pavlu Iviću povodom 60-godišnjice života), 339–342.
5. Kovačević, Miloš (2015), *O rečenici i njenim članovima*, Beograd: Jasen.
6. Ličen, Marina (1987), *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad: Institut za strane jezike i književnost.
7. Mrazović, Pavica, i Zora Vukadinović (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
8. Nikolić-Novaković, Lidija (2017), *Forenzička lingvistika. Primena metoda forenzičke lingvistike u kriminalističkim istragama pretnje*, Banjaluka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
9. Piper, Predrag, i Ivan Klajn (2013), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
10. Popović, Ljudmila (2005), „Komunikativne funkcije proste rečenice”, u: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika* (ur. M. Ivić), Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 983–1057.
11. Salgueiro, Antonio (2010), „Promises, Threats and the Foundation of Speech Act Theory”, *Pragmatics*, 213–228.
12. Serl, Džon (1991), *Govorni činovi. Ogled iz filozofije jezika*, Beograd: Nolit.
13. Sweetser, Eve (1990), *From etymology to pragmatics*, Cambridge University Press.
14. Šarić, Ljiljana (1997), „Interpretacija pogodbenih rečenica”, *Filologija*, 29, Zagreb, 155–169.

15. Tanasić, Sreto (2005), „Sintaksa glagola”, u: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika* (ur. M. Ivić), Beograd: Institut za srpski jezika SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 345–470.
16. Wunderlich, Dieter (1977), „Assertions, conditional speech acts, and practical Inferences” In: *Journal of Pragmatics* 1, 13–46.
17. Hrakovskij S., Viktor (2005), *Typology of Conditional Constructions*, Muenchen: Lincom.

Преузето: 3. 12. 2020.
Корекције: 17. 3. 2021.
Прихваћено: 22. 3. 2021.

Lazar S. Savković¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

GLAGOLSKO IZBIJANJE U SRPSKOM JEZIKU²

Apstrakt: U radu se istražuje sintaksička struktura glagolskog izbijanja u srpskom jeziku u okviru generativnog teorijskog pristupa i načini na koje se ova vrsta elipse razlikuje u srpskom i engleskom jeziku. Testiraju se analize predložene u literaturi u cilju pronalaza odgovora na tri osnovna pitanja: da li se glagolsko izbijanje zasniva na operaciji pomeranja ili na operaciji brisanja; da li rečenice u kojima je glagol izbijen u obe klauze, ali je povrativ na osnovu prethodne rečenice (diskursni antecedent), treba smatrati primerima izbijanja, te gde se u sintaksičkom stablu nalazi koordinacija dveju klauza. Dokazuje se da je, uprkos mnogim sličnostima, izbijanje u engleskom jeziku suštinski i strukturno drugačije od izbijanja u jezicima kao što je srpski. Na kraju se pokazuje da se analiza Gengel (2007), zasnovana na kontrastnom fokusu i operaciji brisanja, može primeniti na srpski i objasniti relevantne činjenice.

Ključne reči: glagolsko izbijanje, srpski jezik, diskursni antecedent, operacija brisanja, kontrastni fokus.

1. Uvod

Glagolskom izbijanju ili izbijanju (engl. *Gapping*) najviše je pažnje posvećeno u radovima koji proučavaju engleski jezik, zatim japanski, korejski, kineski, ruski i razne druge jezike, dok u srpskom ono nije istraženo detaljno, već je samo spomenuto u analizama drugih pojava. Stoga se s razlogom može postaviti pitanje kako fenomen izbijanja izgleda u srpskom jeziku i koja je njegova sintaksička struktura. Izbijanje se obično odnosi na tip konstrukcije kao što je primer (1). Ovo ne treba mešati sa elipsom glagolske fraze (2) ili sa pseudoizbijanjem (3).

(1) Some have played football and others volleyball.

¹ Autor je doktorand na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Imejl-adresa: savkoviclazar1@gmail.com.

² Rad je nastao u okviru rada na projektu „Dinamika struktura savremenog srpskog jezika”, br. 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

(2) Some have played football and others haven't.

(3) Some have played football and others have volleyball.

Izbijanje obično podrazumeva naporedni odnos dve klauze pri čemu jedna (u ovom slučaju desna klauza) ne sadrži izgovoren glagol (a nekad ni druge elemente). Ključna karakteristika ovih konstrukcija je elidiran središnji deo klauze koji se može rekonstruisati na osnovu prve klauze. Desnu klauzu primera (1) možemo interpretirati kao *and others have played volleyball*. Ovu klauzu nazivamo izbijenom klauzom, dok je prva klauza antecedentska klauza. Elementi koji su ostali u izbijenoj klauzi (*others* i *volleyball*) su remnanti. Pseudoizbijanje se razlikuje od izbivanja po tome što je pomoćni glagol zadržan, izbija se samo leksički glagol. Elipsa glagolske fraze podrazumeva elidiranje cele glagolske sintagme, uključujući sve glagolske komplemente.

Naizgled slične konstrukcije imamo i u srpskom jeziku:

(4) Neki su igrali fudbal, a drugi odbojku. (izbijanje)

(5) Neki su igrali fudbal, a drugi nisu. (elipsa glagolske fraze)

(6) Neki su igrali fudbal, a drugi su odbojku. (pseudoizbijanje)

Kao što su u engleskoj literaturi svi ovi fenomeni obuhvaćeni terminom *ellipsis*, tako i u srpskoj lingvističkoj tradiciji termin *elipsa* pokriva sve ove primere. Oni takođe ulaze u opseg rečenica koje Stevanović (1975) naziva *formalno nepotpunim rečenicama*, tj. rečenicama u kojima nema predikata ili ni predikata ni subjekta. Ovakve rečenice se nazivaju i *rečenicama sa eliptičnim predikatom* (Popović 1967) i *krnjim rečenicama* (Maretić 1963). Prema Maretićevom mišljenju, krnje rečenice su one „u kojima je izostavljen predikat zato što se razumije iz privezane rečenice” (1963: 428), dodajući da osim predikata mogu ostati neizrečeni i drugi rečenični članovi. Kovačević (2000) ovakve rečenice svrstava u *gramatičku elipsu*. Kao osnovu redukovanja kod gramatičke elipse, Kovačević navodi princip *brisanja*, princip koji je i u generativnoj gramatici čest deo analiza različitih vrsta elipse.

Svaka od navedenih vrsta elipse pokazuje različite karakteristike pa su zato potrebni i zasebni termini. Pomalo nezgrapnan termin *izbijanje* već se ustalio u literaturi o srpskom jeziku (v. Vujević 2017, Halupka-Rešetar 2011). Iako neki autori, poput Đorđević (2007), koriste engleski termin *gapping*, smatramo da termin *izbijanje* dobro odslikava klauze u kojima je središnji deo konstrukcije elidiran, i to na sličan način kao što to čini engleski termin *gapping*.

Uzevši u obzir navedene engleske i srpske primere, možemo najpre pretpostaviti da je izbivanje u srpskom i engleskom rezultat istog derivacionog procesa. U ovom

radu ispitaćemo datu pretpostavku i pokazati da izbijanje u srpskom jeziku ima suštinski drugačiju formu u sintaksičkoj strukturi od izbijanja u engleskom jeziku. Pogledaćemo nekoliko analiza izbijanja u literaturi i videti koliko se uklapaju u sliku koju vidimo u srpskom jeziku. Tri pitanja će nam biti ključna:

- 1) Da li analizu izbijanja u srpskom treba bazirati na operaciji pomeranja ili brisanja?
- 2) Da li izbijanje u srpskom podrazumeva visoku (TP) ili nisku (vP) koordinaciju?
- 3) Da li srpske rečenice u kojima su obe klauze izbijene treba tretirati kao primere izbijanja?

Odgovori na ova pitanja usloviće odbacivanje pojedinih ispitivanih analiza te u nastavku rada pokazujemo da analiza Gengel (2007), zasnovana na operaciji brisanja i kontrastnom fokusu, može objasniti glagolsko izbijanje u srpskom jeziku i načine na koje ono odstupa od izbijanja u engleskom jeziku.

2. Ključne karakteristike izbijanja

Lingvisti su odavno приметили da u mnogim vrstama koordinativne elipse ima slučajeva gde se klauze ne podudaraju u nekim od bitnih obeležja kao što su glagolsko vreme, glagolski vid, glagolski rod, lice, broj i rod.

(7) Aca **je** to **uradio**, ali Đorđe *neće*. (VREME: perfekat → futur)

(8) Neki **su** Marku **kupili** poklone, a drugi **će** čestitke. (VREME: perfekat → futur)

Za razliku od pseudoizbijanja (8) i elipse glagolske fraze (7), u kojima je moguće da se klauze ne podudaraju u obeležju glagolskog vremena, kod izbijanja to nije slučaj:

(9) Neki **su** Marku **kupili** poklone, a drugi [] čestitke. [↔**su kupili**] (VREME: perfekat → perfekat)

S obzirom na to da u izbijanju, osim leksičkog, nedostaje i pomoćni glagol, koji bi mogao nagovestiti drugo glagolsko vreme, elidirani materijal nužno shvatamo identično u pogledu vremena (9). Dakle, u primerima izbijanja podudaranje glagolskog vremena u klauzama je obavezno. Nije moguća ni razlika u glagolskom rodu, barem ne kada govorimo o izbijanju opisanom u literaturi. Naime, iako je primer (10) moguć, ne odgovara klasičnoj definiciji izbijanja, po kojoj svaki remnant treba da stoji u kontrastu sa nekim elementom u antecedentskoj klauzi. Remnant

jedno pivo nema odgovarajući kontrastni element u prvoj klauzi. Dakle, i glagolsko vreme i glagolski rod moraju se podudarati u klauzama.

(10) Miloš nije pio, a Petar jedno pivo. (GLAGOLSKI ROD: neprelazni → prelazni)

Sa druge strane, klauze se mogu razlikovati u obeležjima glagolskog vida, te lica, roda i broja:

(11) Miloš je **obnavljao** gradivo ceo dan, a Petar [] nijednom. [↔nije **obnovio** gradivo] (GLAGOLSKI VID: nesvršen → svršen)

(12) **Oni** su kasnili stalno, a **mi** [] nikad. (LICE: treće → prvo)

(13) Ana je **pročitala** tri strane, a Stefan [] četiri. [↔je **pročitao**] (ROD: ženski → muški)

(14) Ona je **pisala** ćirilicom, a one [] latinicom. [↔su **pisale**] (BROJ: jednina → množina)

U literaturi se odavno pretpostavlja postojanje uslova sličnosti koje klauze moraju da ispune da bi došlo do izbijanja (ili druge vrste elipse). Neki autori ovaj uslov sličnosti definišu u polju sintakse, drugi pretpostavljaju da je semantičke prirode, dok treći uslov definišu kao spoj sintaksičkih i semantičkih faktora. Prihvatljive razlike između klauza u gorenavedenim primerima čine poduhvat definisanja uslova sličnosti isključivo putem sintakse vrlo zahtevnim. Međutim, ovo ne znači da je sintaksa nebitna. Vujević (2017) pravi poređenje između izbijanja i elipse glagolske fraze i pokazuje da izbijanje zahteva i *sintaksički paralelizam*. Drugim rečima, izbijanje se mora javiti „u koordiniranim strukturama” i remnanti moraju biti u „kontrastivnom odnosu prema svom antecedentu” (2017: 47). Ovo pokazuje na sledećim primerima:

(15) The SOPRANO sang the HIGH NOTES, and the TENOR the LOW NOTES.

(16) *The SOPRANO sang the HIGH NOTES and the TENOR the HIGH NOTES.

(17) *The SOPRANO sang the HIGH NOTES and the SOPRANO/SHE³ the LOW NOTES.

³U primarnom izvoru (Vujević 2007) zamenica u primeru negramatične rečenice je *HE*, ali je ovo greška jer sopran mora biti ženskog roda. Rečenica sa zamenicom *HE* bi zapravo bila gramatična, jer bismo nužno interpretirali da se subjekti prve i druge klauze odnose na dve različite osobe.

Sa druge strane, elipsa glagolske fraze ne zahteva paralelne strukture i remnanti se obično nalaze „u slobodnom odnosu gde mogu poprimiti funkcije u zavisnosti od konteksta” (Vujević 2017: 47). Ovo pokazuje na sledećim primerima:

(18) Terry reads French novels, but BARRY DOESN'T.

(19) Terry reads French novels, but he claims he DOESN'T.

Kao što vidimo u primeru (19), elipsa glagolske fraze može biti gramatična čak i kada je elidirana klauza (*he DOESN'T*) podređena klauzi koja je u koordinaciji sa antecedentskom klauzom. Ovo ne važi za izbijanje, što ćemo detaljnije videti u sledećem odeljku. Takođe, gramatičnost rečenice (19) ne zavisi od toga na koje referente upućuju zamenice. Primer (19) možemo interpretirati na više različitih načina (20a-e) i svako od ovih tumačenja je podjednako gramatično:

(20) a) Terry_i reads French novels, but he_i claims he_i DOESN'T.

b) Terry_i reads French novels, but he_i claims he_j DOESN'T.

c) Terry_i reads French novels, but he_j claims he_i DOESN'T.

d) Terry_i reads French novels, but he_j claims he_j DOESN'T.

e) Terry_i reads French novels, but he_j claims he_k DOESN'T.

Dakle, sintaksički paralelizam nije preduslov za elipsu glagolske fraze, dok za izbijanje jeste. Iako smo rekli da je karakteristika izbijanja elidirani središnji deo klauze, to ne mora biti i jedini elidirani deo. U primeru (21) pretpostavljamo da je prvobitna forma druge klauze *and other have served swordfish to Sue*. Ovo znači da je, osim konstituenta *have served*, elidirana i predložka sintagma *to Sue* na kraju klauze. Dakle, sadržaji klauze ne moraju se nalaziti jedan pored drugog u fonetičkoj formi rečenice da bi bili elidirani. Ova karakteristika izbijanja je mnogo očiglednija u engleskom nego u srpskom jeziku, koji ima slobodniji red reči. Dok u engleskom antecedente elidiranih elemenata, glagol *have served* i predložku sintagmu *to Sue*, mora razdvajati pravi objekat (*mussels*), u srpskom antecedenti mogu biti i linearno susedni (22a) i odvojeni (22b).

(21) Some **have served** mussels **to Sue** and others swordfish.

(22) a) Neki su **Anu poslužili** dagnjama, a drugi sabljarkom.

b) Neki su **Anu** dagnjama **poslužili**, a drugi sabljarkom.

U srpskom jeziku susrećemo se i sa primerima izbijanja sa višestrukim remnantima, dok je u engleskom gramatičnost ovih rečenica diskutabilna:

(23) Petar je Ani kupio knjigu, a Jovan Mileni cveće.

(24) ?Peter bought Ana a book, and John Mary flowers.

3. Generisanje izbijanja operacijom pomeranja

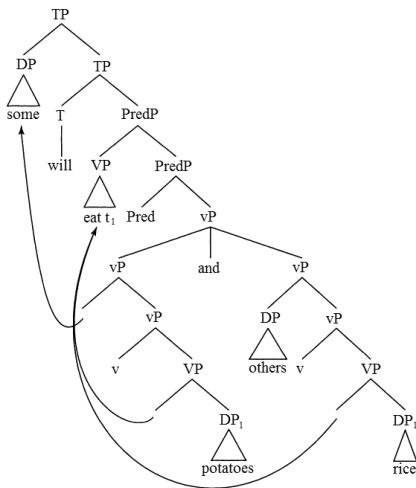
Izbijanje se, kako terminološki, tako i sintaksički, prvi put pominje u Rosovoj disertaciji (Ross 1967). On je izbijanje analizirao kao operaciju brisanja u koordinaciji klausa, tj. koordinaciji između dve TP. Sag (1976) predložio je da se remnanti putem operacije A'-pomeranja (engl. *A'-movement*) pomeraju iz klauze (TP), pre brisanja cele TP (25). Ova izmena je služila da sačuva pretpostavku da brisanje zahvata cele sintaksičke konstituente.

(25) Some have served mussels to Sue and others₁ swordfish₂ [$\overline{\text{TP}}t_1$ have served t_2]

Sagova analiza izbijanja ostala je najzastupljenija do 1996. godine, kada je Džonson (Johnson 1996) predložio analizu pomeranja kao pristup izbijanju u engleskom jeziku. To pomeranje je sveobuhvatno⁴ (engl. *Across-The-Board* ili *ATB*) pomeranje glagola iz koordinacije dveju glagolskih fraza u višu poziciju, kao što se vidi u primeru (26) i na slici (27):

(26) Some_{subj} will [eat₁ [vP [vP t_{subj} [t_1 potatoes] and [vP others t_1 rice]]].

(27)

⁴Za razliku od običnog pomeranja, gde se jedan konstituent pomera iz svoje pozicije u sintaksičkom stablu na drugu poziciju, sveobuhvatno pomeranje je pomeranje dva (ili više) koordinirana konstituenta na višu poziciju u stablu. Ovakvo pomeranje je moguće samo kada su konstituenti hijerarhijski ravnopravni, te moraju biti u naporednom odnosu ili u strukturama koje su u naporednom odnosu.

Sintaksičko stablo pokazuje da u rečenici (26) naporedni veznik *and* ne spaja dve nezavisne klauze (TP), već spaja dve glagolske fraze (vP). Glagol druge glagolske fraze nije obrisan, već se zajedno sa glagolom iz prve podiže u funkcionalnu projekciju (PredP) iznad koordiniranih glagolskih fraza. Ovakvim se predlogom izbegava bilo kakva operacija brisanja. Džonsonova (1996) analiza ima nekoliko prednosti u odnosu na prethodne analize zasnovane na brisanju. Glavna prednost njegove analize je to što objašnjava zašto izbijanje zahteva sintaksički paralelizam, dok ostale vrste elipse to ne zahtevaju. Za razliku od drugih vrsta elipse, izbijanje se ne može javljati u podređenim klauzama (28) ili umetnutim klauzama (29) već samo u naporednom odnosu.

(28) Pseudoizbijanje: *While some have played football, others have volleyball.*

VP-Elipsa: *While some have played football, others haven't.*

Izbijanje: * *While some have played football, others volleyball.*

(29) Pseudoizbijanje: *Some have played football, and she claims that others had volleyball.*

VP-Elipsa: *Some have played football, and she claims that others hadn't.*

Izbijanje: * *Some have played football, and she claims that others volleyball.*

Na osnovu podataka koje imamo, izbijanje u vidu sveobuhvatnog pomeranja događa se samo u koordinacijama, tj. moguće je samo iz struktura koje su u naporednom odnosu. Primeri pokazuju da ono, uglavnom, nije moguće kod struktura koje su hijerarhijski različite. Da je to zaista tako potvrđuju i primeri iz srpskog jezika u kojima je izbijanje negramatično samo u kontekstima podređenih i umetnutih klauza:

(30) Pseudoizbijanje: *Dok su neki igrali fudbal, drugi su odbojku.*

VP-Elipsa: *Dok su neki igrali fudbal, drugi nisu.*

Izbijanje: * *Dok su neki igrali fudbal, drugi odbojku.*

(31) Pseudoizbijanje: *Neki su igrali fudbal, a ona kaže da su drugi odbojku.*

VP-Elipsa: *Neki su igrali fudbal, a ona kaže da drugi nisu.*

Izbijanje: * *Neki su igrali fudbal, a ona kaže da drugi odbojku.*

Ovo ide u prilog pretpostavci da je izbijanje u srpskom i engleskom jeziku isti ili sličan proces. Na prvi pogled Džonsonovu (1996) analizu možemo lako primeniti na primer izbijanja u srpskom jeziku:

(32) Neki_{subj} će [jesti₁ [VP [VP *t*_{subj} [*t*₁ krompir] a [VP drugi *t*₁ pirinač]]] .

Glagol *jesti* pomera se iz oba konjunkta koordiniranih glagolskih fraza sveobuhvatnim pomeranjem i time dobijamo primer (32). U primerima izbivanja (30) i (31) glagolu *igrati* nije dozvoljeno pomeranje jer njegove odgovarajuće glagolske sintagme nisu u naporednom odnosu, već su hijerarhijski različite. Ovo objašnjava zašto izbivanje nije moguće u podređenim i umetnutim klauzama.

Međutim, izbivanje u srpskom jeziku pokazuje jednu presudnu razliku u odnosu na englesko izbivanje, a to su primeri gde su obe klauze unutar rečenice izbijene (33), dok na engleskom to nije moguće (34):

(33) – Šta su deca kupila u prodavnici?

– Petar loptu, a Ana lutku.

(34) – What did the kids buy in the store?

– *Peter a ball and Anna a doll.

Na to da i rečenice poput (33) treba smatrati primerima izbivanja ukazuje činjenica da je jedina moguća interpretacija ove rečenice (35a), a nikako (35b) ili (35c). Oba izbrisana glagola moraju biti ista i povrativa iz prethodne rečenice.

(35) – Šta su deca kupila u prodavnici?

a) – Petar [je kupio] loptu, a Ana [je kupila] lutku.

b) – *Petar [je šutnuo] loptu, a Ana [je kupila] lutku.

c) – *Petar [voli] loptu, a Ana [voli] lutku.

Dakle, povrativost (engl. *recoverability*) izbrisanih je ono što omogućava brisanje oba glagola. Rečenice poput (33) jesu primeri izbivanja s diskursnim antecedentom, jer je antecedent izbrisanih glagola u prethodnoj rečenici. Još jedna činjenica koja ide u prilog viđenju da su i ove rečenice primeri izbivanja jeste sintaksički paralelizam istih. Kao i kod „običnog” izbivanja, izbivanje s diskursnim antecedentom javlja se samo u koordiniranim strukturama i remnanti moraju biti u kontrastnom odnosu.

U srpskom primeru (33) očigledno je da nije došlo samo do sveobuhvatnog pomeranja jer glagol *kupiti* nije izgovoren ni u jednom od konjunkata rečenice. Ovo sugeriše da je ipak potrebna operacija brisanja. Postoji mogućnost da je sveobuhvatno pomeranje samo prvi korak u derivacionom procesu rečenice (33), čime dolazimo do „običnog” izbivanja, gde je antecedent u prvom konjunktumu, a elipsa samo u drugom (*Petar je kupio loptu, a Ana lutku*). U drugom koraku, povrativost glagola iz pitanja omogućava brisanje glagola i u prvom konjunktumu i na taj način

dobijamo konačnu rečenicu *Petar loptu, a Ana lutku*. Naravno, ovakvo rešenje, iako moguće, nije idealno. Izbijanje, u tom slučaju, ne bi bilo uniformni fenomen, već bi povrativost glagola mogao biti okidač i operacije sveobuhvatnog pomeranja i operacije brisanja. Osim toga, ostao bi problem zašto je u srpskom jeziku drugi korak (operacija brisanja) dozvoljen, a u engleskom nije. Mogućnost da je ovakva analiza tačna ostavljamo za buduća istraživanja, a u ostatku rada pokušaćemo da nađemo uniformnu analizu, tj. analizu u kojoj bi proces koji dovodi do izbijanja glagola u drugom konjunktivu bio isti proces koji dovodi do izbijanja oba glagola u primerima gde imamo diskursni antecedent.

Negramatičnost engleskog primera (34) može ići u prilog analizi sveobuhvatnog pomeranja za englesko izbijanje. Ako je samo operacija sveobuhvatnog pomeranja zaslužna za fenomen izbijanja u engleskom jeziku, onda je primer (34), gde nemamo glagol ni u jednoj od klauza, očekivano, negramatičan.

Ova razlika između izbijanja u srpskom i engleskom čini bilo kakvu zajedničku analizu zasnovanu isključivo na operaciji sveobuhvatnog pomeranja neodrživom. Primere izbijanja sa diskursnim antecedentom možemo naći i u drugim jezicima, npr. ruskom, nemačkom, japanskom i kineskom. Iako genetski i tipološki veoma različiti jezici, svi imaju mogućnost izbijanja sa diskursnim antecedentom:

(36) – Что купили дети?

„Šta su kupila deca?“

– Маша книгу, а Коля – диск.

Maša-NOM knjiga-ACC a Kolja-NOM disk-ACC

„Maša knjigu, a Kolja disk.“

(37) – Was haben die Kinder gekauft?

„Šta su kupila deca?“

– Peter einen Ball und Ana eine Puppe.

Petar-NOM (član) lopta-ACC a Ana-NOM (član) lutka-ACC.

„Petar loptu, a Ana lutku.“

(38) – John-ga hon-o sosite Mary-ga hana-o.

Džon-NOM knjiga-ACC a Meri-NOM cvet-ACC

„Džon knjigu, a Meri cveće.“

(39) – Zhangsan san-ge pingguo, Lisi si-ge juzi.

Džangsan tri-Cl jabuka Lisi četiri-Cl pomorandža

„Džangsan tri jabuke, a Lisi četiri pomorandže.“

U većini jezika izbivene klauze ne moraju imati antecedent u okviru iste rečenice. Izuzetak je engleski jezik. U svojoj analizi izbivanja u kineskom, Tang (2001) uzima u obzir primere kao što je (39), ali dolazi do zaključka da su ovo rečenice sa praznim glagolom (engl. *empty verb sentences*). Tang (2001) ne objašnjava proces nastajanja ovakvih rečenica, niti ulazi u razmatranje da li je u pitanju operacija brisanja, kopiranja logičke forme ili neko treće rešenje. On smatra da ovakve primere ne možemo zvati *izbijanjem* jer izbivanje mora biti samo pravilo rečenične gramatike. S obzirom na to da kineski nema sveobuhvatno pomeranje, kakvo ima englesko izbivanje, Tang smatra da u kineskom nema pravog izbivanja. Iako je ovo samo pitanje termina, ovaj izbor deluje kao metodološka greška. Rečenice kao što su (33), (36), (37), (38) i (39) jasno pokazuju da sveobuhvatno pomeranje nije dovoljno za generisanje primera izbivanja sa diskursnim antecedentom. S obzirom na to da glagola nema ni u jednoj klauzi, operacija brisanja je nužna. Stoga, nije očigledno zašto bismo uzeli postojanje sveobuhvatnog pomeranja kao pokazatelj da li nešto treba nazvati *izbijanjem* ili ne. Pored toga, čak i kada je u pitanju izbivanje u engleskom jeziku, analiza sa sveobuhvatnim pomeranjem ima dovoljan broj kritičara, među kojima je i Kopok (2001). Upravo njenu analizu testiraćemo u sledećem odeljku.

4. Generisanje izbivanja operacijom brisanja u koordinaciji glagolskih fraza

Sada, kada sa razlogom možemo pretpostaviti da, u najmanju ruku, sveobuhvatno pomeranje nije dovoljno za sve oblike izbivanja u srpskom jeziku, kao i u mnogim drugim, valja ispitati da li pravi odgovor možemo tražiti u često citiranoj analizi engleskog izbivanja Elizabet Kopok. Kopok (Coppock 2001) slaže se sa Džonsonom (1996) da je izbiveni element vP, ali ne misli da elipsa nastaje kao posledica pomeranja. Ona tvrdi da ima više smisla da izbivanje posmatramo kao brisanje na nivou fonetske forme (PF). Analiza koju predlaže Kopok je slična Sagovom (1976) predlogu, osim što se kod nje remnanti adjunkcijom pripajaju projekciji glagolske fraze umesto projekciji klauze. Analizu koju predlaže Kopok (2001) možemo predstaviti ovako:

(40) John likes caviar, and [_{vP} Mary₁ [_{vP} beans₂ [_{vP} ^t₁ likes ^t₂]]]]

Remnanti *Mary* i *beans* pomeraju se iz svoje VP⁵ pre nego što ona bude obrisana sa glagolom. Glagolsko izbijanje u drugoj klauzi i glagolsko izbijanje sa diskursnim antecedentom u srpskom jeziku možemo prema ovoj analizi predstaviti kao (41) i (42):

(41) Džon voli kavijar, a [_{VP} Meri₁ [_{VP} pasulj₂ [_{VP} τ_+ volit₂]]]

(42) [_{VP} Džon₁ [_{VP} kavijar₂ [_{VP} τ_+ volit₂]]], a [_{VP} Meri₁ [_{VP} pasulj₂ [_{VP} τ_+ volit₂]]]

Ovakva hipoteza može značiti da je u primeru (41) obrisani element *voli* našao svoj antecedent u pitanju koje prethodi. Međutim, ova analiza ne deluje podjednako adekvatna za za primere (41) i (42). U (41) elipsa nastaje samo u drugoj glagolskoj frazi i remnanti *Meri* i *pasulj* se pripajaju projekciji vP. Samim tim, drugi konjunkt *a Meri pasulj* i nije prava klauza, tj. pretpostavlja se da nema svoju projekciju TP. Rečenica (41) ima, dakle, samo jednu TP, i mesta subjekta i objekta u projekciji TP popunjavaju subjekat i objekat prve glagolske fraze *Džon* i *kavijar*. Na kraju derivacionog procesa dobijamo dobro oformljenu TP sa subjektom, objektom i glagolom u odgovarajućem obliku, što se slaže sa predviđanjima generativne gramatike. Sa druge strane, u primeru izbivanja sa diskursnim antecedentom (42) elipsa nastaje u oba konjunkt. Ako se i remnanti prve izbijene glagolske fraze, *Džon* i *kavijar*, adjunkcijom pripajaju projekciji VP, onda TP ostaje bez subjekta i objekta i glagola. Ovo nas može navesti da se zapitamo da li možda, za razliku od engleskog jezika, izbijeni konjunkt u srpskom jeziku mora biti TP. Uzmimo rečenicu kojom Kopok (2001) i Džonson (2009) dokazuju da je izbijeni konjunkt na engleskom jeziku vP, primer negacije (43):

(43) We can't eat caviar and him beans!

(44) a) $\neg \diamond [(\text{We eat caviar}) \ \& \ (\text{him eat beans})]$

b) $*[\neg \diamond (\text{We eat caviar})] \ \& \ [\neg \diamond (\text{him eat beans})]$

Na engleskom jeziku moramo shvatiti rečenicu kao (44a), a ne kao (44b). Negacija u rečenici negira mogućnost da se obe radnje dese, ali ne i da se bilo koja od radnji dogodi. Zato Džonson (2009) i Kopok (2001) pretpostavljaju da postoji jedna projekcija negacije koja ima opseg nad koordinacijom dve glagolske fraze, umesto dve TP (svaka sa svojom negacijom). U srpskom jeziku, stanje je drugačije:

(45) Mi ne možemo da jedemo kavijar, a on pasulj!

(46) a) $\neg \diamond [(\text{Mi jedemo kavijar}) \ \& \ (\text{on jede pasulj})]$

b) $[\neg \diamond (\text{Mi jedemo kavijar})] \ \& \ [\neg \diamond (\text{on jede pasulj})]$

⁵ Koristimo terminologiju Kopokove, koja ne pravi razliku između vP i VP.

Smatramo da rečenicu (45) možemo shvatiti i kao (46a) i kao (46b). Interpretacija (46b) je negiranje mogućnosti da se bilo koja od ove dve radnje desi, a ne samo njihov skup. Prema ovakvom čitanju prvobitna rečenica je *Mi ne možemo da jedemo kavijar, a on ne može da jede pasulj*. Tri faktora koja u srpskom utiču na interpretaciju rečenice su da li je rečenica uzvična (48) ili obaveštajna (47), intonacija rečenice, kao i da li ćemo izostaviti subjekat *Mi* u prvoj klauzi (49).

(47) *Mi ne možemo da jedemo kavijar, a on pasulj.* (Verovatnija je interpretacija (46b))

(48) *Mi ne možemo da jedemo kavijar, a on pasulj!* (Moguće su i interpretacija (46a) i (46b))

(49) *Ne možemo da jedemo kavijar, a on pasulj!* (Verovatnija je interpretacija (46a))

Što su naglašenije kontrastne teme u klauzama (MI ne možemo da jedemo KAVIJAR, a ON PASULJ), to je interpretacija (46b), po kojoj koordinacija ima opseg nad negacijama, verovatnija. Sa druge strane, izostavljanje subjekta i kontrastne teme *Mi* u prvoj klauzi stavlja veći naglasak na gramatičku negaciju koja je sada na samom početku rečenice, što uvećava verovatnoću da rečenicu interpretiramo tako da u sintaksičkoj strukturi jedna negacija ima opseg nad koordinacijom. Ovakvu interpretaciju rečenice analize Džonsona (2009) i Kopokove (2001) uspešno obuhvataju, dok rečenice sa interpretacijom (46b) ne mogu biti generisane njihovim modelima.

Naša analiza trebalo bi da objasni interpretaciju u kojoj drugi konjunkt ima pretpostavljenu prvobitnu formu *a on ne može da jede pasulj* (kao i pomenute primere izbivanja sa diskursnim antecedentom). Ovakva prvobitna forma drugog konjunktka podrazumeva negaciju i projekciju TP, a ne samo vP. Štaviše, možemo imati primer izbivanja sa negacijom sličan rečenici (45), ali bez modalnog glagola:

(50) *Mi nismo pojeli kavijar, a on pasulj.*

Jedina interpretacija primera (50) je takva da koordinacija ima opseg nad negacijama klauza, što bi značilo da je prvobitna forma rečenice *Mi nismo pojeli kavijar, a on nije pojeo pasulj*. Zapravo, većinu primera izbivanja sa negacijom u srpskom jeziku ne možemo drugačije tumačiti. Ovo sugerije da su rečenice gde negacija opseže nad koordinacijom pre izuzeci nego pravilo. Ostaju pitanja za buduća istraživanja zašto imamo ove izuzetke i zašto modalnost utiče na interpretaciju primera izbivanja sa negacijom.

U engleskom primeru (43) bitno je приметити i formu zamenice *him*, koja je u akuzativu. Akuzativ je zapravo osnovni padež (engl. *default case*) u engleskom jeziku.⁶ Fraza se izgovara u osnovnom padežu kada u generisanju sintaksičke strukture ne uspe da dobije padež na tipičan način u projekciji TP. Prema Džonsonovoj (2009) analizi, samo se subjekat prve klauze podiže u funkcionalne projekcije rečenice, dok drugi subjekat ostaje u mestu (*in situ*). Zbog toga drugi subjekat ne dobija padež u funkcionalnim projekcijama i ostaje u osnovnom padežu. Džonson tvrdi da rečenice poput (51) pokazuju da je ovakav predlog na pravom putu. Subjekt *him* očigledno nije u nominativu, kako bismo očekivali, već u akuzativu. Prema analizi Kopokove (2001), zamenica *him* se adjunkcijom pripaja vP projekciji, pa samim tim *him* ne dobija padež ni u njenoj analizi.

(51) Ward likes caviar, and **him** beans.

Ovde вреди napomenuti da, za razliku od običnih slučajeva glagolskog izbijanja u engleskom, primeri sa zamenicama u ulozi subjekta su često kontroverzni kada je u pitanju gramatičnost kod maternjih govornika. Neki autori priznaju i pojedine primere u nominativu, a drugi smatraju da ni primeri poput (43) nisu skroz gramatični. Možda je ovo upravo zato što forma zamenice otkriva nedostatak dobijanja padeža u generisanju strukture, dok obične imenice to ne čine. Srpski osnovni padež je nominativ, tako da ne možemo biti sigurni da li su subjekti izbijenih klauza dobili padež na tipičan način u projekciji TP ili su ostali u osnovnom padežu, kao što je, očigledno, slučaj u engleskom primeru.

Međutim, ovo ne važi za japanski jezik, koji nam može dati uvid u situaciju. Kato (2006) argumentuje da se u japanskom primeru (52) subjekti obe klauze (*John-ga* i *Mary-ga*) podižu u funkcionalne projekcije zato što su specifično markirani nominativnim sufiksom *-ga*. Za razliku od srpskog jezika, koji ima nulti sufiks u nominativu, japanska morfologija nam pomaže da budemo sigurni da oba konjunkta moraju biti pune klauze (TP), iako smo i u srpskim primerima imali razloga da isto zaključimo. S obzirom na to da moramo imati koordinaciju dve TP, isključene su analize Kopokove (2001) i Džonsona (2009), kao i sveobuhvatno pomeranje. Ovo je verovatno i razlika koja dozvoljava srpskom i japanskom jeziku, ali ne i engleskom, da imaju pomenute primere sa diskursnim antecedentom.

⁶Primer koji ovo dobro ilustruje je:

„Who did this?”

a) Me.

b) *I.

(52) John-ga hon-o Δ sosite Mary-ga hana-o katta.⁷

Džon-NOM knjiga-ACC i Meri-NOM cvet-ACC je kupila.

„Džon je kupio knjigu, a Meri cveće.”

Zapažanja iz ovih primera, kao i problemi sa primenom analiza Džonsona (2009) i Kopokove (2001) na primerima izbivanja sa diskursnim antecedentom navode na zaključak da se izbivanje u srpskom jeziku odigrava u koordinaciji klauza (TP). Ako se možemo voditi nalazima iz japanskog jezika, remnanti izbijene klauze podižu se u funkcionalne projekcije klauze (TP). I pored svega ovoga, predlog Kopokove verovatno ima neki značaj za izbivanje u srpskom jeziku jer nam rečenice na srpskom sa diskursnim antecedentom daju razlog da pretpostavimo da izbivanje uključuje operaciju brisanja.

5. Moguća analiza izbivanja u srpskom jeziku

U ovom delu rada predložićemo analizu izbivanja u srpskom jeziku. Do sada smo ustanovili da se izbivanje dešava u koordinaciji TP, da je operacija brisanja nužna, da je kontrastni fokus bitan faktor u omogućavanju izbivanja, i da se remnanti podižu u funkcionalne projekcije klauze.

Analiza koju predlažemo je analiza brisanja na fonetskom nivou bazirana na E-obeležju Merčanta (2001) (engl. *E-feature*, tj. *Ellipsis-feature*). Merçant predlaže ovo obeležje kao način da objasni vrste elipse koje se zasnivaju na brisanju. Gengel (2007) u svojoj disertaciji usvaja njegovo E-obeležje kako bi dala uniformnu analizu⁸ svih vrsta elipse, uključujući izbivanje. Za razliku od sličnih predloga drugih autora (Sag 1976, Coppock 2001), mehanizam koji kod Gengelove dovodi do operacije pomeranja remnanta i samim tim ispunjava uslove da se brisanje omogući jeste kontrastni fokus. Gengel pokazuje važnost kontrastnog fokusa u izbivanju u primerima poput (53). U rečenici (53b) subjekti u prvoj i drugoj klauzi imaju istog referenta, što dovodi do ngramatičnosti. Gengel smatra da naglašavanjem subjekta druge klauze, kao u rečenici (53c), nastaje gramatična rečenica u kojoj subjekti imaju različite referente.

(53) a. Claire read a book, and Heather a magazine.

b. *Claire_i read a book, and she_i a magazine.

⁷Takođe, valja primetiti da je u japanskom primeru, za razliku od većine jezika, izbivena klauza linearno prva u rečenici.

⁸„Uniformna analiza” u ovom kontekstu znači da mehanizam koji omogućava izbivanje, omogućava i sve druge vrste elipse.

c. Claire_i read a book, and SHE_k a magazine.

Jasno je da je fokus rešio problem istog referenta i rečenicu učinio prihvatljivijom.⁹ Zbog problematične prirode samog fenomena izbivanja i činjenice da analizom jezičkog materijala različiti autori dolaze do različitih i nepomirljivih predloga, Gengel predlaže dve analize. Prva analiza pretpostavlja brisanje projekcije TP, dok se druga, u pokušaju da reši probleme poput opsega negacije u primeru (43) (problem koji rešava i Džonsonova analiza (1996) i analiza Kopokove (2001)), zasniva na brisanju vP. Smatramo da bi njena prva analiza mogla biti dobro rešenje za izbivanje u srpskom jeziku, s obzirom na to da pretpostavljamo da je u srpskom jeziku koordinacija na nivou klauza i da se remnanti najmanje podižu u projekcije TP.

E-obeležje definiše njegova semantička vrednost i njegov fonološki efekat, tj. izazivanje brisanja. Gengel pretpostavlja da uslov sličnosti koje antecedentska fraza i eliptična fraza treba da zadovolje mora biti definisan semantički. Gengel predlaže uslov fokusa za elipsu (54).

(54) Uslov fokusa za elipsu:

Konstituent α u frazi XP_E¹⁰ može biti izbrisan samo ako postoji fraza XP_A, gde je:

(I) uobičajena semantička vrednost fraze XP_A jednaka ili implicira element fokusne semantičke vrednosti fraze XP_E i

(II) uobičajena semantička vrednost fraze XP_E jednaka ili implicira element fokusne semantičke vrednosti fraze XP_A.

Uobičajena semantička vrednost (engl. *ordinary semantic value*) u analizi (Gengel 2007) predstavlja tipičnu denotaciju nekog elementa, dok fokusna semantička vrednost (engl. *focus semantic value*) predstavlja skup alternativa iz kojih se uobičajena semantička vrednost izdvaja. Primer uobičajene i fokusne semantičke vrednosti elementa *američki farmer* izložen je u (55–56):

(55) $\| \text{američki farmer} \|^o = \text{američki farmer.}$

(56) $\| \text{američki farmer} \|^f = \{ \text{američki farmer, kanadski farmer, ruski farmer...} \}$

Fokusna semantička vrednost elementa uključuje sve kontekstualno moguće alternative, kao i uobičajenu semantičku vrednost. Fokusnu semantičku vrednost često ne možemo predstaviti u formi zatvorenog skupa, već samo u obliku logičke propozicije. Ovo možemo videti u primeru izbivanja (57):

⁹Primećujemo da u ovom primeru Gengelove zamenica nije u osnovnom padežu kao kod Džonsona (2009) i Kopokove (2001), iako možemo naći i njihov primer u njenom radu.

¹⁰Slova E i A ukazuju na eliptičnu odnosno antecedentsku frazu.

(57) Milan voli Anu, a **PETAR** voli **JOVANU**.

elidiran konstituent α : $\langle_{VE} \text{voli} \rangle$

antecedentski konstituent β : $[_{VA} \text{voli}]$

(58) $[_{TP1} \text{Milan voli Anu}]$, a $[_{TP2} \text{PETAR}_F \langle_{VE} \text{voli} \rangle \text{JOVANU}_F]$.

$||\text{PETAR}_F \text{ voli JOVANU}_F||^o = \text{Petar voli Jovanu}$

$||\text{PETAR}_F \text{ voli JOVANU}_F||^f = \{x \text{ voli } y\}$

$||\text{Milan voli Anu}||^o = \text{Milan voli Anu}$

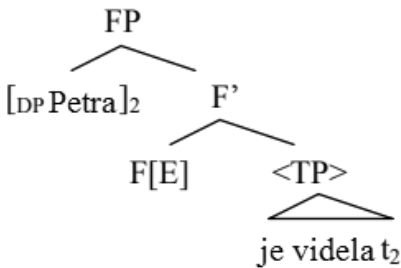
$\text{Milan voli Anu} \in \{x \text{ voli } y\}$

I prvi i drugi konstituent imaju fokusnu semantičku vrednost forme $\{x \text{ voli } y\}$, a uobičajene semantičke vrednosti oba konstituenta elementi su ovog skupa. Gengel predlaže da njena analiza može da važi za sve vrste elipse, uključujući eliptične odgovore po istoj analogiji. Primer eliptičnog odgovora u srpskom jeziku u ovoj analizi možemo da predstavimo kao u (59) i (60).

(59) a. Koga je videla?

b. Petra_F je videla.

(60)

I antecedentska klauza *Koga je videla* i eliptična klauza *Petra je videla* imaju fokusnu semantičku vrednost oblika $\{ona \text{ je videla } x\}$.¹¹ Po istom principu mogli bismo objasniti primere izbijanja koji imaju antecedent u pitanju u srpskom i drugim jezicima koje smo spomenuli. Sa semantičke strane, struktura koju E-obeležje markira mora da ispuni uslov fokusa za elipsu. Sa sintaksičke strane, ono ne dozvoljava

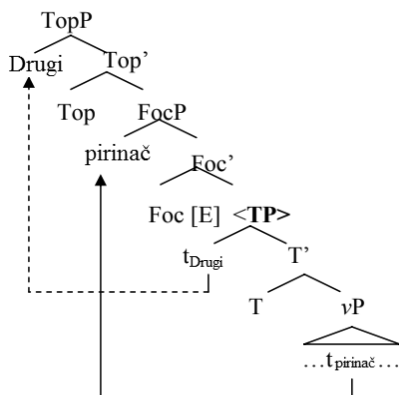
¹¹ Ključno je da se semantika poklapa, dok sintaksa ne mora. Zamenica *ona* je neobavezna u srpskom jeziku jer je očigledna iz forme glagola. Možemo zamisliti antecedentski konstituent *Ona je videla koga?* i elidirani konstituent *Ona je videla Petra*, ponovo sa fokusnom semantičkom vrednošću $\{ona \text{ je videla } x\}$.

prisustvo kontrastnih, tj. fokalizovanih elemenata u njegovom sintaksičkom domenu (Gengel 2007). Zbog toga ovi elementi moraju izaći iz njegovog domena i tek tada može doći do brisanja. Fokalizovani element *Petra* pomeranjem napušta klauzu TP. Drugim rečima, E-obeležje i obeležje fokusa zajedno deluju u slučaju eclipse. Pomeranje remnanta, dakle, nema uzrok u obeležju fokusa na remnantu jer ono samo po sebi ne zahteva pomeranje, već u njegovom prisustvu u domenu E-obeležja. U slučajevima klauza bez E-obeležja (npr. prve klauze u „običnim” primerima izbivanja u srpskom) ne dolazi do pomeranja fokalizovanih elemenata. E-obeležje izaziva fonološko brisanje komplementa upravnog člana na kojem je postavljeno i šalje „uputstvo fonološkoj komponenti da ne rastavlja komplement, tj. brisanje podrazumeva nedostatak izgovaranja materijala na nivou fonetske forme” (Gengel 2007: 216).

Pretpostavljamo da u primerima izbivanja u srpskom jeziku jedna ili obe klauze mogu biti izbijene, kao i da antecedent elidiranog elementa ne mora biti u istoj rečenici, već može biti u diskursu koji joj prethodi, što je upravo i slučaj sa pomenutim eliptičnim odgovorima. U našoj primeni analize Gengel (2007) na srpski jezik, pretpostavljamo da u slučajevima gde su obe klauze izbijene oba konjunkta imaju istu strukturu. Drugim rečima, struktura izbijene klauze ne zavisi od toga da li je ona prva ili druga klauza u rečenici, niti da li je antecedent glagola u okviru iste rečenice ili je u prethodnoj rečenici. Samim tim, dovoljno je prikazati analizu jednog izbijenog konjunkta u primerima izbivanja koje navodimo. Slika (62) pokazuje sintaksičko stablo druge klauze rečenice (61) prema predlogu Gengel (2007).

(61) Neki će jesti krompire, a drugi pirinač.

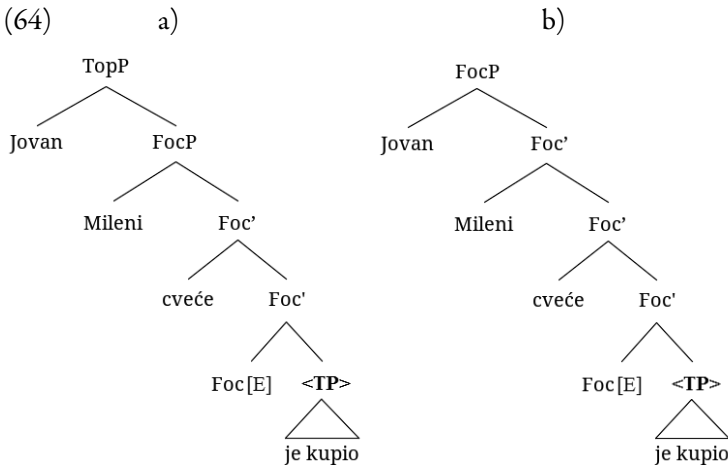
(62)

Kao i kod eliptičnih odgovora, možemo pretpostaviti da je E-obeležje u izbijanju na upravnom članu fokusne fraze i izaziva brisanje njegovog komplementa TP. E-obeležje ne dozvoljava prisustvo fokalizovanih elemenata u njegovom sintaksičkom domenu i zato se *Drugi* i *pirinač* pomeraju izvan projekcije TP u Spec, TopP i Spec, FocP. Na kraju dolazi do brisanja TP (*će jesti*) na nivou fonetske forme.

Gengel pravi distinkciju između TopP (*topic phrase*) i FocP (*focus phrase*). U literaturi se TopP uglavnom koristi da bi označio materijal koji je tema rečenice, a FocP materijal koji je nov ili kontrastivan. Kato (2007), autor koji takođe zasniva svoju analizu na fokusu, ne pravi ovakvu distinkciju i koristi samo fokusnu frazu sa višestrukim specifikatorima. Kato smatra da su višestruki specifikatori nužni zbog primera izbijanja sa višestrukim remnantima, koji se uočavaju i u japanskom. Fraze sa višestrukim specifikatorima nisu nove u literaturi i navođene su kao objašnjenje za razne pojave (up. Chomsky 1995). Gengel (2007) u svom radu ne ulazi u razmatranje primera izbijanja sa višestrukim remnantima, ali je rešenje u vidu višestrukih specifikatora koje predlaže Kato (2007) kompatibilno sa njenom analizom. U zavisnosti od toga da li želimo da zadržimo TopP u našoj analizi ili da u potpunosti prihvatimo Katov predlog, srpski primer kao što je (63) možemo da analiziramo na dva načina (64).

(63) Petar je Ani kupio knjigu, a Jovan Mileni cveće.

Iz isključivo sintaksičke perspektive, Katov predlog višestrukih specifikatora čini projekciju TopP nepotrebnom. Tri specifikatora fokusne fraze rešavaju problem pomeranja svih remnanta. Međutim, iako su i subjekat i objekti kontrastni elementi, oni nisu kontrastni elementi iste vrste. Pretpostavljamo da je subjekat *Jovan* poznat

i govorniku i slušaocu, te zato on dobija ulogu kontrastne teme. Sa druge strane, isto ne mora da znači za objekat *cveće*, te on dobija kontrastni fokus. Analiza (64b) zanemaruje ovu distinkciju. Pored ovoga, čak i objekti mogu imati ulogu teme, kao u rečenici (65), što možemo uzeti kao dodatan razlog da zadržimo distinkciju koju predlaže Gengel.

(65) Krompire smo jeli mi, a pirinač ostali.

(66) [_{TopP} pirinač [_{FocP} ostali [_{TP} ~~su jeli~~]]]

S obzirom na to da i objekti mogu biti kontrastne teme, rečenica (63) može biti tumačena na dva (a možda i tri) načina. Prema jednoj interpretaciji, slušaocu je poznato ko je kome kupio poklon, ali ne zna koji su pokloni u pitanju. Prema ovakvom tumačenju, samo pravi objekti (*knjigu* i *cveće*) dobijaju kontrastni fokus, dok su subjekti (*Petar* i *Jovan*) i nepravi objekti (*Ani* i *Mileni*) kontrastne teme. *Jovan* i *Mileni* se pomeraju u specifikatore projekcije TopP, dok se *cveće* pomera u Spec, FocP. E-obeležje se nalazi samo u drugoj klauzi, pa zato samo u njoj dolazi do pomeranja fokalizovanih elemenata (67).

(67) [_{TopP} Jovan [_{Top} Mileni [_{FocP} cveće [_{TP} je kupio]]]

Prema drugoj interpretaciji, slušaocu je samo poznato ko je kupio poklone, dok mu nije poznato šta je kupljeno, niti ko su primaoci poklona. U ovom slučaju, i pravi i nepravi objekti dobijaju kontrastni fokus, dok su samo subjekti kontrastne teme (68).

(68) [_{TopP} Jovan [_{FocP} Mileni [_{Foc} cveće [_{TP} je kupio]]]

Za treću interpretaciju možemo da zamislimo situaciju gde rečenici (63) prethodi pitanje „Ko je kome kupio šta?”. Slušalac je čuo da se u diskursu pominju pokloni, ali nema daljih informacija o tome šta je kupljeno, ko su primaoci, niti ko su davaoci. Prema ovom tumačenju, i subjekti i pravi i nepravi objekti dobijaju kontrastni fokus (69).

(69) [_{FocP} Jovan [_{Foc} Mileni [_{Foc} cveće [_{TP} je kupio]]]

Ovakva analiza može da objasni interpretaciju rečenica sa izbijanjem i negacijom u kojoj koordinacija ima opseg nad negacijama klauza. Druga klauza pomenute rečenice *Mi ne možemo da jedemo kavijar, a on pasulj*, sa prvobitnom formom *a on ne može da jede pasulj*, ima strukturu (70) prema ovoj analizi.

(70) [_{TopP} on [_{FocP} pasulj [_{TP} ne može da jede]]]

Interpretaciju gde negacija ima opseg nad koordinacijom bolje objašnjavaju analize Džonsona (2009) i Kopokove (2001) u kojima je koordinacija na nivou

glagolskih fraza. Još jedna činjenica ide u prilog ovoj analizi – kontrastni fokus ne moraju dobiti celi konstituenti već samo njihovi elementi, a svi ostali mogu biti obrisani:

(71) Milan je kupio jednu olovku, a Petar dve.

(72) [_{TopP} Petar [_{FocP} dve [_{TP} je kupio olovke]]]

U sintagmi za koju pretpostavljamo prvobitnu formu *dve olovke*, samo specifikator *dve* ima obeležje kontrastnog fokusa, dok upravni član sintagme *olovke* nema i samim tim biva obrisan sa ostalim elementima.

Uprkos uspesima ove analize u rešavanju izbivanja u srpskom jeziku, jedan problem ostaje nerešen. Naime, i dalje nemamo objašnjenje za ograničen izbor struktura u izbivanju u odnosu na druge vrste elipsa. Gengel (2007) pretpostavlja da se i izbijanje i pseudoizbijanje zasniva na interakciji E-obeležja i obeležja fokusa, s tim što je glavna razlika između njih mesto fokusne fraze u sintaksičkom stablu. Gengel smatra da se u pseudoizbijanju FocP sa E-obeležjem nalazi odmah iznad vP, dok se u analizi izbivanja koju smo usvojili nalazi iznad TP. Međutim, ako je to jedina razlika između ove dve vrste elipsa, zašto onda pseudoizbijanje možemo naći i u podređenim i umetnutim klauzama, a izbijanje samo u naporednom odnosu? Ako odbacimo Džonsonovu (1996, 2009) analizu zasnovanu na sveobuhvatnom pomeranju i prihvatimo analizu zasnovanu na E-obeležju i kontrastnom fokusu, moramo naći zasebne razloge za ove razlike u budućim istraživanjima.

6. Zaključak

U ovom radu bavili smo se opisom glagolskog izbivanja u srpskom jeziku, kao i traženjem adekvatne analize koja objašnjava njegovo nastajanje i strukturu. S tim ciljem uporedili smo izbijanje u srpskom jeziku sa izbivanjem u engleskom i testirali neke od predloženih pristupa u literaturi.

Glavna razlika između izbivanja u srpskom i engleskom jeziku ogleda se u činjenici da izbijanje u srpskom jeziku ne zahteva da antecedent elidiranog glagola bude u okviru iste rečenice, već može biti i u diskursu koji prethodi. Ovakve rečenice nazivamo primerima izbivanja sa diskursnim antecedentom i u njima su obe klauze izbijene. Povrativost glagola iz diskursa koji prethodi rečenici, sintaksički paralelizam takvih rečenica i činjenica da ovakve primere nalazimo u mnogim jezicima, poput japanskog, kineskog, ruskog i nemačkog, glavni su razlozi zašto ih moramo smatrati primerima izbivanja. Ovakve rečenice pokazuju da rešenje u vidu sveobuhvatnog pomeranja Džonsona (2009) nije dovoljno da objasni izbijanje u srpskom i da je

operacija brisanja nužna. Još jedna razlika između glagolskog izbivanja u srpskom i izbivanja u engleskom jeziku ispoljava se prilikom analize rečenica sa izbivanjem i negacijom. U engleskom jeziku ovakve rečenice moramo tumačiti tako da u sintaksičkoj strukturi negacija ima opseg nad koordinacijom, dok je u srpskom, pored ove interpretacije, moguće i tumačenje po kome koordinacija ima opseg nad negacijama klauza. Štaviše, interpretacija koja je u engleskom obavezna, u srpskom je češće izuzetak nego pravilo. Analiza rečenica sa izbivanjem i negacijom, kao i primera izbivanja sa diskursnim antecedentom dovode nas do zaključka da nam je potreban pristup izbivanju u kojem je koordinacija u rečenici na nivou klauza, a ne na nivou glagolskih fraza kao što je to slučaj u engleskom jeziku. Ovo isključuje i predloge Džonsona (1996, 2009) i Kopokove (2001) koje smo testirali u radu.

Konačan predlog analize izbivanja u srpskom jeziku jeste analiza Gengelove (2007), sa elementima Katove (2006) analize. Gengel smatra da je okidač brisanja E-obeležje, obeležje koje Merčant (2001) koristi u analizi drugih vrsta elipse. E-obeležje ima fonološki efekat brisanja komplementa upravnog člana fraze na kome se nalazi. U slučaju izbivanja u srpskom jeziku, ono se nalazi na glavi fokusne fraze (FocP) čiji je komplement TP. Sa semantičke strane, struktura koju E-obeležje markira mora da ispuni uslov fokusa za elipsu. Sa sintaksičke strane, ono ne dozvoljava prisustvo kontrastnih, tj. fokalizovanih elemenata u njegovom sintaksičkom domenu (Gengel 2007). Zbog toga ovi elementi moraju da izađu iz njegovog domena i tek tada može doći do brisanja TP. Fokalizovani elementi se podižu u specifikatore FocP i TopP. Kato (2006) u svojoj analizi, koja se umnogome poklapa sa analizom Gengel (2007), predlaže da FocP može imati višestruke specifikatore. Ovo je korisno za analizu izbivanja u srpskom gde možemo imati rečenice sa višestrukim remnantima, kao i u japanskom. Mogućnost višestrukih specifikatora primenjujemo i na analizu Gengelove (2007), uz izmenu da i TopP može imati višestruke specifikatore, a ne samo FocP. Ovo dozvoljava različite interpretacije iste rečenice. Ovakva analiza je u mogućnosti da objasni primere izbivanja sa diskursnim antecedentom, kao i tumačenje rečenica sa negacijom u kojima koordinacija ima opseg nad negacijama klauza.

Jedan problem koji ostaje nerešen u ovoj analizi jeste zašto se druge vrste elipse mogu naći i u podređenim i umetnutim klauzama, dok se izbivanje može naći samo u naporednom odnosu. Smatramo da je ova tema vredna pažnje u budućim istraživanjima.

Literatura

1. Chomsky, Noam (1981), *Lectures on Government and Binding*, Berlin: Walter de Gruyter.
2. Chomsky, Noam (1995), *The Minimalist Program*, Cambridge, MA: MIT Press.
3. Coppock, Elizabeth (2001), „Gapping: In defense of deletion”, *Proceedings of Chicago Linguistic Society (CLS)* 37, 133–148.
4. Đorđević, Radmila (2007), *Gramatika engleskog jezika*, Beograd: Čigoja štampa.
5. Gengel, Kirsten (2007), *Focus and ellipsis: A generative analysis of pseudogapping and other elliptical structures*, doktorska disertacija, University of Stuttgart.
6. Halupka-Rešetar, Sabina (2011), *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*, e-disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
7. Johnson, Kyle (1996), *In Search of the Middle Field*, Ms., University of Massachusetts, Amherst.
8. Johnson, Kyle (2009), „Gapping Is Not (VP-) Ellipsis”, *Linguistic Inquiry* 40: 289–328.
9. Kato, Kumiko (2006), *Japanese Gapping in Minimalist Syntax*, doktorska disertacija, University of Washington.
10. Kazenin, Konstantin I. (2002), „Gapping and Some Agreement Puzzles”, Moscow State University and University of Tübingen. (<http://www.lingexp.uni-tuebingen.de/sfb441/b2/papers/gapping.pdf>).
11. Kovačević, Miloš (2000), *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kragujevac: „Kantakuzin”.
12. Maretić, Tomislav (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
13. Merchant, Jason (2001), *The syntax of silence: Sluicing, islands and the theory of ellipsis*, Oxford: Oxford University Press.
14. Popović, Ljubomir (1967), „Rečenice sa eliptičnim predikatom”, *Naš jezik, nova serija*, 16/5, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
15. Progovac, Ljiljana (2005), *A Syntax Of Serbian: Clausal Architecture*, Bloomington: Slavica Publishers.
16. Ross, John Robert (1967), *Constraints on Variables in Syntax*, doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology.
17. Sag, Ivan A. (1976), *Deletion and Logical Form*, doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology. (Objavio 1980. Garland Publishing, New York).
18. Stevanović, Mihailo (1975), *Savremeni srpskohrvatski jezik I i II*, Beograd: Naučna knjiga.
19. Tang, Sze-Wing (2001), „The (Non-)Existence of Gapping in Chinese and Its Implications for the Theory of Gapping”, *Journal of East Asian Linguistics* 10, 201–224.
20. Vujević, Vera (2017), *Elipsa u srpskom i engleskom*, Beograd: Bubanj print.

Lazar S. Savković
University of Belgrade
Faculty of Philology

VERBAL GAPPING IN SERBIAN

Summary

This paper explores the syntactic structure of verbal gapping in Serbian in the framework of the generative theoretical approach and the ways in which this type of ellipsis differs in Serbian and English. I test analyses proposed in the literature, and explore three basic questions: 1) Is verbal gapping based on the operation of movement or deletion?; 2) Can sentences in which the verb is gapped in both conjuncts, but is recoverable based on the previous sentence (discourse antecedent), be considered examples of gapping? and 3) Where is the coordination of the two conjuncts in the syntactic tree? Reasons why examples with a discourse antecedent should be considered examples of gapping include obligatory syntactic parallelism, recoverability of the verb and their existence in many unrelated languages. Analyses explored in the paper (Johnson 2009, Coppock 2001), which assume that gapping involves a low coordination of vPs fail to generate these sentences or explain interpretations of gapping examples in which coordination scopes over negations of the conjuncts. Data points to the conclusion that Serbian gapping is not a coordination of vPs, but TPs, and that deletion is a necessary part of the derivation process. I demonstrate that Gengel's (2007) approach, based on contrastive focus and deletion, can be applied to Serbian and explain the relevant facts.

► **Key words:** gapping, Serbian, ellipsis, discourse antecedent, deletion, contrastive focus.

Preuzeto: 31. 7. 2019.
Korekcije: 11. 3. 2020. / 11. 2. 2021.
Prihvaćeno: 5. 3. 2021.

Mina Z. Dragaš¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

DEONTIČKA MODALNOST U GOVORNIM ČINOVIMA U SPORTSKOM DISKURSU

Apstrakt: U ovom radu sagledava se kompleksnost deontičke modalnosti iz perspektive multidisciplinarnog pristupa zasnovanog na sintezi semantike, pragmatike, analize diskursa i poruka neizrečenog. Uočeni su ključni pragmatički mehanizmi koji omogućavaju isporuku nameravanog govornikovog značenja, kao i njegovo prepoznavanje od strane sagovornika. Teorijski okvir zasniva se na sintezi funkcionalne lingvistike, koja jezik posmatra iz perspektive uzajamnog odnosa pojedinca i društvenog konteksta. U prvi plan istaknuta je Palmerova klasifikacija modalnosti, potom semantička klasifikacija značenja deontičke modalnosti. Metodologija istraživanja zasnovana je na kontrastivnoj analizi korpusa u engleskom i srpskom jeziku. Korpus primera prikupljen je iz pisanih intervjua sportskog žanra iz britanskih, američkih i srpskih dnevnih novina, nedeljnika i časopisa. Glavni kriterijum za odabir tekstova u oba jezika bio je govornik. Korpus primera na engleskom jeziku odabran je iz novina The Source, The Independent, The BBC, a korpus primera iz srpskog iz Sportskog žurnala, Balkan-handball, Ekspres. Identifikovano je nekoliko ciljeva analize, poput identifikacije sintaksičkih struktura u okviru deontičkih modalnih operatora u engleskom i srpskom jeziku, ili značenja koja ti operatori impliciraju u oba jezika. Ovo istraživanje sagledava kompleksan odnos jezika i društva, ističući u prvi plan značaj jezičke kategorije modalnosti kao jezičkog mehanizma društvenog delovanja posredstvom kog pojedinac ne samo da konstituiše i odražava sopstveni identitet iskazivanjem svojih stavova, već ima mogućnost uticaja na mišljenje, stavove i identitet drugih učesnika interakcije, a time i na celokupno društvo.

Ključne reči: pragmatika, korpus, modalnost, deontička modalnost, govorni činovi, ilokuciona sila.

¹ Autorka je doktorand na Filološkom fakultetu u Beogradu. Imejl-adresa: minadjokic5@gmail.com.

1. Uvod

Modalnost predstavlja vrlo inspirativnu temu jezičkih istraživanja, koja je evidentno prevazišla okvire anglističke literature i postala globalna tema, s obzirom na povećano interesovanje za istraživanje ove kategorije u jezicima van indoevropske porodice jezika. Mnoge multidisciplinarne i interdisciplinarne studije sprovedene u poslednjih dvadeset godina prošlog veka pokazale su upravo to – da je modalnost izazov ne samo lingvistima i teoretičarima nego i sa gledišta nastave i jezičke upotrebe. Po ugledu na Palmera (1979), Bybee (1994), Nuytsa (2001), kao najznačajnija imena u ovom polju istraživanja, i drugi autori izjednačavaju značaj proučavanja modalnosti sa tradicionalnim istraživanjima konvencionalnih gramatičkih kategorija, poput glagolskog vremena, tj. aspekta. Uzrok velikog interesovanja lingvista za kategoriju modalnosti leži u tome što su ova istraživanja prevazišla granice lingvističke teorije i prodrli u prostore ljudskog uma i svesti, čime je modalnost postala plodno tle za kognitivno orijentisana istraživanja u oblasti pragmatike, sociolingvistike, psiholingvistike, analize diskursa, kritičke analize diskursa, itd. i, uprkos brojnim studijama u poslednjih četrdeset godina, još uvek nije uspostavljena jedinstvena definicija kategorije modalnosti. Bilo da se radi o individualnim jezicima ili pak o međujezičkim studijama određenih sličnih jezika, nedoumice do kojih dolazimo prilikom istraživanja potiču upravo od izrazito kompleksnog gramatičko-semantičkog ponašanja modalnih oblika zavisno od konteksta upotrebe. Samim tim, proučavanje modalnosti istinski povlači za sobom i razmatranje univerzalne gramatike i odnosa forme i značenja, morfosintakse i semantike.

Veliki broj svetskih jezika poseduje mehanizme za izražavanje modalnih značenja, bilo kroz gramatičke sisteme modalnih struktura kao zasebne gramatičke kategorije ili kategorije modusa, što upravo jeste razlog što je modalnost tema mnogih lingvističkih komparativnih studija. Nakon što je 1986. objavljena Palmerova prva knjiga na temu istraživanja odnosa modusa i modalnosti, pojam modalnosti dospeva u centar lingvističkih istraživanja. Nakon pomenute studije, pokrenut je niz lingvističkih debata i konferencija na temu modalnosti od devedesetih godina naovamo, uključujući radionice na Univerzitetu Sv. Andreja u Škotskoj 1998. godine, posvećene razmatranju modalnosti iz perspektive generativne gramatike, kao i konferenciju na Univerzitetu u Veroni u Italiji 2001. godine, koja se bavila modalnošću u savremenom engleskom jeziku. Polazeći od činjenice da je engleski jezik *lingua franca*, on ima status najviše istraživnog jezika u lingvističkim istraživanjima i poseduje distinktivni gramatički sistem

modalnih glagola. Takođe, na osnovu rezultata ovih istraživanja, izvedene su generalizacije koje su se primenjivale i još uvek se primenjuju u komparativnim i tipološkim međujezičkim studijama drugih jezika. Neka novija istraživanja dovode u pitanje adekvatnost ovakvog komparativnog postupka, s obzirom na to da se fokus istraživanja pomera ka jezicima izvan indoevropske porodice jezika, koji modalna značenja izražavaju različitim flektivnim morfemama ili partikulama čija primarna značenja reprezentuju druge gramatičke kategorije. Proučavanje modalnosti pokazuje se i na planu jezičke upotrebe modalnih operatora u odgovarajućem lingvističkom i društveno-kulturnom kontekstu, dakle, u domenu pragmatike, sociolingvistike i analize diskursa, što će se u ovom radu i videti, dok su se tradicionalna lingvistička istraživanja zasnovana na sinhronijskom pristupu uglavnom fokusirala na sistem modalnih glagola kao glavnih ekspanenata modalnih značenja, uz naglasak na polisemičnosti njihovih značenja, što se neretko ispoljava i u aktuelnim istraživanjima (Kratzer 1977; Palmer 1979, 1986; Givon 1982; Nuyts 2001; Butler 2003).

Posebnost modalnih glagola može biti sagledana i sa aspekta strukture jezika i semantike, tj. značenjskih varijacija koje se javljaju u zavisnosti od konteksta upotrebe, tako da literatura koja se bavi modalnošću upućuje na isprepletanost gramatike, semantike i pragmatike. Sa stanovišta gramatike, modalni glagoli se posmatraju kao zasebne morfeme u okviru klase glagola, ali se razlikuju od običnih glagola. Posmatrani iz perspektive semantike, modalni glagoli sadrže značenjske komponente tri različita tipa modalnosti – dinamičke, deontičke i epistemičke, o čemu će više reči biti u nastavku teksta. Pored usko gramatičkog pristupa modalnosti, savremena istraživanja naglašavaju značaj proučavanja modalnosti iz perspektive pragmatičkih efekata njihove upotrebe kao diskursnih strategija sa širim društvenim implikacijama. Ovakva istraživanja zasnovana su na kognitivno-pragmatičkom pristupu tumačenju jezičkog ponašanja kao integrativnog činioca kognitivne infrastrukture ljudske svesti. U tom svetlu, empirijski pragmatički efekti upotrebe modalnih operatora odražavaju raznovrsne koncepcije našeg uma, prevashodno naše stavove, poglede na svet, vrednosti, uverenja i očekivanja (Fairclough 1992, citirano u White 2003; Nuyts 1992, 2001; Gibbs 2003, citirano u Hoyer 2005). Modalnost se u okviru pomenutog pristupa posmatra kao mehanizam konstruisanja društvene realnosti posredstvom jezika. Jezik nam ne dopušta da nešto saopštimo, a da naš iskaz ne odražava naš stav prema iskazanom sadržaju. Posmatrano sa aspekta pragmatike, mogu se ustanoviti direktne korelacije između komunikativnih efekata ostvarenih upotrebom modalnih operatora.

Ne postoji jedinstvena definicija pojma modalnosti. Modalnost se može definisati kao skup opcija koje obuhvataju načine na koje saznajemo i govorimo o svetu oko nas, načine na koje je svet postao takav kakav jeste, mogućnost da promenimo svet. Ovakva definicija implicira postojanje autoriteta čiju ulogu mogu imati govornik i neki drugi učesnik komunikativnog događaja. Govornik ima mogućnost da razmatra i procenjuje ili suprotstavlja alternativne verzije realnosti i utiče na vezu između mogućih svetova. Osim toga, autoritet mu omogućava da, putem poziva, nametanja neke obaveze ili naređenja, utiče na recipijenta poruke da izvrši određeni čin, i tako recipijent dobija status sekundarnog autoriteta koji preuzima odgovornost za izvršenje radnje, tj. promene postojećih okolnosti (Chung & Timberlake 1985). Modalnost iz šire perspektive diskursa posmatramo kao mehanizam posredstvom kojeg kroz jezičko delovanje pojedinci utiču na realnost, konstruišu je i rekonstruišu.

Svaki pokušaj tumačenja modalnosti sa stanovišta samo jedne naučne discipline, bilo da je reč o filozofiji, modalnoj logici ili lingvističkim disciplinama, rezultirao je nepotpunom i ograničenom definicijom. Za razliku od logičkih shvatanja koja su ograničena na istinosne vrednosti propozicije utvrđene na osnovu pojmova nužnosti i mogućnosti, odnosno aletičkih, epistemičkih, deontičkih i egzistencijalnih modusa (Von Wright, citirano u Palmer 1979), definicije modalnosti u lingvistici uglavnom ističu subjektivni odnos govornika prema sadržaju propozicije, odnosno radnji, procesu ili stanju iskazanim različitim jezičkim sredstvima, kao konstituentima date propozicije (Stevanović 1979, Bybee et al. 1994, Palmer 2001). Iako je tradicionalna klasifikacija modalnosti na epistemičku modalnost, koja se odnosi na mogućnost ili nužnost istinitosti propozicije i vezuje za sistem znanja, odnosno verovanja (Lyons 1977: 793), i deontičku modalnost, koja se odnosi na nužnost ili mogućnost izvršenja radnje od strane moralno odgovornih agenasa (Lyons 1977: 823) i vezuje za sistem društvenih funkcija izricanja dozvole i obaveze, utemeljena na principima modalne logike, ovakva podela otkriva značajne nedostatke u primerima polisemije značenja modalnih izraza. Semantički prostor modalnosti je izuzetno širok, što potvrđuju nemogućnost uspostavljanja jedinstvene klasifikacije kategorija modalnosti i široka lepeza termina koji se koriste za njihovo obeležavanje. Tradicionalne kategorije modalnosti podrazumevaju epistemičku, deontičku i dinamičku modalnost (Lyons 1977, Palmer 1979, Nuyts 2001a), iako se susrećemo i sa terminima poput epistemička/ neepistemička modalnost (Coates 1983), epistemička/korenska modalnost (Talmy 1981, citirano u Matlock 1989; Sweetser 1990; Coates 1995), modalnost orijentisana u govorniku / modalnost orijentisana u agensu (Bybee et al. 1994) i modalnost propozicije / modalnost događaja (Palmer 2001).

Na kraju, Palmer (2001) uspostavlja osnovnu distinkciju između propozitivne modalnosti (Propositional modality) i modalnosti događaja (Event modality), pri čemu prva izražava govornikov stav prema sadržaju propozicije, dok druga izražava stav govornika prema potencijalnoj budućoj radnji/događaju. Tipološke kategorije koje pripadaju domenu propozitivne modalnosti jesu epistemička modalnost, kojom govornici izražavaju svoj sud o faktualnom statusu propozicije, i evidencijalna modalnost, kojom govornici sugerišu dokaze na kojima zasnivaju svoj sud o faktualnom statusu propozicije. Sa druge strane, deontička i dinamička modalnost predstavljaju podtipove modalnosti događaja, pri čemu deontička podrazumeva uslovljavajuće faktore koji su eksterni u odnosu na subjekat iskaza (dozvola, obaveza, koje nameće spoljašnji izvor), dok dinamička modalnost podrazumeva unutrašnje predispozicije subjekta za vršenje određene radnje (volja ili sposobnost). Kada je reč o izražavanju želja i strahova, njihov status je delimično deontički, delimično epistemički, jer one izražavaju stav prema propoziciji čiji faktualni status nije utvrđen ili propoziciji nerealizovane radnje (Palmer 2001: 13).

2. Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja bazirana je na kontrastivnoj analizi korpusa u engleskom i srpskom jeziku. Korpus primera napravljen je na osnovu pisanih intervjuva sportskog žanra iz britanskih, američkih i srpskih dnevnih novina, nedeljnika i časopisa. Glavni kriterijum za odabir tekstova u oba jezika bio je govornik, tj. da li se radi o treneru, upravi ili nekom drugom govorniku iz sveta sporta ili pak o igraču, ne bi li se kroz dalju analizu utvrdila razlika upotrebe određenih deontičkih sredstava i ilokucione sile.

Korpus primera sačinjen je na osnovu pisanih tekstova sportskog žanra medijskog diskursa u najpopularnijim britanskim i srpskim dnevnim i nedeljnim novinama i časopisima, uključujući britanske dnevne novine *The Independent*, *The Guardian*, *The Source*, *The BBC*, i srpske *Balkan handball*, *Sportski žurnal*. Pored štampanih verzija, koristili smo resurse dostupne u elektronskom obliku, preuzete sa zvaničnih sajtova navedenih dnevnih i nedeljnih novina, *The Guardian*, *Espn*, *The BBC* itd. za korpus na engleskom jeziku i *Blic*, *Rts*, *Balkanhandball* itd. za korpus na srpskom jeziku. Odabrano je dvanaest intervjuva iz sportskog korpusa. Kriterijum odabira sveden je na autoritet, tačnije, da li se radi o treneru ili nekom od autoriteta u svetu sporta, ili pak o igračima. Odabrano je šest intervjuva na srpskom i šest na engleskom jeziku, od kojih su intervjuisana po tri igrača i tri trenera. U daljoj analizi skraćenicu T koristićemo kao oznaku za trenera, a I za igrača.

Naglasak u radu jeste upravo na Palmerovoj klasifikaciji značenja deontičkih modala, kao jednom od dva metodološka pristupa analizi u ovom radu. Statistički gledano, najčešći primeri deontičke modalnosti su direktivi, kada autoritet ima mogućnost da utiče na recipijenta poruke da izvrši određeni čin, pri čemu u tom slučaju (poziva, obaveze, naređenja) recipijent dobija status sekundarnog autoriteta, koji preuzima odgovornost za izvršenje radnje, tj. promene postojećih okolnosti (Chung & Timberlake 1985). U engleskom jeziku direktivi su izraženi modalnim glagolima *may* i *must*. Potom su tu komisivi, kao tip deontičkih modala, gde mi „obavezujemo sebe da uradimo nešto” (Searle 1983: 166). U engleskom se izražavaju glagolom *shall*, u srpskom glagolom *trebati* u značenju davanja saveta, obećanja ili pak pretnje. Deontički modali često se koriste da indiciraju obećanja, ali u najvećem broju slučajeva, što će se pokazati i kroz analizu ovog korpusa, da indiciraju neku vrstu obaveze, bilo da ona potiče od samog govornika ili pak od nekog autoriteta. Još jedno od značenja jeste imperativ, tj. značenje zapovesti, koje se usko povezuje sa deontičkom modalnošću.

Drugi metodološki pristup analizi jeste određivanje značenja govornih činova i određivanje jačine ilokucione sile koju oni impliciraju. U ovom radu preuzeta je Serlova (1979) klasifikacija govornih činova, prema kojoj se pretpostavlja pet tipova govornih činova. To su deklarativi, reprezentativi, ekspresivi, direktivi i komisivi. Svi ovi iskazi imaju svoje funkcije, te se deklarativima nešto proglašava; reprezentativima iznose znanja o svetu koji nas okružuje; ekspresivima izjavljuju osećanja tuge, zadovoljstva, sviđanja, nesviđanja, bola; direktivima komande, zahtevi, naređenja, sugestije; komisivima se preta, odbija, daju obećanja i zakletve. Po ovoj klasifikaciji, i primeri iz korpusa biće klasifikovani, tj. biće objašnjena njihova ilokucionna sila.

3. Analiza korpusa i diskusija

U ovom radu fokus će biti na deontičkoj modalnosti, koja će u nastavku teksta biti objašnjena teorijski i pokazana na primerima iz sportskog korpusa. Dakle, prema Lajonsu (Lyons 1997: 823–839), deontička modalnost odnosi se na nužnost ili mogućnost činova koje izvode moralno odgovorni izvršitelji. Kada nekome nametnemo obavezu da izvrši neki čin, jasno je da ta propozicija opisuje i moguć svet koji se ostvaruje ukoliko se taj čin izvrši. Takođe, Lajons smatra da poreklo deontičke modalnosti treba tražiti i u instrumentalnoj funkciji jezika. Dakle, jezik se, sa jedne strane, koristi kako bi se izrazile želje, a sa druge da se nešto obavi tako što će se nametnuti sopstvena volja nekom drugom. S druge strane, Palmer polazi

od jezičke realnosti i kaže da deontički modali nemaju prošle forme, jer je nemoguće nekom nametnuti obavezu ili mu dati dozvolu koja je u prošlosti postojala. On kaže da engleski jezik ima sistem slabe i jake deontičke modalnosti, i takođe uočava vezu između dozvole i mogućnosti, što ćemo videti kroz primere u analizi. Ukratko rečeno, Palmer smatra da u slučaju deontičke modalnosti glavni faktori dolaze iz čovekovog podsvesnog nahođenja, tj. želja.

S druge strane, drugi segment analize biće upravo izučavanje poruka koje saopštavamo. Teorijski će biti objašnjeni govorni činovi, kao i ilokuciona sila koju oni impliciraju, ukatko rečeno, komunikativna namera osoba koje su komunicirale i šta su te osobe htele da kažu, a dalje u analizi korpusa biće primenjena klasifikacija govornih činova. Značenje je u žiži interesovanja semantike i pragmatike. I jedna i druga trude se da proniknu u procese i znanja kojima se služimo da kao govornici prenesemo značenje koje govorimo ili pišemo, a sa druge strane da kao primaoci poruke ta značenja i prepoznamo. U ovom slučaju, pragmatički, mi posmatramo izrečeni iskaz koji ne mora imati punu formu sintaksički ispravne rečenice, ne mora imati predikaciju. Dakle, značenje iskaza tumači se iz konteksta u kome je izgovoren. Svakako, čin referiranja podrazumeva da se govornik služi jezičkim izrazima da bi slušaocu ili čitaocu ukazao na neki deo realnosti i, obavljajući taj čin, govornik uspostavlja vezu između jezika i sveta kome nešto saopštava. I upravo ta referencija jeste govorni čin o kojem će biti reči dalje u tekstu.

U opštoj pragmatičkoj teoriji, govorni činovi se, uz implikaturu i presupoziciju, smatraju centralnim pojmom i jednim od najvažnijih domena kojima se bavi pragmatika kao naučna disciplina. Obaviti nešto rečima ili iskazom, kao npr. izviniti se, obećati nešto, zamoliti ili narediti, znači obaviti neki govorni čin. Tom prilikom mi, zapravo, preduzimamo nekoliko različitih koraka koji predstavljaju njegovu strukturu, koju čine: lokucija, ilokucija i perlokucija. Prvi nivo je lokucionni čin, koji predstavlja sam čin govorenja, tj. stvaranja nekog smislenog iskaza. Sklopljeni iskazi stvaraju se sa ciljem i svrhom. To je drugi nivo, ilokucionni čin. Ovaj čin izvršen je kroz komunikativnu silu iskaza, tj. ilokucionu silu, o kojoj će biti reči u analizi. Iskazima se ostvaruje neki efekat ili dejstvo, što predstavlja perlokucionni čin. Za najvažniji deo i jezgro govornog čina smatra se ilokucionna sila. Isti govorni čin može se posmatrati kao naredba, upozorenje, pretnja, zahtev itd.

Možemo identifikovati nekoliko ciljeva analize, kao što je već pomenuto. Sa sintaksičko- semantičkog aspekta, cilj analize podrazumeva identifikaciju sintaksičkih struktura u okviru deontičkih modalnih operatora. Sa stanovišta semantičko-pragmatičkog interfejsa, cilj analize predstavlja klasifikovanje govornih činova sa namerom da izgovorena poruka bude nedvosmisleno prepoznata.

Tabela 1. Primer deontičkih markera na srpskom jeziku

Značenje deontičkih markera	Primeri iz korpusa na srpskom jeziku
Obligacija	<p>„Ponašanje i zalaganje svih momaka mora da bude na nivou imena kluba i zemlje iz koje dolaze.” (I)</p> <p>„Ali, da bi došao u priliku da stigneš tamo gde si krenuo, pre svega moraš da uradiš ovo što smo mi uradili.” (T)</p> <p>„...Ljudi ti veruju i ti moraš da učiniš sve da opravdaš tu veru.” (I)</p> <p>„Treba uraditi mnogo stvari da se stigne tamo.” (I)</p> <p>„Potrebno je samo da znaš kako da uklopiš ta saznanja do kojih dođeš, kapacitet svoje ekipe, slabost protivnika...” (I)</p> <p>„Moraš da se prilagodiš sredini u kojoj si, ljudima u klubu, navijačima...” (T)</p> <p>„Moraš kao manijak da treniraš da bi postao dovoljno dobar.” (T)</p>
Dozvola	
Obećanje	„Trudićemo se da napravimo što veći roster...” (T)
Pretnja	
Subjunktiv	
Sposobnost	
Želja	<p>„Najbitnije je samo da ostanem zdrav, da konstantno igram, to mnogo znači...” (I)</p> <p>„Želim da zajedno ostvarimo što veće uspehe.” (I)</p>
Strah	
Zapovest	„Ne smemo da umaramo jednu grupu igrača i da ispadne da ni u jednom od četiri takmičenja ne ostvarimo dobar rezultat.” (T)

Primeri deontičkih markera iz korpusa sportskog žanra na srpskom jeziku nalaze se u tabeli 1. Uzeti su iz konteksta. Klasifikovani su prema Palmerovoj klasifikaciji značenja deontičkih iskaza. „Moraš kao manijak da treniraš da bi postao dovoljno

dobar”, rekao je Željko Obradović, najbolji evropski košarkaški trener, i u ovom iskazu oseća se jaka obligacija, koja potiče iz nekog unutrašnjeg osećaja, a upućena je svim njegovim igračima. Jaka obligacija za sobom povlači i jaku ilokucionu silu, o čemu će biti reči u nastavku teksta.

Ono što je dominantno u primerima sportskog korpusa na srpskom jeziku jeste upotreba deontičkih markera koji imaju značenje obaveze, tj. obligacije, kada govornik obavezuje druge da urade nešto. Takođe, uočava se razlika u jačini obligacije zavisno od toga da li govori trener (T) ili neka osoba od autoriteta, ili pak igrač (I). Npr: „Treba uraditi mnogo stvari da se stigne tamo.” ili „Potrebno je samo da znaš kako da uklopiš ta saznanja do kojih dođeš, kapacitet svoje ekipe, slabost protivnika...”, rekao je Aleksandar Rašić, bivši proslavljeni košarkaš u svom intervjuu, gde se oseća obaveza u njegovom govoru, ali ne jaka. Vidimo upotrebu modalnog glagola *trebati* i modalne sintagme *potrebno je* kroz prizmu značenja slabe obligacije.

Tabela 2. Primer deontičkih markera na engleskom jeziku

Značenje deontičkih markera	Primeri iz korpusa na engleskom
Obligacija	“...I’ve had to deal with issues throughout my career...” (T) “...it has to be controlled to be successful.” (T) “...Yeah but you have to deal with things as they are at the time. The most important thing about being a manager of Manchester United is not losing your control...” (T) “...but it’s really, really important. You have to have control if you want to stay in a job.” (T) “We can only do the best we can, that’s the bottom line.” (T) “...but needs to get some experience with college pitching and he could really take off.” (T) “We must congratulate Uruguay because they are the national team that are in the quarter- finals.” (I) “...we must be proud of the team.” (I) “And I also want to congratulate the organization of this World Cup, ...and it must be said.” (I)

Savet	“You have to have some sense of principle.” (T) “You should always remember your upbringing.” (T) “You can look at the Cowboys and you can look at the Patriots... they are like historical franchise.” (T)
Obećanje	
Pretnja	
Subjunktiv	
Sposobnost	“He can disrupt a defense with his speed and ability to run the bases, so it is key to get him on.” (T) “...I found it difficult to go back inside and keep the guys at 110% focus in those...” (T)
Želja, nada	“So we have a great young core, we have great veterans, we have a great system and a great organization, more importantly, so it should be fun.” (I)
Strah	
Zapovest	“Report them to your commission.” (T) “...it’s counterproductive for anybody to turn up the heat with rhetoric like this.” (T)

Primeri deontičkih markera iz korpusa sportskog žanra na engleskom jeziku nalaze se u tabeli 2.

“That control when dealing with star players, millionaires, players with celebrity status, some with great egos, it has to be controlled to be successful“, rekao je čuveni menadžer Manchester Junajteda, ser Alex Ferguson, gde se jasno oseća jaka unutrašnja obligacija koja proizlazi iz njegovog uverenja. Primetno je da se u primerima obligacije koriste jaki modalni deontički markeri, kao što su *have to*, *need to*, *must*, koji upravo pokazuju dominantnu upotrebu jake obligacije. Sa druge strane, primeri slabe obligacije u ovom radu potiču uglavnom od igrača.

Nasuprot primerima obligacije, imamo nešto manje primera saveta, koji u ovom slučaju potiču od trenera, tj. osobe od autoriteta. Koristi se modalni glagol *should*.

Tabela 3. Deontički markeri u srpskom i engleskom jeziku

Deontički marker modalnosti	Srpski jezik	Engleski jezik
Obligacija	√	√
Dozvola	-	-

Obećanje	√	-
Pretnja	-	-
Subjunktiv	-	-
Sposobnost	-	√
Želja, nada	√	√
Strah	-	-
Zapovest	√	√

Tabela 3. na pregledan način pokazuje prisutnost deontičkih markera modalnosti paralelno u dva analizirana jezika. Evidentno je da deontički markeri u ovom korpusu u oba jezika imaju sličnu upotrebu. Deontički markeri sa značenjem davanja saveta, želje, zapovesti imaju sličnu upotrebu u oba jezika u ovom korpusu. Ono što ih razlikuje jeste jačina ilokucione sile, o čemu će biti reči u nastavku teksta.

Tabela 4. Primer govornih činova na srpskom jeziku

Funkcije govornih činova	Primeri iz korpusa na srpskom	Jačina ilokucione sile
Zahtev, direktiv	„Ponašanje i zalaganje svih momaka mora da bude na nivou imena kluba i zemlje iz koje dolaze.” (I)	Jaka ilokuciona sila
	„Ali, da bi došao u priliku da stigneš tamo gde si krenuo, pre svega moraš da uradiš ovo što smo mi uradili.” (T)	Jaka ilokuciona sila
Obaveza, direktiv	„Treba uraditi mnogo stvari da se stigne tamo.” (I)	Slaba ilokuciona sila
	„Moraš da se prilagodiš sredini u kojoj si, ljudima u klubu, navijačima...” (T)	Jaka ilokuciona sila
	„Moraš kao manijak da treniraš da bi postao dovoljno dobar.” (T)	Jaka ilokuciona sila
Sugestija, direktiv	„...ljudi ti veruju i ti moraš da učiniš sve da opravdaš tu veru.” (I)	Jaka ilokuciona sila

Savet, komisiv	„Potrebno je samo da znaš kako da uklopiš ta saznanja do kojih dođeš, kapacitet svoje ekipe, slabost protivnika...” (I)	Slaba ilokuciona sila
Želja, ekspresiv	„Trudićemo se da napravimo što veći roster...” (T)	Slaba ilokuciona sila
	„Najbitnije je samo da ostanem zdrav, da konstantno igram, to mnogo znači...” (I)	Slaba ilokuciona sila
	„Želim da zajedno ostvarimo što veće uspehe.” (I)	Slaba ilokuciona sila
Zapovest, direktiv	„Ne smemo da umaramo jednu grupu igrača i da ispadne da ni u jednom od četiri takmičenja ne ostvarimo dobar rezultat.” (T)	Jaka ilokuciona sila

Tabela 4. prikazuje zastupljene funkcije govornih činova i intenzitet ilokucione sile iz korpusa na srpskom jeziku. Imperativ je direktno vezan za deontičke modale. Skoro uvek su u pitanju direktivi za značenjem komande ili naredbe, kao u primeru „Ne smemo da umaramo jednu grupu igrača i da ispadne da ni u jednom od četiri takmičenja ne ostvarimo dobar rezultat”, rekao je proslavljeni rukometni trener Veselin Vujović nakon sastanka gde je rekao šta očekuje od svoje ekipe. Ovde je jasno prisutna jaka ilokuciona sila koja potiče od govornika u vidu zapovesti.

Osim toga, došli smo do zaključka da jaka ilokuciona sila uglavnom dolazi od trenera, ili neke osobe od autoriteta, kao u primerima gde se vidi jaka obligacija: „Moraš da se prilagodiš sredini u kojoj si, ljudima u klubu, navijačima...”, gde se oseća jak ilokucioni naboj u govoru slavnog košarkaškog trenera, koji objašnjava šta je navažnije da bi postao dobar u svom poslu, on nameće svoju volju i mišljenje drugima, u ovom slučaju – igračima.

Tabela 5. Primer govornih činova na engleskom jeziku

Funkcije govornih činova	Primeri iz korpusa na engleskom jeziku	Jačina ilokucione sile
Obaveza, direktiv	“...I’ve had to deal with issues throughout my career...” (T)	Jaka ilokuciona sila

	<p>“...it has to be controlled to be successful.” (T)</p> <p>“...Yeah but you have to deal with things as they are at the time. The most important thing about being a manager of Manchester United is not losing your control...” (T)</p> <p>“We can only do the best we can, that’s the bottom line.” (T)</p> <p>“...but needs to get some experience with college pitching and he could really take off.” (T)</p> <p>“We must congratulate Uruguay because they are the national team that are in the quarter-finals.” (I)</p> <p>“...we must be proud of the team.” (I)</p> <p>“And I also want to congratulate the organization of this World Cup ...and it must be said.” (I)</p>	<p>Jaka ilokuciona sila</p> <p>Jaka ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p> <p>Jaka ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p>
Savet, komisiv	<p>“You have to have some sense of principle.” (T)</p> <p>“You should always remember your upbringing.” (T)</p> <p>“You can look at the Cowboys and you can look at the Patriots ...they are like historical franchise.” (T)</p>	<p>Jaka ilokuciona sila</p> <p>Jaka ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p>
Sposobnost, deklarativ	<p>“He can disrupt a defense with his speed and ability to run the bases, so it is key to get him on.” (T)</p> <p>“...I found it difficult to go back inside and keep the guys at 110% focus in those...” (T)</p>	<p>Slaba ilokuciona sila</p> <p>Slaba ilokuciona sila</p>

Želja, komisiv	“So we have a great young core, we have great veterans, we have a great system and a great organization, more importantly, so it should be fun.” (I)	Slaba ilokuciona sila
Zapovest, direktiv	“Report them to your commission.” (T) “...it’s counterproductive for anybody to turn up the heat with rhetoric like this.” (T)	Jaka ilokuciona sila Jaka ilokuciona sila

Tabela 5. prikazuje zastupljene funkcije govornih činova i intenzitet ilokucione sile iz korpusa na engleskom jeziku. Kao i u primerima iz korpusa na srpskom, i u ovom slučaju dolazimo do zaključka da jaka ilokuciona sila uglavnom dolazi od trenera ili nekog od autoriteta, čak i u davanju saveta, kao u primerima: “You have to have some sense of principle.“ ili “You should always remember your upbringing.“

4. Zaključak

Palmer (1979) polazi od jezičke realnosti da deontički modali nemaju prošle forme, jer je nemoguće nekome nametnuti obavezu ili mu dati dozvolu u prošlosti, mada je moguće izveštavati o obavezi ili dozvoli koja je u prošlosti postojala, i to se kroz gorepomenute primere vidi. Sumirano gledano, i u primerima sportskog korpusa na srpskom i u primerima na engleskom jeziku najdominatnija je upotreba deontičkih markera koji imaju značenje obaveze, tj. obligacije. Deontički modali su uglavnom direktivi, kako se i ovde pokazalo, kada obavezujemo druge da urade nešto.

Ukratko rečeno, i u primerima korpusa na srpskom i na engleskom najčešća je upotreba deontičkih iskaza koji imaju značenje obaveze, tj. obligacije. Pored toga, ispostavilo se da se u engleskom jeziku češće upotrebljavaju deontički markeri u funkciji obligacije. Obligacija može biti jaka i slaba. Došli smo do zaključka da jaka obligacija u većini slučajeva dolazi od trenera (T), kao osoba koje imaju iskustvo, sigurnost i dug rad iza sebe, za razliku od igrača, kod kojih se oseća slabija obligacija.

Pristupajući ovom radu iz multidisciplinarnе perspektive u istraživanju modalnosti i govornih činova, nameće se zaključak da ovo istraživanje sagledava kompleksan odnos jezika i društva. Ističe u prvi plan značaj jezičke kategorije modalnosti kao jezičkog mehanizma društvenog delovanja putem kojeg pojedinac

može da odražava svoj identitet i svoje stavove, a ima i mogućnost uticaja na mišljenje, stavove i identitet drugih članova interakcije. Sa semantičko-sintaksičkog interfejsa identifikovani su deontički markeri, i objašnjena deontička modalnost, za koju mnogi lingvisti kažu da je vrsta epistemičke, ali svakako je tema koja otvara mnoga vrata za dalja istraživanja. Sa pragmatičke tačke gledišta, ovi nas primeri vode ka zaključku da je za uspešno razumevanje govornih činova i poruka neizrečenog (Trbojević Milošević 2016) neophodan uvid u neposredni kontekst, te da učesnici u komunikaciji dele zajednička znanja i iskustva o svetu. Međutim, prirodno je da gotovo nepogrešivo prepoznamo pragmatička značenja govornih činova u okviru jednog govornog događaja, gde se pod govornim događajem podrazumeva skup svih iskaza koji u datoj situaciji razumeju sagovornici sa ciljem dolaska do nekog ishoda. Takođe, dolazimo do zaključka da ilokuciona sila zavisi od govornika, koji preduzima obavljanje govornog čina sa jasnom namerom da ta namera bude nedvosmisleno prepoznata. Osim toga, moraju postojati i neke okolnosti i uslovi da bi se taj čin obavio. U svakom slučaju, tema je vrlo kompleksna i otvara mnoga pitanja za dalja istraživanja. Značaj proučavanja modalnosti prevazilazi tradicionalne okvire lingvističke teorije i prvenstveno se manifestuje na planu jezičke upotrebe modalnih operatora u odgovarajućem lingvističkom i društveno-kulturnom kontekstu, dakle, u domenu pragmatike, sociolingvistike i analize diskursa.

Literatura

1. Bybee Joan, Perkins Revere & Wiliam Pagliuca (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
2. Butler, Jonny (2003). A minimalist treatment of modality. *Lingua*, 113 (10), 967–996.
3. Coates, Jennifer (1987). Epistemic modality and spoken discourse. *Transactions of the philological society*, 85 (1), 110–131.
4. Chung, Sandra, & Timberlake, Alan (1985). Tense, mood and aspect. *Language typology and syntactic description*, 3, 202–258.
5. Fairclough, Norman (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
6. Gibbs Jr, Raymond W. (1986). What makes some indirect speech acts conventional?. *Journal of memory and language*, 25 (2), 181–196.
7. Givón, Talmy (1982). Tense-aspect-modality: The creole prototype and beyond. *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics*, 115–163.
8. Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1985). *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.

9. Hoyer, Leo Francis (2005). "You may think that; I couldn't possibly comment!" Modality studies: Contemporary research and future directions. Part I. *Journal of Pragmatics*, 37 (8), 1295–1321.
10. Huddleston Rodney (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Kratzer, Angelika (1977). What 'must' and 'can' must and can mean. *Linguistics and philosophy*, 1 (3), 337–355.
12. Leo Hoyer (1997). *Adverbs and modality in English*. Longman English Language Series. London: Longman.
13. Levinson, Stephen (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Lyons, John (1977). *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Matlock, Teenie (1989, November). *Metaphor and the grammaticalization of evidentials*. In Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, Vol. 15, 215–225.
16. Nuyts, Jan (2001a). *Epistemic modality, Language and Conceptualisation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
17. Palmer, Frank Robert (1979). *Modality and the English Modals*. New York, Longman.
18. Palmer, Frank Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: CUP.
19. Palmer, Frank Robert (2003). Modality in English: Theoretical, descriptive and typological issues. *Topics in English Linguistics*, 44, 1–20.
20. Searle, John R. (1985). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
21. Searle, John R. (1968). Austin on locutionary and illocutionary acts. *The philosophical review*, 77(4), 405–424.
22. Stevanović, Mihailo (1969/1964). *Savremeni srpskohrvatski jezik I–II*. Naučna knjiga, Beograd.
23. Stevanović, Mihailo (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Naučna knjiga, Beograd.
24. Sweetser, Eve (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Vol. 54, Cambridge University Press.
25. Trbojević Milošević, Ivana (2016). *Poruke neizrečenog: Ključevi pragmatičke analize*. Filološki fakultet, Beograd.
26. White, Peter R. R. (2003). Beyond modality and hedging: A dialogic view of the language of intersubjective stance. *Text & Talk*, 23 (2), 259–284.

Izvori

1. Antonije Kovačević (29. decembar 2016) Intervju, Željko Obradović: Kad ti ljudi veruju, moraš da opravdaš tu veru! *Express.net*. Beograd, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://www.ekspres.net/sport/intervju-zeljko-obradovic-kad-ti-ljudi-veruju-moras-da-opravdas-tu-veru>

2. Aleksandar Obrenović (29. avgust 2018) Selektor objasnio zašto nema Tea i Bobija: „Očekivana odluka”. Sportske.net, Blic.rs, Beograd, preuzeto: septembar 2018, sa: <https://www.sportske.net/vest/kosarka/selektor-objasnio-zasto-nema-tea-i-bobija-ocekivana-odluka-350173.html>
3. Brian Foley (5. februar 2018) CBD Interview with Stetson’s Steve Trimper, collegebaseballdaily.com, Richmond, preuzeto: avgust 2018, sa: <http://www.collegebaseballdaily.com/2018/02/05/cbd-interview-with-stetsons-steve-trimper/>
4. Dave McMenamin (31. jul 2018) LeBron James embraces challenge of driving Lakers to playoffs, abc13.com, Houston, Texas, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://abc13.com/sports/lebron-james-embraces-challenge-of-driving-lakers-to-playoffs/3850707/>
5. Jonathan Jurejko (3. septembar 2018) US Open 2018: Serena Williams’ “disire has gone down”, bbc.com, London, preuzeto: oktobar 2018, sa: <https://www.bbc.com/sport/tennis/45393806>
6. Kristina Krstić (jul 2018) Železničar počeo pripreme za novu sezonu!, sportjuga.rs, Niš, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://www.sportjuga.rs/zeleznicar-pocao-pripreme-za-novu-sezonu/>
7. Nenad Lj. Stefanović (4. maj 2009) Intervju: Novak Đoković, teniser. rts.rs, Beograd, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/59469/intervju-novak-djokovic-teniser.html>
8. Osoblje (3. avgust 2018) Dragaš i Kocić za jaču Politehniku. Žurnal.rs, Beograd, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://naslovi.net/cir/2018-08-03/sportski-zurnal/dragas-i-kocic-za-jacu-politehniku/22050426>
9. Rob Hoskin (1. jul 2018) Cristiano Ronaldo deserves a lot of credit for his post-match interview after Portugal loss. givemesport.com, London, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://www.givemesport.com/1344354-cristiano-ronaldo-deserves-a-lot-of-credit-for-his-postmatch-interview-after-portugal-loss>
10. Shawn Grant (27. avgust 2018) Milwaukee City attorney states NBA player sterling brown shares blame in police force incident, thesource.com, New York, preuzeto: septembar 2018, sa: <https://thesource.com/2018/08/27/sterling-brown-city-attorney/>
11. Staff (23. oktobar 2013) Sir Alex Ferguson biography: Full transcript off Interview with Channel 4 presenter Jon Snow. independent.co.uk London, preuzeto: avgust 2018, sa: <https://www.independent.co.uk/sport/football/news/sir-alex-ferguson-biography-full-transcript-interview-channel-4-presenter-jon-snow-8899399.html>
12. Nikola Stojković (april 2019) Intervju – Aleksandar Rašić: Moja karijera u 65 minuta. MozartSport.rs, preuzeto: septembar 2019, sa: <https://www.mozzartsport.com/kosarka/vesti/intervju-aleksandar-rasic-moja-karijera-u-65-minuta/334205>

Mina Z. Dragaš
University of Belgrade
Faculty of Filology
Department for Anglistics

DEONTIC MODALITY IN SPEECH ACTS IN SPORTS DISCOURSE

Summary

Palmer (1979) starts from the linguistic reality that deontic modals do not have past forms, because it is impossible to impose an obligation or give permission to someone in the past, although it is possible to report an obligation or permission that existed in the past, and this can be seen through the above examples. In summary, both in the examples of the sports corpus in Serbian and in the examples in English, the most dominant is the use of deontic markers that have the meaning of obligation, ie. bonds. Deontic modals are mostly directives, as shown here, when we oblige others to do something. In short, in the examples of corpora in Serbian and English, the most common is the use of deontic statements that have the meaning of obligation, ie. bonds. Even more, in this paper it turned out that in English it is more common, when we look at the frequency of use of deontic markers with the meaning of obligation. The bond can be strong and weak. We came to the conclusion that a strong bond in most cases comes from coaches (T), as people who have experience, security and long work behind them, unlike players who feel a weaker bond.

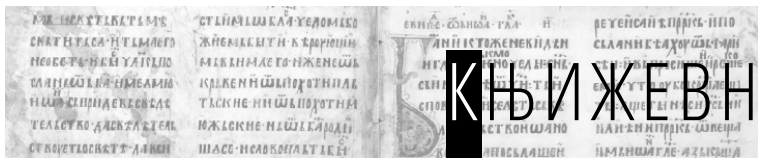
Approaching this paper from a multidisciplinary perspective in the analysis of modality and speech acts, a conclusion arises that such research recognises the complex relationship between language and society. The study places at the forefront the linguistic category of modality as a linguistic mechanism of social action through which individuals can maintain their identities and viewpoints while keeping the ability to affect the thinking, opinions, and identities of other members involved in the interaction. From the syntax-semantics interface, we identified deontic markers and provided explanations for deontic modality, which many linguists view as a subtype of epistemic modality, yet it is still a topic that opens the doors to additional research. From the perspective of pragmatics, the examples lead to the conclusion that the insight into immediate context is necessary for a proper understanding of speech acts and unspoken messages, and that participants in communication share common world knowledge and experience. Nonetheless, people naturally almost unmistakably recognise the pragmatic meanings of speech

acts within a speech event, where a speech event entails a set of all statements understood by the interlocutors in a given situation aimed at achieving a specific goal. In addition, we also concluded that the illocutionary force depends on the speaker who performs the speech act with a clear intention of having its meaning unequivocally recognised. What is more, certain circumstances and conditions need to exist for the speech act to take place. Nevertheless, the topic poses itself as deeply complex and raises numerous other questions concerning further research. The importance of analysing modality goes beyond the traditional framework of linguistic study and primarily manifests itself on the level of linguistic use of modal operators in an appropriate linguistic and socio-cultural context, thus within the domain of pragmatics, sociolinguistics, and discourse analysis.

► **Key words:** pragmatics, corpus, modality, deontic modality, speech acts, illocutionary acts.

Preuzeto: 12. 12. 2020.
Korekcije: 19. 4. 2021. / 16. 5. 2021.
Prihvaćeno: 17. 5. 2021.

КЪИЖЕВНОСТ

Ksenija M. Kondali¹
University of Sarajevo
Faculty of Philosophy

Sandra V. Novkinić²
University of Bihać
Faculty of Pedagogy

REASSESSING THE PAST: MEMORY AND IDENTITY IN TONI MORRISON'S *HOME*

Abstract: Toni Morrison's superior literary oeuvre reconsiders the American past by introducing memories of subjects who have been ignored or misrepresented in official history, with particular attention to their identity construction. This paper aims to examine how the neglected history of African Americans is reconstructed in Morrison's novel Home (2012) through remembrances of the protagonist, a Korean War veteran. His attempts to recall his personal and his family's past shape the quest for identity. Concurrently, the narrative about the characters' fates prompts a deeper retrospective of American race relations and debunks the myth of "the Fantastic Fifties" in the United States. Using scholarship on this topic and critical viewpoints of authors such as bell hooks about home in African Americans' lives, this analysis seeks to explore Morrison's novel Home, concentrating on how identity is constructed in the process of the main character's remembrances of the past and growth toward self-respect.

Key words: African Americans; American history; African American novel; memory; identity; trauma; Korean War; race relations

1) Introduction

Toni Morrison's novels describe the lasting effects of slavery on African American culture with urgency and innovative revisions of traditional literary forms and devices. Her work has also addressed the way African American individual and

¹ksenija.kondali@ff.unsa.ba.

²sandra_novkinic@hotmail.com

collective identities are formed under the pressure of white mainstream culture and master narratives that have mostly silenced, ignored or misrepresented African Americans' past. The continuing debunking of the dominant social and cultural representations of American myths in general, as well as those related to African Americans, has become the mainstay in her opus, dedicated to "the dismantling of national narratives, a challenge to the flaws inherent in the myths of national self-definition, and a re-envisioning of what 'Americanness' might mean" (Roynon 2013a: 105). To this end, Morrison's literary production concentrates on the sense of identity; that is, how the formation of identity and the pressures of metanarratives at the collective level impact African Americans' self-actualisation. According to critical opinion, Morrison "is intent on depicting the rich complexities and complicating differences—such as differences in gender, class, education, and culture—that shape African-American identities" (Bouson 2005: 21).

In *Home*, Morrison writes about the physical and psychological consequences of the Korean War and the effect of racial violence on the identity construction of African American characters. The novel centers on a twenty-four-year-old African American war veteran by the name of Frank Money, who narrates most of the novel. He longs to leave his hometown of Lotus, Georgia so he joins the army with his childhood friends at the age of eighteen. Frank is deployed to Korea, where he has many traumatic experiences, including witnessing the deaths of his two best friends and his murdering a young local girl in order to stop himself from abusing her. Burdened by feelings of guilt resulting from outliving his friends and of shame at being aroused by and then killing a child, he does not return to Lotus after his army service. Instead, he lives in the state of Washington, struggling with PTSD and seeking release in alcohol and violence while suffering racial injustices and being treated as inferior despite his veteran status. His homeland, for which he risked his life, snubs him. The only hope and stability in his life come from his moving in with his girlfriend, Lily, but his odd trauma-induced habits weigh their relationship down. When Frank receives a postcard with the alarming message that his sister Ycidra (Cee) is in trouble, he heads home, to Georgia, to help the person he loves most and who has been his only positive remembrance of home.³

³ While her brother was in the army, Cee was vulnerable without her protective brother. She married too young, only to be taken advantage of and abandoned. In her efforts to look out for herself and recover from this situation, she is subjected to the eugenic experiments of a white doctor at a time when abusive medical trials on African Americans were not uncommon. Due to the scope limitation and central issue of this paper, her character's struggle will not be analysed here. For more information on this topic, see Harack 2016, López Ramírez 2014, and Wyatt 2017.

Like Morrison's other novels, *Home* (2012) is concerned with the (re)telling of history by focusing on a certain period from America's past from the perspective of those "who have largely been written out of that history" (Smith 2012, 30), with narrative approaches that might be considered "typical of Morrison's refusal to accept mythologised history at its face value" (Roynon 2013a: 104). As the title suggests, the novel deals with notions of home and what it means for protagonists who have undertaken their search for home.

2) The 1950s: Debunking Myths About the Age of Conformity and the Forgotten War

The novel also portrays a brother-and-sister relationship and their quest for identity during the 1950s, a decade for which, as Valerie Smith points out, many late twentieth- and twenty-first-century Americans have become nostalgic (2012: 132). Although set in the immediate aftermath of the Korean War, the novel incorporates retrospective glimpses of the 1930s and 1940s, together with haunting implications of the Middle Passage, which is why the novel is described "as a historical trauma narrative, [that] deals with the fragmented identities and collective hauntings of African Americans, which have to do with slavery and its legacy, but also with the Korean War" (López Ramírez 2015: 128). *Home* shows us a different perspective on this age that had lingering effects on African Americans and the US as a whole, also evident in interviews in which Morrison explained her strategy regarding the Korean War and the period in this novel:

It was called a "police action" then—never a war—even though 53,000 soldiers died. And the other thing going on in the '50s was [Joseph] McCarthy. And they were killing black people right and left. In 1955, Emmett Till was killed, and later there was also a lot coming to the surface about medical experimentation. Now, we know about the LSD experiments on soldiers, but there was experimentation with syphilis that was going on with black men at Tuskegee who thought they were receiving health care. [...] But it was those four events that seemed to me to be among the seeds that produced the '60s and '70s. I wanted to look at that, so I chose a man who had been in Korea who was suffering from shell shock. He goes on this journey—reluctantly. He didn't want to go back to Georgia, where he was from. Georgia was like another battlefield for him. (Morrison 2020: 65)

In her critical reassessment of "the Fantastic Fifties" grand narrative, Morrison points out the absurdity of the nature of this war that was largely misrepresented in

mainstream society and its lingering consequences. She also denounces the cruelty towards African Americans who were used as guinea pigs for medical research and points out the strong impact this decade had on race relations. Although dubbed “the forgotten war”, the Korean War had long-lasting consequences not only domestically but also internationally because it expanded America's involvement in Asia, “transforming containment into a truly global policy” (Henretta 2008: 812). However, the Korean War was overshadowed in American cultural memory since it followed the US triumphalism of the “Good War”, as World War II was often known. Thanks to Harry Truman's 1948 executive order,⁴ for the first time in the history of the United States, men served in racially integrated combat units. In this sense, the Korean War changed the face of the American military and had ramifications, especially for African American war veterans. When the soldiers returned from the battlefields, they were deeply transformed by their suffering, and some of them were unable to find a place they belonged, as exemplified by this novel's protagonist, Frank.

In the record prosperity and accelerated development of a consumer society post-WWII, millions of white Americans moved to the suburbs, prompted by a baby boom and the benefits of the veterans' legislation package known as the GI Bill. However, most of the US was segregated due to Jim Crow laws that made millions of African Americans the victims of dislocation, poverty, and racial violence. While urban renewal and the building of highways mostly benefited the white population, some 1.4 million people were displaced, most of them African American, justifying the argument that in the Fifties, the notion of home was under attack (Smith 2012: 132). These developments underlie the reappraisal of the dominant perceptions of history, the role of African Americans, and the formation of their individual and collective identity as portrayed in Morrison's novel *Home*.

3) Home and Homeplace in the Quest for Identity

The theoretical framework of this paper encompasses bell hooks's⁵ ideas from her essay “Homeplace: a site of resistance”, in which she wants to remember a

⁴Under pressure from civil rights activists and A. Phillip Randolph's Committee Against Jim Crow in Military Service, President Harry Truman signed Executive Order 9981 desegregating the armed forces in 1943. But, as recognised by historians, the first military desegregation in US war annals was neither comprehensive nor immediate.

⁵African-American author, feminist, and social activist Gloria Jean Watkins took the name of her great-grandmother Bell Hooks as a pseudonym, writing it in lower case (bell hooks). In this way, she

specific aspect of the African-American past and share her own vivid memories that instilled in her an awareness of the central role of black women in “making home a community of resistance” (1990: 42). hooks explains how, historically, African Americans believed that constructing a homeplace had a radical political dimension, striving to create “a site of resistance and liberation struggle” (hooks 1990: 43). Home was the only place where an African American could avoid the prevailing racist attitudes (1990: 42). Only inside their homes could African Americans assert themselves as persons and restore the dignity commonly denied them by the mainstream public. Constructing a home meant creating a safe place where “black people could affirm one another and by doing so heal many of the wounds inflicted by racist domination” (Ibid.). With this essay, hooks advocates a new dedication to and appreciation of home while paying tribute to black women who made and developed home spaces for African Americans. She urges an acknowledgement of how instrumental black women’s construction of homeplaces has been in the struggle against “racism and the colonizing mentality which promotes internalised self-hatred” (hooks 1990: 45).

In *Home*, we find a reworking of many of the tropes and themes that run throughout Morrison’s fiction, including the resistance to white hegemony, the notion of home(lessness), community, and healing. The author addresses the complexities of African American identity and their struggle to find a home, a place to belong, in opposition to, and protection from, mainstream racist pressure and practices. According to Elizabeth A. Beaulieu, the notion of home for African descendants cannot be connected with something stable but rather with something that is “lost and gained, gained and lost” over and over again (2003: 31). These elements are noticeable in the narrative of Frank Money and his family as the very first passages of the novel depict Frank’s hometown as a locality with “plenty of scary warning signs. The threats hung from wire mesh fences with wooden stakes every fifty or so feet” (Morrison 2012: 3).

The novel begins with Frank’s recollection of the scene when, on their way home, he and his sister Cee stop to watch two horses fighting but then they see some men burying the body of a black man and hide. In their hiding-place, observing the secret burial, Frank tries to calm his little sister, who is shaking with shock: “I hugged her shoulders tight and tried to pull her trembling into my own bones because, as a brother four years older, I thought I could handle it” (Morrison 2012: 4). The description is written in italics, indicating that Frank is narrating an experience

wanted to avoid the selfishness of writing names in capital letters and to emphasize the importance of her work, not the name.

that he claims to have forgotten until the moment of relating it—he says that for most of his life he had only recalled the beautiful horses the children saw in the meadow: “I really forgot about the burial. I only remembered the horses. They were so beautiful. So brutal. They stood like men” (Morrison 2012: 5). The trauma of this event and the role he assumes to save their lives pushes him into premature maturity and manhood, intimidated by his deflection of this memory, that is, his persisting on the recollection of the horses and not the burial.⁶ As critics state, these horses are symbols of “masculinity, strength, and freedom, and serve as the direct antithesis to his position as a young, black boy encountering white men”⁷ (Harack and Ibarrola-Armendariz 2017: 288). In this case, an African American boy witnesses racial violence and hatred that will forever remain inscribed in his psyche. As a child, Frank cannot comprehend the events he witnessed, and this compels him to carry the traumatic event for years to come. According to Katrina Harack, “Frank’s impulse, from that moment on, is to regain a sense of empowerment in a racist society by creating his identity as a masculine protector [...]” (2016: 373). Events from Frank’s childhood mark him for the rest of his life and trauma becomes an element that controls his identity construction. Although he claims he does not remember the burial, it is evident throughout the novel that this memory haunts him. As Wagner-Martin explains, the burial scene inflicts a “deep and long-lasting injury to Frank’s moral behaviour” (2015: 167) even though he is not connected with that man’s death in any way. He is a child who encounters an event which “shatters[s] the construction of the self that is formed and sustained in relation to others” and “casts the victim into a state of existential crisis” (Ibid.). In order to save himself, he leaves Lotus as soon as he gets a chance and joins the army.

After witnessing the burial, Frank and Cee make their way home, but the grown-ups do not notice their distress because “[s]ome disturbance had their attention” (Morrison 2012: 5). These incidents impact Frank’s struggles to construct his identity and self-articulation that “stem from this pivotal, defining childhood memory” (Smith 2012: 133), coupled with the displacement that occurred when Frank was four: his family and fourteen others were forced to leave their home in Bandera County, Texas, under the threat of death⁸ (Morrison 2012: 10). This

⁶Valerie Smith discusses this scene as reminiscent of literary and oral narrative accounts of lynching, even though Morrison does not explicitly describe it as such (2012: 133).

⁷Here, in the words of Katrina Harack and Aitor Ibarrola-Armendariz, Morrison presents an example of a screen memory, which can be seen as a safety mechanism of the unconscious (2017: 288).

⁸Whites who wanted their land chased them out off their property. An elderly man who refused to leave his home was brutally murdered. See Morrison 2012: 10.

intimidation forced them to go to Lotus and live with their grandfather and his wife Lenore, who did not welcome them. The description of the family house suggests a stifling space where Frank and Cee are not wanted or made to feel at home. In critical opinion, it seems as if Morrison is asking: "What is 'home' for the African American child when its own community is in chaos?" (Beaulieu 2003: 78). The sense of danger and want that permeates the dysfunctional home in which Frank grows up is evident in the following excerpt:

Because Mama and Pap worked from before sunrise until dark, they never knew that Miss Lenore poured water instead of milk over the shredded wheat Cee and her brother ate for breakfast. Nor that when they had stripes and welts on their legs they were cautioned to lie, to say they got them by playing out by the stream [...] Even their grandfather Salem was silent. Lenore's house was big enough for two, maybe three but not for grandparents plus Pap, Mama, Uncle Frank and two children [...] Over the years, the discomfort of the crowded house increased, [...] young Frank slept on the back porch, on the slanty wooden swing, even when it rained. (Morrison 2012: 43-45)

As exemplified by this passage, Morrison deconstructs the image of home as a safe haven and presents it as a place also subjected to the corrupting influences of the outside world, where even family is no locus of stability and comfort. In the view of Manuela López Ramírez, Morrison focuses on the family as one of the main sources of identity fragmentation in this novel (2014: 146). She highlights the image of a broken, racially and economically oppressed family that cannot provide the reassuring environment every child needs. Other critics conclude that "Frank and Cee lack a sense of rootedness and have never experienced nurturing by others" (Harack and Ibarrola-Armendariz 2017: 287); simultaneously, the suffering Money family stands for many African American families in the mid-twentieth century, when black citizens were exposed to violent and discriminatory situations.⁹ From an early age, Cee and Frank had to carry the "dead-weight of social degradation" (López Ramírez 2014: 146). In order to escape, both seize the first chance to leave "the worst place in the world" where there is "no future, no goal other than breathing, nothing to survive or worth surviving for" (Morrison 2012: 83). With parents who do not have time for their children,

⁹ For example, the novel mentions that when Lily decides to purchase a house, she is unable to do so due to certain "restrictions." Even though she has financial means to buy the house she likes, her skin colour restricts her from doing so in a Jim Crow regulated and racially intolerant society. See Morrison 2012: 73.

the siblings create a special bond, thus finding a way to preserve a sense of trust in people.

Memories of expulsion and the fact that “you could be inside, living in your house for years and still, men with or without badges but always with guns could force you [...] to pack up and move” (Morrison 2012: 9) make a weighty impression on Frank’s sense of self-worth and collective belonging. These circumstances force him to undertake a quest to find his selfhood and self-definition as well as “a site of resistance” (hooks 1990). Frank’s first chance to escape occurs when he signs up to fight in Korea with his childhood friends, the “homeboys”. He sees the war as a way to leave Lotus for good, but in combat he loses the very friends who constituted his identity and for months afterwards he is troubled by this loss: “But I know them. I know them and they know me” (Morrison 2012: 46). In critical view, these “homeboys” are a link between Frank and his sense of self, and that is why “he needs their gaze, which he associates with a concept of home, for self-definition. Now they are dead and, [...] he insists that this fact is what keeps bothering him about the war” (Harack and Ibarrola-Armendariz 2017: 290).

In the exploration of the relationship between home and identity formation, this narrative emphasises the disorientation and vulnerability when the elements associated with stability, care, and belonging are shattered or lacking. Frank’s journey home¹⁰ starts when he gets a letter informing him that his sister’s life is in danger. When Frank comes back from the war, he manifests symptoms of PTSD and is more lost than before. Everything he saw and lived through in Korea left him even more damaged and disconnected from his family, homeland, and culture, which is why he does not go back to Lotus. But, prompted by the letter of alarm for his sister, Frank embarks on this journey home across the racially intolerant country that he served abroad. For Jean Wyatt, this “search of a ‘home’ reflects African Americans’ quest for a place in a land that excludes them”, and her interpretation rests on the historical context in support of “Morrison’s intention to show how history shapes each individual’s story” (2017: 11). Through Frank’s external journey, Morrison shows the racial prejudice and violence of twentieth-century America. Frank, like many African Americans at the time, undergoes cultural displacement and social discrimination (López Ramírez 2014: 155). He is forbidden to enter public restrooms, hotels and waiting rooms and lives in constant fear that he might

¹⁰Tessa Roynon offers an insightful analysis of how in *Home* Morrison creates “a complex, revisionary dialogue with Homer’s epics, the *Iliad* and the *Odyssey*, in its explorations of mid-twentieth-century America: of its military combat on foreign soil, and of its racially-motivated violence at home” (2013b: 117-130).

be arrested if he is found walking or standing anywhere with no apparent purpose (Smith 2012: 133). Frank's fate mirrors American society in the Jim Crow era, when racially discriminatory laws controlled social, economic, and political relationships between African Americans and whites. It is because of racial discrimination that Frank gets placed in a mental institution, from which he manages to flee and finds refuge in an African Methodist Episcopal (AME) church. During his entire journey south, the only genuinely friendly encounter he has is when he meets Reverend John Locke, who warns him about the reality of the situation in his homeland:

Well, you not the first by a long shot. An integrated army is integrated misery. You all go fight, come back and they treat you like dogs. Change that. They treat dogs better. [...] You won't be able to sit down at any bus stop counter. Listen here, you from Georgia and you been in desegregated army and maybe you think up North is way different from down South. Don't believe it and don't count on it. Custom is just as real as law and can be just as dangerous. (Morrison 2012: 18-19)

Reverend Locke sees Frank's state of mind and what caused it. He warns him that the situation is the same all over the country, blacks are not equal or welcome in the South or the North. And not even the law can protect him as there are racist attitudes that are not lenient, even to veterans. The biggest irony is that Frank's position as a war veteran does not work to his advantage or grant him an equal status in society. Once he returns from combat duty, his service is promptly dismissed and forgotten; his medal is the sole recognition that he has served his country. America is not his home anymore, and he is so deeply traumatised that it seems that he can no longer find an environment in which to belong.¹¹ Despite these difficulties, Frank sets out on a mission to save his sister in order to reclaim his identity and reconstruct his masculinity. He takes a bus, regulated by racial segregation, that had "very few passengers, yet Frank dutifully sat in the last seat" (Morrison 2012: 19), and begins to reassess the past. He thinks back to the different relationships in his life and how he has tried "to assert a sense of self, he also becomes a good 'homeboy' to his friends, a soldier, and an ineffectual boyfriend to Lily" (Harack 2016: 373), and feelings of failure and disconnect overcome him. In his destitute and traumatised state of mind, Frank's hope for recovery is shaped through his urge to assume yet again the role of his little sister's brother/protector:

No more people I didn't save. No more watching people close to me die.
No more. [...] She was the first person I ever took responsibility for. Down

¹¹ For a more in-depth analysis of Frank as a shell-shocked veteran, see López Ramírez 2016.

deep inside her lived my secret picture of myself—a strong good me tied to the memory of those horses and the burial of a stranger. Guarding her [...] I wonder if succeeding at that was the buried seed of all the rest. In my little-boy heart I felt heroic and I knew that if they found us or touched her I would kill. (Morrison 2012: 103-104)

Frank intends to change his tendency to self-destruction and manage his trauma by re-examining his past actions and their present ramifications. He is tormented by memories of people he did not save, and he decides to stand up and never let that happen again. His words in the above passage indicate that his home is with Cee and his own identity is closely tied to her. Cee might be the last person who still has an image of Frank as a righteous masculine protector, and that is what he wants to be again. While protecting her, he felt heroic, but after leaving Lotus, he lost that feeling, along with the sense of self-direction and self-esteem. He questions his decision to leave Cee to enlist in the army and wonders if his life would have been different if he had not. In the words of Judylyn Ryan, Morrison's narrative juxtaposes "a character's internal spiritual battle as he contends with how society interprets his racial and gender identity" and his self-perception, that is "how he views himself as a strong, good self and the lengths to which he will go to protect his positive identity" (2007: 156). When Frank fulfills his goal and rescues Cee, he not only saves her from eugenist medical experimentation by a white doctor and probably death, but he also saves himself from losing any remaining feeling of belonging, support, and kindness, "thus recovering a sense of his original masculine identity [...], that enables him to face this traumatic memory" (Harack and Ibarrola-Armendariz 2017: 291). This inward understanding of a new self surpasses the conventional physical and cultural aspects of home and underwrites the protagonist's self-worth and self-fulfillment.

4) Traumatic Memories, Self-Definition, and Idea(l)s of Masculinity

Some critics, including Linda Wagner-Martin, claim that Frank is in search of both his identity and his masculinity, while Justine Baillie states that the Korean girl was sacrificed to his masculinity (2015: 200). In this novel, Morrison offers different versions of manhood and reconstructs some of them. Frank abandons the role of brother and protector, soldier, lover, and provider. In Frank's case, these "constructions of masculinity are revealed to be fictitious" (Ibid.). As an older brother, Frank thought he could handle the role of a protector to his sister, but he leaves her and Lotus. As a soldier, he kills an innocent, harmless civilian. When he

comes back from the war, he is unable to keep a proper job and live up to the roles of lover and provider to Lily. His masculinity is completely destabilised and he has to undertake a quest to reconstruct his identity. The internal journey Frank embarks on confirms Morrison's belief that "the black-self cannot achieve self-definition without coming to terms with their traumatic memories" (López Ramírez 2014: 159). At first, this effort brings more suffering and trauma, mostly related to his remembering the Korean duty tour. The way his memory works brings to mind Toni Morrison on what she considers "the deliberate act of remembering" and defines "a form of willed creation. It is not an effort to find out the way it really was—that is research. The point is to dwell on the way it appeared and why it appeared in that particular way" (Morrison 1984: 385). Frank has to force himself to revert to the dark recesses of his past and reassess what happened – or how it appeared to him – while understanding the reasons for it in order to gain clarity and resolution. His words, even if initially scant and ambiguous, imply the scale of his traumatic past: "Korea. You cannot imagine it because you weren't there" (Morrison 2012: 93). With one sentence it becomes clear that he went through unspeakable agony and atrocities. Only later in the novel, in chapter nine, does he explain the deepest injury to his psyche—the killing of a Korean girl:

I have to tell the whole truth. I lied to you and I lied to me. I hid it from you because I hid it from me. I felt so grieving over my dead friends. [...] My mourning was so thick it completely covered my shame. [...] I shot the Korean girl in her face. I am the one she touched. [...] I am the one she aroused. [...] How could I let her live after she took me down to a place I didn't know was in me? (Morrison 2012: 133-134)

Frank admits that he was the one who killed the Korean girl, and the moment he accepts what he did marks his first step towards redemption. He had been avoiding blame until this moment of confession. For years, he felt shame and guilt for what he did but, as Jaleel Akhtar remarks, his forgetfulness of everything that happened represents the amnesia of a whole nation, guilty of forgetting the Korean War (2014: 138). Frank, who was a victim himself, cannot accept that he surrendered to the place where he became a victimiser.¹² Frank loses his humanity, and by taking the role of the oppressor, the shattering of his black self's identity is even more traumatic (López Ramírez 2014: 55). Saving his sister and returning to Lotus and the burial

¹² At this point, Frank can be compared to Dr. Beau, who destroyed the life and dignity of his sister Cee, who seems to resemble the innocent Asian girl. For more insight into this argument, see López Ramírez 2014: 155.

site are necessary to regain his identity and masculinity, but he also has to tell his story and process the events he was subjected to in order to define his identity fully.

Through Frank's experiences of homes, the childhood house in Lotus and Lily's apartment, he builds his feeling of attachment or resistance to them, depending on his sense of place in each of them. His sense of loss, worthlessness, failure, and estrangement can be reversed through a space that is inhabited by the healing power of a community, helping him regain a sense of recognition, purpose and value. As critics note, Morrison's exploration of memory and trauma related to the idea of home demonstrate "that physical homecoming is less significant than the finding of a true home, or safe space, within the self" (Harack and Ibarrola-Armendariz 2017: 283). Through the main characters' return to their home as a physical locality and after the reassessment of their past, involving remembrances of traumatic memories, their healing and return to a homeplace are made possible. This understanding of homecoming invokes hooks' idea of homeplace as a location that signifies care, self-respect and integrity, an environment that enables African Americans to feel their value as human beings, much in opposition to the conditions in the outside world. In hooks' words, homeplace is the "space where we return for renewal and self-recovery, where we can heal our wounds and become whole" (1990: 49).

In the characters' confrontation of the past and recuperation of memory, their identity conflict can be resolved, and they can affirm themselves as persons as well as restore the dignity commonly denied to them by the world. Both siblings construct new identities and emerge as strong individuals who manage to overcome their traumatic memories. hooks explains that home is that locus which enables varied and ever-changing perspectives, a place where one discovers new ways of seeing reality (1990: 148). This is the case for Frank and Cee, who grant a proper burial to the black man from their childhood and also symbolically bury their traumatic memories. Thus, the novel ends where it begins, at the burial site from their childhood, with Frank and Cee revisiting the scene of their initial trauma and "the slaughter that went on in the world" (Morrison 2012: 143). Frank and Cee dig up the grave in order to give the man a decent final resting place, but also to face their own past. They wrap the remains in Cee's quilt¹³ and bury them under the huge bay tree¹⁴, "split down the middle, beheaded, undead" (Morrison 2012: 144). As they carry the "gentleman" (Morrison 2012, 143) towards his final resting

¹³ Cee starts quilt-making as part of her healing process. bell hooks explains that quilt-making was woman's work that gave balance and harmony to the psyche and enabled her to "come back to herself" instead of attending the needs of others. For more on this significant aspect, see hooks 1990: 115-17.

¹⁴ Trees have strong symbolism in myths and bay trees are associated with honor, glory and great men. For more details, see López Ramírez 2014: 160.

ground, Frank and Cee in some way pay homage to their ancestors by restoring the dignity and identity stolen from the anonymous black man.¹⁵ To mark the grave, Frank nails a wooden epitaph to the tree with the words: "Here Stands a Man" (Morrison 2012: 144). This performative act of respect and compassion, in words and deed, has a healing and liberating effect on the protagonists, but especially for Frank as this act of burial and restoring dignity to a human being and a member of his community "shows Frank's sense of belonging and indicates that he has also reached his manhood" (Akhtar 2014: 142). At the same time, the secret burial at the farm from their childhood becomes a point of recollection of the collective trauma of all African Americans. The concept of two fighting horses "signaled what an ideal masculine behaviour was to be" (Wagner-Martin 2015: 172) and that it was important who would be the last man standing. Frank has returned to the site of trauma from his childhood and, as a grown man, paid his respects to his townsman. In this way, Frank is finally able to stand as a man because he is turning into a more balanced version of himself. With this action, Frank and Cee pay their respects to the victim of racial violence and express solidarity with the community to which they belong. With this act of essential humanity and kindness, Morrison advocates the importance of facing the past, however traumatic and hurtful to the individual it may be, in order to re-examine it, resolve any personal responsibility in the events and gain identity definition through the recollection of them. This self-evaluation can contribute to one's own identity formation but also to the collective sense of belonging and solidarity as contributing members of the African American community. For Katrina Harack, this approach also signals the opposition of the author to the dominant standard of individualism tied to the "white, hegemonic, male ideologies of progress" (2016: 372). In her writing, Morrison counters this pattern with a celebration of the enabling community as a "site of resistance" (bell hooks), offering support in the overcoming of traumatic memories and redefining of the self, thanks to "the communal, productive, healing power of women and men who have faced the past, celebrate the present, and look forward to a future that is not rigidly defined by existing race and gender ideologies" (Harack 2016: 372).

¹⁵ This scene is reminiscent of the event from Frank's childhood when his neighbour, Mr. Crawford, was murdered for refusing to leave his home. He was hanged from his mother's prized magnolia tree in the yard of his home. The tree, a symbol of the South, was planted by Crawford's great-grandmother and stood as the oldest magnolia tree in the county, designating how the African American presence is as old as America itself (Baillie 2013: 201). The tree implies some kind of entitlement to call this place a home and this proves to be fatal for Mr. Crawford, whose death prompts the reader to think about the victimisation of African Americans in twentieth-century United States. The burial of a black man beneath the tree repeats itself at the novel's conclusion but "this time as a redemptive burial of the past" (Ibid.).

5) Conclusion

Toni Morrison's captivating narratives, both novels and non-fictional writing, address diverse themes in the lives of African Americans and the mainstream society in the United States, but a crucial concern is the legacy of slavery and the significance of remembrance. Closely related to this thematic preoccupation is the sense of African American individual and collective belonging and self, shaped by white hegemonic forces and their metanarratives, that have contributed to the marginalisation, silencing and oppression of African Americans.

This paper analyses Morrison's 2012 novel *Home*, set at the time Jim Crow laws were operative at both local and state levels that imposed discrimination and segregation on racial grounds in the southern US by exploring the impact of traumatic experiences during the Korean War. Specifically, the analysis focuses on how the memories of both the war and racial violence in the American South bear upon African American identity construction. Through the character of Frank Money, an African American war veteran, Morrison describes the ways in which his important service is simply dismissed, and he is subjected to racially-motivated aggression, aggravating his existing war-induced state of trauma. Concurrently, the discussion illuminates how the novel reflects on the impact of these experiences, both in a racially divided community and in "the Forgotten War", on individual and collective identity given the social and political changes in the life of the protagonist, his family, and his community. Recognising the importance of the 1950s for the subsequent nostalgic and misleading representation in mainstream culture and memory, this article introduces the necessary contextualisation of this period, set against the backdrop of earlier history and fate of African Americans.

Among the key questions that *Home* addresses is how the traumatised characters of Frank and his sister Cee can hope and strive to resolve the haunting memories in order to reach a "homeplace": to come "home" to self-esteem and a revived sense of self and of belonging; and home: a community where African Americans can support one another and, in that way, heal the wounds of white domination. Evidently, as the paper discusses, home is more than an idealised construct since it functions as the locus of personal and collective identities and a representation of self-identity. When at the end of the novel the main characters confront their violent past and resolve their traumatic memories through the burial of an unknown man, they are nearing their homeplace and the substantive reconstruction of their identity. This paper elucidates that by saving

his sister and revisiting the burial site, Frank has the opportunity to complete his quest and reclaim his identity, partly also due to the renewed role of the strong protector as the essence of his reconstructed masculinity.

References

1. Akhtar, Jaleel (2014), *Dismemberment in the Fiction of Toni Morrison*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
2. Baillie, Justine (2013), *Toni Morrison and Literary Tradition: The Invention of an Aesthetic*, London: Bloomsbury Publishing.
3. Beaulieu, Elizabeth Ann (2003), *The Toni Morrison Encyclopedia*, Westport, CT: Greenwood.
4. Bouson, Brooks J. (2005), "'Speaking the Unspeakable': Shame, Trauma and Morrison's Fiction", *Toni Morrison*, Ed. Harold Bloom, Philadelphia: Chelsea House, 7-23.
5. Harack, Katrina (2016), "Shifting Masculinities and Evolving Feminine Power: Progressive Gender Roles in Toni Morrison's *Home*", *The Mississippi Quarterly*, Vol 69, Issue 3: 371-396, available at <https://www.jstor.org/stable/26536933> (accessed on 26/6/2020).
6. Harack, Katrina and Aitor Ibarrola-Armendariz (2017), "Trauma, Screen Memories, Safe Spaces and Productive Melancholia in Toni Morrison's *Home*", *Traumatic Memory and the Ethical, Political and Transhistorical Functions of Literature*, Ed. Susana Onega, Constanza del Río, and Maite Escudero-Alías, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 279-310.
7. Henretta, James A., David Brody, and Lynn Dumenil (2008), *America's History*, Sixth ed., Vol. Two: Since 1865, Boston: Bedford/St. Martin's.
8. hooks, bell (1990), *Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics*, Boston, MA: South End.
9. López Ramírez, Manuela (2014), "'Hansel and Gretel' in Toni Morrison's *Home*", *49th Parallel*, Vol. 34 (Autumn 2014): 143-68, available at <https://fortyninthparalleljournal.files.wordpress.com/2014/10/lopezramirezautumn2014.pdf> (accessed on 26/6/2020).
10. López Ramírez, Manuela (2015), "Hurt Right Down the Middle... But Alive And Well: Healing In Toni Morrison's *Home*", *Odisea*, No. 16: 127-146, available at <http://repositorio.ual.es:8080/bitstream/handle/10835/4837/MANUELALOPEZ.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed on 28/6/2020).
11. López Ramírez, Manuela (2016), "The Shell-Shocked Veteran in Toni Morrison's *Sula* and *Home*", *Atlantis*, Vol. 38, No. 1: 129-147, available at <https://www.atlantisjournal.org/index.php/atlantis/issue/view/15> (accessed on 26/6/2020).
12. Morrison, Toni (1984), "Memory, Creation, and Writing", *Thought*, Vol. 59, Issue 4: 385-390, available at <https://doi.org/10.5840/thought198459430> (accessed on 26/6/2020).

13. Morrison, Toni (2012), *Home*, New York: Vintage.
14. Morrison, Toni (2020), "Toni Morrison's Haunting Resonance", Interview by Christopher Bollen, *Interview Magazine*, March 2012, *Toni Morrison: The Last Interview and Other Conversations*, Ed. Nikki Giovanni, New York and London: Melville House Publishing, 63-73.
15. Roynon, Tessa (2013a), *The Cambridge Introduction to Toni Morrison*, Cambridge: Cambridge University Press.
16. --- (2013b), *Toni Morrison and the Classical Tradition*, Oxford: Oxford University Press.
17. Ryan, Judylyn S. (2007), "Language and Narrative Technique in Toni Morrison's Novels", *The Cambridge Companion to Toni Morrison*, Ed. Justine Tally, Cambridge: Cambridge University Press, 151-62.
18. Smith, Valerie (2012), *Toni Morrison: Writing the Moral Imagination*, Chichester, West Sussex: Wiley.
19. Wagner-Martin, Linda (2015), *Toni Morrison: A Literary Life*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
20. Wyatt, Jean (2017), *Love and Narrative Form in Toni Morrison's Later Novels*, Athens, Georgia: University of Georgia Press.

Ksenija M. Kondali
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet

Sandra V. Novkinić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet

NOVO PROMIŠLJANJE PROŠLOSTI: SJEĆANJE I IDENTITET U ROMANU *DOM* TONI MORISON

Rezime

Književni opus Toni Morison, vanredan po raznovrsnom i širokom obimu pripovjedačkih pristupa i tematskih zahvata, odlikuje postojana posvećenost razmatranju američke prošlosti sa stanovišta i pomoću sjećanja onih koji su u zvaničnoj istoriji bili izbrisani ili pogrešno predstavljeni. Cilj ovog rada jeste da analizira kako Morisonin roman *Dom*, koji je objavljen 2012. godine, rekonstruiše zanemarenu istoriju Afroamerikanaca kroz prisjećanja glavnog junaka, veterana Korejskog rata. U potrazi za identitetom, glavni lik pokušava dozvati u sjećanje prošlost, kako svoju ličnu, tako i svoje porodice. Istovremeno, priča o sudbinama likova u ovom romanu priziva dublje sagledavanje rasnih odnosa u Americi i raskrinkava mit o „fantastičnim

Reassessing the Past: Memory and Identity in Toni Morrison's Home

pedesetim" dvadesetog vijeka u Sjedinjenim Američkim Državama. U analizi romana *Dom* Toni Morison rad se oslanja na teorijsko-kritičke uvide autora kao što su bell hooks, da bi se ispitalo kako se oblikuje identitet glavnog junaka uz prisjećanja na prošla dešavanja i sa razvojem samopoštovanja.

► **Ključne riječi:** Afroamerikanci, američka istorija, afroamerički roman, prisjećanje, identitet, trauma, Korejski rat, rasni odnosi.

Preuzeto: 12. 4. 2021.
Korekcije: 16. 5. 2021.
Prihvaćeno: 17. 5. 2021.

Љиљана М. Бук¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

МОТИВ ДВОЈНИКА: „ЈА-ДВОЈНИЦИ” И „ТИ-ДВОЈНИЦИ”

Апстракт: Од сенке, демона, одраза, сна, двојник добија све чистију људску форму, из домена оностраног селећи се у домен подсвесног. Ипак, рекло би се да постоје два основна типа двојника. Један тип излучује се центрифугалним аналитичким издвајањем другости, док се други тип двојника доводи у везу центрипеталним синтетичким силама којима се двоје саображавају једном. Једно је „ја-двојник”, који је персонификација отцепљеног дела ега и у односу је субординације са егом из којег је поникао. Други тип су „ти-двојници”, два физички истоветна или слична лика који су у више напоредном, мање борбеном односу.

Кључне речи: двојник, doppelgänger, клон, истоветник, друго „ја”.

1. Увод

1.1. Подстанар у глави и ликови који мењају улоге

Мотив двојника настаје задовољењем три елементарна услова: кад постоје два лика (1), која су физички истоветна (2), у било каквом односу, обично антагонистичком (3). Међутим, у двојнике се сврставају два потпуно разнородна мотива. Двојници су и отелотворени демони подељеног ума и истоветни ликови који замењују улоге. Овај други тип двојника се толико разликује од првог, као и да не потпада под исту категорију. Подела на добре и зле не прави разлику између њих. Шта, дакле, дели, а ипак под исту врсту подводи два тако разнородна мотива двојника као што су „подстанар у глави” који се очовечио (један тип) и ликови који мењају улоге (други тип)?

1.2. Разнородни допелгенгери

Фаурхолт сматра да постоје две врсте допелгенгера и да су сврстани у исту категорију само из формалних разлога. По њој, Сигмунд Фројд је говорио о два типа двојника – једном који настаје из потиснуте нарцисоидности и другом који настаје као побуна против процеса социјализације (Faureholt 2009: 4). Није нам познато да је ова теза даље развијана. Иако веома подстицајно, запажање Фаурхолт нема свој корен у дубинском разликовању две врсте другости, што је наше полазиште о којем ћемо говорити ниже.

1.3. Претпоставка

Класификација настала на дихотомији „ја/други“ требало би да конзистентно одвоји два горенаведена типа двојника јер се двојнички мотив, по нашем мишљењу, заснива на перцепцији себе као другог и другог као себе.² Даљи текст образложиће ову претпоставку и показати њене резултате кроз упоредно посматрање карактеристика једних и других двојника.

1.4. Мала историја двојника

Двојничке репрезентације присутне су од давнина у маскама, поседују особе путем тотема, митским представама креатура са двоструким и вишеструким идентитетима. Природа двојника мењала се, допуњавала и развијала.

Да је душа наш двојник, сматрали су стари Египћани (душевни двојник звао се „ка“). На линији староегипатске, и још раније асирско-вавилонске традиције, налази се Платоново виђење света као несавршене копије вечних и савршених идеја. Опозиција стварног и идеалног, оностраног и ононостраног, људског и божанског постаће вековима касније, на таласу филозофије немачког идеализма, а у ери романтизма, плодно тле за бујање књижевног двојника.

Карл Милер³ детаљно анализира претходнике романа о двојнику. Он сматра да постоји логичка веза од романтичарског осећаја злехуде самоће, мотива изгнанника, аутсајдера, човека поцепаног између светова, изгубљене

² Немачки филозоф идеалиста Ф. Хегел први је увео концепт другог као део формирања самосвести без којег ове не би било. Његову идеју су у разним правцима даље развијали филозофи Е. Хусерл, Ж. Сартр, Е. Левинас, Ж. Лакан, Ж. Дерида, психолог и филозоф Ж. Пијаже, феминисткиње, оријенталисти итд.

³ Оснивач и уредник *London Review of Books*, писац и професор књижевности на лондонском *University College*.

душе ухваћене мраком, несхваћеног генија – до осећаја страве и укуса за неприродно и двојника у готском роману који цвета од друге половине 18. до прве половине 19. века.⁴

Тихи шаптач човекове душе (а касније двојник) надовезао се на стару традицију и митолошку праксу испољавања другости. Лудило за двојношћу и глад за псеудонимима, маскама и новим идентитетима проширили су се из Немачке на остатак Европе. Након успеха Хофманових и Тикових романа, двојник је популаризован и редукван на алегорију о добру и злу. Како примећује Присила Мејер,⁵ „проблем оностраног свео се на пуку причу о аветима” (Mejer 1997: 198).

Међутим, романтични мотив о немогућности досезања идеала у реалном животу, лудило које настаје у покушају да се помири непомирљиво, приземљује се и претвара у морални и психолошки расцеп личности. Принцип оностраног као узрок двојничког расцепа именује се као оно потиснуто у људској психи. За Цветана Тодорова права фантастика након психоанализе више није могућа: „Психоанализа је надоместила (и тако учинила сувишном) фантастичку књижевност” (Todorov 2010: 168–169).

1.5. Психолошка подлога допелгенгера

По оцу психоанализе Сигмунду Фројду, оно непријатно [*Das Unheimliche*] друго „ја” појављује се као пројекција Другог носећи одбачене компоненте ега. Потиснута самозаљубљеност враћа се у непријатном облику идентичног алтер ега као симптом неуспеха да се либидо инвестира у исправан објекат љубави (Freud 1919). Ото Ранк (предухитривши, а можда и покравши Фројда) у есеју *Der Doppelgänger*, који је изашао пет година пре поменутог Фројдовог есеја, пише да су сенка и одраз манифестације, тј. слике истог феномена, феномена ега. „Двојник представља елементе морбидне самољубави” (Rank 1979: 10), пише он. Пред крај живота Ранк се померио од Фројдовог тумачења двојника као нарцистичке регресије ка Јунговој теорији индивидуације и нагона за бесмртношћу. За Ранка није више его тај који се пројектује на двојника, већ бесмртна душа. За самог Карла Густава Јунга, двојник није ни добар ни зао. Он је засенчена, непозната и несвесна људска природа, човеков алтер его, друга

⁴ Тако су, по Карлу Милеру, познати митолошки, библијски и књижевни хероји Протеј, Нарцис, Каин, Јона, Јуда, Сатана, Дон Жуан, Дон Кихот, Летећи Холанђанин и сл. оно што он назива протодвојницима (Miller 1985).

⁵ Професор руске књижевности на универзитету у Велслију (Масачусетс).

природа, друго „ја“. У светлу теорије о индивидуацији нагон за двојником је манифестација нагона за самоостварењем, где „дупликат служи оригиналу као нека врста огледала“ (Marinković 1983: 68).

Из два различита виђења психичке реалности Фројда и Јунга разлучују се и два различита поимања двојника. Фројд (и у почетку Ранк) говори о девијацији ега који се зауставио у развоју, остао прецењен, ухваћен и заробљен у пренаглашено позитивну слику о самом себи. Фиксација за свој златни лик чини его болесним. У наративима са мотивом допелгенгера овај се поремећај очитује на један специфичан начин. Двојица ликова диференцирају се на идеализовани и истинит. Пошто је истина далеко од идеала, други лик је мрачан, он је „мрачни двојник“. То је истина коју иза своје златне маске крије Нарцис. Тамни двојник нарцисоидног Доријана Греја у роману Оскара Вајлда (*Слика Доријана Греја*, 1890) јесте слика која показује истинити ругобни лик главног јунака.

Јунгово пак виђење двојника као тамне сенке свесног ега не мора стриктно да се тиче патологије у душевном развоју јер Јунг оперише ширим поимањем психе. Јунгова психа је неупоредиво већа категорија од Фројдовога концепта психичког реалитета (ега, свесног дела, заједно са идом, несвесним делом). Јунгова психа је божански ноумен, заприма непрегледан дијапазон садржаја свести, тако да је потенцијални двојник све оно што је изван свесног ега. У Јунгов концепт улази и нарцисоидни его, који је потиснуо одређени садржај у индивидуално несвесно, али и его са сенком садржаја свести који није потиснут него се активира неким временским окидачем (нпр. уласком у одређено доба живота, контактом са људима, књигама и сл.). Дакле, у Фројдовом кључу двојник потиче из индивидуалног несвесног, у Јунговом из оба, и из индивидуалног и из колективног несвесног (Stivens 1997, Megir 1974, Prohof 1956).

Понуђена типологија двојника у овом раду ослања се на Јунгов концепт, по којем, дакле, мотив двојника води порекло и из индивидуалног и из колективног несвесног.⁶

Сенка, дакле, може бити носилац изразито неприхватаљивих особина у друштвеном бићу индивидуе. Може оличавати зло и демонско, или нешто анимално, или (донедавно) у патријархалном друштву крајње неприхватаљиво

⁶ Нарцисоидност је фаза у развоју психе. Да ли она (нарцисоидност) доводи и до других девијација у психичком развоју индивидуе, треба питати психологе. Много је важније питање да ли је поремећај индивидуалног ега предуслов за појаву „сенки“ које прилазе егу из колективног несвесног. По свему судећи – јесте, а с обзиром на чињеницу да је освешћивање и интеграција колективних несвесних садржаја психе за индивидуацију пресудна, могли бисмо благонаклонije гледати на психичке трауме јер су оне погонско гориво за велике узлете у тзв. колективно несвесно.

– хомосексуално.⁷ Немогућност да се свесни део личности избори са сенком доводи до схизофреније.⁸ Сенка се осамостаљује, центрира и задобија карактеристике самосталног ега. У борби за истовременост један его побеђује, други губи. Центри личности су наизменично свесни и подсвесни – док је једна страна свесна, друга пада у сенку. Роман *Необичан случај доктора Џекила и господина Хајда* (1886) Роберта Луиса Стивенсона књижевна је обрада схизофреног цепања личности. Господин Скривени је анимални и потискивани алтер его узорног доктора Џекила.

Двојник је присутан у делима бројних знаменитих писаца,⁹ а десет најбољих дела о двојнику изабрао је Гардијан 2009. године. Уредници Гардијана при-

⁷ Другачије сексуално оријентисани били су приморани да живе двоструке животе и да од очију јавности сакрију своју приватност. Било да је псеудоним другог пола био само поза или игра, могао је да обезбеди заклон од друштвене стигме. Тако је шкотски писац и песник Вилијам Шарп (1855–1905) свој роман *Winged Destiny* (1904) потписао као Фиона Меклиод (Fiona Macleod). Посветио га је познатом писцу Вилијаму Шарпу, тј. самом себи (Miller 1985: 216). Данска бароница Карен фон Бликсен-Финецке, списатељица чувеног романа *Моја Африка* из 1937, писала је под више мушких псеудонима, а светску славу стекла је под мушким именом Исак Динесен.

⁸ Схизофренија (грч. *shizo* = цепам, раздвајам, и *fren*, ген. *frenos* = душа, дух) – тешка душевна болест коју карактеришу дубок несклад између мишљења и афеката, апсурдне идеје, халуцинације, одсуство [нормиране] логике у расуђивању... Термин „схизофренија” 1911. уводи швајцарски психијатар Блојлер (Bleuler). Према психоанализи, схизофреничар се повукао из спољњег света јер је претрпео дубоку регресију на нарцистички стадијум (Требјеџанин 2008, Krstić 1991). Одређени типови схизофреније се донекле могу каналисати. Такав је Туретов синдром, невролошко обољење чији тачни узроци нису још пронађени. Описао га је 80-их година 20. века невролог Оливер Сакс на примеру свог пацијента Реја. Реј је на лековима против схизофреније током радне недеље уредно обављао послове у својој канцеларији на Вол Стриту, да би сваког викенда иживљавао своје френетично друго „ја”, свирајући бубњеве и лудујући ноћ и дан (в. Miller 1985: 28). Модерни човек је ништа мање од својих предака подељен између дужности и јавног живота, између жеља и фантазија. Везан и упрегнут ланцима савременог друштва, у којем је профит основна вредност, он тражи одушка својој (потиснутој, неживљеној) природи на разне начине. Један од популарних начина је виртуелна компјутерска стварност тзв. аватара. Колико је фигура другог заступљена у супкултурама види се у Џошијевој *Енциклопедији наших највећих ноћних мора* (Fonseca 2007: 210). Тамо је наведен дуг низ видео-игрица које се базирају на мотиву аватара, модерних двојничких репрезентата.

⁹ Плутарх, П. Калдерон, В. Скот, Х. Мелвил, Џ. Конрад, С. Т. Колриџ, Ч. Дикенс, Р. Л. Стивенсон, В. Б. Јетс, Г. К. Честертон, Х. Џејмс, В. Фокнер, Е. А. По, В. Набоков, С. Кинг, А. Пушкин, Н. Гогољ, Ф. М. Достојевски, А. П. Чехов, А. Грин, Ш. Бодлер, А. Ламартин, О. Балзак, Г. Мопасан, А. Вињи, Ж. Нервал, П. Валери, А. Мориа, Х. К. Андерсен, Е. Т. А. Хофман, Ј. В. Гете, Ф. Хелдерлин, Х. Фон Клајст, А. Тик, В. Хауф, Х. Ф. Лавкрафт, Т. Ман, Ф. Кафка, Х. Хесе, Х. А. Борхес, М. Кундера... Познате списатељице: М. Шели, Е. Гаскел, Ш. Гилман, М. Спарк, У. Легвин. И српске писце инспирисао је двојник: М. Глишића, М. Црњанског, И. В. Лалића, Б. Пекића, Ф. Давида, М. Павића, Ж. Павловића.

менили су магловит критеријум, изоставивши са свог списка горепоменути Стивенсонов *Необичан случај*.¹⁰

1.6. Термин „допелгенгер“ (нем. *doppelgänger*)

Термин „допелгенгер“ сковао је немачки романтичар Жан Пол Фридрих Рихтер у роману *Siebenkäs* 1796. године. За Рихтера двојници су били људи који могу да виде сами себе. Касније ће Рихтер овом речју означавати само телесну истоветност. За унутрашњу, међутим, употребљава друге речи: *Geist, Ebenbild, Parodie, Kopie, Gespenst, Ich, Zwiling, Facsimile, Duplikat, Selberafzte*.¹¹ У значењу себевида, аветињског истоветника сродног утвари, двојника ћемо први пут наћи у Хофмановим дневницима и романима (1804).¹² У науци о књижевности двојник постаје термин прилично касно, отприлике у периоду 1872–1876, заслугом Георга Брандеса (Dimić 1966: 98).¹³

¹⁰ Топ десет чине: Џејмс Хог – *Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (1824), Едгар Алан По – *Вилијем Вилсон* (1839), Елизабет Гаскел – *The Poor Clare* (1856), Чарлс Дикенс – *Бајка о два града* (1859), Фјодор Михајлович Достојевски – *Двојник* (1846), Хенри Џејмс – *Кућа на лакат* (1908), Џозеф Конрад – *The Secret Sharer* (1909), Урсула Легвин – *Чаробњак Земљоморја* (1968), Набоков – *Очајање* (руско 1936. и енглеско издање 1965), Мјуријел Спарк – *Aiding and Abetting* (2000).

¹¹ Немачки романтичари употребљавају низ других термина за исту појаву: *Gespenst, Gestalt, Erscheinung, Schatten, Teufelsgespenst, doppelhaft Gebild*. У Француској је за телесног истоветника коришћен Плаутов израз за близанца *менехем*, а за телесног и духовног истоветника, према Плаутовом јунаку из *Амфитриона* (преко Ж. П. Молијера и Ж. Ротруа), *сочија*. Романтичари употребљавају изразе: *spectre, fantôme, esprit* (А. Мисе и Ш. Нојје), *l'otre* (Ж. Нервал), *lui-même* (Т. Готје). У енглеском и руском појам наилази на старије ознаке за близанце. У Мјуријевом Оксфордском речнику *double se* јавља крајем 18. века у значењу телесне подударности, док се у значењу аветињског себевида јавља неколико деценија касније. Постојали су старији народни изрази у овом значењу *fetch* (истолика утвара која долази по самртника у Ирској) и још ранији *wraith* (у Шкотској) (Димић 1966: 108).

¹² Према данашњој науци, фолклорни мотиви себевида дијем света имају своје неуролошко оправдање. Наиме, у когнитивној неурологији феномен дислоцирања из тела и виђење свог тела као спољашњег објекта зове се „аутоскопија“. Аутоскопија се објашњава дисфункцијом мозга и халуцинацијама, и повезује се са менталним болестима шизофренијом и епилепсијом. Препознато је и именовано као „хеаутоскопија“ дуплирање себе као објекта (то је виђење два прозирна тела самог себе). „Полископија“ је виђење више од два своја прозирна тела, а „негативна хеаутоскопија“ немогућност виђења самог себе у огледалу (Brugger 2012).

¹³ Георг Брандес (Georg Morrgis Cohen Brandes), утицајни дански књижевни критичар (1842–1927).

1.7. Квалификације за допелгенгере

Ендру Вебер¹⁴ издваја девет критеријума за дефиницију двојника. Навешћемо их иако заслужују озбиљну ревизију. Двојник је фигура лакановске визуелне компулзије, представља објективизацију самог себе, видљив је и зависи од примарног ега; другачије се изражава (*double talk*); перформативан је; репрезентује и разум и чула (несвесне инстинктивне силе); постоји игра моћи између њега и ега, има потребу да контролише, субверзиван је; дислоциран је од домаћина и дислоциран је у времену; враћа се и понавља – непознат и непризнат, и непријатан (*Unheimlich*); мушко је; читалац се не поистовећује с њим него са примарним егом; производ је дисфункционалне породице (Weber 1996: 5). Међутим, двојник може да репрезентује и несвесне силе које су на индивидуалне и не мора да буде субверзиван. Може да буде и женско.¹⁵ Читалац не мора да се поистовећује са представником примарног ега без обзира на глас и начин приповедања. Вебер каже да двојник зависи од примарног ега, што не мора бити случај кад имамо равноправну браћу или истоветнице као двојнике. Браћа истоветници такође оповргавају критеријум дислоцираности у времену. Двојник више не мора да буде непознат, непризнат и непријатан. Напротив, може бити оличење свега позитивног (што ће се видети ниже).

2. Покушај класификације

Издвојена својства у психи (егу) данас имају разне називе. Тзв. унутрашњи мушкарац је анимус; унутрашња жена је анима. Постоји унутрашњи водич („интуиција”, „истинско, божанско ‘ја’”), унутрашње дете, затим *homo politicus*, па *homo faber* итд. Било које својство да је у питању, ако у наративу свесни его са тим својством ступи у контакт у потреби да га обједини и стави под своју власт, добићемо неку врсту двојничке ситуације и неку врсту двојника. То значи да су типови двојништва, према критеријуму природе оног дела са којим се настоји општити и објединити га, онолико бројни колико и њих самих (тих делова) има. Међутим, постоји један ред књижевних двојника који нису ре-

¹⁴Професор немачке и компаративне књижевности на Универзитету у Кембрицу.

¹⁵На прелазу из 19. у 20. век изашао је роман са темом двојништва који је написала жена. Причу Шарлоте Перкинс Гилман инсценирао је сам живот. У краткој аутобиографској причи *Жути манет* (1892) Шарлота Гилман говори о својој личној борби са депресијом. Иза тапета у соби где су је затворили нешто је грепкало – то створење била је жена која је некад била затворена на истом том месту. Испоставља се да је то сама ауторка, заправо њена истоветница, њено право изопштено лице.

презентација садржаја свести ега (ма које природе они били). То су двојници који долазе из супротне стране, из „другог“.

Цветан Тодоров је у *Уводу у фантастичну књижевност* разврстао теме фантастике у „ја-теме“ и „ти-теме“. У једној малој напомени рекао је следеће: „Неће нас изненадити ни ако пронађемо слику двојника и у једној и у другој мрежи тема које смо установили“ (2010: 137). Критеријум који је Тодоров применио да разврста фантастичне теме јесте дихотомија „опажање / други као предмет полне жеље“. Међутим, кад је у питању двојник, „други“ заузима далеко шири спектар мотива него што је полна жеља. Тодоров одбацује законмерност несвесног, ограђујући се од основа које је са примарном едипалношћу поставио Фројд. Али, по закону еволуције свести Јунга и његових настављача, људско биће (па тако и његов репрезент књижевни јунак) креће се из несвесног у свесно. Зато се и узрок двојниковог живог пулса у бићу културе од памтивека до дана данашњег крије управо у његовом архетипском потенцијалу да фигуративно представи интеграцију садржаја свести из сфере несвесног у сферу свесног (Nojman 1994, Kandić 1983, Jovanović 1983). Или, како каже Милица Живковић: „Изражавајући жељу за имагинарним поретком, за невидљивим и непризнатим садржајима, двојник изражава вечну тежњу за целином и интегритетом“ (Živković 2000: 128).

2.1. Шта су „ја-двојници“ и „ти-двојници“?

У књижевности двојник се појављује као сенка, савест, сабласт, сан, одраз. Временом, добија људско тело и стиче телесну аутономију. Репрезентује засебно (а исто) људско биће. Ипак, присутан је и тип двојника истоветника који мењају улоге. Они репрезентују одељена бића. Ове две врсте двојника потпуно су одвојене категорије. Оне настају из две супротне логичке операције, из анализе и синтезе. Један тип двојника настаје разлагањем, разлучивањем, удавањем једне индивидуалне психе, а други – сумирањем сличности две особе и тежњом ка консензусу. Први двојници су „ја-двојници“, ови други су „ти-двојници“.¹⁶ Дистинкција „ја/други“ формира две тематске мреже мотивског комплекса двојника.

За потпуно јасну поделу „ја-двојника“ и „ти-двојника“, неопходно је уочити да „ја-двојник“ има подтипове које не треба мешати са „ти-двојницима“. Зато је овде место да се још једном подсетимо засенченог индивидуалног несвесног у

¹⁶ Пошто номенклатура за овако посматране типове двојништва не постоји, понуђени су оперативни термини, отворени за даљу дораду и усавршавање.

Јунговом, а не у Фројдовом смислу. Индивидуално несвесно у Јунговом смислу захвата не само патолошко трауматско потискивање (као код Фројда) него и широк дијапазон психе који је изван фокуса свести (ега). Ово је изнимно важно јер проширује досадашње виђење двојника (Веберовог и Милеровог) као злог, антагонистичког духа из подрума личне свести. Двојник може доћи, да тако кажемо, и са „истог спрата“, из неког прокаженог закутка предсвести (дивље, сексуално, хомосексуално, социјално нестандардно Друго), али и са „таванског простора“ (са нивоа надсвести, надсвесно Друго) кад репрезентује душу, савест, анђела и сл. Иако се ради о чињеницама које измичу научном мерењу, Јунгова истраживања могу се искористити као полазиште: подела „ја-двојника“ на извор одакле двојнички садржај свести извире (подсвест, скрајнути его садржаји и надсвест) донео би конзистентнији типолошки материјал.

2.3. Дистинкције „ја-двојника“ и „ти-двојника“

Основну дистинкцију изводимо помоћном метафором, а то је ДНК, тј. питањем да ли је ДНК двојника иста или различита. Самим тим имамо, с једне стране, једног лика и његовог двојника (са истом ДНК), а с друге, двојицу посебних ликова (са различитим ДНК). Из ове дистинкције произлази и она према семантичком роду. У првом случају реч је о једном те истом лику (једнина), а у другом о двојници (множина).

За први тип двојништва карактеристично је да се неко доминантно својство пројектује изван себе, да се та спољашња пројекција осамостаљује, и да на крају, извор (домаћин, „хост“) ступа у однос са својом пројекцијом. „Ја-двојник“ и његов матични „хост“ у односу су субординације, један је увек надређен, на супротним су половима и та супротност је основа њиховог међусобног антагонизма. Ови двојници су прави допелгенгери, бројнији су и о њима су мислили и Милер и Вебер кад су се бавили овим мотивом.

Потпуно други тип двојника су идентична браћа, близанци, или несродни истоветници. Њихово двојништво је синтетичког типа, они су напоредни, координирани, реципрочни (један су другоме „ти-двојник“). Основа приче о овим двојницима почива на физичкој сличности или идентичности два лика који ступају у одређени однос, најчешће у однос супституције, ривалитета и сл. Проживљавањем другог идентитета заменом улога и боравком у оном другом идентитету, ликови су упућени на то да спознају други идентитет као сопствени. Замена на превару, на договор, на уговор (дублери), случајне замене, лажно представљање, само су неке од варијација у фабулирању „ти-двојника“. Тако

су близанци, клонови, дублери једно другом огледало, као што је „ја-двојник“ огледало примарном егу.

Ако упоредимо „ја-двојнике“ и „ти-двојнике“, видећемо да су супротни по много чему. Код „ја-двојника“ се селф (его, „ја“) дели да би његов непознати део постао видљив и спознат. Тако его шири своје границе, расте. Исти је случај кад „ти-двојник“ из Другог (из „ти“-правца) прилази свом огледалном егу, такође „ти-двојнику“. И на тај начин его шири своје границе и расте. У оба случаја, дакле, долази до интеграције непознатих садржаја свести. „Ја-двојник“ је у напетијем односу према егу из којег је поникао будући да его разлучује свој оваплоћени део („ја-двојника“) јер је оно носилац неке одређене (не) прихватаљиве особине која се покушава потиснути. На делу су центрифугалне силе свести. С друге стране, код „ти-двојника“, его привлачи „ти-двојника“ јер овај има неку особину коју его временом открива у себи и о себи. Стога можемо рећи да су силе које држе на окупу ово двоје више центрипеталне, привлачне. Док „ти-двојник“ увек репрезентује људско биће, и то људско биће „са посебном ДНК“, „ја-двојник“ може бити одраз, сенка, душа, слика, огледало, а код Гогољевог Коваљова чак и нос (приповетка *Нос*, 1836), али увек има исту ДНК као његов домаћин. Самим тим, „ја-двојник“ обитава у сфери фантастичног, дочим је „ти-двојник“ мотив из реалистичног наратива. Неретко се прича о „ти-двојницима“ „изврне“ у причу о „ја-двојницима“ („ти-двојник“ испадне „ја-двојник“, пројекција ега). Такав је случај у роману *Сезона сеобе на север* (1966) Тајиба Салиха, постколонијалном класику у којем се на крају испоставља да је чудни и опскурни Мустафа Саед нико други него сам наратор.¹⁷

„Ја-двојник“ долази из индивидуалног несвесног, из подземља Душе, из потиснутог, из трауме у прошлости. Такође, он је производ репресивне социјализације која је потиснула и скрајнула неприхватаљивог дивљака (нпр. Стивенсоновог господина Хајда), неприхватаљивог хомосексуалца, неприхватаљиву слободу да се буде оно што се јесте. Дакле, како психичка тако и културна девијација, одступање од упросечене културне матрице патријархалног миљеа,

¹⁷ Неименовани приповедач после седам година школовања у Енглеској долази у своје родно село у Судану. Сви му исказују поштовање осим резервисаног и тајанственог Мустафе Саеда. Једне ноћи пијани Мустафа на течном енглеском рецитије стихове и буди приповедачеву радозналост. Наратор и Мустафа се зближавају док први не увиди да има превише заједничког са својим новим пријатељем. Испоставља се да је сам наратор Мустафа Саед. Преломни моменат када се ова чињеница огољује пред читаоцем смештена је на сам крај наратива. Два лика слила су се у један лик, „ти-двојник“ постаје „ја-двојник“. Успех романа можда лежи у чињеници да је фантастично нагло и неочекивано уведено да би до краја извршило потпуну ревизију приче.

ствара расцеп ега. У наративу то је расцеп јунака на оно што он зна о себи и на његове фракталне изопштене садржаје свести који се осамостаљују.

„Ја-двојник” је малиган јер притиска изнутра, рије, копа да изађе. „Ти-двојник” долази из друштва, из будућности ега у времену приче, можемо слободно рећи, из колективног несвесног. Он је бенигна појава јер куца на вратима свог брата или истоветника и може му се и не отворити. Искуство које он носи ега још нема, али му иде у сусрет. По овој номенклатури, чак и одговарајући ликови из комедија, ако су идентични и међусобно замењују улоге, као што су они у Плаутовом *Амфитриону* и *Близанцима* (2. п. н. е.), или у Шекспировој *Комедији неспоразума* (1594) (ослоњеној опет на Плаута), с правом се називају двојницима (али сад барем знамо и зашто и како).¹⁸ Док у причи са „ја-двојником” доминирају осећања гађења, одбојности, мржње, фрустрације, сасвим је обратан или барем умереније у причама са „ти-двојницима”. „Ти-двојник” не мора да буде антагониста јер је више демократичан, равноправан неголи репресивни „ја-двојник”. „Ја-двојник” тиче се приватног, личног (чак и кад је проблем у социјализацији ега). „Ти-двојник” стиже из друштва, из јавног домена. Самим тим, у причама о „ја-двојницима” разрешавају се проблеми психе („мало путовање душе”), у овим другим, пак, може да се промишља некакав мање личан, а више друштвени проблем („велико путовање душе”).

Код првог типа двојника присутније су визуелне теме јер је „ја” заправо само, општи са собом. Код другог типа пак, присутније су теме дијалога путем којег општимом с другима. Два различита типа двојника трпе и различите последице неуспеле интеграције садржаја свести. „Ја-двојник” који остаје одвојен од ега указује на схизофрено стање психе. Насупрот њему, ако се „ти-двојник” не интегрише, његов „брат” остаје одвојен, „аутистичан”, осамљен.

¹⁸У ову шему могу се сместити и књижевни тандеми, антиподи који се својим тешко помириљивим особинама крећу управо ка интеграцији и помирењу непомириљивих полова бића – уколико задовоље основни услов, а то је међусобна физичка сличност. У следећим примерима то НИЈЕ случај (дакле, не ради се о двојницима и не треба их тако именовати). У *Епу о Гилгамешу* главни јунак, који је више бог него човек, сусреће себи равнот Енкидуа, брата по снази и лепоти. Везивањем за смртника Гилгамеш постаје рањив и, од божанског принципа који је до тада оличавао, долази до своје друге, смртне природе. Сервантесови Дон Кихот и Санчо Панса персонификују полове идеалистичког и приземно-прагматичког. Робинсон Крусот и Петко Данијела Дефоа, односно Мишела Турнијеа, опозити су на равни цивилизованости, један долази из тзв. цивилизације, други је „дивљак”. Ликови Шерлок Холмс и његов помоћник Доктор Вотсон писца Артура Конана Дојла такође су пример међусобних психолошких допуна. Кнез Мишкин и Рогозин у роману *Идиот* Ф. М. Достојевског представљају етичке антипозитивне, један је христолок, други је острашени убица.

2.4. Примери

2.4.1. Примери „ја-двојника“

Међу књижевним „ја-двојницима“ има ђавола, сенки, одраза, авети, старих и младих „ја“; анђела и аура. С једне стране, они су зли и дијаболични, с друге су морални и божански. А има и оних који су, једноставно речено, другачији.

Међу првим представама двојника појављује се сенка. Могла је да персонификује оба принципа, и добро и зло. У роману *Чудновата повест Петра Шлемила* Аделберта Шамисоа (1814) сенка се доводи у везу са душом и савешћу, и репрезентује позитивни, светли принцип. Шлемил је продао своју сенку нечастивом. Сенка као мрачни алтер его појављује се и 1815. године у чувеном роману *Ђавољи еликсири* Е. Т. А. Хофмана. Под утицајем чудног напитка, главну личност, редовника Медарда, прогони властита тамна сенка. Године 1847. Ханс Кристијан Андерсен, чувени дански писац бајки, иронизује Шамисоовог Шлемила и објављује своју бајку *Сенка*.

Одраз у огледалу је такође двојничка метафора. Еразмо Спикер, још један Хофманов јунак, у роману *Сабласни двојник* (1821), због љубавнице напушта свој одраз (обележје морала) и услед тога пропада. У роману *Слика Доријана Греја* Оскара Вајлда (1891) одраз је пројекција унутрашње ругобе младића који не стари. Представља његову запуштену, дијаболичну, обружнелу душу.

Савест је светли двојнички принцип. Већ поменути Вилијем Вилсон Едгара Алана Поа убија сопствену савест оличену у свом истоветнику, и постаје „мртав за свет, за небо и за наду“.

У роману *Двојник* (1864) Ф. М. Достојевског главни лик, титуларни саветник Јаков Петрович Гољаткин, „не проналази бољи начин да постане јак осим да полуди“ (Јеротић 1983: 80). Удваја се и на крају све више умножава. Други Гољаткин је морално чист и леп, за разлику од првог, из чије је главе изашао.¹⁹

Дијаболичну пројекцију комплекса величине искористио је Џејмс Хог у *Исповестима* (1824). Главни лик Роберт Вригим, у настојању да буде светац, излучио је из свог комплекса величине дијаболичног двојника.

¹⁹ У свом дипломском раду *The Magic Mirror: A Study of the Double in Two of Dostoevsky's Novels* – „*The Double*” and „*The Brothers Karamazov*”, обрађеном на Смит колеџу у Масачусетсу 1955. године, велика америчка песникиња трагичне судбине Силвија Плат брани тезу да је Гољаткиново лудило и двојништво парадоксално. По њој, персонификација алтер ега и каналисање лудила расцепљеног ума треба да ослободи примарни его од напетости, а не да интензивирају напетост.

Мајстор хорора Стивен Кинг у роману *Тамна страна* (1989) истражује однос писца и његовог неморалног алтер ега који се крије под псеудонимом. Овај други жели да пише мрачну, шокантну прозу, за разлику од свог уљудног парњака. Кингов примарни его на крају уништава секундарни. *Спенки* (1995) Кристофера Фолера представља још један жанровски двојнички роман. Главни лик је младић којег муче животне неприлике и који склапа фаустовски уговор са Спенкијем, палим анђелом. Спенки има седам дана пред собом да сасвим запоседне свог домаћина. Главни лик успева да победи своје мрачне слабости и интегрише неке од Спенкијевих метода, неопходне за преживљавање.

У краткој причи *Тајна ноћи пуне месечине* (1921) Александра Грина редов пешадијског батаљона Николај Селиверстон гине на стражи. Он из даљине види себе мртвог. Борхес у есеју *Борхес и ја* (*Маистарије*, 1944) приповеда да је више један други Борхес, који не пише и не припада јавности, који пребива у свету фантазије и библиотеке. („Тако је мој живот бекство у коме ја све губим и где све припада забору или оном другом.“) Жерар Де Нервал у новели *Аурелија* (1855) прича о својим чудесним доживљајима који заправо припадају његовом етеричном астралном двојнику.

И временски двојник је релативно новији изум. Ђовани Папини (*Двије слике у једном базену*, 1953) среће своје младалачко „ја“ у граду у којем је провео младићке дане али брзо га напушта прва занесеност због овог сусрета. Почине да се досађује у друштву свог алтер ега јер су му сва осећања и наивне мисли самог себе детаљно познати. Изнервиран немом пратњом свог двојника, Папини садашњи дави Папинија некадашњег у старом базену пуном локвања. Овде „тема убиства двојника диференцира актера од свог рђавог ‘ја’“ (Marinković 1983: 69). Опет, Борхес у приповеци *Други* (1964) среће младог Борхеса на клупи, наивног и нестрпљивог. Наратор разрешава парадокс у причи о томе како се јунак под старе дане не сећа сусрета са самим собом тако што као младић сања овај кратки сусрет и потом сан заборавља.

И суперхероји, представници популарног истоименог жанра, као да произлазе из неживљених дечјих фантазија. Појављују се из редова обичног грађанства, чиновника, малих и невидљивих, бедних и понижених. Формула из бајке са сиромашком који постаје краљев зет поново ствара изузетног Супермена, Спајдермена, Бетмена. Овај жанр почива на супериорној, углавном позитивној природи двојника као делу психе неког далеко скромнијег домаћина.

2.4.2. Примери „ти-двојника“

Мотив „замене идентитета“ постоји у прастарим бајкама света и поново се активира средином 19. века. Дикенсонов Сидни Картон, лондонски адвокат и алкохоличар (*Бајка о два града*, 1859), среће свог двојника у Шарлу Дарнеју, бившем француском аристократи који је избегао у Лондон пред Француском револуцијом. Дарнеј се враћа у Француску да спасе породицу од гиљотине, али га тамо затварају. Сидни Картон почиње да се представља као Дарнеј. И у Твеновом *Краљевићу и просјаку* (1882) постоји замена идентитета по физичкој сличности. У Моријеровом роману *Scapgoat* (1957), наставник историје на истраживању у Француској среће свог двојника. Они замењују улоге, а историчар схвата да је заменио живот са убицом.

У Маркесовом роману *Јесен патријарха* (1975) дублер замењује председника државе, али, уживевши се у пријатну улогу, заборавља сопствени идентитет. Обојицу ликова сналази иста зла судбина. У роману Филипа Рота *Операција Шјалок* (1993) приповедач одлази на суђење у Израел. Тамо, међутим, упознаје политичког активисту који се за своје антиционистичке програме служи приповедачевим именом и ауторитетом. Временом Американац доживљава психолошку трансформацију.

Замену идентитета као потку романа *Двојник* (2002) искористио је Жозе Сарамаго. Главни лик његовог *Двојника* Тертулиано упознаје глумца који личи на њега. Овај на превару одводи Тертулијанову вереницу и проводи ноћ са њом. Љубавници нетом погину у саобраћајном удесу. Тертулијано почиње да живи живот свог двојника.

У *Очајању* (1936) Владимира Набокова, главни јунак, схизофрени Херман Карлович, среће свог двојника, особу која потпуно личи на њега, кује заверу како би добио премију осигурања, убија тог несретника који се зове Феликс (Срећко), али се испоставља да жртва ни најмање не личи на свог убицу. Радња јесте мотивисана схизофренијом, али Феликс нема никакву органску везу са Херманом. Дакле, у питању су „ти-двојници“ иако је мотивација Херманово лудило. Зато овде преовлађује реално као одлика „ти-двојништва“.

Треба запазити да су „ја-двојници“ и „ти-двојници“ две стране истог новчића. С једне стране, биће се цепа разлучујући део себе који треба ближе да упозна и освести. С друге, два појединца се доводе у везу по сличности, и њихова различитост се потире, они бивају међусобно замењиви. Процес се заокружује идући од једног ка двојству и од двојства ка једном. Мотивски комплекс двојника је, да тако кажемо, огледалан, има две стране. Фабула може

да почне и заврши у било којој тачки овог кружног процеса (успешне или неуспешне) интеграције садржаја свести. С једне стране, процес иде од разлучивања другости, упознавања другости и (не)спознавања другог као свог у себи. С друге, процес полази од препознавања истости у другоме и (не)спознавања себе као другог.

3. Уместо закључка

На крају, погледајмо табеларни приказ предложене типологије.

„Ја-двојник”	„Ти-двојник”
Иста ДНК	Различита ДНК
Једнина (подстанар)	Множина (браћа, истоветници)
Појединац	Друштво
Приватни домен	Јавни домен
Репресиван	Мање репресиван
Регресиван у времену	Прогресиван у времену
Одраз, сенка, душа, слика, огледало, гениј, друго „ја”, дух, савест, временски двојник	Људско биће
Фантастично	Реалистично
Индивидуално несвесно	Колективно несвесно
Центрифугалне силе	Центрипеталне силе
„Мало путовање душе” (разрешавање проблема личности)	У мањој мери лични проблем, више проблем уже или шире заједнице
У већој мери тема погледа, визуелног	У већој мери тема дијалога, аудитивног
Кад је „ја-двојник” неинтегрисан – схизофренија	Кад је „ти-двојник” неинтегрисан – аутизам, осама

Табела 1. Особине „ја-двојника” и „ти-двојника”

Појава двојничких наратива, у овом или оном виду, расте упоредо са отуђењем модерног човека од његове природе, снова и потенцијала. Разнородни књижевни двојници, па и они митски из дубине времена, у предложеној табели могу сада наћи своје прецизно место и могу се даље анализирати – како је предложено. Тиме се исправља празнина која постоји како у самој номенклатури разноликих мотива двојника, тако и у његовој дефиницији. Истина је, међутим, да би се свако бављење двојницима морало ослонити на фундаментално познавање самог себе. Јер како другачије схватити одакле се на мапи људске психе појављује нови (или стари) књижевни двојник.

Одређене погрешне претпоставке о двојницима овим радом су изведене на чистину, двојницима се више не могу звати ликови – књижевни антиподи, нити ликови књижевне допуне. Такође, „ти-двојник“ не може се посматрати као један од „ја-двојника“, његово је двојништво другог типа.

Литература

1. Brugger, Peter (2013), „Autoscopic Phenomena”, *Encyclopedia of the Mind I* (Ed. Harold E. Pashler), San Diego: University of California, Department of Psychology.
2. Димић, Милан В. (1966), „Двојник – реч и појам”, *Филолошки преглед*, Научно дело, IV, бр. 4, 97–120.
3. Živković, Milica (2000), „The Double as the ‘Unseen’ of Culture: Toward a Definition of Doppelgänger”, *Facta universitatis (Series: Linguistics and Literature)*, Vol. 2, No 7, 121–128.
4. Јеротић, Владета (1983), „Двојник Достојевског и тежња ка моћи”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 77–81.
5. Јовановић, Бојан (1983), „Двојник у свету магијске реалности”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 87–92.
6. Кандић, Драгана (1983), „Двојник и његове метаморфозе”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 82–86.
7. Крстић, Драган (1996), *Психолошки речник*, Београд: Савремена администрација.
8. Маринковић, Антоније (1983), „Двојник у светској књижевности”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 68–76.
9. McGuire, William (Ed.) (1974), *The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung (1906–1914)*, New Jersey: Princeton University Press.
10. Meyer, Priscilla and Jeff Hoffman (1997), „Infinite Reflections in *Pale Fire*: The Danish Connection (Hans Andersen and Isak Dinesen)”, *Russian Literature*, XLI, 191–221.
11. Miller, Karl (1987), *Doubles: Studies of Literary History*, Oxford University Press.
12. Нојман, Ерих (1994), *Историјско порекло свести*, Београд: Просвета.

13. Progoff, Ira (1973), *The death and rebirth of psychology; an integrative evaluation of Freud, Adler, Jung, and Rank and the impact of their culminating insights on modern man*, New York: Julian Press.
14. Rank, Otto (1979), *The Double a Psychoanalytic Study*, New York: New American Library.
15. Stevens, Anthony (1998), *Freud & Jung: A dual introduction*, New York: Barnes & Noble Books.
16. Тодоров, Цветан (2010), *Увод у фантастичну књижевност*. Београд: Службени гласник.
17. Требјешанин, Жарко (2008), *Речник психологије*, Београд: Стубови културе.
18. Faurholt, Gry (2009), „Approaching Otherness: Self as Other – The Doppelgänger”. *Double dialogues*, 10, 1–5.
19. Fonseca, Tony (2007), „The Doppelgänger”, *Icons of Horror and the Supernatural – An Encyclopaedia of Our Worst Nightmares 1* (Ed. S. T. Joshi), Connecticut: Greenwood Icons; London: Greenwood Press.
20. Freud, Sigmund (1955; 1919]Webber, Andrew J. (1996), *The doppelgänger: double visions in German literature*, Oxford: Oxford University Press.

Ljiljana M. Ćuk
University of Novi Sad
Faculty of philosophy

MOTIF OF A DOUBLER: ME- AND YOU-DOUBLERS

Summary

A great deal of concepts are mistakenly classified as doubleness. There are two types of doubles, me-doubles and you-doubles. The first ones are subordinated, the second ones are equal. Me-double is a personification of an autonomous part of an ego which can (but does not have to) be concretised in a new character. They are an artistic superstructure either of a schizophrenic situation or of expressed fears, desires and fantasies. You-doubles are two physically identical characters who exchange their roles or are in some rivalry relationship. You-doubles can be twins, clones, or understudies. There are various subtypes of doubles, from diabolical to dreamed ones. At least, a double has an integrative mental function.

► *Key words*: double, replicas, doppelgänger, twins, clone.

References

1. Brugger, Peter (2013), „Autoscopic Phenomena”, *Encyclopedia of the Mind I* (Ed. Harold E. Pashler), San Diego: University of California, Department of Psychology.
2. Dimić, Milan V. (1966), „Dvojnuk – reč i pojam”, *Filološki pregled*, Naučno delo, IV, br. 4, 97–120.
3. Faurholt, Gry (2009), „Approaching Otherness: Self as Other – The Doppelgänger”. *Double dialogues*, 10, 1–5.
4. Fonseca, Tony (2007), „The Doppelgänger”, *Icons of Horror and the Supernatural – An Encyclopaedia of Our Worst Nightmares 1* (Ed. S. T. Joshi), Connecticut: Greenwood Icons; London: Greenwood Press.
5. Freud, Sigmund (1955; [Jerotić, Vladeta (1983), „Dvojnuk Dostojevskog i težnja ka moći”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 77–81.
6. Jovanović, Bojan (1983), „Dvojnuk u svetu magijske realnosti”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 87–92.
7. Kandić, Dragana (1983), „Dvojnuk i njegove metamorfoze”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 82–86.
8. Krstić, Dragan (1996), *Psihološki rečnik*, Beograd: Savremena administracija.
9. Marinković, Antonije (1983), „Dvojnuk u svetskoj književnosti”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 68–76.
10. McGuire, William (Ed.) (1974), *The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung (1906–1914)*, New Jersey: Princeton University Press.
11. Meyer, Priscilla and Jeff Hoffman (1997), „Infinite Reflections in *Pale Fire*: The Danish Connection (Hans Andersen and Isak Dinesen)”, *Russian Literature*, XLI, 191–221.
12. Miller, Karl (1987), *Doubles: Studies of Literary History*, Oxford University Press.
13. Nojman, Erih (1994), *Istorijsko poreklo svesti*, Beograd: Prosveta.
14. Progoff, Ira (1973), *The death and rebirth of psychology; an integrative evaluation of Freud, Adler, Jung, and Rank and the impact of their culminating insights on modern man*, New York: Julian Press.
15. Rank, Otto (1979), *The Double a Psychoanalytic Study*, New York: New American Library.
16. Stevens, Anthony (1998), *Freud & Jung: A dual introduction*, New York: Barnes & Noble Books.
17. Todorov, Cvetan (2010), *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik.
18. Trebješanin, Žarko (2008), *Rečnik psihologije*, Beograd: Stubovi kulture.
19. Webber, Andrew J. (1996), *The doppelgänger: double visions in German literature*, Oxford: Oxford University Press.
20. Živković, Milica (2000), „The Double as the ‘Unseen’ of Culture: Toward a Definition of Doppelgänger”, *Facta universitatis (Series: Linguistics and Literature)*, Vol. 2, No 7, 121–128.

Milan N. Janjić¹
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

DIDRO – POLITIČKI MISLILAC²

Apstrakt: *Deni Didro (Denis Diderot, 1713–1784) nije napisao politički traktat, ali političke ideje odjekuju u njegovom opusu i mogu se sistematizovati. To su istraživači nastojali da urade kroz pojedinačna teorijsko-kritička razmatranja, kao i kroz ediciju Didroovih političkih spisa sakupljenih u jednoj knjizi, a što su svojevremeno priredili Vernijer (Vernière, 1963) i Versini (Versini, 1995). U ovom radu, nakon teorijsko-polemickog dela, gde se razmatraju dva suprotstavljena pristupa u vezi s tim je li Didro politički stvaralac ili ne, kao i pregleda njegovih osnovnih političkih stavova, prikazaće se sociološko-politička pozadina priče Dodatak Bugenvilovom Putovanju (Supplément au Voyage de Bougainville, 1772). Ova priča je dobra književna ilustracija njegovih glavnih političkih ideja: uzajamni odnos prirode i čoveka, razlika između prirodnih i građanskih zakonâ, poreklo vlasti i pitanje društvene reforme.*

Ključne reči: *Didro, politika, priroda, prirodno pravo, građansko društvo.*

1. Uvod - pregled Didroovih političkih spisâ

Druga polovina XX veka donosi nam dva dobra tematska izdanja Didroovih (Denis Diderot, 1713–1784) političkih spisâ: Pol Vernijer (Vernière) 1963. godine objavljuje *Politička dela (Œuvres politiques)*, a Loran Versini 1995. godine izdaje *Dela, politika (Œuvres, politique)*. Ponuđeni raspored Didroovog opusa u kritičkim izdanjima koja su do sada urađena znatno olakšava filološku analizu i istraživačku pretragu, ali to nije konačni i nepromenljivi tematski raspored. Zbog toga su pomenuti tomovi sadržajno različiti. Kada je reč o političkim spisima, i Vernijer i Versini uspeali su da predstave i kritički obrade ono što se može nazvati jezgrom Didroove političke misli.

¹ Autor je doktorand Filozofskog fakulteta u Nišu. Imejl-adresa: milannjanjic@gmail.com.

² Rad je napisan u okviru autorovog rada na projektu *Prevod u sistemu komparativnog izučavanja srpske i strane književnosti i kulture* (OI 178019), koji u celini finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Vernijer je prikupljenu građu rasporedio u pet tematskih blokova: I. „Didroova politička misao u *Enciklopediji*, 1751-1756” (« La pensée politique de Diderot dans l'*Encyclopédie* », 1751-1756) i izabrao članke: „Moć” (« Pouvoir »), „Snaga” (« Puissance »), „Predstavnici” (« Représentants »), „Vladari” (« Souverains »), „Politička vlast” (« Autorité politique ») i „Prirodno pravo” (« Droit naturel »); zatim, II. „Didro ekonomista” (« Diderot économiste »), sa spisom *Apologija opata Galijanija* (*Apologie de l'abbé Galiani*, 1770); III. „Didro i Fridrih II” (« Diderot et Frédéric II »), gde su kritički tekstovi: *Stranice protiv jednog tiranina* (*Pages contre un tyran*, 1770) i *Politička načela suverenâ* (*Principes de politique des souverains*, 1774); IV. „Didro i Katarina II” (« Diderot et Catherine II »), sačinjen od *Razgovora s Katarinom II* (*Entretiens avec Catherine II*, 1773) i *Zapažanja o Nakazu* (*Observations sur le Nakaz*, 1774); i V. „Politički fragmenti” (« Fragments politiques »), gde se nalaze *Pobijanje Helvecija* (*Réfutation d'Helvétius*, 1774), *Beseda filozofa jednom kralju* (*Discours d'un philosophe à un roi*, 1774) i *Američkim ustanicima* (*Aux insurgents d'Amérique*, 1782).

Versini je u tomu *Dela, politika*, takođe, krenuo od *Enciklopedije*. Pored članaka „Politička vlast” i „Prirodno pravo”, on je izabrao potpuno drugačije naslove, za razliku od Vernijera: „Politička aritmetika” (« Arithmétique politique »), „Trgovac žitom” (« Blatier »), „Remek-delo” (« Chef-d'œuvre »), „Grad” (« Cité »), „Građanin” (« Citoyen »), „Kreolci” (« Créoles »), „Krstaski pohodi” (« Croisades »), „Čovek” (« Homme »), „Bolnica” (« Hôpital »), ali i kraće enciklopedijske odrednice „Nerazdvojiv” (« Indissoluble ») i „Zakonodavstvo” (« Législation »), koje se objašnjavaju kraćom rečničkom definicijom bez šire elaboracije. Dalje, on nastavlja tematsko-hronološkim sledom: *Pismo o izdavačkom poslovanju* (*Lettre sur le commerce de la librairie*, 1767), čega nema kod Vernijera, ali je i on uvrstio *Apologiju opata Galijanija*; zatim, i ovde se nalaze tematske celine o Katarini Velikoj i Fridrihu II, s drugačijim naslovima u odnosu na Vernijera, pa se tako na Versinijevom spisku nalaze *Anti-Fridrih* (*L'Anti-Frédéric*) i *Filosofski i istorijski zbornik za Katarinu II* (*Mélanges philosophiques, historiques, etc. pour Catherine II*). Zatim, Versini je uvrstio i *Plan jednog univerziteta* (*Plan d'une Université*, 1775), koji je Didro napisao na zahtev Katarine Velike i koji dopunjuje *Zbornik*, a što je izostalo u Vernijerovom izdanju *Razgovora s Katarinom II*; tu su i *Zapažanja o Nakazu*, *Doprinosi priči o dve Indije* (*Contributions à l'histoire des deux Indes*, 1770-1787) i *Apologetsko pismo opata Rejnala upućeno gospodinu Grimu* (*Lettre apologétique de l'abbé Raynal à Monsieur Grimm*, 1781).

Vidimo da u ovim izdanjima nema Didroovih književnih dela s političkom pozadinom, poput *Dodatka Bugenvilovom Putovanju*, koji će se u ovom radu kasnije

analizirati. Za Versinija, u pitanju je tehničko rešenje: pošto je *Dodatak* već bio uvrstio u prethodno izdati tom naslovljen *Priče (Contes)* iz 1994. godine, nije mogao da isto delo ponovo objavi i u tomu *Politika*. Vernijer je u tri toma priredio Didroove spise (iz estetike, filosofije i politike), te se nije dotakao književnih delâ. Zato je posao filologa da sistematizuje političke ideje ovog francuskog pisca i iz književnih delâ, kako bi se shvatila njihova suština u celosti.

2. Kritičke ocene Didroove političke misli i njeni dometi

Koji su to stožeri Didroove političke misli i mogu li se oni precizno odrediti? Da li se Didrou s pravom može pripisati epitet *politički filosof*, kao pojedinim njegovim savremeniciima? Ovom temom prethodno se bavio Lester Crocker (Crocker) u radu „Didro kao politički filosof” (“Diderot as political philosopher”, 1984). Pod pojmom *filosofija* Crocker misli na „kritičko ispitivanje temelja za suštinska uverenja i analizu osnovnih pojmova koji se u njima podrazumevaju”, a pod *političkom filosofijom* na „strukturu političkih institucija i, obično, program ili shemu društvene i političke organizacije koji proističu iz takvog preispitivanja”.³ U tom smislu, Monteskje (Montesquieu), Ruso (Rousseau) ili Mabli (Mably) nesumnjivo imaju političku filosofiju za sobom, dok je za Didroa, u didrološkoj misli druge polovine XX veka, to trebalo tek dokazati (Crocker 1984: 120).

Vernijer je na prvim stranicama predgovora izdanju Didroovih političkih spisa napravio bilans istraživača s kraja XIX i početka XX veka koji su proučavali politiku kod Didroa. Iz toga saznajemo da postoje dve suprotne struje, koje ga različito procenjuju. Vernijer izdvaja Emila Fagea (Faguet), Danijela Mornea (Mornet), Maksima Leroja (Leroy), Žana Tušara (Touchard), Žana Tomu (Thomas), Ibera Gijoa (Gillot), Anrija Lefevra (Lefebvre), Karla Rozenkranca (Rosenkranz) i Ivana Kapitanoviča Lupola (Luppol), koji ne smatraju Didroa značajnijim političkim misliocem. Jer, kako neki od njih smatraju, mnogo je kontradiktornosti, nedoslednosti i nehajnosti u glavnim enciklopedijskim člancima o politici, kao i u njegovom shvatanju engleske monarhije i prosvetnog despotizma (Vernière 2018 : I-II). Danijel Morne ga u *Intelektualnom poreklu Francuske revolucije (Origines intellectuelles de la Révolution française, 1933)* negativno ocenjuje opaskom da je u tom polju „njegov uticaj nikakav”, a takav sud Morne temelji na tome da je

³“By a philosophy, I mean a critical examination of the grounds for fundamental beliefs and an analysis of the basic concepts involved in them; and also, in the instance of political philosophy, a conceptualization of political institutions and, usually, a program or scheme of social and political organization derived from such an examination” (Crocker 1984: 120). Autorski su svi prevodi citata sa stranih jezika za koje ne postoji prevod kod nas.

enciklopedista „sâm priznao da su mu ekonomski i politički problemi zbnjivali um”.⁴ Karl Rozenkranc ga naziva čistim *moralistom*, kao i mnogi kasniji didrolozi: „Jedino mu je nedostajalo da u potpunosti pronikne u tok svetske istorije. Bio je isuviše moralista, politika nije bila njegov domen”.⁵

S druge strane, Rene Iber (Hubert) u studiji *Društvene nauke u Enciklopediji* (*Les Sciences sociales dans l'Encyclopédie*, 1923) uočio je značajne političke težnje u Didroovim enciklopedijskim člancima, a Žan Estrajher (Cestreicher) čak je nastojao da ga svrsta u preteče socijalističke misli (2018 : II). Ovom drugom taboru pripada i Anri Se (Sée), koji u radu „Didroove političke ideje” (« Les idées politiques de Diderot », 1897) smatra da se francuski prosvetitelj, iako bez jasne političke doktrine ili traktata, vrlo interesovao za „savremene sisteme” (« systèmes contemporains »), da je ponudio određenu sintezu duha svoje epohe i da on nije „samo eho Voltera, Montesjkja i Rusoa, već da često ima lične, originalne i pronicljive poglede”.⁶

Istoričar Andre Latrej (Latreille), jedan od koautora studije *Istorija Francuske I* (*Histoire de France I*, 1951), pridaje mu značaj u kontekstu političkih previranja prosvetiteljske epohe. Kada razmatra društveno-političke okolnosti za vreme Luja XV (Louis XV) koje su vodile do Revolucije iz 1789, Latrej prosvetitelje i filozofe naziva „razumnim ljudima” koji su prvi iskoristili „kraljevu kolebljivost” i „u ime razuma kritikovali zloupotrebe postojećeg poretka” (Latrej 1961: 582). To su upravo uradili Didro i D’Alamber (d’Alembert) s *Enciklopedijom*, čiji je cilj bio da se na „jednom zajedničkom poslu okupe svi oni koje nazivaju filosofima, to jest svi oni koji u ime Razuma nastoje da zbacе jaram Otkrovenja i Vlasti” (Latrej 1961: 583). Tako je *Enciklopedija* danas zasluženno shvaćena kao najveći poduhvat prosvetiteljstva i njegovo glavno političko oružje. Takvoj oceni se pridružuje i Simon Goajar-Fabr (Goyard-Fabre) kada ističe, poput Latreja, značaj koji su Didro, kao autor članaka, i obrazovani rečnik, kao suštinski najveći prosvetiteljski poduhvat u XVIII veku, pružili ne samo Francuskoj već čitavoj humanističkoj kulturi i potomstvu. Ipak, u radu „Didroove političke ideje u doba *Enciklopedije*” (« Les idées politiques de Diderot au temps de l'Encyclopédie », 1984) ona napominje da bi „bilo uzaludno zahtevati od članaka *Enciklopedije* potpunu političku teoriju koju njen tvorac nikada nije težio u potpunosti da obradi”, ali da njena politička poruka uopšte nije

⁴ « [...] son influence est nulle. Il a avoué lui-même que les problèmes d'économie et de politique lui embrouillaient la tête » (Mornet 1954 : 92).

⁵ « Seule manquait à Diderot une profonde pénétration du processus de l'histoire mondiale. Beaucoup trop moraliste, la politique n'était pas son affaire » (Vernière 2018 : V).

⁶ « D'ailleurs, Diderot n'est pas seulement l'écho de Voltaire, de Montesquieu et de Rousseau ; souvent il a des vues personnelles, originales et lucides » (Sée 1897 : 46).

zanemarljiva,⁷ iako su mnogi teoretičari i komentatori s početka XX veka nastojali da prikažu suprotno. Enciklopedijski ideal je bio da se društvo prosvetli znanjem i razumom, da se izvuče iz nametnutih običaja i apsolutizma vladajuće klase.⁸

U ovde prethodno pomenutom radu, Kroker je, verovatno, najprimerenije ocenio Didroovu političku aktivnost: bilo bi nesmotreno tvrditi da je on imao *političku filosofiju* u smislu doslednog, jasnog i dobro promišljenog sistema, štaviše, nije imao značajniji uticaj na politički tok prosvetiteljske epohe, ali valja istražiti njegove ideje (Crocker 1984: 137). U tom smislu i teoretičari prvog tabora su donekle u pravu kada ga ocenjuju. Kako onda pozicionirati Didroa danas u kontekstu politike? Zbog toga, da bi se u XXI veku izbegla nepotrebna i široka rasprava „koja se nameće kada se pribegne uskom terminološkom etiketiranju”, Nermin Vučelj u ogledu „Didro i vek prosvetećenosti” (2013), Didroa jednostavno naziva *francuskim stvaraoцем* (2013: 68). Za našeg didrologa, on je pravi „eklektičar, tj. kolekcionar tuđih mudrosti, teoretičar bez zatvorene i dovršene teorije, mislilac u neprestanom kretanju”, što je „ujedno i ključna odlika francuskih filozofa u XVIII veku, tj. enciklopedista-prosvetitelja, kako ih sinonimno možemo nazvati” (2013: 68).

Mislilac u neprestanom kretanju, kako ga Vučelj naziva, napisao je dva enciklopedijska članka koji su polazna osnova, izvori njegove misli o društvu kao političkoj zajednici. „Politička vlast” i „Prirodno pravo” bave se ključnim problemima prosvetiteljstva, kritički razmatraju ustaljeni društveni poredak, ali ne može se reći da je njihova tematika originalna i ne dostižu onu visinu koju je postavio Monteskje s kapitalnim spisom *O Duhu zakona* (*De l'Esprit des lois*, 1748). Didro se samo nadovezuje na engleske teorije o državi i na Hobsovog (Hobbes) *Levijatana* (*Leviathan*, 1651).⁹ Glavne poruke članaka mogu se sumirati u sledećem: „nijedan pojedinac nije od prirode dobio pravo da gospodari drugima”, čime se odbacuje božansko pravo suverena, i „sloboda je dar neba”,¹⁰ čime se individualna

⁷ « Il serait vain de demander aux articles de l'*Encyclopédie* une théorie politique que son metteur en œuvre n'a jamais eu souci d'élaborer [...] le message politique que Diderot a confié à l'*Encyclopédie* est loin d'être négligeable [...] » (Goyard-Fabre 1984 : 91).

⁸ Ernst Kasirer (Cassirer) u studiji *Filosofija prosvetiteljstva* (*Die Philosophie der Aufklärung*, 1932) smatra da su enciklopedisti na odličan način iskoristili istorijski trenutak u kojem su se našli, duh vremena im je išao naruku i verovali su da će napredak duhovne kulture „čisto zahvaljujući pravcu koji mu je svojstven i imanentnom zakonu koji sledi, sâm od sebe dovesti do novog, boljeg oblika društvenog poretka” (Kasirer 2003: 332).

⁹ Štaviše, Žak Prust (Proust) u iscrpnoj studiji *Didro i Enciklopedija* (*Diderot et l'Encyclopédie*, 1962) smatra da politička filosofija koju Didro zagovara u *Enciklopediji* liči na improvizaciju, što ga i razlikuje od Rusoa, koji je imao koherentniji sistem (Proust 1995 : 350).

¹⁰ « Aucun homme n'a reçu de la nature le droit de commander aux autres. La liberté est un présent du ciel [...] » (Diderot 1995 : 22).

sloboda stavlja kao najviši društveni ideal. U članku „Politička vlast”, koji se pojavio u prvom tomu 1. jula 1751. godine, Didro jedanaest godina pre Rusoa iznosi teoriju društvenog ugovora (Vernière 2018 : 5). On elaborira kako je *državna uprava (gouvernement)*, naslednog ili izbornog političkog oblika, a kojom rukovodi pojedinac, uvek u službi *opšteg dobra (bien public)* a nikako *pojedinačnog (bien particulier)*. Državna uprava ne sme da se svede na jednu ličnost i nikako ne može da se uzdigne iznad naroda i suštinski pripadne jedino suverenu (Diderot 1995 : 24).¹¹

On razvija ideju prećutnog društvenog ugovora između vladaoca i *naroda (peuple)*, a ne više potčinjene *svetine*, i tako zamišlja monarhiju kao uređenje u kojem vladar nije ništa drugo do administrativni činovnik - simbolična figura u službi naroda. „Ne pripada država vladaru, već on pripada državi, jer ga je ona i izabrala”¹² - to su gotovo proročke reči kojima se danas samo u teoriji rukovode savremene demokratije (politička praksa XXI veka pokazuje da je Didroova zamisao danas neostvarena jer privilegovane *elite* i dalje ugnjetavaju građane). U takvom poretku, prema ugovoru, ljudi u državnom aparatu zalog su vlasti, a ne suvereni gospodari koji s pozicije moći tlače podređene: „Kruna, uprava i javna vlast su dobra čiji je vlasnik nacionalna zajednica, a pri čemu su vladari korisnici, ministri i poverenici”¹³. Didroove teorijske ideje znatno se razlikuju od političke stvarnosti u kojoj se obreo, društvo je bilo u krizi s ogromnim klasnim razlikama, te je reforma društva bila neophodna, što je Revolucija iz 1789. započela, ali nikada nije do kraja ostvarila. Kako bi skicirao osnove društvene reforme, Didro u svojoj političkoj misli odbacuje srednjovekovni *božji zakon (lex divina)* i okreće se *prirodnom zakonu (lex naturalis)*. Budući da je priroda nadređena čoveku, kako smatra Didro, njeni zakoni neminovno utiču i na ljudski život. Tako se idealni poredak u društvu uspostavlja *prirodnim pravom*, a ne *onostranim*, tj. *božanskim*, kojim se upravlja monarhija pod uticajem klerika, božjih glasogovornika koji su uglavnom diktirali politiku monarhije. Stoga, može se reći da Didroova osnova prirodnog prava proizlazi iz učenja na koja se XVIII vek u celini naslanja, a za koje Gordana Vukadinović napominje

¹¹ Istoričari Vil i Ariel Djurant (Durant) u studiji *Doba Voltera (The age of Voltaire, 1965)*, podvlače da je Didro „prihvatao ustavnu monarhiju, ali je predlagao nacionalnu skupštinu” i „sanjao o blagom društvu u kojem bi sloboda i jednakost (ti prirodni neprijatelji) bili svima zagwarantovani, ali je sumnjao da bi bilo kakve reforme mogle biti efikasne dok obrazovanje ne podigne prosečnu inteligenciju naroda” (Djurant 2004: 610).

¹² « Ce n'est pas l'État qui appartient au prince, c'est le prince qui appartient à l'État, parce que l'État l'a choisi pour cela [...] » (1995 : 24).

¹³ « En un mot, la couronne, le gouvernement, et l'*autorité* publique, sont des biens dont le corps de la nation est propriétaire, et dont les princes sont les usufruitiers, les ministres et les dépositaires » (1995 : 24).

da proizlaze „s jedne strane, iz nekih viših vrednosti koje postoje objektivno van čoveka i predstavljaju zakon viši od svakog pozitivnog zakona i, s druge strane, iz prirode samog čoveka” (Vukadinović 1993: 11).

Pošto se pojedini teoretičari koje Vernijer izdvaja u predgovoru slažu da postoje očigledni nedostaci i nedoslednosti političkih ideja kod Didroa, a to u neku ruku evocira i Gojar-Fabr, iako je njena ocena znatno odmerenija od prethodno navedenih autora, onda se, možda, može postaviti i sledeće pitanje: odakle te manjkavosti potiču?

Pomenuta francuska teoretičarka ne traži potencijalne slabosti u samoj sadržini enciklopedijskih članaka, kao što to čini većina istraživača, već na drugom mestu. Uzrok se, prema njenom sudu, krije u Didroovom nedovoljnom formalnom političkom obrazovanju. Uprkos tome što je on pohađao nastavu u oblasti prava dok je studirao filozofiju, Gojar-Fabr veli kako mu „boemski život burne mladosti nije ostavio prostora da se preispita o tadašnjim političkim problemima i, *a fortiori*, o samoj suštini politike”.¹⁴ Zbog toga deluje da njegove misli, i maločas iznete političke ideje u periodu iz pedesetih godina, deluju određenim teoretičarima neubedljivo i konfuzno.¹⁵ U tom smislu, Kasirer s pravom primećuje da takvu „strogost racionalne dedukcije kakva vlada u *Contrat social* Didro nije dostigao, niti za njom makar težio, u člancima iz *Enciklopedije* koji se bave osnovnim pitanjima državnog i društvenog poretka” (Kasirer 2003: 332). Neposredno pre prvog enciklopedijskog toma Didroova misao stremila je etici, time i ka religiji, materijalizmu i naturalizmu; prema umetnostima i matematici, ali, očito, ne izravno ka politici u onom užem smislu, već u širem, sociološkom i antičkom određenju pojma *politika*. On se bavio političkom sociologijom društva u kontekstu kritike religijskog sujeverja. To je flagrantno ukoliko se samo pogleda sadržina njegovih prvih filozofskih spisa: od *Filozofskih misli* (*Pensées philosophiques*, 1745), do *Pisma o slepima za upotrebu onima koji vide* (*Lettre sur les aveugles à l’usage de ceux qui voient*, 1749), oni imaju širu političku pozadinu upravo zbog toga što se bave preispitivanjem tradicionalnog crkvenog autoriteta i ne mogu se posmatrati kao jedino filozofski spisi. Čini se da je većina teoretičara XX veka uvažavala i analizirala jedino čisto filozofske domete u njima. To, svakako, nije pogrešno, ali se njihova društveno-politička pozadina

¹⁴ « La ‘vie de bohème’ de sa jeunesse agitée ne lui a guère laissé l’occasion de s’interroger sur les problèmes politiques de l’heure et, *a fortiori*, sur l’essence du politique » (Goyard-Fabre 1984 : 92).

¹⁵ Vernijer nas obaveštava da je pravo praktično političko obrazovanje Didro stekao izuzetno kasno, više od decenije nakon prvog enciklopedijskog toma, između 1760. i 1770. godine, i to u salonu barona Holbaha (d’Holbach), što je u ondašnjem vremenu bilo istinsko stecište evropskih diplomata, filozofa, književnika i političara - upravo ovaj salon otvara Didroa ka „svetskoj pozornici” (« [...] le salon d’Holbach ouvre Diderot au spectacle du monde », Vernière 2018 : XXIII).

ne sme zanemariti: ona je možda na periferiji, ali nije nepostojeća. Kritika religije je direktno zadiranje u politička pitanja u epohi prosvetiteljstva kojih se Didro dotakao krajem pete decenije XVIII veka i zbog čega je za svog vremena, između ostalog, proveo tri meseca u zatvorskoj tvrđavi u Vensenu.

Da se Didro ozbiljnije shvati kao *književnik* koji je na osobeni način zadirao u političke tokove, promeniće jedan događaj iz sredine XX veka: otkriće davno zagubljenog rukopisnog fonda. Pre nego što je *fond Vandel* (*fonds Vandeul*) predstavljen široj javnosti i smešten u Nacionalnu biblioteku Francuske, mnoga didrološka istraživanja zanemarivala su Didroa kao političkog pisca - smatra Vernijer (2018 : III). Pristup mnogim nepoznatim pričama, teorijskim spisima i davno zagubljenim pismima bio je omogućen zahvaljujući Herbertu Dikmanu (Dieckmann), koji je sačinio inventar ovog fonda.¹⁶

Dakle, ako se danas promeni ugao posmatranja i ako se postavi pitanje može li se govoriti o Didrou književniku, piscu, tj. misliocu-prosvetitelju, koji se dotiče društveno-političkih tema, onda ono otvara prostor za nešto pozitivnije odgovore. Didro nije težio nikakvom sistemu u hegelovskom ili kantovskom smislu ni u filozofiji, pa ni u politici. Zato ga treba posmatrati kao svestranog mislioca koji ima iskazane političke ideje i od koga se, uostalom, ne zahteva da ponudi konačan odgovor ili relevantna politička systemska reforma; dovoljne su, i više nego podsticajne, njegove razgranate ideje koje se protežu od članaka, preko teorijskih spisa, sve do književnosti i lične prepiske, za koju, ipak, Vernijer veli da je lišena političkih aluzija (Vernière 2018: XXIII). Jedan pomalo nepravičan sud. Didro je vodio intenzivnu, misaono i tematski bogatu prepisku s brojnim produhovljenim korespondentima. On je u pismima bio i izvestan hroničar epohe prosvetećenosti, te se ne može reći da je njegova prepiska potpuno lišena političkih aluzija i da je on u tom pogledu ostajao nem.¹⁷ Vernijer verovatno aludira na to da neposredni

¹⁶ Prethodno su bili poznati i dostupni *fond Nežon* (*fonds Naigeon*) i *fond Sankt Peterburg* (*fonds Saint-Petersbourg*). Nermin Vučelj u istraživanju o Didroovom rukopisnom nasleđu navodi kako je fond Vandel posedovala porodica „Didroove kćeri sve do poslednjeg direktnog potomka, koji umire 1911. godine” i da mu se nakon toga gubi svaki trag (Vučelj 2013a: 211). Tako je ovaj, pokazaće se danas, značajan rukopisni fond bio izgubljen sve do 1951. godine, kada ga je Dikman otkrio (2013a: 211).

¹⁷ Didro je obavestavao prijateljicu Sofi Volan o aferi Kalas u pismima iz septembra 1762. godine. To je očigledna i direktna politička aluzija na verske netrpeljivosti među katolicima i protestantima u Francuskoj. Zatim, pismo Katarini Velikoj o Fridrihu II od 22. februara 1774. ima širi politički nagoveštaj - u njemu se pod velom prosvetiteljske poduke i prijateljske naklonosti krije kritika pruskog vladara, ali i despotizma uopšte (Diderot 2014: 1211). Osim toga, Didro se interesovao i za političko-sudsku aferu s jezuitima iz godina 1761-1763, koja je dovela do toga da se taj red ukine i zabrani u Francuskoj, što je takođe komentarisano u prepisci.

politički događaji nisu i glavni predmet Didroovih razmatranja u prepisci. Međutim, svako etičko pitanje kojim se on bavio bilo je neminovno i u vezi s društvom kao političkom zajednicom.

To samo znači da pojam *politika* Didro nije shvatao u užem smislu, kao drugi prosvetitelji. U tom smislu Krokerova ocena je opravdana, on nije bio politički filosof. Zato nema ni njegovog *Društvenog ugovora* (*Du contrat social*, 1762) ili *O duhu zakona*. Međutim, to što ne kritikuje direktno državotvorno uređenje i zakonodavne principe, kao što je to činio Monteskje i u književnom delu *Persijska pisma* (*Lettres persanes*, 1721), a ne samo u spisima iz političke teorije, ili Volter u *Raspravi o toleranciji* (*Traité sur la tolérance*, 1763), što je podrška sudskoj borbi za rehabilitaciju osuđene porodice Kalas, ili Ruso u *Društvenom ugovoru* i u *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1755), to ne znači da se on nije bavio društveno-političkim problemima svoga doba. Za Didroa je politika „nauka o čoveku u društvu; ona je jedno poglavlje morala, i kao takva, potčinjena razumu”.¹⁸ Takvim pristupom, francuski prosvetitelj politiku nedvosmisleno povezuje s etikom, što i jeste jedan od njenih ciljeva; etika kao nauka o moralu, tj. o običajima, dotiče politiku jer ona definiše norme i zakone, koji utiču na život pojedinca u društvu. Baš kao što je bilo i s Platonovim (Πλάτων) etičko-političkim učenjem. Na osnovu takvog humanističkog shvatanja politike, Vernijer zaključuje da je Didroov osnovni princip to da „politici ne treba da bude cilj da učvrsti vlast ili da zasnuje poslušnost”, već da osigura sreću ljudi, čime ona, zapravo, teži moralnom cilju (2018 : VI). Sada je jasno zašto Gojar-Fabr ne očekuje kompletnu političku teoriju ni od *Enciklopedije* ni od Didroa samog.

Kasnije salonsko iskustvo kod Holbaha omogućilo je Didrou da se nanovo i u književnim delima zapita o suštini politike. Tako politika i društvo zauzimaju značajno mesto u *Dodatku Bugenvilovom Putovanju*. Nigde se kod Didroa priroda i građansko društvo ne sučeljavaju tako oštro negoli u ovoj priči. U dijaloškoj formi, u *Dodatku* se raspravlja o prirodnom i društvenom moralu, samim time prirodnom pravu i zakonu. Sve su to određujuće karike u didroovskom etičko-političkom lancu kojima se razmatra položaj pojedinca u građanskom društvu koje ga proždire i otuđuje od prirode. Sprega etike i politike u ovoj priči dostiže pravi prosvetiteljski sjaj. Stoga, u XXI veku, kada nam je ovaj francuski pisac dostupan

¹⁸ « La politique au contraire est la science de l'homme en société ; c'est un chapitre de la morale, et comme telle, soumise à la raison » (2018 : V). Vernijer ne nudi precizan podatak odakle citira ovu Didroovu misao, već se samo poziva na *Enciklopediju* uopšte. To je, uostalom, društveni kontekst u kojem je nastajala politička misao francuskog materijalizma. Ideološko-politički stavovi prosvetitelja bili su u neposrednoj vezi s njihovim etičkim pristupom.

preko celovitih kritičkih edicija njegovih sabranih dela, zahvaljujući naporima brojnih didrologa, ne bi bilo primereno da se njegova politička misao u analizi veže jedino za enciklopedijske članke ili teorijske spise.

3. Slika dva društva u *Dodatku*

Luj-Antoan grof de Bugenvil (Bougainville) je kao prvi Francuz oplovio svet 1766-69. godine, a zabeležene dnevničke refleksije uredno je razvrstao i potom objavio *Putovanje oko sveta* (*Voyage autour du monde*, 1771). Bugenvilovo iskustvo podstiče Didroa da razmotri razliku između čovekovog *prirodnog stanja* (*état de nature*) i organizovanog zapadnoevropskog društva. On je bio fasciniran kako je francuski admiral opisao tahićansko pleme, gde je s posadom proveo devet dana u aprilu 1768. godine. Francuski pisac je kao polazište uzео Bugenvilove memoare da bi stvorio fiktionalnu dijalošku priču s političkim stavovima o društvenim odnosima i običajima pojedinaca u dva različita poretka. Didro zapravo želi da preispita koliko je građansko društvo uređeno i u kojoj meri je ono napredovalo u odnosu na plemensku organizaciju bez jasnih državnih zakona. U ovom izmišljenom *Dodatku*, koji je navodno Bugenvil izostavio iz svog *Putovanja*, Didro problematizuje pitanje kolonizacije i privatne svojine, predlaže obrise društvene reforme, zadire u učenje o prirodnom pravu i, na kraju, trudi se da odmereno preispita tradicionalni religijski moral.

Dina Gudmen (Goodman) u radu „Struktura političkog argumenta u Didroovom *Dodatku*” (“The structure of political argument in Diderot’s *Supplément*”, 1983), ističe ideje o socijalnoj reformi društva i veli da se ključ *Dodatka* krije u „dijaloškoj sintezi koja je istovetna pozivu na reformu”.¹⁹ U suštini, Didro je na ivici da zagovara povratak u prirodno stanje jer je oduševljen time kako Tahićani slobodno žive, neopterećeni problemima savremene civilizacije. Njegova ideja reforme, iako slična rusovskoj, pomalo je neodlučna i bez jasne poruke na kraju kakvo društvo on, zapravo, želi; njegov socijalni program ostao je na nivou utopističke zamisli jer francuski prosvetitelj na kraju nije ponudio nikakvo održivo rešenje.

Iako ga privlače čari prirodnog stanja i bezazlena sreća domorodačkog društva koje živi van ostatka civilizacije i ne zna za greh, zločin ili društveni prestup, francuski pisac mora da je uviđao da se u vremenskom trenutku u kojem je pisao ne može živeti u prirodnoj anarhiji bez ikakvih društvenih ograničenja (iako to u

¹⁹ “The key to the *Supplément* lies in the dialogic synthesis that is identical with the call for reform” (Goodman 1983: 123). Autorka, takođe, naglašava da je jedan od retkih didrologa koji ovu priču smatraju političkim delom Herbert Dikman.

priči nigde ne priznaje). Civilizacija je krenula određenim tokom, svojevolljno ili ne, i kolektivni povratak na potpuno prirodno stanje je svakako nemoguć. U tahićanskoj zajednici, kako je predstavlja Didro, ne postoje stvari kao što su *brak, građanski zakon, preljuba, krađa*, kao ni brojne druge građanske konvencije, tj. tradicionalne norme koje ograničavaju pojedince i nude im „pravila ponašanja” u savremenom društvu. Jedini cilj Tahićana je, kako to opisuje francuski pisac, da se produži vrsta, a njihove međusobne ljubavne i bračne veze traju dok god im je to prijatno. To je ono što je Didrou u teoriji privlačno - da se živi u slobodi i prema prirodnom zakonu bez ikakve društvene represije. Ovom pričom Didro samo razmatra da li je moguće da se društvo vrati na prvobitne međuljudske odnose koji su vladali u primitivnim zajednicama, a da pritom moderna društva ostanu moderna. Upravo način na koji Tahićani uživaju u prirodi i slobodi Didroa navodi da prednost dá naturalističkoj etici. Čovek koji je ostao u prirodi i uživa njene zakone srećniji je negoli skupina u građanskom društvu.²⁰ U vezi s tim, Lester Kroker uviđa određene slabosti *Dodatka*, za koji kaže da je tek „plitka kritika civilizovanih društava” (“rather shallow critique of civilized societies”, Crocker 1974: 80). Za Krokera, slabosti se kriju upravo u Didroovom apstraktnom tumačenju zakona. U ovoj priči, veli američki didrolog, „on nam daje prilično banalno i zaista besmisleno shvatanje kako bi se zakoni obavezno poštovali ukoliko oni ne protivreče prirodi. Nameravano ili ne, ovo je recept za anarhiju i nerazumevanje funkcije zakona, kao i formula lišena konkretne suštine [...]”²¹

Ukoliko Didro daje prednost prirodnom pravu i poručuje pojedincu da se upravlja sopstvenim prirodnim nagonima jer jedino oni vode ka sreći, onda se

²⁰ Očigledna je paralela s Rusoovim tezama. Kod njega postoje dva stupnja prirodnog stanja: u prvom stupnju „pojedinaac je sam sebi dovoljan, s jedinkom suprotnog pola kontaktira samo da zadovolji svoje prirodne nagone i produži vrstu. Kontakti takve vrste, kao i svi drugi susreti ljudi, manje-više su slučajni i ne rezultiraju nikakvim oblicima društvenog udruživanja” (Vukadinović 1993: 45); drugi stupanj u osnovi je sličan kao i prvi, razlike su u sledećem: „[...] s jedne strane dolazi do ubrzanog intelektualnog razvoja pojedinaca, a s druge strane do početnih oblika međusobnog udruživanja. Razvoj ljudskog duha je, po Rusou, bio moguć zahvaljujući čovekovoju urođenoj sposobnosti usavršavanja” (1993: 48). U odnosu na Rusoa, Didro je negde između. Tahićani nisu baš sasvim na prvom stupnju, njihovi kontakti nisu slučajni, ali nisu ni građansko društvo. Opšti cilj na ostrvu je da se produži vrsta, tj. da se zadovolje prirodni nagoni. Međutim, oni, ipak, kontaktiraju međusobno iako nisu obrazovali građansku zajednicu koja zakonima i konvencijama ograničava pojedinačnu sreću, ponašanje i slobodu. Na Tahitiju postoji izvesna sloboda garantovana prirodnim pravom, ali su ustaljeni i izvesni plemenski običaji, koje reguliše samosvest pojedinca, a ne pozitivni zakon, kao u organizovanoj državi.

²¹ “He gives us the rather trite and really quite meaningless notion that if laws did not violate nature they would be obeyed. Intended or not, this is a prescription for anarchy and a misunderstanding of the function of law, as well as a formula devoid of concrete substance [...]” (Crocker 1974: 126-127).

on svrstava u redove filozofa kojima su „norme pozitivnog prava”, kako navodi Gordana Vukadinović, „sekundarne i prolazne” (Vukadinović 1993: 15). Za Didroa, prirodno pravo, iz kojeg se rađa *prirodni zakon (loi naturelle)*, jeste u potpunom skladu s razumom i zbog toga ono treba da bude najviši etički, time i društveno-politički princip, koji bi čovek morao da sledi. Poziv na preispitivanje, pa onda i na društvenu reformu, oseća se od prvih stranica, koje počinju razgovorom ličnosti imenovanih kao A i B. Uvodno poglavlje pruža odličan pregled i ističe razlike u slici dva društva.

Prema istorijskim podacima, Bugenvil je zaista poveo izvesnog Tahičanina Aoturua u Pariz. U Didrovojoj fiktionalnoj spekulaciji u *Dodatku*, koja je u službi njegove etičke ili političke teorije, B u jednom trenutku na početku priče svedoči kako je baš on upoznao tog Tahičanina. Aoturu se teško snalazio u pariskom društvenom miljeu: ne samo da mu je bilo dosadno među njima, kako kaže B, već on nikada nije uspeo da savlada francuski jezik, koji je neprilagodljiv za tahičanski izgovor, te je patio za svojom plemenskom zajednicom (Didro 2014: 16). Pored očigledne jezičke barijere, B prenosi i ostale kulturološke razlike: „On ne shvata ništa od naših običaja, zakona, u kojima vidi samo prurušene prepreke u stotinama različitih oblika, prepreke koje mogu kod njega da izazovu zgražavanje i prezir bića u kojem je osećanje slobode najdublje od svih osećanja” (2014: 18).²²

Tako B, zahvaljujući Bugenvilovom *Putovanju*, zaključuje da je plemenski život u divljini jednostavan, dok su organizovana društva samo složene mašine: „Tahičanin dotiče početak sveta, a Evropljanin njegovu starost” (2014: 18).²³ Moguće je da pod time Didro podrazumeva kako je osamnaestovekovna savremenost iscrpela čoveka i prirodne resurse koji su mu bili na raspolaganju, dok je Tahičanin očito ostao u boljem položaju. Budući da živi u prirodnom stanju, on je zdraviji, vedriji i veseliji, a da ga spoljašnost „moderne civilizacije” u tome ne ometa.²⁴ Susret s nepoznatom civilizacijom otvara vidike i koristan je iz više razloga, kako B navodi:

Bugenvilovo Putovanje je jedino koje mi je učinilo privlačnim druge zemlje osim moje. Do tog štiva mislio sam da nam nigde nije tako dobro kao kod kuće, ishod koji sam očekivao za svakog stanovnika na kugli zemaljskoj, prirodnoj posledici

²² « Il n’entend rien à nos usages, à nos lois, ou il n’y voit que des entraves déguisées sous cent formes diverses, entraves qui ne peuvent qu’exciter l’indignation et le mépris d’un être en qui le sentiment de la liberté est le plus profond des sentiments » (2002 : 546).

²³ « L’Otaïtien touche à l’origine du monde, et l’Européen touche à sa vieillesse » (2002 : 546).

²⁴ To je, može se reći, istovetno onome što bi neki čovek XXI veka rekao za današnji društveni trenutak. Život na selu je jednostavniji, time verovatno i privlačniji, u odnosu na grad i sve ono što današnji urbani metež nosi. To bi bile sociološke razmere ove Didroove priče smeštene u kontekst XXI veka kada je društvo nanovo u krizi (političkoj, etičkoj, vrednosnoj i svakoj drugoj).

privlačne sile tla, privlačenja koje se duguje pogodnostima u kojima uživamo i za koje nemamo jemstva da ćemo ih drugde pronaći (2014: 16).²⁵

U drugom poglavlju priče zadire se dublje u kritiku francuskog društva XVIII veka i ono se preispituje u svim aspektima. Neki od osnovnih problema i motiva kojih se Didro dotiče podudarni su sa suštinskim tezama Žan-Žaka Rusoa iz *Rasprave o naukama i umetnostima* (*Discours sur les sciences et les arts*, 1750) i *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*. I dok je centralna tačka prve Rusoove *Rasprave* da se pokaže kako napredak umetnosti i nauka vodi duhovnom nazadovanju jednog društva, a druge da je upravo privatna svojina stvorila klasne razlike i nejednakosti među ljudima, Didro se u *Dodatku* bavi time kako oni žive u različitim kontekstima, a u istom istorijskom trenutku. Plemensko uređenje na Tahitiju nema nikakvih dodirnih tačaka s građanskim životom, religijom i etikom modernog Pariza XVIII veka. Međutim, to nije neorganizovana zajednica, ona se temelji na nekim običajima i, što je važnije, na plemenskoj jednakosti. I kao što Ruso uviđa da je izvor društvene nejednakosti privatna svojina, upravo o njoj govori Didro, referišući se na došljake-kolonizatore.

Glavni junak drugog poglavlja priče je najstariji i najmudriji Tahičanin, koji je već pri prvom kontaktu s Bugenvilovom posadom uvideo srž problema. Civilizovano društvo, iz kojeg oni dolaze, duboko je pokvareno i naopako ustrojeno, vrednosti su poremećene, a neimenovani Tahičanin to oseća. Putnici koji su se obrelili na obalama Tahitija bili su *slika i prilika* udaljene i nepoznate Evrope. Starac poručuje zemljacima da ne treba da slave došljake, već da žale što su ih upoznali, anticipirajući kolonijalni imperijalizam: „jednog dana ćete im služiti, i bićete jednako pokvareni, zli i nesrećni kao što su to i oni sami” (Didro 2014: 22).²⁶ Za starca, Bugenvil je „poglavica pokornih razbojnika”, koji može naškoditi sreći i ustrojstvu koje na ostrvu vlada. Tahičani idu „za čistim nagonima prirode”, dok je Bugenvil „pokušao da obriše iz njihovih duša njena svojstva” (2014: 22). Tahičanin ukazuje kako se i na licima ljudi ogleda njihov način života: „Pogledaj ove ljude, vidi kako su pravi, zdravi i jaki; pogledaj ove žene, vidi kako su prave, zdrave, krepke i lepe” (2014:

²⁵ « Le voyage de Bougainville est le seul qui m’ait donné du goût pour une autre contrée que la mienne ; jusqu’à cette lecture, j’avais pensé qu’on n’était nulle part aussi bien que chez soi, résultat que je croyais le même pour chaque habitant de la terre, effet naturel de l’attrait du sol, attrait qui tient aux commodités dont on jouit, et qu’on n’a pas la même certitude de retrouver ailleurs » (2002 : 545).

²⁶ « Un jour vous servirez sous eux, aussi corrompus, aussi vils, aussi malheureux qu’eux » (Diderot 2002 : 547).

24-25).²⁷ Na kraju govora, on poentira kritikom privatne svojine kada naglasi da na ostrvu *sve svima pripada*, a da ih je Bugenvil „podučavao ne znam kakvom već razlikovanju tvogega od mojega” (2014: 22).²⁸ Upravo se rusooovskim načelima starac vodi kada odsečno poruči francuskom grofu: „Onaj koga hoćeš da potlačiš kao divljaka, Tahicanin, tvoj brat je; obojica ste deca prirode; kakvoga prava imaš nad njim a da on nad tobom nema?” (2014: 23).²⁹ Starac ne želi da se na Tahitiju obistini ono što je Ruso primetio za civilizovana društva - čuvena rečenica iz *Društvenog ugovora* kaže da je „čovek rođen slobodan, a svuda je u okovima” (Ruso 1949: 9).

Upravo ovim paralelama između, s jedne strane, slobode i jednakosti na ostrvu i, s druge, klasnih razlika koje uzrokuju privatne svojine u organizovanim državama, kakva je i bila Francuska u tom periodu, Didro prikazuje kako jedno društvo koje se smatra civilizovanim, zapravo, šteti prirodnom razvoju pojedinca. Po njegovom shvatanju, društvo, ukoliko se ne vodi zakonima prirode, koji su večni i primereni za sve podjednako, donosi načela i građanske konvencije koje su protivrečne i prirodi i ljudima. Na taj način, pojedinac, koji ima prirodne nagone, ograničen je i ne može da dostigne individualnu sreću, što, svakako, nije humanistički ideal kojem Didro inače teži. U tom slučaju, na gubitku su i pojedinac i društvo kao celina, jer ono ne može da funkcioniše bez individue i obratno (bez obzira na to što je Ruso utopistički smatrao da ljudski kontakti mogu biti slučajni). U tom smislu, mnogi marksistički teoretičari, poput Lefevra, u Didrou vide preteču neke vrste *komunizma*. Čarls Lipton (Lipton), na primer, primećuje da je *Dodatak* Didroova „pobuna protiv klasnog društva, nostalgичna želja da se vrati u detinjstvo rase, kada su ljudi bili jednostavni, ljubazni i poštteni, kada nisu bili razdvojeni privatnom svojinom i bogatstvom i nisu znali ništa o državi”.³⁰

²⁷ « Regarde ces hommes ; vois comme ils sont droits, sains et robustes. Regarde ces femmes ; vois comme elles sont droites, saines, fraîches et belles » (2002 : 548).

²⁸ I u ovim redovima može se podvući izvesna paralela s Rusoom. Upravo se pitanje privatne svojine evocira u njegovoj *Raspravi o poreklu nejednakosti*: „prvi koji je ogradio zemljište i rekao: ‘Ovo je moje’, naišavši na prostodušne ljude koji su mu poverovali, u stvari je osnivač obrazovnog društva” i malo dalje: „Ne verujte varalici! Propašćete ako smetnete s uma da plodovi pripadaju svakom i da zemlja nije ničija!” (Ruso 1949: 139). U Didroovoj priči, varalice su očigledno došljaci.

²⁹ « Celui dont tu veux t’emparer comme de la brute, l’Otaïtien est ton frère ; vous êtes deux enfants de la nature ; quel droit as-tu sur lui qu’il n’ait pas sur toi ? » (2002 : 548).

³⁰ “It is a rebellion against class society, a nostalgic desire to return to the childhood of the race when men were simple, kindly and honest, were not separated from each other by private property and wealth, and knew nothing of the state” (Lipton 1944: 141).

4. Zaključno razmatranje

Iza ovog teorijskog poređenja urođeničke zajednice i zapadnoevropskog društva krije se više Didroova politička kritika francuskih običaja, naravi i građanskog morala negoli koherentna reforma društva. Na osnovu izdvojenih primera može se pomisliti da su prikazani Tahićani na istom ili čak nadmoćnijem intelektualnom stupnju u odnosu na Bugenvila i njegovu posadu, iako žive u prirodnom stanju. Didroov starac ne priča proizvoljno i neutemeljeno, već s antičkom mudrošću izlaže rusooovske ideje. Njegova kritika je filosofska, pronicljiva, mudra i tačna kada procenjuje moral i postupke francuske ekspedicije. Opisani Tahićani su prosvেćeni, razmatraju svoju okolinu i preispituju stvarnost, inače bi Bugenvilov dolazak prošao nezapaženo i oni bi bili izmanipulisani. Međutim, da li su pravi Tahićani koje je francuski admiral sreo bili zaista prosvеćeni onako kako Didro želi da budu? Vil i Ariel Djurant vele da su pravi Tahićani bili znatno drugačiji u odnosu na to kako ih je Didro naslikao u *Dodatku*. Štaviše, on je bio slabo obavешten o Tahićanima, čak ih je i sám Bugenvil „opisao kao ljude opterećene sujeverjem i tabuima, uplašene imaginarnim zlim duhovima i pokorne sveštenicima” (Djurant 2003: 609). Francuski pisac je, ipak, stvorio književnu fikciju.

Sve ono što Didro zamera građanskom društvu - smisleno je. Međutim, ukoliko su Tahićani intelektualno nadmoćniji nego „civilizovani” Evropljani, da li onda on predlaže da se čovečanstvo vrati na taj politički model organizovane zajednice? Kako se to uopšte može izvesti u savremenom dobu, koje je daleko od početka civilizacije? Didro nije ponudio konkretan odgovor na to da li bi radije živeo u takvoj zajednici ili u Francuskoj XVIII stoleća i da li se građansko društvo može prilagoditi prirodnom stanju u gradovima. Zbog toga je Kroker bio u pravu kada je procenio da je Didroova teorija društva u *Dodatku* plitka; ona ne nudi konačno i održivo rešenje, ali ideje slobode i jednakosti urođeničke zajednice, koje na prvo mesto stavljaju sreću pojedinca, svakako su primamljive. I dok je kritika zapadnoevropskog društva i iskrivljenih običaja koji protivreče prirodi na mestu, šira politička pozadina *Dodatka* pruža pojednostavljeno utopističko viđenje, kao što je i Rusoovo o superiornosti primitivnih društava. Didro koristi priču o Tahićanima više da istakne konkretne probleme političke organizacije i društvenog morala Evrope u XVIII veku, nudeći idealizovanu sliku o Tahićanima, da bi podvukao tezu o lošim stranama modernog političkog društva, pre nego što on zaista zastupa bilo kakav povratak na pređašnje stanje, koje je epoha pre civilizacije.

Stoga, Didroova književna priča potkrepljuje samo sociološke razlike između dva sveta: vidimo divlje Tahićane koji ubiru plodove svoga dara s neba, dok građanina

u društvu nipoštašava drugi građanin (u Didroovoj terminologiji najčešće je to monarh, tiranin ili despot), koji se izdaje za apsolutnog suverena, čime pojedinac postaje rob državotvornih zakona jer oni ne važe podjednako za sve, poput prirodnih. Didroov stav se verovatno nazire iza ličnosti B. Kada ga pri kraju priče A pita da li čoveka treba civilizovati ili prepustiti njegovim nagonima, B uzvraća da, „ako želite biti njegov tiranin, civilizujte ga”, međutim, ukoliko se želi sreća i sloboda za čoveka, onda ne treba da se iko meša u „njegove poslove” (Didro 2014: 93). Sve ovo navodi Stefana Pižola (Pujol) da u napomeni za Didroov *Dodatak* napiše kako je „rasprava o primitivizmu kod njega, kao i kod većine filozofa, mesto gde se ispituju stanje zapadne kulture, poimanje napretka, valjanost i opravdanost zakona”.³¹ Pažljivom čitaocu je, prema tome, jasno da je Bugenvilovo *Putovanje* Didrou poslužilo kao inspiracija i gorivo da otvori polemiku o gorućim društveno-političkim pitanjima XVIII veka i da je on bio politički mislilac na osobeni način, koji ga i izdvaja od ostalih istaknutih prosvetitelja.

I dok je Kroker u poslednjim decenijama XX veka razmatrao u kojoj meri se o Didrou može govoriti kao o političkom filozofu, budući da je bez *sistema*, namera ovog istraživanja bila je da se pruži širi sociološko-politički kontekst; da se on prikaže kao angažovani *politički pisac*, koji nije imao objedinjeni politički sistem, ali koji se bavio politikom, kao jednom od suštinskih delatnosti čovekovih. U svetlu prethodno rečenog i na osnovu odabranog korpusa koji se izdvojio za ovu analizu, može se zaključiti da postoje jasni stožeri Didroove političke misli: oni se ogledaju u idejama o *pojedinцу, društvu, prirodnom pravu, prirodnom stanju, zakonima i građanskim normama*.

Izvori

1. Diderot, Denis (1995), « Autorité politique », « Droit naturel », in : Denis, Diderot, *Œuvres – politique* (tome III), Éd. Laurent Versini, Paris : Robert Laffont.
2. Diderot, Denis (2002), *Supplément au Voyage de Bougainville*, in : Denis, Diderot, *Œuvres – contes* (tome II), Éd. Laurent Versini, Paris : Robert Laffont.
3. Didro, Denis (2014), *Dodatak Bugenvilovom Putovanju*, prev. Miloš Konstantinović, Beograd: Paideia.
4. Diderot, Denis (2014), « Lettre à Catherine II », in : *Œuvres – Correspondance*, tome V. Éd. Laurent Versini. Paris : Robert Laffont, p. 1210-1212.

³¹ « La discussion sur le « primitivisme » [...] est chez lui, comme chez l'ensemble des philosophes, le lieu d'une interrogation sur l'état de la culture occidentale, sur la notion de progrès, sur la validité et la légitimité des lois » (Pujol 2004 : 1099).

5. Ruso, Žan-Žak (1949), *Društveni ugovor i O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, prev. Tihomir Marković i Radmilo Stojanović, Beograd: Prosveta.

Literatura

1. Crocker, Lester (1974), *Diderot's chaotic order, approach to synthesis*, New Jersey: Princeton University Press.
2. Crocker, Lester (1984), "Diderot as political philosopher", *Revue Internationale de Philosophie*, Presses Universitaires de France Paris, 38, 120-139.
3. Djurant, Vil i Ariel (2004), *Doba Voltera, istorija civilizacije Zapadne Evrope od 1715. do 1756, sa posebnim naglaskom na sukob između religije i filozofije*, prev. Ljubomir Veličkov i Lazar Macura, Beograd: Vojnoizdavački zavod / Narodna knjiga.
4. Goodman, Dina (1983), "The structure of political argument in Diderot's *Supplément au Voyage de Bougainville*", *Diderot studies*, Droz Geneva, 21, 123-137.
5. Goyard-Fabre, Simone (1984), « Les idées politiques de Diderot au temps de l'*Encyclopédie* ». *Revue Internationale de Philosophie*, Presses Universitaires de France Paris, 38, 148/149, 91-119.
6. Kasirer, Ernst (2003), *Filozofija prosvetiteljstva*, Beograd: Gutenbergova galaksija.
7. Lipton, Charles (1944), "The Social Thought of Diderot", *Science and Society*, New York, vol. 8, no. 2, 126-142.
8. Mornet, Daniel (1954), *Les Origines intellectuelles de la Révolution française*, Paris : Armand Colin.
9. Latrej, Andre (1961), „Francuska u doba Luja XV”, in: E. Peroa, R. Duse i A. Latrej. *Istorija Francuske*, tom I, od najstarijeg vremena do 1774. Beograd: Prosveta, 576-613.
10. Proust, Jacques (1995), *Diderot et l'Encyclopédie*, Paris : Albin Michel.
11. Pujol, Stéphane (2004), « Notice », in D. Diderot, *Contes et romans*, éd. de Michel Delon, avec la collaboration de Jean-Christophe Abramovici, Henri Lafon et Stéphane Pujol. Paris : Gallimard, 1098-1110.
12. Sée, Henri (1897), « Les idées politiques de Diderot », *Revue historique*, Presses Universitaires de Paris, 1, 46-60.
13. Vernière, Paul (2018), « Introduction », in D. Diderot, *Œuvres politiques*. Éd. Paul Vernière. Paris : Classiques Garnier, I-XLII.
14. Vučelj, Nermin (2013), „Didro i vek prosvetćenosti”, *Philologia*, Filološki fakultet Beograd, XI, 63-70.
15. Vučelj, Nermin (2013a), „Didroov opus i hronologija izdanja sabranih dela”, *Filolog*, Filološki fakultet Banja Luka, VII, 208-217.
16. Vukadinović, Gordana (1993), *Žan-Žak Ruso i prirodno pravo*, Novi Sad: Visio Mundi.

Milan N. Janjić
University of Niš
Faculty of Philosophy

DIDEROT - POLITICAL THINKER

Summary

Denis Diderot (1713–1784) didn't write a political treatise and he hardly systematically presented his political ideas, but these do exist in his work and they can be brought together. Researchers have tried to do that in their theoretical articles and studies, as well as in thematic editions of Diderot's political writings collected in a single volume, of which we already have two such editions in the 20th century - one edited by Vernière (1963) and the second by Versini (1995). Diderot expressed his political ideas in the articles "Political Authority" and "Natural Law". In the first part of this article two opposing approaches are considered on the question of whether Diderot is a political thinker or not and what his achievements are; then we are going to analyse the political context of his tale the *Supplément au Voyage de Bougainville* (1772/1935). The *Supplément* is rich with his main political ideas, such as: the relationship between nature and man, the difference between natural and civil law, the origin of power and question of social reform.

► **Key words:** Diderot, politics, nature, natural law, society.

Preuzeto: 23. 1. 2021.
Korekcije: 18. 2. 2021.
Prihvaćeno: 19. 2. 2021.

Jovica M. Mikić¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

RAZVIJANJE I VREDNOVANJE (JOŠ) JEDNE GOVORNE VEŠTINE

Josifović Elezović, Sanja (2021), *Vrednovanje veštine govora u nastavi engleskog jezika kao stranog*, Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet.

0. Nova knjiga profesorke Josifović Elezović, *Vrednovanje veštine govora u nastavi engleskog jezika kao stranog*, nadovezuje se na prethodnu monografiju čiji je predmet bilo vrednovanje receptivnih jezičkih veština. Celina će, dakako, biti zaokružena objavljivanjem dela o vrednovanju preostale jezičke veštine – pisanja.

Sadržaj knjige čini šest poglavlja: 1. *Uvod*, 2. *Govor kao jezička veština u nastavi engleskog jezika kao stranog*, 3. *Konstrukti u vrednovanju veštine govora*, 4. *Načini vrednovanja govora u nastavi engleskog jezika kao stranog*, 5. *Implikacije rezultata proučavanja za savremenu nastavu i vrednovanje govora u nastavi engleskog jezika kao stranog*, 6. *Zaključak*.

1. Autorka uvodi čitaoca u tematiku kroz kratak osvrt na tretman govora u nekoliko metodoloških pravaca, uz zapažanje da primena komunikativnog pristupa posebno podstiče istraživanja govorne interakcije. Uprkos pojačanom zanimanju za govornu praksu u nastavi, i dalje postoje manjkavosti u njenom vrednovanju, te je osnovni cilj knjige da ponudi sistematski pristup ovoj oblasti.

2. U drugom poglavlju, govor je razmotren sa lingvističkog, psiholingvističkog i primenjenolingvističkog stanovišta. Ova jezička veština određuju se kao „interaktivni proces stvaranja značenja”, sastavljen od niza mikroveština kao što su izgovaranje zvukova, biranje odgovarajuće reči, isticanje bitne informacije. Govor obuhvata četiri osnovna procesa: *konceptualizaciju* ili planiranje sadržaja poruke i kontrolisanje interakcije, *formulaciju* ili pronalaženje odgovarajućih leksičkih jedinica i njihovo uklapanje u razumljive celine, *artikulaciju* ili motoričku kontrolu govornih organa, *samovrednovanje* ili uviđanje i ispravljanje vlastitih grešaka. Osnovne karakteristike

¹jovica.mikic@ff.unibl.org

govornog diskursa, po kojima se on razlikuje od pisanog diskursa, jesu prolaznost, neposrednost, niska leksička gustina, jednostavne rečenice.

Što se tiče vrednovanja govora, predloženi aspekti nedvosmisleno ukazuju na kompleksnost ove oblasti. Pri izradi testa najbitnije je, mada ne i dovoljno, uzeti u obzir izgovor, gramatiku i vokabular. Kriterijumi za vrednovanje izgovora trebalo bi da budu razumljivost, komunikativna efikasnost, izražajnost i prirodnost. Pri proceni gramatičkog aspekta, treba imati u vidu da se u govoru koriste svedene ili nepotpune strukture, kao i imenske fraze na početku ili na kraju rečenice. Vokabular odlikuju jednostavne ili obične reči, generičke reči razumljive u datom kontekstu, kao i poštapalice i leksičke fraze. Osim toga, u govoru se dešavaju omaške, a njih evaluatori treba da tretiraju drugačije nego prave greške. Optimalnom pripremanju, izradi i ocenjivanju testova može da doprinese razmatranje sledećih aspekata: društvenih i kontekstualnih faktora koji utiču na govor; karakteristike koje ovu jezičku veštinu čine teškom za učenike; znanja, kompetencije i stavovi ispitanika.

3. U trećem poglavlju, konstrukt se definiše kao sposobnost koja se dešava u ljudskom mozgu ili kao smislena interpretacija posmatranog ponašanja. Prilikom formulisanja konstrukta u jezičkom testu, težište se može staviti na sposobnost koja se meri, na zadatak, ili pak na interakciju ova dva aspekta. Osim detaljno obrazloženog konstrukta, dobar test sadrži i precizne opise zadataka i procedure ispitivanja i ocenjivanja. Pri specifikaciji testa, prvi zadatak jeste da se odredi njegova osnovna svrha, s tim što isti test može imati i više svrha (npr. jedan usmeni odgovor ispitanika može se vrednovati kao izvedba, kao postignuće i kao vladanje stranim jezikom).

U okviru komunikativne kompetencije kao krovnog konstrukta, ključni konstrukti jesu tačnost, leksička i gramatička kompleksnost, tečnost i razumljivost govora. U obzir se moraju uzeti i komunikativne strategije, diskursna, interaktivna, pragmatička i sociolingvistička kompetencija. Autori testa treba da odrede i vrstu ili vrste govora koje nameravaju da vrednuju (npr. formalni ili neformalni; imitativni ili responsivni; interaktivni, poluinteraktivni ili neinteraktivni). Za svaki tip govora navode se najvažnije odlike, moguće podvrste i primeri.

Govoreći o specifičnim konstruktima, autorka ističe značaj govornih činova, a zatim se osvrće na razliku između makrofunkcija i mikrofunkcija, kao i na konkretne jezičke sposobnosti koje bi ispitanik trebalo da ispolji (npr. da opiše sliku ili održi prezentaciju). Kao specifični konstrukti mogu se odrediti i mikroveštine (produkcija fonema, morfema, reči, kolokacija i fraza) i makroveštine (vladanje elementima kao što su fluentnost, diskurs, stil, kohezivnost). Među kriterijume za vrednovanje govora trebalo bi obavezno uvrstiti i govornu interakciju.

4. U narednom poglavlju navedeni su relevantni načini vrednovanja govora. S jedne strane, postoji indirektno vrednovanje (od osobe koja se testira ne očekuje se stvarna govorna produkcija), poludirektno vrednovanje (u testiranju se koriste diktafon, kompjuterski program, knjiga testova) i direktno vrednovanje (razgovor sa ispitanikom obavlja prisutni sagovornik). S druge strane, vrednovanje može biti izolovano (fokusira se na jedan ili više elemenata jezičkog sistema), integralno (uključuje kombinaciju jezičkih veština koje se iskazuju u izradi integrisanih zadataka) i komunikativno (procenjuje se sposobnost upotrebe stranog jezika u realnoj situaciji i efikasnost komunikacije). Testiranje govora izvodi se u tri formata: individualno, po parovima i u grupi.

U ovom poglavlju razmatraju se još i vrste zadataka, skale ocenjivanja i ocenjivači. U zadacima zatvorenog tipa, odgovori su uglavnom kratki i predvidljivi, a pitanja se odnose na izolovane elemente nekog užeg jezičkog aspekta. U polustrukturisanim zadacima, jezička produkcija ispitanika može se samo delimično predvideti. U zadacima otvorenog tipa, od ispitanika se zahteva da nešto urade koristeći jezik, pri čemu im se ostavlja velika sloboda u izboru jezičkih sredstava i načina na koji će realizovati nalog. Sva tri tipa ilustrovana su primerima konkretnih zadataka ili vežbi.

Pozivajući se na *Zajednički evropski okvir*, autorka podseća na osnovna pravila za pisanje skala: kratkoća, jasnoća, konkretnost i razumljivost pojedinačnih deskriptora nezavisno od drugih. Deskriptori treba da budu iskazani pozitivno, da upućuju na ono što su ispitanici u stanju da urade i koliko dobro mogu to da urade.

Bez obzira na to da li su ocenjivači pasivni slušaoci govorne produkcije ili sagovornici i ispitivači, važno je uspostaviti konzistentnost ocenjivanja kod jednog ocenjivača ili između više ispitivača. Ocenjivanjem se mogu baviti i učenici tokom nastave, i to u dijagnostičke i kooperativne svrhe.

5. Na osnovu izvršene analize, izdvojeno je nekoliko načela koja je uputno primenjivati u tretmanu govorne delatnosti: nastavni planovi i programi treba jasno da istaknu usmerenost ka sticanju komunikativne, a ne samo jezičke kompetencije; da bi uspešno podučavao učenike veštini govora, nastavnik mora da poseduje i lingvističke i metodičko-pedagoške kompetencije; nastavnik treba da podstiče, prati i vrednuje jezičku interakciju na času; vrednovanje govora trebalo bi da se obavlja na različite načine, uz upotrebu savremenih tehnologija; veoma je korisno da učenici razvijaju sposobnost samovrednovanja i uzajamnog vrednovanja.

6. U zaključku autorka naglašava potrebu da se nastava i vrednovanje ove jezičke veštine neprestano osavremenjuju i ističe ključnu ulogu nastavnika: na njima ostaje „da budu dobro informisani i o pitanjima i problemima vrednovanja, da uspostave norme u skladu sa svojim nastavnim kontekstom, te preispituju i nadograđuju svoje stavove i kriterijume u zavisnosti od potreba i nastavnih situacija“ (str. 84).

Popis literature obuhvata preko 150 bibliografskih jedinica, od kojih je većina objavljena na engleskom jeziku. Najviše konsultovanih dokumenata tiče se evaluacije, ali i glotodidaktike uopšte i komunikativnog pristupa posebno. Zastupljena je još i pedagoška i psihološka literatura, a navedeni su i jednojezični rečnici engleskog jezika.

Rečnik osnovnih pojmova vezanih za tematiku knjige sadrži 63 odrednice, koje su prevedene na engleski jezik i praćene sažetom definicijom.

Na kraju prikaza iznosimo nekoliko zapažanja u vezi sa pristupom temi koji je primenjen u monografiji.

Ova knjiga može se čitati kao zasebna celina, ali se može posmatrati i kao tematski i strukturni nastavak dela posvećenog evaluaciji čitanja i slušanja, pod naslovom *Vrednovanje receptivnih jezičkih veština u nastavi engleskog jezika kao stranog*. To, između ostalog, znači da je ovom prilikom manje pažnje posvećeno pojedinim temeljnim pojmovima u oblasti evaluacije (predmet vrednovanja, pouzdanost i validnost testa, binarni tipovi vrednovanja), detaljnije razmotrenim u prvoj knjizi.

Vrednovanje govora razmatra se u kontekstu nastave stranog jezika, a ne kao zasebna delatnost u kojoj se ne uzima u obzir na koji način ispitanici stiču svoje kompetencije. Takav pristup, naznačen u naslovu knjige, potvrđuje činjenica da se u svim delovima razmatraju metodički aspekti: tretman govora u savremenoj nastavi, interakcija na časovima stranog jezika, stavovi, kompetencije i postupci nastavnika, teškoće učenika u ovladavanju ovom jezičkom veštinom, tipologija zadataka relevantna za nastavu. Osim toga, čitavo poglavlje posvećeno je upravo smernicama za planiranje i realizaciju nastave.

Mada se u naslovu knjige ističe engleski jezik, autorka u *Predgovoru* s pravom napominje da se razmatraju vrste govora korisne i za nastavu drugih stranih jezika. Ovome dodajemo da su, uz eventualno neznatno prilagođavanje, u nastavi bilo kog stranog jezika takođe primenjiva i načela u vezi sa vrednovanjem (formulisanje konstrukta, specifikacija testa, metode vrednovanja).

Važnu komponentu knjige predstavlja *Rečnik osnovnih pojmova*. Kao i u čitavoj oblasti glotodidaktike, i u vezi sa vrednovanjem ne postoji ujednačena terminologija na srpskom govornom području. Ponekad se za isti pojam koristi više termina, ili pak jedan termin označava različite pojmove (evaluacija, vrednovanje, procena; zadatak, aktivnost, vežba; nalog, instrukcija; ajtem; dizajniranje testa; input, predložak; izvedba, performans; jezičke aktivnosti; rubrika). Iako nije izvesno da će ostvariti (gotovo neostvarljivo) ujednačavanje terminologije, *Rečnik* pomaže da se razume i memoriše značenje termina koje autorka smatra bitnim za oblast vrednovanja govora.

Smatramo da knjiga *Vrednovanje veštine govora u nastavi engleskog jezika kao stranog* može da postigne višestruke ciljeve, u zavisnosti od potreba i namera budućih čitalaca: da posluži kao polazište za istraživanja pojedinačnih aspekata vrednovanja govora, da utvrdi svest o tome da su razvijanje i vrednovanje veštine usmenog izražavanja na stranom jeziku izuzetno značajni i složeni procesi, da doprinese teorijskom utemeljenju testiranja govora u nastavnim i vannastavnim situacijama.

Јелена З. Милић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за српску и компаративну књижевност

НЕИЗМЕРНИ ДОМЕТИ ЧИТАЛАЧКИХ ОГЛЕДАВАЊА

Бојанић Ђирковић, Мирјана (2020), *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања*, Ниш: Филозофски факултет.

Монографија *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања* ауторке Мирјане Бојанић Ђирковић настала је као резултат вишегодишњег истраживања у оквиру Центра за наратолошке студије Универзитета у Нишу, из којег је произашла и докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу. У складу са истраживачким опредељењем, монографија се састоји из два основна дела. У првом сегменту књиге разматрају се процес читања, статуси и концепти читалаца од антике до савремених методолошких оријентација. Обухватна анализа досадашње књижевнотеоријске мисли о читаоцу резултовала је систематичним прегледом и прецизним увидом у нормативна, формалистичка, новокритичка и структуралистичка (класичнонаратолошка), феноменолошка, семиотичка, рецепционистичка, психоаналитичка, деконструктивистичка, реторичка и посткласичнонаратолошка усмерења теорије читања.

Драгоцену научнокњижевну синтезу о читаоцу Мирјана Бојанић Ђирковић започиње излагањем темељних начела, која одражавају тежњу ауторке да уочи почетак, развојне етапе и релевантан опсег теорија читања, не би ли дала аргументовано сведочанство о континуираном интересовању за фигуру читаоца. Тиме имплицитно упућује на основна начела сопственог метода, који произлази из опсежног читања и уважавања традиције. Аналитичким и критичким сагледавањем књижевнонаучне традиције, Бојанић Ђирковић пружа сведочанство о бројним саплитањима теоретичара са неизоставним емпиријским аспектом књижевног текста. На њему је заснована и основна

¹ Ауторка је докторанда на Филозофском факултету у Нишу. Имејл-адреса: jelenamilic018@gmail.com.

типологија читалаца међу теоретичарима читања у којој се као два основна концепта издвајају емпиријски (реални, извантекстовни) и енкодирани (уписани, текстуални) адресат. Након прегледа критеријума типолошког разврставања различитих концепата читалаца међу теоретичарима читања, ауторка указује на нужност исправљања основних недостатака неких од њихових начелних тврдњи, од којих су као најважније издвојене: повезивање интересовања за читаоца са „трећом ером историје модерне књижевне мисли”, као и заобилажење „разматрања концепата читаоца у спрези са теоријама о значењу књижевног текста” (25–26).

Сагледавање концепта читаоца у књижевнотеоријској дијахронији Мирјана Бојанић Ђирковић започиње разматрањем аспеката рецепције и статуса читаоца у најзначајнијим античким поетичким списима. У оквиру Платонове теорије сазнања, Аристотелове теорије катарзе, Хорацијевог и Псеудо-Лонгиновог концепта *критичког* читаоца, сагледана су питања деловања књижевности или, прецизније, њени ефекти од уживања и сазнања, до критичког промишљања и инвенције.

Наредно поглавље књиге посвећено је процесу читања и концептима читалаца од феноменологије до теорије рецепције. Након оделка о феноменолошком концепту активног читаоца, значајни део ове целине припао је афирмисању „неправедно изостављених формалистичких метода у проучавању књижевности” (26). Формалистички допринос савременим теоријама читања уочен је у промишљању општих закона опажања, читаоачевог виђења, продужене перцепције, аутоматизације и онебичавања. Тумачећи новокритичарски концепт *помног читања* (*close reading*), залагање за ослобађање од спољашњег контекста и усредсређеност на реторичке аспекте текста као постулате ове методолошке оријентације, Бојанић Ђирковић указује на „двоструку погрешку” читања, којој су подлегли и најутицајнији теоретичари читања, занемарујући значења дела као целине, услед његовог искључивог свођења на једну интенцију – ауторску или читаоачеву.

Структуралистичко *читање* читаоца доноси терминолошко и методолошко богаћење науке о књижевности, у оквиру којег је формулисан и један *трајни* концепт читаоца. Реч је, пре свега, о енкодираном читаоцу, *наратору* Џералда Принса, који се развио у оквиру нараторологије као гране структурализма, опстајући као стабилан темељ за даља изучавања процеса рецепције и након нараторолошког заокрета. У контексту рецепционистичке теорије, читалац је сагледан као естетска и историјска категорија кроз истраживања Ханса Роберта Јауса (која су усмерена на историју рецепције), и, са друге стране, кроз

теоријски приступ процесу читања Карлхајнца Штирлеа, Манфреда Наума и Харалда Вајнриха.

Дијахронијским следом долазимо до оних резултата истраживања процеса рецепције која су допринела уобличавању теорија читања као методолошке оријентације. Сходно томе, значајна пажња у овом сегменту монографије посвећена је феноменологији као првој научно и методолошки утемељеној теорији читања, те теорији рецепције као другој методи кључној за развој теорија читања. Бартов *ход* од структуралистичке ка постструктуралистичкој фази пратио је и његову теорију читаоца, која се кретала од усмеравања развоја теорија читања (у тексту *Увод у структуралну анализу прича*), до утемељења *читаоца ствараоца* у познијим текстовима овог аутора. Након Бартове „апологије читаоцу” (124), анализирано је семиотичко читање и концепт узорног читаоца у текстовима Умберта Ека.

Допринос теорије читања Волфганга Изера сагледан кроз значај теоријско-методолошког указивања на динамичку природу конфигурисања значења књижевног дела, функцију празних места у процесу читања и афирмацију имплицитног читаоца. Вредност резултата Изерових промишљања процеса рецепције потврђена је њиховом универзалношћу и широким доменима апликативности. Ауторка прати усмеравања концепата Изеровог имплицитног читаоца и Бутовог имплицитног аутора у посткласичној наратологији, дајући увид у дијахронијску линију њихових настављача и кључне радове теоретичара који су укоренили ове значајне концепте теорије читања.

Говорећи о критици читалачког одговора као методолошкој оријентацији, у чијем су истраживачком фокусу доживљај текста и запажање читачевих реакција, ауторка указује на методолошки плурализам теорија читања и различите правце у оквиру наоко јединствених методолошких оријентација и поетика. Као један од примера наводи психоаналитичку оријентацију критике читалачког одговора, која је свој развој наставила кроз когнитивнонаратолошке теорије. Драгоценост овог поглавља огледа се, поред наведеног, у критичком разматрању систематизације корпуса критике читалачког одговора у домаћој и страниј стручној литератури.

Након разматрања прекретница у развоју теорија читања (теорије рецепције и критике читалачког одговора), Бојанић Ђирковић анализира социолингвистички и социолошки аспект процеса рецепције у текстовима Дејвида Блича и Стенлија Фиша. Истраживачку пажњу ауторка, потом, усмерава на емпиријску реализацију улоге енкодираног читаоца (имплицитног читаоца / ауторске публике), те на релације између емпиријског и имплицитног аутора у реторичкој теорији наратива Џејмса Фелана.

Дијахронијски пратећи статус имплицитног читаоца, имплицитног аутора и њихова мултиплицирања, ауторка се, логичним следом, окреће постмодернистичком редеофинисању читаоачеве улоге у конституисању значења књижевног текста и његових умножавања. Пратећи динамику измена статуса књижевног дела, долазимо до заокрета од класичне структуралистичке фазе у науци о књижевности ка посткласичној теорији читања. На примеру посткласичне реторичке теорије читања и читаоца, Мирјана Бојанић Ђирковић још једном афирмише смисао *сретања*, овог пута реторички усмерених промишљања наратива Вејна Бута са савременим теоријама читања.

У контексту теорије читања Стенлија Фиша, критички су сагледана њена методолошка полазишта, кодекси једне интерпретативне заједнице, обавезе, притисци и утисци са којима чита Фишов обавештени читалац. Поред наведеног, истичу се и основни недостаци интерпретативног система овог теоретичара читања: Фишов „пад у субјективизам” (212) и изостављање разматрања естетске вредности књижевног дела. Трансактивни читалац Нормана Холанда јавља се као још један пример субјективистичке оријентације у теоријама читања. Упркос бројним недостацима, изложене типологије читалаца, настајале као резултат преамбициозних тежњи теоретичара да избегну замке објективистичке или субјективистичке илузије, ауторка сматра значајним доприносом теорији читања и добрим поводом за даља разматрања читалачке слободе у процесу стварања (значења) дела. Фокус се, потом, пребацује на истраживања инструменталне моћи наратива у посткласичној реторичкој теорији наратива Џејмса Фелана и Питера Рабиновича, где је као значајан издвојен приступ читању као „искуству које се дели”, приликом комуникације између аутора, текста и читаоца, и то на више нивоа – когнитивном, афективном, етичком, естетском (221).

Исцрпан преглед теорија читања Мирјане Бојанић Ђирковић није заобишао ни контроверзну теорију *нечитања* и концепт *нечитаоца* Пјера Бајара, произашле из одређених читалачких пракси (Пола Валерија, Мишела Монтења, Оскара Вајлда и сопствених пракси аутора). Наратолошки заокрет у хуманистичким наукама донео је интересовање теоретичара за мултидимензионалност процеса читања, при чему бројни видови посткласичног *отварања* ка читаоцу у великој мери бивају мотивисани интердисциплинарним приступом тумачењу књижевности, пре свега когнитивним теоријама ума, психолошким и неуробиолошким истраживањима. У оквиру шесте целине књиге, М. Б. Ђирковић даје садржајна тумачења когнитивне теорије читања и наратива, чији је значај уочен у интересовању за когнитивне аспекте ре-

цепције тј. „премештању фокуса са текста и његових стратегија на читаоца и процес његовог менталног мапирања” (271). Говорећи о интерпретативном потенцијалу когнитивних теорија читања, ауторка истиче релевантност прве монографије о когнитивној наратологији у српској науци о књижевности ауторке Снежане Милосављевић Милић. Као подједнако важан покретач промена читаоачевог статуса, јавља се и пребацивање фокуса са наратива (као претежно оформљену конструкцију) на наративност (као процес и динамичко својство ума) у оквиру теорија наратива. Потом се истиче утицај Калеровог концепта *натурализације* на повезивање *света приче* са познатим моделима перцепције стварности у когнитивноратолошким теоријама читања. У том погледу, анализира се и неколико појмова афирмисаних у оквиру посткласичне наратологије, који су произашли из начелних аспеката натурализације (оквири и скрипти, наративизација, искуственост и нормализација). Тумачење видова читаоачеве комуникације са наративом у контексту когнитивноратолошке теорије, наставља се анализом урођеног читаоца и теоријом урањања Мери-Лор Рајан. Ауторка, потом, прелази на сагледавање опонента урођеном читаоцу – концепт *неприродног читаоца* у оквиру неприродне наратологије, који се јавља као новооткривена, мада амбициозна, могућност читаоачевог општења са светом приче.

На исцрпну синтезу типологије читаоца од антике до савремених теорија читања, у другој целини монографије надовезује се оригинални типолошки приступ читаоцима из позних романа Милорада Павића (*Предео сликан чајем, Хазарски речник, Друго тело, Вештачки младеж, Последња прича, Унутрашња страна ветра*). Обухватајући целокупан Павићев научнокњижевни рад (књижевноисторијски, књижевнотеоријски и књижевнокритички), тумачење укључује мултиплициране улоге романописца, књижевног теоретичара и историчара, антологичара и, пре свега, читаоца, обједињене јединственом функцијом аутора. Као примарни методолошки оквир за анализу Павићевих позних романа одабрани су херменеутичка традиција и савремене теорије читања. Фокусирајући се на статус имплицитног читаоца као на средишњи чинилац Павићеве поезике, Мирјана Бојанић Ђирковић учача нијансе читалачких одговора у Павићевим текстовима. Паралелно са читалачким одговорима, анализирају се аутопоетички ставови о читању и читаоцу, мултипликације ауторског гласа, ауторска овлашћења енкодираним читаоцима, прижељкиване компетенције ауторске публике, поступци укључивања/искључивања одређене групе читалаца. Особености, функције и апликативност енкодираног и емпијског читаоца разматрају се у контексту релевантних концепата савремене

теорије читања (празних места у процесу читања, неприродних наратива, наративне етике, трансмедиајалних читања, двоструке кодираности читаоца и др.). Приступајући ликовима-читаоцима као фигурама читања, ауторка анализира поступак имплицирања одређеног модела читања посредством карактеризације ликова. Значајна пажња посвећена је релацији текст – значење – читалац: интеракцији између текста и читаоца, процесу конфигурирања значења и ефектима текста на читаоца. На примеру појединачних Павићевих текстова ауторка разматра: којим аспектима реципијента се аутор/текст *обраћа* (чулима, мислима/разуму, осећањима), доминантне функције произашле из рецепције одређеног књижевног текста (сазнајна, естетска, етичка, афективна) и домете читалачке слободе. Притом се статус *прочитаног* креће од транскрипта доживљаја читања, до личних наратива о читању.

О системском, прецизном и концизном уобличавању обимне, релевантне грађе сведочи промишљен однос делова и целине у монографији. Евидентан је и смисао за осветљавање семантичке динамике релације *pars pro toto – totum pro parte*, нарочито у детерминисаном систему употребе паратекстуалних елемената монографије: садржаја, наслова поглавља и два садржајна појмовника (појмовник стратегија читања и појмовник читалаца у Павићевим романима). Концепција књиге Мирјане Бојанић Ђирковић и њен интерпретативни модел дају значајан допринос истраживањима у домену теорија читања и поетике Милорада Павића. Смисао сличности и разлика временски (и методолошки) удаљених теорија читања уочен је у интересу за читаочев мисаони и емотивни ангажман, али и естетску димензију наратива као резултата читања. Оригиналност приступа М. Бојанић Ђирковић несумњива је у прожимању имплицитне и експлицитне поетике романа Милорада Павића, којом се утврђује Павићева теорија читања и потврђује подједнака апликативност иманентне и експлицитне теорије читаоца.

Milan N. Janjić¹
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

PUTOVANJE KROZ FRANCUSKO KULTURNO NASLEĐE

Vučelj, Nermin (2020), *Francuska kultura: jezik, društvo i duhovnost kroz epohe. Knjiga I - od romanizovane Galije do renesansne Francuske*, Niš: Izdavački centar Filozofskog fakulteta.

Na samom kalendarskom početku 2021. godine, filološku akademsku javnost, prevashodno frankofonog usmerenja, obradovalo je izdanje studije *Francuska kultura: jezik, društvo i duhovnost kroz epohe*, koja se pojavila u okviru Izdavačkog centra Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. Njen autor - Nermin Vučelj, vanredni profesor francuske književnosti i kulture pomenutog fakulteta - prikazao je rezultate temeljnog istraživanja i u jednu kompleksnu studiju smestio i široj publici predstavio saznanja o bogatom francuskom kulturnom nasleđu. Vučeljevo hronološko putovanje kroz francusku kulturu, na koje nas poziva, zamišljeno je da se ostvari kroz dvotomnu monografsku studiju i da razmotri jezik, društvo i duhovnost kroz epohe, počevši od galskog perioda pa sve do druge decenije XX veka. Jedan deo posla već je završen, objavljena je prva knjiga, koja je neposredni predmet ovog prikaza, a koja se bavi događajima i ličnostima od romanizovane Galije do renesansne Francuske, kako se u njenom podnaslovu uostalom i određuje; druga, koja je u planu i okvirno najavljena za 2025. godinu, sagledaće epohe od klasičnog XVII veka (le Grand Siècle) do „srećnog doba” (la Belle Époque, 1889-1914), kako nam autor najavljuje.

Glavni cilj ovog kritičkog prikaza jeste da ukaže na značaj prve objavljene knjige, koji ona ima prevashodno za frankofone istraživače, jer se direktno bavi francuskom kulturom, ali i na njen, svakako, širi akademsko-filološki domet. Baveći se kulturološkim nasleđem Francuske, Nermin Vučelj se neminovno dotakao mnogih značajnih događaja iz istorije i drugih zapadnoevropskih zemalja (Engleske, Španije, Italije), te će ova monografija u svojoj celini biti korisna ne samo frankofonim istraživačima ili studentima jedino francuske književnosti i kulture, već široj publici. U ovom kratkom preglednom prikazu pokazaće se suštinske

¹ Autor je doktorand Filozofskog fakulteta u Nišu. Imejl-adresa: milannjanjic@gmail.com.

prednosti same knjige, njen formalno-metodološki sklop i vrednost sadržaja (na osnovu nekoliko odabranih primera), a entuzijasti se pozivaju da je pročitaju u celini.

Predavanja iz predmeta francuske kulture i književnosti, kao i brojni naučno-stručni radovi iz te oblasti, ali i osobeni odnos prema francuskom senzibilitetu, poetskom izrazu i celokupnim vrednostima jednog tako bogatog kulturnog nasleđa, omogućili su autoru da sva dosadašnja saznanja sistematizuje u jednu monografiju i sprovede u štampano delo koje nosi naslov *Francuska kultura: jezik, društvo i duhovnost kroz epoke*. Jedno takvo saznanje prošlih epoha, književnih razdoblja, dinastičkih sukoba i dvorskih intriga u zapadnoevropskim monarhijama, sagledano je iz optike savremenog oka, s neumitnom istorijskom distancom, određenim predznanjem iz ove oblasti i, što je možda i (naj)važnije, „bez intelektualne malokrvnosti zvane politička korektnost”, kako stoji u napomenama u samoj uvodnoj reči. Dve su metodološke ambicije vodile autora u sastavljanju redaka ove iscrpne studije: prva se ogleda u *kompanjonovskom pristupu*, koji poziva na „smelo preispitivanje poznatih, priznatih i nametnutih teorija”, a druga je *židovska*, koja se odnosi na čitaoca i njegov osobeni doživljaj, tj. priželjkivani angažovani upliv, jer Vučelj želi da se obrati *osobenom čitaocu*, koji od knjige „zahteva ono što se od njega i očekuje - skoncentrisanu misao, kritičku otvorenost, duhovno uranjanje”.

To je ostvareno u tematskim poglavljima-celinama, koji su raspoređeni na sledeći način: I. *Kultura*, II. *Galija*, III. *Franačka*, IV. *Francuska u doba Kapeta*, V. *Anglo-francuske veze od 11. do 14. veka*, VI. *Stogodišnji rat (1337-1453)*, VII. *Humanistički pokret u Francuskoj* i VIII. *Reformacija i verski ratovi*. Ovim poglavljima prethodi kratka ali efektna autorska najava naslovljena *Umesto predgovora*, a sledi ih izuzetno zaključno razmatranje *Umesto pogovora: Montenj i La Boesi*, nakon čega dolazi bibliografski popis korišćenih studija, kulturne i političke istorije, hronika, memoara, antologija, naučno-stručnih radova, rečnika, enciklopedija i gramatika, književnosti i kinematografije, kao i autorski *index nominum* - u kojem se popisuju ličnosti iz kulturne i političke istorije Francuske. Dakle, sve ono što se od jedne monografske studije visokoga ranga i u metodološkom smislu očekuje. Svako od poglavlja ima svoja potpoglavlja. Iscrpni bibliografski popis na osam strana podeljen je, takođe, na osam odeljaka i ukupno sadrži 125 referenci građe koju je autor obradio, sučeljno i vrednosno pozicionirao u odnosu na sopstvena shvatanja.

Racionalizovani sadržaj i odgovorna podela poglavlja na dalja potpoglavlja, kratka, ali ne i štura, klasičarski pregledna, ali ne i čisto informativna, već bogata podacima i kritičkim komentarima, čine ovu monografiju dostupnijom i „običnom” čitaocu. Priča o francuskoj kulturi je vešto vođena, svedočimo čitalačkoj lakoći koja je nesumnjivo rezultat brojnih autorskih poteškoća. Poglavlja su puna događaja i

autorskih kritičkih komentara tako da se sklopljena priča na nekim mestima čita kao roman, a ne kao suvoparna istorija gde su likovi, obično, lišeni životnosti i posmatrani kao puke istorijske činjenice umesto ljudi koji su zaista postojali. Kratki i koncizni naslovi poglavlja, kao i elaboracija koja ne podleže postmodernističkim terminima, mogu da pridobiju pažnju i lako upute čitaoca na podatke koji se u studiji nude. U nastavku će se na odabranim primerima pokazati šta čitalac može da očekuje od samog sadržaja.

I. Kultura i humanistički ideal. Prvo poglavlje o kulturi uopšte suočava nas sa onim što svi znamo, a što u poslednje vreme prolazi nezapaženo. Nakon što je pregledno prošao kroz postojeće definicije *kulture* u njenom užem i širem smislu, Vučelj suočava ono što u praksi prepoznamo kao *prava kultura*, što je odlika humanističkog obrazovanja koje se oličava u duhovno uzdignutom pojedincu, i *opštu informisanost*, koja gospodari našom epohom i koja nema dodirnih tačaka s nekadašnjom opštom kulturom i visokim estetičkim i etičkim vrednostima. Stoga, gnoseološko i aksiološko autorovo opredeljenje prema kulturi kao univerzalnoj društveno-političkoj datosti i fenomenu koji čovek iskustveno stiče, očigledno je - Vučelj nas podseća da postoje neke objektivne vrednosti koje se danas zanemaruju i previdaju, a koje su, ipak, vrednosno iznad prozaične savremenosti i lake zabave koja pretenduje da još jače potisne istinsku kulturu u nadolazećim godinama.

Onako kako se pozicionirao u odnosu na kulturu uopšte, tako je razmotrio i definisao ono što *francusku kulturu* čini - francuskom. Kulturološke osobenosti ne mogu se svesti samo na logičke i racionalizovane pojmovne odrednice, iako postoje određeni amblemi i kulturni simboli koje čovek osniva da bi razlikovao francusku od nemačke, ili španske, ili italijanske kulture. Nominalističko određenje nečije kulture se u ovoj studiji ne prihvata kao celovito. Nermin Vučelj ističe da su nam za istinsku spoznaju kulture određene nacije potrebni *unutrašnje čulo, intuicija i produhovljeno zapažanje*. Na taj način, on se u elaboraciji francuske kulture udaljava od stereotipnih odrednica, za koje veli da često mogu pre „da uproste i banalizuju ono što označavaju, umesto da precizno i tačno određuju i objašnjavaju određeni pojam”.

U tom smislu, težište ovog poglavlja je u kritičkom pretresanju i razlikovanju prave kulture, koja je plod humanističkog obrazovanja, od opšte informisanosti, koja je plod ponizne demokratičnosti i masovnih medija. Smisao pravog obrazovanja krije se u *izuzetnosti*, ono je pravo merilo, a „razum oruđe koje upravlja našim postupcima”; autor kulturu doživljava kao izazov individue naspram sebi, ona je neophodno oruđe da sebe prevaziđemo, da se izgradimo i nadogradimo. Jedino enciklopedijsko obrazovanje i prava kultura postavljaju „standarde koji nas možda

nadilaze a koje treba dosežati”. Umesto nekadašnjeg *znanja* iz opšte kulture, sada se, veli nam on, proverava *opšta informisanost* kod srednjoškolaca i studenata. Kroz ovo kritičko osveščivanje, autor nas upozorava konstatacijom da se obrazovanje u prve dve decenije XXI veka svodi na „usko utilitarno i neposredno aplikativno” i, kao takvo, pogoduje jedino tome da se „formira armija poluobrazovanih jedinki ograničene društvene samosvesti”. Upravo je današnje uprosečavanje individue suprotnost pravom obrazovanju, neophodnom preduslovu kulture kao civilizacijske tekovine, na koju svaki pojedinac ima pravo. Ta suprotnost nije ništa drugo do, kako podvlači autor, *carstvo osrednjosti* „u kojem se povlađuje nedostacima u obrazovanju, neizgrađenom ukusu, karakternim manama, prizemnim sklonostima, a sve pod geslom takozvane demokratičnosti koja iziskuje da se poštuje svačiji ukus, da se pojave i postupci ne vrednuju i time ne obeležavaju negativno u odnosu na neke druge fenomene”.

Kultura je cvetala u Zapadnoj Evropi za vreme humanističkog pokreta, kada su udareni temelji pravom obrazovanju, kada je začeto načelo naučnog istraživanja i etičko delanje. To se u ovoj studiji obrazlaže kroz VII poglavlje, koje se bavi humanističkim pokretom u Francuskoj. Kod Vučelja, bavljenje prošlom epohom ne podrazumeva samo spoznaju istorijskih činjenica u njenoj dijahroniji, već poziv da se na osnovu saznanja prošlih epoha preispitamo o vrednosnom stanju našeg društva danas. To je, uostalom, jedna od glavnih odlika ove studije - poziv na neprestano preispitivanje.

Humanizam je u ovoj studiji određen kao *kulturni pokret* koji je proizveo epohu koja se naziva *renesansa*. Humanistički pokret je zasnovan na idealu čija mera je čovek, on vraća antički pogled na svet koji se zagubio u ruševinama srednjeg veka i sholastičke didaktičke poduke u kojoj je individua obrazovno okovana. Pa tako, kako je to postavljeno u ovoj monografiji, važna istorijska ličnost za vreme humanističkog pokreta u Francuskoj bio je njen kralj Fransoa I (François I), iz dinastičke porodice Valoa (Valois). Da bi se sprečio sorbonski monopol nad obrazovanjem, Fransoa I je 1530. godine obrazovao Kolež kraljevih lektora (Collège des lecteurs royaux), koji se od 1870. godine zove Francuski kolež (Collège de France); dalje, ukazom iz Monpeljea 1537. godine propisano je da izdavači knjiga dostavljaju kraljevskoj biblioteci primerak svake objavljene knjige, što je preteča današnjeg zakona da Nacionalna biblioteka Francuske poseduje obavezni primerak svake štampane knjige, a 1539. propisan je kraljev ukaz, čime su se sudski i administrativni spisi od tada izdavali na francuskom, a ne na latinskom jeziku - samo su neki od podataka koji se nalaze u ovom poglavlju.

Značaj ovog poglavlja sastoji se u tome da se pokaže istorijska suština humanističkog ideala kojem je težila generacija naučnika, filologa, književnika i umetnika, u čijim naučnim raspravama i književnoumetničkim delima uživamo i danas. Poglavlje poziva da preispitamo našu stvarnost i da se nanovo osvrnemo prema sopstvenom urušenom obrazovanju. Jedino tako se može ostvariti nova renesansa koja je savremenoj civilizaciji i te kako potrebna. Zbog toga Vučelj insistira na humanističkim vrednostima i nekadašnjem pravom obrazovanju: u humanističkom viđenju sveta i čoveka, obrazovanje treba da bude opšte i kulturno potkovano kako bi se individua oformila kao slobodno i misleće biće s visokorazvijenom kritičkom svešću.

II. Rušenje mitova. Ispravno korišćenje istorijskih izvora i njihovo kritičko preispitivanje ogleđa se u poglavlju *Galija*, kada autor ruši moderni politički mit o *Galima, precima Francuza*. Na ovom primeru uviđa se ozbiljan pristup historiografskim podacima i činjenicama koji se porede s mitologizacijom, kojoj je Francuska u XIX i XX veku pribegla mahom iz političkih razloga, čime se istorija u biti negirala. Nermin Vučelj, nakon što je proučio podatke vodećih francuskih teoretičara i istoričara, poput Anrijete Valter (Walter) i Pjera Mikela (Miquel), konstatuje da su Gali Francuzima ostavili na upotrebu jedva stotinak reči i izvestan broj toponima, da francuski jezik ima latinski za svog razgovornog pretka, a ne galski izvorni govor. Iako Gali nisu direktni preci Francuza, onako kako se to predstavljalo široj javnosti u XIX veku, ipak se jedan deo galskog duha preneo i zauzeo određeno mesto u francuskom identitetu. Stoga, osobeni galski maniri, koje Francuzi nazivaju *gauloiserie*, što Vučelj autorski prevodi kao *galština*, kao „šaljivo, sočno, prostodušno, živčano komuniciranje”, utisnuti su u današnji francuski nacionalni duh.

Međutim, kritički je obrađena politička pozadina nedovoljno proverenih teza o galskim korenima Francuza. Naime, nakon brižljivo prikupljenih podataka, što je bio težak i zahtevan filološki poduhvat, budući da sami Gali nisu za sobom ostavili pisanih tragova jer su svoja učenja prenosili jedino usmenim putem, te ih upoznajemo samo posredno, što često dovodi do pogrešnih savremenih gledišta o njima, od Vučelja saznajemo da je moderni politički mit zvani *Gali, naši preci (Nos ancêtres les Gaulois)* ušao u školsku poduku 1867. godine, za vreme Drugog carstva. Pozivajući se na istoričara Pjera Mikela i antropologa Majkla Ditlera (Dietler), autor ruši ovaj mit i ispravno zaključuje da je on poslužio kako bi se kolektivna nacionalna svest umirila usled poraza u ratu s Prusima 1870. godine, nakon kojeg Francuska gubi teritorije na istoku, koje će povratiti tek nakon Velikog rata. I to nije sve, ovaj mit se proširio i za vreme Pete republike, kada su određeni političari u XX i XXI veku pozivali na nacionalno jedinstvo, insistirajući kako

su temelji francuskog nacionalnog nasleđa postavljeni u galskoj epohi. Poruka je sledeća: dužnost istoričara, tj. istraživača uopšte, jeste da pokrenu kritičku debatu o „manipulacijama nad istorijskom prošlošću” i „da se obznani duboka neistorijska priroda brojnih opšteraiširenih istorijskih pogleda na pitanje nacionalnog identiteta i porekla”. Takva dužnost se ispunila u ovom poglavlju.

III. Istoriografija i kinematografija. Širi značaj ove studije, u smislu da ona može biti korisna istraživačima i studentima engleskog jezika i književnosti, ogleda se upravo u poglavljima *Francuska u doba Kapeta, Anglo-francuske veze od 11. do 14. veka* i *Stogodišnji rat*. Retko kada je istorija dve države bila tako isprepletana kao što je to slučaj s Francuskom i Engleskom. Na primer, Vučelj primećuje da su se svi engleski kraljevi od Henrija II do Henrija VI, što je period od trista godina, ženili francuskim princezama. Dinastičke veze, uzrokovane geopolitičkim strateškim osvajanjima i podelom teritorija, uticali su na prirodu jezika koji se u srednjem veku koristio na Ostrvu. Ova poglavlja nam pokazuju da je preimućstvo starofrancuskog jezika posledica upravo normanske invazije kada je kontinentalni osvajač, zbog porekla, pežorativno prozivan kao Vilijam Kopile (Guillaume le Bâtard / William The Bastard), postao kralj Engleske. Tada se starofrancuski nametnuo kao jezik pisane komunikacije, kulturne interakcije, književnosti, parlamentarne rasprave i univerzitetske poduke. U tom smislu, pomenuta poglavlja potanko opisuju porodične veze i geopolitičke prepletenosti koje su postojale između francuskog i engleskog društva toga doba.

U ovim poglavljima, takođe, ogleda se i kako je Vučelj pristupio kinematografiji i integrisao je u priču o istorijskim zbivanjima. Filmske adaptacije vizuelno nam dočaravaju i oživljavaju ono što činjenična, pisana istoriografija ne može. Istorijske ličnosti i događaji često su bili predmet filmske ekranizacije, ali su ta ostvarenja retko kada ušla u neko filološko razmatranje kao validna referenca. U IV poglavlju (deveto potpoglavlje) pratimo porodicu Plantagenet - Henri II, njegovu tri sina: Ričard Lavlje Srce (Richard Cœur de Lion / Richard the Lionheart), Godfri (Geoffrey II) i Jovan bez Zemlje (Jean sans Terre), kao i supruga Alienora Akvitanska (Aliénor d'Aquitaine) - koja slavi Božić 1183. godine. Kroz siže filma *Zima jednog lava* (*The Lion in Winter*, 1968), koji je nastao na osnovu istoimenog pozorišnog komada Džejsma Goldmana, prikazuje nam se ono što znamo iz istoriografije: s jedne strane, francuski kralj Filip II Avgust (Philippe II Auguste) potražuje severni okrug Veksen nazad, koji je Engleskoj prethodno bio dat kao miraz ukoliko Ričard oženi francusku princezu Adelaidu (što se nije ostvarilo); s druge, sinovi kuju zaveru protiv Henrija II i u tome traže Filipovu podršku. Iako je film *Zima jednog lava* u potpunosti umetnička fikcija, on je, kako Vučelj pojašnjava, „u skladu s načelom verodostojnosti

da se scenski dočara ne ono što se stvarno desilo, već ono što se moglo desiti, a što odgovara poznatim istorijskim okolnostima, kao i karakternim osobinama likova u komadu kakve su nam poznate na osnovu svedočanstava koja su ostala o istorijskim ličnostima”. Još neki filmski naslovi koji se pominju u studiju jesu: *Edvard Drugi* (*Edward the Second*, 1991), britanskog reditelja Dereka Džarmana (Jarman), koji je na osnovu Marloovog (Marlowe) istoimenog komada uradio filmsku adaptaciju, kao i čuveni Besonov (Besson) film *Glasnik: priča o Jovanki Orleanki* (*The Messenger: The Story of Joan of Arc*, 1999) koji nam dočarava lik i delo Žane d'Ark.

U XXI veku, u akademskoj praksi, često se susrećemo s monografijama koje se sastoje od skupa prethodno objavljenih radova. Ova studija predstavlja filološko osveženje, jer se ona ne sastoji od autorovih poznatih radova, nego je celovita originalna monografija sastavljena od osam tematskih poglavlja, na 341 stranici. U tom smislu, knjiga koja se predstavlja javnosti ovim kritičko-vrednosnim prikazom, prema njenoj strukturi i filološkom pristupu, pridružuje se dometima „stare generacije” istraživača, koja nije nudila usko stručna tumačenja, već temeljno i celovito (sa)znanje s humanističkim ciljem. Autora vodi kartezijska sumnja jer, u njegovoj analizi, nijedan istorijsko-filološki izvor nije unapred prihvaćen kao takav, *apriori* istinit i neoboriv, nego se izvorima temeljno pristupilo kako bi nam se što preciznije ponudila odgovarajuća istorijsko-kulturološka slika, tj. istina, budući da ljudi imaju sklonosti da mitologizuju istoriju iz raznih ideoloških, političkih ili individualnih poriva.

S lansonovskom širinom i klasičarskom jednostavnošću, montenjevskom visprenošću i s humanističkim ciljevima, autor nas je uzbudljivo proveo kroz jedno kulturološko-saznajno putovanje, rasvetlio i podsetio nas na značajne istorijske ličnosti i događaje staroga kontinenta (osvajanje Galije, dinastije Merovinga, Kapeta i Valoa). Opisao je srednjovekovne anglo-francuske veze od XI do XIV veka i sačinio komparativnu lingvističku analizu u domenu frankologije. Izneo je detalje humanističkog pokreta i reformacije u Francuskoj, i, na taj način, u ovoj prvoj knjizi, od dve predviđene, objasnio sve pojedinosti jezika, društva i duhovnosti francuske kulture do renesansne epohe. I, na kraju, dok je u pripremi drugi tom *Francuske kulture*, prva knjiga se svakako preporučuje istraživačima frankofonog usmerenja i zaslužuje da pronade svoje mesto u nastavnoj literaturi kao udžbenik za studente francuskog jezika, književnosti i kulture. Čitalački užitek neće izostati ni kod intelektualno radoznalih slobodnih čitalaca, koji žele da prošire svoja saznanja o francuskom kulturnom nasleđu.

Јелена Г. Рељић¹

(РАЗ)ОТКРИВАЊЕ КВИР ИДЕНТИТЕТА

Перишић, Игор (2020), *Српски (о)квир. Прилози за читање српске књижевности у светлу квир теорије*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Квир теорија (енгл. *queer* – чуџак, чуџан, сумњив) развила се деведесетих година 20. вијека у оквиру геј-лезбијских студија, али за разлику од њих, квир теорија покушава да деконструише опозицију хомосексуалност : хетеросексуалност и покаже да не постоји универзалан модел хомосексуалности, да су идентитети флуидни, нефиксирани. Сам појам *квир* је германског поријекла, а од 14. вијека се усталио и у енглеском језику. Од самог почетка имао је негативну конотацију и користио се како би се неко одредио или означио као чуџан, сумњив, особењак. У америчком сленгу кориштен је и као погрдан и вулгаран назив за хомосексуалце. Међутим, временом је његова негативна конотираност превазиђена. Прво, од симбола еманципације лезбијки и гејева постао је симбол афирмације сексуалне другости уопште, а данас, најједноставније речено, означава све оно што је супротно хетеронормативности – нормама које се базирају на друштвено општеприхваћеној хетеросексуалности као једином „нормалном” и пожељном идентитету. Такође, односи се на све оно што се на неки необичан начин разликује од онога што је конвенционално, општеприхваћено, па с тим у вези може да се односи и на особе које су хетеросексуалне, али се не осјећају лакоодно због друштвено наметнутих норми и наратива.

Недавно је објављена књига *Српски (о)квир. Прилози за читање српске књижевности у светлу квир теорије* Игора Перишића у издању Института за књижевност и уметност. Аутор полази од претпоставке да је квир теорија већ довољно позната домаћој академској, па и широј културној јавности, те у уводном поглављу *Оквирно о квир теорији и српској квир књижевности* само укратко даје преглед теоријског одређења квира и најзначајније публикације, али упућује читаоца на фусноте и списак литературе на крају књиге ако би желио да се посвети даљем проучавању. Даље показује да се српска књижевност и те како може читати у свјетлу квир теорије, али истовремено наглашава да

¹jelena.reljic@live.com

је синтагма „српска квир књижевност” тек условна ознака која своје право одређење тек треба да добије и да појам квира у овој студији „хоће да буде лабави и толерантни оквир за другачија, апартна или уврнута читања у плурално схваћеној науци о књижевности” (18). Наиме, у недостатку конкретне, јасне и прецизне дефиниције, квир књижевност би се могла посматрати као она књижевност у којој доминирају квир мотиви и теме без обзира на то да ли је аутор жена или мушкарац и независно од тога какво је њихово лично сексуално опредјељење.

У наредних седам поглавља разматрана су дјела канонских српских писаца: Јакова Игњатовића, Стевана Сремца, Станислава Винавера, Растка Петровића, Слободана Селенића, Борислава Пекића и Давида Албахарија. У два огледа аутор се кроз компаратистички приступ дотиче дјела Марсела Пруста и Жана Женеа, а у једном и домаће паракњижевности Уроша Филипковића. Перишић на једном мјесту истиче да му је намјера била да акценат стави баш на канонске и баш на мушке писце, али не заборавља да у фусности заинтересованог читаоца упуту на текстове и анализе женског ненормативног искуства писања.

Ова књига нуди један сасвим нови приступ дјелима која су код нас врло радо читана, али и врло радо анализирана и сагледавана са различитих аспеката. Није да се није препознавао или разумио, али ипак је хомосексуални идентитет (као један од квир идентитета, који је у овој књизи понајвише разматран) појединих ликова бивао просто прећуткиван или скрајнут, уз површне алузије. Управо је њима аутор и посветио *Српски (о)квир*, надајући се да ће „српску књижевну критику и историју књижевности приближити утопијском новом животу у којем ће можда поново бити друштвено (од)важне” (57). Уз то, он нас упућује да у том кључу читамо и нека друга дјела, до сада махом сагледавана кроз призму анализа и тумачења академских књижевних критичара-ауторитета, а то су, прије свега, романи *Бакоња фра Брне* Симе Матавуља, *Нечиста крв* Боре Станковића, *Нове Јелене* Димитријевић, *Страст* Давида Пијадеа, *Теразије* Бошка Токина, *Дневник о Чарнојевићу* и *Роман о Лондону* Милоша Црњанског, *Тврђава* Меше Селимовића, *Животопис Малвине Трифковић* Мирка Ковача, *Употреба човека* Александра Тишме те неке приповијетке Иве Андрића и Лепосаве Мијушковић итд. Такође, указује и на савремене писце као што су: Биљана Јовановић, Милица Мићић Димовска, Јелена Ленголд, Дубравка Ђурић, Марија Кнежевић, Слободан Тишма, Сава Дамјанов и Владан Матијевић. Не заборавља чак ни писце млађе генерације као што су: Јелена Керкез, Тања Ступар Трифуновић, Никола Живановић, Олга Димитријевић, Драгослава Барзут, Бојан Кривокапић и Стефан Михајловски. Ови спискови свакако нису

коначни и аутор их оставља као полазне тачке будућим истраживачима. Осим тога, он сам позива заинтересоване читаоце „да га после сопствених искустава квир читања или читања квира допуне: perisigor@gmail.com” (27). Овакавим отвореним приступом указује се и на демократичност самог квир приступа који „није ексклузиван у смислу ограничавања на књижевнонаучну заједницу” (28). Отуда ријеч „читање” из поднасловa књиге аутор сматра бољим избором од, рецимо, ријечи „анализа”.

Поглавље *Друго име квира и кемпа* посвећено је Шамики Кирићу из романа *Вечити младожења* Јакова Игњатовића, који је објављен 1878. године. Термин *хомосексуалност*² тада још није био познат у Србији, али је Игњатовић за хомосексуалност као праксу свакако морао да зна с обзиром на то да је у то вријеме, а и раније, у нижим слојевима друштва на њу гледано са извјесном трпељивошћу. У дјелима нашег реализма сексуалност уопште, а самим тим и хомосексуалност, била је потиснута и цензурисана па се тако и *Вечити младожења*, још од Скерлића, као водећег и недодирљивог књижевнокритичког ауторитета, кроз цијели 20. вијек читао уз прећуткивање правога Шамикиног идентитета. Скерлићевску традицију гледања на Шамику као личност која је страна српској култури (без животног елана, воље, одлучности) наставиће и други проучаваоци српске књижевности. Тек ће се у текстовима Герхарда Геземана, Александра Јеркова, Душана Иванића, Драгише Живковића, а нарочито Драгане Вукићевић Шамикин психолошки профил покушати представити без лажних оквира.

Да би објаснио Шамику, с једне стране, као књижевни лик, а с друге стране као психолошки тип, аутор уводи теоријски концепт кемпа. Најшире схваћен, кемп је систем лажи који на крају открива истину. Тако Шамика у јавном животу прихвата улогу младожење, али исто тако све вријеме вјешто изналази разлоге и изговоре да се ипак не ожени. Не разумијевајући можда ни сам праву природу свог јунака, Игњатовић се и не бави његовом унутрашњом мотивацијом, већ га приказује само споља. Он свакако није могао ни да зна за стратегије кемпа с обзиром на то да се кемп теоријски разрађује тек у 20. вијеку.

С тим у вези аутор сматра да је „кемп концепт у објашњењу Шамикиног лика адекватан зато што нужно не укључује хомосексуалност” (54) и да је тешко утврдити да ли је Шамика, и као књижевни лик и као психолошки тип, заправо хомосексуалац. Зато се он опредјељује за сљедеће тумачење: као књижевни лик Шамика је мушкарац који није сексуално заинтересован за

²Термин *хомосексуалност* сковао је крајем 19. вијека психолог и публициста Карл Марија Бенкерт како би замијенио врло понижавајућу ознаку *содомит*.

жене, али је психолошки тип скривеног хомосексуалца или кемп-хомосексуалца чија се сексуална жеља никад и не мора реализовати нити је он мора до краја освијестити.

У сљедећем поглављу аутор остаје на тлу српског реализма и разматра лик чудне тетке Доке из Сремчеве *Зоне Замфирове*, коју види као типичан примјер квир феминитета. Наиме, она има незгодну нарав па умије и да се потуче, говори и кад је нико ништа не пита, мужа се готово уопште и не боји, пије и кафу и мастику, а пуши као Турчин, понекад и звижди док пролази сокаком, сједи прекрштених ногу итд. Сремац је само рачуна међу жене, а онда када нема другог назива за њено неуобичајено и за оно вријеме чудно, настрано понашање, које се супротставља општим патријархалним нормама, проглашава је просто – лудом.

Свој сопствени феминитет она доказује маскулиним средствима и по томе се потпуно издваја од осталих женских ликова који у таквој једној патријархалној заједници обично имају улогу мултипликације једног модела нарави или понашања. Кључан је онај дио романа када се Дока појављује у сцени својеврсне родне трансгресије. Наиме, када дође из амама, она Јевди, Манчиној мајци, занесено описује Зонину љепоту жалећи што није и сама бећар, односно она је жена која би се боље осјећала у мушком тијелу јер би тако могла уживати у еротичности друге жене коју сада и те како осјећа. Ова жалопојка односи се и на „интуитивну спознају да је у таквој ситуацији родна трансгресија немогућа, а да се лезбијска жеља у свету у којем живи уопште не може појавити као друштвено прихватљива, јер поврх свега ни сама није јасно освешћена у есенцијалном него само у конструктивистичком значењу” (69). Тако, када помаже Манчи, Дока у ствари ради оно што је одувijek у дубини душе несвјесно жељела – осваја дјевојку.

Поред Доке, аутор указује на још један квир идентитет, овај пут квир маскулинитет, а то је Манулаћ. Он је мање развијен и комички мање успио у односу на Доку, али се издваја као Манчин, а посредно и као Докин комични антагониста. Докина квир природа најподеснија је да раскринка Манулаћеву природу па она стога увјерено тврди да је он сексуално немоћан са женама, при чему „Дока на несвесном психолошком плану одстрањује конкуренцију у фиктивној утакмици за Зонину наклоност (Мане као сродник јесте део истог симболичког низа па не може у тој мери да буде ривал, мада би се неке Докине неспретности у обављању функције провадацике могле протумачити као кварење и тог посла)” (74).

У поглављу *Антиципација квир приступа* аутор Станислава Винавера означава као писца по којем би се историја српске квир књижевности могла амблемски идентификовати. Наиме, овим поглављем аутор српску књижевност кроз компаратистички приступ везује за наслеђе европске књижевности, и то тако што разматра Винаверово „чудно” тумачење и читање дјела Марсела Пруста³. Винавер је и иначе узмицао свим идеологијама и постикама које „хоће да коначно растумаче свет” (79). Овакву пишчеву слободу и отвореност Радомир Константиновић означио је синтагмом „Винаверова минђуша” у истоименом есеју.

Аутор издавају текст *Марсел Пруст саздаје у ропцу свет од успомена и преображава га у марионетски трепетни рај болесничке жудње*, који је нађен у Винаверовој заоставштини и први пут објављен тек 1997. године. „Већ од самог наслова сусрећемо се са карактеристичним Винаверовим патетично-узвишеним тоном, који с једне стране изгледа као да долази из неке његове *Пантологије*, што би се могло читати и као самосвесна пародија. Ипак, с друге стране, када се појединачно осмотри сваки део наслова, и када се запази да је овакав тон, додуше за пар октава пренаглашен, кореспондентан са Прустовим стилем, онда на малом простору добијамо попис или каталог карактеристика и тема романа *У трагању за изчезлим временом*, онога о чему су други критичари на „најнормалније” начине говорили” (83). Винавер долази до спознаје да је Пруст песимиста који излаз не налази ни у тјелесним ни у духовним задовољствима и да се један такав антрополошки песимизам можда може надвладати само умјетношћу, да би на крају поентирао закључком да Прустово дјело није ни завршено ни растумачено до краја, чиме се, у складу са квир теоријом, будућим читаоцима оставља могућност нових читања и тумачења.

У петом поглављу аутор разматра хомееротизам у *Африци* Растка Петровића. Требало би напоменути да хомееротизам не подразумејева нужно и постојање хомосексуалног односа и да се у *Африци* он нигаје и не реализује. Ослањајући се на квир истраживања Кристине Стевановић, аутор полази од чињенице да је Петровић био свјестан и до краја искрен када су „невоље са родом” у питању те да је пол/род видио као флуидну и провизорну категорију. Према томе, „са добрим разлозима може се претпоставити да је и сам Растко Петровић као личност био у најмању руку нехетеронормативан, са квир или флуидним сексуалним идентитетом” (103–104). Такође, хомееротски садржај

³ Овдје би требало напоменути и то да се у међуратном периоду код нас јавља спорадично одушевљење Прустом и да је међу првима о њему писао Слободан Јовановић још 1922. године, али касније је бивао бојкотован и озлоглашен због своје хомосексуалности.

не мора нужно бити и аутобиографски, али аутор у прилог тврђи о пишемом квир идентитету наводи и податке из Петровићеве биографије (*Изабрани човек* Радована Поповића) о „чудном” односу Петровића са сликаром Савом Шумановићем и извјесним Лепковским, у чијем стану у Вашингтону је и преминуо.

Централно мјесто у *Африци* заузима Петровићево одушевљење „црним тијелом”, али је у досадашњој литератури о томе говорено уопштено. Међутим, јасно је да је Петровић одушевљен и мушким и женским тијелима истовремено, али да овим првим ипак даје предност јер у његовим описима женске лепоте највише се пажње посвећује оној која је најсличнија мушкој. Другим ријечима, опис жене се „артифицијелизује и делимично маскулинизује, јер путников поглед дозива у сећање парадигму атлетски грађеног, у најмању руку андрогиног тела” (112).

Иако је концепт квир некрополитике уведен недавно,⁴ аутор га препознаје у романима *Пријатељи са Косанчићевог венца 7* и *Очеви и оци* Слободана Селенића, који су настали осамдесетих година 20. вијека. Прије свега, хомосексуалност је једна од честих Селенићевих тема, а аутор на једном мјесту каже да га је „очигледно дубоко опседала” (144) те да је латентно и аутобиографска. У сваком случају, Селенић се труди да хомосексуалност измјести у друге културе, односно у „простор другости”. И Владан Хаџиславковић из *Пријатеља* и Стеван Медаковић из романа *Очеви и оци* су енглески ђаци. Док Владан потпада под утицај стране културе усвајајући хомосексуалне склоности и заљубљује се у младог Албанца Истрефа (који иначе нема хомосексуалне склоности, али Селенић у његово окружење пројектује стереотипе о исламској хомосексуалности), Стеван се свим силама труди да се тим утицајима одупре и прекида сваки однос са Робертом Ракамом кад овај покуша да га пољуби. Међутим, и један и други су кажњени, а аутор принцип квир некрополитике види управо у томе што је „Хаџиславковић кажњен конкретним гротескним поразом у својој стратегији пигмалионске производње у исто време и жељеног љубавника и духовног сина, и мистериозним нестанком на крају романа, заједно са ишчезнућем старог Београда у седамдесетим годинама 20. века, док Медаковић бива

⁴Наиме, сам појам *некрополитика* увео је камерунски теоретичар Ашил Мбембе да би означио дискурзивну праксу институционалне моћи да наметне увјерење о томе ко може да живи, а ко би требало да умре. Иако би се првенствено могао односити на праксе тоталитарних режима, овај појам се користи и у умјетности за означавање стварања „живих мртваца”, односно тијела која ништа не значе у нормираној друштвеној заједници. На том трагу је група аутора 2014. године покренула нову област истраживања, односно квир некрополитику, у којој се „мапирају дискурзивне праксе настале у измењеном стању друштвене свести после 11. септембра 2001. године и терористичких напада на Сједињене Америчке Државе” (124). Стога је она обиљежена и исламофобијом, односно страхом од Другог.

сурово пренут из сопственог одрицања од квир природе тиме што се његов син Михајло, с којим никад неће остварити присан однос оца и сина, управо због немогућности да на себе преузме улогу традиционалне патријархалне, мушке очинске фигуре, идеолошки потпуно одваја од оца и узалудно гине на Сремском фронту” (143).

У седмом поглављу аутор супротставља роман *Златно руно* Борислава Пекића порнографском дјелу *Стакленац* Уроша Филиповића желећи да опозицијом књижевност/порнографија објасни проблематику квир дијалектике центра и маргине. Као књижевноканонску или центристичку репрезентацију хомосексуалног идентитета он издваја лик Симеона Сигетског, који заузима највећи наративни простор у трећем тому *Златног руна*. С друге стране, маргинална репрезентација хомосексуалног идентитета препознаје се у дневничким Филиповићевим записима о сексуалним доживљајима у тајним хомосексуалним београдским круговима. Порнографија је маргинална самим тим што искључује естетске вриједности, без којих нема књижевности. Осим тога, Филиповић хомосексуалност третира као скривени порок и јавну тајну, што је, у ствари, ништа друго до канонско схватање хомосексуалности. Према томе, како аутор закључује, „*Златно руно* се више конституише као уметнички субверзиван роман, а *Стакленац* као дело главног културноидеолошког тока” (172). Дакле, позиција Симеона Сигетског показује тенденцију укључивања хомосексуалног идентитета у некакву традицију. Тиме се показује да умјетнички изграђен и проживљен хомосексуални идентитет може бити успјелији од оног аутобиографског.

У посљедњем поглављу, да би поткријепио тезу Мишела Фукоа да је „слобода као универзално добро стално под некаквим кључем, било фактички, као што је то у затворима, било симболички, у модерном друштву као таквом” (178), аутор разматра два романа која на потпуно другачије начине тематизују квир маскулинитет – роман *Богородица од Цвијећа* Жана Женеа, чији се јунаци налазе под фактичким кључем у затвору, и роман *Брат* Давида Албахарија у којем су јунаци под симболичким кључем наметнутим од друштва.

Жене, који је и сам био хомосексуалац и који је доста времена провео по затворима, о квир идентитетима и мушком маскулинитету пише без зазора, док Албахаријев наратор од самог почетка романа Филипову причу доживљава као нешто настрано. Стога, ако ове романе посматрамо у кључу Фукоовог схватања механизма надзирања и моћи, аутор закључује да Женеов приповједач жели да оплемени квир маскулинитете који су тим механизмима у затвору

већ подвргнути, а да Албахаријев приповједач настоји да помоћу њих квир маскулинитет уклони као нешто чудно и настрано, у нашој култури непожељно.

У уводном поглављу аутор је нагласио да методолошки акценат његове књиге никако није и не може бити на историји српске квир књижевности јер, с једне стране, двадесетак година трајања квир теорије у српској књижевности није много, а с друге стране, квир традиција у српској књижевности одвећ је фрагментарна, нејединствена и противрјечна. Осим тога, до сада јединствене научне монографије о примјени квир теорије на српску књижевну традицију и нема. Међутим, када за то дође вријеме и стекну се услови, ова књига ће несумњиво имати огроман значај и централно мјесто у прегледу квир књижевности и литературе.

У посљедње вријеме код нас се преводе и радо, без зазора и отклона, читају дјела која у први план стављају различите типове квир идентитета. Такви су, на примјер, романи *Мидлсекс* Џефрија Јуцинидиса (Дерета), *Министарство неизмерене среће* Арундати Рој (Лагуна) или *Зови ме својим именом* Андреа Асимана (Штрик). Међутим, када нам на овакав начин такви идентитети буду откривени, или боље речено, разоткривени и у сопственој националној књижевности, дјелима која смо читали и по неколико пута, не може да изостане осјећање да смо много шта можда читали прилично површно. Игор Перишић је овом књигом отворио једно ново поглавље у српској књижевној критици и несумњиво је да ће она многим представљати полазиште за нека нова читања и тумачења, и то не нужно и не само у кључу квир теорије.

Милош М. Кеџман¹

ГРАМАТИЧКА, ТВОРБЕНА И ЛЕКСИКОЛОШКА ОРГАНИЗАЦИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ СЕМАНТИКЕ

Драгићевић, Рајна (2020), *Граматика у огледалу семантике*, Београд: Чигоја штампа.

Граматика у огледалу семантике нова је монографија Рајне Драгићевић, професорице Филолошког факултета Универзитета у Београду, објављена крајем 2020. године у издању београдске *Чигоја штампе*. Повезница готово свих радова је, како и сама ауторка наводи, „њихова *фазилингвистичност* у тематици и методологији, тј. испитивање језичких јединица чија семантичко-граматичка улога унутар лексеме, реченичне конструкције или реченице није јасно одређена, већ се прелива од једне до друге крајности могућег семантичко-функционалног спектра” (11). Радови су претходно већ објављени у другим публикацијама у протеклих двадесет година, а ауторка је при организацији књиге водила рачуна о хронологији њиховог настанка унутар сваког поглавља, о чему и реферише на крају књиге.

Из перспективе семантике сагледана је граматичка, творбена и лексиколошка организација српског језика, па је књига тако и конципирана – чини је шеснаест радова распоређених у три поглавља: I. *Граматика у огледалу семантике* (13–89), II. *Творба речи у огледалу семантике* (91–171) и III. *Лексика у огледалу семантике* (173–213), а осим тога сачињавају је *Уводна реч* (7–12), резимеи свих радова на српском и енглеском језику (215–230), *Библиографска белешка* (231–232) и *Регистар имена* (233–235). Прво поглавље чини пет радова: *О партикуларизаторима-садржавачима; О неким особеностима партикуларизатора-убличивача; О начинским прилозима субјекатске квалификације; Запажања о лексичкој негацији глагола и Правотисна решења нових речи у српским штампаним медијима*. Друго, најобимније поглавље, чини седам радова: *О ономотопејским именицама са суфиксима -ат, -ет, -от, -ут; Актуелна питања*

¹ miloskecman@gmail.com

науке о творби речи (на материјалу радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета); Статус деривационих односа у лексикологији; Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику; Префиксација у србистици и славистици; Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима и Семантичка деривација. Најмање обимом је треће поглавље, сачињено из четири рада: *О могућим интерпретацијама семантичког односа придева грд и горд*; *О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа*; *О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости* и *Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији*.

У раду *О партикуларизаторима-садржавачима* ауторка скреће пажњу на партикуларизацију помоћу партикуларизатора-садржавача, односно партикуларизатора који има значење посуде. Уз навођење адекватних примјера, Р. Драгићевић у раду приказује три типа партикуларизације, који су засновани на семантичком и синтаксичком критеријуму, а то су: 1) имплицитна партикуларизација, 2) регуларна партикуларизација и 3) партикуларизација с обавезним детерминатором. Поред терминолошких питања, одређивања појма *партикуларизатор* и теоријских закључака, илустрованих кроз примјере *тањир супе* и *лонац супе*, у раду се нуде и четири могућности које доводе до синтаксичко-семантичких рјешења у вези са уобичајеним или неуобичајеним држањем материје у одређеној посуди, уз које треба имати у виду и ниво партикуларизације.

Близак по теми првом раду је и следећи рад у књизи: *О неким особеностима партикуларизатора-убличивача*. Његов основни предмет јесу партикуларизатори-убличивачи са партитивном допуном (нпр. *букет цвијећа*, *грудва снијега*, *пласт сијена* и сл.) чија се материја или предмети исказани допуном (у наведеним примјерима: *цвијећа*, *снијега*, *сијена*) у исто вријеме и партикуларизују, убличивају и постају бројиви. Р. Драгићевић у раду анализира партитивне синтагме са убличивачима кроз призму инкапсулације, односно узајамног лексичког значења, а таквим проучавањем омогућава сагледавање семантичког утицаја двију контактних лексема једне на другу. У циљу што исцрпнијег испитивања семантичког садржаја убличивача, обрађене су полисемија и деривација ових ријечи.

У раду *О начинским прилозима субјекатске квалификације* ауторка је извршила семантичко и прагматичко испитивање реченица типа *Марко нервозно вози (ауто)* с фокусом на начинске прилоге са значењем људских особина, који у семантичком погледу одређују и именску и глаголску ријеч у реченици.

Баш због те могућности начинског прилога да одређује и субјекат и предикат, односно због преливања његове функције од атрибутивне ка адвербијалној и обрнуто, Р. Драгићевић у раду утврђује од чега зависи степен квалификације вршиоца радње.

Да глаголска негација није само граматички показатељ одричности глагола већ да она може довести и до семантичких резултата показује рад *Запажања о лексичкој негацији глагола*. Р. Драгићевић у раду даје осврт на претходне ставове лингвиста о негацији, који укључује *Правопис*, литературу и рјечнике, а поред тога даје пет семантичких могућности утицаја ријечце *не* на значење глагола. Коначан ауторкин закључак јесте тај да „негација глагола може довести до истих семантичких резултата као и негација придева, именица и прилога и да је могуће говорити и о лексичкој, а не само о граматичкој негацији” (75).

Радам *Правописна решења нових речи у српским штампаним медијима* Р. Драгићевић покушала је да одговори на питање да ли неологизме (који у српским медијима најчешће спадају у околионализме) у савременом српском језику, који представљају двочлане лексичке јединице, а чији је први члан непромјенљиви именички детерминатор (нпр. *мегафон дипломатија, селфи туристи* и сл.), треба писати спојено, као полусложеницу, тј. са цртицом, или растављено. Ауторка у раду истиче да се за рјешење ових правописних недоумица мора одредити „семантички, синтаксички и творбени однос између чланова ових јединица” (217). Поред тога, прави се паралела између неологизама у српском језику и у словенским језицима, коментаришу се и описују два приступа у славистици, односно два схватања статуса непромјенљивог детерминатора: према једном су непромјенљиви детерминатори посебне ријечи, док су према другом они дијелови сложеница. Ауторка на крају сваког схватања доноси кратка закључна разматрања, а на крају рада износи и сопствени приједлог.

Друго поглавље отвара рад под насловом *О ономотопејским именицама са суфиксима -ат, -ет, -от, -ут*. Невелика грађа за овај рад ексцерпирана је из Матешиневог обратног рјечника, а придодато јој је нешто ријечи из РМС и РСАНУ. Поред општих напомена о овим суфиксима са синхронијског и дијахронијског аспекта, ауторка у вези са овим питањем даје преглед значајнијих граматика и приручника, уз констатацију да у њима није посвећено много пажње овим именицама, због њихове малобројности. Посебну пажњу Р. Драгићевић посвећује значењу ових изведеница онда када се њима означава а) покрет праћен звуком (нпр. *бахат срца*), б) само звук (нпр. *гугут голуба*) и в) само покрет (нпр. *трепет*). У раду је извршена и анализа творбених основа и

утицаја суфикса на семантику ријечи, а затим је испитан развој полисемантичке структуре и деривационих гнијезда ових именица.

На материјалу радова Комисије за творбу ријечи Међународног славистичког комитета, како и стоји у поднаслову, настао је рад *Актуелна питања науке о творби речи*. Како и сама ауторка наводи у уводном дијелу, рад представља покушај да се систематизују путеви којима иде савремена дериватологија у славистичким истраживањима (104). Рад је тематски класификован, тј. подијељен на три дијела: у првом се говори о функцији творбе ријечи и твореница, у другом о средствима којима се творба ријечи остварује, док је посљедњи дио посвећен теоријско-методолошком приступу творби ријечи.

Статус деривационих односа у лексикологији наслов је, а уједно и предмет трећег рада у овом поглављу. Рад је заправо одговор на један критички став у вези са ауторкином дефиницијом лексикологије у књизи *Лексикологија српског језика*² и њено разјашњење.

Истраживање попредложавања именица предмет је рада под насловом *Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику*. Основни предмет рада јесте испитивање једног творбеног процеса – конверзије – из перспективе семантичких промјена, које доводе до преласка седам именица (*врх, дно, крај, дуж, пут, мјесто и чело*) у приједлоге. Из анализе семантичког садржаја набројаних именица и од њих добијених приједлога, ауторка долази до закључка да се однос полазне именице и добијеног приједлога не може третирати као хомонимија него као граматикална полисемија, чији је резултат нова лексема (а не ново значење полазне лексеме).

О приступу префиксацији у српској науци о творби ријечи, као и у остатку славистичког свијета, говори се у раду *Префиксација у србистици и славистици*. Кроз неколико поглавља, префиксација се посматра као слагање, као афиксација, затим као извођење (деривација) и, на концу, као посебан творбени начин – за овај начин опредељења је и Р. Драгићевић, па наводи неколико аргумената који иду у прилог оваквом приступу. У вези са овим посљедњим, ауторка у посебном одјелку истиче да „ситуацију значајно отежавају лексеме са тзв. префиксоидима, којих данас има све више” (145), за које такође сматра да их треба посматрати као засебан творбени начин који назива *префиксоидном творбом*.

Претпоследњи рад у другом поглављу носи наслов *Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима*. Окосницу рада чини запажање М. Николића, до

² Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

којег је дошао израђујући *Обратни речник српског језика*, да су придјевни на -ав у српском језику негативно маркирани, тј. имају непожељно значење. Прегледом релевантне литературе о творби ријечи у другим јужнословенским језицима и на основу грађе из поменутог рјечника (нешто више од 730 придјева), класификоване у 17 група придјева на -ав у српском језику, ауторка потврђује Николићево запажање.

У раду *Семантичка деривација*, којим се затвара друго поглавље књиге, Р. Драгићевић даје преглед схватања руских и српских лингвиста, те њихових дефиниција и критеријума за разумијевање термина *семантичка деривација*, истичући да се „његовим осветљењем фокусирају нека од фундаменталних питања лексичке семантике” (164). Са већином схватања ауторка се слаже (без намјере да се одређује за један одређени приступ), те говори о њиховом преплитању и међусобној неискључивости.

Поглавље *Лексика у огледалу семантике* отвара рад *О могућим интерпретацијама семантичког односа придева грд и горд*. Семантички развој прасловенског придјева *gъrdъ* тумачи се и објашњава на три начина: енантисемијом, платисемијом и осамостаљивањем примарног значења наведеног придјева.

У раду *О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа*, ауторка говори о појму *значењска подспецификованост*, као и о нивоима подспецификованости. Да је концептуална анализа пригодна семантичка метода за испитивање лексема са широм (подспецификованом) употребом, Р. Драгићевић ће показати на једној таквој лексеми – лексеми *основа*.

Полазећи од теоријског становишта да је значење лексеме услов и посљедица њене колокабилности настао је рад под насловом *О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости*. Доказујући претходно наведено, ауторка закључује да колокација уобличава значење лексема из којих се састоји, с тим да је слабији њен семантички утицај на фреквентне лексеме, односно јачи на оне мање фреквентне.

Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији затварају треће поглавље и књигу. Грешка коју су направили ученици Филолошке гимназије у Београду у вези са синонимом за придјев *тежак* (за који наводе несинонимну лексему *дуготрајан*) у реченици *Измуче се деца тежким путовањем*, полазишна је основа овога рада, па се с тим у вези и разматра и објашњава природа придјевске синонимије. У раду се отвара и питање утицаја редослиједа придјева у придјевском низу, те употребе везника на њихове семантичке односе.

Да закључимо. Радови Рајне Драгићевић обједињени у овој књизи, у којима је сагледана грамматичка, творбена и лексиколошка организација српског

Милош М. Кеџман

језика из перспективе семантике, драгоцјено су штиво, будући да доносе нека другачија рјешења и/или објашњења морфолошких, лексичких, творбених и синтаксичких проблема у српском језику и србистичкој литератури, уз компаративну анализу или осврт на ситуацију у неким другим словенским језицима. Вриједност књиге огледа се и у чињеници да је у њој обрађен велики број тема из више језичких области, а у многима од њих ауторка позива и на нека будућа истраживања, па се може очекивати, како и сама ауторка каже, да ће и стручњаци за лингвистику, али и љубитељи језичких истраживања, засигурно пронаћи у њој понешто што их инспирише.

Александар М. Матерић¹

ПОЕТИЧКИ ФЕНОМЕНИ КЊИЖЕВНОГ ОПУСА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Тутњевић, Станиша (2020), *Лирска мисаоност Десанке Максимовић*, Београд: Свет књиге; Десанка Максимовић: *Тражим помиловање*, приредио Станиша Тутњевић, Београд: Свет књиге.

Богат књижевни опус Десанке Максимовић често је бивао тема књижевне критике која је истраживала све оне поетичке феномене њене поезије (али и прозног, односно преводилачког опуса) због којих је Десанкино дјело све до данас тако живо, свјеже и због којих се она сврстава у умјетнички најрепрезентативније пјеснике српске књижевности. Због изразите продуктивности, али и поетичке аутохтоности, њен свеколик књижевни рад представља озбиљан изазов за све тумаче који желе да одреде неке кључне правилности у Десанкином дјелу.

Управо је нова књига Станише Тутњевића – *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* – својим устројством усмјерена на неке од најзначајнијих поетичких поступака пјесникиње. Сам наслов нам не открива суштину концепције књиге, будући да је истовјетан са насловом једног поглавља у њој, али је израз „лирска мисаоност” засигурно најадекватнији да укаже на аспекте проучавања Десанкиног опуса који су заједнички за сва поглавља књиге. Састављена од четрнаест самосталних поглавља, обједињених аналитичким циљем да се докуче извори и начин функционисања лирске мисаоности пјесникиње, књига нам пружа прегледну, детаљну и научно релевантну синтезу поетичких феномена Десанке Максимовић. Свако поглавље усмјерено је на конкретна поетичка питања, која се исцрпном анализом сагледавају у потпуности, да би из ње проистекли релевантни закључци који представљају драгоцјена полазишта за све будуће проучаваоце Десанкиног опуса.

Прво поглавље – „*Рађање песме*” Десанке Максимовић (5-36) анализира положај поезије Десанке Максимовић у српској књижевности и дефинише идејне темеље њеног пјесништва. Аутор у овом поглављу, али и на другим

¹aleks.materic@gmail.com

мјестима у књизи, истиче да Десанкина поезија, иако никада није слиједила конкретне модернистичке тенденције свог времена, а уједно је била отворена према традиционалном пјесничком поступку, представља складно укрштање модерног и традиционалног, због чега је деценијама уназад њена поезија једнако актуелна, читана и поштована: „Пошто није ишла за књижевном модом, поезија Десанке Максимовић била је приступачна за најшири круг читалаца. Али ако се за њену поезију не би могло рећи да је модернистичка, слободно се може рећи да је увијек била модерна и савремена. То значи да ова пјесникиња на пјесничком плану прати све значајније догађаје и збивања свог времена, свога народа, и сваког човјека” (12). Нарочито је значајан ауторов закључак у вези са упоришним тачкама Десанкине поезије. Анализирајући њен комплексан пјеснички опус, Тутњевић с правом закључује да „заправо *идеја природе, идеја Бога и идеја поезије, односно стваралаштва* постају три основна упоришна стуба њеног поетског свијета. Те три основне идеје њене поезије спајају се и прожимају на јединствен, само овој пјесникињи својствен начин, а на тој основи се надограђују још три, изведене, 'касније' идеје – *идеја љубави, идеја смрти и пролазности* и, коначно, *идеја патриотизма и социјалне правде*, што све скупа доприноси стварању једне широке и раскошне слике свијета дубоких значења” (13). Јасно је да дефинисане идеје представљају темеље Десанкиног стваралаштва, оне су створиле пјесникињин литерарни свијет у којем су изникле неке од најљепших пјесама српске књижевности. Аутор књиге ће у суштини свако наредно поглавље на неки начин посветити анализирању ових идеја, како би се њихово присуство у Десанкиној поезији у потпуности освијетлило.

Поглавље *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* (37-54) усредсређено је на рефлексивност поезије Десанке Максимовић, која се сагледава на примјеру конкретних пјесама о змији, откривајући дубоке митске, архетипске слојеве Десанкиног пјесништва и доказујући његову семантичку комплексност, која често умије остати скрајнута и непримијећена.

Глас предака у збирци Летопис Перунових потомака Десанке Максимовић (55-64) поглавље је које се фокусира на значај појма „предак” како у овој збирци, тако и у бројним другим Десанкиним пјесмама. Враћајући се словенској паганској прошлости, пјесникиња жели да докучи оне замагљене, архетипске слојеве свијести нашег народа, те да их предочи као неодвојив дио нашег идентитета. Ту идејну основу збирке аутор ефектно објашњава: „Битно је, међутим, да су оба та вида свијести, и актуелни и архетипски, садржани у једном те истом човјеку и да се овдје јеретик јавља као неко ко призива и разбуђује онај стари потиснути слој који се, већ и самим тиме што се у њему тражи коначно

уточиште и помоћ, указује као темељни, аутентични и неуништиви. На тој идеји заправо почива читава ова збирка, укључујући и њену почетну замисао која се артикулише у виду мота који је испред ње стављен” (59).

Наредна два поглавља књиге – *Мјесто збирке Трајим помиловање у дјелу Десанке Максимовић* (65-80) и *Настанак и структура збирке Трајим помиловање Десанке Максимовић* (81-100) анализирају структурну и значењску комплексност једне од најпознатнијих збирки српске књижевности. Тематизујући мјесто збирке у дјелу Десанке Максимовић, аутор нарочито истиче специфичан и сложен пут настанка њене цјеловите, „канонске” верзије. Поредџи сва издања, С. Тутњевић увиђа занимљиву чињеницу да у коначном издању „збирка има шездесет осам пјесама, дакле девет више него у првој, основној верзији” (66). Аутор у првом поглављу посвећеном збирци *Трајим помиловање* такође истиче феномен човјекољубља, као најзначајније одреднице овог Десанкиног дјела. У вези са тим, након пажљиво изнесених аргумената, утемељених на идејном слоју пјесама, он образлаже не само суштину природе човјекољубља у збирци, већ и суштину онога што је чини тако умјетнички успјелом и актуелном: „Појам ’људско’, наиме, у овом случају нема идеолошку, моралну, политичку, итд. конотацију, него, супротно од тога, значи ослобађање од такве конотације. То је заправо унутрашње, људско ослобађање човјека од институционализма који су му наметнули или га је сам добровољно прихватио. Хуманизација ту значи давање људске мјере свим стварима, која нема вредносни карактер као хуманизација заснована на моралним, идеолошким и сличним другим основама” (71). Управо је овако схваћена хуманизација најистакнутији поетички импулс збирке, она просијава из свих пјесама, будећи исконско човјекуљубље, благоразумијевање и сва она осјећања која се истински дају дефинисати као дубоко племенита, филантропска. Аутор се, поред овога, у првом поглављу задржава на значењским разликама између пјесама које почињу приједлозима „О” и приједлозима „ЗА”. Присутна су тумачења која поларизују ове групе пјесама, при чему се пјесме са приједлогом „О” тумаче као литерарно дефинисане одредбе Душановог *Законика*, док у тој поларизацији пјесме са приједлогом „ЗА” представљају непосредан зазив милости лирског субјекта за све оно што је на неки начин обесправљено у царском правном систему. Иако би, језички гледано, ова теорија логички била одржива, сам текст пјесма је ипак оповргава. Управо ту чињеницу С. Тутњевић истиче, доказујући да је неоснована било каква поларизација пјесама условљена приједлозима из наслова: „Из овог, као и свега напријед реченог произлази да границу између ове двије групе пјесама у основи није неопходно нити препоручљиво повлачити. Настале на истом

инспиративном извору, оне су и у погледу пјесничког облика и у погледу избора пјесничких слика и метафора, и у погледу укупне пјесничке експресивности, сасвим сродне или исте. Оне су дио једне те исте, истоветне лирске дискусије с Душановим закоником и у подстицајном, и у изражајном погледу, и што је посебно важно – у погледу значења која у себи носе, чак и кад их дословно сравњујемо са насловом збирке” (76). Нема сумње да свако пажљиво читање пјесама збирке потврђује овакав ауторов став. И друго поглавље посвећено збирци *Тражим помиловање* разматра питање настанка и формалне структуре дјела. Уочава се логика распоређивања пјесама у збирци, као и специфичности појединих пјесама. У другом дијелу поглавља, аутор се задржава на анализи чувене пјесме „За себра”, наглашавајући да је Десанкин себар „приказан као иманентна и неуништива стихијска енергија животног елана која се непрестано сама из себе обнавља и развија” (98).

Као што је насловом сугерисано, шесто поглавље књиге – *Ништа без ишита – прошлост и родољубје у поезији Десанке Максимовић*, усмјерено је ка родољубивој поезији Десанке Максимовић. Пјесникиња је, као и бројни други пјесници српске књижевности, била инспирисана народноослободилачком борбом и храброшћу коју је српски народ исказивао у тим смутним временима, али и великим страдањима која су вазда била пратилац храброј борби нашег народа. Иако је из такве инспирације изникнула једна од најпознатијих пјесама Д. Максимовић – *Крвава бајка*, аутор сматра да је тек са појавом збирке *Тражим помиловање* њено родољубиво пјесништво досегло свој врхунац. Он истиче да је „њен прави смисао садржан у кључу пјесничког обликовања и оживљавања прошлости у којој се под окриљем родољубља и човјекољубља проналазе универзалне људске вриједности и поруке садашњости” (118). На родољубиву поезију Десанке Максимовић усмјерено је и десето поглавље књиге, чији је наслов *Бранковина – завичај пјесникиње Десанке Максимовић* (153-158). Овдје аутор наглашава чињеницу да је пјесникиња на аутентичан начин уткала родољубиве мотиве у своју поезију, што се првенствено очитује у збирци *Тражим помиловање*, из које непосредно произлазе осјећања љубави и човјекољубља, која су у свеколиком Десанкином дјелу остали најдубљи израз њеног родољубља: „Сматра се да Десанка Максимовић својом укупном пјесничком и људском мисијом боље него ико други прије ње утемељава и изражава духовни и културни идентитет и историјску судбину српског народа. При томе је посебно важно рећи да су љубав и човјекољубље главно ’оружје’ којим се она пјеснички бори за свој народ, за сваког човјека, ма ко и одакле он био, и за све живе створове на свијету” (157).

Поглавље *Збирка као критеријум структурисања цијелокупних дјела Десанке Максимовић* (119-126) говори о комплексности структурирања сабраних дјела, односно о дилемама и тешкоћама које при том послу настају. Аутор истиче да је случај са сабраним дјелима пјесникиње релативно олакшан, будући да је она своју поезију најчешће сама обликовала у форми цијеловитих збирки.

На аутобиографске елементе у Десанкиној поезији усмјерено је осмо поглавље књиге – *Аутобиографско у поезији Десанке Максимовић* (127-146). Истражујући поетичке особености њеног књижевног стварања, аутор закључује да је Десанкина поезија и те како обиљежена аутобиографским жиговима, у једном специфичном умјетничком смислу: „Сав је њен живот заправо у њеној поезији, и слободно се може рећи да је готово све у тој поезији аутобиографско, али на начин којим се најчешће не угрожава теорија о аутономности умјетничког чина, и не изневјерава утисак о правом естетском доживљају који та поезија пружа” (132). Управо ова чињеница освјетљава зашто је поезија Десанке Максимовић толико разноврсна, обимна и актуелна – јер она непосредно произлази из живота.

Поглавље *Идеолошки модели у поезији Десанке Максимовић* (141-151) разматра више идејне него идеолошке основе Десанкиног пјесништва. Аутор се задржава на њеном патриотском ангажману, који је везан за српску устаничку, ослободилачку и страдалничку традицију, која је до пуног изражаја дошла четрдесетих година прошлог вијека. Аутор с правом закључује да, без обзира на тематски оквир њене поезије, основна идеја која пулсира дубоко у њој заправо је идеја човјекољубља, а то човјекољубље представља идејно и философско вјерују општег умјетничког ангажмана Десанке Максимовић: „У цијелини гледано, у епицентру поезије Десанке Максимовић пулсира идеја човјекољубља које се испољава у слојевитој коегзистенцији различитих, тврђе или мекше оформљених идеолошких модела или, пак, у опозицији према било каквој идеолошкој организацији стварног смисла и значења људске егзистенције” (151).

Наредна два поглавља, *О виталности једног пјесничког обрасца или синтеза традиционалног и модерног у поезији Десанке Максимовић* (159-170) и *Десанка Максимовић и Иван Горан Ковачић* (171-192), чине компаративне огледе који се односе на сличности неких аспеката Десанкине поезије са поезијом двају великих хрватских и југословенских пјесника: Густава Крклеца и Ивана Горана Ковачића. Аутор у компаративној анализи поезије Десанке Максимовић и Густава Крклеца закључује да их спаја умјетнички успјела синтеза традиционалних и модерних пјесничких искустава, што је посвједочено детаљном анализом њиховог пјесничког развоја и анализом поетичких начела

која су обликовали њихово стваралаштво. С друге стране, поређење Десанке и И. Г. Ковачића засновано је на инспиративној и тематској блискости чувене Горанове поеме „Јама” и Десанкине пјесме „Крвава бајка”. Ове двије пјесме представљају до данас најефектније литерарне трагове српског страдалништва током Другог свјетског рата, па је међу њима могуће повући више компаративних паралела. С. Тутњевић истиче да је Десанка „најдубљу, могло би се рећи судбинску пјесничку комуникацију остварила са Гораном Ковачићем. У ту комуникацију уткана је трагична судбина читавог једног народа изложеног злочину библијских размјера и значења” (173). У овом поглављу, осим компаративног сагледавања умјетничких специфичности поменутих дјела, значајно је актуелизовање једне мало познате Десанкине пјесме – *Црква у пламену*, која кореспондира са трагичним, страдалничким догађајима који су задесили српски народ током деведесетих година двадесетог вијека: „Пјесма ’Црква у пламену’, као и Горанова ’Јама’, указује на најдубља егзистенцијална значења злочина: мјера гријеха садржаног у слици цркве у пламену одговара мјери гријеха која се у ’Јами’ исказује укидањем свјетлости, што симболише почело свијета. Архетипско значење ископаних очију и очињег вида у ’Јами’ на једној и запаљене цркве као највеће људске светиње у пјесми ’Црква у пламену’, на другој страни, свједоче о најдубљем, есхатолошком гријеху и злочину за који не постоји мјера у човјековом схватању свијета и његовој укупној култури и цивилизацији” (191). Захваљујући запажањима аутора, закључујемо да је мотив страдалништва српског народа у смутним временима бескрајне мржње остао присутан у Десанкиној поезији и након „Крваве бајке”, те је до изражаја дошао у вријеме када су трагични догађаји деведесетих постали њена инспирација.

Посљедња два поглавља књиге односе се на Десанкино стваралаштво за дјецу – на роман „Прадевојчица” и на бајке. Прво носи наслов *Прадевојчица – роман о дјетињству човјечанства* (193–203), гдје аутор подвлачи најзначајнија умјетничка и идејна становишта књиге, која је као дио школске лектире вишеструко значајна за наше основце. Поглавље *Баке и бајке* (205–214) разматра поетичка начела Десанкиних бајки. Међу њима издваја се специфичан поступак претварања реалног живота у бајку, што бајкама даје нарочиту убједљивост и поетичност: „Десанка Максимовић обично не измишља непостојеће ствари, него само постојећем мртвом и живом свијету око нас даје исто тако постојеће људске особине које му нису својствене. Маштовитост и фантастичност у њеним бајкама управо се и налази у томе – у њеним бајкама оживљавају се и почињу да се понашају као људи: небеска тијела у васиони, птице у ваздуху, рибе и друга створења у води, бубе под земљом, биљке, траве, дрвеће и све што расте

на земљи, животиње које живе са човјekom или у природи, итд. Тако је Десанка Максимовић сав наш реални свакодневни живот претворила у бајку” (210).

*

Осим приказане књиге, која представља велики допринос изучавању стваралаштва Десанке Максимовић, аутор је припремио и ново издање збирке *Трајим помиловање – Лирске дискусије с Душановим закоником*, праћено изванредним ликовним рјешењима Миливоја Унковића, који је својим радом употпунио доживљај читања Десанкине збирке. Ово издање нарочито је значајно јер се у њему први пут објављују пјесме „које су могле ући а нису ушле у збирку”. Наиме, аутор у посебном прилогу објашњава да је пажљивим истраживањима уочио чак осам пјесама које тематско-мотивски и формално испуњавају све услове да се нађу у збирци, али да их пјесникиња није придружила осталим у збирци *Трајим помиловање*. То су пјесме: *За јеретике, За охولة, За црва који се у срцу роди, За Дон Кихоте, За прву жену султанову, Запис о страху, Запис о отровној мисли, Запис о деци*. Већ из наслова уочавамо сличност са осталим пјесмама збирке, тако да су ове пјесме драгоцјен додаток који у потпуности заокружује Десанкин лирски дијалог са *Закоником*. У поговору књиге – *Мјесто збирке Трајим помиловање у дјелу Десанке Максимовић* (119-139), аутор понавља закључке које је изнио у истоименом поглављу књиге *Лирска мисаоност Десанке Максимовић*. У начелу, ово издање представља потпуну и заокружену збирку *Трајим помиловање*, која је, обogaћена дивним ликовним рјешењима инспирисаним тематиком збирке и праћена адекватним објашњењима и поговором, намијењена за читање свим генерацијама.

Када узмемо у обзир обје новообјављене књиге С. Тутњевића посвећене Д. Максимовић, извјесно је да је аутор у њима синтетизовао и објединио резултате свог преданог рада на обимном Десанкином дјелу. *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* у суштини представља научно релевантну збирку радова посвећених неким од најважнијих поетичких феномена стваралаштва Десанке Максимовић, који се одликују темељним приступом, концизношћу и убједљивошћу свих изнесених закључака. Због свих наведених квалитета, ова књига С. Тутњевића представља и представљаће у будућности незаобилазан извор за разумијевање и тумачење опуса Д. Максимовић, што је, свакако, огроман допринос српској књижевној критици уопште. Ново издање збирке *Трајим помиловање*, обogaћено пјесмама које нисмо имали прилике читати у оквиру ове збирке раније, такође прави искорак у односу на ранија издања, па можемо с правом рећи да смо овим издањем добили коначну и заокружену слику једне од најуспјелијих пјесничких збирки српске књижевности. Овим књигама је угледни аутор изразио достојан омаж највећој српској пјесникињи.

Сњежана Н. Станковић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

О ЗБОРНИКУ *УМЈЕТНОСТ И РЕВОЛУЦИЈА: 100 ГОДИНА ПОСЛИЈЕ*

Ичин, Корнелија (уредник) (2019), *Искусство и револуција: сто лет спустя*, Филолошки факултет, Београд: Графичар.

Зборник радова *Умјетност и револуција: 100 година послје*² настао је на основу материјала изложених у септембру 2017. године на конференцији на Филолошком факултету у Београду поводом обиљежавања стогодишњице Октобарске револуције. Зборник се састоји од тридесет једног рада, који разматрају однос револуције и умјетности, доводећи у везу револуцију у Русији 1917. године са европским револуцијама, те бројним правцима и експериментима у умјетности 20. и 21. вијека чији коријени почивају на револуционарном надахнућу.

Зборник отвара чланак Олге Бурењине под називом „*Земља Анархија*”: *посткласични анархизам и умјетничка пракса током револуционарне епохе* (7–21). На темељу прегледа анархистичких теорија, актуелних с почетка 20. вијека до 1917. године, ауторка објашњава начела и идеје браће Гордин који су у новинама *Анархија* објављивали своје текстове 1917/18. године. У овом раду истакнута је корелација између анархизма и авангарде, за коју ауторка каже да је „естетски наставак“ (18) анархистичких идеја.

Да је у потрази за новом философијом након револуције присутна идеја преображаја културе, види се у потреби преосмишљавања философије језика, науке и естетике, на чему се заснива рад Сергеја Троицког под називом *О могућности и неопходности нове философије послје револуције* (22–43). Дајући релевантне примјере превазилажења старе традиције, у којима се ново посматра као „маркер тражене будућности” (35), аутор истиче да је авангардни експеримент био једно од главних средстава у стварању нове философије и

¹snjezanastankovic18@gmail.com

²За потребе овога приказа аутор чланка превео је цитате са руског на српски језик.

васпитавања новог човјека. Као и у претходном чланку, и у овом раду даје се преглед развоја и одлика философске мисли карактеристичних за двадесете године 20. вијека, чије је главно обиљежје био онтологизам (23).

Сергеј Фокин у раду *Меланхолична револуција Валтера Бењамина* (44–57) покушава одговорити на питање из чега се састоји „интелектуална еволуција” (46) овог мислиоца у међуратном периоду, у средишту чије мисли се налази тема насиља (44). На примјерима Бењаминових текстова аутор издваја она размишљања која освјетљавају поменућу философску идеју. Аутор наглашава да В. Бењамин појму револуције супротставља идеју меланхолије (46).

Јекатерина Черепанова за циљ свога рада поставила је одређивање културно-историјског контекста револуције на примјерима репортажа Јозефа Рота под називом *Руска и аустријска револуција у репортажама Јозефа Рота 1919–1920. године и њихов културно-историјски контекст* (58–68). Представљајући паралелни развој двију револуција у Русији и Аустрији, ауторка рада је сагледала Ротове репортаже из угла актуелне философије онога времена. Черепанова даје примјере Ротових биљежака у којима проналази гласове водећих филозофа, на примјер О. Нојрата или О. Шпана, који су дали своје тумачење марксистичке философије. Она подвлачи изгубљеност и разочараност као „расположења која Рот настоји да покаже у својим текстовима” (67) у којима се огледа духовно стање епохе, „немогућност повратка старог свијета, пређашње реалности” (67).

Александра Струкова у раду *Симболи фебруарске револуције и умјетници Петрограда* (69–83) даје преглед револуционарних симбола, чије коријене налази у сједињавању фолклора, академизма и авангардне поезије (82). Главне одлике револуционарних симбола јесу карактер наруцбе и масовност, који су за циљ имали утицај на народне масе и формирање нове свијести. Ауторка даје преглед најзначајнијих симбола револуције, који сежу до старог Рима и Грчке. Државна симболика оваплоћена у револуционарној симболици указује, између осталог, и на сједињавање умјетности и политике у циљу пропаганде нове културе.

Јекатерина Бобринска у раду *Ужасан призор* (84–106) сагледава митологију масе кроз појмове револуције и устанка који су се реализовали у различитим видовима умјетности. Ауторка скреће посебну пажњу на слике В. Серова, Ј. Ањенкова и Б. Кустодијева, на чијим платнима анализира „црну мрљу” која стоји као симбол „истовременог постојања и одсуства” (85), при чему се акценат ставља на сагледавање симбола револуције у контексту појмова енергије и ентропије. Рад је обогаћен великим бројем примјера сликарских платана,

успомена и записа из времена револуције. Тумачећи боје и сликарску технику митологије масе, Бобринска открива „иконографију стрељања и хистериче” (104) која је била укључена у производњу нове масовне културе (106).

Презентујући релевантан број примјера, Олга Соколова указала је на особености манифеста као „пограничног жанра” (107), одлике, како политичких, тако и умјетничких манифеста, прије свега футуристичких, који су се, по њеном мишљењу, разликовали од осталих видова поменутог жанра. Рад ове ауторке уврштен је у зборник под називом *Авангардни манифести: између поетичке и политичке револуције* (107–119). Соколова истиче појмове „поетизација политике” и „политизација авангардног манифеста” (112), желећи да укаже на међусобно прожимање двају различитих равни. Имајући у виду поменуту корелацију, ауторка подвлачи преношење језичких средстава из једног дискурса у други, те заједничке карактеристике, као што су полемичност, театрализација, комуникативна стратегија и реторичке фигуре.

Ана Корндорф даје детаљан преглед пропагандних активности двадесетих година 20. вијека и њихових особености у раду, чији је назив *Обиљежја револуције у монументалној пропаганди првих година Октобра* (120–152). Ауторка полази од претпоставке да се пропагандна политика градила са циљем стварања пролетерске масовне умјетности, те да револуционарна обиљежја у Русији почувају на традицији Француске револуције (126). Посебно мјесто у раду припада великом броју примјера као што су плакати, рекламе, али и пароле, који су заједно са часописима градили пропаганду. А. Корндорф у Марсељеци види „крилатог вјесника револуције” (133). Она истиче да су неке од главних особина поменутих активности хиперболизација и реалистичност (130) које их уједно чине и дијелом књижевног експеримента.

Да се у оквиру оваквог експеримента, карактеристичног за стваралаштво с почетка 20. вијека, активно осмишљава позиција и улога језика, потврђује и рад *Језици револуције: лингвистика и поетика* (153–161). Аутор Владимир Фешченко даје преглед значајних публикација објављених до 30-тих година које расправљају на тему задану у наслову рада. Фешченко истиче да језик служи као „оруђе културне револуције” (Живов, према Фешченко 158) у којој су једни стали на страну бирократизације, а други поетизације језика. Аутор подсјећа да су такав став најприје примијенили футуристи у својим експериментима.

Поетски лик револуције (на материјалу „Рјечника језика поезије XX вијека” и Националног корпуса руског језика) (162–175) настао је као коауторски рад Наталије Фатејеве и Ларисе Шестакове, које разматрају појам револуције на корпусу примјера из *Рјечника поетског језика XX вијека и Националног корпуса*

руског језика од 1907. до 1936. године, желећи да прикажу у којим се све поетским контекстима реализује револуција. Оне дају приказ материјала који су подијелиле у неколико значењски организованих група, у којима се реализује задани појам: *Револуција као оружана борба, Устаљене и уникалне метафоре, Поређење са живим бићем, Сроднички односи, Оцјена револуције, Стихови и револуција, Будућност супротстављена прошлости* (175).

О револуционарном духу епохе, приказаном на примјеру репортажа Сергеја Аусландера, расправља следећи рад, под називом *Писац, новине, револуција: Сергеј Аусландер 1918. године* (176–188). Аутор Николај Богомолов истакао је еволутивни карактер поменутог писца у вези са промјеном политичких ставова, истовремено упућујући на развој револуционарних идеја. Позивајући се на историју анархистичких новина *Живот*, даје преглед и тумачење Аусландерових ставова према револуцији, у којима се постепено развија „тежња ка ослобађању од животних препрека” (187).

Освјетљавању епохе, чији утицај проналазимо у свим културним сферама, допринијела је и Олга Волчек својим радом под називом *Револуција у руској теорији превода: Блок и Гумиљов у „Свјетској књижевности” М. Горког* (188–197). Представљањем „грандиозне замисли” (189) на којој почива отварање *Свјетске књижевности М. Горког*³ као „патоса нове јединствене религије” (190), ауторка указује на теоретске основе превођења двојице представника епохе сребрног вијека који су, како је подвукла ауторка, пресудни за „формирање тзв. совјетске теорије превода” (192). У раду су истакнута кључна обиљежја Гумиљовљевог и Блоковог превода, сличности и разлике у теоретском и практичном приступу.

Никола Миљковић анализира интертекстуалне везе између А. Блока и Ф. Сологуба у раду под називом *Лирски дијалог Александра Блока и Фјодора Сологуба о руској револуцији 1917. године* (198–207). На темељу симболистичке вјере у апокалипсу и „потраге за пророчанским кључем за одгонетање симбола овога свијета” (200), аутор износи примјере стваралаштва двају симболиста, чија дјела воде међусобни дијалог на тему револуције. Подударност и преплитање поетских начела Сологуба и Блока огледа се у симболици тематско-мотивског слоја и улози pjesника као теурга.

Кристина Пранић ауторка је рада *Револуција као глосолалија: Андреј Бели, 1917.* (208–215). Пранић појам, али и дух револуције, сагледава у контексту модела глосолалије на примјеру стваралаштва Андреја Белог. Осим тумачења општих карактеристика, ауторка указује и на могуће интертекстуалне везе у

³ Издавачка кућа која је основана у Петрограду 1919. године на иницијативу М. Горког. Циљ овог пројекта био је превођење ремек-дјела свјетске књижевности.

разумијевању глосолалије Белог. Тако се долази до закључка да је овај књижевник вјерово у „револуцију духа” (215) и да „се свијет све вријеме налази у револуционарном кретању” (215).

На примјеру књижевних текстова Ивана Аксјонова у раду под називом *Типови револуције у књижевном стваралаштву Ивана Аксјонова* (216–228), Александрo Фарсети тумачи оне појаве у стваралаштву Аксјонова које представљају његов однос према револуцији. Стога аутор упућује на идеју Аксјонова према којој је улога писца представљање објективне слике епохе (217). Тако на хронолошки представљеним примјерима текстова аутор рада истиче еволутивни карактер Аксјоновог мишљења о револуцији и постепено разочарање у њу (226).

Своје мјесто у зборнику нашао је и рад Александра Петрова *Пјесма „Смољни” кроз аспекте сјећања* (229–245), у којем аутор анализира већ поменути пјесму у контексту сјећања, и то комуникативног, индивидуалног и културног. Тумачећи појам и аспекте сјећања, аутор указује на историјске и аутобиографске моменте, догађаје који су обиљежили прве године након револуције. Аутор се ослонио на интертекстуалну анализу, упућујући на ствараоце попут В. Попе, М. Крлеже, С. Јесећина или В. Мајаковског, који су осјетили, али и утицали на дух епохе у којој су стварали.

Тања Поповић је у свом раду *„На Острву доктора Мораа” или „Иза црвене завјесе” : руска револуција у српској авангардној прози* (246–258) дала значајне примјере текстова двојице главних представника српске авангарде – Милоша Црњанског и Станислава Винавера. Рад пружа увид у стваралаштво поменутих књижевника у контексту односа према револуционарном духу епохе. Поповићева истиче проицљиво запажање Винавера о догађајима у Русији, осјећај бунтовника М. Црњанског, који је обиљежио његов живот и стваралаштво. Анализирајући примјере текстова двају писаца, ауторка закључује да њихова дјела указују на „свијест о парадоксу егзистенције” (258), у којој су „они свједоци вјечне борбе Добра и Зла” (258).

Већ у самом наслову рада Михаила Вајскопфа *Деформација просторно-временских и логичких веза у прози Бабела: поетика псеудореализма* (259–276) најављује се проучавање проблематике просторно-временских оквира на примјеру стваралаштва И. Бабела. На богатом броју примјера аутор показује да се Бабел у својим поетским поступцима окренуо ка естетици псеудореализма, која се огледа у варијантности и „метаморфозама просторно-временских оквира” (261). У том удвајању или паралелном току времена аутор види не

само естетику стваралаштва него и однос ка власти у којем се текст схвата као „тајнопис” и „политичка мистификација” (272).

У састав зборника улази и рад Бобана Ђурића на тему *Револуција као Апокалипса: историософска тема у роману „Коњ врани” Бориса Савинкова* (277–285). У намјери да прикаже особеност историософске тематике у роману *Коњ врани*, аутор рада је протумачио семантички подтекст тематско-мотивског слоја романа. Узимајући у обзир како Савинковљево осмишљавање апокалиптичке подлоге у ранијем стваралаштву, тако и интертекстуалне везе, Ђурић је закључио да се историософија *Коња враног* заснива на симболици коња, протумаченој у библијско-апокалиптичном кључу и у контексту руске књижевне традиције (284, 285).

Рад Корнелије Ичин *Утисци Станислава Винавера о руском позоришту* (286–300) тематски се надовезује на рад Тање Поповић, о којем је претходно било ријечи. Ичин је подвукла значај Винаверовог свједочанства и поетске квалитете његових текстова, објављених у српској публицистици и зборнику *Руске поворке*. На темељу нимало површних запажања о руском позоришту, ауторка је протумачила промјене у култури и умјетности које су обликовале улогу позоришта у годинама након револуције.

Валерије Гречко представио је стваралаштво Третјакова у раду *Револуција и „границе рационализације”: драма С. Третјакова „Хоћу дијете”* (301–318). Позивајући се на примјере из текста, али и чланке објављене у новинама и часописима, аутор је анализирао проблем еугенике због којег је драма наишла на осуду цензуре и партије. Тумачећи текст драме у контексту „реорганизације морала и свакодневице при новом уређењу” (311), Гречко је скренуо пажњу на експеримент над човјеком који је постао главно обиљежје живота након револуције, у којем се огледа „идеал стварања новог рационалног организованог натчовјека који не носи бремене старомодне сентименталности, културног табуа и таквих остатака из прошлости, као што су сажаљење и емпатија” (318).

У раду *Револуција са лицем човјека: драма Надежде Бром „Краљ квадратне републике” 1925.* (319–327) Јелена Д. Толстој подвукла је „ослобађајући, либерални тон” драме поменуте у наслову рада (327), желећи да истакне значај драме и њено мјесто у руској књижевности. Ауторка се ослања на сиже, записе и чланке да би проговорила о судбини *Краља квадратне републике*, који је наишао на неодобравање власти, те о одласку Чехова са мјеста директора МХАТ-а, чијем су деспотизму главни противници били Сушкевич и Бром (324). Рад је указао на улогу власти у формирању културног живота, која ће одредити развој умјетности и културе након двадесетих година 20. вијека.

Пратећи живот и стваралаштво Ане Баркове, Масимо Маурицио је у раду *Револуција као лично пространство у поезији Ане Баркове* (328–339) приказао однос пјесникиње према тематици бунта, али и њен поетски развој, смјештајући Баркову у контекст савременика револуције која је оставила траг и у њеној поетици. На одговарајућим примјерима аутор рада тумачи мотив бунта, али и револуцију духа, представљене кроз призму „богоборачког патоса” (333). Револуционарност поетике Баркове представљена је као „стихија, чија је концепција ближа инстинктивној супротстављености старом поретку, својственој онима који су подржали обје револуције...” (332).

На темељу интертекстуалне анализе у раду под називом *Владимир Казаков –наследник авангарде* (340–351) Василиса Шљивар истакла је основна поетска обиљежја Казаковљевог стваралаштва. Поетика Казакова освијетљена је у кључу авангардног насљеђа, прије свега футуриста и обериута. На богатом броју примјера протумачене су карактеристике иманентне поетике Казакова, како у језичко-стилском погледу, тако и у осталим слојевима текстуалне структуре.

Представљајући дјела Е. Водоласкина и В. Мајаковског у раду под називом *Социјализам: пут у рај или у пакао? „Стенице” Владимира Мајаковског и „Пилот” Јевгенија Водоласкина* (352–360), Луиђи Магарото покушао је да објасни однос према социјалистичком друштву који је окупирао мисао двојице писаца. Ослањајући се на сиже, ставове јунака и тематско-мотивски слој у дјелима поменутих у наслову рада, аутор објашњава начин на који се реализује „неприкосновеност човјековог живота” (357) као главног обиљежја социјализма.

У контексту карактеристика савремене руске књижевности Донатела Посамаи настојала је да објасни могуће разумијевање романа *2017* Олге Славњикове (362) у раду на тему *Стољеће револуције: Роман Олге Славњикове „2017” у контексту савремене руске књижевности* (361–369). Својим трагањем за истином *2017* налази се на трагу постмодернистичких поступака. Ауторка рада издваја „реализацију терапеутске функције” (368) као главну карактеристику не само савременог романа него и романа Славњикове, који, сједињен са постмодернистичком техником, одговара на етичка и историософска питања (368).

Анализирајући сижејну линију романа *Сањка* и указујући на размишљања јунака, Јасмина Војводић покушала је да одреди мјесто револуције и бунта у раду на тему *Од револуције до тероризма (на примјеру романа „Сањка” Захара Прилетина)* (370–384). Сагледавајући револуцију као „повратно, циклично кретање” (382), ауторка објашњава да је „роман могуће прочитати као текст о бунту који се развија од идеје револуције [...] до тероризма” (382).

Милан Вићић је у раду *Живот као ствар умјетности: савремено јуродство и револуција свакодневног живота – случај Александра Бренера* (385–400) главни акценат ставио на однос аутор – јунак – наратор, у којем је револуционарна активност Бренера повезана са умјетношћу (386). Позивајући се на проучавање наративних аспеката, гдје се „имплицитно аутор Бренера увијек скрива чак и за вријеме његовог тобоже продора у наративни ток” (399), аутор је за циљ рада поставио анализу „иманентног конфликта у бренеровској аутомитологизацији” (388). Аутор подвлачи да је јуродство за Бренера „избор” (394), „тек дио опште плејаде животних и стваралачких метода” (396).

Да је психоделија настала као посљедица културних промјена током 20. вијека говори и рад Јелене Кусовац под називом *Психоделична револуција у Русији – фантазмагоричне деведесете* (401–417). Анализирајући текстове Пеперштејна, ауторка рада указује на особине његове поезике која је у тијесној вези са поетиком психоделије, у којој се одражава мјесто аутора, јунака и читаоца. „Психоделија је поглед на свијет аутора, његов поглед на ствари и такође начин опажања” (417). Оцјењујући стваралаштво Пеперштејна, Кусовац се позива на онеирологију и постструктуралистичке методе проучавања текста.

Представљајући активизам као директног потомка московског концептуализма, Татјана Јововић у раду *(Не)могућност револуције у епоси постмиленијума: бука умјетничког активизма* (418–431) истиче ефикасност као главну особину поменутог умјетничког правца (419). Ауторка је скренула пажњу на групе, у којима њихови представници слиједе политички активизам, сједињавање симбола социјализма са супрематистичким тенденцијама (429, 430), које у Октобарској револуцији налазе „културни пројекат, који је одредио естетско лице савремености” (428) и које својим перформансима подстичу „културу протеста и утичу на друштвене процесе” (431).

Рад Михаила Мартинова „*Сутра нећу отићи на изборе и ево зашто*”: критика документа у савременом руском арт-активизму (432–443), којим се уједно и затвара зборник радова, надовезују се по својој актуелности и тематици на претходни чланак. Рад се заснива на идеји „осмишљавања документа и његове власти у савременом руском арт-активизму [...] који функционише у сврху социјално-протестне активности” (433). Одређујући вриједности документа као средства изражавања идеја арт-активизма, у закључку рада подвлачи се веза документа са категоријом насиља, „којом се најбоље показује отуђеност документа, његова вјештачка природа у односу према личности” (443).

Зборник *Умјетност и револуција: 100 година послје* представља примјер зборника који упознаје читаоце са комплексношћу тематике и који истовре-

Сњежана Н. Станковић

мено даје преглед и тумачења књижевно-умјетничког и онтолошког карактера револуције, али исто тако оставља простора за даља истраживања и расправе.

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Наташа Д. Ајдановић (Нови Сад, 1975), доцент на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Звање професора руског језика и књижевности стекла је 2000. године на Филозофском факултету у Новом Саду, а 2010. године одбранила је магистарску тезу на тему *Радне свеске из руског језика у српској говорној средини: начела лингводидактичког обликовања и примењена конструкцијска решења*. Године 2016. одбранила је докторску дисертацију на тему *Систем наставе руског језика на нижем основношколском узрасту у српској говорној и социокултурној средини* и стекла звање доктора филолошких наука. Запослена је на Филозофском факултету, на Одсеку за славистику, од 2002. године.

Јелена Р. Бајовић (Београд, 1976) ванредни је професор на Катедри за руски језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. Дипломирала је 1997. године на Филолошком факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов” у звању филолог русиста, професор руског језика и књижевности. На Економском факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов” дипломирала је и стекла степен бакалавра економије 1998. године. На Институту за руски језик „В. В. Виноградов” Руске академије наука 2004. године одбранила је докторску дисертацију *Лексика трговинско-економских односа Старе Русије и Србије XI–XVII века (у поређењу са српским изворима)*. Бави се руским пословним језиком, руском историјском лексикологијом и лексикографијом, као и конфронтативном граматиком и лексикологијом руског и српског језика. Ангажована је на Паневропском универзитету „Апеирон” и Економском факултету у Београду.

Ђулија Базелика истраживач је руске књижевности и културе на Универзитету у Торину, Одсек за стране језике, књижевности и културе. Главна подручја њеног интересовања јесу руска књижевност, културне везе Русије и Италије, путописне теме руских путника у Италију и италијанских у Русију, питања компаративне књижевности (19. и 20. вијек), као и питања из транслатологије кроз призму теорије и културе. Објавила је монографију *Le parole della religione come metafora del mondo. Osservazioni sulla poetica achmatoviana* (2005), као и низ научних чланака из области русистике.

Добрила А. Бегенишић, ванредни професор на Студијском програму за њемачки језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Предавач је за предмете из области језика, историје језика,

транслатологије. Основне студије завршила је на Филолошком факултету у Београду, магистрирала је на истом факултету 2001. године, а докторску тезу одбранила је 2010. године, такође на Филолошком факултету у Београду. Тежиште њеног научног интересовања представља наука о језику, а посебно лексикографија, теорија превођења, терминологија и њемачко-српске културне везе. Лексикографија представља њено трајније научно и професионално опредељење. У домену практичне лексикографије бави се израдом рјечника, док се у домену металексикографије бави пописивањем, описом и евалуацијом рјечника. Посебну пажњу у свом раду поклања електронској лексикографији. Резултати њеног досадашњег рада у области практичне лексикографије огледају се у коауторству три стручна рјечника у којима су заступљени српски, њемачки и енглески језик (од којих је један електронски извор), а у области теоретске лексикографије у књизи *Домети стручне лексикографије немачког и српског језика* и неколико чланака објављених у научним часописима. Говори њемачки, руски и енглески језик. Живи и ради у Београду.

Ненад Ђ. Благојевић (Лесковац, 1986), доцент на Департману за руски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу. У звање доцента изабран је 2019. године. Прије тога је у периоду од 2012. до 2019. године на истом факултету био ангажован у својству асистента за ужу научну област Руска књижевност и култура. Бави се истраживањима у области савремене руске књижевности, руске књижевне научне фантастике, а такође историјом руске културе и филмским адаптацијама књижевних дјела. Основне студије руског језика и књижевности завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Нишу 2010. године. Наставио је образовање на мастер студијама Филолошког факултета Универзитета у Београду, гдје је 2012. године одбранио мастер тезу под насловом *Фантастика браће Стругацки у речи и слици*, и тиме стекао звање мастер филолога за руски језик и књижевност. Докторску дисертацију под називом *Исток и Запад у стваралаштву Виктора Пелевина* одбранио је 2018. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду под руководством ментора проф. др Корнелије Ичин.

Јелена Б. Васовић, мастер професор руског језика и књижевности, докторанд Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Вишња Б. Вишњевац (Београд, 1985), филолог слависта, доцент на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. У Београду

је завршила Филолошки факултет, Групу за руски језик и књижевност 2009. године. На истом факултету одбранила је мастер рад 2010. године, а докторску дисертацију одбранила је 2017. године. На Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву изабрана је за доцента 2018. године. Као гостујући наставник радила је на Универзитету у Бањој Луци (2019), а тренутно је ангажована на Универзитету у Приштини са привременим сједиштем у Косовској Митровици. Бави се дијахронијским и синхронијским проучавањем руског језика, као и упоредним проучавањем руског и српског језика (историја језика, компаративно-историјска и конфронтативна лингвистика, староруски језик, морфологија, синтакса). Објавила је више радова на српском и руском језику у српским научним часописима.

Јелена Т. Гинић (Београд, 1975) дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, група за руски језик и књижевност, 1998. године. Од 2000. године хонорарно, а од 2001. на мјесту асистента-приправника за руски језик ради на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. Магистарски рад *Промене у нормативној фонетици савременог руског књижевног језика* одбранила је 2006. године на Филолошком факултету у Београду. Од 2007. до 2013. године била је у звању асистента за руски језик, док је од 2014. у звању доцента за руски језик. Године 2013. одбранила је докторску дисертацију под насловом *Настава прозодије руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспекти)*. Од 2002. године учествовала је у раду Славистичког друштва Србије на мјесту секретара Друштва (2002–2015), као и у организацији акредитованог семинара за стручно усавршавање, *Зимске школе – семинара за стручно усавршавање наставника и професора руског језика*, чији је вишегодишњи коаутор и кореализатор. Од 2018. године члан је Координационог савета *Међународног педагошког друштва за подршку руском језику* (МПО). Учествовала је у комисији за израду стандарда постигнућа за страни језик за крај средњег образовања (2011–2012) при Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања и основног образовања (2015). При Заводу за унапређивање образовања и васпитања била је члан радних група за припрему приједлога програма за стране језике (руски језик) од првог до осмог разреда основне школе (2016–2019). Коаутор је (с Људмилом Поповић и Анитом Тешић) серије уџбеника руског језика за основну школу *Родничок* (I–VIII разред основне школе: уџбеник, радна свеска, приручник за наставнике), као и серије уџбеника (с Људмилом Поповић) *Дружба начинається с улыбки* (III–VI разред основне школе: уџбеник, радна свеска, приручник за

наставнике). Учествовала је у адаптацији уџбеника *Конечно!* за 5–8. разред основне школе заједно с мр Драганом Керкез (2014–2015). Боравила је на стручним усавршавањима у Москви (2001, 2005, 2008, 2010, 2013) и Санкт Петербургу (2012). Аутор је више научних и стручних радова из области фонетике и методике наставе руског језика, као и једне монографије. Учествовала је на више научних и стручних конференција у земљи и иностранству.

Мина З. Драгаш (Шабац, 1989), након завршетка Шабачке гимназије, гдје је била прва генерација филолошког смјера, 2008. године уписује англистику на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Године 2013. брани мастер рад на тему *Англицизми у области спорта у савременом језику*, након чега, 2015. године, уписује докторске академске студије и продубљује интересовање за прагматику, модалност у савременом језику, говорне чинове и контрастивну анализу. Тренутно пише докторску дисертацију на тему *Деонтичка модалност у говорним чиновима у спортском дискурсу*.

Бранислав Д. Ивановић, ванредни професор на Катедри за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Магистрирао је и докторирао на Филолошком факултету у Београду из области историјске фразеологије њемачког језика. Тема магистарског рада је *Фразеологизми у Лутеровом преводу Библије на ранонововисоконемачки језик из 1534. године и њихова заступљеност у савременом немачком језику* (2005). Докторску дисертацију *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденција нивелације према савременом језичком стању* одбранио је 2013. године. У фокусу досадашњих истраживања преваходно су теме из историјске фразеологије и контрастивне граматике њемачког и српског језика. Био је један од сарадника међународног научног пројекта израде контрастивне граматике њемачког и српског језика (2012–2017), који је резултовао објављивањем петотомног издања *Kontrastive deutsch-serbische Grammatik*, у оквиру којег је био задужен за морфологију глагола, прилог и прилошку фразу у њемачком и српском језику. Хонорарни је наставник Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, рецензент више часописа, члан Уређивачког одбора часописа *Komunikacija i kultura online*, председник је Комисије за полагање испита за лиценцу наставника при Министарству просвете и стални је рецензент за акредитацију студијских програма Националног акредитационог тела Србије.

Јелена В. Јањић (Сарајево, 1975), библиограф савјетник Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске. Аутор је тридесетак радова из области текстологије, културне историје и библиографије. Аутор је неколико библиографија, коаутор је књиге *Сопронова печатња* (Биљана Бабић, Јелена Јањић; Бања Лука, 2016), приређивач зборника *Симеон Милутиновић Сарајлија* (2019) и уредник зборника радова *Хаџи Стака Скендерија и српска култура у Босни и Херцеговини* (2017) и *Српска читаоница у Бањалуци* (2018). Приређивач је и редактор текуће *Библиографије Републике Српске* од 2001. године.

Милан Н. Јањић (Врање, 1993) студент је докторских академских студија филологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Претходно је, на истом факултету, завршио основне и мастер академске студије француског језика и књижевности и 2017. године одбранио мастер рад под називом *Грчки мит код Расина (Le mythe grec chez Racine)*. Од 2015. године бави се научноистраживачким радом, учествује на научним скуповима и објављује радове у часописима и зборницима за филолошке науке. Ужа област истраживања и интересовања: француска књижевност и култура, епохе француског класицизма и просвјетитељства.

Јелена М. Јовановић (Косовска Митровица, 1991) основну и средњу школу завршила је у Лешку. Основне студије руског језика и књижевности завршила је 2015. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. На истом факултету завршила је мастер академске студије 2019. године са темом *Камен у руској и српској фразеологији*. У периоду од 2014. до 2021. године била је запослена у Основној школи „Стана Бачанин” у Лешку као наставник руског језика. Свој преводилачки ангажман започиње 2019. године у часопису *Либартес*. Од октобра школске 2020/21. била је ангажована као демонстратор на Филозофском факултету у Косовској Митровици. У звање асистента изабрана је у марту 2021. године на Катедри за руски језик и књижевност. Студент је прве године докторских студија језика и књижевности (модул Књижевност) на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Области интересовања су јој руска књижевност 20. века и компаративна књижевност.

Драгана М. Керкез, виши лектор на Катедри за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Основне студије завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, а постдипломске на Филолошком факултету у Београду, одбранивши магистарску тезу под насловом *Беспредлошке перифрастичне предикатске конструкције са семикопулативним глаголима у савременом руском језику у поређењу са српским*. Области истраживања: граматика (морфосинтакса) руског језика, семантичка синтакса, контрастивна лингвистика, функционално-семантичка истраживања, лингвокултурологија. Аутор око 50 научних и стручних радова, као и два приручника за учење руског као страног језика за студенте филолошких факултета.

Милош М. Кеџман (Босански Петровац, 1994), мастер српског језика и књижевности. Основну школу и гимназију завршио је у Козарској Дубици. На Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци дипломирао је 2017. године, а на истом факултету одбранио је и мастер рад под називом *Интернационализми у штампаним медијима*. Ужа поља његовог интересовања су лексикологија српског језика и савремени српски језик.

Драгомир В. Козомара (Бастаси, Босанско Грахово, 1972) ванредни је професор на Катедри за српски језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Аутор је књига *Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украјине* и *Научимо акцените*. Основно подручје истраживања му је српска дијалектологија, фонетика српског језика и ортографија. Члан је Одбора за стандардизацију српског језика при САНУ.

Исидора Д. Комадина (Косовска Митровица, 1985) асистент је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. На Катедри за српску књижевност и језик Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици дипломирала је 2018. године, а на Катедри за руски језик и књижевност 2011, и исте године уписује мастер студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду на модулу Језик, књижевност, култура. Три године радила је у основној школи „Свети Сава” Граце, општина Прилужје, и у средњој техничкој школи „Никола Тесла” из Обилића као наставник руског језика. У звање сарадника у настави изабрана је 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. Мастер рад одбранила је 2014. и исте године уписује докторске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Стручно усавршавање у трајању

од мјесец дана завршила је у Белгороду (Русија), на програму *Русский язык как иностранный* 2016. Такође, завршила је стручно усавршавање у трајању од мјесец дана у Санкт Петербургу на програму *NY – St. Petersburg Institute of Linguistics, Cognition and Culture* 2017. Реализовала је наставу српског језика у трајању од 20 часова у оквиру програма *Српски језик са применом нових образовних технологија* у руској говорној средини, у Белгороду 2016. године, као наставник српског језика.

Ксенија М. Кондали ванредна је професорица на Одсјеку за англистику Филозофског факултета Универзитета у Сарајеву. Објавила је двадесетак научних чланака из подручја англофоних књижевности и култура, као и књигу *Преплети парадигми: прошлост, памћење и простор у америчкој женској прози* (2017). Заједно са Фаруком Бајрактаревићем уредила је књигу *Critical and Comparative Perspectives on American Studies* (Cambridge Scholars Publishing, 2016), а са групом аутора и публикацију *Сви смо исти: други и другачију / We Are All the Same: Other and Different* (2020). Представила је своје радове на више од двадесет регионалних и међународних научних скупова, а гостовала је и као предавач на десетак европских универзитета. Њени истраживачки интереси обухватају англофоне књижевне и културне праксе, специјалност, студије сјећања и књижевне теорије.

Ксенија Ј. Кончаревић, редовни професор Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, аутор 18 научних монографија и универзитетских уџбеника, као и око 400 радова објављених у домаћим и страним часописима, тематским и зборницима са научних скупова. Области истраживања: теолингвистика, социолингвистика, лингвокултурологија, лингвистичка русистика, лингводидактика.

Биљана Ж. Марић ванредни је професор на Катедри за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду и гостујући професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци на студијском програму Руски и српски језик и књижевност. Објавила је, поред низа чланака и студија, неколико уџбеника за руски језик, и научну монографију *Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским* (2012); један је од аутора колективне научне монографије *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (2018). Сарадник је на научном пројекту Института за српски језик САНУ *Опис и стандардизација савременог српског језика. Сложена*

реченица. У уредништву је часописа *Славистика* (Београд), *Научный диалог* (Јекатеринбург, Русија), *Русистика без границ* (Софија, Бугарска). Године 2021. изабрана је за председника Славистичког друштва Србије.

Радмило Н. Маројевић (Мораково, код Никшића, 1949), филолог-слависта, професор-емеритус Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци. У Београду завршио Филолошки факултет, Групу за руски језик и књижевност, 1972, и Факултет политичких наука, Међународно-политички смјер, 1973; на филолошким наукама магистрирао 1974, докторирао 1980. Предавао је на Факултету политичких наука од 1973. На Филолошком факултету у Београду изабран је за доцента 1980, за ванредног професора 1984, а за редовног професора за руски језик 1988. За редовног професора за руску књижевност изабран је на Паневропском универзитету у Бањој Луци 2010. Лектор српског језика на Московском универзитету (1988–1991); гостујући професор на филозофским факултетима у Никшићу (1992–2002), Источном Сарајеву (1994–1996, 2009–2011), Бањој Луци (1994–2018) и Нишу (2004–2014). За академика МСА (Међународне словенске академије наука и умјетности) изабран је 1992. Био је први студент-продекан Филолошког факултета (1973–1974), председник Удружења књижевних преводилаца Србије (1981–1982), председник Савеза славистичких друштава Србије (1985–1986), декан Филолошког факултета (1998–1999). Председник је Српског фонда словенске писмености и словенских култура (од 1991) и главни уредник „Славистичког зборника“ (од 1986). Преводио је Блока (поема *Дванаест*), Достојевског (роман *Дечко*) и др. Превео је *Историју о Црној Гори* Василија Петровића. Бави се русистиком, србистиком и палеославистиком (историја језика, творба ријечи, ономастика, компаративно-историјска и конфронтативна лингвистика, старославенски и староруски језик, граматика, теорија превођења). Објавио је на српском преко 700 расправа, чланака и других прилога и око 80 радова у руским научним часописима и зборницима. Аутор књига: *Ruski jezik za politikologe: Zbirka tekstova sa leksičkim komentarom* (1976); *Посесивне категорије у руском језику* (у своме историјском развоју и данас) (1983); *Gramatika ruskog jezika* (1983); *Русско-сербскохорватски учебнији словарь* (Москва – Белград, 1985); *Посесивне изведенице у староруском језику*: Антропонимски систем. Топонимија. „Слово о полку Игореве“ (1985); „*Сербские песни*“ Александра Востокова (1987); *Лингвистика и поетика превођења (међусловенски превод)* (1989); *Ђирилица на раскришћу векова*: Огледи о српској етничкој и културној самосвести (1991); *Горски вијенац: изворно читање* (1999); *Српски језик данас* (2000); *Старославенске студије* (2000); *Русская грамматика: Сопостави-*

тельная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями (тт. I–II, Москва – Белград, 2001); *Нови Рат за српски језик и правопис: Лингвистички огледи из фонологије и ортографије* (2001), *Српска политика о етносу, језику, књижевном стандарду и писму* (Бања Лука, 2011). Приредио је критичка издања Његошевих дјела (с текстолошким монографијама и другим прилозима): *Горски вијенац* (2005), *Луча микрокозма* (2016), *Биљежница* (2017), *Шћепан Мали* (2020). Објавио је акценатска издања *Луче микрокозма* (2016), *Ноћи скупље вијека* (2017) и *Шћепана Малог* (2020), уз критичка издања, као и основно издање *Луче микрокозма, Горског вијенца и Шћепана Малог* у једној књизи (2018).

Александар М. Матерић (Дрвар, 1995), мастер српског језика и књижевности. Основне и мастер студије завршио на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Запослен је као наставник српског језика у Основној школи „Милош Дујић“ у Челинцу. Области његових интересовања везане су за дијакхрона проучавања српског језика, средњовјековну књижевност, те српску књижевност двадесетог вијека.

Јовица М. Микић (Смедерево, 1960), доцент на Студијском програму за француски језик и књижевност са латинским језиком на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Докторску тезу под називом *Корелација уџбеника и програма у настави страних језика у основним школама Србије* одбранио је 2014. године. Теме којима се бави у оквиру дидактике страних језика јесу: израда, употреба и процјена уџбеника, двојезична настава, употреба матерњег језика у настави страног језика, формулисање и разумијевање налога, улога рјечника у настави страних језика. Објавио је преводе стручне и дјечје литературе са француског и италијанског језика.

Јелена З. Милић (Прокупље, 1991) студент је докторских студија филологије (Одсек за српску и компаративну књижевност) на Филозофском факултету у Нишу. Пише докторат на тему *Хронотоп Београда у уметничкој прози Светлане Велмар-Јанковић*. На истом факултету је дипломирала и завршила мастер академске студије србистике, одбравивши рад *Историографска метафикција у роману „Невидљиви“ Александра Гаталице*. Активно учествује на међународним и домаћим научним конференцијама. Члан је Центра за наратолошке студије Универзитета у Нишу. Пише и објављује радове у стручним публикацијама, научним зборницима и часописима. Ужу област њеног тренутног научног

интересовања представљају наратологија, књижевна реторика, књижевна историја, теорија и поетика прозе. Живи у Нишу.

Сандра В. Новкинић доцент је на Одсеку за енглески језик и књижевност Педагошког факултета Универзитета у Бихаћу. Објавила је више чланака у научним часописима у земљи и региону. Члан је међународног пројекта под називом *Alice 150 – Alice in Translation*, који је организован од стране *Lewis Carroll Society of North America – LCSNA*, чији су резултати објављени у три тома књиге *Alice in a World of Wonderlands: The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece*, 2015, OAK KNOLL PRESS, New Castle, Delaware, USA. Основно поље њеног истраживања укључује књижевност и цивилизацију енглеског говорног подручја, као и савремене теорије књижевности.

Дмитриј Владимирович Новохатски, доктор филолошких наука, постдокторанд на Универзитету у Катанији (Италија), ванредни професор на Кримском хуманистичком универзитету (Јалта, Крим, 2010–2015), гостујући професор на Универзитету „Ка Фоскари“ у Венецији, привремени предавач на више италијанских универзитета (Падова, Мачерата, Рим 3). Аутор двију монографија (*Ледяная трилогия Владимира Сорокина: текст и контексты*, Кијев, 2018, и *Англо-американская антиутопия: зарождение и генезис*, Јалта, 2011), уџбеника о руским партиципима за италијанске студенте (*Il participio russo: teoria ed esercizi con soluzioni*, Алесандрија, 2018) и више од 50 радова у научним часописима, поглавља у монографијама и текстова у зборницима са конференција о проблемима савремене руске књижевности. Научна интересовања: руска масовна књижевност, алтернативна књижевна историја, књижевни постмодернизам, утопија и антиутопија, систем жанрова руске књижевности.

Марија М. Опачић (Београд, 1988), доктор филолошких наука. Основне академске студије завршила је на Групи за руски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду (2012), где је затим одбранила мастер рад (2013) из области лингвистичке русистике и докторску дисертацију под насловом *Категорија социјативности у руском и српском језику* (2020). Њено научно интересовање везано је за русистичка и србистичка синтаксичко-семантичка питања, као и за област српске славистичке историографије.

Ања Ђ. Правуљац (Нови Град, 1988) виши је асистент на Студијском програму италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзи-

тета у Бањој Луци, на предметима из области савременог италијанског језика и теорије превођења. Основне студије италијанског језика и књижевности и српског језика и књижевности завршила је на Филолошком факултету у Бањој Луци, а мастер студије италијанског језика и културе на Универзитету у Парми. Докторирала је из области филологије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

Слободанка С. Пргија, доктор класичне филологије, ванредни професор на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци. На Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду дипломирала је 2000. године, гдје је јуна 2005. године одбранила и магистарски рад *Писма Сенеке Филозофа и Плинија Млађег*. Докторску дисертацију под насловом *Античка епистоларна теорија и њени утицаји* одбранила је јуна 2011. године, такође на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду, и тиме стекла право на научни степен доктора класичне филологије. Марта 2001. године запослена је на Филозофском факултету у Бањој Луци као асистент за предмет Латински језик на Одсеку за историју и латински језик. На Филозофском факултету изабрана је у звање вишег асистента новембра 2006. године, децембра 2011. године у звање доцента, а јануара 2017. године у звање ванредног професора за ужу научну област Класична филологија. Предавања из предмета Латински језик држи на Студијском програму историје Филозофског факултета, те на Студијском програму француског језика и књижевности и латинског језика и књижевности и на Студијском програму италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци.

Јелена Г. Рељић (Теслић, 1990), професор српског језика и књижевности. Дипломирала је 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, гдје је 2016. године одбранила и мастер рад под називом *Романи Горана Петровића у свјетлу интертекстуалности*. Од 2015. године ради као професор српског језика у ЈУ СШ „Никола Тесла” у Теслићу. Сарадник је у ЈУ „Културни центар Теслић”.

Лазар С. Савковић (Крушевац, 1993), мастер професор језика и књижевности и истраживач-приправник на Филолошком факултету у Београду. Основну школу „Доситеј Обрадовић” завршио је 2008. у Крушевцу. Гимназију, Филолошки смер, завршио је 2012. у Крушевцу. Основне академске студије Универзитета у Београду – Филолошког факултета, студијски програм Језик,

књижевност и култура, модул Енглески језик, књижевност и култура, завршио је у септембру 2016. Мастер академске студије Универзитета у Београду – Филолошког факултета, смер Језик, књижевност, култура, завршио је у јуну 2018. године, одбранивши мастер рад *Новоговор и нацистички немачки: орвеловска употреба језика у креирању тоталитарних режима*, под менторством проф. др Зорана Пауновића. Докторске академске студије Универзитета у Београду – Филолошког факултета уписао је 2018. Поља интересовања су му синтакса, социолингвистика и контрастивна лингвистика, нарочито германских језика.

Сњежана Н. Станковић (Бања Лука, 1996), студент другог циклуса студија на Одсеку за руски језик и књижевност Филолошког факултета у Бањој Луци. У октобру 2019. године дипломирала је на Студијском програму руског и српског језика и књижевности. Додатно усавршавање стекла је на Универзитету Лобачевски (Нижни Новгород, Русија). Ужа сфера њеног интересовања је руска књижевност 20. вијека, укључујући и књижевност руске емиграције.

Василије С. Стоиљковић студије руског језика и књижевности завршио је 2008. године на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Звање мастер – професор руског језика и књижевности стиче 2013. на Филолошком факултету у Београду, одбранивши рад из области историје руског језика. Тренутно је студент докторских студија на модулу за језик на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Од 2010. ради на Катедри за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Косовској Митровици, прво као сарадник у настави, а затим као лектор. Поред наставе из савременог руског језика, вјежбе изводи и на предметима из фразеологије, лексикологије, синтаксе и историје руског језика. Учествовао је на неколико научних скупова и има неколико објављених научних радова и превода.

Љиљана М. Ђук (1970) ради у библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду и има звање научног сарадника. Докторирала је на Филолошком факултету у Београду с тезом *Време у романима Владимира Набокова* (2011). Ужа научна интересовања: књижевно дјело Владимира Набокова, књижевност 20. вијека, наратологија, философски и наратолошки проблем времена, мономит. Објавила је двије монографије, једну на српском: *Време у романима Набокова* (2013), другу на енглеском: *Shine On, Nabokov: Celestial Keys to Pale Fire* (2016). Поред тога што је научни сарадник и бави се науком, пише и белетристику.

Дијана М. Црњак (Бањалука, 1972) редовни је професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци (Студијски програм српског језика и књижевности). У периоду 2007–2019. била је гостујући професор на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу (Одсек за јужнословенске језике и књижевности). Научним и наставним ангажманом везана је за проучавање српских синтаксичких и лексиколошких тема. Радове је објављивала у релевантним часописима, зборницима и монографским студијама, те излагала на научним скуповима у земљи и иностранству. Сарадник је и координатор у више националних и међународних пројеката. Члан је Одбора за језик АНУРС.

Слађана М. Цукут доцент је на Катедри за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Области интересовања: фонетика, фонологија, акцентологија и дијалектологија српскога језика.

Татјана В. Шалајева (Жуковски, Московска област, 1982), доктор филолошких наука, научни сарадник Центра за ареалну лингвистику Института за славистику РАН. Од 2001. до 2006. студирала је русистику на Филолошком факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”, а по завршетку истог стекла је звање филолога и професора руског језика и књижевности. Од 2006. до 2009. године похађала је докторске студије на Институту за руски језик „В. В. Виноградов” РАН (ментор – професор Ж. Ж. Варбот, доктор филолошких наука). Године 2010. одбранила је дисертацију на тему *Упоредна структурна и семантичка анализа етимолошких гнијезда са значењем 'кретање течности' у руском језику* и стекла звање доктора филолошких наука у области Руски језик. Од 2014. године ради као научни сарадник Центра за ареалну лингвистику Института за славистику РАН.

Марина Ј. Шафер (Суботица, 1989), истраживач-сарадник на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, на Одсеку за српски језик и лингвистику. Области њеног интересовања обухватају синтаксу и семантику (прије свега сложене реченице), прагматику, лексикологију и фразеологију. У оквиру докторских студија бави се истраживањем кондиционалних конструкција у стандардном српском језику. Ангажована је на пројекту *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Часопис *Филолог* је научни, рецензирани часопис из области науке о језику, књижевности и културе који има за циљ промовисање савремених теоријских и интердисциплинарних приступа. Оснивач и издавач часописа је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Часопис излази у континуитету од 2010. године.

Објављујемо чланке на стандардним језицима оних филологија које се проучавају на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, дакле на српском, руском, енглеском, њемачком, француском и италијанском језику. Рад на неком другом словенском или свјетском језику може се објавити у договору са Редакцијом, по посебној процедури. При томе су појам и именовање српског језика неповредиве категорије и не могу се употребљавати у појмовним конструкцијама или скраћеницама које би одражавале неко друго или другачије именовање овог језика.

Објављујемо чланке који се баве разматрањем савремених теоријских приступа проучавању књижевности, језика и културе, значајем и потребом метатеорије у хуманистичким наукама, примјеном савремених теоријских приступа у анализи текстова и културних појава, интердисциплинарним приступом у изучавању лингвистичких, књижевних и културолошких студија, односом књижевности и језика с другим дисциплинама, приказом најсавременијих теоријских књига из области књижевности, лингвистике и културолошких студија итд.

Да би се обезбиједио што већи степен научности, часопис *Филолог* сваки чланак шаље на рецензију прије коначног објављивања. Након иницијалне евалуације, уредништво ће установити да ли поднесени рукопис испуњава основне научне критеријуме. Уколико испуњава, чланак ће бити упућен на рецензију и прегледаће га два експерта из уже научне области. Чланак ће бити штампан у актуелном броју часописа *Филолог* уколико се оба рецензента усагласе да прилог задовољава високе научне критеријуме. Уколико добије позитивне рецензије тек након дораде, прилог може бити објављен у једном од наредних бројева *Филолога*.

Чланци се рецензирају по принципу узајамне анонимности аутора и рецензента. Рок за израду рецензије је мјесец дана. Коначна одлука о прихватању или одбијању рукописа биће упућена аутору заједно са рецензентским сугестијама, образложењем и напоменама.

Часопис *Филолог* излази два пута годишње, у јуну и у децембру.

Часопис *Филолог* омогућава тренутни отворен приступ цјелокупном садржају у складу с увјерењем како јавна доступност истраживачких спознаја потиче већу размјену знања и идеја. Часопис омогућава читаоцима да читају, преузимају, умножавају, дистрибуишу, штампају, претражују или повезују текстове објављених чланака, тј. да их користе у било које законите сврхе. У складу с Будимпештанском иницијативом, чији смо потписници, једино ограничење репродукције и дистрибуције чланака јесте у домену ауторских права, будући да је неопходно да аутор контролише интегритет свога рада, те да буде прописно наведен и цитиран.

Редакција *Филолога* посвећена је одржавању највиших етичких принципа и спречавању злоупотреба при публикавању овог часописа. Чланци који нису у складу са овим стандардима неће бити објављени у часопису *Филолог*.

Сви радови се упућују на провјеру путем антиплагијатског софтвера, који обезбјеђује Универзитет у Бањој Луци. Плагирање научних резултата, фабриковање и фалсификовање истраживачких података, покушаји објављивања већ објављених радова и томе слично, етички су неприхватљиви поступци и биће одбачени у складу с академским кодексом понашања и издавачком политиком часописа *Филолог*.

Уредништво спречава сваки потенцијални сукоб интереса и дискриминацију по било којој основи. У случају притужбе етичког карактера или притужбе о сукобу интереса, уредници поступају у складу са постојећом политиком и процедуром.

Аутори потписаном изјавом преузимају одговорност која се тиче оригиналности и аутентичности достављених радова. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију бити објављени, прихваћени за објављивање или у текућем рецензијском процесу у неком другом часопису или публикацији. Рукописи могу да садрже рад који је претходно усмено саопштен на научном скупу или конференцији. У том случају је неопходно дати и јасну напомену о томе. Аутори у истој изјави преузимају одговорност која се тиче коректног цитирања и адекватног реферисања на литературу и изворе. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију садржавати плагиране научне резултате, фабриковане и фалсификоване истраживачке податке нити друге етички неприхватљиве поступке или злоупотребе.

Непосредно након подношења рукописа, а прије покретања рецензијске процедуре, аутори потписују изјаву. Аутори потписују изјаву да су сагласни са политиком отвореног приступа коју подржавају уредништво и издавач часописи-

са *Филолог*, односно да су сагласни са биљешком о ауторским правима, која је наведена у сљедећем пасусу. То значи да, задржавајући ауторска права, уступају право првог публиковања часопису *Филолог*, а у складу са лиценцом СС-ВУ-НС дају сагласност за отворен приступ и располагање садржајем објављеним на сајту, под условом да се ради о некомерцијалном коришћењу садржаја и под условом да се при томе неизоставно назначе ауторство и мјесто првог публиковања. Остале ауторске одговорности наведене су у тексту обрасца изјаве.

Аутори који објављују у овом часопису пристају на сљедеће услове: аутори задржавају ауторска права и пружају часопису право првог објављивања рада у складу с лиценцом СС-ВУ-НС, која омогућава другима да дијеле рад уз услов навођења ауторства и изворног објављивања у овом часопису; аутори могу израдити посебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад изворно објављен у овом часопису.

Рецензенти вреднују и оцјењују пристигле рукописе искључиво на основу садржаја, у складу с највишим етичким стандардима и академским кодексом понашања, објективно, квалификовано и компетентно, научно аргументовано и стручно утемељено, а без дискриминације по било којој основи. Својим сугестијама унапређују квалитет рецензираних рукописа. Рецензентима уредништво обезбјеђује анонимност, а рецензенти су дужни да чувају повјерљивост свих информација у вези с рукописом као и да уредницима пријаве повреду ауторских права, плагирање и сличне етички неприхватљиве поступке или злоупотребе уочене у рукопису који рецензирају. Рецензент који сам сматра да је некомпетентан или неквалификован, да неће моћи обезбиједити правовремену рецензију или да је у било каквом сукобу интереса, обавјештава уредништво о томе и бива изузет из рецензентског процеса.

Часопис *Филолог*, без икаквих рестрикција, омогућава ауторима да задрже ауторска права и права објављивања.

Часопис *Филолог* омогућава ауторима да сами архивирају препринт или постпринт верзије својих чланака, на непрофитним серверима или на сопственим веб-сајтовима, уз напомену о извору и издавачу. Аутори могу користити и публиковану верзију (PDF).

Часопис *Филолог* не наплаћује ауторима обраду нити публикацију чланака.

Часопис *Филолог* обезбјеђује ауторима по један бесплатан примјерак броја у којем су објавили рад.

УПУТСТВА ЗА ТЕХНИЧКУ ПРИПРЕМУ И ПРИЈАВУ РУКОПИСА ЗА РЕЦЕНЗИЈСКУ ПРОЦЕДУРУ

Рукописи се пријављују путем налога на интернет сајту, путем имејла или поштанским путем.

Сваки аутор може да креира сопствени налог, према упутствима за регистрацију корисника која су дата на сајту <https://filolog.rs.ba>. Након регистрације, аутори могу поднијети рукопис, пратећи поступак пријаве прилога. Ауторе који креирају налог и рукопис шаљу на овај начин, молимо да попуне сва поља, унесу тражене метаподатке и сл.

Рукописи се, такође, могу слати на имејл-адресу filolog@ff.unibl.org или на поштанску адресу: Редакција часописа *Филолог*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Приликом слања рукописа, аутори морају доставити и потписану изјаву, академску биографију, метаподатке као и романизовану верзију библиографије. Образац ауторске изјаве може се преузети на самом сајту. Академска биографија се доставља у краткој форми, до 200 ријечи, у трећем лицу. У првој реченици бионаратива наводи се актуелна функција, наставно односно научно звање и титула. Метаподаци се попуњавају на језику рада и на енглеском језику. Уколико је рад на енглеском језику, метаподаци се дају само на језику рада.

Кроз цијелу процедуру, од пријаве до штампања рукописа, ауторе води секретар Редакције, у складу с политиком отворене и континуиране комуникације у часопису *Филолог*.

Неопходно је да се аутори придржавају сљедећих техничких упутстава за припрему текста за рецензијску процедуру и штампу у часопису *Филолог*:

Текст оригиналног научног рада не смије имати мање од 30.000, ни више од 50.000 карактера, укључујући и размаке. Текст приказа односно научне критике не смије имати мање од 10.000, ни више од 20.000 карактера, укључујући и размаке.

Текстови морају бити достављени у Microsoft Word документу, писани фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5.

У горњем лијевој углу наводи се име и презиме, те научна афилијација аутора. Обавезно је коришћење средњег иницијала, тј. првог слова очевога или мајчиног имена.

За презиме аутора везује се подножна напомена, а она мора да садржи имејл адресу аутора. Уколико је рад коауторски, ово се односи само на првог аутора.

Научну афилијацију наводе само аутори који су стално запослени на универзитету, институту или некој другој научноистраживачкој установи. Научна афилијација наводи се према принципу организационе хијерархије институције, нпр. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за славистику. Научну афилијацију могу користити и студенти мастер или докторских студија. Као аутори, они у том случају наводе назив институције у чијем је окриљу обављено студијско истраживање, односно писање научног рада. Ако је аутора више, научна афилијација се наводи за сваког аутора.

Неопходно је да аутори доставе и верзију документа с текстом научног рада која ће бити спремна за рецензијску процедуру. Та верзија не смије да садржи име и презиме аутора, афилијацију, имејл адресу као ни друге елементе који би нарушили принцип анонимности. Како би обострана анонимност рецензијског процеса била додатно осигурана, ауторима научних радова препоручујемо техничка упутства која су дата на интернет сајту *Филолога*, у рубрици *Пријаве прилога*.

Уколико су у раду коришћени специфични фонтови или други елементи који захтијевају додатну техничку подршку, неопходно је послати и ПДФ верзију текста те специфичне фонтове који су коришћени у раду.

Испод афилијације, у централном дијелу документа, верзалом и подебљано, наводе се наслов и евентуални поднаслов дјела.

Испод наслова наводи се апстракт, на језику којим је писан и рад (100–250 ријечи). Након апстракта наводе се кључне ријечи (5–10 ријечи). Апстракт и кључне ријечи такође се пишу фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5, и то косим словима (курзивом). Уколико се у самом тексту апстракта или кључних ријечи већ налазе ријечи истакнуте косим словима (попут, рецимо, назива дјелâ), онда се те ријечи, за разлику од остатка текста апстракта и кључних ријечи, пишу нормалним словима.

Након кључних ријечи долази текст рада. Неопходно је да оригинални научни рад има структуру IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), а пожељно да се увод, поглавља, потпоглавља и закључак нумеришу и насловљавају.

Цитате који су дужи од двије реченице потребно је издвојити из основног текста, и то поштујући сљедећа техничка упутства: фонт Times New Roman, величине слова 11, проред 1.5 и увучена лијева маргина за 0.5. Овако издвојене цитате није потребно стављати под наводнике.

Након текста рада наводи се библиографија цитираних текстова (дакле, искључиво текстова који су цитирани у раду или на које се аутори радова

директно позивају). У библиографији се одвојено дају извори и литература. Латиничне и ћириличне библиографске јединице не дају се одвојено, него према упутствима која су наведена нешто ниже.

Рад написан на српском језику мора на свом крају имати резиме и кључне ријечи на енглеском језику. Радови написани на руском, њемачком, француском или италијанском језику морају на свом крају имати резиме и кључне ријечи на српском и на енглеском језику. Уколико је рад написан на енглеском, резиме и кључне ријечи се дају на српском језику. Резиме је информативни приказ чланка и оквирно не прелази 500 ријечи.

У складу с препорукама Министарства за научно-технолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске као и у складу с *Правилником о публикавању научних публикација (Службени гласник Републике Српске, број 77/17, члан 60 и 61)*, цитирана литература треба да је највећим дијелом из врхунских међународних и републичких научних часописа (преко 80%), а удио цитираних радова на свјетским језицима треба да је преко 50%. Радови који не испуњавају најмање један од поменутих критеријума неће бити прихваћени за рецензијску процедуру.

Библиографске јединице у часопису *Филолог* од првога броја цитирају се по принципу парентеза, а у складу с упутством *Harvard Manual Style*. Полазећи од овога правилника, о којем се аутори детаљније могу информисати на интернету, наводимо примјере цитирања најчешћих библиографских јединица. У случају било каквих недоумица, препоручујемо ауторима да се обрате уредништву часописа.

Подаци о цитираним књигама дају се у парентезама у продужетку цитираног текста, и то на тај начин што се у загради, латиничним писмом, да презиме цитираног аутора, година издања и двотачком се одвоји број странице.

Примјер:

Крила потврђују став изнет у српској историји књижевности о поетском роману као „најзначајнијој тековини послератног модернизма и читаве наше модерне литературе” (Deretić 1983: 496).

Уколико се име аутора већ помиње у тексту, наводе се само година издања цитиране публикације као и број стране на коју се реферисемо:

Примјер:

Како пише Ј. Деретић, писци у периоду између 1919. и 1923. године стављају акценат на морфологију књижевног дела и његове конструктивне захтеве (1983: 496).

У библиографији:

Деретић, Јован (1983), *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.

Ако је ријеч о цитирању научног чланка из часописа, зборника или неке друге сличне публикације, парентезе се дају по истом принципу, док се у библиографији наслов цитираног текста даје под наводницима, назив публикације у италику, иза чега долазе подаци о публикацији (издавач, година излажења, број свеска и сл.), док се пагинација наводи на крају.

Примјер:

Кончаревић, Ксенија (2016), „О појмовно-категоријалном апарату теолингвистике”, *Србистика данас*, зборник научних радова, Филолошки факултет Бања Лука, I, 1, 7–27.

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, VII, 14, 11–18.

Приликом цитирања са интернета парентезе се дају на сљедећи начин:

У том тексту анализирају се сличности и разлике између категорије степена и категорије оцјене у српском језику (Nikolić, internet).

У библиографији, тамо гдје је могуће, препоручујемо навођење DOI стринга. Гдје то није могуће, наводи се URL. Ако се наводи DOI, није неопходно наводити датум посљедњег приступа.

Примјер:

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, DOI: 10.21618/fl1614011n.

Уколико има више аутора, критеријум навођења је презиме првог аутора.

Примјер:

Лична заменица *I* релативно је једнозначна у аргументативном писању у поређењу са другим личним заменицама (Biber et al. 1999: 329).

У библиографији се наводе сва имена, али се само име првог аутора пише у инверзији:

Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999), *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.

У радовима на српском језику критеријум редослиједа навођења библиографске јединице је прво слово (првог) презимена (првог) аутора цитираног рада, и то према фонетском, а не према етимолошком принципу. Нпр. латинична библиографска јединица с презименом *Chomsky* наводи се као библиографска јединица на Ч, и то према српском азбучном, односно абецедном редослиједу. Истовремено, у парентезама у тексту, презиме се даје у изворном облику, нпр. Chomsky 2000: 152.

У тексту рада писаног на српском језику цитати се наводе оним писмом којим је писана цитирана литература. Уколико је цитирана литература на српском језику писана латиницом, и уколико нема појмова или имена наведених у етимолошком облику (нпр. *Čomski*, а не *Chomsky*), цитат се може пресловити ћириличним писмом.

За потребе индексирања часописа у међународним базама објављује се и романизована верзија цитиране литературе. Из истог разлога парентезе морају бити дате латиницом. Уз библиографске јединице у обје верзије цитиране литературе и извора пишу се редни бројеви, а наводе се азбучним (српска верзија) и алфабетским (романизована верзија) редослиједом. Цитирану литературу на српском треба, као и остатак текста, писати фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5. Романизована верзија цитиране литературе пише се фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом Single. Проред Single употребљава се и у тексту резимеа на крају рада.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *Philologist*, founded by the Faculty of Philology, Banja Luka, is an open access, peer-reviewed journal promoting contemporary theoretical and interdisciplinary approaches from the fields of language, literature, and culture, with an international editorial board. The journal has been published in continuity since 2010.

We publish articles in the respective languages/philological areas studied at the Faculty of Philology (Serbian, Russian, English, German, French, and Italian). With regard to other Slavic or world languages, an article may be published following a special procedure and upon agreement with the Editorial Board. In addition, it is essential that the notion and name of the Serbian language be understood as inviolable categories that cannot be used in constructions and abbreviations that would reflect any designation or connotation other than stated.

We encourage the submission of papers that deal with the study of contemporary theoretical approaches to literature, language and culture, of significance and necessity of metatheory in the humanities, with the application of contemporary theoretical approaches in the analysis of texts and cultural phenomena, with the interdisciplinary approach in linguistic, literary and cultural studies, and with the study of language and literature in relation to other disciplines.

In order to provide the highest level of scholarliness possible, every paper submitted to the *Philologist* journal is reviewed before its final version is published.

In order to maintain the necessary level of academic atmosphere around the journal, every article is sent to two anonymous reviewers, whose unanimous opinion on the article meeting high academic standards is requested prior to publishing.

After the initial evaluation, the Editorial Board will determine whether the article submitted meets basic scholarly criteria. If it does, the paper is forwarded to two experts from the field for a double-blind peer review. The paper is published if both reviewers confirm it meets the aforementioned criteria.

The deadline for reviews is one month.

The final decision on the acceptance or refusal of the paper will be sent to the author along with the reviewers' suggestions, comments, and remarks.

The *Philologist* journal is published biannually, in June and in December.

The *Philologist* journal enables instantaneous open access to its whole content in accordance with a belief that public accessibility of research findings prompts

a wider exchange of knowledge and ideas. The journal makes its contents open for its readership to read, download, copy, distribute, print, or link to full texts of the published articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose. As one of the signatories of the Budapest Open Access Initiative, we only put a constraint on distribution and reproduction concerning the domain of copyright, since it is necessary for the author to be given control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

The Editorial Board of the journal is committed to maintaining the highest ethical principles and to preventing malpractice over the course of its publication. Articles that do not comply with these standards will not be published in the journal.

All papers submitted will be checked for plagiarism with the software provided by the University of Banja Luka. Plagiarism, fabrication, and falsification of scholarly results, as well as publication of already published papers/articles and other forms of academic misconduct are ethically unacceptable acts that will be discharged in accordance with the principles stated above. The Editorial Board shall prevent any possible conflict of interest or discrimination on any grounds. In addition, the editors must insure the confidentiality of all information concerning the papers submitted prior to publication. In case of a complaint regarding an ethical issue or conflict of interest, the editors shall act upon the existing policies and procedures.

The author takes responsibility regarding the originality and authenticity of the article by signing a statement. The papers sent to the Editorial Board must not be published, accepted for publication, or undergo a reviewing process in another journal or periodical, but may contain a piece of text that was previously used (orally), at a conference or another academic event. In case of the latter, this piece of information must be clearly provided. Furthermore, in the said statement, the author takes responsibility for the correct use of bibliography and sources throughout the article. Finally, the papers sent to the *Philologist* must not contain plagiarised, fabricated, or falsified research data or display any ethically unacceptable action or procedure.

Immediately after the paper submission, and prior to the commencement of the reviewing procedure, the author must sign a statement, which will be sent to them either by the Editorial Board Secretary or the Editor-in-chief. The author will state that they agree with the open access policy, which is supported by the

Editorial Board and the Publisher of the *Philologist*, that is, that they agree with the Copyright Notice. It means that, by keeping the copyright, they cede the first publication rights to the Journal, and, according to the CC-BY-NC license, they agree with the open access policy and usage of the contents published on the website providing that the usage of the contents is non-commercial and the author(s) and the origin of the first publication are mandatorily labelled. At the same time, the author should state that they will follow the guidelines listed in the Publication Ethics and Malpractice Statement. The author should also point out any potential conflict of interest. Other responsibilities of the author are listed in the body of text on the statement form.

The reviewer evaluates the papers submitted solely on the basis of their contents, in an objective, qualified and competent manner, avoiding discrimination on any account and taking into consideration the highest ethical standards and codes of conduct, improving the quality of the article through their remarks. The Editorial Board guarantees them anonymity, and the reviewer, in turn, is obliged to provide confidentiality of all the information concerning the article, and to report any violation of copyright, plagiarism, and other ethically unacceptable procedures or instances of malpractice in the article reviewed. The reviewer who feels incompetent or unqualified regarding the article in question, who thinks he/she will not be able to provide a prompt review, or that he/she may be involved in a conflict of interest, shall inform the Editorial Board. Hence, said reviewer will be exempted from the reviewing process.

Philologist allows the author(s) to hold the copyright and to retain their publishing rights without any restrictions.

Philologist allows the author(s) to self-archive preprint and/or postprint versions of their papers on a non-profit server or on the author's personal website with an acknowledgement of the publication source. Using the published version in PDF is permitted.

Philologist does not ask for article processing charges (APCs), article submission charges or publication fees.

Philologist will provide a free author's copy of the volume in which their paper was published.

INSTRUCTIONS FOR TECHNICAL PREPARATIONS AND REGISTRATION OF THE PAPER FOR THE REVIEWING PROCEDURE

Papers are registered through an account on the website, by email, or by snail mail.

Each author can create their own account by following the instructions for user registration provided on <https://filolog.rs.ba>. Upon registration, the author can submit the paper by following the steps describing the procedure. The author that decides to submit his/her paper in this way is then asked to fill in all the fields and provide all necessary metadata.

In addition, papers can be sent to the following email address: filolog@ff.unibl.org or snail mail address: Redakcija casopisa *Filolog*, Univerzitet u Banjoj Luci, Filoloski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1a, 78 000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina.

In the course of submitting the paper, the author must provide a signed copy of the Author's Statement, an academic biography, metadata, as well as a Latin version bibliography. The Author's Statement form can be downloaded from the website. An academic biography is delivered in a short form, up to 200 words, in third person singular. The first sentence of the bio narrative should state the author's current function, that is, the academic title and position. The metadata is provided both in the language used in the paper and in English. If the paper is written in English, the metadata is provided only in English.

The author is guided by the Secretary of the Editorial Board through the entire process, from registration to publication, in accordance with the open and continual communication policy of the *Philologist* journal.

It is necessary that the author should comply with the following technical instructions for the preparation of the paper for the reviewing process and publication:

The text of the original scientific/scholarly paper must be kept within the 30,000-50,000 character range with spaces. The text of a review must be kept within the 10,000-20,000 character range with spaces.

Texts must be submitted in a Microsoft Word document, Times New Roman style, font size 12, and line spacing 1.5.

The full name of the author, as well as their scientific affiliation, is provided in the upper left corner. The author must state their middle name (if any).

A footnote is attached to the surname of the author, containing his/her email address. If the paper is co-authored, this note refers only to the first author.

Only the author fully employed at a university, an institute, or any other scientific research institution states any scientific affiliation. It is stated in accordance with the principle of organisational hierarchy of the institution (e.g. University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Slavic Studies). In addition, it can be used by master's or doctoral studies students. In which case, they must state the name of the institution at which the research was conducted. If there is more than one author, the scientific affiliation is stated for each author separately.

Furthermore, it is necessary that the author should submit the version of the document ready for the reviewing procedure. That version must not contain any element that would compromise the principle of anonymity. In order for mutual anonymity to be maintained throughout this process, we recommend that the author should consult the technical instructions provided on the website of the *Philologist*, on the *Register of the paper* menu.

If there are specific fonts or other elements that require an additional technical support used throughout the paper, it is necessary to send a PDF version of the text, along with the aforementioned specific fonts or elements.

The title and possible subtitle of the paper are stated in the central part of the document, below the affiliation, in bolded capital letters. The abstract is provided below the title, in the language of the paper (100-250 words), which is followed by key words (5-10 words). Both the abstract and key words are written in Times New Roman style, font size 12, line spacing 1.5, and in italics. In case there are already some italicised words in the said elements of the paper (such as the title of a literary piece), they are written in standard print form.

Following the key words is the main body of the text. It is essential that an original scientific paper retain the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and it is preferable that the sections of the text be numbered and entitled.

Citations longer than two sentences must be singled out from the main body of the text, in accordance with the following technical instructions: Times New

Roman style, font size 11, line spacing 1.5, with the left margin indented for 0.5. Such citations require no quotation marks.

The bibliography of works cited follows the main body of the text (**only the texts cited in the paper or the texts authors directly refer to**). In terms of bibliography, sources and literature are provided separately. With reference to Latin and Cyrillic bibliographic units, they are not provided separately but according to the instructions stated further in this text.

The paper written in Serbian must provide a summary and key words in English at the end. Papers written in Russian, German, French, or Italian respectively must include a summary and key words in both Serbian and English. If the paper is written in English, a summary and key words are provided in Serbian. A summary is an informative account of the paper and it should not exceed 500 words.

In accordance with the recommendations of the Ministry for Scientific and Technological Development, Higher Education, and Information Society of the Republic of Srpska, as well as in accordance with the *Rulebook on Publishing Scientific Publications (Official Gazette of the Republic of Srpska, issue 77/17, Articles 60 and 61)*, the works cited should mainly originate from renowned international and national journals (80%), with the share of papers written in world languages exceeding 50%. Papers that do not meet at least one of the aforementioned criteria will not undergo the reviewing process.

Ever since the first issue of the *Philologist*, citations are provided in parenthesis, according to the *Harvard Manual Style*. Taking this manual as a blueprint, on which detailed information can be found on the Internet, we provide examples of the most common types of citation. In case of any doubt, we invite the author to consult the Editorial Board.

The data on the work cited is provided in parenthesis following the stretch of text quoted, in the form of the last name of the author cited, in Latin orthography, along with the year of publication, followed by the pagination separated by a colon.